

CİLT / VOLUME 15 • SAYI / ISSUE 2 • KASIM / NOVEMBER 2024

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

*JOURNAL OF
INSTITUTE OF
SOCIAL
SCIENCE*

15.2

ISSN 1309-3738

e-ISSN 2791-9374

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ JOURNAL OF INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

ISSN : 1309-3738

Kasım 2024

Cilt: 15 Sayı: 2

E-ISSN : 2791-9374

November 2024

Volume: 15 Issue: 2

“Türkçe ve İngilizce Dillerinde Yayın Yapan Uluslararası Hakemli Bir Dergidir”

Yılda İki Sayı (Nisan-Kasım) Yayınlanır

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi TR DİZİN, EBSCOhost, Index Copernicus International, DRJI, ASOS Index, Arastirmax, Türk Eğitim Endeksi, OAJI, Scientific Indexing Services (SIS) ve Academic Resource Index (ResearchBib) gibi ulusal ve uluslararası dizinlerde taranan, uluslararası hakemli bir dergidir. Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazar(lar)ına aittir.

İmtiyaz Sahibi / Owner

Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörü /
Rector of Çankırı Karatekin University

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Sayı Editörü / Issue Editor

Doç. Dr. Barış ÖZTUNA

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZTOPRAK

Prof. Dr. Selim CENGİZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdulselam ARVAS

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Prof. Dr. Edina SOLAK

Prof. Dr. Hatice YAZGAN

Prof. Dr. Emre Şahin DÖLARSLAN

Prof. Dr. Ertan BEŞE

Prof. Dr. Hasan COŞKUN

Prof. Dr. İlhan YILDIZ

Prof. Dr. Yeşim YASAK

Prof. Dr. Zuhâl Yonca ODABAŞ

Doç. Dr. Barış ÖZTUNA

Doç. Dr. Burhan ÇONKOR

Doç. Dr. Masoumeh DAEI

Doç. Dr. Yavuz Kağan YASIM

Dr. Öğr. Üyesi Munther YAQOOB

Dr. Öğr. Üyesi Fawwaz ALMSHHDANY

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Barış TAŞ

Prof. Dr. Burcu Umut ZAN

Prof. Dr. Hatice YAZGAN

Doç. Dr. Emine ÇELİKSOY

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Doç. Dr. Erol KARCI

Doç. Dr. Fatih GÜZEL

Doç. Dr. Fatih SONA

Doç. Dr. Mehmet Sedat UĞUR

Doç. Dr. Rıfat KARAKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş ÇAPKIN

Dr. Öğr. Üyesi Ebru DOĞRUÖZ

Dr. Öğr. Üyesi Hakkı KALAYCI

Dr. Öğr. Üyesi Özgür POLAT

Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÖZTÜRK

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Ebru DOĞRUÖZ

Dr. Öğr. Üyesi Şuayip TURAN

Sekreteryâ / Secretariat

Arş. Gör. Dr. E. Burak Eroğlu

***Yazışma Adresi / Address for
Correspondence***

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
18100 Çankırı-TÜRKİYE

E-posta: sbederji@karatekin.edu.tr

DANIŞMA KURULU / *ADVISORY BOARD*

Prof. Dr. Harun IFTI	ankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye KAKIRMAN YILDIZ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın BAŐBUĐ	İst. Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Coşkun POLAT	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ODABAŞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür KÜLCÜ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ÖZEL	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Cemil LİV	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Erol KARCI	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. UĞur ALTUĞ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Kasım BİNİCİ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Serap ASLAN COBUTOĞLU	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Abdullah METİN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Sedat UĞUR	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. ÖĞr. Üyesi Murat NER	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Arş. Gör. Nurdan GENÇ	Çankırı Karatekin Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS	
Araştırma Makaleleri / Research Articles	
251-270	Rus Elçisi Yüzbaşı P. A. Nikiforov'un Hive Hanlığı'na Elçilik Seferi ve Neticeleri (1841)
	<i>Russian Ambassador Captain P. A. Nikiforov's Embassy Expedition to the Khiva Khanate and its Results (1841)</i>
	Gülnar Kara
271-292	Temel Finansal Göstergelerin Türk Bankacılık Sektörünün Karlılığına Etkisi: Kovid-19 Pandemi Öncesi ve Pandemi Dönemine İlişkin Karşılaştırmalı Sonuçlar
	<i>Effects of Main Financial Indicators on Profitability of Turkish Banking Sector: Evidence from Pre-Pandemic and In-Pandemic Periods</i>
	Neşe Çoban Çelikdemir , Serpil Kılıç Depren, Fatih Ayhan, Mustafa Tevfik Kartal
293-325	Yaşam Kalitesi İndeksi ile Mutlu Gezegen İndeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
	<i>Analysing the Relationship Between the Quality of Life Index and the Happy Planet Index</i>
	Serkan Özbek, Oğuz Başol, Esin Cumhuri Yalçın
327-347	Sosyal Hizmet Mesleğinin Prestij: Sosyal Hizmet Uzmanları ve Öğrencilerinin Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma
	<i>Prestige of Social Work Profession: A Qualitative Study on the Opinions of Social Workers and Students</i>
	Mustafa Emin Akçın, Oğuzhan Zengin
349-362	Bankalarda Kilit Denetim Konuları ve Hisse Değerine Etkisi
	<i>Key Audit Matters in Banks and Their Impact on Share Value</i>
	Sezer Öksüz, Selim Cengiz
363-387	Klasik ve Çağdaş Benimseme Teorisi Bağlamında Teknolojinin Yayılması ve Gelişmesi
	<i>Diffusion and Development of Technology in the Context of Classical and Contemporary Adoption Theory</i>
	Mehmet Ali Demir
389-422	Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi Temelli Oku Oyna Aile Eğitim Programının Etkileri
	<i>The Effects of Toy and Book Library Based Read Play Family Education</i>
	Aleyna Sarıkaya, Nihan Feyman Gök
423-444	Beşeri Sermaye Eşitsizliği ve Büyüme Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi
	<i>Assessing the Relationship Between Human Capital Inequality and Growth</i>
	Barbaros Güneri
445-486	Türkiye'de Kamu Yönetiminde Yaşanan Dijital Dönüşüm Süreci
	<i>Dijital Transformation Process in Public Administration in Türkiye</i>
	Emine Çeliksoy, Ali Akça

487-521	Eski Türklerde İstihbarat ve Casusluk Faaliyetleri
	<i>In Old Turks Intelligence and Espionage Activities</i>
	Mehmet Mandaloğlu
523-539	Product Lifecycle Management (PLM) Model in a Service Industry: Service Lifecycle Management (SLM) Model
	<i>Hizmet İşletmeleri İçin Ürün Yaşam Döngüsü Yönetimi (PLM) Modeli Tasarımı: Hizmet Yaşam Döngüsü Yönetimi (SLM) Modeli</i>
	Mune Moğol Sever
541-574	Açıklayıcı Grafik Analizi: EGAnet R paketiyle Bir Uygulama
	<i>Exploratory Graphic Analysis: An Application with the EGAnet R Package</i>
	Çiğdem Akın Arıkan, Sinem Demirkol
575-622	Ceza Yargısında Muhakeme Engelleri
	<i>Obstacles to Trial in Criminal Justice</i>
	Celal Hakan Kan
623-638	Tanbûri Ömer Altuğ'un Şarkı Formunda Bestelediği Eserlerinin Biçim Yönünden Tahlili
	<i>Analysis of Tanbûri Ömer Altuğ's Works Composed in the Form Sharki in terms of Form</i>
	Ayşe Emsal Aksın Çevik
639-688	Dijital Küratörlük Aracı ve Bir İlham Kaynağı Olarak Pinterest
	<i>Pinterest As a Digital Curatory Tool and a Source of Inspiration</i>
	Elif Hatice Bahçecioglu
689-727	Bilgi Bilimi Eğitiminde Yeni Eğilimler ve Türkiye'de Eğitim Veren Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri Müfredatlarının IFLA Temel Bilgi Alanlarına Göre Analizi
	<i>New Trends in Information Science Education and Analysis of Curricula of LIS Departments Providing Education in Turkey According to IFLA Foundational Knowledge Areas</i>
	Coşkun Polat, Özden Faydalıgöl
729-750	Üst Anlatıda Heterotopik Alanlar Kurgulamak: Fotografik İmgelemin Dönüşümü
	<i>Constructing heterotopic spaces in meta-narrative: Metamorphosis of the photographic imagery</i>
	Kerem Güman

Editörden/Editorial

Coşkun Polat¹

Akademinin değerli araştırmacıları ve kıymetli okurlar,

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin 15. cilt 2. sayısında sosyal bilimlerin çeşitli alanlarından on yedi makale akademik camianın bilgi ve görüşlerine sunulmuştur.

Bu sayımızda İşletme, İktisat, Para ve Banka, Kamu Yöntemi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler, Çocuk Gelişimi, Eğitim Bilimleri, Sosyal Hizmetler, İnteraktif Medya, Sanat ve Tasarım, Bilgi ve Belge Yönetimi, Hukuk, Müzikoloji olmak üzere farklı birçok alanda çalışmalar yer almaktadır. “*Hizmet İşletmeleri İçin Ürün Yaşam Döngüsü Yönetimi (PLM) Modeli Tasarımı: Hizmet Yaşam Döngüsü Yönelimi (SLM) Modeli*” başlıklı çalışma İşletme, “*Beşeri Sermaye Eşitsizliği ve Büyüme Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi*” ve “*Klasik ve Çağdaş Benimseme Teorisi Bağlamında Teknolojinin Yayılması ve Gelişimi*” başlıklı çalışmalar İktisat, “*Temel Finansal Göstergelerin Türk Bankacılık Sektörünün Karlılığına Etkisi: Covid-19 Pandemi Öncesi ve Pandemi Dönemine İlişkin Karşılaştırmalı Sonuçlar*” ve “*Bankalarda Kilit Denetim Konuları ve Hisse Değerine Etkisi*” isimli çalışmalar Para ve Banka, “*Türkiye’de Kamu Yönetiminde Yaşanan Dijital Dönüşüm Süreci*” isimli çalışma Kamu Yönetimi, “*Yaşam Kalitesi İndeksi ile Mutlu Gezen İndeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*” başlıklı makale Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler, “*Dijital Küratörlük Aracı ve Bir İlham Kaynağı Olarak Pinterest*” isimli çalışma İnteraktif Medya, “*Üst Anlatıda Heterotopik Alanlar Kurgulamak*” başlıklı çalışma Sanat ve Tasarım, “*Bilgi Bilimi Eğitiminde Yeni Eğilimler ve Türkiye’de Eğitim Veren Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri Müfredatlarının IFLA Temel Bilgi Alanlarına Göre Analizi*” başlıklı çalışma Bilgi ve Belge Yönetimi, “*Ceza Yargısında Muhakeme Engelleri*” isimli çalışma Hukuk, “*Rus Elçisi Yüzbaşı P. A. Nikiforov’un Hive Hanlığı’na Elçilik Seferi ve Neticeleri (1841)*” ve “*Eski Türklerde İstihbarat ve Casusluk Faaliyetleri*” başlıklı çalışmalar Tarih, “*Açıklayıcı Grafik Analizi: EGAnet R Paketiyle Bir Uygulama*” isimli çalışma

¹ Prof. Dr., ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Baş Editörü. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, polatcoskun@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2508-7459
Professor, Editor-in-Chief of ÇAKÜ Journal of Institute of Social Sciences.
Çankırı Karatekin University, Department of Information Management, polatcoskun@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2508-7459

Eğitim Bilimleri, “*Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi Temelli Oku Oyna Aile Eğitim Programının Etkileri*” isimli alışma Çocuk Gelişimi, “*Sosyal Hizmet Mesleğinin Prestiji: Sosyal Hizmet Uzmanları ve Öğrencilerinin Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma*” başlıklı alışma Sosyal Hizmetler, “*Tanbûri Ömer Altuğ’ın şarkı Formunda Bestelediği Eserlerinin Biçim Yönlünden Tahlili*” başlıklı çalışma ise Müzikoloji alanında yapılan özgün araştırmaları içermektedir.

Akademik yayıncılıkta on beşinci yılını tamamlayan dergimizin bu sayısında emeği geçen yazar ve hakemlere, alan editörleri ile editör yardımcılarna, makalelerin yayıma hazırlanmasına katkı sağlayanlara gönülden şükranlarımı sunarım.

Rus Elçisi Yüzbaşı P. A. Nikiforov'un Hive Hanlığı'na Elçilik Seferi ve Neticeleri (1841)

Gülınar Kara*

Öz

Amaç: Bu çalışmada 1841 yılında Hive'ye giden Rus elçisi Yüzbaşı P. A. Nikiforov'un yaptığı elçilik seferinin Çarlık Rusya'sı-Hive Hanlığı ilişkileri perspektifinde değerlendirilmesi; bununla birlikte elçilik heyetinin Hive Hanlığı'nda edindiği izlenimlerin ve Çarlık Rusya'sının Türkistan hanlıklarının işgaline ilgili planlarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yöntem: Söz konusu elçilik görevi ile ilgili raporlar, belgeler, hatıratlar tespit edilmiş; sonrasında bu bilgiler diğer kaynaklarla karşılaştırılmak suretiyle irdelenmiştir. 19. yüzyılın ortasındaki İngiltere-Rusya rekabeti ekseninde Çarlık Rusya'sının Türkistan hanlıkları politikası analiz edilmiştir.

Bulgular: Yüzbaşı Nikiforov'un Hive Hanlığı'nda elçi olarak bulunduğu zaman dilimini konu alan kaynakların incelenmesi sonucunda 19. yüzyılın ortalarındaki Hive Hanlığı'nın yönetim sistemi, ekonomik durumu, sosyal yapısı, etnik özellikleri, coğrafi konumu, komşu devletlerle olan siyasî ve ticarî ilişkileriyle ilgili önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Sonuç: Yüzbaşı Nikiforov Hive hükümdarı Allakulu Han'ı Rusya lehine anlaşma yapmaya ikna etme çabaları neticesiz sonuçlanmıştır. Ancak Rus heyetinin Hive Hanlığı'nda kaldığı süre zarfında yürüttüğü casusluk çalışmaları ile edindiği bilgiler, yaptığı gözlemler Rusya'nın Hive Hanlığı ve Sırderya bölgelerini kapsayan işgal planlarının hazırlanmasına, ülkeye giden yol güzergahları hakkında bilgiler toplanmasına ve ülkenin genel tasvirinin yapılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Özgünlük: Çarlık Rusya'sının yayılma siyasetine önemli ölçüde hizmet eden bu elçilik seyahati ile ilgili çalışmaların yeterli olmaması sebebiyle bu eksikliğin giderilmesi bakımından özgün bir çalışma olduğunu düşünüyoruz.

Anahtar Sözcükler: Hive Hanlığı, Çarlık Rusya'sı, Allakulu Han, Yüzbaşı Nikiforov, sınır meselesi.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Tarih Bölümü, gulnarkara06@gmail.com

Russian Ambassador Captain P. A. Nikiforov's Embassy Expedition to the Khiva Khanate and its Results (1841)

Gülнар Kara*

Abstract

Purpose: In this study, it is aimed to evaluate the embassy expedition of the Russian ambassador Captain P. A. Nikiforov, who went to Khiva in 1841, in the perspective of the relations between Tsarist Russia and Khiva Khanate, as well as to reveal the impressions of the embassy delegation in Khiva Khanate and the plans of Tsarist Russia regarding the invasion of Turkestan khanates.

Method: Reports, documents and memoirs related to the embassy mission in question have been identified, and then this information has been analyzed by comparing it with other sources. Tsarist Russia's policy towards the Turkestan khanates was analyzed in the axis of the British-Russian rivalry in the mid-19th century.

Findings: As a result of the analysis of the sources on the period of Captain Nikiforov's stay in the Khiva Khanate as an ambassador, important findings have been reached regarding the administrative system, economic situation, social structure, ethnic characteristics, geographical location, political and trade relations with neighboring states of the Khiva Khanate in the middle of the 19th century.

Implications: Captain Nikiforov's efforts to persuade Khiva ruler Allakulu Khan to make a deal in favor of Russia were unsuccessful. However, the information and observations of the Russian delegation during their stay in Khiva Khanate and the information they obtained through their espionage activities contributed significantly to the preparation of Russia's invasion plans for Khiva Khanate and the Syr Darya regions, the collection of information about the routes to the country and the general description of the country.

Originality: Since there are not enough studies on this embassy trip, which significantly served the expansion policy of Tsarist Russia, we think that this is an original study in terms of filling this deficiency.

Keywords: Khiva Khanate, Tsarist Russia, Allakulu Khan, Captain Nikiforov, border issue.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin University, Department of History, gulnarkara06@gmail.com

Giriş

19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında literatürde “Büyük Oyun” olarak adlandırılan Türkistan’ın kontrolünü ele geçirme rekabeti daha da hız kazanmıştı. Önemli ticaret yollarının kavşağında bulunan bu coğrafya her iki sömürgeci imparatorluk için de yeni bir pazar olarak görülmekteydi. Parçalanmış bir durumda olan Türkistan’da, Türkistan hanlıklarının kendi aralarındaki bitmek bilmeyen savaşlar devam etmekteydi; bu durum bölge için yaklaşmakta olan tehlikenin göz ardı edilmesine sebep olmuş ve Rusya’nın yayılmacı politikasına uygun bir zemin hazırlamıştı. Türkistan hanlıklarından biri de kadim zamanlarda Harezm olarak bilinen, coğrafi olarak Türkistan’ın en önemli ticari merkezlerinden birine sahip olan Hive Hanlığı idi.¹ Türkistan hanlıklarının kaderini belirleyen İngiltere ve Çarlık Rusya’sının bu jeopolitik mücadelesinde Hive Hanlığı, Rusya için kilit bir konumdaydı, çünkü “Hive’ye hâkim olmak Rusya ticaretinin Hindistan’a kadar yayılmasının kapılarını aralayacaktı” (Blankennagel’, 1858: 16). Dolayısıyla İngiliz mallarının Türkistan hanlıklarında yaygınlaşmaya başlaması sadece Çarlık hükümetini değil, Rus tüccarlar ve imalatçıları da endişelendirmekteydi. Türkistan hanlıklarıyla ticaret yapan Rus tüccar F. Piçugin “Severnaya Pçela” gazetesine birçok İngiliz malının Meşhed ve Kabil üzerinden Türkistan’a getirildiğini yazmış, İngiltere’nin Rusya’nın önüne geçerek Hive ve Buhara’yı işgal edeceği konusunda endişesini dile getirmişti (Rojkova, 1963: 42, 93). İngiltere de Rus mallarının Hindistan’a ulaşmasından endişe duymaktaydı (Conolly, 1834: 269-276). Ayrıca Rusya’nın kışkırtmasıyla İran’ın Hive Hanlığı’nın sınır komşusu olan Herat’ı ele geçirme teşebbüsünün (1837-38) İngiltere’nin baskısıyla başarısız olması Rus hükümetini İngiltere’den önce davranarak Hive’yi ele geçirmeye sevk etmişti. Böylece Rus imparatoru I. Nikolay’ın emriyle 12 Mart 1839’da Hive’ye askerî sefer düzenlenmesine karar verilmiştir. Ancak Orenburg Askeri Valisi General V. A. Perovskiy’nin komutasında gerçekleşecek 8 aylık Hive Seferi’nin (1839-1840) asıl amacı gizli tutulmalı ve bu hareket Aral Denizi’ne bilimsel keşif araştırması için düzenlenen bir sefer gibi gösterilmeliydi (Zahar’in, 1898: 24). General V. A. Perovskiy, Hive’ye ulaşmayı, bir askerî güç gösterisiyle Hive hanını Rusya lehine ticaret anlaşması yapmaya zorlamayı ve Hive’deki Rus kölelerin serbest bırakılmasını sağlamayı amaçlamıştı. Rusya’nın planında iktidardaki hanın Rusya yanlısı birisiyle değiştirilmesi ve bu şekilde Rusya’nın Hive Hanlığı üzerinde egemenlik sağlaması da vardı. Bunun için Rus hükümetinin ilk düşündüğü kişi Kazak sultanlarından Baymuhammed Aşuvakov olmuştur, ancak sultan bu teklifi reddetmiştir (Jukovskiy, 1915: 116).

İlk başta ilkbaharda gerçekleşmesi düşünülen Hive seferi bu mevsimde bozkırlarda suyun kıt olma olasılığının bulunmasından dolayı kış mevsimine

¹ Harezm ülkesi ve Hive Hanlığı hakkında bilgi için bkz. Togan, 1987: 240-257.

ertelenmiştir. Bu şekilde kar suyundan faydalanılması düşünülmüştür (Jukovskiy, 1915: 119). Ancak hava şartlarının elverişsiz olması, Rus ordusunun sefer için yaptığı hazırlığın yetersiz olması ve fazla rehavete kapılmaları nedeniyle sefer başarısız olmuş² ve Rus ordusu Hive Hanlığı sınırlarına ulaşmadan geri dönmek zorunda kalmıştır. General Perovskiy, hükümete seferin başarısız olduğuna dair kısa bir rapor sunmakla beraber bazı olumlu gelişmelerin olduğunu da bildirmiştir. Bunlardan biri Hive Hanlığı hükümdarı Allakulu Han'ın³ Hivelilerin Rusları yağmalaması ve esir almalarını yasaklayan 19 Temmuz 1840 tarihli fermanı idi; bununla birlikte Rus kölelerin serbest bırakılma kararı da alınmıştır. Her ne kadar Rusya kabul etmese de İngiliz kaynaklarına göre, Allakulu Han'ın Rus kölelerin serbest bırakılmasıyla ilgili aldığı kararda İngiliz elçisi R. Shakespeare'nin büyük etkisi vardı. Rus kaynakları ondan hiç bahsetmiyor ve 416 Rus köleyi 1840 yılının yazında Hive elçisi Ataniyaz Hoca başkanlığındaki heyetin Orenburg'a getirdiğini bildiriyorsa da (Jukovskiy, 1915: 120-121; İvanin, 1874: 157; Zahar'in, 1898: 142-143), R. Shakespeare notlarında 416 Rus esirini 1 Ekim 1840'ta Orenburg'daki Rus yetkililerine kendisinin teslim ettiğini kaydeder (Shakespeare, 1842: 720). Böylece askerî güçle Hive Hanlığı'nı ele geçirme planları suya düşen ve Hive'ye yeni bir sefer düzenleme işini ileri tarihlere ertelemek zorunda kalan Çarlık Rusya'sı için daha çok diplomatik faaliyetlere ağırlık verme zorunluluğu oluşmuştur.

Yüzbaşı P. A. Nikiforov'un Elçilik Misyonunun Amacı ve Seyri (1841)

Hive hanının Rusya'ya karşı tavrındaki değişiklik ve Rus kölelerin salıverilmesiyle ilgili fermanı Rus hükümetinin Türkistan hanlıklarıyla gelecekteki ilişkilerinin temel ilkelerini belirlemiş oldu. Bu ilişkiler Rusya'nın siyasi ve ticarî çıkarlarını gözetmeliydi. Birinci hedef Çarlık Rusya'sının hanlıklar üzerindeki nüfuzunu güçlendirmekten ibaretti. Türkistan ile ilişki olan tüccarlar ve kervanların güvenliğinin sağlanması, ticaretin bu bölgede daha geniş bir alana yayılması gibi konuları içeren ticarî çıkarlar sorununu çözme işi ise ikincil hedefti. Bu amaçları gerçekleştirme konusunda ilk yapılacaklar Türkistan hanlıklarının hükümetleriyle yazılı anlaşmaların imzalanarak işlerin resmiyete dökülmesi ve Hive, Buhara ve Hokand'da Rus temsilciliklerinin kurulmasıydı. Dolayısıyla 1841'de Türkistan hanlıklarına eş zamanlı olarak elçilik heyetleri gönderilmesine karar verilmiştir. Buhara Emirliği'ne maden mühendisi Binbaşı V. Butenov başkanlığındaki heyet gönderilmiştir. Butenov, Buhara'dan sonra Hokand Hanlığı'na geçmeliydi. Hive hanıyla anlaşmalar yapmak üzere ise Yüzbaşı P. A. Nikiforov görevlendirilmiştir (Veselovskiy, 1877: 316). Her iki Rus elçilik heyeti aynı

² General Perovskiy'nin Hive Seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan, 2020: 255-270.

³ Hive hükümdarı Muhammed Rahim Han'ın yedi oğlundan en büyüğüydü (Veselovskiy, 1877: 298).

zamanda Orenburg'dan yola çıkmış, Sırderya Nehri'ne kadar onlara Yarbay İ. F. Blaramberg'in komutasındaki askerî birlik eşlik ederek güvenliklerini sağlamıştır (Blaramberg, 1978: 222-238). Blaramberg'in birliğinin onlara eşlik etmesinin diğer bir nedeni de Rus heyetine Amuderya ve Sırderya arasındaki bilinmeyen arazileri Rusya için inceleme fırsatı sağlamaktı (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 11).

Nikiforov'un elçilik heyetinin Orenburg'dan yola çıktığı tarihle ilgili de kaynaklarda farklılık bulunmaktadır. Zalesov'un eserinde 3 Mayıs 1841 olarak gösterilen tarih, Blaramberg'de 18 Mayıs 1841, Zahar'in'de Ağustos 1841 şeklinde verilmiştir (Zalesov, 1861: 58; Blaramberg, 1978: 224; Zahar'in, 1894: 429). Bunun nedeni de Rus elçilik heyetinin Hive'deki görüşmeleri hakkında Nikiforov'un kapsamlı bir raporunun bulunmamasıdır. Çünkü Rus elçisi Hivelilerin eline düşeceği korkusuyla küçük kâğıt parçalarına şifreli yazılmış notlar dışında kapsamlı bir seyahat notu tutmamıştı. Kendisi de bu raporunu hazırlayamadan St.-Peterburg'a giderken yolda memleketine uğradığı sırada anevrizmadan vefat etmiştir. Dolayısıyla onun elçilik seyahati hakkındaki bilgiler heyetin diğer üyelerinin anlatımları ve Nikiforov'un mektuplarından alınmıştır (Zahar'in, 1894: 429-430).

Hive Hanlığı elçisi olarak görevlendirilen Yüzbaşı Nikiforov, General Perovskiy'nin Hive Seferi'nde onun yanındaydı ve karargahında sağ koluydu. Zaten Rus hükümetine Hive'ye sefer yapılması gerektiğine dair ikna edici tüm yazılar da onun kaleminden çıkmıştı. Hive Seferi'nden sonra Nikiforov yüzbaşı rütbesine yükseltilmiş ve kılıçla ödüllendirilmişti. Nikiforov'un dış görünüşü dikkat çekiciydi. Orta boylu, geniş omuzlu ve son derece enerjikti. Çok hızlı konuştuğu için ilk başta çok az kişi onun söylediklerini anlayabiliyordu. Ancak en etkileyici özelliği "kıvılcımlar saçan ateşli gözleri" idi (Zahar'in, 1894: 428-429). Bu sırada 34 yaşındaydı ve meslektaşlarının anlattığına göre gözlemci bir zekaya sahip cesur bir insandı. Ama kibirli, huysuz ve sinirli olduğu da biliniyordu (Zalesov, 1861: 55-56). Hive'ye yolculuk esnasında bile Nikiforov'un küstah davranışları sorun yaratmaya başlamıştı. Yolculuk, topografların çalışmalarından dolayı yavaş ilerliyordu. Bundan dolayı Hive elçisi Ataniyaz Hoca ülkesine daha hızlı gidebilmek için heyetten ayrı gitmek istediğini bildirmişti. Onun bu talebi Nikiforov'u sinirlendirmiş, elçiye son derece kaba davranarak gerekirse onu bağlayacağını söylemiştir (Zalesov, 1861: 58). Onun kibirli davranışları Hive'de de devam etmiş ve misyonun başarısızlığa uğramasına sebep olmuştur. Hive hükümeti yetkilileriyle ilk görüşmesinde bile Nikiforov, Rusya'nın çok güçlü olduğunu vurgulamak için "Rusya'ya, vücudunuza bir gömleğin yapıştığı gibi yapışmalısınız, çünkü Rusya o kadar büyük bir güç ki, üzerinize düşse, tıpkı benim ayakkabılarımın yoldaki küçük böcekleri ezdiği gibi, sizi ezer," diye küstah kelimeler sarf etmişti (Zahar'in, 1894: 430; Terent'yev, 1906: 183-184).

Rus elçilik heyetinin bir diğer önemli üyesi Tatar asıllı Üsteğmen Muhammed Şerif Aitov idi. Orenburg Sınır Komisyonu'nda tercüman olarak görev yapan Karatılmaç (Ruşça: Karatolmaç) lakaplı bu kişi General Perovskiy'nin Hive Seferi için yük hayvanları temin etmek bahanesiyle Kazak köylerini dolaşırken Ruslara muhalif Kazaklar tarafından esir alınmış (Aralık 1839) ve Hive'ye götürülmüştü. Hive'de uzun süre zindanda tutuklu kaldıysa da Allakulu Han'la görüşme fırsatı bulmuştu, hatta Hive hükümeti için Orenburg yönetiminin Hive Hanlığı ile ilgili planları hakkında bilgi alınan bir kaynak olmuştu. Han, Rusya ile barışçıl ilişkileri yeniden tesis etmek için neler yapılması gerektiği konusunu ona danışıyordu (Tsyplyayev, 1911: 240-241). Böylece esaretini fırsata çevirerek ülkenin siyasi durumu, Allakulu Han'ın konumu, diğer hükümet üyelerinin yetkileri, Hive hükümetinin Küçük Cüz Kazaklarıyla ilgili planları hakkında bilgiler toplamıştır. Bu meselede ona hükümet üleriyle kurduğu yakın ilişki ve sonrasında Allakulu Han'ın Rus esirleri serbest bırakma fermanı ilan edildikten sonra ülkedeki Rus esirleri bulması için vilayetleri gezmesine izin vermesi de uygun bir ortam yaratmıştı. Aitov, 1840'ta Hive hanının Rus esirleri serbest bırakan fermanından sonra Orenburg'a dönebilmiştir. Onun Hive Hanlığı'ndaki Rusya'nın çıkarına yürüttüğü faaliyetleri takdir edilmiş, teğmenliğe terfi ettirilerek para ödülü verilmiştir (Poçekayev, 2016: 238-239; Sultangaliyeva, 2008: 15-18). Aitov'un Hive Hanlığı ve Kazak bozkırlarının coğrafyasını çok iyi bilmesinden yararlanmak isteyen Orenburg askerî valisi onu Yüzbaşı Nikiforov'un elçilik heyetine dahil etmiştir.

General Perovskiy ve çevresindekiler Hive Hanlığı'na ikinci defa sefer düzenleme fikrinden de vazgeçmemişlerdi. Dolayısıyla ülkenin topografyası ve askerî gücü hakkında güvenilir bilgiler toplama, yeni yollar keşfetme gereksinimi vardı. Bölgeyle ilgili harita bilgilerinin toplanması işi için Petrov ve Çelpanov soyadlı iki topograf görevlendirilmişti. Ayrıca Rus elçilik heyetinin güvenliğini sağlamak için başında bir komutan bulunan 12 kişilik Kozak birliği ve rehberlik yapması için 10 Kazak vardı. Orenburg'lu tüccar Deyev de Hive'ye götüreceği kervanla onlara dahil edilmişti. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Mayıs 1841'de Rus heyeti ülkelerine dönmekte olan Hive elçileriyle birlikte yola çıkmıştır (Veslovskiy, 1877: 317; Zalesov, 1861: 57).

Nikiforov'a Rusya Dış İşleri Nazırlığı tarafından imparator ve hükümet başkanı yardımcısı Kont K. V. Nesselrode'nin Allakulu Han'a yazdığı mektuplara ek olarak müzakerelerin amacı, yürütülme yöntemi, Hive hanı ve hükümet üyelerine nasıl davranılması gerektiği konusunda talimatnameler verilmiştir. Talimatnamede Rus elçisi ve Hive hükümetinin arasında yürütülecek müzakerelerin ana konuları şu şekilde belirtilmiştir:

- 1) Hive Hanlığı'ndaki Rusların kölelik ve esaretinin kaldırılması, onların can ve mal güvenliğinin sağlanması;

- 2) Hive Hanlığı'nın Rusya'nın tebaaları olan göçebe halklar üzerindeki nüfuzunun sınırlandırılması;
- 3) Rusya'nın hem Hive Hanlığı hem de komşu devletlerle ticari ilişkilerinin sağlanması.

İlk maddeyle ilgili zaten Allakulu Han'ın fermanı olduğundan dolayı Hive hükümetinin itirazı olmayacağı düşünülüyordu. Ancak son iki maddelerle ilgili sıkıntıların çıkabilme olasılığı vardı.

Rus hükümeti Küçük ve Orta Cüz Kazakları, Karakalpaklar ve Türkmenlerin Rusya tabiiyetine girdiklerini hatırlatarak, yine de Sırderya'nın güneyinde konup göçen halklardan Hive Hanlığı'nın zekât vergisi toplamasına itiraz etmeyeceğini, ancak Sırderya ve Üstyurt'un kuzeyinde yaşayan göçebe halklardan vergi alınmasının durdurulması gerektiğini belirtmiştir. Üçüncü maddeyle ilgili olarak elçiye aşağıdakileri talep etmesi talimatı verilmiştir:

- 1) Rus tüccarların Hive'ye serbestçe gelmeleri ve hanın sorumluluğu altında ülkenin tüm köyleri ve şehirlerinde ticaret yapmalarına izin verilmesi;
- 2) tüccarların getirdiği mallardan yalnızca bir kere alınacak külfetsiz vergilerin belirlenmesi;
- 3) vergilerin tahsili için malların değerlendirilmesi yapılırken bir Rus yetkilinin bulunması;
- 4) bozkırlarda Rus kervanlarının Hiveliler tarafından zorla durdurulmasına son verilmesi ve Sırderya boyunca inşa edilen kalelerin yıkımının durdurulması;
- 5) Hiveliler tarafından Rusya'ya giden veya dönen kervanların engellenmemesi;
- 6) Rus mallarından alınan %10 gümrük vergisinin %5-e indirilmesinin sağlanması.

Bunların dışında Nikiforov, hanı Hive'de daimî bir Rus temsilcinin bulunması konusunda ikna etmeliydi ki bunun için Müslüman olan Aitov önerilecekti. Rus Dışişleri Nazırlığı'nın talimatnameleri dışında Nikiforov'a Orenburg Askeri Valisi General Perovskiy de ek talimatnameler vermişti. Bu, Hive Hanlığı hakkında stratejik ve topografik bilgiler toplamaktan ibaretti (Zalesov, 1861: 49-52).

General Perovskiy, Allakulu Han'ın Rusların Sırderya'da inşa ettiği Novo-Aleksandrovska tahkimatının yıkılmasını talep edeceğini varsayarak elçinin buna şu şekilde itiraz edebileceğini bildirmiştir: "Tüm doğu Hazar Denizi kıyısından Gürgen Irmağı'nın ağzına kadarki bölge kayıtsız şartsız Rusya'ya aittir. Çünkü 18. yüzyıl gibi çok eski bir tarihte burada Rus kaleleri inşa edilmiş ve bu kıyıda yaşayan Türkmenler Rusya'ya bağlılık yemini etmişlerdir. Hive Hanlığı'nın donanması olmadığına göre, denizlerde hak iddia edemezler". Sırderya'daki Rus tahkimatlarının yıkımı konusunda ısrar edilmesi halinde elçi en azından Sırderya'dan geçiş ücretinin kaldırılmasını sağlamalıydı (Zalesov, 1861: 53-54). Yani Nikiforov'un, hanı Hazar Denizi'nin Gürgen Irmağı'nın ağzına kadarki doğu kıyısını Rusya toprakları olarak kabul etmeye ikna etmesi ve bunun yazılı bir anlaşmaya dökülmesini sağlaması gerekiyordu (Jukovskiy, 1915: 126).

Rus elçilerinin tasvirine göre, bu sırada Hive hanı Allakulu yaklaşık 50 yaşlarındaydı. Babası Muhammed Rahim Han döneminde ülkedeki küçük çekişmelere son verilmiş, Kazaklar ve Türkmenlerin bir kısmı Hive Hanlığı'nın egemenliğini kabul etmişlerdi. Nüfusu az olan ülkesinde yerleşik hayatı geliştirmek için Allakulu Han komşu İran vilayetlerine saldırı düzenleyerek esirler getiriyordu. Herat civarında konup göçen Cemşidlerden de 7.000 çadırılık esir alarak Köhne Ürgenç ve Mangıt arasındaki boş arazilere yerleştirmişti. Kıvrak zekalıydı, okuma yazması vardı ve biraz Farsça biliyordu. Ancak danışmanlarının önerilerine pek kulak asmazdı, konuşmayı sevdiği konu harem dedikodularıydı. Ülkede handan sonraki nüfuzlu kişi *mehter*⁴ makamını işgal eden Muhammed Yakub Bay'dı. Yakub Bay, ülkenin güney kısmından ve dış ilişkilerden sorumluydu. Bu sırada 40'lı yaşlarında olan *mehter* diğer hükümet üyelerine nazaran Rusya'ya daha çok ilgi göstermekteydi. Ondan sonraki yetkili olan *kuşbeği* makamındaki zat ülkenin kuzey kısmından sorumluydu ve bu sırada yaklaşık 35 yaşlarındaydı. Aynı zamanda Taşavuz vilayetinin de hükümdarı olan *hoceş-mehrem* ise, Muhammed Rahim Han'la birlikte Buharalılar tarafından esir alındığı zaman efendisini kurtardığı için yüksek mevkilere gelmişti. Nikiforov'un Hive'de bulunduğu sırada 60'lı yaşlarındaydı ve hanın da halkın da saygı duyduğu bir kişiydi. Ruslara karşı da sempatisi vardı. Allakulu Han'ın en güvendiği kişilerden biri olan gümrükten sorumlu *divanbeği* ise, Rusları hiç sevmezdi, Rus esirlerin serbest bırakılmasına, gümrük vergilerinin indirilmesine de karşıydı. Bu nedenle Mehter Yakub Bay'la arası pek iyi değildi. Bunların da dışında içkiye düşkün olan hanın kardeşi Rahmankul İnak ve Hezaresp vilayetinin hükümdarı olan oğlu Rahimkulu da ülkedeki nüfuzlu kişilerden idiler (Zalesov, 1861: 64-66).

Yüzbaşı Nikiforov'un Allakulu Han'la Müzakereleri

Nikiforov'un Allakulu Han'la ilk görüşmesi 11 Ağustos 1841'de gerçekleşmiştir. Görüşmede Hive hükümetinden *mehter*, *kuşbeği*, *divanbeği*, *hoceş-mehrem* ve daha iki yetkili vardı. Görüşme, mektuplar ve hediyelerinin teslim edilmesiyle son bulmuştur. 13 Ağustos'taki ikinci görüşmede Allakulu Han, Nikiforov ile uzun uzun sohbet etmiş, Avrupa ülkeleri hakkında merak ettiği soruları sormuştur. Özellikle Rusya ve İngiltere'nin ilişkileri, onların askerî gücü ile çok ilgileniyordu. Bunun dışında Rusya'nın hükümet sistemi, Rusya ve Osmanlı arasındaki meseleler, İngiltere ile Çin arasındaki savaşın nedeniyle ilgili sorular sormuş, Rus elçisinin bu konudaki görüşlerini dinlemiştir. Nikiforov, İngiltere'nin Hive Hanlığı için de bir tehdit oluşturmakta olduğunu dile getirmekle beraber Hive için en doğrusunun Rusya'nın himayesini kabul ederek onunla güçlü bir ittifak kurmak olduğunu söylemiştir (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 52). Görüşmenin sonlarına

⁴ Hive Hanlığı devlet teşkilatı hakkında bilgi için bkz. Çelik, 2004: 73-88.

doğru han Novopetrovsk tahkimatını yıkmayı düşündüğünü de dile getirmiştir.

Müzakerelerin en başından beri Allakulu Han, göçebe Kazakların yaşam alanı olan Yembi, Irgız ve Torgay Irmaklarına hak iddia ediyordu, bu da Rus elçisinin kabul edemeyeceği taviz olduğundan dolayı Nikiforov tarafından sürekli reddediliyordu. Günler geçmesine rağmen müzakereler ilerlemiyordu. Nikiforov'un Rus tüccarlarının Hive tüccarlarıyla aynı miktarda vergi ödemesiyle ilgili taleplerine Allakulu Han, yabancı tüccarların Müslümanlardan iki kat vergi alınmasının dini bir kanun olduğunu ve bunu değiştiremeyeceğini ileri sürüyordu. Diğer bir çıkmaza giren konu da sınırların belirlenmesiydi. Nikiforov, Hive'nin Sırderya ötesine vergi memurlarını göndermemesini talep ediyor, Sırderya'nın güneyinde yaşayan göçebe Kazaklarından da onların Rusya tebaası olduklarını kabul etmek şartıyla zekât toplamaları gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca Hazar Denizi'nin Gürgen Irmağı ağzına kadarki tüm doğu kıyısının Rusya toprakları olarak kabul edilmesi, Rusya'ya o bölgelerde köyler ve kaleler kurma hakkının tanınmasını istiyordu. Allakulu Han ise, Yembi, Irgız Irmakları, Borsuk bölgesinde yaşayan göçebelere her zaman zekât topladığını, bu yüzden bu hakkından feragat etmeyeceğini, Sırderya'nın güneyi ve Üstyurt'ta konup göçen Kazakları da Rusya'nın tebaaları olarak kabul etmeyeceğini söylemekle beraber Rusya'nın bu konudaki ısrarının Hive'ye karşı dostane tavrına aykırı olduğunu dile getirmiştir. Çünkü bu Hive'yi önemli bir gelirden mahrum edecek, sınırların bu şekilde belirlenmesi ve kalelerin inşa edilmesi ülkesinin güvenliğini tehdit edecekti. Buna cevap olarak Rus elçisi Kazakların tamamının geçen yüzyılın ortalarında Rusya tabiiyetini kabul ettiğini, dolayısıyla Rusya'nın, Kazakların bazı boylarından zekât toplamasına izin vererek zaten bir taviz verdiklerini, sınırların belirlenmesinin iki ülke arasındaki çatışmaları önlemek için gerekli olduğunu, kalelerin inşası konusundaki endişesinin asılsız olduğunu, Rusya'nın diğer sınırlarında da komşularına zarar verecek faaliyetleri olmadığını söylemiştir. Ayrıca Hazar Denizi kıyılarının Rusya'ya ait ve orada donanma bulundurma hakkının da Rusya'ya ait olduğu konusunda ısrarlarını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak bu argümanların hiçbiri Allakulu Han'ı ikna edememiştir.

Hive hanını hiçbir şekilde ikna edemeyeceğini anlayan Nikiforov, farklı bir yöntem denemeye karar vermişti. 11 Eylül'de hanın huzuruna çıkan Rus elçisi tüm devlet erkanının gözü önünde Allakulu Han'a Orenburg Askeri Valisi adına bir bildirge vermiştir. Bu bildirgede şu maddeler vardı:

- 1) Sırderya Nehri'nin kuzeyinde konup göçen Kazaklardan vergi toplamaya gönderilen herhangi bir Hiveli huzuru bozduğu suçlamasıyla idam edilecektir.
- 2) Yembi Irmağı, Borsuk Kumları, Kay-Konaktı mevki, Karasu Körfezi kıyıları ve Üstyurt kayalıklarının (Çinka) kuzeyinde konup

göçen Kazaklarından vergi toplamak için gönderilen herhangi bir Hiveli huzuru bozduğu gerekçesiyle yakalanarak idam edilecektir.

- 3) Rusya'ya bağlı Kazakların avullarına gelen herhangi bir Hiveli huzuru bozduğu gerekçesiyle yakalanıp idam edilecektir.

Görüşmenin sonunda Orenburg yönetiminin hazırladığı, kendisinin de bazı maddeler (3, 5, 7, 10) eklediği (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 58) anlaşma taslağını hana sunmuş, bunun Rusya İmparatorluğu'nun kabul edebileceği son şartlar olduğunu, bu anlaşmadaki tüm maddelerin kabulü ile Hive Hanlığı'nın var olabileceğini, refahının sağlanacağını, imparatorun iyi niyetle Hive hanından dost komşulara yakışan kalıcı bir ittifak beklediğini, bu şartları kabul etmezse hanın ülkesini yüce imparatorun himayesinden mahrum bırakacağını ve telafisi mümkün olmayan yeni bir savaşa sürükleyeceğini bildirmiştir. Hanın imzalaması gereken anlaşma taslağının maddeleri şu şekildeydi:

- 1) Bundan sonra Rusya'ya karşı açık veya gizli hiçbir düşmanca hareket yapılmayacaktır.
- 2) Bozkırlarda ve Hazar Denizi'nde soygun, esir alma ve yağma faaliyetlerinin yapılması veya buna göz yumulmasına yol verilmemelidir; bu tür yağmaların Hive tebaaları olan göçebe boylar tarafından yapılması durumunda failer derhal cezalandırılmalıdır.
- 3) Hive Hanlığı sınırları içinde meydana gelen Hive'nin tebaaları olan göçebe boylar tarafından yapılan bir yağmada kervanların çalınan malları, kişilerin eşyaları Rus sınır yetkililerine eksiksiz olarak iade edilecektir ve failer adil bir şekilde cezalandırılacaktır.
- 4) Hiçbir şekilde herhangi bir Rus vatandaşı esir alınmayacaktır ve alikonulmayacaktır, Hive Hanlığı sınırlarında bulunan her Rus vatandaşının can ve mal güvenliğinin sorumluluğu alınacaktır.
- 5) Hive Hanlığı sınırları içinde herhangi bir Rus vatandaşının vefatı durumunda arkasında kalan mülkü mirasçılara verilmek üzere Rusya sınır yetkililerine teslim edilecektir.
- 6) Rus vatandaşı olan kaçaklar ve isyancıların Hive topraklarına sığınmalarına izin verilmeyecektir, onlar Rusya sınır yetkililerine teslim edilecektir.
- 7) Eskiden beri Rusya'ya bağlılık yemini etmiş olan tüm göçebe kabileler Rusya'nın tebaaları olarak kabul edilecektir; onların toprakları ise, Gürgen Irmağı'nın ağzına kadar Hazar Denizi'nin tüm doğu kıyıları da dahil olmak üzere Rusya İmparatorluğu'nun mülkü olarak tanınacaktır.
- 8) Eskiden beri Rusya'nın tebaası olan göçebe kabilelere hükmedilmemelidir; onlara baskı yapılmamalıdır ve onlardan vergi alınmamalıdır.

- 9) Rus tüccarlarından mallarının gerçek fiyatının %2,5'undan fazla vergi tahsil edilmeyecektir ve Hive'ye getirilen mallardan bu vergi sadece bir defa alınacaktır.
- 10) Sırderya üzerinden Buhara'ya ve Hive'den Rusya'ya gidecek Rus tüccarlarına ait mallardan hiçbir vergi alınmayacaktır.
- 11) Asya ülkelerinin Rusya ile kervan ticareti hiçbir şekilde durdurulmayacaktır, Rusya ile ticaret yapan Buharalı ve diğer tüccarlara zorbalık yapılmayacaktır.
- 12) Son olarak kudretli Rus İmparatorluğu ile dostane ilişkilerimizi daha da güçlendirmek için her zaman iyi komşulara ve samimi dostlara yakışır şekilde hareket etmeyi taahhüt ediyoruz.

Bunun karşılığında Rusya hükümeti adına Nikiforov'un vaat ettiği ve imzalayacağı anlaşma maddeleri ise aşağıda verilmiştir. Bunlar şu şekildedir:

Kudretli Rusya İmparatorluğu;

- 1) Hive hükümdarlarının kendisine karşı önceki düşmanlar eylemlerini tamamen unutacaktır.
- 2) Şimdiye kadar yağmalanan kervanlar için tazminat talep etmeyecektir.
- 3) Rusya'ya gelen Hive vatandaşlarına kusursuz güvenlik ve yasal koruma sağlamayı vaat edecektir.
- 4) Kendi sınırları içinde diğer Asya devletlerinin tüccarlarının sahip olduğu tüm avantajlar Hive tüccarlarına da sağlanacaktır.
- 5) Sırderya Nehri'nin güneyinde ve Aral Gölü'nün batı kıyısındaki Kalmuğur ağzı boyunca batıda Manat mevkiine kadar yaşayan tüm bozkırlı halkların topraklarının yönetimini Hive'ye bırakacaktır (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 56).

Nikiforov'un General Perovskiy'ye yazdığı raporlara göre, Allakulu Han bazı maddeler dışında anlaşmayı kabul etmişti ve tartışmaları da göstermelik yapıyordu. Ayrıca Hive'de bir Rus temsilcisinin bulundurulmasına da onay vermişti (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 56). Nikiforov, Aitov'un verdiği bilgilere dayanarak hanın bu anlaşmayı imzalayacağını umut ediyordu. Onun aldığı duyumlara göre dönüşte Rus heyetine eşlik edecek Hive elçisi belirlenmiş, hediyeler hazırlanmış, han her şeyi kabul etmişti (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 60).

12 Eylül'de Allakulu Han'ın süreklilik için Hezresp'e gitmesinden dolayı Nikiforov'un onunla uzun bir süre görüşme imkânı olmamıştı ve ancak 11 Ekim'de hanın huzuruna davet edilmişti. Hanın tavrı değişmişti; kendisine önerilen şartların neden imparatorun mektubunda yazılmadığını, hangi hakla Hivelilerin Sırderya'nın öteki tarafı ve Üstyurt'u işgal ettiğinin söylendiğini sormuştu. Sonrasında Sırderya konusunda taviz vermeyeceğini, Yembi, Irgız, Torgay Irmaklarını sınır olarak talep ederek hata ettiğini, artık Rusya'nın

Türkistan'la olan sınırının Ural Irmağı olduğunu bildiğini söylemiştir. Nikiforov ise, tüm Kazak boylarının Rusya'nın tebaası olduklarını, dolayısıyla onların topraklarının da Rusya'nın mülkü olduğunu tekrarlıyor ve eğer Rusya'nın taleplerini karşılayacak olursa Sırderya'nın sol kıyılarının Hive Hanlığı'na bırakılacağını, sağ kıyıların ise Rusya'nın isteğine bağlı olarak Hive hanının rızası olmadan da Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilebileceğini küstahça söylüyordu. Hanın Rusya'nın ondan Astrabad ve Türkmen topraklarını da istediğini söylemesi üzerine ise Astrabad'ın zaten İran'a ait olduğunu, ancak Rusya ile güçlü bir ittifak kurulduğu takdirde Türkmenlerin Hive Hanlığı egemenliği altında olduğunun Rus hükümeti tarafından kabul edilebileceğini bildirmiştir. Ayrıca Hazar Denizi'nin doğu kıyılarının Rusya toprakları olarak tanınması gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Hanın anlaşma maddelerini tekrar gözden geçireceğini söylemesiyle görüşme sona ermiş, bir anlaşmaya varılamamıştı. Ramazan ayının gelmesinden dolayı da han artık Rus elçisini huzuruna kabul etmiyordu (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 65). Nikiforov da artık müzakerelerin olumlu sonuçlanacağından umudunu kesmeye başlamıştı.

Bir sonraki görüşme Hive yetkilileri ile Kazak boy reislerinin katılımıyla *mehterin* başkanlığında gerçekleşmiştir. Toplantıya katılan Kaipgali Yesimoğlu, Jangazı Şergazioğlu, Jolaman Tilenşioğlu vs. Kazak sultanları Nikiforov'un deyimine göre, Allakulu Han tarafından kendilerinin Rusya tebaaları olmadıklarını doğrulamak için çağrılmıştı (Zalesov, 1861: 76). Hive Hanlığı bu sırada çeşitli nedenlerle Rus idarecileri için sakıncalı hale gelen ve iktidarını meşrulaştırmanın peşinde olan Kazak sultanlarının sığınağı haline gelmişti. 1830'da Allakulu Han, Kaipgali Sultan'ı Batı Kazaklarının Hanı olarak atadığına dair ferman çıkartmıştı. Kaipgali Sultan kendisine bağlı boylarla Rusya sınırlarından Hive Hanlığı sınırlarına yakın yerlere göç etmişti ve Hive hanı adına zekât topluyordu. Jangazı Sultan'ın babası Şergazi Han da bir zamanlar Hive'ye sığınan Cengizlilerden idi (Izbassarova, 2020: 2390-2391). Orenburg Askeri Valisi General Perovskiy üst makamlara yazdığı raporunda Kaipgali Sultan ve Jangazı Sultan'a Hive hanı tarafından Kaysakların (Kazakların) hanı unvanı verildiği bildirilmişti (Kazaksko-Russkiye Otnoşeniya, II, 1964: 276-277). Toplantıya katılan Kazak sultanları ve boy reisleri kendilerine bağlı boyların Rusya'nın himayesine girmediklerini, Sırderya'yı da Rusya'ya vermeyi düşünmediklerini dile getirdiler. Ayrıca Rusya'nın her yıl Kazak avullarını yağmalamak ve topraklarını işgal etmek için asker gönderdiğini bildirmekle beraber Müslüman olan Kazakların Hıristiyan bir devletin tebaası olmayı kabul etmeyeceklerini söylediler. Rus heyeti adına bu toplantıda Kazak sultanlarını iyi tanıyan Muhammed Şerif Aitov konuşmuş, Kazak sultanlarına karşı suçlamalarda bulunmuştur. Aitov, orada bulunan sultanların tüm Kazaklar adına konuşma hakkında sahip olmadıklarını, çünkü sultanların babalarının bir zamanlar Rusya tebaalığını kabul etmekle kalmayıp, Rus hükümetinden

rütbe aldıklarını da hatırlatmıştır. Hatta daha da ileri giderek Kazak sultanlarının dedelerinin bir zamanlar Hive tahtını işgal ettiklerini, şimdi onların torunlarının ise Hive hanına sığınarak onun vasalı durumunda olduklarına parmak basmıştır (Zalesov, 1861: 76-77; Poçekayev, 2016: 240). Ancak Nikiforov'un raporlarına inanılacak olursa Kaipgali Sultan Rus hükümetiyle barışmak için fırsat kolluyor, Rus elçilik heyetiyle görüşmenin yollarını arıyordu. Rus elçisi Kaipgali Sultan'ın affedilerek ve Mangışlak'ın yöneticisi yapılarak Rusya için faydalı bir şekilde kullanılabileceğini de ima ediyordu (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 65).

Toplantıda yine anlaşma sağlanamamıştı. Hive hükümeti de artık görüşmelere son vermeye karar vermişti. Dolayısıyla Hive Hanlığı, Nikiforov'a nihai bir cevap verilmeyeceğini ve hanın önerdiği şartlarla Rusya'ya kendi elçilerini göndereceğini bildirmiştir. *Divanbeği* de kervansarayda Hive hanının artık Orenburg askeri valisi ile Rus elçisini dinlemek istemediğini, sadece imparatorun sözleri ve mektuplarına itibar edeceğini herkese ilan etmiştir (Zalesov, 1861: 78).

Elçilik heyetinden Nikiforov'a eğerli *argımak* (cins) at, brokar kaftan ve 200 *tilla* para, Aitov'a aynı şekilde eğerli *argımak* at, brokar kaftan ve 150 *tilla* para, diğer heyet üyelerine de çeşitli hediyeler takdim edilmiştir (Zalesov, 1861: 91). Ayrıca müzakerelere devam edilmesi için Nikiforov'un heyetiyle birlikte Vais Bay Nabiye başkanlığında 16 kişilik bir Hive elçilik heyeti de Rusya'ya gönderilmiştir. Hive elçileri Allakulu Han'ın Rusya imparatoru ve diğer önemli devlet adamlarına mektuplarını getirmişlerdir. İlk başta Hive'de Rus temsilcisi olarak Muhammed Şerif Aitov'un kalmasına izin verilmişti. Nikiforov, ülkeden ayrılmadan önce Aitov'a yazdığı talimatnamesinde İngiliz elçisi Shakespeare'nin aracılığıyla Hive ve İngiltere arasında ne gibi anlaşmalar yapıldığı; bunun dışında Hive Hanlığı'nın yönetim mekanizması, vergi sistemi, ülkedeki memurlar ve askerler için harcanan masraflar hakkında gizlice bilgi toplamasını emretmiştir. Aynı şekilde Buhara ve Hokand Hanlıkları hakkında da bilgi toplamalıydı. Özellikle Hokand Hanlığı'nın gerçek sınırları, hangi göçebe boyların Hokand'a tabi oldukları, ülkenin coğrafi bilgileri, etnik durumu, inançları ve hayat tarzı hakkında malumatlar elde etmeliydi. Bunun için Petrov soyadlı bir topograf da görevlendirilecekti (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 73). Ancak Allakulu Han daha sonra bu fikrinden vazgeçmiş, Aitov'un ülkesine geri dönmesini talep etmiştir. Nikiforov'a göre bunun iki sebebi vardı: 1) Hanın Nikiforov'tan hoşlanmaması; 2) Buhara'ya saldırma niyetinin ifşa olma riski. Allakulu Han avlanma bahanesiyle ordusunu Merv yakınlarına sevk etmişti. Hokand'a sefere giden Buhara emirinin bundan haberi yoktu ve Allakulu Han planının Aitov tarafından Buhara emirine iletileceğinden şüpheleniyordu (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 67). Her ne bahaneyle olursa olsun, Aitov'un Hive'de kalmasına izin verilmediği gibi Buhara'ya gitmesi de

yasaklanmıştı. Hive hanının emrine uymak zorunda kalan Aitov, Orenburg'a dönüş yoluna çıkan Rus elçilik heyetini Aybügür mevki civarında yakalamıştır. Böylece Nikiforov başkanlığındaki Rus elçilik misyonu başarısızlığa uğramış, hiçbir anlaşma elde edilemeden Rusya'ya geri dönmüştür. Görevinde başarısız olduğuna üzülen ve hastalığı gün gittikçe kötüleşen Nikiforov, Orenburg'da General Perovskiy'i bulamayınca misyonuyla ilgili rapor vermek için St.-Peterburg'a giderken 28 Ocak 1842'de yolda anevrizmadan vefat etmiştir. Çarlık hükümeti Yüzbaşı Nikiforov'un görevinin devamı için 1842'de Albay Danilevskiy başkanlığında yeniden bir heyet göndermeye karar vermiştir.

Nikiforov'un Gizli Mektuplarında Hive Hanlığı ve Sırderya Bölgesinin İşgaliyle İlgili Fikirleri

Hive hanı ve Rus elçisi Nikiforov'un müzakerelerde hiç anlamadığı konu Rusya ile Hive Hanlığı'nın sınırlarının belirlenmesiydi. Rus tarafı sınırın Sırderya olarak belirlenmesi konusunda ısrar ediyordu. Bu konunun Rusya için ne kadar önemli olduğunu, Rusya'nın niçin bu kadar ısrar ettiğini Nikiforov'un Orenburg Askerî Valisi General V. A. Perovskiy ve Rus devlet adamı, ünlü haritacı Yakov Vladimiroviç Hanykov'a⁵ yazdığı mektuplardan öğrenmek mümkündür. Nikiforov, General Perovskiy'e yazdığı mektubunda Sırderya'nın Rusya tarafından işgalinin ne kadar önemli olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "1835 yılından beri sizin de aklımızda olduğunu bildiğim fikrin hayata geçirilmesi, yani Sırderya'nın işgal edilmesinden bahsetmek istiyorum. Elbette çok büyük maliyeti olacaktır, ancak bölgenin yararına kazancı olacaktır ve uçsuz bucaksız Kazak bozkırlarının yönetimini kolaylaştıracaktır. Sırderya'nın işgal edilmesi göçebe kabileler üzerinde etkili olmanın yanı sıra Rusya'nın Turan üzerindeki nüfuzunu sonsuza kadar güçlendirecek olan ticaret açısından da şüphesiz ve sayısız faydalar sağlayacaktır. Sırderya Nehri kıyılarının işgali aşağıdaki ticarî ve siyasi yararları sağlayacaktır:

- 1) Orenburg ve Petropavlovsk'dan Buhara'ya mal taşıma maliyetini neredeyse yarı yarıya azaltacak, böylece Rus mallarının ihracatı artacaktır.
- 2) Malların su yoluyla Hokand'a, oradan da kara yoluyla Buhara'ya taşınması maliyetini önemli ölçüde azaltacaktır. Bu şekilde Hokand ve Buhara malları Rusya'nın iç bölgelerindeki üreticilerden değil, kaçınılmaz olarak tüccarların kendilerinden ilk elden satın alınacaktır.

⁵ Meşhur Rus oryantalist Nikolay Vladimiroviç Hanykov'un ağabeyidir. Bu sırada kardeşi de Buhara'ya giden Butenov'un elçilik heyetindeydi. Ya. V. Hanykov'un Hive ve Buhara'ya giden Rus elçilik heyetlerinin gizlice yürüttüğü topografik araştırmalara göre hazırladığı Aral Denizi ve Hive Hanlığı'nın haritası 1851'de yayınlanmıştır. Bkz. ekteki harita (hazırlayan Ya. V. Hanykov, 1851).

- 3) Tüm ticaret Buhara'dan Hokand'a veya Sırderya kıyılarına yönelecektir.
- 4) İngilizlerin de elde etmek istediği Sırderya ve Aral Denizi'ndeki gemi trafiği Rus hükümetinin denetimine geçecektir ki eskiden beri hükümetin izniyle Kazaklarla ticaret yapıyorlardı ve 1741'de Teğmen Gladyshev Jankent'te Ebülhayır Han'la görüştüğünde orada İngiliz tüccarlarla karşılaşmıştı. Onlar Hazar Denizi üzerinden bozkırın derinliklerine kadar ulaşmışlardı, ancak çok geçmeden bu yol onlar için kapanınca İngilizlerin adı bozkırda efsanelerde kaldı.
- 5) Yarkent üzerinden Rus tüccarlarına Çin'e giden yol açılacaktır. Eğer Kyahta'daki gümrük vergileri Rus hükümeti için önemli bir gelir oluşturursa, zamanla Yarkent'te takas edilen mallardan alınan gümrük vergisi de çayın Rusya'da tüketimi ve Avrupa'da pazarlanmasıyla aynı sonuca ulaşabilir. Rus tüccarların takas ettiği çay Turan sakinlerinin sevdiği ve Yüzbaşı Burnes'in Buhara'dayken beğendiği gibi Avrupalılar tarafından da beğenilebilir. Dolayısıyla Sırderya'nın işgaliyle Orenburg malların ana deposu haline gelecek ve doğal olarak Orenburg bölgesine sermaye getirilecektir. Rus tüccarlar mallarımızı Yarkent üzerinden Çin'de değiş tokuş ederek tüm Turan'a çay tedarik edebileceklerdir." (Serebrennikov, III, 1912, belge no. 60)

Nikiforov, Rus devlet adamı, haritacı Ya. V. Hanykov'a yazdığı 18 Ekim 1841 tarihli mektubunda da bu fikrinden bahsetmiş, hatta daha da ayrıntılı planlar kurarak Rusların oraya nasıl yerleşeceği konusundaki planlarını şöyle anlatmıştır: "İlk zamanlarda Sırderya boyunda Kazaklar kendileri yaşayabilecekler, sonrasında onların aralarına Rus aileleri yerleştirilecek ve bu Kazakların Ruslaşmasıyla sonuçlanacaktır. Sırderya boyuna taşınmak isteyenlere önemli ayrıcalıklar yapılmalıdır, sadece bu yavaş yavaş yılda 100 veya 150 aile şeklinde yapılmalıdır. Tahıl stokları çoğaldığında bunun sayısı 1.000'e çıkarılabilir...Tanrı Orenburg'a gelmemi nasip ederse Sırderya'nın işgaliyle ilgili projemi hazırlayacağım" (Serebrennikov, III, 1912, belge no. 66).

Nikiforov'un Hive Hanlığı'nın işgali ile ilgili de düşünceleri vardı. Ya. V. Hanykov'a yazdığı mektubunda Hive'deki faaliyetlerinden bahsederken Hive'ye tekrar bir sefer düzenlenecek olursa bazı tavsiyeleri ve görüşlerini bildirmiştir. Ona göre, Hive'yi cezalandırmak için 3.000 kişilik piyade, 1.000 kişilik Kozak birliği ve birkaç düzine top yeterli olacaktı. Çünkü Hiveliler sadece yağmacı oldukları ve savaşçı ruhuna sahip olmadıkları için hiç direnç gösteremeyeceklerdi. Nikiforov, mektubunun devamında sefere çıkacak Rus ordusunun hangi güzergahlardan geçmesi ve ne kadarlık iaşe malzemesinin hazırlanması gerektiğine dair planını da ayrıntılı bir şekilde yazmıştır (Serebrennikov, III, 1912, belge no. 57).

Sonuç ve Öneriler

Rus elçisi Yüzbaşı Nikiforov'un Hive'deki müzakereleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve Rus heyeti Hive'yi neredeyse hiçbir şey elde edemeden terk etmek zorunda kalmıştır. Nikiforov'un küstah tavırları ve amacını açan anlaşma teklifleri Allakulu Han dışında Rusya'ya daha ılımlı yaklaşan Hive hükümeti üyelerini bile ondan uzaklaştırmıştır. Dolayısıyla Nikiforov ile çok sayıda görüşme yapılmasına rağmen, Hive hükümeti Nikiforov'un teklif ettiği anlaşma taslağına imza atmayı reddetmiştir.

Nikiforov'un müzakerelerinden bu dönemde Rusya'nın yayılma politikasının belirleyici yönünün Sırderya bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Sırderya boyunun işgali Nikiforov'un gizli mektuplarında Rusya üst makamlarına şiddetle tavsiye ettiği konulardan biriydi. Hedeflediği ticarî ve diplomatik amaçlarına ulaşmasa da Nikiforov'un elçilik misyonunun topografik çalışmalarının sonucunda çeşitli rotalar ve krokiler oluşturulmuş, Hive Hanlığı ve civar bölgeler hakkında önemli stratejik bilgiler elde edilmiştir. Nikiforov'un notlarında şehirlerin kabaca betimlemeleri, bazı kaleler ve binaların çizimleri vardı. Sonrasında Hive Hanlığı ve Aral Denizi'nin haritasını hazırlayan Ya. N. Hanykov için de Nikiforov'un güzergahı Hive Hanlığı haritasının temelini oluşturmuştur. Rus topografların yaptığı gözlemler, incelemeler, Rus tüccarlar ve heyetin diğer üyelerinin yerlilerden elde ettiği Hive Hanlığı'nın idarî, iktisadî, sosyokültürel durumu, askerî gücü vs. hakkındaki malumatlar işgale giden süreçte Rusya'nın bölgeyle ilgili bilgilerini güçlendirmiştir. Nikiforov'un heyeti ve sonraki yıllarda Hive Hanlığı'nı ziyaret eden Rus elçilik heyetlerinin topladığı bilgiler sayesinde ayrıntılı haritalar hazırlanmış, ülkenin genel tasviri yapılan eserler yayınlanmıştır.

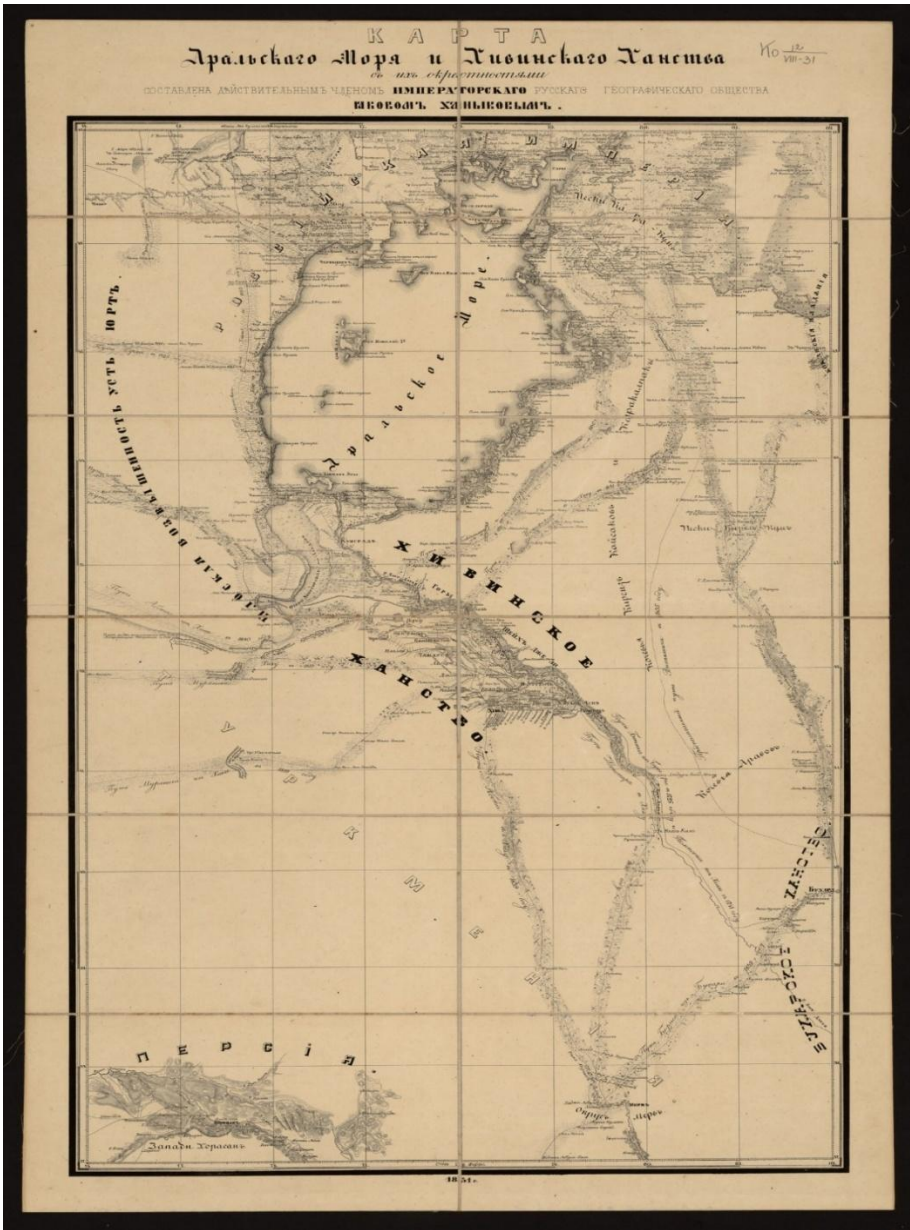
Kaynakça

- Alam, M. M., Ahmad, N., Naveed, Q. N., Patel, A., Abohashrh, M., & Khaleel, M. A. (2021). E-learning services to achieve sustainable learning and academic performance: An empirical study. *Sustainability*, 13(5), 2653.
- Blakengangel', Ye. İ. (1858). *Zameçaniya Mayora Blankennagelya, Vposledsviye Poyezdki Yego iz Orenburga v Hivu v 1793-94 Godah.* (V. V. Grigor'yev, Ed.). St.-Peterburg: Tip. Moskovskogo Ministerstva.
- Blaramberg, İ. F. (1978). *Vospominaniya.* (O. İ. Jigalina ve E. F. Shmidt, Çev.). Moskva: Nauka.
- Conolly, A. (1834). *Journey to the North of India: Overland from England, through Russia, Persia, and Affghaunistaun.* (Vol. II: 269-276), London: S. Bentley.

- Çelik, M. B. (2004). *Firdevsü'l-İkbal'a Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Hanykov, Ya. V. (1851). Poyasnitel'naya Zapiska k Karte Aral'skogo Morya i Hivinskogo Hanstva s İh Okrestnostyami. *Zapiski İRGO*, Kniga V. St.-Peterburg.
- Izbassarova, G. B. (2020). Legitimization of Power in the Kazakh Steppe in the XIX Century. Search for the Cartridge: Khiva Khanate or Russian Empire? (by the Example of the Fate of Sultan Kaipgali Ishimov). *Bylye Gody*, 58/4: 2385-2395.
- İvanin, M. İ. (1874). *Opisaniye Zimnego Pohoda v Hivu v 1839-1840 Godu*. St-Peterburg: Tip. Obşçestvennaya Pol'za.
- Jukovskiy, S. V. (1915). Snoşeniye Rossii s Buharoy i Hivoy za Posledneye Trehsotletiyeye. *Trudy Obşçestva Russkih Orientalistov*, no. 2.
- Kazaksko-Russkiye Otnoşeniya v XVIII-XIX Vekah (1771-1867)*. *Sbornik Dokumentov i Materialov*. (1964). Tom II. (F. N. Kireyev, V. Ya. Basin vd, Ed.). Alma-ata: Nauka.
- Özkan, M. (2020). İklimle Savaş: Perovskiy'nin Hive Seferi (1839-1840). Z. İskefiyeli, M. B. Çelik (ed.). *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde*. Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan içinde (s. 255-270), Ankara: Nobel Yayınları.
- Poçekayev, R. (2016). Muhammedşarif Aitov Kak İssledovatel' Gosudarstvennosti i Prava Narodov i Gosudarstv Tsentral'noy Azii. *Gasırlar Avazı-Eho Vekov*, 3/4: 237-242.
- Rojkova, M. K. (1963). *Ekonomiçeskiye Svyazi Rossii so Srendey Aziyey. 40-60-ye Gody XIX Veka*. Moskva: İzd. AN SSSR.
- Serebrennikov, A. G. (1912). *Sbornik Mateialov Dlya İstorii Zavoyevaniya Turkestanskogo Kraya*. Tom III. Taşkent: İzd. Ştaba Turkestanskogo Voyennogo Okrugı. https://drevlit.ru/docs/central_asia/XIX/1840-1860/Serebrennikov_III/index.php 02.06.2023.
- Shekespeare, R. (1842). A Personal Narrative of a Journey from Heraut to Ourenbourg, on the Caspian, in 1840. By Captian Sir Richmond Shakespear. *Blackwood's Edinburgh Magazine*, CCCXX, vol. LI: 691-720.
- Sultangaliyeva, G. S. (2008). Karatolmaç. Ştabs-Kapitan Muhammed Şarif Aitov v Kazahskoy Stepi (Pervaya Polovina XIX v. *Panorama Yevrazii*, 2: 13-22.

- Terent'yev, M. A. (1906). *İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii*. Tom I. St.-Peterburg: Tipo-litografiya V. V. Komarova.
- Togan, Z. V. (1987). *Hârizm. İslâm Ansiklopedisi*, 5. Cilt, 1. Kısım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 240-257.
- Tsyplyayev, P. İ. (1911). Rukopisi S. N. Sevast'yanova. *Trudy Orenburgskoy Uçenoy Arhivnoy Komisii*, XXIII: 233-245.
- Veselovskiy, N. İ. (1877). *Oçerk İstoriko-Geografiçeskih Svedeniy o Hivinskom Hanstve ot Drevneyşih Vremen do Nastoyaşçego*. St.-Peterburg: Tip. Br. Panteleyevyh.
- Zahar'in, İ. N. (1894). Posol'stvo v Hivu v 1842 Godu. *İstoriçeskiy Vestnik*, 11: 429-447.
- Zahar'in, İ. N. (1898). *Zimniy Pohod v Hivu Perovskogo v 1839 Godu i Pervoye Posol'stvo v Hivu v 1842*. St.-Peterburg: İzd. P. P. Soykina.
- Zalesov, N. G. (1861). Posol'stvo v Hivu Kapitana Nikiforova v 1841 Godu. *Voyenny Sbornik*, XXII: 41-92.

Ek-1

N. Ya. Hanykov'un Rus elçilik heyetlerinin topografik araştırmalarına göre hazırladığı Aral Denizi ve Hive Hanlığı haritası (1851).

Atf İçin:

Kara, G. (2024). Rus elçisi Yüzbaşı P. A. Nikiforov'un Hive Hanlığı'na elçilik seferi ve neticeleri (1841). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 1-20. doi: 10.54558/jiss.1322027

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. İlgili çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Temel Finansal Göstergelerin Türk Bankacılık Sektörünün Karlılığına Etkisi: Kovid-19 Pandemi Öncesi ve Pandemi Dönemine İlişkin Karşılaştırmalı Sonuçlar

Neşe Çoban Çelikdemir* Serpil Kılıç Depren** Fatih Ayhan***
Mustafa Tevfik Kartal****

Öz

Amaç: Bu çalışma, Kovid-19 pandemisinin neredeyse tüm alanlar üzerindeki olumsuz etkilerini göz önünde bulundurarak, temel finansal göstergelerin Türk Bankacılık Sektörünün karlılığı üzerindeki etkilerini incelemektedir.

Yöntem: Çalışmada, seçilmiş 7 temel finansal göstergenin etkisi Çok Değişkenli Uyarlanabilir Regresyon Uzanımları (MARS) yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Ampirik analizde, pandemi öncesi için 2017 Temmuz ve 2020 Şubat, pandemi dönemi için 2020 Mart ve 2022 Ekim arasındaki aylık veriler kullanılmış ve her dönem için eşit gözlem ele alınmıştır.

Bulgular: Elde edilen sonuçlar, pandemi öncesi döneme kıyasla, pandemi döneminde etkili olan faktörlerin önem sıralamasında ve etki gücünde değişiklik olduğunu göstermektedir.

Sonuç: Pandemi öncesi dönemde emisyon hacmi, pandemi sürecinde ise bankaların elde tuttuğu menkul kıymetler en önemli değişken olup, bazı göstergeler ise etkisizdir.

Özgünlük: Bu makale seçilmiş değişkenlerin karlılık üzerindeki etkilerini Kovid-19 öncesi ve sonrası iki dönem için karşılaştırmalı ele alması ve ampirik analiz için doğrusal olmayan bir yöntem olan MARS'ı bu konseptte ilk defa uygulaması yönleriyle, literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Karlılık, Kovid-19, Finansal Göstergeler, Türkiye, MARS.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi, Sigortacılık Bölümü, ncoban@marmara.edu.tr

** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, serkilig@yildiz.edu.tr

*** Doç. Dr., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fayhan@bandirma.edu.tr

**** Doç. Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, mustafatevfikkartal@gmail.com

Effects of Main Financial Indicators on Profitability of Turkish Banking Sector: Evidence from Pre-Pandemic and In-Pandemic Periods

Neşe Çoban Çelikdemir*^{ID}
Mustafa Tevfik Kartal****^{ID}

Serpil Kılıç Depren**^{ID}

Fatih Ayhan***^{ID}

Abstract

Purpose: Considering the negative effects of Covid-19 pandemic on almost all areas, this study examines effects of key financial indicators on profitability of the Turkish Banking Sector.

Method: In study, the effects of selected seven key financial indicators using Multivariate Adaptive Regression Splines (MARS) approach are examined. In the empirical analysis, monthly data between July 2017 and February 2020 for the pre-pandemic period, and between March 2020 and October 2022 for the pandemic period are used and equal observations are considered for each period.

Findings: The results show that there is a change in the order of importance and the power of the factors that are effective during the pandemic period compared to the pre-pandemic period.

Implications: Emission volume in the pre-pandemic period and securities held by banks during the pandemic period are the most important variables, and some indicators are not effective.

Originality: The article differs from the studies in the literature by comparatively examining the effects of selected variables on profitability for two periods as before and after COVID-19 as well as applying the MARS method as a nonlinear approach for empirical analysis for the first time in this context.

Keywords: Profitability, Covid-19, Financial Indicators, Türkiye, MARS.

* Assoc. Prof., Marmara University, Faculty of Financial Sciences, Department of Insurance, ncoban@marmara.edu.tr

** Professor, Yıldız Teknik University, Faculty of Arts and Science, Department of Statistics, serkilig@yildiz.edu.tr

*** Assoc. Prof., Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, fayhan@bandirma.edu.tr

**** Assoc. Prof., European University of Lefke, Department of Finance and Banking, mustafatevfikkartal@gmail.com

Giriş

Gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefini gerçekleştirebilmeleri için reel üretimin artırılması kadar başta bankacılık sektörü üzere finansal sektörün gelişimi de önem taşımaktadır. Nitekim, gelişmekte olan ülkelerde genellikle bankacılık sektörü finansal sistemin büyük bir kısmını oluşturmaktadır (Kartal vd., 2018). Bu nedenle, bankacılık sektörünün gelişimi finansal sistemin devamlılığı için önemlidir.

Fon arz edenlerle fon talep eden kesimler arasında yapmış olduğu aracılık rolü ile finansal hizmetlerin ve sermaye akımlarının aksaksız işleyebilmesi için bankacılık sektörü kritik bir fonksiyon üstlenmektedir (Kartal, 2021). Dolayısıyla, tasarruf ve yatırım yapan kesimler arasında gerçekleştirilen aracılık fonksiyonu bankacılık hizmetlerinin ve ekonomik sistemin sorunsuz işleyişinin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca, sermaye birikiminin sağlanabilmesi, toplam faktör verimliliğinin artırılabilmesi ve ekonomik büyüme performansının sürdürülebilirliği, finansal sistemin gelişmişliğine bağlıdır (King & Levine, 1993). Makro seviyede ülkelerde sermaye birikiminin sağlanması, reel sektörde faaliyet gösteren şirketlerin gelişimi, ülkelerin sanayileşmesine katkı sağlaması ve ekonomik büyümeye sağlamış olduğu katkılarla, bankacılık sektörü ekonomi yönetiminin en önemli parçasıdır (Işık, 2017; Okuyan & Karataş, 2017; Aydın, 2019).

Ekonomilerin sürdürülebilir büyüme hedefini desteklemek adına bankacılık sektörünün karlılığını sürdürmesi önemli bir gerekliliktir. Bu nedenle, bankaların karlılığını etkileyen unsurlar ekonomi politikalarının belirlenmesinde de etkili rol oynamaktadır (Demirgüç-Kunt & Huizinga, 1999). Bankalar, piyasa işlemcilerine finansal aracılık yapmak, piyasanın likidite ihtiyacını karşılamak, yatırımcıların finansman ihtiyaçlarına fon desteği sağlamak, etkili bir para politikasının yürütülmesine ve uluslararası ticaretin aksaksız yürütülmesi için kredi imkânı ve ödeme sistemleri sunmak gibi önemli faaliyetleri yerine getirmektedirler (Küçükbay, 2016). Reel sektör ve finansal piyasalar için bu önemli görevlerin etkili biçimde yerine getirilmesi için bankacılık sektörü sağlam bir yapıda olmalı olmalıdır (Küçükbay, 2017). Bunun içinse bankacılık sektörünün karlılığa sahip olması kaçınılmazdır. Karlılık, aynı zamanda, bankacılık sektörünün etkin performans gösterebilmesi ve finansal şoklara karşı dirençli olabilmesi için de önemlidir (Athanasoglou vd., 2008).

Bankaların büyümesi ve sağlamlaşması finansal sistemin sunduğu kar fırsatlarına bağlıdır. Bankacılığın sağlamlığı da ciddi bir düzenleme ve denetleme mekanizmasının işleme ile ilişkilidir. Finans ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve küreselleşme eğilimleri ile birlikte Türk bankacılık sektörü rekabetçi bir hal almıştır. Böylece, bankaların başarısı, kar göstergeleri ile ilintili hale gelmiştir. Karlılık artışı ise büyük oranda sahip

olunan yatırımların (yani bankanın) büyüklüğü ile ilişkilidir (Menicucci & Paolucci, 2016; Işık, 2017).

Küresel ekonomik ve finansal gelişmeler bankacılık sektöründeki istikrar ve karlılık düzeyini yakından etkiler. Taleb'in (2007) geliştirdiği "Siyah Kuğu" kavramı da piyasalarda önceden öngörülemeyen ve küresel düzeyde büyük etki yaratan olayların finansal piyasalar ve bankacılık üzerindeki etkisini ifade etmesi bakımından yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. 2008 Küresel Krizi, son dönemde yaşanan Kovid-19 salgını siyah kuğu etkisi yaratan son dönem örnekleridir (Goodell, 2020). Bu tip olaylar önceden öngörülemeyip piyasalar üzerinde derin etkiler bırakmış ve ciddi belirsizliklerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Bankacılık sektöründe yer alan oyuncuların temel amacı, şirket mantığında olduğu gibi karlılık düzeyinin artırılmasıdır. Banka yöneticileri daha fazla karlılık için müşterilerine cazip kredi olanakları sunma ve ürün çeşitlendirmesine gitme çabası içindedirler. İçinde bulunduğumuz dönemde bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte bankacılık sektörü çok çeşitli ürünler sunarak karlılık düzeylerini artırma yönünde çaba sarf etmektedir. Diğer taraftan hem bölgesel hem de küresel belirsizliklerin yarattığı olumsuz koşullar ve piyasadaki rekabet, bankacılık sektörünün karlılığı için risk oluşturmaktadır. Son dönemde yaşanan Kovid-19 salgını ile birlikte bankacılık sektöründe de ciddi sorunlar yaşamıştır. Küresel ticaret hacmindeki daralma, üretim düzeylerindeki düşüş, lojistik imkanların sekteye uğraması ve talep daralması ile birlikte ödemelerin vadesinde yapılamama riski, bankacılık sektörünü de derinden etkilemiştir. Hem 2008 Küresel Krizi hem de Kovid-19 salgını ve son dönemde Rusya-Ukrayna savaşı ile birlikte finansal yatırımların devreye girmesi, finans sisteminin istikrarını korumak için politika yapıcılarının para ve maliye politikaları düzenlemelerini içeren istikrar paketlerini yürürlüğe koymalarını zorunlu kılmıştır. Bu tür siyah kuğu risklerinin yaşandığı dönemlerde istikrarlı, sağlam, denetlenebilir ve etkin işleyen bir finansal sistemin önemi, sürdürülebilir ekonomik hedefler için ne kadar önemli olduğu görülmüştür (Alp vd., 2010; Sevim & Eyüpoğlu, 2016; Küçükbay, 2017).

Güçlü ve sağlam bir bankacılık sektörünün bulunması ve bu sektörde istikrarlı kar fırsatları sunması, makroekonomik performansa olumlu katkı sağlamaktadır. Bu durum, ekonomileri dış şoklara dirençli hale getirerek ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir (Demirgüç-Kunt & Maksimovic, 1998; Rajan & Zingales, 1998).

Sağlam bir yapıya sahip olması için bankacılık sektörünün yüksek karlılık vaat etmesi gerekmektedir. Tıpkı kar güdüsüyle faaliyetlerine devam eden işletmeler gibi bankalar için de karlılık oto finansman imkanı sunmaktadır. Bu sayede yüksek sermaye birikimi ile bankaların ve bankacılık

sektörünün sermaye yapısı güçlenmektedir. Ayrıca, bankaların rekabet göstergesi olarak karlılık bir ölçüt olarak kabul edilebilmektedir. Bunun yanında karlılık, kaliteli bir aktif yönetimi, riske dayanıklılık kapasitesi ve sermaye yapısını kuvvetlendirebilme göstergesidir (Okuyan & Karataş, 2017). Yüksek karlılık potansiyeline sahip olan bankalar, güçlü ve sağlıklı işleyen bir bankacılık sistemi ile birlikte ekonomiye kredi imkanları sağlayarak büyüme ve istihdam artışı sağlayarak önemli bir fonksiyonu yerine getirerek ülkelerin finans krizlerine karşı daha dirençli olmasını sağlar. Böylece, istikrarlı bankacılık sistemi makroekonomik istikrar için önemli bir unsurdur. Bu nedenle, bankaların denetlenebilirliği ve uluslararası bankacılık düzenlemelerine ilişkin standartlarda çalışması gereklidir (Gündoğdu & Aksu, 2011). Bankacılık sektörünün karlılığı, bilanço ve gelir tablolarındaki unsurları içeren mikro değişkenlerle ilgili olduğu kadar bankacılık sektörü dışı makro göstergeler de karlılık düzeyi ve üzerinde etkili rol oynamaktadır (Gülhan & Uzunlar, 2011; Öztürk, 2016).

Türk bankacılık sektörü 2000’li yıllar sonrasında önemli bir dönüşüm ve değişim süreci geçirmiştir. 2000’li yıllar öncesindeki kırılgan yapısı Türk bankacılık sektörünün karlılık düzeyini olumsuz etkilerken, finansal krizlere karşı da bankacılık sektörünü hassas bir hale getirmiştir. 2000-2001 krizlerinin ardından tarihsel bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu süreçte yapılan ciddi düzenlemeler, bankacılık sektörünün şeffaflığını ve denetlenebilirliğini artırarak olumsuz şoklara karşı dirençli hale gelmesini sağlamıştır. 2008 Küresel Krizi de bütün dünyada bankacılık ve finansman kuruluşlarının şeffaf ve denetlenebilir olmasının önemini göstermiştir. Küresel Krizi, 2000’li yıllarda geçirmiş olduğu dönüşüm süreci sayesinde daha hafif atlatan Türk bankacılık sektörü, son dönemde küresel ekonomiyi derinden sarsan Kovid-19 salgınından ise göreceli olarak daha fazla etkilenmiştir. Kovid-19 salgını ile birlikte başta Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) olmak üzere, politika yapıcılar ve düzenleyici kurumlar tarafından zamanında alınan etkin kararlar ile Kovid-19 dönemlerinde Türk bankacılık sektörü ciddi bir sorun yaşamaksızın faaliyetlerine devam etmiştir (TCMB, 2020; Kartal, 2020; Kartal vd., 2021; Kartal vd., 2022; Depren vd., 2023).

Yukarıda yer verilen anlatımlar ışığında, bu çalışma, Kovid-19 pandemisinin ortaya çıkmasıyla birlikte piyasada ortaya çıkan olumsuz koşullar altında Türk bankacılık sektörünün karlılığını etkileyen temel finansal göstergelerin etkilerinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Literatür değerlendirildiğinde banka karlılık düzeyini etkileyen faktörler pandemi dönemi çinde nadiren ele alınmıştır. Dolayısıyla, bu çalışma ile literatüre pandeminin etkisini de içerecek şekilde katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda seçilen yedi temel finansal göstergenin bankacılık sektörünün karlılık düzeyine etkisi MARS yaklaşımı

uygulanarak araştırılmıştır. Pandemi öncesi dönem 2017 Temmuz-Şubat 2020 aylarını kapsarken, pandemi dönemindeki etkiyi ortaya koyabilmek amacıyla 2020 Mart-2022 Ekim dönemi aylık verileri kullanılmıştır. Böylece, her iki dönem için de eşit sayıda gözlem çalışmaya dahil edilerek, karlılık üzerindeki etkili olması beklenen faktörlerin etkilerinin, pandemi öncesi döneme kıyasla pandemi sürecinde farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Ampirik analiz, pandemi öncesi dönemde emisyon hacminin, pandemi sürecinde ise bankaların elde tuttuğu menkul kıymetlerin, bankacılık sektörü karlılığı bakımından en etkili faktörler olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından, ikinci bölümde bankacılık sektörünün karlılığı ile ilgili çalışmaların özeti sunulmuştur. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veriler ve yöntem açıklanmıştır. Dördüncü bölümde ampirik analizler sonucunda elde edilen bulgular paylaşılmıştır. Son bölümde ise sonuca yer verilmiştir.

Literatür Taraması

Literatürde, bankacılık sektörünün karlılığını etkileyen faktörlere yönelik çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Demirgüç-Kunt & Huizinga (1999), ticari bankaların faiz marjlarının ve karlılıklarının belirleyicilerini 80 ülke için 1988-1995 dönemi aralığında verileri kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, kredi kalitesi, aktif kalitesi, marjlar, banka büyüklüğü ve büyüme oranları ile karlılık arasında ilişki olduğunu, ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında karlılık belirleyicilerinde farklılıklar bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

Athanasoglou vd. (2006), Güneydoğu Avrupa Bölgesi'ndeki bankaların karlılığı üzerinde etkili olan faktörleri belirlemek amacıyla; banka özellikleri, ekonomik ortam ve finansal piyasa yapıları gibi faktörleri analiz etmişlerdir. Çalışma, banka boyutu, aktif kalitesi, kredi riski, özkaynak oranı ve karşılık oranının karlılık üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, yüksek ekonomik büyüme, düşük enflasyon ve finansal piyasalardaki rekabetin artması bankaların karlılığını olumlu yönde; yüksek politika faiz oranları ve yüksek kamu borcu seviyeleri bankaların karlılığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Pasiouras ve Kosmidou (2007), banka düzeyindeki verileri kullanarak, 1995-2001 döneminde 15 Avrupa Birliği ülkesinde faaliyet gösteren ticari yerli ve yabancı bankaların karlılığı üzerinde bankanın özgün özelliklerinin ve genel bankacılık ortamının nasıl etkilediğini incelemektedir. Sonuçlar hem yerli hem de yabancı bankaların karlılığının, sadece bankanın özgün özelliklerinden değil, aynı zamanda finansal piyasa yapısı ve makroekonomik koşullardan da etkilendiğini göstermektedir.

Athanasoglou (2008), 1985-2001 dönemi için Yunanistan'daki bankaların karlılığına odaklanmıştır. Sonuçlar, bankaların karlılığı üzerinde büyüklük dışındaki faktörlerin önemsiz olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, Yunanistan'daki bankaların karlılığının büyük ölçüde sektördeki genel piyasa koşullarına bağlı olduğunu göstermektedir.

Karimzadeh vd. (2013), Hindistan bankacılık sektörü karlılığının belirleyicilerini sektöre özgü ve makro değişkenleri dikkate alarak araştırmışlardır. Bulgular, ekonomik büyüme ile karlılık arasında pozitif bir ilişki, enflasyon ile banka karlılığı arasında güçlü bir negatif ilişki bulunduğunu göstermiştir.

Mirzaei (2013), 1999-2008 yılları arasında 40 gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomideki 1929 banka için piyasa yapısının, karlılık ve istikrar üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Gelişmiş ekonomilerde büyük pazar payının daha yüksek banka kârlılığına yol açtığı, gelişmekte olan ülkelerde ise daha az rekabetçi bir ortamın artan faiz marjı gelirleriyle karlılığı artırdığı belirlenmiştir.

Lee & Kim (2013), Malmquist endeks yaklaşımına dayalı bir banka performansı ölçüsü geliştirmişlerdir. Böylece, banka büyüklüğü, sermaye yeterliliği, likidite, faiz marjı, kredi riski, operasyonel risk gibi faktörlerin banka performansını etkilediği tespit edilmiştir.

Baltacı (2014), Türk bankalarının karlılıkları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 31 bankanın sektörel verileri ve 2001-2011 dönemini kapsayan makroekonomik veriler panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiş, banka karlılığı ile enflasyon ve kriz göstergeleri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Albulescu (2015), gelişmekte olan ülkelerde bankaların karlılığı ve finansal sağlık göstergeleri arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Bulgular, finansal derinleşme, ekonomik büyüme, yabancı yatırım ve düşük enflasyonun bankaların karlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, yüksek kamu borcu ve yüksek faiz oranları bankaların karlılığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

Alessandri & Nelson (2015), faiz oranlarının düşük olduğu dönemlerde kısa vadeli fonlar ile uzun vadeli krediler arasındaki farkın daraldığı ve bu nedenle bankaların kârlılıklarının azaldığını tespit etmişlerdir. Diğer taraftan, uzun vadeli faiz oranlarındaki artışın bankaların kârlılıklarını artırdığı görülmüştür.

Küçükbay (2017), Türk bankalarının 2009-2013 yılları arasındaki dönemdeki kârlılığını etkileyen faktörleri panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, Türk bankalarında aktif kârlılığının

sermaye oranı ve banka büyüklüğünden, net faiz marjının ise kredi oranı ve sermaye oranından etkilendiği belirlenmiştir.

Topak ve Talu (2017), Türkiye'deki makroekonomik faktörlerin bankaların karlılığına etkisini analiz etmektedirler. 2005/Q1-2015/Q3 döneminde Türkiye'deki ticari bankaların, bankaya özgü ve makroekonomik belirleyicilerinin dahil edildiği çalışmada, reel yurt içi hasılanın ve faiz oranının karlılık üzerinde pozitif, döviz kurunun ise negatif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bitar vd. (2018), 1999-2013 döneminde 39 OECD ülkesinden 1992 banka ile yapılan araştırmada yüksek sermaye oranlarının, likiditesi yüksek bankaların etkinliği ve karlılığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabileceğini belirlemiştir.

Imeri & Delova-Jolevska (2019), 2010-2019 yılları arasındaki Kuzey Makedonya'daki 15 bankanın mali tablolarından derlenen bilgileri dikkate alarak, bankaların karlılığı ile enflasyon arasında güçlü bir ilişki, karlılık ile ekonomik büyüme arasında ise zayıf bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Martins vd. (2019) ABD, İngiltere ve Almanya'dan 108 emlak bankasının 2000-2014 dönemi ile ilgili yaptıkları araştırmada, kredi ve likidite riski, operasyonel verimlilik, toplam kredilerin büyümesi, fırsat maliyeti ve örtülü faiz ödemeleri ile ilgili banka karlılığını etkilediği sonucuna varmışlardır. Faiz oranı oynaklığı, ekonomik büyüme ve gayrimenkul fiyatlarındaki artışların, emlak bankalarının karlılığı üzerinde önemli bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Molyneux vd. (2019), çalışmalarında negatif faiz oranlarının, banka marjları ve kârlılığına etkisini ele almışlardır. Çalışmada, negatif faiz oranlarının bankaların kârlılığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ve bankaların kar marjlarını azalttığını göstermektedir.

Le & Ngo (2020), 23 ülkede 2002-2016 tarihleri arasında banka karlılığının belirleyicilerini araştırmışlardır. Analiz sonucunda, banka büyüklüğü, öz kaynak oranı ve kredi kalitesi gibi banka özellikleri ile ekonomik büyüme, enflasyon ve finansal gelişmişlik gibi makroekonomik faktörlerin banka karlılığı üzerinde önemli bir etkisinin olduğu bulunmuştur.

Asteriou vd. (2020), 2005-2018 dönemi boyunca 19 Avrupa ülkesinden 326 bankayı incelemiştir. Çalışmada, yolsuzluğun karlılık üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu, ekonomik özgürlüğün ise karlılığı artırdığı belirlenmiştir.

Yavuz ve Özbay (2020)'in çalışmasında, Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının verdikleri aylık kâr payı oranlarının, katılım bankacılığı sektörünün aktif karlılığı üzerine etkisi 2005-2019 yılları için VAR analizi ile incelemiştir. Analiz sonucunda, aktif kârlılık oranının özkaynak kârlılığından daha fazla etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Duan & Niu (2020), bankaların likidite yaratma yeteneklerinin ve bu yeteneğin banka kârlılığı üzerindeki etkisinin analizini yapmıştır. Sonuçlar, bankaların likidite yaratma yeteneklerinin kârlılık üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu, bu etkinin banka büyüklüğü, borçlanma maliyeti ve kredi kalitesi gibi faktörlere bağlı olduğu bulunmuştur.

Fernandes vd. (2021), nakit tutmanın banka karlılığı üzerindeki etkisini incelemiş ve nakit dönüşüm döngüsü ile banka karlılığı arasında düzensiz bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Guerrieri & Harkrader (2021), makroekonomik faktörlerin bankacılık karlılığı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Analiz sonuçları, banka özelliklerinin, finansal piyasa koşullarının ve düzenlemenin, banka performansı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Özellikle, düşük faiz oranları ve yüksek regülasyon maliyetleri gibi faktörlerin bankaların performansını olumsuz etkilediği belirlenmiştir.

Rakshit & Bardhan (2021), 1996-2016 yılları arasında Hint ticari bankalarının rekabet, verimlilik ve risk alma değişikliklerinin karlılıklarına etkisini incelemişlerdir. Yüksek düzeyde banka rekabetinin Hindistan bankacılığındaki banka karlılığını olumsuz etkilediği ortaya konulmuştur. Ayrıca, makroekonomik değişkenlerin, Hindistan'da banka karlılığını etkilediği belirlenmiştir.

Joaqui-Barandica vd. (2022), ortaklık özelliği, makroekonomik faktörler ve bankacılık karlılığı arasındaki ilişkiyi 20 Latin Amerika ülkesindeki bankaların finansal verilerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmada, ortaklık özelliğinin bankaların karlılığı üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu, ayrıca makroekonomik faktörlerin ve bankaların büyüklüklerinin, karlılığı etkileyen faktörler olduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

Kumar vd. (2022), gelişmiş piyasada finansal kapsayıcılığın banka kârlılığına etkisini araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, finansal kapsayıcılığın artmasıyla banka kârlılığının arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, düşük maliyetli mevduat kaynaklarına sahip bankaların, finansal kapsayıcılık seviyeleri ne olursa olsun daha yüksek kârlılık elde ettikleri bulunmuştur.

Apergis (2024), ABD bankacılık sektöründe COVID-19 salgını öncesi ve sırasındaki dönemlerde banka karlarının yakınsamasının olup olmadığını araştırdığı çalışmada, salgın krizi boyunca banka karlarının daha fazla bir yakınsama sergilediği tespit etmiştir.

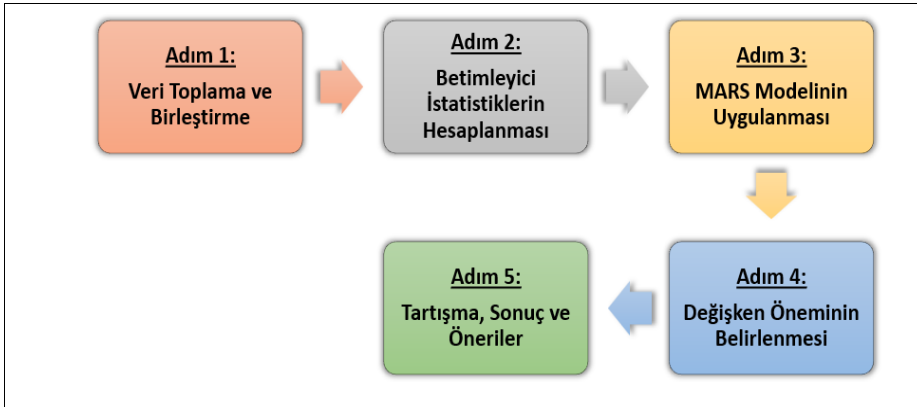
Kachkar ve Bwando (2024), Türkiye'deki geleneksel ve katılım bankalarının performansı üzerinde COVID-19 pandemisinin etkisini araştırmıştır. Çalışmada rastgele etkiler panel veri analiz yöntemi ile 2015-2021 aralığında on bankanın verileri incelemiştir. İki banka grubunun bir arada analiz edildiği durumda, bankaların operasyonel verimliliği üzerinde negatif bir etki

gözlemlenirken; iki banka grubu ayrı ayrı analiz edildiğinde, pandeminin operasyonel verimlilik üzerinde geleneksel bankalar üzerinde bir etkisi olmadığı ancak katılım bankaları üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıda özet olarak yer verilen çeşitli çalışmalardan anlaşılacağı üzere, bankacılık sektörünün karlılığını etkileyen faktörler konusunda yapılan çalışmalar, genellikle banka özellikleri ve makroekonomik faktörler olmak üzere iki ana kategoriye ayrılan çeşitli değişkenleri dikkate almaktadır. Banka özellikleri arasında büyüklük, kredi riski, faiz marjı ve sermaye yeterliliği; makroekonomik faktörler arasında enflasyon, ekonomik büyüme, faiz oranları ve döviz kuru gibi çeşitli faktörler yer almaktadır.

Yöntem

Bu çalışma Şekil 1’de özetlenen 5 adımlı bir ampirik metodoloji üzerine kurulmuştur: (1) Farklı kaynaklardan veri toplama ve birleştirme; (2) Betimsel istatistiklerin hesaplanması; (3) MARS yöntemi ile verinin analiz edilmesi; (4) Değişken önemini belirlenmesi; (5) Tartışma, sonuç ve önerilerin verilmesi.

Şekil 1. Metodoloji Adımları

Metodolojinin ilk adımında iki farklı veri kaynağından (BDDK ve TCMB) 2017 Temmuz-2022 Ekim olacak şekilde aylık verilere ulaşılmış ve tek bir veri setinde birleştirilmiştir. Veri birleştirme sonrasında 2017 Temmuz ile 2020 Şubat tarihleri arası “pandemi öncesi dönem”, 2020 Mart ile 2022 Ekim tarihleri arası ise “pandemi dönemi” olarak isimlendirilmiştir.

İkinci adımda; her iki dönem için betimsel istatistiklerden ortalama, maksimum, minimum, standart sapma, çarpıklık ve basıklık ölçüleri hesaplanmıştır. Ayrıca Jarque-Berra (JB) Normallik testi ile verilerin normal dağılıma uyup uymadığı test edilmiştir. Böylelikle verilerin dağılımları incelenmiştir.

Üçüncü adımda, her iki dönem için de ABD Doları (USD)/Türk Lirası (TL) satış kuru, toplam emisyon miktarı, ticari kredi faiz oranı (TL krediler), toplam kredi tutarı, sorunlu kredi tutarı, bankaların elindeki menkul kıymet hacmi ve toplam özkaynak tutarı değişkenlerinin bankacılık sektörünün net kar üzerindeki etkisini incelemek amacıyla MARS yöntemi uygulanmıştır. Böylelikle açıklayıcı değişkenlerin net kar üzerindeki etki büyüklüklerinin iki dönem arasında farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Dördüncü adımda, kurulan en iyi modellerdeki değişken önemleri hesaplanmıştır. Böylelikle değişkenlerin net kar üzerindeki önem seviyesinin değişimi dönemler arası olarak incelenmiştir.

Son adımda ise, elde edilen bulguların literatürdeki çalışmalarla uyumu, sonuç ve politika önerileri verilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenler özet olarak Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler

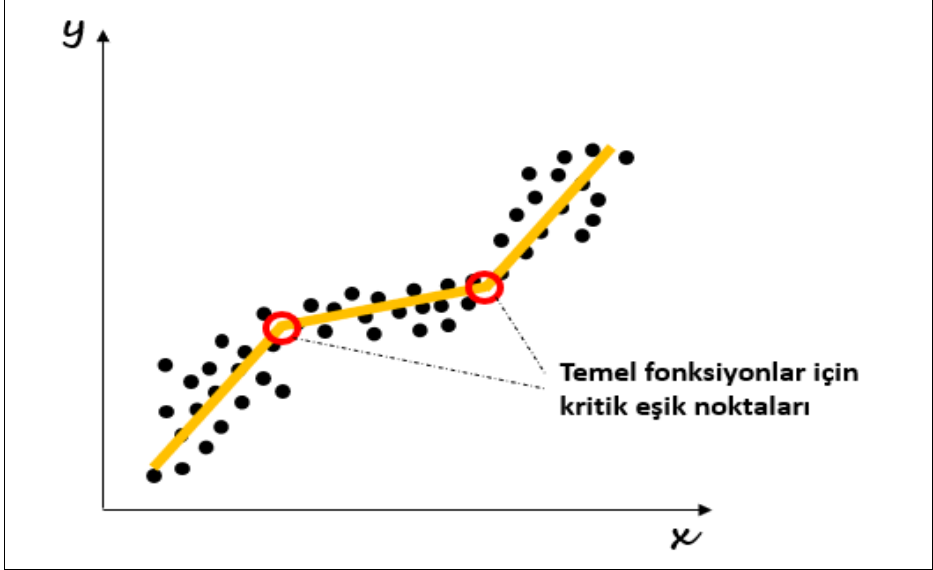
Simge	Detay	Birim	Kaynak
NETKAR*	Net kar tutarı	Milyar TL	BDDK (2023)
USDTRY	USD/TL satış kuru	TL	TCMB (2023)
EMISYON	Toplam emisyon miktarı	Milyar TL	TCMB (2023)
FAIZ	Ticari kredi faiz oranı (TL krediler)	%	TCMB (2023)
TOPKREDI	Toplam kredi tutarı	Milyar TL	BDDK (2023)
SORKREDI	Sorunlu kredi tutarı	Milyar TL	BDDK (2023)
MENKUL	Bankaların elindeki menkul kıymet hacmi	Milyar TL	BDDK (2023)
OZKAYNAK	Toplam özkaynak tutarı	Milyar TL	BDDK (2023)

*: *Bağımlı değişkeni göstermektedir.*

Tablo 1’de gösterildiği gibi, net kar tutarı bağımlı değişken, diğer değişkenler ise bağımsız değişkenler olarak MARS modeline dahil edilmiştir. USD/TL satış kuru TL cinsinden, ticari kredi faiz oranı (TL krediler) yüzde olarak ve kalan diğer değişkenler de milyar TL olarak alınmıştır.

Regresyon analizinin bir formu olan MARS modeli Friedman tarafından 1991 yılında önerilmiştir (Friedman, 1991). MARS modeli lineer olmayan ilişkileri ve etkileşim etkilerini otomatik olarak modelleyebilen (parçalı regresyon) lineer modellerin bir uzantısı olarak da tanımlanabilir. MARS modelini klasik lineer modellerden ayıran en önemli kısım bu

yöntemde eşik değerlerinin otomatik olarak hesaplanmasıdır. Eşik değerlere göre temel fonksiyonlar oluşturularak lineer olmayan bir ilişki parçalı-lineer olarak ifade edilebilmektedir. Şekil 2’de MARS analizinin kritik eşik değerleri ve modelin görselleştirilmesi verilmiştir.

Şekil 2. Temel fonksiyonlar için kritik eşik değerleri

MARS modelinin formülasyonu Eşitlik (1) ve Eşitlik (2)’de verilmiştir:

$$f(X) = \beta_0 + \sum_{m=1}^M \beta_m \lambda_m(X) \quad (1)$$

$$\max(0, x - t) = \begin{cases} x - t & x \geq t \\ 0 & \text{diğer} \end{cases} \quad (2)$$

Eşitlik (1)’de $f(X)$ modeldeki temel fonksiyonları ve etkileşim etkilerini ifade etmektedir. β en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilen katsayıları, λ ise temel fonksiyonları ifade etmektedir. Temel fonksiyonlar, eşik değerleri ve detayları ile birlikte Eşitlik (2)’deki gibi hesaplanmaktadır.

Sebep-sonuç ilişkisi içinde bir varsayım gerektirmeyen ve matematiksel bir ilişki aramayan MARS modeli, ilişkiyi kendisi kurduğu için tercih edilen bir modeldir. Ayrıca, diğer regresyon modellerinde olduğu gibi varsayımlara sahip değildir. Modeldeki değişkenler kategorik ya da sürekli olabilir. Verideki karmaşık örüntüler de veriden hareket edilerek hızlı bir şekilde MARS modeli ile bulunur (Friedman, 1991).

Analiz Sonuçları

Betimleyici İstatistikler

Betimleyici istatistiklerde ortalama, maksimum, minimum, standart sapma ve değişim katsayısı gibi merkezi eğilim ve değişkenlik ölçülerinin yanı sıra ilgili değişkenlerin dağılımları hakkında bilgi sahibi olunması açısından çarpıklık ve basıklık ölçüleri de hesaplanmıştır. Ayrıca verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığının kontrolü için JB normallik testi yapılmıştır (Jarque & Bera, 1980).

Tablo 2. Betimleyici İstatistikler

Dönem	Değişken	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	JB	JB Olasılık	Gözlem
Pandemi Öncesi	NETKAR	29,27	54,12	3,2	15,21	-0,17	1,82	2,03	0,363	32
	USDTRY	5	6,38	3,47	0,95	-0,41	1,56	3,66	0,1601	32
	EMISYON	140,58	165,69	124,67	11,49	0,39	1,96	2,24	0,327	32
	FAIZ	20,84	34,88	11,24	6,2	0,57	2,42	2,16	0,3398	32
	TOPKREDİ	2.383,55	2.772,41	1.943,80	234	-0,42	2,07	2,08	0,3527	32
	SORKREDİ	95,95	152,62	62,22	30,9	0,49	1,92	2,84	0,2413	32
	MENKUL	498,65	710,56	366,32	100,77	0,43	1,96	2,42	0,2985	32
	OZKAYNAK	414,98	511,35	335,73	49,63	0,18	2,1	1,24	0,5375	32
Pandemi Dönemi	NETKAR	77,51	335,92	4,28	83,57	1,82	5,33	24,82	0	32
	USDTRY	10,62	18,6	6,33	4,13	0,79	2,03	4,54	0,1031	32
	EMISYON	234,81	324,68	177,89	42,11	0,76	2,64	3,22	0,2002	32
	FAIZ	19,05	28,43	9,74	4,81	-0,56	2,64	1,84	0,398	32
	TOPKREDİ	4.456,19	7.035,05	2.896,52	1.235,28	0,8	2,29	4,12	0,1272	32
	SORKREDİ	154,68	163,94	148,28	5,56	0,48	1,45	4,45	0,1081	32
	MENKUL	1.327,47	2.216,67	747,67	421,44	0,77	2,28	3,81	0,1487	32
	OZKAYNAK	730,57	1.265,59	499,34	215,72	1,14	3	6,98	0,0305	32

Not: JB: Jarque-Bera

Tablo 2'ye göre, pandemi dönemindeki ticari kredi faiz oranı hariç tüm değişkenlerin ortalama değerinin pandemi öncesi döneme göre arttığı görülmektedir. Özellikle bankaların elindeki menkul kıymet hacmindeki (498,65'ten 1.327,47'ye) ve net kar tutarındaki (29,27'den 77,51'e) artışlar %165 seviyesindedir. Benzer şekilde USD/TL satış kurundaki artış da (5'ten 10,62'ye) %112 seviyesindedir. Diğer değişkenler incelendiğinde ise; toplam kredi tutarı, toplam özkaynak tutarı, toplam emisyon miktarı ve sorunlu kredi tutarı artış oranları sırasıyla %87, %76, %67 ve %61 seviyesindedir. İlgili değişkenlerin ortalama etrafındaki veri dağılımını gösteren değişim katsayıları (Coefficient of Variation: CV) incelendiğinde, ortalamadaki artışa benzer şekilde tüm değişkenlerin (ticari kredi faiz oranı hariç) pandemi döneminde değişim katsayısının arttığı görülmektedir.

Verinin dağılımı ile ilgili bilgi edinebilmek için çarpıklık ve basıklık istatistikleri ile JB normallik testi sonuçları birlikte değerlendirilmiştir. Buna

göre, pandemi dönemi öncesinde tüm değişkenlerin JB testi sonucunda elde edilen olasılık değerleri 0,05'ten küçük olduğu için verinin normal dağılıma uyduğunu ifade eden H_0 hipotezini reddetmek için %95 güven düzeyinde yeterli bilgi olmadığı söylenebilir. Pandemi dönemindeki test sonuçlarına bakıldığında ise net kar tutarı ve toplam özkaynak tutarı haricindeki tüm değişkenlerin normal dağılıma uyduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre net kar tutarının sağa çarpık ve sivri bir dağılıma benzediği, toplam özkaynak tutarının ise sağa çarpık olduğu görülmektedir.

MARS Modelleri

Metodolojinin üçüncü adımında her iki dönem için de MARS modelleri kurularak net toplam kara etki eden faktörler belirlenmiştir. Elde edilen en iyi modellerin çıktıları Tablo 3'te paylaşılmıştır.

Tablo 2. MARS Yaklaşımı ile Karlılık Tahmin Modelleri

Dönem	Temel Fonksiyonlar	Detaylar	Katsayı
Pandemi Öncesi		Sabit Terim	47,847
	BF2	max (0, 130,601 - EMISYON)	-6,293
	BF4	max (0, 23,890 - FAIZ)	-
	BF7	max (0, SORKREDI - 65,673) * BF4	-0,095
	BF8	max (0, 65,673 - SORKREDI) * BF4	2,006
	BF9	max (0, MENKUL - 463,940)	-0,326
	BF10	max (0, 463,940 - MENKUL)	-0,510
	BF11	max (0, SORKREDI - 111,416)	3,590
Pandemi Dönemi		Sabit Terim	86,198
	BF1	max (0, MENKUL - 1749,321)	0,511
	BF2	max (0, 1749,321 - MENKUL)	-
	BF3	max (0, SORKREDI - 160,023) * BF2	-0,176
	BF4	max (0, 160,023 - SORKREDI) * BF2	-0,007
	BF6	max (0, 194,779 - EMISYON)	-1,666

Tablo 3'te, pandemi öncesi dönemde net kar tutarı üzerinde etki olan değişkenlerin toplam emisyon tutarı, ticari kredi faiz oranı, sorunlu kredi oranı ve bankaların elindeki menkul kıymet hacmi olduğu görülmektedir. Pandemi döneminde ise net karı üzerinde anlamlı etkiye sahip olan değişkenlerin toplam emisyon tutarı, sorunlu kredi tutarı ve bankaların elindeki menkul kıymet hacmi olduğu görülmektedir.

Pandemi öncesi dönem incelendiğinde, toplam emisyon tutarının 130,601 milyar TL'nin üstünde tutulması gerektiği, bu seviyenin altına düştüğünde net karı negatif etkilediği görülmektedir. Benzer şekilde

bankaların elindeki menkul kıymet hacmi incelendiğinde, menkul kıymet hacminin 463,940 milyar TL bandının üzerinde olması ilgili değişkenin net kar üzerindeki negatif etkisini azalttığını göstermektedir. Sorunlu kredi hacminin kritik eşik değerleri incelendiğinde ise sorunlu kredi tutarının 65,673 ile 111,416 milyar TL arasında tutulmasının net kar üzerinde pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca MARS yönteminde bir tane çapraz etkileşim etkisinin olduğu görülmektedir. Buna göre, sorunlu kredi tutarının 65,673 ile 111,416 milyar TL arasında ve aynı zamanda ticari kredi faiz oranının da 23,890'ın altında tutulmasının net kar üzerinde pozitif yönde etkisi olacağı görülmüştür.

Pandemi döneminde net kar üzerinde etkisi olan değişkenler incelendiğinde, bankaların elindeki menkul kıymet hacminin 1.749,321 milyar TL bandının üzerinde olmasının net karı arttıracığı belirtilmiştir. Benzer şekilde sorunlu kredi tutarı ile ilgili kritik eşik değerler hesaplandığında, kritik eşik değerin 160,023 milyar TL olduğu ve buna göre sorunlu kredi tutarının 160,023 milyar TL bandının altında olmasının net karı arttıracığı söylenebilir. Son olarak toplam emisyon tutarının 194,779 milyar TL bandının üzerinde olmasının net kar üzerinde pozitif etkisi olacağı ifade edilir.

Model açıklanabilirliği (R^2) incelendiğinde; açıklanabilirlik oranının pandemi öncesi dönem için kurulan modelde %75,3 pandemi döneminde ise %97,8 seviyelerinde olduğu görülmektedir.

Değişken Öneminin Belirlenmesi

Hem pandemi dönemi öncesi hem de pandemi dönemi için elde edilen modellerdeki değişkenlerin önem seviyeleri incelenmiş ve Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Açıklayıcı Değişkenlerin Görelî Önem Seviyesi

Dönem	Değişken	Önem Seviyesi
Pandemi Öncesi	EMİSYON	100,00
	MENKUL	69,90
	FAİZ	63,96
	SORKREDİ	60,64
	USDTRY	0,00
	TOPKREDİ	0,00
	OZKAYNAK	0,00
Pandemi Dönemi	MENKUL	100,00
	SORKREDİ	19,81
	EMİSYON	6,98

	USDTRY	0,00
	FAIZ	0,00
	TOPKREDI	0,00
	OZKAYNAK	0,00

Pandemi öncesi dönemde net karı en fazla etkileyen değişkenin toplam emisyon tutarı olduğu görülmektedir. Toplam emisyon tutarını, bankaların elindeki menkul kıymet hacmi, ticari kredi faiz oranı ve sorunlu kredi tutarı takip etmektedir. Elde edilen bu bilgiye göre politika yapımcıların pandeminin mevcut olmadığı süreçte, öncelikli olarak aksiyon üretecekleri alanların sırasıyla toplam emisyon tutarı, bankaların elindeki menkul kıymet hacmi, ticari kredi faiz oranı ve sorunlu kredi tutarı olduğu görülmektedir.

Pandemi döneminde ise net kar üzerinde en etkili değişkenin, pandemi öncesi dönemden farklılaşarak, bankaların elindeki menkul kıymet hacmi olduğu görülmektedir. Bankaların elindeki menkul kıymet hacmini sorunlu kredi tutarı ve toplam emisyon tutarı takip etmektedir. Bu belirlemeye göre, öncelikli aksiyon alanları sırasıyla bankaların elindeki menkul kıymet hacmi, sorunlu kredi tutarı ve toplam emisyon tutarıdır.

Sonuç

Bankaların karlılığı sürdürülebilir bir finansal sistem ve bankacılık hizmeti için gerekli ön koşullardan birisini oluşturmaktadır. Reel sektörün desteklenmesi için de bankacılık sektörünün aksaksız işlemesi önem taşımaktadır. Bankalar firmalarda olduğu gibi karlılık artışı için çalışmaktadır. Bu nedenlerle, bankacılık sektörünün karlılığını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bunlara yönelik politikaların geliştirilmesi ve uygulanması önem taşımaktadır.

Kovid-19 pandemisi gibi etkileri öngörülemeyen gelişmelerin ortaya çıkması ile birlikte bankacılık sektörünün karlılığında dalgalanma yaşanmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma Kovid-19 pandemisinin ortaya çıkmasıyla birlikte, ortaya çıkan ekonomik ve ticari olumsuzluklar altında, Türk bankacılık sektörünün karlılık düzeyini etkileyen temel finansal göstergelerin neler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu amaçla, seçilmiş 7 temel finansal gösterge MARS yaklaşımı ile incelenmiştir. Ayrıca, araştırmada veriler pandemi öncesi ve pandemi dönemi olarak iki dönem halinde incelenmiştir.

Araştırma bulgularına göre pandemi öncesinde karlılığı en fazla etkileyen değişken toplam emisyon tutarıdır. Toplam emisyon tutarını bankaların elindeki menkul kıymet hacmi, ticari kredi faiz oranı ve sorunlu kredi tutarı takip etmektedir. Elde edilen bu bilgiye göre politika yapımcıların öncelikli olarak aksiyon üretecekleri alanlar sırasıyla toplam emisyon tutarı, bankaların elindeki menkul kıymet hacmi, ticari kredi faiz oranı ve sorunlu

kredi tutarıdır. Pandemi sonrasında ise karlılık üzerinde en etkili değişken bankaların elindeki menkul kıymet hacmidir. Bankaların elindeki menkul kıymet hacmini, sorunlu kredi tutarı ve toplam emisyon tutarı takip etmektedir.

Analiz sonuçları dikkate alınarak, bankacılık sektörünün karlılık düzeyinin istikrarlı olarak korunabilmesi amacıyla, politika yapıcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde farklılaşan finansal değişkenlerin bankaların karlılığı üzerindeki etkilerini dikkate almaları gerektiği ifade edilebilir. Ayrıca, politika yapıcılar, bu farklılaşan durumu politika yapma ve uygulama süreçlerine dahil etmelidir. Ek olarak, yeni siyah kuğu vakaları oluşması halinde bankacılık sektörünün karlılığı ile temel finansal göstergeler arasındaki ilişkinin farklılaşabileceği de politika yapıcılar tarafından göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

- Albulescu, C. T. (2015) Banks' Profitability and Financial Soundness Indicators: A Macro-level Investigation in Emerging Countries, *Procedia Economics and Finance*, 23, 203-209.
- Alessandri, P., & Nelson, B. D. (2015). Simple Banking: Profitability and the Yield Curve. *Journal of Money, Credit and Banking*, 47(1), 143-175.
- Alp, A., Ban, Ü., Demirgüneş, K., & Kılıç, S. (2010). Türk Bankacılık Sektöründe Karlılığın İçsel Belirleyicileri. *İMKB Dergisi*, 12(46), 1-13.
- Apergis, N. (2024). The Role Of Covid-19 İn Bank Profitability Convergence: Evidence From A Sample Of US Banks And Club Clustering, *Applied Economics*, 56(10), 1155-1166.
- Asteriou, D., Pilbeam, K., & Tomuleasa, I. (2021). The İmpact of Corruption, Economic Freedom, Regulation and Transparency on Bank Profitability and Bank Stability: Evidence from the Eurozone Area, *Journal of Economic Behavior & Organization*, 184, 150-177.
- Athanasoglou, P. P., Delis, M., & Staikouras, C. (2006). Determinants of Bank Profitability in the South Eastern European Region, *Bank of Greece Working Paper No. 47*, Available at <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4163741>.
- Athanasoglou, P. P., Brissimis, S. N., & Delis, M. D. (2008). Bank-Specific, Industry-specific and Macroeconomic Determinants of Bank Profitability. *Journal of International Financial Markets*, 18(2), 121-136.

- Aydın Y. (2019). Türk bankacılık sektöründe karlılığı etkileyen faktörlerin panel veri analizi ile incelenmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 10(1), 181-189.
- Baltacı, N. (2014). [Turkish Banking Sector: The Analysis Of Macroeconomics Indicators And Bank Profitability With Panel Data Approach](#), [Journal of Academic Research in Economics](#), Spiru Haret University, Faculty of Accounting and Financial Management Constanta, 6(1), 82-92.
- Başçı, E., & Kara, H. (2011). Finansal İstikrar ve Para Politikası. İktisat İşletme ve Finans, 26(302), 9-25.
- BDDK. (2023). Aylık Bankacılık Sektörü Verileri. <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık>, 01.01.2023.
- Bitar, M., Pukthuanthong, K., & Walker, T. (2018). The Effect of Capital Ratios on the Risk, Efficiency and Profitability of Banks: Evidence from OECD Countries. *Journal of international financial Markets, Institutions and Money*, 53, 227-262.
- Demirgüç-Kunt, A., & Huizinga, H. (1999). Determinants of Commercial Bank Interest Margins and Profitability: Some International Evidence, *The World Bank Economic Review*, 13(2), 379-408.
- Demirgüç-Kunt, A. & Maksimovic V. (1998). Law, Finance, And Firm Growth, *Journal of Finance*, 53, 2107-2137.
- Depren, Ö., Kartal, M. T., Kılıç Depren, S. (2023). The Impacts of Monetary Policy Responses to COVID-19 Pandemic on National Currencies: An Emerging Country Case. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*, 17(2), 183-195.
- Duan, Y., & Niu, J. (2020). Liquidity Creation and Bank Profitability. *The North American Journal of Economics and Finance*, 54, 101250.
- Fernandes, G., dos Mendes, L., & S., & Leite, R. de O. (2021). Cash Holdings and Profitability of Banks in Developed and Emerging Markets. *International Review of Economics & Finance*, 71, 880-895.
- Friedman, J. H. (1991). Multivariate Adaptive Regression Splines. *The Annals of Statistics*, 19(1), 1-67.
- Goodell, J. W. (2020). COVID-19 and Finance: Agendas for Future Research. *Finance Research Letters*, 35, 101512.
- Guerrieri, L., & Harkrader, J. C. (2021). What Drives Bank Performance? *Economics Letters*, 204.

- Gülhan, Ü. & Uzunlar, E. (2011). Bankacılık Sektöründe Kârlılığı Etkileyen Faktörler: Türk Bankacılık Sektörüne Yönelik Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 341-368.
- Gündoğdu, F., & Aksu, H. (2011). Mevduat Bankacılığında Karlılık ve Makroekonomik Değişkenlerle İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10, 243-270.
- Imeri, B., & Delova-Jolevska, E. (2019). The Impact Of The Macroeconomic Factors Over The Profitability of The Banking Sector in Republic of North Macedonia. *Jolevska University American College Skopje*, 109-122.
- Işık, O. (2017). Internal Determinants of Profitability of State, Private and Foreign Owned Commercial Banks Operating in Turkey. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 4(3), 342-353.
- Jarque, C. M., & Bera, A. K. (1980). Efficient Tests for Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Economics Letters*, 6(3), 255-259.
- Joaqui-Barandica, O., Manotas-Duque, D. F., & Uribe, J.M. (2022). Commonality, Macroeconomic Factors and Banking Profitability, *The North American Journal of Economics and Finance*, 62, 2022.
- Kachkar, O. & Bwando, W. (2024). The Effect Of The COVID-19 Pandemic On The Performance Of Turkish Banks: A Comparative Panel Data Analysis. *International Journal of Accounting, Auditing and Performance Evaluation*, 20(1-2), 155-182.
- arimzadeh M., Akhtar S. J., & Karimzadeh B. (2013). Determinants of Profitability of Banking Sector in India. *Transition Studies Review*, 20(2), 211-219.
- Kartal, M. T. (2020). Kovid-19 Pandemisinde Türkiye’de Alınan Para Politikası Tedbirlerinin Temel Finansal Göstergelere Etkileri. *Bankacılar Dergisi*, 115, 88-106.
- Kartal, M. T. (2021). Determination of Affecting Factors on Profitability of Banking Sector: An Examination upon the Turkish Banking Sector for the Period of 2006-2018. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24(1), 1-14.
- Kartal, M. T., İbiş, C., & Çatıkkaş, Ö. (2018). Adequacy of Audit Committees: A Study of Deposit Banks in Turkey. *Borsa İstanbul Review*, 18(2), 150-165.

- Kartal, M. T., Depren, Ö., Kılıç Depren, S. (2021). Do Monetary Policy Measures Affect Foreign Exchange Rates during the COVID-19 Pandemic? Evidence from Turkey. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 15(2), 175-202.
- Kartal, M. T., Ertuğrul, H. M., Ulussever, T. (2022). The Impacts of Foreign Portfolio Flows and Monetary Policy Responses on Stock Markets by Considering COVID-19 Pandemic: Evidence from Turkey. *Borsa Istanbul Review*, 22(1), 12-19.
- King, R. G., & Levine R. (1993). Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right, *Quarterly Journal of Economics*, 108, 717-738.
- Kumar, V., Thrikawala, S., & Acharya, S. (2021). Financial Inclusion and Bank Profitability: Evidence from A Developed Market. *Global Finance Journal*, 100609.
- Küçükbay, F (2016). *Bankalar ve Risk*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul.
- Küçükbay, F. (2017). Banka Kârlılığını Etkileyen Faktörler: Avrupa Birliği Bankaları ve Türk Bankaları Arasında Bir Karşılaştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 137- 149.
- Le, T. D. Q., & Ngo, T. (2020). The Determinants of Bank Profitability: A Cross-Country Analysis. *Central Bank Review*, 20(2), 65-73.
- Lee, J. Y., & Kim, D. (2013). Bank Performance And Its Determinants In Korea. *Japan and the World Economy*, 27(C), 83-94.
- Martins, A. M., Serra, A. P., & Stevenson, S. (2019). Determinants of Real Estate Bank Profitability. *Research in International Business and Finance*, 49, 282-300.
- Menicucci, E., & Paolucci, G. (2016). The Deyermnants of Bank Profitability: Empirical Evidence from European Banking Sector, *Journal of Financial Reportingand Accounting*, 14(1), 86-115.
- Mirzaei A., Moore T., & Liu, G. (2013). Does Market Structure Matter On Banks' Profitability And Stability? Emerging vs. Advanced Economies. *Journal of Banking & Finance Journal of Banking & Finance*, 37, 2920-2937.
- Molyneux, P., Reghezza, A., & Xie, R. (2019). Bank Margins and Profits in A World of Negative Rates. *Journal of Banking & Finance*, 107, 105613.
- Okuyan, H. A., & Karataş, Y. (2017). Türk Bankacılık Sektörünün Kârlılık Analizi, *Ege Akademik Bakış*, 17(3), 395-406.

- Öztürk, H. (2016). Türk Bankacılık Sektörünü Etkileyen Makro Ekonomik Faktörlerin Ampirik Analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 620, 11-29.
- Pasiouras, F., & Kosmidou, K. (2007). Factors Influencing the Profitability of Domestic and Foreign Commercial Banks in the European Union. *Research in International Business and Finance*, 21(2), 222-237.
- Rajan, R. G., & Zingales L. (1998). Financial Dependence and Growth, *American Economic Review*, 88, 559-586.
- Rakshit, B. & Bardhan, S. (2021). An Empirical Investigation of the Effects of Competition, Efficiency and Risk-Taking on Profitability: An Application in Indian Banking, *Journal of Economics and Business*, 118, 106022.
- Sevim, U., & Eyüboğlu, K. (2016). Ticari Banka Performansının İçsel Belirleyicileri: Borsa İstanbul Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 211-223.
- Taleb, N. N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. Random House.
- TCMB (2020). Koronavirüsün Olası Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirlere İlişkin Basın Duyurusu (2020-16), Erişim Tarihi: 12.12.2022.
- TCMB (2023). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, 01.01.2023.
- Topak, M. S., & Talu, N. H. (2017). Bank Specific and Macroeconomic Determinants of Bank Profitability: Evidence from Turkey, *International Journal of Economics and Financial*, 7 (2), 574-584.
- Us, V. (2015). Banking sector performance in Turkey before and after the global crisis. *İktisat İşletme ve Finans*, 30(353), 45-74.
- Yavuz, İ & Özbay, F. (2020). Katılım Bankalarının TL'ye Verdikleri Aylık Kâr Payı Oranlarının Katılım Bankacılığı Sektörünün Aktif Kârlılığı Üzerine Etkisi: VAR Analizi, Aybarç, S., Kırılı, M. (Ed.). Çivi Yazısından Dijital Kodlamaya İktisadi ve İdari Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar (183-209). Bursa:Ekin Yayınevi.

Atıf için:

- Çoban Çelikdemir, N., Kılıç Depren, S., Ayhan, F. ve Kartal, M. T. (2024). Temel finansal göstergelerin türk bankacılık sektörünün karlılığına etkisi: Kovid-19 pandemi öncesi ve pandemi dönemine ilişkin

karşılaştırmalı sonuçlar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 271-292. doi: 10.54558/jiss.1407201

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir.

Yazar Katkıları:

“Temel finansal göstergelerin türk bankacılık sektörünün karlılığına etkisi: Kovid-19 pandemi öncesi ve pandemi dönemine ilişkin karşılaştırmalı sonuçlar” adlı çalışmada 1. yazarın katkı oranı: %25, 2. yazarın katkı oranı: %25, 3. yazarın yazarın katkı oranı: %25 ve 4. yazarın katkı oranı: %25'tir.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Yaşam Kalitesi İndeksi ile Mutlu Gezegen İndeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Serkan Özbek*

Oğuz Başol**

Esin Cumhuri Yalçın***

Öz

Amaç: Bireylerin hayatları birçok unsurdan etkilenmekte ve nihayetinde birey yaşamının kalitesini eğitim, sağlık, gelir, sosyalleşme vb. göstergelere bakarak değerlendirmektedir. Ancak son yıllarda bu yaklaşımın eleştirildiği de göze çarpmaktadır. Bu bağlamda eleştirilerin en öne çıkan yaşam kalitesinin belirlenmesinde tüketim ve çevresel etkilerini içeren göstergelerin değerlendirilmemiş olmasıdır. Araştırmada Avrupa Birliği Üyesi ülkeler için 2019 yılı verileri kullanılarak “Yaşam Kalitesi İndeksi” ile “Mutlu Gezegen İndeksi” arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amaçlanmıştır

Yöntem: Mevcut araştırmada STATA paket programlarından faydalanılarak ikiden fazla değişken içeren iki veri seti arasındaki ilişkiyi inceleyen çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemi olan kanonik korelasyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem için uç değerler olmaması gerektiğinden birbirlerine benzer özellikler sergileyen AB üyesi ülkeler örneklem olarak seçilmiş, eksiksiz ve güncel olması nedeniyle de bu ülkelere ait 2019 yılı “Yaşam Kalitesi İndeksi” ve “Mutlu Gezegen İndeksi” veri setleri www.numbeo.com ve www.happyplanetindex.org sitelerinden erişilerek kullanılmıştır.

Bulgular: Yaşam Kalitesi İndeksi ile Mutlu Gezegen İndeksi arasında çok güçlü ve pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı görülmüştür.

Sonuç: Gerçekleştirilen analizler neticesinde toplumların yaşam kalitesi indeksi değerini etkileyen etkenlerin satın alma gücü, yaşam maliyeti, sağlık hizmetleri, çevresel kirlilik ve konut fiyatları; mutlu gezegen indeksi değerini etkileyen etkenlerin ise yaşam süresi, iyi oluş hali, çevresel mücadele ve ekolojik ayak izi olduğu sonucuna varılmıştır.

Özgünlük: Mevcut araştırma AB üyesi ülkeler için “Yaşam Kalitesi İndeksi” ile “Mutlu Gezegen İndeksi” arasındaki ilişkinin ilk incelendiği çalışma olması bakımından özgündür.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Kalitesi İndeksi, Mutlu Gezegen İndeksi, Kanonik Korelasyon Analizi

* Bilim Uzmanı, Kırklareli Üniversitesi, serkan69235@gmail.com.

** Prof. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, ÇEEİ Bölümü, oguzbasol@gmail.com

*** Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, esincumhur.yalcin@klu.edu.tr

Analysing the Relationship Between the Quality of Life Index and the Happy Planet Index

Serkan Özbek*^{ID}

Oğuz Başol**^{ID}

Esin Cumhuri Yalçın***^{ID}

Abstract

Purpose: Individuals' lives are influenced by many factors, and ultimately individuals evaluate the quality of their lives by looking at indicators such as education, health, income, socialization, etc. However, this approach has been criticized in recent years. In this context, the most prominent criticism is that indicators including consumption and environmental impact are not evaluated in determining the quality of life. This study aims to analyze the relationship between the "Quality of Life Index" and the "Happy Planet Index", using 2019 data for European Union member countries.

Method: In the current research, the canonical correlation analysis method, which is a multivariate statistical analysis method that examines the relationship between two data sets containing more than two variables, was used by using STATA package programs. Since there should be no outliers for this method, EU member states that have similar characteristics to each other were selected as a sample, and the 2019 "Quality of Life Index" and "Happy Planet Index" datasets for these countries were accessed from www.numbeo.com and www.happyplanetindex.org websites and used as they are complete and current.

Findings: There is a very strong and positive relationship between the Quality of Life Index and the Happy Planet Index.

Conclusion: As a result of the analysis, it was concluded that the factors affecting the value of the Quality of Life Index of societies are purchasing power, cost of life, health services, environmental pollution and housing prices, while the factors affecting the value of the Happy Planet Index are life expectancy, well-being, environmental struggle and ecological footprint.

Originality: The present study is unique in that it is the first to examine the relationship between the "Quality of Life Index" and the "Happy Planet Index" for EU member countries.

Keywords: Quality of Life Index, Happy Planet Index, Canonical Correlation Analysis

* Science expert, Kırklareli University, serkan69235@gmail.com.

** Professor, Kırklareli University, Department of Labor Economics and Industrial Relations, oguzbasol@gmail.com

*** Assoc. Prof., Kırklareli University, Department of Econometrics, esincumhur.yalcin@klu.edu.tr

Received : January 3, 2024
Type : Research Article

Accepted: April 1, 2024

Giriş

Maslow (1970) insanların ihtiyaçlar hiyerarşisini “fiziksel gereksinimler, güvenlik gereksinimi, sosyal gereksinimler, saygı görme gereksinimi ve kişisel ilgileri/fikirleri/idealleri ortaya koyma gereksinimi” olarak sıralamıştır. İnsanoğlu antik çağlardan bu yana ihtiyaçlarını giderme mücadelesi vermiş ve mutluluk arayışında olmuş, aynı Maslow’un hiyerarşik sıralamasında olduğu gibi ilk çağlarda beslenme-barınma odaklı, sanayi devrimi ile modernleşmede, neoliberal politikalar ile ekonomik zenginlik ve saygın bir yaşamda, günümüzde ise sosyal medya sayesinde kişisel ilgi ve fikirlerin beğenilip takdir edilmesinde mutluluk ya da yaşam tatmini aramaktadır. Günümüze kadar geçen süreçte mutluluğun tüketimle elde edildiği hazzı dayalı mutluluk anlayışı mevcutken, teknolojik gelişmeler ile birlikte artık mutluluk kendini gerçekleştirme, ilgilerin, fikirlerin veya ideallerin insanlar tarafından beğenilmesinde aranır olmuştur. Bu yönelimde en önemli pay hiç şüphesiz teknolojik gelişmelere aittir. Bazı araştırmalar, neo-klasik iktisadi düşüncenin rasyonellik varsayımına göre bireyin tüketim miktarı arttıkça mutluluğu artar düşüncesinin aksine tüketim ile mutluluk arasında bir ilişki bulunmadığı, sosyo-kültürel ve demografik faktörlerin mutluluğu daha çok etkilediği sonucunu göstermektedir. Tüketim ve mutluluk ilişkisi daha derinlemesine düşünüldüğünde “madde mi ağır mana mı?” sorusu ile karşılaşmaktadır. Birey için madde ile beden; mana ile ise ruh kastedildiğinde, kişi tüketim ile hazzı dayalı kısa süreli hedonik mutluluk elde edilebilir ancak bireyi gerçekten mutlu edecek olanın ruhun tatmin edilmesi olduğu tartışılmaktadır.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre insanların mutluluk arayışına bakıldığında, bireylerin yaşadığı ülkenin sunduğu imkanlar nezdinde Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde hangi basamakta olduğu değişkenlik göstermektedir. Örneğin kıtlıkla mücadele edilen ülkede yaşayan insanın beslenme-barınma ihtiyacının karşılanmasıyla mutlu olabileceği, gelişmiş ülkede yaşayan insanın ise diğer basamaklardaki ihtiyaçlarının zaten karşılanmış olması nedeniyle kendine ait tarz, kişilik veya düşüncelerin beğenilmesiyle veya bu düşüncelerini gerçekleştirebilmesiyle mutlu olabileceği ortadadır. Bu durumda mutluluğu etkileyen şartların nesnel olduğu kadar öznel de olduğunu ve tüm insanlık için mutluluğun tek bir formülünün olamayacağını belirtmek gerekmektedir.

Hazırlanmış olan bu çalışmada, zihinlerde beliren “Kaliteli bir yaşam sürmek evren için sürdürülebilir bir düzen ile ilişkili midir?” sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Yöneticiler vatandaşlarının yaşam kalitelerini yükseltmek amacıyla toplumsal refahı arttırmak için politikalar oluşturmaktadır. Nitekim kaliteli bir yaşam sürmek her insanın en doğal hakkıdır. İşte burada yaşam kalitesi çalışmalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Yaşam kalitesi çalışmaları neticesinde elde edilecek sonuçlar ve bulgular idarecilere politika belirlemede yol gösterici nitelikte olacaktır.

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma konuları günümüzde gittikçe önem kazanmaya başlamış olup bunda küresel ısınma, iklim krizi, gıda krizi, doğal afetler gibi etkenler en önemli role sahiptir. Ülkeler, vatandaşlarının yaşam kalitesini arttırmayı hedeflerken sürdürülebilir ya da diğer bir ifade ile çevreyle dost politikalar benimsemediği takdirde uzun emekler sonucunda elde edilen kazanımların bir doğal afet neticesinde kaybedilmesi olasıdır. Buhar makinesinin sanayide kullanılmasıyla başlayan Sanayi Devrimi hızlıca kentleşmeye yol açmış, günümüzde de modern yaşam olarak adlandırılan kent yaşamı birçok çevre sorununa neden olmuştur. Kaliteli bir yaşam sürmek için kentlerde yaşayan insanlar nüfus yoğunluğu, atıklar, egzoz gazı gibi nedenlerle doğaya zarar vermiş, tabiat da bunun karşılığını ekolojik felaketlerle göstererek gelecek nesillerin doğal kaynaklardan ve dolayısıyla sağlıklı yaşamdan alacakları payın azalacağı endişesinin gündeme alınmasını sağlamıştır. Günümüzde Birleşmiş Milletler öncülüğünde sürdürülebilir kalkınma eylem planları oluşturulmakta ve sanayileşme, nüfus artışı, kentleşme gibi nedenlerle gezegenimizin sınırlı kaynaklarının gelecek nesillere de yetebilecek şekilde ve ekosistem korunarak kalkınma ve kentleşme hedeflenmektedir.

Mevcut araştırmanın iki ana değişkeninden biri olan “Yaşam Kalitesi” ile ilgili literatürde özellikle son yıllarda sağlık alanında çok fazla çalışma bulunmaktadır ancak “Yaşam Kalitesi İndeksi” ile araştırmanın diğer değişkeni olan “Mutlu Gezegen İndeksi” arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Nitekim mevcut araştırma bu iki kavramın ilişkisini araştırması bakımından literatürdeki çalışmalardan farklı olmakta ve öne çıkmaktadır. Mevcut araştırmada STATA paket programından faydalanılarak ikiden fazla değişken içeren iki veri seti arasındaki ilişkiyi inceleyen çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemi olan kanonik korelasyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem için uç değerler olmaması gerektiğinden birbirlerine benzer özellikler sergileyen AB üyesi ülkeler örneklem olarak seçilmiş, eksiksiz ve güncel olması nedeniyle de bu ülkelere ait 2019 yılı “Yaşam Kalitesi İndeksi” ve “Mutlu Gezegen İndeksi” veri setleri www.numbeo.com ve www.happyplanetindex.org sitelerinden erişilerek kullanılmıştır.

Mevcut araştırma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmanın kavramsal çerçevesine yer verilmiş, ikinci bölümde kavramlar arasındaki ilişkiler analiz edilmiş üçüncü ve son bölümde ise araştırmanın yöntemi, kullanılan veriler ve kısıtlar hakkında bilgi verilerek yaşam kalitesi indeksi ile mutlu gezegen indeksi arasındaki ilişkiye dair bulgular incelenmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Yaşam Kalitesi Kavramı

Yaşam Kalitesi kavramı son zamanların konusuymuş gibi görünüyorsa da Platon’un “Devlet” ve Aristo’nun “Nikomakhos’a Etik” isimli eserlerinde değinilen, antik dönemde de tartışılmış bir konudur (Edisan ve Kadioğlu, 2013:3). Yaşam kalitesi kavramı Amerikalı psikolog E.L. Thorndik’in Your

City isimli 1939 yılına ait kitabında “sosyal çevrenin bireyde yansıyan tepkisi” şeklinde tanımlanmıştır (Öksüz ve Malhan, 2005). Yaşam kalitesi terimi ise ilk olarak Priestley’in 1943 yılındaki “Cumartesi Işıkları” adlı ikinci dünya savaşı sırasında bir uçak fabrikasında çalışan ve sadece hafta sonları gün ışığı gören çalışanları konu alan romanında “*tüm vatandaşlara sağlanacak daha fazla güvenlik, daha iyi fırsatlar ve daha asil bir yaşam kalitesi*” şeklinde geçmektedir (Gerharz ve Emberton, 1999:191; Priestley, 1943:253). Literatürde ise Long’un 1960’da yayınlanan “On the Quantity and Quality of Life” adlı makalesinde geçmiş, gelişen süreçte insan haklarının gelişmesiyle beraber alınacak olan tüm politik kararlarda etkili bir belirteç olmuş ve günümüzde toplulukların ulaşmaya hedeflendiği evrensel bir amaç haline gelmiştir (Boylu ve Paçacıoğlu, 2016:138). Örneğin Avrupa Birliği’nin sosyal politikaya ilişkin temel amacı “yaşam koşullarının iyileştirilmesi ile beraber Avrupa toplumunun yaşam kalitesini arttırma” olarak ifade edilmektedir (Sapancalı, 2009).

Yaşam kalitesi ile sosyal bilimler kadar ilgili bir diğer alan olan tıp alanında ise yaşam kalitesi terimini ilk kullanan kişi 1964 yılında yayınladığı “Tıp ve Yaşam Kalitesi” adlı makalesiyle JR Elkinton’dur (Kessler vd., 1994). Psikiyatri alanında yaşam kalitesinin ölçülmesi ile ilgili ilk adımı ise Bentham, tanımlayıcı psikoloji ile ilgili yazısında 1800’lü yılların başında atmış; 1920 ve 1930’da ise Thurstone ve Likert halen kullanılmakta olan yaşam kalitesi ölçeklerini geliştirmiştir (Yancar, 2005:25; Yapıcı, 2006). İlerleyen zamanda tıp literatüründe yaşam kalitesi ile ilgili yayınlar süratle gelişerek 1990’larda giderek artmış, 1992 yılında ise “International Society of Quality of Life” isimli sağlıkla ilgili yaşam kalitesi araştırmalarını yayınlayan dergi yayına başlamıştır (Top, Özden ve Sevim, 2003:20).

Yaşam Kalitesi kavramına karşı ilginin artmasının başlangıç nedeni olarak Dünya Sağlık Örgütü’nün 1946 yılında sağlığı “Yalnızca hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik hali” olarak tanımlamasını söylemek mümkündür (WHO, 1947:29). Ancak istatistiklere bakıldığında MEDLINE veri tabanında “Quality of Life (Yaşam Kalitesi)” anahtar kelimesi ile yapılan incelemede 1970 yılına kadar sadece 10 makalede bu terimin geçtiği, 1991-2000 yıllarında ise 30813 makalede “Quality of Life” teriminin geçtiği (Bowling, 1998); 2000-2020 yılları arasında ise Sciencedirect veri tabanında 457188 makalede “Quality of Life” teriminin geçtiği görülmüştür. Buradan yola çıkarak son yıllarda “Yaşam Kalitesi” kavramına ilginin artmasının bir nedeninin de teknolojiyle birlikte sağlık alanındaki gelişmeler olduğu söylenebilir. Günümüzde tedavi edilebilen hastalık sayısının artmasıyla kronik hastalıklarla daha uzun süre hayatta kalma imkanına erişilmiş ayrıca hastaların tedavisi esnasında ve sonrasında yaşam konforunu ve piyasaya sürülen ilaçların tedavi yöntemleri arasındaki farkı takip etmek açısından da yaşam kalitesi araştırmaları önemli

bir hal almıştır (Müezzinoğlu, 2005:25).

Yaşam kalitesi kavramına ait günümüzde tüm disiplinlerce kabul edilecek tek bir tanım bulunmamakta olup farklı disiplinlerce yaşam kalitesi hakkında farklı yaklaşımlar geliştirildiği hatta aynı disiplin içerisinde bile farklı yaklaşımlar olduğu gözlenmektedir (Bilir vd., 2005:663; Farquhar, 1995:502). Bu farklı yaklaşımların nedenleri arasında en önemli olanı ise yaşam kalitesinin birden fazla bilim dalında kullanılmakta olan bir kavram olmasıdır. Her disiplinin kendi eğilimini yansıtarak tanımlama yapması nedeniyle de tanım çokluğu yaşanmaktadır (Farquhar, 1995:505). Buna rağmen yapılan tüm tanımların ortak noktası insan faktörü ve insan faktörünün öznel değerlendirilmesi çalışmasıdır. Dünya Sağlık Örgütü'nce yapılan tanımlamada yaşam kalitesi “kişinin kendi amaçlarına, beklentilerine, standartlarına ve çıkarlarına göre bir kültür ve değer sisteminde kendi yaşamını algılaması” olarak ifade edilmektedir. Burada dikkat çeken husus, kişinin yaşam kalitesi hedefini oluşturan normların dışarıdan belirlenerek değil kişinin kendi yaşamını tamamiyle kendisinin değerlendirmesidir ve yapılan değerlendirmenin sürdürülebilirliğidir (Bilir vd., 2005:633; Top, Özden ve Sevim, 2003:19).

Yaşam kalitesi kavramını açıklarken üç yaklaşımdan söz edilmektedir. Bunlar bireyin dışında normatif düşüncelerden faydalanılması; tercihlerin sonucunda oluşan tatmin ve son olarak da kişisel tecrübelerdir (Diener ve Suh, 1997), literatüre bakıldığında da araştırmacıların çoğu tarafından yaşam doyumu, yaşam memnuniyeti ve mutluluk terimleri ile aynı anlamda kullanılmıştır (Bayrak, 2011).

Yaşam kalitesi kavramı, öznesi birey, boyutu bireyin hayatı, ekonomik şartları, sosyal çevresini hissedişisi olan ve bireyin öznel hislerini, hayata dair memnuniyet ve memnuniyetsizliği ile sahip olduğu olumlu ve olumsuz duyguları işleyen disiplinler arası bir çalışma alanını ifade etmektedir (Kangal, 2009:29). Ayrıca yaşam kalitesi, bireyin yaşam tarzının, sağlığının ve toplumla kurduğu ilişkinin nicel ve nitel değerlerinin bütünü olarak da tanımlanabilir (Şeker, 2015:1). Yaşam kalitesini tanımlamada anahtar kelimeleri Patterson 1975 yılında “sağlık, işlev, rahatlık, duygusal tepki ve ekonomi” olarak göstermiştir (Yancar, 2005:26).

Birleşmiş Milletler, yaşam kalitesini “niceliksel gelir ve üretim ölçütlerinden ziyade sosyal göstergelerle ölçülen insan refahı” olarak (United Nations, 1997:61); Dünya Sağlık Örgütü ise, “bireylerin yaşamdaki konumlarının, içinde yaşadıkları kültür ve değer sistemleri bağlamında, hedefleri, beklentileri, standartları ve endişeleri ile bağlantılı olarak algılaması ve kişinin fiziksel sağlığı, psikolojik durumu, bağımsızlık düzeyi, sosyal ilişkileri, kişisel inançları ve çevresiyle olan ilişkileriyle karmaşık bir şekilde etkilenen geniş kapsamlı bir kavram” olarak tanımlamaktadır (WHOQOL, 1997:1).

Abrams (1973) yaşam kalitesini, bireylerin hayatlarının çeşitli alanlarından elde ettikleri tatmin veya tatminsizlik hissetme derecesi olarak; Andrews (1974) ise insanın hayatını doyum ve haz ile ilişkilendirmesi olarak tanımlamıştır (Eriş ve Anıl, 2016:1-2). Shin ve Johnson (1978) ise yaşam kalitesini kişinin isteklerini elde etmesi, kişisel gelişim imkanlarından yararlanması, farklı faaliyetlere katılması, özellik bakımından yeterli varlıklara sahip olması ve bu varlıkların yeterli olduğunu düşünmesi olarak tanımlamıştır. Birey tarafından bakıldığında kaliteli bir yaşam ise ihtiyaçlarını kolayca temin edebilme, etrafı üzerinde denetim kurabilme, hür iradesiyle seçebilme, kişisel gelişim imkanları bulma ve anlam ifade eden bir hayat yaşamaktır (Cılga, 1994).

Yaşam kalitesi göstergeleri objektif ve subjektif olarak ikiye ayrılmaktadır. Fiziksel iyi oluş ve maddi imkanlar objektif göstergeler iken; kişinin yaşamdan aldığı doyum subjektif göstergeler ile ilişkilidir. Burada önemli olan bireyin kendi hayatını değerlendirmesi ve bu değerlendirme sonucunun olumlu olmasıdır. Bu kapsamda yaşam kalitesini bireyin kendi yaşamından elde ettiği kişisel bir doyum ya da sonuç olarak da tarif etmek mümkündür (Tüzün ve Eker, 2003; Tekkanat, 2008). Yaşam kalitesi incelemelerinde objektif ölçütlerin dışında subjektif ölçütlere de yönelinmesi 1950'lerin ikinci yarısında hümanist psikolojinin doğuşuyla insanın temel ihtiyaçlarına ek olarak Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi ile sevilme, ait olma, öz saygıya sahip olma ve kendini gerçekleştirme gibi ihtiyaçlarının göz ardı edilemeyeceğinin anlaşılmasıyla başlamıştır. Günümüzde yaşam kalitesi kavramı her ne kadar tıp alanında fazlaca popüler olsa da sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmet ve sosyal politika gibi alanların da konusu olduğu kabul edilmektedir (Tooper ve Özpolat, 2023:343).

Genel çerçevesi ile yaşam kalitesi kavramı hakkında günümüz sorunlarını düşünerek bir değerlendirme yapılacak olduğunda ise objektif yaşam kalitesinin iyileşmesi adına sağlık, ekonomik güç, eğitim, teknolojik imkanlar gibi yaşam kalitesini etkileyen unsurların iyileştirilmesi gerektiği ancak bu sefer de ortaya yaşam kalitesi paradoksunun çıktığı görülmektedir. Yaşam kalitesini arttıran birçok etkende (kentleşme, ekonomik güç, sağlık ve teknolojik yatırımlar vb.) çalışmanın ileriki bölümlerinde detaylıca değinilecek olan sürdürülebilirlik kavramı yeterince dikkate alınmamakta olup karşı karşıya kalınan küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi sorunlar nedeniyle yaşam kalitesini arttıran bazı unsurlar sonuçları nedeniyle yaşam kalitesini düşürmekte, hatta gezegendeki canlı yaşamını tehlikeye atmaktadır. Bu duruma çözüm olarak ise ya yaşam kalitesi kavramı yeniden tanımlanarak insanın yaşam kalitesini arttıran unsurların yerini yaşayan bir varlık olan doğanın yani dünya ekosisteminin yaşam kalitesini arttırıcı unsurların almasının ya da insanın yaşam kalitesini arttıracak unsurların çevreye duyarlı ve sürdürülebilir hale getirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir (Uysal,

2021:151-153).

Yaşam Kalitesi Çalışmaları

Yaşam kalitesi, kavram ve inceleme alanı olarak ilk kez 1960'lerde Sosyal Göstergeler Hareketi (Social Indicators Movement) çerçevesinde ele alınmıştır (Kısar, 2010:6). Sosyal Göstergeler Hareketi, göstergelere ilişkin olarak, nesnel göstergeleri kullanan İskandinav ve öznel göstergeleri kullanan Amerikan yaklaşımı şeklinde gruplama yapmaktadır (Salihoğlu, 2016:19). Amerikan yaklaşımı mutluluk ve memnuniyet gibi subjektif belirteçlere dayanmakta iken; İskandinav yaklaşımı bireyin sahip olduğu yaşam koşullarını kontrol ederek yönlendirebileceği “para, mal, bilgi, psişik ve fiziksel enerji, sosyal ilişkiler, güvenlik vb.” kaynakları kullanmaktadır (Noll, 1996:5).

Yaşam kalitesi çalışmalarında 20. yüzyılın sonuna kadar birey, bölge veya ülkelerin refahı, gelir ile ölçülmekteydi ancak gelişen teknoloji ve yükselen gelir düzeyi ile maddi zenginliğin tek başına yaşam kalitesi göstergesi olamayacağı, mekân, toplum ve siyasi etkenlerin de bireyin yaşam kalitesini değerlendirmesinde etkili olduğu anlaşılmıştır (Koçak, 2009:143). Bu nedenle bireyin yaşam kalitesinin tanımlanması ve ölçülmesi çalışmalarında, eğitim durumu, ekonomik durumu, bölgesindeki alt yapıdan yaşadığı evin imkanlarına kadar birçok faktör etkili olacağı için birçok gösterge ve değişkenden faydalanılması zorunlu bir hal almıştır (Alpaykut, 2017:368).

Tablo 1. Yaşam kalitesini ölçme çalışmaları

Birim	İndeks/Ölçek	Tarihçesi
Dünya Sağlık Örgütü (WHO)	Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Ölçeği (WHOQOL)	1980 yılından itibaren ölçme değerlendirme çalışmaları yapılmaktadır
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)	İnsani Gelişme İndeksi	1990 yılından itibaren hesaplanmaktadır
European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (EUROFOND)	Avrupa Yaşam Kalitesi Anketi	2003 yılından bu yana her dört yılda bir hesaplanmaktadır
The Economist Intelligence Unit	Yaşam Kalitesi İndeksi	2005 yılından itibaren hesaplanmaktadır
Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)	Daha İyi Yaşam İndeksi	2011 yılından itibaren ülkeler arasındaki refahı karşılaştırmaktadır
Mercer	Yaşam Kalitesi İndeksi	2018 yılından itibaren hesaplanmaktadır

Kaynak: Çağlar, 2020:878

Tablo 1’de belirtilen yaşam kalitesi çalışmaları incelendiğinde; Dünya

Sağlık Örgütü'nün yaşam kalitesini ölçme ve tanımlama çalışmaları 1980'li yılların ortalarında başlamış ve çalışmaların neticesinde WHOQOL yaşam kalitesi ölçüğü geliştirilmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'na 1990 yılından itibaren hesaplanan İnsani Gelişme İndeksi, üç alt boyuttan (uzun ve sağlıklı yaşam, bilgiye erişim, insana yakışır bir yaşam standardı) elde edilen indekslerin geometrik ortalamalarının alınmasıyla bulunmakta olup en son 2021 yılında 191 ülkenin verileri yayınlanmıştır. Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı, 2003 yılından bu yana Avrupa vatandaşlarının nesnel yaşam koşullarını ve bu koşullar ile genel yaşamları hakkında ne düşündüklerini araştırarak GSYİH'ya nazaran ilerlemenin çevresel ve sosyal yönlerini daha kapsamlı bir şekilde incelemektedir. 2016 yılında yayınlanan son ankette Türkiye'nin de içinde bulunduğu beş aday ülke ile birlikte 33 ülkeye ilişkin veriler bulunmaktadır. The Economist Intelligence Unit, 2005 yılında 9 bileşendeki göstergelerle 111 ülke için Yaşam Kalitesi İndeksi hesaplamış, bu konuda en son 2022 yılında 173 şehirde yaşayanların yaşam tarzı ve yaşam kalitesi hakkındaki zorlukları ölçen Küresel Yaşanabilirlik İndeksi raporunu yayınlamıştır. OECD ülkeleri üzerinde uygulanan ve çerçevesi 2011 yılında oluşturulan Daha İyi Yaşam İndeksi ile üye ülkeler arasındaki refah karşılaştırması yapılmakta olup hükümetlerin politika oluşturma süreçlerinde refahın merkeze koyulmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Ölçekte kullanılan 11 refah konusu, refahın en iyi şekilde nasıl ölçüleceği hakkındaki teori, uygulama ve istişarelere uygun seçilmiş olması ve bileşik göstergelerin oluşturulmasına yönelik en iyi uygulamalara dayanmasıyla da önem arz etmektedir. Dünyanın en büyük insan kaynakları danışmanlık firmalarından biri olan Mercer, çalışmak üzere yurtdışına gönderilen çalışanların yaşam kalitesine ilişkin her yıl Kasım ayı başında yayınlanan verileri bu çalışanlar ve ailelerinin günlük yaşamları üzerine devam eden araştırmaları ile sağlamakta olup yurtdışına çalışmak üzere gönderilen çalışanlara yönelik ödenecek tazminat ve primler konusunda öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak yaşam kalitesine ilişkin ölçme çalışmalarının 1980'li yıllardan itibaren Dünya Sağlık Örgütü ile başladığı, 1990'lı yıllarda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programıyla devam ettiği, 2000'li yıllarda EUROFOUND ve The Economist Intelligence Unit ile sürdüğü 2010 ve sonrasındaki yıllarda ise OECD ve Mercer ile gündeme geldiği görülmektedir.

Mutluluk Kavramı

Hemen herkesin hayatını olumlu duygularla geçirmek istemesi nedeniyle bireyin iyi olma halini keşfetme ve anlama çabaları geçmişten günümüze sürekli artmaktadır. Sosyal bilimlerde kişinin iyi olma hali (wellbeing) açıklanırken öznel iyi olma (subjective well being), mutluluk (happiness), haz (pleasure), yaşam doyumu (life satisfaction), yaşam kalitesi (life quality) ve uyum (adaptation) gibi başlıca kavramlar kullanılmaktadır. (Güler ve

Dönmez, 2011:39).

İnsanlık tarihi boyunca mutluluk kavramı pek çok düşünür ve araştırmacı tarafından tanımlanmaya çalışılmış, bu tanımlamaların ilk çalışmalarına ise 4. yüzyılda Aristoteles'in eserlerinde rastlanmıştır. Aristoteles mutluluğu insanın yaşam amacı olarak tanımlar ve yaşamı boyunca insanların mutluluğu aradığını ileri sürmektedir (Büyükdüvenci, 1993:41). Sokrates, insan doğasının nihai amacı olarak tanımladığı mutluluğun kaynağının bilgi olduğunu, mutlu olmaya engel olan şeyin ise bilgisizlik olduğunu düşünmektedir (Özkan, 2013:43). Farabi'ye göre ise mutluluk en yüce amaç ve yapılan en büyük iyilik anlamındadır (Arkan, 2005: 388). Diener (1984) ise mutluluğu, bireyin olumsuz duygulara oranla olumlu duyguları daha sık yaşaması ve yaşam doyumunun yüksek olması olarak tanımlamış, mutluluğun bileşenlerini: olumlu ve olumsuz duyguların yaşanma sıklıkları ile yaşam doyumunu olarak sıralamıştır.

Mutluluk kavramı, psikolojide “öznel iyi oluş” olarak ifade edilmekte olup, öznel iyi oluş kavramı kişilerin hayatlarını öznel olarak değerlendirmeleriyle birlikte ortaya çıkan ve iyilik düzeyini gösteren kapsayıcı bir ifadedir (Diener ve Ryan, 2009). Mutluluk kavramında psikolojik olarak dört temel boyut bulunmaktadır. Bunlar: “sağduyuya dayalı mutluluk (iyi olma ve iyilik hali), yaşam doyumuna dayalı mutluluk (bireyin yaşamı hakkındaki yargısı), haz temelli mutluluk (manevi ve vicdani sevinç duyma) ve istek doyumuna dayalı mutluluk (isteklerin doyurulması)” şeklindedir (Eryılmaz, 2014:23; Behdioğlu vd., 2018:52).

Mutluluk her ne kadar tam ölçülebilir bir kavram olmasa da mutluluğu etkileyen bazı değişkenler bulunmaktadır. Bu değişkenler; gelir, istihdam ve enflasyon gibi ekonomik faktörler; cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum, inanç ve sağlık gibi sosyo-demografik faktörler ve ülkenin siyasi ve ekonomi politikaları gibi kurumsal faktörler olarak değerlendirilebilir (Köksal, 2021:22).

Mutluluğun Ölçüm Yöntemleri

Mutluluğun ölçülmesi çabalarında subjektif ve objektif olmak üzere iki yöntem öne çıkmaktadır; objektif ölçüm yöntemi 19. yüzyıldan itibaren kullanılan “Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Sürdürülebilir Ekonomik Refah İndeksi” olup bilinen iktisadi yöntemlerdendir. Subjektif ölçüm yöntemleri ise anketlerle yapılmaktadır (Uçgunoğlu Erarslan, 2020: 68).

Öznel bir duygu olan mutluluğun ölçülmesi için yapılan çalışmalara bakıldığında, Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan Dünya Mutluluk Raporu, Küresel Mutluluk İndeksi, Gayri Safi Milli Mutluluk, OECD tarafından hazırlanan Daha İyi Yaşam İndeksi ve Mutlu Gezegen İndeksi gibi ölçme ve değerlendirme yöntemleri ile karşılaşılmaktadır (Günay ve Ata, 2016:163).

Ölçüm tekniklerine bakıldığında ise bireysel mutluluğu ölçmek amacıyla geliştirilen “Oxford Mutluluk Envanteri”, yaşam memnuniyetini ölçmeyi amaçlayan “Cantril’in Kendini Bağlayan Yaşam Memnuniyeti Merdiveni”, psikiyatrik hastalarda iyi oluşu ölçmede kullanılan “Genel Sağlık Anketi”, hissedilen mutluluğu ölçmeyi amaçlayan WVS (World Values Survey) Derneği tarafından başlatılan “Dünya Değerler Araştırması”, Diener tarafından tasarlanan yaşam memnuniyetini ölçmeyi amaçlayan “Yaşam Memnuniyeti Ölçeği” öne çıkan çalışmalardandır (Köksal, 2021:18-20). Ayrıca Veenhoven, “Mutluluk Araştırmaları” isiminde bir dergi çıkartmakta ve “Dünya Mutluluk Veritabanı” isimli siteyle ülkeler bazında çeşitli veriler yayınlamakta; Yeni İktisat Vakfı da yapmış olduğu “Mutlu Gezegen İndeksi” ve “Avrupa Mutlu Gezegen İndeksi” araştırmalarıyla ülkeler arası derecelendirmeler yapmaktadır (Şeker, 2010:121).

Bu bağlamda öne çıkan ölçüm yöntemlerinden biri de Bhutan Kralı Jigme Singye Wangchuck’un, 1972 yılında krallığın kalkınması için ana felsefe olarak Gayrisafi Milli Mutluluk kavramını benimseyerek, ekonomik kalkınma, kültür, yönetim ve manevi değerleri ölçmek için Gayrisafi Milli Mutluluğu ve vatandaşların mutluluğunu ölçmek için Gayrisafi Milli Mutluluk İndeksini kullanmasıdır. Bhutan Krallığı mutluluğu, batıdaki anlayıştan farklı olarak subjektif ve bireysel şekilde dikkate almayı objektif şekilde dikkate almakta ve sorumluluklar ile diğer ilgili güdülerini açık şekilde içselleştirme olarak tanımlayarak yurttaşlarının refah ve mutluluğu için daha bütüncül ve sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımı benimsemiştir (Chen, 2015:67-71). Ayrıca Bhutan halkı aidiyet duygusunu ve komşulara güvenmeyi mutluluğun bileşenleri olarak benimsemiştir (Deviren ve Yıldız, 2017:246). Kişi başına düşen gelirin 750 dolar olduğu Bhutan, yapılan araştırmalarda dünyanın sekizinci mutlu ülkesi olmasıyla mutluluğun sadece gelir yüksekliği ve para akışıyla değil; dengeli gelir dağılımı, geleneklere saygı ile istikrarlı ve sorumlu bir idare anlayışıyla olanak bulabileceği fikrini savunmaktadır (Şeker, 2010:120).

Ülkede yaşayanların hayatı sevme miktarları “Gayri Safi Milli Mutluluk” kavramı ile açıklanmakta ve ölçülmektedir (Veenhoven, 2004). Gayrisafi milli mutluluk kavramı ilk kez 1972 yılında Bhutan Krallığı’nda gündeme gelmiş olup mutluluk ekonomisi literatüründe önemli bir yere sahiptir. Gayrisafi milli mutluluk, dokuz alanda geliştirilen otuz üç göstergeden oluşmaktadır. Gayrisafi Milli Mutluluk, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’yı tamamlayıcı niteliğindedir ve vatandaşlarının mutluluğuna odaklanmak isteyen ülkelerde uygulanabilir niteliktedir (Deviren ve Yıldız, 2017:246).

Mutlu Gezegen İndeksi (HPI: Happy Planet Index)

Mutlu Gezegen İndeksi Yeni Ekonomi Vakfı’nca 2006’da başlatılmış ve

2019'a kadar Yeni Ekonomi Vakfı bünyesinde barınmış, Mart 2023 tarihinden itibaren ise Sıcak veya Soğuk Enstitüsü (Hot or Cool Institute) ve 2021'den itibaren Refah Ekonomisi İttifakı ile iş birliği halinde geliştirilmiş bir indekstir. İndeks, refah araştırması alanındaki çalışmalarıyla tanınmış Nic Marks tarafından yaratılmış, ilk kez 2006'da yayımlanmıştır. Saamah Abdullah ise 2006 yılındaki ilk baskıdan itibaren indeksin hesaplama metodolojisini geliştirmiş ve projenin tüm veri ile ilgili kısımlarını yönetmektedir. James Ryder ve Andrew Halloway ise indeksin web tasarımı dijital danışmanlığını yürütmektedir. Mutlu Gezegen İndeksi “ülkeleri sınırlı çevresel kaynaklarımızı kullanarak ne kadar verimli bir şekilde uzun ve mutlu yaşamlar sağladıklarına göre sıralayan, sürdürülebilir refahın bir ölçüsü” olarak tanımlanmakta ve “Dünyaya mal olmadan iyi hayatlar yaşamak mümkün mü?” sorusunun cevabını aramaktadır, “bizim için gerçekten önemli olan şeyleri (uzun, mutlu ve anlamlı yaşamlar açısında refahımızı) ve gezegen için önemli olan şeyleri yani kaynak tüketim oranımızı” ölçmektedir. Ülke ekonomilerinin uzun vadeli toplu refah yerine kısa vadeli ekonomik büyümeyi amaçlayan yapıları nedeniyle krizler, kalıcı eşitsizlikler, iklim bozulmasındaki ve biyolojik çeşitlilik kaybındaki hızlanma ile karşı karşıya kalınmaktadır. Hükümetlerin çoğu zaman hızlandırılmış ekonomik büyümeye öncelik vermesi nedeniyle “dünyanın dört bir yanındaki insanlar için uzun, mutlu ve sürdürülebilir yaşamı” gözden kaçırmaktadır. Mevcut ekonomik sistem Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile ölçülmekte ve GSYİH büyümesinin refahı arttırdığına dair yerleşik bir inanış mevcut olmaktadır. Gerçekte ise GSYİH'nın tek başına büyümesi herkes için daha iyi bir yaşam anlamına gelmemektedir. Yapılan araştırmalarda makul ölçüde gelişmiş ülkelerin çoğunda mülk ve zenginlik gibi maddiyata dayalı koşulların ülkelerin refah düzeylerini belirlemede yalnızca küçük bir rolü olduğunu, tüketimin artmasının belirli bir noktaya kadar refah getirdiği ancak azalan verim teorisine göre belirli bir noktadan sonra daha fazla tüketmenin daha fazla refaha yol açmadığı öne sürülmektedir. Herkesin kendi esenliğini arttırmak için yapabileceği olumlu eylemleri ise refahın beş yolu olarak: “Bağlanmak, Aktif olmak, Dikkate almak, Öğrenmeye devam etmek, Vermek/Paylaşmak” olarak sıralamak mümkündür.

Mutlu Gezegen İndeksi ulusları gerçek ilerlemeye yönlendirmek için bir yol haritası işlevi görmektedir. 2006 yılından bu yana hangi ülkelerin düşük ekolojik ayak izleriyle uzun ve mutlu hayatları desteklemede başarılı olduğunu vurgulayarak diğer ülkelerinde aynı şeyi nasıl yapabileceğine dair bir vizyon ortaya koymuştur (<https://happyplanetindex.org/learn-about-the-happy-planet-index/>).

Herkes için sürdürülebilir refahı ölçmeye yarayan İngiltere merkezli düşünce kuruluşu Yeni Ekonomi Vakfı (New Economic Foundation) tarafından hesaplanan indeks, ülkelerin mutlu, uzun ve sürdürülebilir yaşamlar sağlamadaki başarılarını ölçmeye çalışmaktadır (Jeffrey, 2016).

Mutlu Gezegen İndeksi, Dünya'ya iyi hayatlar yaşamının ekonomik maliyetler olmadan da mümkün olduğunu göstermekte olup, ülkelere rehberlik edecek bir pusula vazifesi görmektedir. Mutlu Gezegen İndeksi hesaplanırken dikkate alınan değişkenler; “refah, yaşam beklentisi, çıktıların eşitsizliği ve ekolojik ayakizi”dir (Günay ve Ata, 2016:188) ve Mutlu Gezegen İndeksi şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$\text{Mutlu Gezegen İndeksi} = \frac{\text{Yaşam beklentisi} \times \text{Refah} \times \text{Çıktıların eşitsizliği}}{\text{Ekolojik ayak izi}}$$

Formülde yer alan hali ile; *Yaşam Beklentisi*: Ülkedeki yaşayanların Birleşmiş Milletler verilerine göre beklenen ortalama yaşam süresini ifade etmektedir. *Refah (Deneyimlenmiş İyi Oluş)*: Ülke vatandaşlarının, hayatlarıyla ilgili olarak genel manada hissettikleri tatmin düzeyini ifade etmektedir. *Çıktıların Eşitsizliği*: Ülkedeki yaşayanlar arasındaki yaşam beklentisi ile gerçekleşmiş iyi oluş sonuçlarının dağılımındaki adalet dikkate alınarak, çıkan sonuçlardaki eşitsizliğe göre düzeltildikten sonraki sonuçlar ile ilk sonuçlar arasındaki farkı yüzdesel olarak ifade etmektedir. *Ekolojik Ayak İzi*: Ülkedeki her yaşayanın Küresel Ayak İzi Ağı'nın verilerine göre çevreye verdiği etkiyi ifade etmektedir (Günay ve Ata, 2016:189).

Yöntem ve Bulgular

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı; Avrupa Birliği Üyesi olan ülkeler için 2019 yılı verileri kullanılarak “Yaşam Kalitesi İndeksi” ile “Mutlu Gezegen İndeksi” arasındaki ilişkinin yönü ve derecesinin kanonik korelasyon analizi ile tespit edilmesidir. Bu bağlamda mevcut çalışmada “2019 yılında Avrupa Birliği ülkeleri için yaşam kalitesi indeksi ile mutlu gezegen indeksi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” sorusuna yanıt aranmaktadır.

Dergipark ve Yöktez üzerinde yapılan taramada yaşam kalitesi ile ilgili genelde tıp alanında çalışmalara rastlanmıştır ancak mevcut çalışmada olduğu gibi Yaşam Kalitesi İndeksi ile Mutlu Gezegen İndeksi arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır.

28 Ekim 2023 tarihinde tez.yok.gov.tr ve dergipark.org adreslerinde “yaşam kalitesi endeksi/indeksi” ve “mutlu gezegen endeksi/indeksi” anahtar kelimeleriyle akademik arama yapılmış; bu iki indeksin birlikte incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmaması üzerine iki indeks ayrı ayrı sorgulanmış, tez.yok.gov.tr adresindeki tezlerde gerçekleştirilen sorgulamada “yaşam kalitesi indeksi” ile ilgili 3 adet yüksek lisans tezine rastlanmıştır; “mutlu gezegen endeksi/indeksi” anahtar kelimesi ile yapılan sorgulamada ise herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dergipark.org adresinde yapılan çalışmada ise “yaşam kalitesi endeksi/indeksi” anahtar kelimesi ile yapılan

sorgulamada 3 adet makaleye rastlanmış; “mutlu gezegen endeksi/indeksi” anahtar kelimesi ile yapılan sorgulamada ise 1 adet makaleye rastlanmıştır.

Bu araştırmalar detaylıca incelendiğinde, Uçucu ve diğerleri (2023), çalışmalarında ekonomik krizler, pandemiler, doğa olayları vb. etkenlerin yaşam kalitesi indekslerini etkilediğinden yola çıkarak COVID-19 pandemisinin ülkelerin yaşam kalitesine ne kadar etki ettiğini araştırmıştır. Şeker ve diğerleri (2023), çalışmalarında ilki 2011 yılında ikincisi de 2016 yılında yayınlanan İstanbul’da 39 ilçeyi karşılaştıran yaşam kalitesi indeksinin güncel verilerle yenilenerek geçmiş yıllarla karşılaştırılarak yıllar itibariyle İstanbul’da ilçeler düzeyinde yaşam kalitesinin izlenmesini hedeflemiştir. Kırlangıçoğlu (2021), çalışmasında Türkiye’nin 81 ilinde TÜİK’in belirlemiş olduğu 11 boyut ve 41 göstereye göre yaşam kalitesi indeksi hesaplayan çok kriterli karar vermeye dayalı yaşam kalitesi araştırması yürütülmüştür. Çevik ve diğerleri (2019), çalışmalarında Mutlu Gezegen İndeksi’nin 2006-2016 yılları arasındaki veri seti kullanılarak dünyanın en mutlu 16 ülkesinin verilerine panel veri analizi tekniği uygulanmasıyla mutluluk ile makroekonomik, sosyal ve politik göstergeler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Erdoğan (2017), yaşam kalitesi çalışmalarında kullanılan anket verileri dikkate alınarak yaşam kalitesi indeksine dayalı makine öğrenme ve bileşik makine öğrenme teknikleri kullanılarak yaşam kalitesini etkileyen bir kavram olan yaşam alanı hakkında bir tahmin modeli önerilmiştir. Demir (2012), sağlıkla ilgili yaşam kalitesini çok boyutlu ölçmek amacıyla geliştirilen 35 maddelik Çok Boyutlu Yaşam Kalitesi Ölçeğini Türkçeye uyarlamıştır.

Görüldüğü üzere mevcut araştırmanın konusuna benzer bir araştırmanın ulusal literatürde bulunmadığı tespit edilmiştir. Mevcut araştırmanın hem uluslararası iki indeksi içermesi bakımından hem de ulusal literatürde benzerine rastlanmamış olması bakımından literatürdeki bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada kullanılan yöntem olan kanonik korelasyon analizi, ilk olarak Hotelling (1936) tarafından önerilen, her bir veri setinin ikiden fazla değişken içermesi koşuluyla iki veri seti arasındaki ilişkiyi inceleyen çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemidir (Thompson, 1984). Kanonik korelasyon analizinde veri setlerindeki değişken sayısının eşit olması gerekli değil iken (Alpar, 2017), iki veri seti arasındaki ilişkiyi incelerken bağımlı ve bağımsız değişkenlerin doğrusal bir fonksiyonu olarak türettiği kanonik değişkenlerden yararlanılmaktadır (Bektaş ve Tekin, 2013; Yalçın, 2022).

Kanonik korelasyon analizinde, “p” ve “q”, 1’den büyük olmak üzere, birinci değişken kümesinde “p” tane ve ikinci değişken setinde “q” tane değişken olduğu kabul edildiğinde, değişkenlerin lineer kombinasyonlarından oluşan yeni değişken çiftlerine (U_i , V_j) kanonik değişkenler denilmektedir (Johnson ve Wichern, 2002).

Kanonik değişkenlerin elde edilmesi süreci ise devam eden şekilde hesaplanmaktadır. Buna göre; birinci grup ($p \times 1$) rassal vektör X ve ikinci grup ($q \times 1$) rassal vektör Y ile temsil edilmektedir. Tüm değişkenlerin korelasyon matrisi dört bölüme ayrılmıştır: Bunlar; R_{XX} : X değişkenleri arasındaki korelasyonlar; R_{YY} : Y değişkenleri arasındaki korelasyonlar; R_{XY} : X ve Y değişkenleri arasındaki korelasyonlar ve R_{YX} : Y ve X değişkenleri arasındaki korelasyonlardır. Kanonik korelasyon analizinin ana fikri, X ve Y kümeleri arasındaki ilişkileri R_{XY} 'deki pq kovaryansları yerine dikkatle seçilmiş birkaç kovaryans (veya korelasyon) cinsinden özetlemektir. Doğrusal kombinasyonlar, bir dizi değişkenin basit özet ölçümlerini sağlamaktadır (Yalçın, 2022).

Kanonik korelasyon analizinde yeni oluşturulan kanonik U ve V değişkenleri için maksimum kanonik korelasyonu aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$U = a'X$$

$$V = b'Y$$

$$r_1 = \max \text{Corr}(U, V) = \max \frac{a'R_{XY}b}{\sqrt{a'R_{XX}a} \sqrt{b'R_{YY}b}}$$

Maksimum kanonik korelasyon tipik olarak X ve Y arasındaki ikili korelasyonların genel bir ölçüsü olarak yorumlanmaktadır. Buna göre k 'nci kanonik değişken çifti hesaplanmak istendiğinde, önceki $k-1$ kanonik değişken çiftiyle ilişkili olmayan tüm katsayılar arasında r_1 'i maksimize eden birim varyanslara sahip U_k , V_k kombinasyon çifti hesaplanmalıdır ($\text{Corr}(U_k, V_k) = r_k$). Ancak analiz sonucunda elde edilen bulgular yorumlanmadan önce kanonik korelasyon katsayılarının istatistiksel olarak anlamlılığının sınanması da gerekmektedir.

Bunun için ise özdeğerler r_1, r_2, \dots, r_k kabul edildiğinde (burada k kanonik korelasyonların sayısıdır), iki değişken seti arasında (doğrusal) bir ilişki olmadığı hipotezi test edilmelidir. Bu durum, r_1, r_2, \dots, r_k korelasyonlarından hiçbirinin anlamlı olmadığı ifadesine eşdeğerdir. Hipotezlerin test edilmesi için Wilks' Lambda, Pillai's Trace, Lawley-Hotelling Trace, Roy's Largest Root ve Barlett yöntemleri en yaygın kullanılan yöntemlerdir.

Bir olasılık oranı olan Wilks' Lambda istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

$$\Lambda_1 = \prod_{i=1}^k (1 - r_i^2)$$

Λ_1 'in küçük değerleri için sıfır hipotezi reddedilir. Kanonik korelasyonlar için ise Pillai's Trace ise aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$V^{(k)} = \sum_{i=1}^k r_i^2$$

Diğer yandan Lawley-Hotelling Trace de aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$U^{(k)} = \sum_{i=1}^k \frac{r_i^2}{1 - r_i^2}$$

Öte yandan da Roy's Largest Root $\theta = r_1^2$.

Kanonik korelasyon analizi uygulamadan önce bazı varsayımların sağlanıp sağlanmadığı test edilmelidir. İlk varsayım veri setlerinde değişken kümeleri için çoklu normallik durumunun sağlanmasıdır. İkinci varsayım ise, kanonik korelasyon algoritması iki veri setindeki değişkenlerin doğrusal ilişkisini maksimize ederek çalıştığı için kanonik çiftler arasındaki ilişkinin doğrusal olması gerekliliğidir. Diğer bir ifade ile değişkenler arasında doğrusal bir ilişki olmalıdır. Diğer bir varsayım da verilerde normalliğe bağlı olarak uç değerlerin olmamasıdır (Alpar, 2017; Yalçın, 2022). Bu varsayımlar ışığında mevcut çalışmada öncelikle iki değişken kümesindeki değişkenlerin çok değişkenli normallik ve doğrusallıkları araştırılmış ve sapan gözlemlerin olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırmanın Verisi

Araştırmanın amacı kapsamında Avrupa Birliğine (AB) üye ülkeler için 2019 yılı “Yaşam Kalitesi İndeksi” ve “Mutlu Gezegen İndeksi” veri setiyle analizler gerçekleştirilmiştir. Bu noktada neden Avrupa Birliği ülkelerinin ve 2019 yılının seçildiğinin açıklanması faydalı olacaktır. Kanonik korelasyon için uç değerlerin olmaması gerektiğinden birbirine benzer özellikler sergileyen AB ülkeleri seçilmiş diğer yandan her iki veri setinde eksiksiz en güncel veri 2019 yılına ait olduğu için de 2019 yılı verisi ile çalışma yürütülmüştür.

Analize konu olan iki değişken kümesi yaşam kalitesi indeksi ve mutlu gezegen indeksi değişkenleridir. Yaşam Kalitesi İndeksi değişken kümesini, “Satın Alma Gücü İndeksi”, “Kirlilik İndeksi”, “Konut Fiyatlarının Gelire Oranı İndeksi”, “Yaşam Maliyeti İndeksi”, “Güvenlik İndeksi”, “Sağlık Hizmetleri İndeksi”, “Trafikte Geçen Süre İndeksi” ve “İklim İndeksi” değişkenleri oluşturmaktadır. Mutlu Gezegen İndeksi değişken kümesini ise “Yaşam Beklentisi”, “İyi Oluş Hali” ve “Ekolojik Ayak İzi” değişkenleri oluşturmaktadır. Nitekim değişken kümesine, değişkenlere ve kodlara ilişkin bilgiler Tablo 2’de incelenebilir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken Kümesi	Değişken	Kodlar
Yaşam Kalitesi İndeksi (U)	Yaşam Maliyeti İndeksi	X ₁
	Sağlık Hizmetleri İndeksi	X ₂
	Kirlilik İndeksi	X ₃
	Konut Fiyatlarının Gelire Oranı İndeksi	X ₄
	Satın Alma Gücü İndeksi	X ₅
	Güvenlik İndeksi	X ₆
	Trafikte Geçen Süre İndeksi	X ₇
	İklim İndeksi	X ₈
Mutlu Gezegen İndeksi (V)	Yaşam Beklentisi	Y ₁
	İyi Oluş Hali	Y ₂
	1/ Ekolojik Ayak İzi	Y ₃
	Ekolojik Ayak İzi	Y ₄

Araştırmada kullanılan Yaşam Kalitesi İndeksi, bir ülkedeki genel yaşam kalitesini tahmin etmek için geliştirilmiştir ve indeks içerisinde, satın alma gücü, kirlilik seviyeleri, konut satın alınabilirliği, yaşam maliyeti, güvenlik, sağlık kalitesi, trafikte geçen süreler ve iklim koşulları da dahil olmak üzere kişinin yaşam kalitesini etkileyen çeşitli faktörleri barındırmaktadır. Ayrıca daha yüksek bir indeks değeri daha iyi bir yaşam kalitesine işaret etmektedir. İlgili indeks Numbeo (https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp) tarafından geliştirilmiştir ve verilere de ilgili siteden ulaşılmıştır.

Araştırmada kullanılan bir diğer indeks olan Mutlu Gezegen İndeksi, sürdürülebilir refahın bir ölçüsü olup, ülkelerin sınırlı çevresel kaynakları ne kadar verimli kullanarak uzun ve mutlu yaşamlar sağladıklarına göre sıralamaktadır (Happy Planet Index, 2019). İlgili indeks Yeni Ekonomi Vakfı tarafından geliştirilmiştir ve verilere de ilgili siteden ulaşılmıştır (<https://happyplanetindex.org/hpi/>). Mutlu gezegen indeksinin hesaplanması için (1/Ekolojik Ayak İzi) değişkeni oluşturulmuştur. Bunun nedeni Mutlu Gezegen İndeksinin matematiksel hesaplanma prosedürüdür. İlgili hesaba göre “Yaşam Beklentisi” ve “İyi Oluş Hali” değişkenleri pay da yer alırken “Ekolojik Ayak İzi” değişkeni payda da yer almaktadır. Bu nedenle ilgili (1/Ekolojik Ayak İzi) değişken yaratılmış ve modelde bu şekliyle kullanılmıştır.

Araştırmaya konu olan ülkeler AB üyesi olan ülkelerdir. Bu ülkeler; Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan’dır. Ancak Lüksemburg ve Malta ülkelerine ilişkin verilere ulaşılamadığından bu iki ülke analizlerden çıkarılmış ve analizler 25 ülke üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada analize tabi tutulan değişken gruplarına ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ort.	SS	Min.	Maks.
Satın Alma Gücü İndeksi	79,06	21,51	49,6	116,2
Kirlilik İndeksi	36,96	13,99	11,9	64
Konut Fiyatlarının Gelire Oranı İndeksi	9,9	2,02	6,9	15,2
Yaşam Maliyeti İndeksi	57,5	14,06	36,5	81,4
Güvenlik İndeksi	67,10	8,38	50,7	79,2
Sağlık Hizmetleri İndeksi	66,51	10,44	48,2	79,4
Trafikte Geçen Süre İndeksi	30,16	3,77	20,3	35,8
İklim İndeksi	81,68	2,69	75	83,6
Yaşam Beklentisi	80,11	2,69	75	83,6
İyi Oluş Hali	6,53	0,67	5,10	7,78
Ekolojik Ayak İzi	5,09	1,18	3,64	7,84
1/ Ekolojik Ayak İzi	0,20	0,42	0,12	0,27

Tablo 3, 2019 yılı için AB üyesi 25 ülkeye ilişkin kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir.

Araştırma Bulguları

Kanonik korelasyon analizi uygulanmadan önce gerekli varsayımların testi gerçekleştirilmelidir. Nitekim devam eden bölümde öncelikle değişkenlerin doğrusallık varsayımını sağlayıp sağlamadıklarını belirlemek için Q-Q dağılım grafiği kontrol edilmiştir. Daha sonra çok değişkenli normallik testleri uygulanmıştır. Çok değişkenli normallikler sınanırken Doornik-Hansen (2008) omnibus testi ile çok değişkenli normallik testi uygulanmıştır.

Analizler sırasında, “Güvenlik İndeksi”, “Trafikte Geçen Süre İndeksi” ve “İklim İndeksi” değişkenlerinin normal dağılıma uymadığı tespit edilmiş ve modelden çıkarılmıştır. Böylece Yaşam Kalitesi İndeksi; yaşam maliyeti indeksi, sağlık hizmetleri indeksi, kirlilik indeksi, konut fiyatlarının gelire oranı indeksi ve satın alma gücü indeksinden; Mutlu Gezegen İndeksi ise; yaşam beklentisi, iyi oluş hali ve 1/ekolojik ayak izi değişkenlerinden oluşmaktadır. Tablo 4’te analize konu olan değişkenlere yer verilmiştir.

Tablo 4: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken Kümesi	Değişken	Kodlar
Yaşam Kalitesi İndeksi (U)	Yaşam Maliyeti İndeksi	X ₁
	Sağlık Hizmetleri İndeksi	X ₂
	Kirlilik İndeksi	X ₃
	Konut Fiyatlarının Gelire Oranı İndeksi	X ₄
	Satın Alma Gücü İndeksi	X ₅
Mutlu Gezegen İndeksi (V)	Yaşam Beklentisi	Y ₁
	İyi Oluş Hali	Y ₂
	1/Ekolojik Ayak İzi	Y ₃

Tablo 4'te bahsi geçen değişkenlere ilişkin Doornik-Hansen çok değişkenli normallik testi sonuçları Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5: Doornik-Hansen Çok Değişkenli Normallik Testi Sonuçları

Doornik-Hansen (X _i)	chi ² (10) = 11,018	Prob>chi ² = 0.356*
Doornik-Hansen (Y _i)	chi ² (6) = 6,441	Prob>chi ² = 0.375*

* $p > 0,05$

Tablo 5'te yer alan Doornik-Hansen çok değişkenli normallik analizi sonuçlarına göre değişkenlerin normal dağılım ölçütlerine uyduğu tespit edilmiştir ($p > 0,05$). Bu sonuçlara göre kanonik korelasyon analizi gerçekleştirilebilir durumdadır. Varsayımların sağlandığı görüldükten sonra kanonik fonksiyonlar ve fonksiyonlara ilişkin anlamlılık testleri gerçekleştirilmiştir. Tablo 6'da tüm kanonik korelasyonların (kanonik fonksiyonların) anlamlılık testlerinin sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 6: Kanonik Korelasyon Anlamlılık Test Sonuçları

	İstatistik	df1	df2	F	p değeri
Wilks' lambda	0,0586	15	47,33	5,6626	0,000
Pillai's trace	1,5437	15	57	4,0284	0,000
Lawley-Hotelling trace	7,4064	15	47	7,7353	0,000
Roy's largest root	6,3363	5	19	24,0780	0,000
Kanonik korelasyon anlamlılık testi (1-3)					
	İstatistik	df1	df2	F	p değeri
Wilks' lambda	0,0586	15	47,3309	45,6626	0,000
Kanonik korelasyon anlamlılık testi (2-3)					
	İstatistik	df1	df2	F	p değeri
Wilks' lambda	0,4299	8	36	2,3631	0,0371
Kanonik korelasyon anlamlılık testi (3)					
	İstatistik	df1	df2	F	p değeri
Wilks' lambda	0,7350	3	19	2,2830	0,1118

Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre üç tane kanonik fonksiyon oluşmaktadır ve bu kümelerden ilk iki küme anlamlıdır ($p < 0,05$). Buna göre

oluşturulacak olan iki tane kanonik fonksiyonun istatistiksel olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. Fonksiyonların oluşturulması için standardize edilmiş korelasyon katsayılarının ve kanonik yüklerin hesaplanması gerekmektedir. Buna göre elde edilen bulgular Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Kanonik Değişkenler İçin Standardize Edilmiş Korelasyon Katsayıları ve Kanonik Korelasyon Yükleri Sonuçları

<i>U (Yaşam Kalitesi İndeksi)</i>	Birinci Kanonik Fonksiyon		İkinci Kanonik Fonksiyon	
	<i>Standardize Edilmiş Katsayılar</i>	<i>Yükler</i>	<i>Standardize Edilmiş Katsayılar</i>	<i>Yükler</i>
Yaşam Maliyeti İndeksi	0,42	0,91	0,99	0,21
Sağlık Hizmetleri İndeksi	-0,03	0,64	0,89	0,43
Kirlilik İndeksi	-0,12	-0,65	-0,38	-0,22
Konut Fiyatlarının Gelire Oranı İndeksi	0,18	-0,30	-0,47	-0,06
Satın Alma Gücü İndeksi	0,63	0,95	-1,96	-0,14
<i>V (Mutlu Gezegen İndeksi)</i>	<i>Standardize Edilmiş Katsayılar</i>	<i>Yükler</i>	<i>Standardize Edilmiş Katsayılar</i>	<i>Yükler</i>
Yaşam Beklentisi	0,26	0,74	0,96	0,25
İyi Oluş Hali	0,77	0,98	-1,22	-0,14
1/Ekolojik Ayak İzi	-0,08	-0,44	-1,07	-0,54
Kanonik Korelasyon Katsayısı (R_c)	0,9294		0,6443	

Tablo 7, kanonik değişkenler için standardize edilmiş korelasyon katsayıları ve kanonik korelasyon yükleri sonuçlarını göstermektedir. Bu noktada standardize edilmiş katsayıların yorumu tıpkı standardize edilmiş regresyon katsayıları gibi yorumlanmaktadır. Örneğin “satın alma gücünde

meydana gelecek 1 birimlik standart sapma değişimi, diğer koşullar sabit tutulduğunda, yaşam kalitesi indeksini 0,65 standart sapma arttırmaktadır” şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak kanonik korelasyon analizinde yorumlar yükler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Yükler, değişkenler ile kanonik değişkenler arasındaki korelasyonu göstermektedir. Buna göre, yaşam kalitesi indeksi seti değişkeni için değişkenlerin yükleri -0,30 ile 0,95 arasında değişmektedir ve en önemli değişken satın alma gücü indeksidir (0,95). Mutlu gezegen indeksi seti değişkeni için ise değişkenlerin yükleri -0,44 ile 0,98 arasında değişmektedir ve en önemli değişken iyi oluş halidir (0,98). Son olarak da kanonik değişkenlerin korelasyon katsayılarının yorumlanması gerekmektedir. Bu katsayılar da Tablo 10’un sonunda yere alan değerlerdir. Buna göre birinci kanonik fonksiyonun korelasyon katsayısı (R_c) 0,9294 iken ikinci kanonik fonksiyonun korelasyon katsayısı (R_c) 0,6443 olarak hesaplanmıştır.

Görüldüğü üzere analiz sonucunda iki farklı kanonik korelasyon elde edilmiştir. Bu fonksiyonlardan hangisinin kullanılması gerektiğine “kanonik redundancy” istatistik analizi ile karar verilmektedir. Tablo 8’de her bir kanonik fonksiyon için redundancy (gereksizlik) analiz sonuçlarına yer verilmektedir.

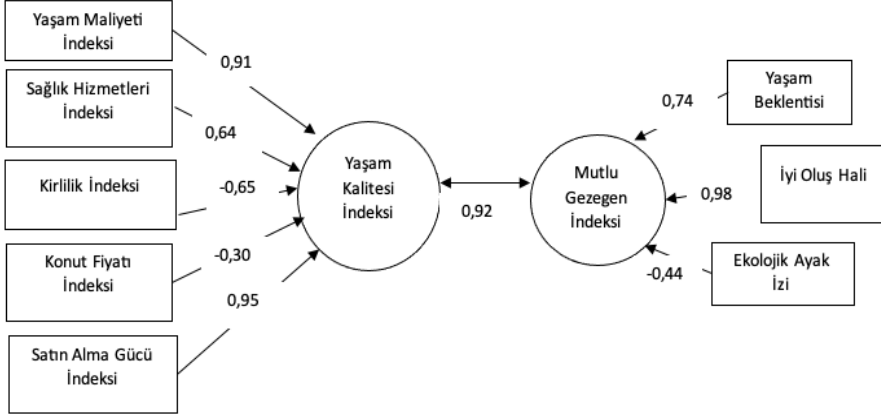
Tablo 8: Kanonik Korelasyonlar İçin Kanonik Redundancy Analiz Sonuçları

		Birinci Kanonik Fonksiyon	İkinci Kanonik Fonksiyon
U (Yaşam Kalitesi İndeksi)	Varyansların Oranı <i>Redundancy (R_d)</i>	0,5381	0,0614
V (Mutlu Gezegen İndeksi)	Varyansların Oranı <i>Redundancy (R_d)</i>	0,5738	0,1266
		0,4956	0,0525

Tablo 8, kanonik korelasyonlar için kanonik redundancy analiz sonuçlarını göstermektedir ve görüldüğü üzere tabloda iki değer yer almaktadır. Bunlardan ilki, “Varyansların oranı”dır. Bu oran, kanonik değişkenler tarafından açıklanan set içi varyansı temsil etmektedir. Diğeri ise “Redundancy (Rd)”dir, bu ise bir orijinal değişken setindeki varyansın diğer setin kanonik değişkeni tarafından açıklanan yüzdesini göstermektedir. Tablo 8’e göre elde edilen sonuçlar incelendiğinde, yaşam kalitesi indeksi değişkenler kümesinin redundancy indeksinin en yüksek değeri ilk kanonik fonksiyonda %46,48 ile, mutlu gezegen indeksi değişkenler kümesinin redundancy indeksinin de aynı şekilde en yüksek değerinin ilk kanonik korelasyon fonksiyonunda %49,56 ile hesaplandığı görülmektedir. İkinci fonksiyon incelendiğinde redundancy indeksinin yaşam kalitesi indeksi değişkenler kümesi için %2,55, mutlu gezegen indeksi değişkenler kümesi için %5,25 olduğu görülmektedir. Buna göre ilk kanonik fonksiyon

sonuçlarının daha iyi olduğu görülmüştür ve sonuçlar ilk fonksiyon sonuçlarına göre değerlendirilmiştir. Sonuç olarak kanonik korelasyon analizi sonucunda elde edilen kanonik korelasyon modeli (birinci kanonik fonksiyon) Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Kanonik Korelasyon Modeli

Şekil 1, elde edilen kanonik korelasyon analizi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre 2019 yılında 25 AB üyesi ülke için, yaşam kalitesi indeksine en çok katkı sağlayan değişken satın alma gücü indeksi değişkeni iken (0,95), en az katkı sağlayan değişken ise konut fiyatı indeksi (-0,30) değişkenidir. Ayrıca, yaşam maliyeti indeksi, sağlık hizmetleri indeksi ve satın alma gücü indeksi yaşam kalitesi indeksi ile pozitif yönde ilişkili iken kirlilik indeksi ve konut fiyatı indeksi yaşam kalitesi indeksi ile negatif yönde ilişkilidir. Mutlu gezegen indeksine en çok katkı sağlayan değişken iyi oluş hali değişkeni iken (0,98), en az katkı sağlayan değişken ekolojik ayak izi değişkenidir (-0,44). Ayrıca, yaşam beklentisi ve iyi oluş hali mutlu gezegen indeksi ile pozitif yönde ilişkili iken, ekolojik ayak izi değişkeni mutlu gezegen indeksi ile negatif ilişkilidir.

Son olarak ise 2019 yılında AB üyesi 25 ülke için, yaşam kalitesi indeksi ile mutlu gezegen indeksi arasında pozitif yönlü, güçlü ve anlamlı bir ilişki vardır (0,92). Bu ülkelerde yaşam kalitesini iyileştirmek için atılan adımlar mutlu gezegen indeksi değerini iyileştirirken, bu durumda tersi için de benzer bir durum söz konusudur. Diğer bir ifade ile mutlu gezegen indeksini iyileştirmek için atılan adımlar ve düzenlemelerin tamamı yaşam kalitesini iyileştirici etkiye sahiptir. Buradan hareketle ileri sürülen araştırma sorusuna, 2019 yılında Avrupa Birliğine üye 25 ülke için yaşam kalitesi indeksi ile mutlu gezegen indeksi arasında anlamlı bir ilişki olduğu yanıtı verilmiştir.

Tartışma

Araştırmada yapılan analiz sonuçları değerlendirildiğinde, yaşam kalitesi

indeksine en çok katkı sağlayan değişkenlerin satın alma gücü indeksi (0,95) ile yaşam maliyeti indeksi (0,91) olduğu görülmüştür. Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde, Ankara'da 65 yaş ve üzeri 186 huzurevi sakini ile yapılan araştırmada sosyoekonomik durumun yaşam kalitesini etkileyen faktörlerden olduğu (Şahin ve Emiroğlu, 2014); Yalova Üniversitesi'nde 2016-2017 öğretim yılında 1123 öğrenci ile yapılan bir başka araştırmada barınma biçiminin, burs almanın ve gelir seviyesinin yaşam kalitesini etkileyen faktörlerden olduğu (Yüksel O. vd., 2019); Safranbolu ilçesinde 457 katılımcı ile turizmin yerel halkın yaşam kalitesine olan etkisini araştıran bir çalışmada ise turizmin ekonomik etkileri ile yerel halkın yaşam kalitesini olumlu etkileyen faktörlerden olduğu (Türker vd., 2016); mutluluk ve yaşam doyumunun gelirden nasıl etkilendiğini araştıran 2014 yılında 622 katılımcı ile yapılan bir çalışmada ise gelir seviyesindeki artışın bireyin mutlu olma olasılığı üzerinde anlamlı değilken daha yüksek bir yaşam doyumuna sahip olma olasılığı üzerinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Çirkin ve Göksel, 2016).

Yaşam kalitesi indeksine en çok etkisi olan değişkenlerin satın alma gücü indeksi ve yaşam maliyeti indeksi olmasının nedeni olarak günümüzde dünyada hâkim olan kapitalist ekonomik sistem ve tüketim toplumuna dönüşüm sıralanabilir. Buna göre de yaşam kalitesini arttıracak en önemli etkenlerin kişinin ekonomik gücü ve maddi imkanları olduğu genellenmesi yapılabilir.

Diğer yandan sağlık hizmetleri indeksi değeri (0,64) ile kirlilik indeksi değerinin (-0,65) farklı yönde ancak hemen hemen aynı değerde yaşam kalitesi indeksini etkilediği görülmektedir. Kişinin hem fiziksel ve hem ruhsal sağlığı yaşam kalitesine etki eden faktörlerden birisi olduğunu benzer çalışmalarda desteklemektedir. Örneğin pandemi döneminde 18-70 yaş aralığında 742 kişi ile yapılan bir çalışmada sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile yaşam kalitesi arasında pozitif yönlü ilişki saptanmış, sağlıklı yaşam davranışı gösteren kişilerin yaşam kalitesinin yüksek düzeyde olduğu anlaşılmıştır (Öge vd., 2021). Düzenli egzersiz yapmanın depresyon, mutluluk ve psikolojik iyi oluş üzerine olan etkisinin 239 katılımcı ile araştırıldığı bir araştırmada ise düzenli egzersiz yapan katılımcıların yapmayanlara oranla yüksek mutluluk ve psikolojik iyi oluş puanına sahip olduğu görülmüştür (Başar, 2018).

Konut fiyatı indeksi değerinin (-0,30) ise yaşam kalitesi indeksine olan etkisinin diğer indekslere göre düşük çıkmasında yaşam alanı seçiminde satın alma, kiralama veya kolayca başka bir yere taşınma gibi alternatiflerin çok olmasının etkisinin olabileceği değerlendirilmektedir. Elde edilen sonucu destekler nitelikteki bir araştırmada farklı yaşam koşullarında yaşayan yaşlıların mutluluk düzeyleri ve yaşam kaliteleri arasındaki ilişkiye odaklanılmaktadır. Sonuç olarak huzurevinde veya ailelerinin yanında kalan

sağlıklı yaşlıların, aile ortamında yaşayan ancak ikiden fazla kronik hastalık veya psikiyatrik hastalığı olan yaşlılardan daha mutlu ve daha yüksek yaşam kalitesine sahip olduğu görülmüştür. Buna göre, kişilerin sağlıklı olmasının mutluluk ve yaşam kalitesine yaşanan yerden daha fazla etki ettiği anlaşılmıştır (Dertli vd., 2021).

Mutlu Gezegen İndeksine bakıldığında ise en çok katkı sağlayan değişkenin çok güçlü bir şekilde iyi oluş hali (0,98) değişkeni olduğu görülmüş buradan kişinin hayatı üzerine yaptığı öznel değerlendirmenin neredeyse tek başına Mutlu Gezegen İndeksini etkilediği sonucuna varılabilir. İyimserliğin mutluluk ve yaşam doyumu etkisinin incelendiği Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören 206 üniversite öğrencisinin katıldığı bir araştırma sonucunda iyimserliğin mutluluk ve yaşam doyumu ile pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna varılmış (Sapmaz ve Doğan, 2012). Yine İstanbul'da vakıf ve devlet üniversitelerinde eğitim gören 394 üniversite öğrencisi yapılan bir çalışmada iyimserliğin, mutluluk ve yaşam doyumu ile pozitif yönde ilişkili olduğu anlaşılmış (Bal ve Gülcan, 2014).

Yaşam beklentisi değerinin (0,74), iyi oluş hali değerinden (0,98) geride olmasını ise “yaşın kadar yaşamak” olarak tabir edilen yaşanan sürenin değil Franz Kafka'nın da ifade ettiği “ölümün olduğu bu dünyada, hiçbir şey çok da ciddi değildir aslında” düşüncesiyle yaşamda geçen nitelikli sürenin daha önemli olmasıyla açıklamak mümkün olabilir.

Kirlilik indeksi değeri (-0,65) ve ekolojik ayak izi değişkeni değerinin (-0,44) diğer değişkenlere nazaran etkilerinin düşük çıkmasının nedeni günümüzde sürdürülebilir kalkınma politikalarına, doğa ve çevre hassasiyetlerine yeterince önem verilmediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Esasen yeşil kentler buldukları ülkedeki çevre kalitesi ve mutluluk ilişkisini 2016-2018 yılları Dünya Mutluluk Raporlarında sunulan verilere göre inceleyen bir araştırma sonucunda, bütün yeşil kentlerin mutluluk puan ortalamalarının dünya ortalamasının üzerinde olduğu ve yeşil kenti olan Avrupa ülkelerinin diğer Avrupa ülkelerine göre mutluluk puan ortalamasının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Cömertler ve Cömertler, 2020). 2019 yılı verilerine göre elde edilen bu sonuçların, ileride çevre sorunlarının artış göstermesi ve sürdürülebilirliğin öneminin daha da artması ile her iki indeks için de etki değerini arttıracığı değerlendirilmektedir.

Çalışmanın en önemli sonucu Yaşam Kalitesi İndeksi ile Mutlu Gezegen İndeksi arasında aynı yönlü ve çok güçlü (0,92) bir ilişki tespit edilmiş olmasıdır. Benzer bir sonuç Murat ve Gürsakal (2015) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucunda da elde edilmiştir. İnsani Gelişme İndeksi ile Mutlu Gezegen İndeksi arasındaki ilişkiyi kanonik korelasyon yöntemi ile analiz eden çalışma sonucunda İnsani Gelişme İndeksi ile Mutlu Gezegen İndeksi arasında çok güçlü ve anlamlı (0,96) kanonik bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Spor Bilimleri

Fakültesi öğrencilerinin katılımıyla yapılan yaşam kalitesi ile mutluluk düzeylerini inceleyen bir çalışmada katılımcı öğrencilerin yaşam kalitesi ile mutluluk düzeylerinin arasında olumlu yönde ilişkinin olduğu görülmüştür (Ulukan ve Esenkaya, 2020). Bartın Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda öğrenim gören 439 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda ise bedensel sağlık, genel sağlık, psikolojik ve çevresel alt boyutlarda düşük düzeyde pozitif bir ilişki; sosyal ilişkiler alt boyutunda ise orta düzeyde pozitif ilişki tespit edilerek yaşam kalitesi arttıkça mutluluk seviyesinin de artacağı sonucuna varılmıştır (Akyüz vd., 2017).

Tüm bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde yaşam kalitesini etkileyen yaşam maliyeti ve satın alma gücünün kişinin iyi oluş haline kuvvetli etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Satın alma gücü yüksek olan ve yaşam maliyetini sağlayabilen bireylerin hayatı üzerine yapacağı değerlendirmelerinde olumlu düşüncelere sahip olacağı ve iyi oluş halinin yüksek olacağı değerlendirilmektedir. Örneğin Günay ve Ata'nın 2018 yılında yaptığı ülkelerin gelir seviyesi ile ülke vatandaşlarının mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkiyi İnsani Gelişim İndeksi, Dünya Mutluluk Raporu ve Gayri Safi Milli Mutluluk İndeksi verilerine göre inceleyen araştırma neticesinde; genel olarak gelir seviyesinin yüksek olduğu ülkelerin vatandaşlarının refah ve mutluluk seviyelerinin de yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Günay ve Ata, 2018). Yine vatandaşların refahını yükseltmek isteyen hükümetlerin en önemli enstrümanı olan sosyal politikaların mutluluk üzerindeki etkisini Türkiye özelinde araştıran bir çalışma neticesinde TÜİK Yaşam Memnuniyet Araştırması 2019 verilerine göre hükümet tarafından yerine getirilen sağlık, sosyal güvenlik ve eğitim hizmetlerinin mutlulukla pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Gezer ve Aysan, 2023).

Sonuç

Mevcut araştırma AB ülkeleri için Yaşam Kalitesi İndeksi ile Mutlu Gezegen İndeksi arasındaki ilişkiyi kanonik korelasyon yöntemiyle inceleyen ilk araştırma olması bakımından ulusal literatürdeki önemli bir boşluğu gidermeyi hedeflemektedir. 2019 yılı verileri ile AB üyesi ülkeler için gerçekleştirilen analiz sonuçları bazı önemli bulguları göstermektedir.

Bunlardan ilki, yaşam kalitesi indeksi değişkeninin; yaşam maliyeti indeksi, sağlık hizmetleri indeksi, kirlilik indeksi, konut fiyatlarının gelire oranı indeksi ve satın alma gücü indeksi değişkenlerinden oluştuğudur. İkinci önemli bulgu, mutlu gezegen indeksi değişkeninin; yaşam beklentisi, iyi oluş hali ve ekolojik ayak izi değişkenlerinden oluştuğudur. Üçüncü önemli bulgu, yaşam kalitesini, satın alma gücü indeksi, yaşam maliyeti indeksi ve sağlık hizmetleri indeksinin arttırdığı; kirlilik indeksi ve konut fiyatları indeksinin azalttığıdır. Diğer bir ifade ile ülkelerin yaşam kalitesini arttırmak için satın alma gücünü iyileştirmeleri gerektiği, sağlık hizmetlerini ulaşılabilir ve

nitelikli hale getirmeleri gerektiği, çevresel kirliliği azaltmaları ve konut fiyatlarını ulaşılabilir hale getirmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Dördüncü öne çıkan bulgu, mutlu gezegen indeksini, iyi oluş hali ve yaşam beklentisinin arttırdığı; ekolojik ayak izinin ise azalttığıdır. Diğer bir ifade ile ülkelerin mutlu gezegen indeksi değerini arttırmak için yaşam süresini ve iyi oluş halini arttıracak politikaları uygulamaları gerektiği, çevresel mücadele ile ekolojik ayak izini azaltmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Son öne çıkan bulgu ise, yaşam kalitesi indeksi ile mutlu gezegen indeksi arasında çok güçlü ve pozitif yönlü bir ilişki olduğudur. Buna göre, yaşam kalitesini arttırıcı politikalar sürdürülebilir mutluluk yaratırken, çevreyi koruyan ve doğayı tahrip etmeyen büyüme modelleri de yaşam kalitesini iyileştirici etkiye sahiptir. Aynı şekilde kişilerin iyi oluş hali sürdürülebilir mutluluğa kuvvetle etki etmekte olup, kişilerin kendi hayatları üzerinde olumlu düşüncelere sahip olması yaşam kalitesini arttırıcı etkiye sahiptir.

25 Avrupa Birliği üyesi ülke üzerinde yapılan çalışma neticesinde, gelişmekte olan veya vatandaşlarının yaşam kalitesi ile sürdürülebilir mutluluğunu arttırma amacı taşıyan ülkelerin öncelikle kişi başına düşen geliri arttırarak vatandaşlarının satın alma gücünü arttırmaları, yaşam maliyetlerini düşürmeleri, temiz bir çevre ve erişilebilir sağlık hizmetleri ile yaşam kalitesini arttırarak sürdürülebilir mutluluğa en büyük etkisi olan vatandaşların iyi oluş halini yükseltmeleri gerekmektedir. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki yaşam kalitesini arttırıcı kalkınma politikalarının sürdürülebilir olması önem arz etmekte olup, gelir arttırıcı nitelikteki ekonomik faaliyetlerin doğaya zarar vermeyen çevreyi koruyan nitelikte olması önemlidir. 2019 yılı verilerine dayanan çalışmada kirlilik indeksi ve ekolojik ayak izinin diğer değişkenlere göre etki değeri düşüktür ancak ekolojik dengenin bozulması küresel ısınma ve çevre felaketleri ile bu değerlerin etki değerinin yükselmesi mümkündür. Küresel ısınma ve iklim değişikliği nedeniyle yaşanan seller ve orman yangınlarıyla doğa, kalkınmanın ve gelişmenin sürdürülebilir olması gerekliliği konusunda uyarıda bulunmaktadır. Uzun yıllar sürerek yapılan çalışmalar neticesinde elde edilecek ekonomik kalkınmanın ekolojik dengenin bozulması ve doğal felaketlerle hızlıca kaybedileceği unutulmamalıdır.

Mevcut araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Araştırma yalnızca 2019 yılı için, yalnızca AB üyesi 25 ülke için ve yaşam kalitesi indeksi ile mutlu gezegen indeksi arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu anlamda farklı yıllar, ülkeler ve değişkenler aracılığı ile yapılacak analizlerde bulguların da farklı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmanın bir diğer kısıtı da bahsi geçen ilişkinin analizi için kanonik korelasyon analizinin kullanılmış olmasıdır. Farklı analizlerde sonuçların değişebileceği unutulmamalıdır (Yapısal eşitlik modellemesi, Panel Veri Analizi vb.).

Mevcut çalışmada Avrupa Birliği üyesi 25 gelişmiş ülkenin 2019 yılına ait verileri kullanılarak Yaşam Kalitesi İndeksi ile Mutlu Gezegen İndeksi

arasındaki ilişki kanonik korelasyon yöntemi ile analiz edilmiş olup, iki indeks arasındaki ilişki başka yöntemlerle ülke sayısı artırılarak çalışılabileceği gibi indeksler ayrı ayrı da çalışılabilir. Örneğin, benzer araştırma OECD ülkeleri, G-20 Ülkeleri, Gelişen ekonomiler, Latin Amerika ülkeleri, Asya ya da Afrika ülkeleri için gerçekleştirilebilir. Diğer yandan örneğin ticaret hacmi en yüksek olan ülkelerin neden Yaşam Kalitesi İndeksi'nde en üst sıralarda bulunmadığı veya az gelişmiş ülkelerin Mutlu Gezegen İndeksi'nde neden gelişmiş ülkelere göre daha üst sıralarda olduğu başka araştırmaların konusu olabilir.

Kaynakça

- Abrams, M. (1973). *Subjective social indicators. Social Trends 4*, London: HMSE, 35-50.
- Akyüz, H., Yaşartürk, F., Aydın, İ., Zorba, E. & Türkmen, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi ve mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Özel Sayı 2, 253-262.
- Alpar, R. (2017). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. Detay Yayıncılık: Ankara.
- Alpaykut, Süleyman (2017), Türkiye’de illerin yaşam memnuniyetinin temel bileşenler analizi ve topsıs yöntemiyle ölçümü üzerine bir inceleme. *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(29): 367–395.
- Andrews, F.M. (1974). Social indicators of perceived life quality. *Social Indicators Research I*, 279-299.
- Arkan, A. (2005). Fârâbî'nin gözüyle ahlâk-siyaset ilişkilerinin analizi. *Sözlü Bildiri, 2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Sakarya, 387-396.
- Başar, S. (2018). Düzenli egzersizin depresyon, mutluluk ve psikolojik iyi oluş üzerine etkisi. *İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 5 (3), 25-34.
- Bayrak, M. (2011). *Sporu bırakmış profesyonel futbolcuların depresyon düzeylerinin yaşam kalitesi açısından değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Samsun; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı.
- Behdioğlu, S., Duran, C., Giderler, C., Aktı, Ü., Boz, D., (2018). Conscientious intelligence: a scale development. *The Conscientious Intelligence* (Editör Dursun Boz-Ümit Aktı). ISBN: 978-605-344-768-9 Gazi Kitabevi, Ankara.

- Bektaş, H. & Tekin, M. (2013). Finansal oranlar ve borsa performans oranları ilişkisi: imkb'de işlem gören bankaların kanonik korelasyon analizi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 34(1): 317-324.
- Bilir, N., Özcebe, H., Vazioğlu, S. A., Aslan, D., Subaşı, N. ve Telatar, T. G. (2005). Van ilinde 15 yaş üzeri erkeklerde sf-36 ile yaşam kalitesinin değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 25, 663-668.
- Bowling A. (1998). *Measuring health. a review of quality of life measurement scales*. Second edition. Buckingham, Open University Press.
- Boylu Aydın Z. ve Paçacıoğlu B. (2016). Yaşam kalitesi göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15).
- Büyükdüvenci, S. (1993). Aristoteles'te mutluluk kavramı. *Felsefe Dünyası*, Sayı: 9, s. 41-45.
- Cılga, İ. (1994). *Gençlik ve yaşam niteliği*. Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara
- Chen H. (2015). *An analysis of Bhutan's gross national happiness*. Seven Pillars Institute Moral Cents.
- Cömertler, S. & Cömertler, N. (2020). Çevre kalitesi ve mutluluk ilişkisi ekseninde yeşil kentler & mutlu ülkeler. *Kent Akademisi*, 13(3), 387-403.
- Çağlar, A. (2020). İllerin yaşam kalitesi: Türkiye istatistik kurumu verileriyle veri zarflama analizine dayalı bir indeks. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(3), 875 – 902.
- Çirkin, Z. & Göksel, T. (2016). Mutluluk ve gelir. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (2), 375-400.
- Dertli G., Kurçer M., Erdoğan Z. (2021). Happiness level and life quality of the elderly living in different life conditions: a comparative study. *OTSBD*, 6(1): 53-63.
- Deviren, V.N. ve Yıldız O. (2017). Gayrisafi milli mutluluğun ekonomik kalkınmadaki rolü: Bhutan krallığı örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4 (Sf. 232-248).
- Diener, Ed; Suh, Enkook. M. (1997). Measuring quality of life: economic, social, and subjective indicators. *Social Indicators Research*, 40(1): 189-216.
- Diener, E., & Ryan, K. (2009). Subjective well-being: a general overview. *South African Journal of Psychology*, 39(4), 391–406.

- Diener, Ed (1984), Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.
- Diener, E. ve Suh, E. (1997). Measuring quality of life: economic, social, and subjective indicators. *Social Indicators Research*, 40(1), 189-216.
- Edisan, Z. ve Kadioğlu, F. (2013). Yaşam kalitesi kavramının antik dönemdeki öncüleri. *Lokman Hekim Journal*, 3(3), 1-4.
- Ercan Şahin N., Emiroğlu O., (2014), Huzurevinde yaşayan yaşlıların yaşam kalitesi ve yaşam kalitesini etkileyen faktörler. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 2014; 1(1): 57-66.
- Eriş, Hayriye M. ve Anıl, D. (2016). Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesi düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3): 491-504.
- Eryılmaz, A. (2014). *Herkes için mutluluğun başucu kitabı*. (1.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Farquhar, M. (1995). Definitions of quality of life: a taxonomy. *Journal of Advanced Nursing* 22: 502-508.
- Gerharz EW and Emberton M. (1999). Quality of life research in urology. *World J Urol* 1999; 17: 191-2.
- Gezer, T. & Aysan, Ü. (2023). Sosyal politikaların mutluluk üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 30 (1), 179-196.
- Güler M., Dönmez A. (2011), İyi olma hali bağlamında uyum düzeyi kuramı ve hedonik döngü. *Türk Psikoloji Yazıları*, Haziran 2011, 14 (27), 38-45.
- Günay E.K., Ata O. (2018). Gelir mutluluk getirir mi? ülkelerin gelir ve mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkiye yönelik bir değerlendirme. *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl: 4, Sayı:17, Aralık 2018, s. 161-192.
- Johnson, R.A. & Wichern, D. W. (2002). *Applied multivariate statistical analysis*. Pearson Education, Prentice-Hall Inc, New Jersey.
- Kangal, A. (2009). Üniversite yaşam kalitesi ölçeğinin psikometrik özelliklerinin incelenmesi ve Türk üniversite öğrencilerine uyarlanması. Yüksek Lisans Tezi, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı*.
- Kessler RC, ve öte. (1994), Lifetime and 12-month prevalence of DSM-III-R psychiatric disorders in the United States: results from the National Comorbidity Survey, *Arch Gen Psychiatry*, 52:8-19.

- Kısar Koramaz, Elif (2010), *Yaşam kalitesinin yükseltilmesinde yeşil alanların etkinliğinin ölçülmesi ve geliştirilmesine yönelik model önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul*.
- Koçak, Hüseyin (2009), Coğrafi bilgi sistemlerinin kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesine etkileri üzerine bir değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.25: 141–147.
- Köksal, A. Yasemin (2021). Mutluluk ekonomisi ve beyin göçü: Türkiye örneği. Doktora Tezi. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Aydın.
- Öge, B., Yıldırım, İ., Gencer, Y. G. & Eriş, F. (2021). Covid-19 pandemi döneminde sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile yaşam kalitesi ilişkisinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 6 (4), 343-358.
- Öksüz E. ve Malhan S. (2005), *Sağlığa bağlı yaşam kalitesi kalitemetri*. Baskent Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, F. (2013). Sokrates'in entelektüalist ahlâkı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences*, (4), 35-53.
- Maslow, A. (1970). *Motivation and personality*. New York: Longman.
- Murat, D. & Gürsakar, S. (2015). Determining the relationship between happiness and human development: multivariate statistical approach, *Alphanumeric Journal*, 3 (1), 67-79.
- Müezzinoğlu T. (2005), Yaşam kalitesi. *Üroonkoloji Derneği Bülteni* 2005 c:4 sayı:1 25-29.
- Noll, Heinz-Herbert (1996), Social indicators and social reporting: the international experience, symposium on measuring the wellbeing and social indicators-final report, (Ed. Canadian Council Social Development) *Canadian Council on Social Development*: Ottawa: 1–24.
- Priestley, J.B. (1944), *Daylight on Saturday*. William Heinemann LTD London&Toronto,
<https://archive.org/details/daylightonsaturd0000prie/page/n5/mode/2up?view=theater> (erişim tarihi 23.09.2023).
- Sapançalı, F. (2009). *Toplumsal açıdan kentsel yaşam kalitesi*. İzmir: Altın Nokta Basın Yayın
- Sapmaz, F. & Doğan, T. (2012). İyimsizliğin mutluluk ve yaşam doyumuna etkisinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (3), 63-69.

- Sayım, Ferhat (2021). *Sosyal bilimlerde araştırma ve tez yazım yöntemleri*. Seçkin Yayınları 4. Baskı
- Shin, D., and Johnson, D. (1978). Avowed happiness as an overall assesment of the quality of life. *Social Indicators Research*, 5(1), 475-492.
- Şeker, M., (2010). Mutluluk ekonomisi. *İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları*, vol.39.
- Şeker, Murat (2015), Quality of life index : a case study of İstanbul. *Ekonometri ve İstatistik E-Dergisi*, S.23, 1–15.
- Tekkanat, Ç. (2008). *Öğretmenlik bölümünde okuyan öğrencilerde yaşam kalitesi ve fiziksel aktivite düzeyleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi.
- Terzibaş, P. (2020). *Mutluluk ekonomisi ve Easterlin paradoksunun testi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Thompson, B. (1984). Canonical correlation analysis: uses and interpretation (Quantitative Applications in the Social Sciences), Sage Publications,Inc, London.
- Top, M. Ş., Özden, S. Y. ve Sevim, M. E. (2003). Psikiyatride yaşam kalitesi. *Düşünen Adam*, 16(1), 18-23.
- Toper, F. & Özpolat, A. O. (2023). Yaşlılıkta yaşam kalitesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12 (1), 341-351.
- Türker, N., Selçuk, Ş. & Özyıldırım, A. (2016). Turizmin yerel halkın yaşam kalitesi üzerine etkisi: Safranbolu örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 1-13.
- Tüzün, H.E. ve Eker, L. (2003). Sağlık değerlendirme ölçütleri ve yaşam kalitesi. *Sağlık ve Toplum*, 13,3-7.
- Uçgunoğlu Erarslan, M. (2020). *Türkiye'nin bölgesel mutluluk ekonomisi*. Doktora Tezi,Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Ulukan, H. & Esenkaya, A. (2020). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin yaşam kalitesi ile mutluluk düzeylerinin incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 185-201.
- United Nations (1997). Glossary of environment statistics, studies in methods. Series F, No. 67.

- Uysal Şahin, Ö. (2021). Quality of life and global climate change. *Journal of Awareness* , 6 (3) , 147-154.
- Veenhoven, R. (2004). Happy life years: a measure of gross national happiness. K. Ura & K. Galay (Ed.), in *Gross National Happiness and Development*, 287-318.
- World Health Organization (1947), The constitution of the WHO. WHO Chronicle, 1947; 1: 29.
- WHO: World Health Organization (1997). WHOQOL Measuring quality of life, programme on mental health- division of mental health and prevention of substance abuse.
- WHOQOL (1997), Measuring quality of life. programme on mental health division of mental health and prevention of substance abuse world health, World Health Organization. https://www.who.int/mental_health/media/68.pdf
- Yalçın, E. C. (2022). The relationship between labor market indicators and quality of life: canonical correlation analysis for the oecd countries. *International Journal Of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences* (5)1, 17 – 28.
- Yancar, C. (2005). *Madde bağımlılarında ikinci eksen komorbidite ve kişilik özelliklerinin bağımlılık şiddeti ve yaşam kalitesine etkisinin değerlendirilmesi*. Uzmanlık Tezi, İstanbul; Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 11. Psikiyatri Birimi.
- Yapıcı, A. (2006). *Alkol bağımlılığında depresyon ve anksiyetenin yetiyitimi ve yaşam kalitesine etkisi*. Uzmanlık tezi, İstanbul; Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi 11. Psikiyatri Kliniği
- Yılmaz, A. (2017). *Mutluluk ekonomisi; sosyo-ekonomik yapının toplumsal mutluluk algısı ve memnuniyetine etkisi: Türkiye örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel Oktay, E., Karahan, K. K., Yıldırım, Y. Z. & Doğan, A. S. (2019). Yalova üniversitesi öğrencilerinin üniversite yaşam kalitesi algılarının değerlendirilmesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (19), 17-43.
- Numbeo (2023). Quality of life index by country. https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp
- Happy Planet Index (2019). How happy is the planet? <https://happyplanetindex.org/wp-content/themes/hpi/public/downloads/happy-planet-index-briefing-paper.pdf>

<https://www.sciencedirect.com/search?q=%22quality%20of%20life%22>
(erişim tarihi 26.09.2023)

Atf için:

Özbek, S., Başol, O., Yalçın, E.C. (2024). Yaşam kalitesi indeksi ile mutlu gezen indeksi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 293-325. doi: 10.54558/jiss.1414234.

Etik Beyanı:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Bilgi: Çalışma, Prof. Dr. Oğuz Başol danışmanlığında Serkan Özbek tarafından kaleme alınmış Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

Sosyal Hizmet Mesleğinin Prestiji: Sosyal Hizmet Uzmanları ve Öğrencilerinin Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma*

Mustafa Emin Akçin**

Oğuzhan Zengin***

Öz

Amaç: Bir mesleğin toplum genelinde nasıl algılandığı ve ne kadar saygı gördüğü toplumsal yaşamda var olması ve var olma amacına uygun hareket edebilmesi için önemlidir. Bu çalışma, sosyal hizmetin toplumsal yaşamda nasıl bir prestije sahip olduğunu araştırmak amacıyla planlanmış, sosyal hizmet mesleğinin bir bütün olarak saygınlığını betimlemeyi amaçlamıştır.

Yöntem: Çalışma, fenomenolojik desende nitel bir araştırmadır. Çalışma kapsamında 20 sosyal hizmet öğrencisi ve 15 sosyal hizmet uzmanı olmak üzere toplam 35 kişi ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Bulgular: Katılımcıların verdiği yanıtların analiz edilmesiyle araştırma verileri “Mesleki Prestij Teması” altında “Toplum Genelinde Prestij, Kurum İçi Prestij ve Prestiji Etkileyen Unsurlar” olmak üzere 3 ayrı kategoride kümelenebilir. Ayrıca katılımcıların genel prestij düşüncelerini özetlemeleri ve sözel düşüncelerini sayısal veri ile yansıtılabilmelerini sağlamak adına sosyal hizmetin Türkiye’de toplum gözünde prestijini 10 üzerinden bir puanla puanlamaları istenmiştir. Yapılan puanlamalarda katılımcıların genel ortalaması 4.45 olmuştur. Öğrenci katılımcıların ortalaması 4.45 olurken sosyal hizmet uzmanı katılımcıların ortalaması 4.46 olmuştur.

Sonuç: Yapılan puanlamada ortalamanın 5’in altında olması katılımcıların toplum zihninde sosyal hizmetin prestijinin zayıf olduğunu düşündüklerini göstermiştir. Araştırma sonucunda sosyal hizmetin prestij algısında, mesleğin toplum tarafından tanınmasının önemli bir eksen olduğu, mesleğin içeriğine hâkim olanların prestijli olarak yorumladığı keşfedilmiştir. Katılımcıların mesleklerine özsayıgularının yüksek olduğu, ortak çalıştıkları diğer meslek elemanlarının mesleklerine değer verdiklerini düşündükleri dikkat çekmiştir. Ayrıca katılımcıların, mesleki prestiji; mesleğin tanınırlığı başta olmak üzere, istihdamın düşük olması, açıköğretim fakültesinden kazanılabilmesi ve mesleki derneklerin konuya önem vermiyor oluşunun etkilediğini düşündükleri görülmüştür.

Özgünlük: Bu çalışma, direkt olarak sosyal hizmetin toplumsal yaşamadakin prestijini sorgulaması ve bunu sosyal hizmet çevresinin içindeki kişilerle yapması açısından özgündür.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Hizmet Mesleği, Prestij, Sosyal Hizmet Uzmanı, Sosyal Hizmet Öğrencisi.

* Bu makale Mustafa Emin Akçin’in (2022) “Sosyal hizmet mesleğinin prestij ve algısına içeriden bir bakış: Sosyal hizmet uzmanları ve öğrencilerinin görüşleri üzerine nitel bir araştırma” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Karabük Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, mstfkcnn@gmail.com

*** Prof. Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, oguzen04@gmail.com.

Prestige of Social Work Profession: A Qualitative Study on the Opinions of Social Workers and Students*

Mustafa Emin Akçin**

Oğuzhan Zengin***

Abstract

Purpose: How a profession is perceived and respected in society is important for it to exist in social life and to act in accordance with its purpose of existence. This study was planned to investigate the prestige of social work in social life and aimed to describe the prestige of the social work profession as a whole.

Method: The study is a qualitative research in phenomenological design. Within the scope of the study, in-depth interviews were conducted with a total of 35 people, including 20 social work students and 15 social workers. The data were analysed using descriptive analysis method.

Findings: By analysing the responses of the participants, the research data were clustered under the "Professional Prestige Theme" in 3 different categories as "Prestige in Society, Prestige in the Institution and Elements Affecting Prestige". In addition, the participants were asked to summarise their general prestige thoughts and to score the prestige of social work in the eyes of the society in Turkey with a score out of 10 in order to enable them to reflect their verbal thoughts with numerical data. The overall average of the participants was 4.45. While the average of the student participants was 4.45, the average of the social worker participants was 4.46.

Implications: The fact that the average was below 5 in the scoring showed that the participants thought that the prestige of social work was weak in the minds of the society. As a result of the research, it was discovered that the recognition of the profession by the society is an important factor in the prestige perception of social work, and those who have a good command of the content of the profession interpret it as prestigious. It was noteworthy that the participants had high self-esteem for their profession and thought that other professionals they worked with valued their profession. In addition, it was observed that the participants thought that professional prestige was affected by the recognition of the profession, low employment, the fact that it can be gained from open education faculty and the fact that professional associations do not attach importance to the subject.

Originality: This study is unique in that it directly questions the prestige of social work in social life and does this with people within the social work environment.

Keywords: Social Work Profession, Prestige, Social Worker, Social Work Student.

* This article is produced from Mustafa Emin Akçin's (2022) master's thesis titled "An insider's look at the prestige and perception of the social work profession: A qualitative research on the views of social workers and students".

** Research Assistant, Karabuk University, Department of Social Work, mstfkcnn@gmail.com

*** Prof., Karabuk University, Department of Social Work, oguzen04@gmail.com

Received : December 8, 2023
Type : Research Article

Accepted: April 15, 2024

Giriş

Toplumsal yaşamda, diğer bireylere göre eksikliği bulunanlara yardım etme isteği insanlık tarihi kadar eski bir tarihe sahiptir. Temel felsefesi ve ortaya çıkışı bu isteklerle benzerlik gösteren sosyal hizmet gibi bir mesleğin de haliyle profesyonelleşme, tanınma, kabul görme ve benimsenme süreci zor olmuştur. Sanayi devriminin başlamasıyla sayıları ve görünürlüğü artan sosyal sorunların çözümüne profesyonel ve bilimsel bir yaklaşım oluşturmak amacıyla ortaya çıkan sosyal hizmet, filizlenmeye başladığı ülkelerde bir meslek ve disiplin haline gelme çabası göstermiş ve bunu başararak dünya genelinde kendini kanıtlayan bir disiplin olmuştur.

Sosyal hizmet disiplini verdiği meslek olma ve kabul görme savaşını kazandığı, sağlam temellere oturduğu yılları geride bıraktıktan sonra Türkiye ile tanışmış ve 1960'lı yıllarda Türkiye'de sosyal hizmete dair ilk okullar açılmaya başlamıştır. Sosyal hizmet, Türkiye'de yıllarca içine kapanık bir bölüm olmuş, sadece birkaç üniversite ve az sayıda mezun ile sınırlı kalmıştır. Başlarda toplumsal yaşamda adından fazla söz ettirme şansı bulamayan sosyal hizmet, son yıllarda adından sıkça söz ettiren, birçok mezunu ve meslek elemanı bulunan bir bölüm haline gelmiştir.

Günümüzde, sosyal hizmet disiplininin toplumsal yaşamda görünür olma noktasında yukarı yönlü bir ivmeye sahip olduğunu söyleyebiliyor olsak da gerek kamusal alanda gerekse günlük yaşamda; mesleğin tanımlanması, adlandırılması, tanınması, rol ve sorumluluk sınırlarının belirlenmesi gibi sorunların olduğu da söylenebilmektedir. Halihazırda Türk toplumu, geleneksel aile yapısının önemini koruduğu bir kültüre ve insani yardım konusunda gelişmiş hizmetlerin var olduğu bir tarihe sahiptir. Bu nedenle yardım davranışlarının eğitilmiş meslek elemanları tarafından sistematik ve planlı bir şekilde yapılmasını hedefleyen bir mesleğin Türk toplumunda benimsenmesinin sancılı bir süreç olabileceği akıllara gelmektedir. Bu nedenle, mesleğe ve meslek elemanlarına toplumun atfettiği prestij odağında bakış açısını betimleyebilmek, konuyu deneyimler aracılığı ile keşfetmeye çalışmak önem arz etmektedir.

Meslek Kavramı

Meslek kavramını anlayabilmek için öncelikle sözcük anlamına bakarsak, meslek TDK tarafından “Belli bir eğitimle kazanılan, sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iş” olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2021). Meslek kavramının İngilizce karşılığı “profession” sözcüğüne baktığımızda da kavramın uzmanlık ve profesyonellelikle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. “profession” kelimesinin bağlantılı olduğu “profes” kelimesinin “yeteri kadar nitelikli olma” anlamını ifade etmek için kullanılmakta olduğunu görürüz. Dolayısıyla meslek yani

“profession” kelimesi bir iş üzerine yetkinliğin olduğunu ve gerekli nitelikleri taşıdığını ifade ederken kullanılmaktadır (Hughes, 1996:26; Köksalan ve Celkan, 2018:122). Yine İngilizcede “meslek, iş, meşguliyet, uğraşı” anlamlarında kullanılan bir diğer kelime “occupation” kelimesidir (Cambridge Dictionary, 2021). “Occupation” kelimesinin daha çok her işi kapsayan bir şekilde kullanabildiği, “profession” kelimesini ise daha çok uzmanlık gerektiren tıp, hukuk, mühendislik gibi alanlarda kullanıldığı söylenebilir. Bu ayrımda “occupation” ücret karşılığı yaşamını idame ettirmek için yapılan her türlü uğraşmayı kapsarken, “profession” kelimesinin daha çok etik, bilimsellik, özerk alanları ifade etmek için kullanıldığı söylenilebilir (Koytak, 2020:8). Sonuç itibarıyla hem Türkçede hem İngilizcede meslek kavramının temelinde bir uzmanlık ve eğitim vurgusu olduğunu söyleyebiliriz.

Ebeveynler ile sınırlı bir sosyal çevreden çıkarak farklı bir sosyal çevreyle tanışmaya başladığımız eğitim-öğretim hayatımızın ilk yılları, meslekleri tanımaya ve mesleklerin önemini kavramaya başladığımız dönemlerdir. Örneğin, okuldaki çoğu öğretmen-öğrenci tanışması, öğrencilerin tek tek ayağa kalkıp anne ve babasının mesleğini söylemesi ile bu durum her ne kadar kötü bir örnek olsa da- gerçekleşmekte ve sosyal bir gruba dahil olmaya başladığımız ilk yıllarda mesleklerin ne denli önemli olduğu bilinçaltımızda yerini almaya başlamaktadır. Bu bilinçaltı, yetişkinlik dönemlerinde de devam ederek mesleklerin toplumsal yaşamda bizler için sağlam bir referans haline gelmesine neden olmaktadır. Birçoğumuz yeni biriyle tanıştığımızda ilk olarak ne iş yaptığını sorgular, evimizi kiralarırken kiralayan kişinin ne iş yaptığını bakar, arabamızı satarken bile doktordan, memurdan, askeri personelden diye satmaya çalışırız.

Hal böyle iken meslek kavramının bireylerin yaşamlarına doğrudan ve dolaylı yoldan etki eden başat bir unsur olduğunu söylenebilmektedir. Meslek, toplumsal yaşamdaki işlevselliğini, kişilerin kendi mesleklerini ve çevredeki mesleklere olan bakış açısından, mesleğe karşı oluşan toplumsal algı ya da önyargılardan sağlamaktadır. Bir mesleğe karşı oluşturulan algıyı da bir mesleğin ne kadar tanındığı, meslek elemanlarının mesleklerine bakış açıları, çeşitli medyatik araçlarda nasıl bir şekilde betimlendiği, toplumsal yaşamdaki statü ve saygınlığı/prestiji gibi olgular etkiler.

Prestij ve Mesleki Prestij

Prestij, itibar, saygınlık ve imaj kavramları günlük hayatta konuşma ve yazı dilimizde sıkça kullandığımız, Türkçe kökenli olmayan ve birbirlerine benzer anlamlarda kullanılabilen kavramlardır. Kavramların TDK sözlüğündeki anlamlarına baktığımızda Fransızca kökenli olan prestij “saygınlık”, yine Fransızca “image” kelimesinden dilimize geçen imaj kelimesi “imge, genel görünüş, izlenim”, itibar ise aynı şekilde “saygınlık” anlamına geldiği görülmektedir (TDK, 2021). Kavramlara etimolojik olarak derinlemesine

bakıldığında ya da ait olduğu dilde kullanımlarına göre incelendiğinde birbirlerinden ayrıştıkları bazı noktalar olabilir. Ancak günlük dilde kullanıldıklarında zihinlerde yarattığı anlamsal çerçevenin, çeşitli değişken ve girdilerle oluşturulan bir “saygınlık” olduğu söylenilebilmektedir.

Prestij, başarılarından, çağrışımlardan ve kamusal güçten türetilen bir durumdur (Vilka ve Baha, 2018:2). Mesleki prestij ise, bireylerin sosyal statüleri, kapasiteleri ve davranış kalıpları ile ilgili, o mesleğe üye olmaları göz önünde bulundurularak yapılan çıkarımları ve ortak olarak paylaşılan inançları ifade eder (Bimbaum ve Somers, 1986, 1989, akt. Lim ve diğ. 2000:741). İnsanlar toplumsal yaşamda beraber var olduğu diğer insanları, grupları ve toplumları anlamak için, onları bu inanç ve çıkarımlar ile türlere, tiplere ve sınıflara ayırarak anlamlandırma eğilimi gösterirler. Kalıp yargı olarak da adlandırılan bu davranış eğilimi, yaşamımızın büyük çoğunluğunda yönlendirici bir etki oluşturur (Tutkun ve Koç, 2008:259). Bu davranış eğilimini sergilerken kişileri anlamlandırmak için hangi dine mensup olduğu, hangi dili konuştuğu, cinsiyeti, siyasi görüşü, sahip olduğu etnik yapı, yaşadığı şehir gibi birçok referansa ulaşmak isteriz. Bu referanslardan birisi de kişinin ait olduğu meslek grubudur ve o mesleğin prestiji bu referansı etkileyen en önemli değişkenlerden biridir.

Seçer’e (2007:244) göre mesleki prestij, meslek grubu içerisinde bulunan bireylerden daha çok mesleğe aittir. Birey ait olduğu mesleğin prestiji sayesinde dolaylı olarak saygı ve itibar görmektedir. Öznel bir değerlendirme ile, meslek grubuna ait olan kişilerin mesleğin prestijine olan etkisini, mesleğin kişiye kattığı prestij ile kıyasladığımızda mesleki prestij katkısının daha çok olduğu söylenebilir. Yani bir kişinin mesleği iyi ya da kötü olarak temsil edip prestijini etkileme süreci, o mesleğe ait gelmiş geçmiş bütün bireylerin etkisi düşünüldüğünde küçük bir zaman dilimini oluşturur. Kişinin mesleği iyi ya da kötü temsili kişinin ömrü ile sınırlı iken, mesleklere karşı oluşan genel geçer inanışların ve önyargıların oluşumu uzun soluklu bir süreçtir. Kısaca “x” mesleği toplumun gözünde prestijli bir meslekse, x meslek grubuna dahil kötü bir itibara sahip “y” kişinin “x” mesleğinin prestijine zarar verebilmesinin düşük bir ihtimaldir olduğu ileri sürülebilir.

Mesleklerin toplumsal yaşam hafızasında bir prestij oluşturmasında rol oynayan bazı değişkenler vardır. Kamusal algı, mesleğin prestiji üzerine çıkarımlar yaparken bazı kriterler kullanır. Sunar’a (2020) göre mesleki prestij oluşumunda güç, eğitim, otorite, gelir gibi farklı değişkenler rol oynamaktadır. İyi bir kazanç, iyi bir eğitim, iş garantisi, mesleğin bünyesinde belirli bir otorite barındırması ve ofis ortamında icra edilmesi bu değişkenlerden birkaçıdır.

Sosyal hizmet doğası gereği sosyal reformlara ve sosyal hizmetlere bağlı bir meslektir. Bu durum onu profesyonel bir meslek algısı oluşturma

sürecinde bazı sorunlar ile karşı karşıya bırakılmaktadır. Toplumun kullanımına sunulan sosyal hizmetler ve mesleğin temel gayesi olan sosyal reformlar, sosyal hizmet uzmanlarıyla sınırlı olan bir alan değildir. Bu durum sosyal hizmetin bilimsel bir uzmanlık alanı oluşturmasını sancılı bir sürece dönüştürmektedir. Sosyal hizmet, statükoyu koruyarak mesleki prestijini güvence altına almak ile sosyal değişime kendini adayarak prestijini ve mevcut düzenin sağlayacağı kaynaklardan vazgeçmek arasında bir ikilemde kalmaktadır. Aslında bu ikilemi oluşturan temel soru, sosyal hizmetin mesleki tasvirini yaparken savunmasız, hassas ve dezavantajlı kesiminin savunuculuğu yapma gayesinden sapmadan kendisini ve prestijini nasıl geliştireceğidir (Andrews, 1987:486). Bu nedenle sosyal hizmet kendini tanıtırken, hizmetlerini sunarken ve amaçlarını belirlerken, sosyal hizmet mesleğinden fayda sağlayacak olan kesimin ve sosyal hizmet mesleğine gerekli olan zemini hazırlayan kamu otoritesinin mesleğe olan inancını artırabilmeli ve kamu gözünde prestijli bir imaj ortaya koyabilmelidir (Zugazaga, Surette, Mendez ve Otto, 2006:633).

Sosyal hizmet uzmanları açısından prestij, kişinin prestijine katkı sağlaması, kendisini önemli ve değerli bir kişi olarak hissetmesi, benlik saygısının teşvik edilmesi noktasında ortaya çıkar ve kişinin benlik kavramını, diğer meslek elemanları ile ilişkilerini ve mesleği ile ilgili duygularını etkiler. Müracaatçılar açısından ise prestij, müracaatçıyla kurulan mesleki ilişkide önem arz eder. Eğer müracaatçı gözünde meslek elemanının ve mesleğin prestij değeri yüksekse mesleki ilişki avantajlı bir şekilde başlar. Tersine olan bir durumda ise mesleki ilişki handikap ile başlayabilir ve sosyal hizmet uzmanının müracaatçı gözünde yetkinliği sıkıntıya girer. Bu etkiye verilebilecek en basit örnek psikiyatristler ve müracaatçıları arasındaki ilişkidir. Tıp doktorluğunun prestij, psikiyatrist- müracaatçı ilişkisinde meslek elemanına bir avantaj sağlamak ve müdahale sürecinde meslek elemanına avantajlı bir konum imkânı sunmaktadır. (Kadustin, 1958:37). Yani sosyal hizmetin tanınması ve toplumun gözünde prestijli bir meslek olması hem meslek elemanlarını ve müracaatçıları hem de sosyal hizmete sağlanan kaynakların pozitif yönde etki etmesi açısından önemlidir. Tanınırlığı yüksek prestijli bir meslek algısı, mesleğin kabulünün, canlılığının ve etkinliğinin artırılması için gereklidir (Reid ve Misener, 2001:194; Olin, 2013:93).

Sosyal hizmet ve sosyal hizmet mesleğinin prestij odaklı yapılan çalışmalara bakıldığında literatürde konuya ilişkin farklı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri, Ankara, Başkent ve Hacettepe üniversitelerinde öğrenim gören sosyal hizmet dördüncü sınıf öğrencilerinin gelecek planlarını araştırmaya yönelik 134 öğrenci ile yapılan araştırmadır. Araştırmada öğrencilerin gelecekte sosyal hizmet uzmanı olmaktan mutluluk duyup duymadıkları sorgulanmıştır. Öğrencilerin %80,2'si mutlu olduğunu belirtmiş, %19,8'i ise mutsuz olduğunu belirtmiştir. Mutsuz olduğunu belirten kısım ise neden mutsuz olduğu sorusuna "Sosyal hizmet mesleğinin Türkiye

‘de yetkinliği ve saygınlığının olmaması’ (%35) cevabını vermiştir (Işıkhani ve diğerleri, 2016:10).

2019-2020 yılında 6 ilde, 2711 kişi ile yüz yüze görüşülerek 133 farklı mesleğin 0-100 arasında puanlanması ile yürütülen “Türkiye’de Çalışma Hayatı ve Meslekler” adlı çalışmada sosyal hizmet uzmanlarının mesleki prestijlerinin nasıl görüldüğüne dair veriler sunulmaktadır. Çalışmada araştırmacılara fikir sahibi olmadıkları meslekler için cevap kısmını boş bırakma seçeneği sunulmuştur. En yüksek cevaplanmama oranına sahip meslekler arasında anketin güvenilirliğini göstermek adına ankete koyulan iki sahte meslek yer alırken, gerçek meslekler arasında sıralama “Dekorator” (182), “Müzişyen” (164), “Biyolog” (164), “Laborant” (133), “Fizyoterapist” (89) ve “Sosyal Hizmet Uzmanı” (78) olmuş, sosyal hizmet uzmanları altıncı sırada yer almıştır. Ayrıca araştırmada 2015 yılında yapılan araştırma verilerinin mesleki itibar puanları ile 2020 yılında yapılan çalışmanın verileri ile karşılaştırılması da mevcuttur. Araştırma sonuçlarında meslekler aldıkları itibar puanlarına göre sıralanmıştır. 2015 yılında, ilk üçte “Tıp Doktoru” (88,3), “Üniversite Profesörü” (83,32), “Hâkim” (82,17) sırasıyla yer alırken “Sosyal Hizmet Uzmanı” 59,1 puanla kırk dokuzuncu sırada yer almıştır. 2020 yılındaki sonuçlara göre ise ilk üç pek değişmemiş, “Tıp Doktoru” (87,17), “Hâkim” (84,26) ve “Üniversite Profesörü” (83,73) ilk üçte sırasıyla yerlerini almıştır. “Sosyal Hizmet Uzmanı” ise 57,03 puan ile ellinci sıraya gerilemiştir. 2020 yılı verilerine göre, sosyal hizmet uzmanının önünde kırk dokuzuncu sırada “Vergi Memuru”, kırk sekizinci sırada “İtfaiyeci”, kırk yedinci sırada ise “Spiker” yer almaktadır. Bir diğer dikkat çeken bulgu, özellikle ülkemizde benzer alanlarda benzer mesleki rollerle görev yapan “Psikolog” ve “Sosyolog” gibi mesleklerinin sosyal hizmet uzmanından daha yüksek puanlar almasıdır. 2020 yılı verisine göre, “Psikolog” (76,99) puanla altıncı sırada yer alırken, “Sosyolog” 61,38 puanla otuz sekizinci sırada yer almaktadır (Sunar, 2020:42-47).

Letonya’da mesleki prestij üzerine 2011 yıllarında 1734 kişinin katılımıyla yapılan bir çalışmada, sosyal hizmet 99 meslek arasında 67. sırada yer almıştır. Benzer bir diğer çalışma 2009 yılında Litvanya’da gerçekleştirilmiş ve sosyal hizmet, 66 mesleğin sıralamasında orta sıralarda yer almıştır. Araştırmada vurgulanan diğer bir nokta, sosyal hizmet uzmanının prestij sıralamasında psikologdan daha gerilerde yer alması olmuştur. Yine Letonya’da gerçekleştirilen 200 sosyal hizmet uzmanının katıldığı nicel bir araştırmada katılımcılara; mesleği seçme nedenleri, mesleki prestijleri gibi sorular yöneltilmiştir. Sosyal hizmet uzmanlarından mesleği her açıdan deneyimledikleri için ne kadar prestijli bir meslek olduğu değerlendirmeleri istenmiştir. Çoğu (%42,5) mesleği kısmen prestijli bulmuş, %15’i prestijli bulmuş ve %1,5’i de çok prestijli bulmuştur (Vilka ve Baha, 2018:3-10).

Manisa ilinde sosyal hizmet mesleğine yönelik toplumsal algı ve tutumları incelemek amacıyla 500 kişi ile gerçekleştirilen çalışmaya göre, katılımcıların %53,5'i sosyal hizmet mesleğinin toplumda hak ettiği itibara sahip olmadığını düşünmektedir. Ayrıca katılımcıların sosyal hizmet mesleğine yönelik genel tutumlarının olumlu olduğu ortaya çıkmıştır (Bolgün ve Şahin, 2019).

Bu çalışmanın amacı, problemi ve hedefleri doğrultusunda, çalışma yöntemi olan nitel araştırma fenomenolojik deseninin de doğası gereği, itibar, prestij, saygınlık ve imaj ortak bir anlamı ifade ettiği varsayılarak kullanılmıştır. Önemli olan, kelimelerin etimolojik ve akademik detaylı analizleri değil çalışmaya katılan katılımcıların zihninde ifade ettiği ortak anlamdır. Araştırma yöntemi gereği, kişilerin anlamlandırmaları, deneyimleri ve düşünceleri önemlidir. Yani hangi kavram kullanılırsa kullanılsın katılımcının zihninde sorgulanmak istenen odak nokta, bölümlerinin ve mesleklerinin toplum tarafından saygınlığı olan, statü sağlayan ve prestij sahibi bir meslek olarak görülüp görülmedikleri olmuştur. Verilerin toplanması ve katılımcılarla görüşmeler yapıldığı sırada katılımcıların anlayışına göre prestij, itibar ve saygınlık kavramlarının kullanılmasında esnek davranılmıştır. Ancak anlam karmaşası yaratmaması amacıyla çalışmanın yazı dilinde bu kelimeleri kapsayacak şekilde tek kavram olarak prestij ve mesleki prestij kavramları kullanılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı; Türkiye’de sosyal hizmet mesleğinin, sosyal hizmet eğitiminin ve sosyal hizmet uzmanlarının prestijine dair neler düşünüldüğüne, mesleki prestijin konumuna, kurum içinde diğer meslek elemanları tarafından mesleki yetkinlik ve becerilere ne kadar saygı duyulduğuna dikkat çekebilmek; müracaatçıların sosyal hizmet uzmanlarını saygın bir meslek elemanı olarak algılayıp algılamadığını, sosyal hizmet uzmanı olmanın sağladığı mevcut prestij nelerden etkilendiğini tespit edebilmek ve daha prestij sahibi bir meslek olabilmek için neler yapılabileceğine dair görüşler ortaya koymaktır.

Bu araştırmanın literatürde direkt olarak sosyal hizmet prestiji üzerine odaklanarak sosyal hizmet alanından kişilerle yapılmış araştırmaların az sayıda olması nedeni ile alanda yapılacak çalışmalara farklı bir bakış açısı getireceği düşünülmektedir.

Yöntem

Bu araştırma alanda çalışan sosyal hizmet uzmanları ve eğitim hayatına devam eden sosyal hizmet öğrencilerinin görüşlerinden yola çıkarak, alana alan içinden bir bakış açısı oluşturmayı ve sosyal hizmetin mesleki prestijini betimlemeyi amaçlayan nitel araştırmanın fenomenoloji deseninde tasarlanmış bir çalışmadır.

Bütün araştırmalarda olduğu gibi nitel araştırmada da kullanılan yöntemin ve yaklaşımların özenle seçilmesi önemlidir (Ger, 2009:2). Bu araştırmada da nitel araştırma desenleri detaylı bir Şekilde incelenmiş ve araştırmaya en uygun olduğu düşünülen fenomenolojik yaklaşım seçilmiştir. Çünkü fenomenolojik yaklaşımlarda kişilerin deneyim ve görüşlerine odaklanılır ve derinlemesine bir keşif sürecine çıkılmaktadır.

Fenomenolojik yaklaşım, araştırmaya konu olan fenomene yönelik deneyimlerin ve öznel düşüncelerin anlamını ön planda tutarak fenomene yönelik katılımcıların duygu, düşünce ve algılarını anlamlandırmaya çalışır. Bu anlamlandırma, birey deneyimlerini çok boyutlu olarak anlayabilme amacındadır (Tekinal ve Uğuz, 2020:178). Günlük yaşamda sık sık karşılaştığımız, farkında olduğumuz ama üzerinde detaylı olarak düşünmediğimiz fenomenler bu yaklaşımda odak noktadadır. Tam anlamıyla yabancı olmadığımız ancak tam olarak anlama girişiminde bulunmadığımız fenomenleri araştırmayı amaçlayan çalışmalar için bu yaklaşım deseni önerilir. Fenomenolojik yaklaşımlarda veri kaynağını araştırmanın odaklandığı fenomene dair deneyimleri olan ve bunları dış dünyaya aktararak araştırmacı ile paylaşabilecek bireyler ya da gruplar oluşturur (Yıldırım ve Şimşek, 2005:78-80).

Çalışma Grubu

Nitel araştırmanın, felsefini oluşturan araştırma boyunca araştırmacıyı kısıtlamayan ve esnek bir alan sunan yapısı çalışmanın her aşaması için geçerlidir. Yani rneklem seçimini yaparken de nitel araştırmanın bu özelliği bir avantaj olarak kullanılabilir. Nitel yöntemde örneklem yöntemine karar verilirken birden fazla örneklem yöntemi kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005:142). Bu çalışmada da yöntemin sağladığı bu esnek alandan faydalanılmış örneklem yöntemi olarak öncelikli olarak kolay ulaşılabilir durum örnekleme kullanılmıştır. Ek olarak da maksimum çeşitlilik örnekleme yönteminin kullanıldığı söylenebilir. Yani araştırmacının kaynakları dahilinde, yapılan görüşmelerin birçoğunun yüz yüze olmasının verilerin toplanması açısından daha uygun olacağı dşnlmş, kolay ulaşılabilen kişiler içinden katılımcılar seçilirken katılımcılar arasında çeşitliliğin mümkün olduğunca sağlanması gz önünde tutulmuştur. Örneğin sosyal hizmet öğrencileri belirlenirken kadın ve erkek katılımcıların örneklem içinde bulundurulması, sosyal hizmet uzmanı katılımcılar belirlenirken ise, farklı kurumlardan katılımcıların örnekleme dahil olmasına zen gösterilmiştir.

Sonuç olarak, araştırmanın çalışma grubu, öğrenciliği devam eden sosyal hizmet lisans öğrencileri ve yüksek lisans öğrencileri ile güncel olarak sosyal hizmet uzmanı olarak çalışan bireylerden oluşmuştur. Çalışmaya sosyal hizmet lisans son sınıf ve yüksek lisans ğrencisi 20 kişi, sosyal hizmet

uzmanı 15 kişi katılmıştır. Öğrenci katılımcılardan 14'ü kadın 6'sı erkek, sosyal hizmet uzmanı katılımcılardan 8'i kadın ve 7'si erkektir. Öğrenci katılımcılar 4. sınıf ve yüksek lisans öğrencilerden seçilmiştir. Çünkü sosyal hizmet kurumlarını saha uygulaması yoluyla deneyimleme şansları ve sosyal hizmetin kurum içi prestijine dair gözlem fırsatları olmuştur. Ayrıca 4. sınıf ve yüksek lisans öğrencilerinin sosyal hizmet okumak, sosyal hizmet uzmanı olmak noktasındaki deneyimlerinin ve yaşantılarının da alt sınıflara göre daha fazla olduğu düşünülmüştür. Tablo 1 ve Tablo 2'de katılımcılara ait bilgiler gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğrenci Katılımcılara ait bilgiler

	Yaş	Cinsiyet	Üniversite	Derece	Sınıf
ÖK1	23	Kadın	Karabük Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK2	21	Kadın	Karabük Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK3	21	Kadın	Karabük Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK4	24	Kadın	Karabük Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK5	22	Kadın	Karabük Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK6	22	Kadın	Karabük Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK7	22	Kadın	Karabük Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK8	23	Kadın	Karabük Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK9	23	Kadın	Karabük Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK10	22	Kadın	Karabük Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK11	24	Kadın	Ankara Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK12	22	Kadın	Ankara Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK13	25	Kadın	Karabük Ü.	Yüksek L.	Tez Dönemi
ÖK14	26	Kadın	Hacettepe Ü.	Yüksek L.	Ders Dönemi
ÖK15	23	Erkek	Hacettepe Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK16	22	Erkek	Karabük Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK17	23	Erkek	Bartın Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK18	24	Erkek	Sakarya Ü.	Lisans	4. Sınıf
ÖK19	25	Erkek	Karabük Ü.	Yüksek L.	Tez Dönemi
ÖK20	26	Erkek	Hacettepe Ü.	Yüksek L.	Tez Dönemi

Tablo 2. Sosyal Hizmet Uzmanı Katılımcılara Ait Bilgiler

	Yaş	Cinsiyet	Kurum	Çalışma Süresi	Çalıştığı Alan	Statü (Unvan)
SHUK1	27	Kadın	STK	2 yıl	Çocuk ve Genç	İş Geliştirme Uzmanı
SHUK2	26	Kadın	Adalet Bakanlığı	1,5 yıl	Aile	Sosyal Çalışmacı
SHUK3	26	Kadın	Sağlık Bakanlığı	2 yıl	Tüm Müracaatçı Grupları	Sosyal Çalışmacı
SHUK4	30	Erkek	ASHB	5 yıl	Tüm Müracaatçı Grupları	ASDEP Sosyal Çalışmacı

SHUK5	34	Erkek	ASHB	11 yıl	Tüm Müracaatçı Grupları	Sosyal Hizmet Uzmanı
SHUK6	27	Erkek	STK	1,5 yıl	Göçmenler ve Sığınmacılar	Sosyal Hizmet Uzmanı
SHUK7	26	Kadın	STK	1 yıl	Bağımlılık	Sosyal Hizmet Uzmanı
SHUK8	28	Kadın	STK	1 yıl	Bağımlılık	Sosyal Çalışmacı
SHUK9	26	Kadın	Adalet Bakanlığı	9 Ay	Adli Sosyal Hizmet	Sosyal Çalışmacı
SHUK10	27	Kadın	Sağlık Bakanlığı	2 yıl	Tüm Müracaatçı Grupları	Sosyal Çalışmacı
SHUK11	30	Erkek	ASHB	8 yıl	Engelli	Sosyal Çalışmacı
SHUK12	30	Erkek	ASHB	6 yıl	Yaşlı	Sosyal Çalışmacı
SHUK13	37	Erkek	ASHB	12 yıl	Çocuk	Sosyal Çalışmacı
SHUK14	32	Kadın	ASHB	6 yıl	Kadın	Sosyal Çalışmacı
SHUK15	30	Erkek	Özel Kurum	5 yıl	Engelli	Kurum Müdürü

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan iki farklı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Söz konusu form araştırmacının görüşme esnasında hatırlaması amacıyla kullanılmış olup görüşmenin derinleşmesini engellememesine dikkat edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu danışman gözetiminde hazırlanmış ve veri toplama sürecine başlamadan önce birkaç görüşme ile test edilerek gözden geçirilmiş ve tekrar düzenlenmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplandığı derinlemesine görüşmeler, birçoğu Karabük ilinde olmak üzere, Ankara, Rize, Bartın, Kastamonu ve Manisa olmak üzere beş farklı ilde gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplandığı dönemde pandemi olmasına rağmen görüşmelerin birçoğunun yüze yüze gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir. Görüşmelerin yirmi altısı yüz yüze, beş tanesi uzaktan online görüntülü görüşme ve dört görüşme de telefon ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların uygun olduğu gün ve saatlerde istedikleri mekanlarda gerçekleştirilmiştir ve her görüşmede ses kaydı alınmıştır. Ses

kaydının yanında araştırmacı tarafından notlarda tutulmuştur. Katılımcılara ses kaydı alınacağı ile ilgili bilgilendirme yapılarak izin alınmış, araştırmada kesinlikle isimler geçmeyeceği, çalışma yaşamlarına olumsuz hiçbir etkisinin olmayacağı özellikle vurgulanmış ve görüşmelere gönüllü katıldıklarına dair form imzalatılmıştır. Görüşmeler toplam 1422 dakika sürmüştür ve görüşmelerin ortalama süresi 41 dakika olmuştur. Ses kayıtları ve tutulan notlar görüşmelerin hemen ardından yazılı hale getirilmiş ve analiz için hazırlanmıştır.

Verilerin Analizi

Yapı yapılandırılmış görüşme formu, araştırma soruları ve araştırma amacından hareketle katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler düzenlenerek araştırmacı tarafından analiz edilmiş ardından veriler önceden belirlenmiş temalar altında kategorileri ve alt kategorileri oluşturmuştur. Katılımcıların cevapları aktarılırken duyulduğu gibi düzeltme yapılmadan direkt kendi ifadeleri ile aktarılmasına ayrıca özen gösterilmiştir.

Araştırma verilerinin analizinde betimsel analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'in (2005:256-257) aktardığına göre bu yaklaşımda yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, önceden belirlenmiş olan temalara göre özetlenmekte, sistematik bir şekilde okuyucuya sunulmakta, yorumlanmakta ve katılımcıların görüşlerine sık sık doğrudan alıntılar ile yer verilmektedir. Bu analiz yaklaşımında temel amaç, bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır.

Bulgular

Toplanan verilerin analizi sonucunda, veriler meslek prestij teması altında "Toplum Genelinde Prestij", "Kurum İçi Prestij" ve "Prestiji Etkileyen Unsurlar" olarak üç kategori ve bu kategorileri oluşturan 5 alt kategoride kümelenebilir.

Ek olarak Katılımcıların genel prestij düşüncelerini özetlemeleri, bir genelleme ile sözel düşüncelerini sayısal veri ile yansıtılmaları amacıyla sosyal hizmet mesleğinin ve eğitim programlarının toplum gözünde prestijini 10 üzerinden bir puanla puanlamaları istenmiştir. Katılımcıların yaptığı puanlamalar aşağıda verilen Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Prestij Puanlamaları

Katılımcı	Puan	Katılımcı	Puan
ÖK1	2	SHUK1	3
ÖK2	4	SHUK2	4
ÖK3	5	SHUK3	4
ÖK4	4	SHUK4	5
ÖK5	3	SHUK5	6
ÖK6	5	SHUK6	7
ÖK7	4	SHUK7	4

ÖK8	3	SHUK8	3
ÖK9	4	SHUK9	6
ÖK10	6	SHUK10	4
ÖK11	6	SHUK11	4
ÖK12	5	SHUK12	2
ÖK13	6	SHUK13	4
ÖK14	4	SHUK14	6
ÖK15	7	SHUK15	5
ÖK16	6		
ÖK17	4		
ÖK18	3		
ÖK19	6		
ÖK20	2		

Yapılan puanlamalarda katılımcıların genel ortalaması 4.45 olmuştur. Öğrenci katılımcıların ortalaması 4.45 olurken Sosyal Hizmet Uzmanı katılımcıların ortalaması 4.46 olmuştur. Sosyal hizmet uzmanları ve sosyal hizmet öğrencilerinin hemen hemen çok yakın ortalamaya sahip olduğu ve prestij olgusu üzerine düşüncelerinin benzer olabileceği izlenimini oluşturmuştur.

Tablo 4. Toplum Genelinde Prestij Kategorisine Ait Bulgular

Kategori	Katılım	Betimleme Örneği
Toplum Genelinde Prestij Algısı	ÖK2, ÖK3, ÖK5, ÖK6, ÖK7, ÖK8, ÖK9, ÖK10, ÖK12, ÖK14, ÖK16, ÖK18, SHUK1, SHUK3, SHUK6, SHUK7	ÖK18, SHUK6

Katılımcı betimlemelerinin büyük çoğunluğu, mesleki tanınırlıkla prestijli ilişkilendirmiş ve sosyal hizmetin tanınmadığı ya da yanlış tanındığı için prestijinin düşük olduğu yönünde olmuştur. Katılımcılar sosyal hizmetin aslında çok saygın bir meslek olduğunu, toplum genelinde tanımadığından dolayı bir prestije sahip olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcılara göre sosyal hizmet toplum genelinde tanınsa çok prestijli bir meslek olacaktır ve mesleği tam olarak bilen kişiler tarafından çok prestijli olarak görülmektedir. Örnek betimlemeye aşağıda yer verilmiştir.

ÖK18: "Bence prestijimiz yok. Bilinsek, neler yaptığımızı halk tamamen anlayabilse, ne iş yapıyorsun deyince o kişiye anlatabilsek ... Eğer karşımızdaki kişi biliyor olsa ilk sosyal hizmet uzmanıydı dediğimizde bize der ki vaaovv çok güzel der. Aslında prestiji olması gereken bir mesleğiz. Ama bence bilinmediği için yok. Prestiji

için önce anlatmamız lazım. Bilinmiyoruz ki saygınlığımız olsun. Bilseler saygınlık artar. Bizim Türk toplumumuz ya da genel olarak da bizim yaptığımız işlere kesinlikle saygı göstereceğini ve değer vereceğine eminim. Ama yeterince bilinmiyor.”

SHUK6: “Valla görenler yani bilenler gözünde prestijli. Ben mesela dönemsel olarak endüstriyel sosyal hizmet alanında da çalıştım fındık tarımı üzerine oradaki ziraat mühendislerin tamamı şu an çalıştığım dernektekilerin tamamı sosyal hizmet uzmanlarının gerçekten bir şeyler yapabildiğini hem aradaki iletişimi sağladığını hem de bireylere çok iyi bir şekilde müdahale gerçekleştirdiğini söylüyor. Hiç kimseden ben söyle söyle kötü bir meslek diye duymadım.”

Tablo 5. Kurum İçi Prestij Kategorisine Ait Bulgular

Kategori	Alt Kategori	Katılım	Betimleme Örneği
Kurum İçi Prestij	Meslek Elemanlarının Gözünde	ÖK12, ÖK14, ÖK19, SHUK9, SHUK15	SHUK1
	Müracaatçının Gözünde	ÖK4, ÖK13, ÖK15, ÖK17, SHUK7	SHUK7

Bu kategori sosyal hizmet uzmanı katılımcıların, kurumdaki müracaatçılar ve diğer çalışan personeller tarafından sosyal hizmet uzmanı olmanın prestij noktasında nasıl deneyimler yaşattığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan betimlemelerden oluşmuştur. Öte yandan sosyal hizmet öğrencilerinin de 4. sınıf ve yüksek lisans olanlardan seçilmiş olması saha uygulaması deneyimi de olsa kurum deneyimlerinden yola çıkarak betimleme yapabilmelerini sağlamıştır. Alt kategorilere ait betimleme örneklerine tablo 5'teki sıraya göre aşağıda yer verilmiştir.

SHUK1: “Saygı duyuyorlar. Sosyal inceleme yapmak, sosyal hizmet mezunu meslek elamanlarının görevidir gözüyle bakıyorlar. Bu kesin ve net olarak belirlenmiş bizim kurumumuzda. Görev tanımlarımız net yani ve sosyal hizmet uzmanı raporunu hazırladığında bu rapora sadık kalıyorlar onun doğrultusunda karar alıyorlar.”

SHUK7: “Sosyal hizmet uzmanı prestijlidir ve ona saygı duyulur ama yardım alabilmek için. Yani

müracaatçılar gözünde çıkar ilişkisinden kaynaklı bir saygınlığı vardır. Bir şey isteyecekse saygı duyduğunu hissettiriyor. Ama siz tersine onların istemediği bir işlem için gittiğinizde mesela çocuğu hakkında rapor yazmak o zaman ne saygınlık kalır ne meslek.”

Müracaatçıların algısına yönelik görüş belirten katılımcıların oluşturduğu olgu önemli bir bulgudur. Müracaatçı grubu sosyal hizmet uzmanının yetkinliklerine ve becerilere tam hâkim olmadıkça, mesleki ilişkinin kalitesi, alacakları hizmetin sürdürülebilirliği ve ihtiyaçları olduğunda danışabilecekleri meslek elemanlarına ulaşabilmeleri açısından sorun yaratma ihtimali yüksek bir durumdur. Sosyal hizmet felsefine göre uzman müracaatçıyı yönlendiren ve otorite sahibi bir konumda değildir. Bu durum prestijli olup olmamasının bir önemi olmadığını akıllara getirebilir. Fakat yine de sosyal hizmetin müracaatçı yüksek yararını hedefleyen bir meslek olması, müracaatçının gözünde yetkin ve saygın olması gerektiği düşüncesini akıllara getirmektedir.

Tablo 6. Prestiji Etkileyen Unsurlar Kategorisine Ait Bulgular

Kategori	Alt Kategori	Katılım	Betimleme Örneği
Prestiji Etkileyen Unsurlar	Açıköğretim	ÖK1, ÖK7, ÖK13, SHUK2, SHUK7, SHUK8, SHUK6, ÖK20	SHUK6
	İstihdam	ÖK9, ÖK10, ÖK13, ÖK20, SHUK6, SHUK8, SHUK13	ÖK13
	Dernek, Mesleki Örgütlenme	ÖK1, ÖK4, ÖK7, ÖK8, ÖK19, SHUK8, SHUK9, SHUK14, SHUK15	SHUK8

Daha önce de belirtildiği gibi katılımcılar, Türk toplumunun sosyal hizmetin mesleki prestij algısını şekillendiren başat düşünce olarak sosyal hizmetin mesleki tanınırlığı olduğu belirtmişlerdir. Sosyal hizmetin tanınmadığı için prestijinin düşük olduğu düşüncesi katılımcıların çoğunluğunda hakimdir. “Toplum Genelinde Prestij” kategorisinde tanınırlık konusundan bahsedildiğinden “Prestiji Etkileyen Unsurlar” olarak

adlandırılan kategoride ayrıca yer verilmemiştir. Alt kategorilere ait betimleme örnekleri aşağıda Tablo 6'daki sırayla verilmiştir.

SHUK6: "Benim bir arkadaşım vardı beraber okuduğumuz annesi sosyal hizmet açık öğretimi ondan 2 yıl önce bitirdi. Kep töreninde arkadaşım la dalga geçiyor ben senden önce bitirdim diye. Bu açık öğretim artık kapanmalı. Bir yerde bir şey ne kadar çoksa onun değeri düşüyor. Klasik arz talep eğrisi."

ÖK13: "Bölümü okurken ilk başta düşündüğüm kadar yüksek bir statüye sahip olmadığını hissettim. Bunun sebebi olarak istihdamın gittikçe azalmasını örnek verebilirim. Yüksek puanlı insanların atanamaması, sosyal çalışmacı kadrosuna farklı bölümlerden insanların atanmış olması vb. Bunları gördükçe dedim ki bu meslek düşündüğümüz kadar önemli değilmiş sanırım, yerine başka bölüm alabildiklerine göre. SHU olmazsa olmaz bir şey değil mi acaba, kendimizi mi kandırdık diye düşündüm. Şöyle örnek vereyim hiçbir baroya avukat yerine öğretmen atanamaz ya da hiçbir hastaneye dahiliye bölümüne dış hekimi atanamaz."

SHUK8: "Farkındalık kazandırılabilir ve daha güçlü örgütlenme olabilir bence prestij artması için. Mesela sosyal hizmet derneği var ya büyük şehirlerde var, İzmir'de mesela çok aktifti Konya'da da sanıyorum çok aktif, ben Bartın'dayım Bartın'da mesela yok. Bu her ilde olmalı bence. Bu her ilde olmakla da yetmez tabi. Derneğin artık masaya yumruğu vurması gerekiyor. Her yerde her alanda hakkımız yeniyor. Biz bu şekilde kim bize saygı dıysun kim bizi saygın meslek elemanları olarak görsün."

Prestij konusu üzerine derinlemesine görüşme gerçekleştirilirken katılımcıların en çok üzerinde durduğu konu açık öğretim fakültesinde yer alan sosyal hizmet lisans programları olmuştur. Bu programların sosyal hizmet adına büyük bir dezavantaj yarattığını betimleyen katılımcılar, sosyal hizmetin herkesin kazandığı, herkesin okuduğu bir meslek olarak algılandığını belirtmişlerdir. Öte yandan katılımcılar istihdam olanaklarının artırılması noktasında da mesleki örgütlenmeye iş düştüğünü ifade eden görüşler belirtmişlerdir. Katılımcılar tarafından mesleki örgütlenmenin üzerinde sık sık

durulması dikkat çekici bir bulgudur. Konunun görüşmeler esnasında sık sık gündeme gelmesi üzerine araştırmacı tarafından katılımcılara, demeğe üye olup olmadıkları, ya da üye olmayı düşünüp düşünmedikleri sorulmuş, birçok katılımcının üye olmadığı ve üye olmayı da düşünmediği görülmüştür. Mesleki derneklerden ve örgütlemelerden bu kadar yakınırken mesleki demeklerin güçlenmesi için üye olmak ve aktif rol almak gibi bir girişimlerinin de bulunmamasının araştırılması gereken ayrı bir konu olduğu düşünülmüştür.

Sonuç ve Öneriler

Katılımcıların sosyal hizmet mesleğinin prestijine ilişkin sözel düşüncelerini sayısal veri ile yansıtmaları amacıyla yapılan puanlamada katılımcıların genel ortalaması 4.45 olmuştur. 10 üzerinden yapılan puanlamada ortalamanın 5'in altında kalması katılımcıların sosyal hizmet mesleğine yönelik toplum tarafından atfedilen prestiji düşük betimlediklerini göstermiştir. Katılımcılara göre, sosyal hizmet mesleğinin, toplum genelinde yüksek bir prestije sahip olmasına giden yol, onun tanınırlığının artırılmasından geçmektedir. Tanınmaması veya yanlış tanınması toplumun prestij hakkında da sağlıklı bir algı oluşturmasını engellemektedir. Mesleki prestij ve mesleki tanınırlık paralel iki kavramdır. Sosyal hizmet camiasının tanınırlık üzerine yoğunlaşmasının mesleğin prestijini de olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.

Mesleği ve meslek elemanlarını yakından tanıyan, katılımcıların çalışma ortamı ve mesleki becerileri hakkında bilgi sahibi olan kişilerin sosyal hizmet mesleğinin prestiji hakkında neler düşündüklerine yönelik yapılan derinlemesine görüşmelerde ise çoğu katılımcı kurum içi prestije dair olumlu deneyimlerden bahsetmiştir. Özellikle ortak alanda çalıştıkları, psikolog ve sosyolog gibi meslek elemanlarının sosyal hizmete yönelik farkındalıklarının yüksek olduğu görülmüştür. Sunulan hizmetlerin kalitesi açısından ekip çalışması azımsanmayacak derecede bir öneme sahiptir. Bu nedenle aynı kurumda görev yapan meslek elemanlarının, idarecilerin ve destek personellerinin sosyal hizmet mesleğine yönelik farkındalık düzeylerinin yüksek olması hizmet kalitesi açısından değerlidir. Müracaatçı gözünde ise katılımcı betimlemeleri; genel olarak müracaatçıların mesleki unvanlarından, mesleki beceri ve yetkinliklerinden haberdar olmadığı ve sosyal hizmet uzmanı oldukları için kendilerine duyulan bir saygının bulunmadığı yönündedir. Ancak sosyal hizmetin müracaatçı yüksek yararını hedef edinen bir meslek olarak, müracaatçının gözünde yetkin ve saygın olması gerektiği düşünülmektedir. Sosyal hizmet uzmanları, bir uzman, bir bilimsel yöntem ve uygulamaya hâkim meslek elemanı olarak görülmediği takdirde müracaatçıların meslek elemanlarından nasıl faydalanabileceklerine dair fikir yürütmeleri zor olabilir. Bireylerle psikososyal boyutta çalışan meslekler için mesleki prestij kritik olabilmektedir çünkü bütün mesleki uygulama müracaatçı ve uzman arasındaki iletişimin kalitesiyle yürütülmektedir.

Müracaatçıların sosyal hizmet uzmanlarına bakış açısı bulgular kısmında örneklendirildiği gibi, işini bir an önce bitirmek uğruna olursa; sosyal hizmet uzmanı ve müracaatçı iletişimi, hastaneden randevu almak için sağlık personeliyle girilen iletişimden ya da vergilerimizi ödemek için vergi memuruyla girilen iletişimden öteye gidemeyerek sınırlı bir çerçevede kalabilir.

Araştırma bulgularına göre, sosyal hizmet uzmanı olmak ya da sosyal hizmet okumak deneyimine sahip olan kişilerin sosyal hizmetin mesleki prestijinin Türkiye’deki algısı noktasında bazı problemleri deneyimledikleri açıktır. Araştırmaya katılan bireylerin büyük çoğunluğu mesleklerine saygı duymakta ve mesleklerini sevmektedir. Onlara göre sosyal hizmet mesleği, saygı duyulması gereken ve saygıyı hak eden bir meslektir. Sosyal hizmet gibi kritik kararlarda görev yaparak insan yaşamına dokunan bir mesleğin, doktor, öğretmen ve asker gibi mesleklerle birlikte prestij sahibi, genç yaşta hayalleri süsleyen bir meslek olmayı hak ettiği düşüncesi katılımcıların betimlemelerinden çıkarılabilir. Bu çıkarım doğrultusunda, iyi bir mesleki benlik saygısına sahip meslek elemanlarının, işine gösterdiği ilgi ve alaka ile çalıştığı hassas vakalarda daha verimli uygulamalar gerçekleştirecekleri düşünülebilir.

Ülkemizde birkaç yıl öncesine kadar sosyal hizmetin yüksek puanlarla alım yaptığı, popüler bir bölüm olduğu dönemler olmuş ve o dönemde adından sıkça söz ettirmiştir. O yıllarda öğrenci olanların sosyal hizmeti daha iyi tanıdığı, daha prestijli olarak gördüğü ve bölümü okuyabilmenin daha fazla arzulandığı görülmüştür. Bu durumun nedenleri arasında istihdam olanaklarının fazla olması ve bölümün adından söz ettirme şansını artırabilmesi olduğu düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle istihdamın prestiji sağlayan başat unsurlardan biri olduğu açıkça ifade edilebilir. Bu nedenle hem sosyal hizmet camiasının hem de sosyal hizmet istihdam etmekle görevli kurum ve kuruluşların sosyal hizmet uzmanlarının istihdamını artırmaya yoğunlaşmaları gerektiği düşünülmektedir.

Katılımcılar mesleki prestiji azaltan nedenlerin başında mesleğin yeterince tanınmamasının geldiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar açısından mesleğin prestijini azaltan bir diğer neden sosyal hizmet bölümlerinin açık öğretim fakültelerinde açılmasıdır. Yapılan betimlemelere göre, herkesin rahatlıkla ulaşabildiği bir bölüm ve meslek olarak görülme ihtimalinin bulunması sosyal hizmet mesleğinin prestijine zarar vermektedir. Bu doğrultuda mesleğin prestiji açısından açık öğretim konusu çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmektedir. Üstünde durulması gereken bir diğer konu, Türkiye’de sosyal hizmet uzmanlarının örgütlendiği yer olan Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği konusudur. Katılımcılar, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneğinden mesleğin kitleler tarafından tanınması ve mesleğin hak ettiği saygıyı görmesi gibi sorunların çözümü noktasında büyük işler beklediklerini sıklıkla dile getirmişlerdir.

Araştırma bulgularında ortaya çıkan ve sosyal hizmetin prestij algısının önünde bir engel olarak betimlenen sorunların, bazı Avrupa ülkelerinde de yaşandığı bilinmektedir. Örneğin, Almanya’da sosyal hizmet uzmanları, diğer meslekler ile aynı çalışma koşullarına sahip olmasına rağmen mesleki prestij açısından daha az prestijli olarak algılanmaktadır. Ayrıca öğretmen ve psikologlardan daha düşük ücretlere çalışmaktadırlar. Mesleki örgütlenme konusunda ise, örgütlenme ve bu örgütlere katılım düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Almanya’da her yıl yaklaşık 15.000 kişi sosyal hizmet uzmanı olarak istihdam edilmesine rağmen mesleki örgüte katılım düzeyi istihdam edilen kişilerin yarısından azdır (Puhl, 2016:115). Bir başka Avrupa ülkesi Polonya’da da sosyal hizmetin karşılaştığı sorunlar arasında; mesleğin arka sıralarda bulunduğu, altının çizilmesi, meslek olarak kabul görmesi için resmi gerekliliklerin hepsini sağlamasına rağmen prestij eksikliği yaşaması gibi birtakım sorunların yaşandığı bilinmektedir (Pawelek, 2016:197). Benzer sorunları yaşayan bir diğer örnek Romanya’da, sosyal hizmet mesleğinin sıkça dile getirilen sorunları arasında halkın sosyal hizmet mesleğine yeterince değer vermemesi ve mesleğin sosyal açıdan önemli olduğunun düşünülmemesi yer almaktadır (Zanca ve Şimon, 2016:204-205).

Günümüzde sosyal hizmet, Türkiye’de büyük bir camia haline gelmiştir. Öğrenci sayısı ve meslek elemanı sayısı artmış, toplumun her katmanında kendine yer edinmeye başlamıştır. Sosyal hizmet bu gücü artık bir araya gelerek ve mesleki örgütlenmelerini güçlendirerek kendi menfaatleri için kullanmasının camiaya değerli kazanımlar sağlayabileceği düşünülmektedir. Eğer söz konusu sosyal hizmetin Türkiye’de bulunduğu konumu biraz daha ileriye taşımaksa, öğrenci, meslek elemanı ve akademisyen ayrımı yapılmadan camianın bir bütün olarak mesleki prestijini artırılması için farkındalığı artırmaya çalışmasının mesleğin geleceği için önemli gelişmeler yaratabileceği düşünülmektedir.

Sosyal hizmetin Türkiye’de bulunduğu noktayı bir adım öteye çıkarması gerekiyorsa adından daha fazla bahsettirmesi gerekmektedir. Çalışma alanlarında neler yapabildiğini, kimlerle ve hangi yöntemlerle çalıştığını anlatırken sadece alan içinde kalmamalı, önceliklerini ve ilgisini daha fazla kişiye ulaşılmaya ve kendini tanıtmaya vermesi gerektiği düşünülmektedir. Sosyal hizmet uzmanları, akademisyenleri ve öğrencileri daha fazla görünür olmalı, aktif politika içinde söz sahibi olmaya çalışmalı ve medya araçlarını etkin kullanmalıdır. Halk nezdinde tanınmayan ya da yanlış tanınan bir mesleğin halkın sorunlarına çözüm üretirken birtakım zorluklarla karşılaşması söz konusu olabilir. Sosyal hizmetin bir an önce kitlelere daha çok, daha doğru ve anlaşılır bir şekilde ulaşması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Andrews, J. (1987). Social Work Public Image Building: East Side/West Side Revisited. *Social Service Review*, 61(3), 484-497.

- Bolgün, C., & Şahin, F. (2019). Public perception and attitudes about social work in Turkey. *International Social Work*, 62(5), 1329-1342.
- Cambridge Dictionary. (2021). English-Turkish Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce-%C3%BCrk%C3%A7e/occupation> Erişim tarihi: 23.11.2021.
- Ger, G. (2009). Tüketici Araştırmalarında Nitel Yöntemler Kullanmanın İncelikleri ve Zorlukları. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Işıkhan, V., Erbay, E., Akçay, S., & Ege, A., (2016). Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencilerinin Mezuniyet Sonrası Gelecek Planları: Ankara, Başkent ve Hacettepe Üniversitesi Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(1), 7-24.
- Kadushin, A. (1958). Prestige of Social Work—Facts and factors. *Social Work*, 3(2),37-43.
- Koytak, E. (2020). Meslek Sosyolojisinde Teorik Yaklaşımlar. *Journal of Economy Culture and Society*, 61(1),1-27.
- Köksalan, B., & Celkan, H. Y. (2018). Mesleklerin Tanımlanması ve Sınıflandırılması Üzerine Bir Değerlendirme. *Electronic Turkish Studies*, 13(19),1219-1233.
- Lim, V. K., Teo, T. S., & See, S. K. (2000). Perceived Job Image Among Police Officers in Singapore: Factorial Dimensions and Differential Effects. *The Journal of Social Psychology*, 140(6), 740-750.
- Olin, J. (2013). The Public and The Profession's Perception of Social Work. *Columbia Social Work Review*, 11(1), 92-102.
- Pawelek, K. (2016). Polonya'da Sosyal Çalışma. (Çev. Serdar Aykut). İçinde O. Zengin (Ed.), *Avrupa'da Sosyal Çalışma* (s. 186-200). Sabev Yayınları.
- Puhl, R. (2016). Almanya'da Sosyal Çalışma. (Çev. Melike Tunç). İçinde O. Zengin (Ed.), *Avrupa'da Sosyal Çalışma* (s. 99-120). Sabev Yayınları.
- Seçer, H. Ş. (2007). *Mesleki yaşam modelinin oluşturulması ve mesleki analizlerde kullanımı*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İzmir.
- Sunar, L. (2020). Türkiye'de Mesleki İtibar: Dönüşen Çalışma Hayatı ve Mesleklerin Sosyal Konumu. *Journal of Economy Culture and Society*, (Özel Sayı 1/Supplement 1), 29-58.

- Tekindal, M., & Uğuz Arsu, Ş., (2020). Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-172.
- Tutkun, Ö. F., & Koç, M. (2008). Mesleklere Atfedilen Kalıp Yargılar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(1), 255-273.
- Türk Dil Kurumu. (2021). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
Erişim tarihi: 11.10.2021
- Yıldırım, A. ve H. Şimşek. (2005), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Vilka, L., & Baha, I. (2018). Prestige of Social Work as Profession: Social Worker's Perspective. *In SHS Web of Conferences* (Vol. 51, p. 03006). EDP Sciences.
- Zanca R. & Şimon M. (2016). Romanya’da Sosyal Çalışma. (Çev. Hicran Atatanır). İçinde O.Zengin (Ed.), Avrupa’da Sosyal Çalışma (s.201-210). Sabev Yayınları.
- Zugazaga, C. B., Surette, R. B., Mendez, M., & Otto, C. W. (2006). Social Worker Perceptions of The Portrayal of The Profession In The News and Entertainment Media: An Exploratory Study. *Journal of Social Work Education*, 42(3), 621-636.

Atf için:

- Akçin, M. E. ve Zengin, O. (2024). Sosyal hizmet mesleğinin prestiji: sosyal hizmet uzmanları ve öğrencilerinin görüşleri üzerine nitel bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 327-347. doi: 10.54558/jiss.1401956.

Etik Beyanı:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışmada 11.06.2021 tarih ve E.35243 sayılı Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Onayı alınmıştır.

Yazar Katkıları: “Sosyal Hizmet Mesleğinin Prestiji: Sosyal Hizmet Uzmanları ve Öğrencilerinin Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma” başlıklı çalışmada birinci ve ikinci isimler tüm bölümlere eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Bankalarda Kilit Denetim Konuları ve Hisse Değerine Etkisi

Sezer Öksüz*

Selim Cengiz**

Öz

Amaç: Bağımsız denetim raporlarında yer alan kilit denetim konuları (KDK) denetim sürecinde denetçilerin belirlemiş olduğu en çok önem gösteren konulardır. Çalışmanın temel amacı, bağımsız denetim raporlarında açıklanan KDK'ların bankaların hisse değerleri üzerinde etkisini araştırmaktır.

Yöntem: Çalışmada, hisse senetleri BİST'te işlem gören 8 mevduat bankasının 2017-2022 yılları arasında yer alan veriler kullanılarak panel regresyon analizi uygulanmıştır. Bankaların hisse senetlerinin yıllık logaritmik getirileri, çalışmanın bağımlı değişkeni olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişkenleri ise bağımsız denetim raporlarındaki kilit denetim konularından oluşmuştur. Analizlere ayrıca literatürde yer bulan kontrol değişkenleri de dahil edilmiştir.

Bulgular: Analiz sonuçlarına KDK'lara ilişkin bildirimlerin, ağırlıklı olarak, Türk bankacılık sektöründeki bankaların hisse getirilerini istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiştir. Banka bağımsız denetim raporlarında yer alan "TFRS9 kapsamında değer düşüklüğü", "TFRS9'un ilk kez uygulanması" ve "Finansal araçların ölçülmesi" ile ilişkili kilit denetim konularına ilişkin bildirimlerin hisse getirilerini negatif yönde etkilediği, buna karşın "Riskten korunma muhasebesi" ile ilişkili kilit denetim konularına ilişkin bildirimlerin ise hisse getirilerini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan kontrol değişkenlerinden ise sadece net faiz gelirlerinin aktive oranının hisse getirilerini pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Sonuç: Analiz sonuçlarına göre bağımsız denetim raporlarında yer alan KDK'lara ilişkin bildirimlerin hisse senetleri BİST'te işlem gören mevduat bankalarının hisse değerlerini etkilediği belirlenmiştir.

Özgünlük: Bu çalışmada, literatürde ilk kez bağımsız denetim raporlarındaki KDK'lara ilişkin bildirimlerin Türk bankacılık sektöründeki bankaların hisse değerleri üzerinde etkisi araştırılmıştır. Böylelikle literatüre önemli bir katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kilit Denetim Konuları, Denetim, Hisse Değeri

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, sezeroksuz@karatekin.edu.tr

*** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü selimcengiz@kku.edu.tr

Key Audit Matters in Banks and Their Impact on Share Value

Sezer Öksüz*

Selim Cengiz**

Abstract

Purpose: Key audit matters (KAM) explained in independent audit reports are the most important issues determined by auditors during the audit process. The main aim of this study is to investigate the impact of KAMs disclosed in independent audit reports on share values of banks.

Method: In the study, panel regression analysis was applied using the data between 2017 and 2022 of 8 deposit banks whose stocks are traded on BIST. The logarithm of banks' stock returns was determined as the dependent variable of the study. The independent variables of the study were determined as key audit matters in the independent audit reports. Control variables used in the literature were also included in the analyses.

Findings: According to analysis results, it has been determined that the effects of notifications regarding KAMs on the stock returns of banks in the Turkish banking sector is statistically significant. Notifications regarding key audit issues related to "Impairment within the scope of IFRS 9", "First implementation of IFRS 9", and "Measurement of financial instruments" in the bank's independent audit reports negatively affect stock returns, whereas notifications of key audit issues related to "Hedge accounting" positively affect stock returns. Among the control variables used in the study, it was determined that only the ratio of net interest income to assets positively affected stock returns.

Implications: According to the analysis results, it has been determined that the notifications regarding KAMs included in the independent audit reports affect the share values of deposit banks whose stocks are traded on BIST.

Originality: In this study, the effect of the notifications regarding KAMs, which are included in independent audit reports on the share values of banks in the Turkish banking sector were investigated for the first time in the literature. Thus, a significant contribution has been made to the literature.

Keywords: Key Audit Matters, Auditing, Stock Value

* Assist. Prof., Çankırı Karatekin University, Department of Finance, Banking and Insurance, sezeroksuz@karatekin.edu.tr

** Professor, Kırıkkale University, Department of Business Administration, selimcengiz@kku.edu.tr

Giriş

Bağımsız denetim sürecinin en önemli amaçlarından birisi, işletmelerin mali tablolarında açıklanan bilgilerin, bu bilgileri kullananlar yönünden yüksek güven derecesini sağlamasıdır. Bağımsız denetim raporlarında; denetçilerin denetim süreci ve sonucu hakkında daha fazla bilgi sunması, bilgi kullanıcıları ve yatırımcılar açısından önemli bir husus olup bu bilgilerin iletişim değerini ve mali tabloların güvenilirliğini yükseltmek için Uluslararası Denetim ve Güvence Standartları Kurulu (IAASB), Kilit Denetim Konularını açıklayan ISA 701 Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi standardı yayımlanmıştır (Doğan, 2018, s.66). Türkiye’de Kamu Gözetimi Kurumu (KGK) bu standardı kabul ederek BDS 701 başlığı altında 2017 yılında yürürlüğe koymuştur. Bu yıldan itibaren bağımsız denetçilerin bağımsız denetim raporlarında KDK’ları belirlemesi ve açıklaması zorunlu hale gelmiştir. KDK’lar bağımsız denetçinin firma yöneticilerine bildirdiği konular arasından belirlenmektedir. Denetçi KDK’ları seçerken denetim faaliyetinde yoğunlaştığı hususları dikkate almaktadır (Bedard vd.,2014:6). Denetim raporlarında açıklanan KDK’lar, denetim sürecinde denetçilerin belirlemiş olduğu en fazla önem gösteren konuları ifade etmektedir. BDS 701 uyarınca denetçi, denetim faaliyeti sırasında KDK’ları belirlerken; (i) BDS 315’göre önemli yanlışlık riski daha yüksek olarak değerlendirilen veya ciddi riskli olarak belirlenen alanları, (ii) yüksek derece bir tahmin belirsizliğine maruz kalan muhasebe tahminleri dâhil, yönetimin önemli yargılarını içeren finansal tablo alanlarına ilişkin önemli denetçi yargılarını ve (iii) dönem içinde gerçekleşen önemli olay veya işlemlerin denetime olan etkileri gibi hususları dikkate almaktadır (Kamu Gözetim Kurumu, 2023).

Hisse senedi yatırımcılarının yatırım kararlarının ve dolayısıyla da yatırım yapılacak hisselerin (firmaların) değerinin, küresel çapta ve ülke özelinde yaşanan sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmelerden etkilendiği bilinmektedir. Yine bilinmektedir ki firmaların finansal performansı, karlılık ve büyüme potansiyeli, yönetim kalitesi, yatırım ve temettü politikaları gibi faktörler de yine yatırımcıların yatırım kararlarına (yatırım yapılacak firmaların hisse değerlerine) tesir etmektedir. Yatırımcıların yatırım kararı, ayrıca firma tarafından halka açıklanan bilgilerden de etkilenebilmekte başka bir ifadeyle hisse senedi fiyatları, firma duyurularına karşı reaksiyon verebilmektedir (Bozkurt, Öksüz ve Karakuş, 2015).

Firmalarca halka yapılan duyurulardan biri olan ve yukarıda öneminden bahsedilen KDK’lara ilişkin bildirimler de yatırımcıların yatırım kararına ve böylece firmaların piyasa değerine tesir edebilmektedir. Literatürde yer bulan çalışmalardan bazıları, kilit denetim konularına ilişkin bildirimlerin yatırımcıların yatırım kararlarını ve hisse fiyatlarını etkilediğini ortaya koymuş (Altawalbeh ve Alhajaya, 2019; Sawangjan ve Suttipun, 2020; Zhai vd., 2021) iken bazı çalışmalar ise KDK’lar ile hisse fiyatları arasında önemli

bir ilişki ortaya koyamamıştır (Liao vd., 2023). Yazında yer bulan çalışmaların çelişkili sonuçları ve azlığı, ayrıca kilit denetim konularının hisse değeri üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarda bankaların irdelenmemesi, bu çalışmanın yapılmasını özendirmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, bağımsız denetim raporlarında açıklanan KDK'ların finans sektöründe yer alan bankaların hisse değerleri üzerinde etkisini irdelemektir. Çalışmada elde edilen bulguların hem literatüre hem de yatırımcılara faydalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir. Çalışmanın sonraki kısımları, sırasıyla yazında yer bulan çalışmalara, çalışmanın verilerine, metodolojisine, elde edilen bulgulara, nihai olarak sonuçlarına göre oluşturulmuştur. Çalışmada yöntem olarak panel regresyon analizi uygulanmıştır

Literatür Taraması

Yazında, bankacılık sektöründe hisse değerini etkileyen faktörler üzerine yapılmış birçok çalışma bulunsa da denetim raporlarında açıklanan KDK'lara yönelik bildirimlerin bankacılık sektöründeki hisse değerini nasıl etkilediğine ilişkin bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle Tablo 1, sektör ayırımına gitmeden KDK'ların hisse getirilerine etkilerini irdeleyen çalışmalara yer vermektedir.

Tablo 1: KDK'ların Hisse Getirileri Üzerindeki Etkilerini İnceleyen Çalışmalar

Yazar	Veri Seti	Yöntem	Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	Sonuç
Altawalbeh ve Alhajaya (2019)	Amman Hisse Senedi Piyasasında yer alan 128 şirketin 2016 yılına ait finansal raporları	Panel Regresyon Analizi ve olay çalışması yöntemi	Hisse senetleri işlem hacmi	Kilit denetim konuları, Aktif Büyüklüğü, Varlıkların Getirisi, piyasa değeri/defter değeri oranı, Kaldıraç Oranı	Kilit denetim konularının açıklanmasının yatırımcı kararlarına etki ettiğini tespit etmişlerdir.
Sawangjan ve Suttipun (2020)	Tayland, Malezya ve Singapur'daki En İyi 50 firma arasında listelenen 96 şirketin 2016-2019 yılları arasındaki denetim raporlarında yer alan açıklamalar	Bağımsız örneklem t testi ve korelasyon	Hisse Fiyatları	Kilit Denetim Konularının İfadesinde Geçen Kelime sayısı, Kilit denetim konularının listesi, Aktif Büyüklüğü, Denetçi Firmanın Büyüklüğü, Piyasanın Etkinlik Durumu, Firmanın İlk 50'de olup olmaması.	Kilit denetim konularının açıklanmasında kelime sayısı ile hisse fiyatı ilişkisinin pozitif ve anlamlı yönde olduğunu, açıklanan kilit denetim konularının listesi ile hisse fiyatları ilişkisinin negatif anlamlı olduğunu tespit etmişlerdir.
Zhai vd. (2021)	Çin borsasında yer alan firmalara ait 2015-2016 yılları arasındaki Kilit Denetim Konularına ilişkin bildirimler ile hisse fiyat verileri.	Regresyon Analizi	Hisse getirileri ile hisse fiyat senkronizasyonu	Kilit denetim konularına ilişkin bildirimler ile finansal kaldıraç, aktif büyüklüğü, aktif karlılığı, hissedar sahiplik oranı gibi kontrol değişkenleri	Çalışma sonucunda, kilit denetim konularına ilişkin bildirimlerin yatırımcıların yatırım kararlarını ve hisse fiyatlarını etkilediği tespit edilmiştir.
Özcan (2021)	BİST-100 işlem gören 164 imalatçı firmanın 2019 yılı finansal verileri	Poisson Regresyon Modeli	Kilit Denetim Konusu sayısı	Denetçi firma tipi, denetim görüşü, faaliyet bölümleri, finansal performans, aktif büyüklüğü, toplam borçların toplam varlıklara oranı, net satış geliri artışı	4 büyük denetim şirketi dışındaki denetim firmalarının daha çok KDK bildiriminde bulunduğunu ve işletmelerin karmaşıklık durumunun KDK sayısını arttırdığını belirlemişlerdir. KDK sayısı ile denetim görüşü arasında anlamsız ilişki tespit etmişlerdir.
Liao vd. (2023)	Çin borsasında yer alan firmalara ait 2016 yılı Kilit Denetim Konuları ile 2012-2019 yılları arasındaki firma verileri.	Regresyon Analizi	Yazarlarca hesaplanan hisse senedi getirilerinin çöküş riski	KDK açıklamaları ile firmaya özgü haftalık getirilerin gecikmeli negatif çarpıklığı, getirilerin asimetrik oynaklığı, stok devir hızı, hisse volatilitesi ve finansal kaldıraç oranı gibi kontrol değişkenleri.	KDK'lara ilişkin denetçi raporlamasının hisse senedi fiyatlarındaki çöküş riskiyle önemli ölçüde ilişkili olmadığı ortaya konulmuştur.

Tablo 2 ise bankacılık sektöründeki hisselerin değerini etkileyen faktörleri irdeleyen çalışmaları özetlemektedir.

Tablo 2: Bankaların Hisse Getirilerini Etkileyen Faktörleri İnceleyen Çalışmalar

Yazar	Veri Seti	Yöntem	Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	Sonuç
Uyar ve Küçükkaplan (2011)	2005-2010 yılları arasında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayınlanan bültenlerde yer alan hata/hile bildirimleri	Kükle Değişken Yaklaşımı	Hisse Senedi Fırlı Getirisi	Model Sabiti, sistematik risk, piyasa getirisi, hata terimi	Hata ve hileyeye ilişkin bildirimlerin firmaların hisse senedi getirilerine etki etmediğini belirlemiştir.
Asiri ve Hameed (2014)	Bahreyn Borsasında yer alan firmaların 1995-2013 yılları arasındaki finansal verileri	Regresyon Analizi	Piyasa Değeri	Borç Oranı, Varlık Devir Hızı, Varlık Getirisi, Özkaynak Getirisi, Finansal Kaldıraç Oranı, Cari Oran, Tobin's Q Oranı, Stok Devir Hızı, Toplam Varlık, Faizi Karşılama Oranı	Bankalarda aktif karlılık ve finansal kaldıraçın firma değerini pozitif olarak, sigorta şirketlerinde aktif karlılık ve aktif büyüklüğün firma değerini negatif olarak, finansal kaldıraç pozitif olarak etkilediğini tespit etmişlerdir.
Kaya ve Öztürk (2015)	Borsa İstanbul Gıda-İçki-tütün endeksinde yer alan şirketlerin 2000 ile 2013 yılları arasındaki finansal verileri	Panel Eş Bütünlüğe Ve Granger	Hisse Senedi Fiyatı	Esas Faaliyet Karlılık Oranı, Aktif Karlılık Oranı, Net Kar Marjı,	Muhasebe kârları ile hisse fiyatlarının eş bütünlüğe olduğunu, aktif karlılık ile net kâr marjı değişkenlerinden hisse fiyatı değişkenine doğru tek taraflı, esas faaliyet karlılığı değişkeni ve hisse fiyatı değişkeni arasında iki taraflı nedensellik olduğunu belirlemiştir.
Başarır ve Ülker (2015)	BİST'te yer alan bankaların 2002Ç1-2013Ç2 dönemlerine ait verileri	Panel Veri Analizi	Hisse senedi getirileri	Karşılıklar sonrası net faiz geliri/Top. Aktifler Krediler/Toplam Aktif, Top. Kredi ve Borçlar/Top. Aktif, Takipteki Krediler/Toplam Aktifler, Likit Varlıklar/Toplam Varlıklar, Net Kar/Top. Aktif.	Karlılık oranları dışındaki oranlarla hisse getirileri arasında anlamlı ilişki bulunduğunu belirlemiştir.
Kurt ve Köse (2017)	Borsa İstanbul'da yer alan 9 bankanın hisse kazançları ve 32 tane mali oranları	Panel Granger Nedensellik	Hisse senedi Getirileri	Sermaye yeterlilik oranı, bilanço yapısı, aktif kalitesi, likidite oranları, karlılık oranları, gelir gider yapısına ilişkin finansal oranlar	(Öz kaynaklar-Duran Varlıklar) / Top. Aktif oranıyla (TP Kredi ve Alacak) / (Toplam Kredi ve Alacak) oranının hisse kazançlarının Granger anlamında sebebi olduğunu tespit etmişlerdir.
Şişman vd. (2017)	Bist Teknoloji endeksinde yer alan firmaların 2009/1 ve 2015/2 dönemi arasındaki finansal verileri	En küçük kareler yöntemi	Hisse Senedi Fiyatları	Temettü ödeme oranı, hisse başına kar oranı, aktif karlılığı oranı, kaldıraç oranı, fık oranı, net kar büyüme hızı, öz sermaye artış hızı, işlem görme oranı ve piyasa değeri/defter değeri oranları	Hisse değerine etki eden en önemli unsurların piyasa değeri/defter değeri ve hisse başına kar oranı olduğunu belirlemiştir.
Wijaya ve Yustina (2017)	Endonezya Borsasında yer alan bankaların 2010-2014 dönemine ait verileri	Regresyon Analizi	Hisse Fiyatları	Temettü Oranı, ödeme gücü oranı, karlılık oranları, borç/özkaynak oranı	Hisse kazançları ile temettü oranları ve özkaynak oranları arasında anlamlı ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.
Büberkökü (2017)	BİST'te yer alan 10 bankanın 2002-2015 arası dönemlere ait finansal verileri	Regresyon Analizi, Nedensellik	Hisse Fiyatları	İşlem hacmi	Hisse getirilerinin işlem hacmi üzerindeki etkisinin daha yüksek olduğunu, sekiz bankada hisse fiyatlarından işlem hacmine doğru tek yönde pozitif olarak nedensellik bağı bulunduğunu, iki bankada pozitif ve çift yönde nedensellik bağı bulunduğunu belirlemiştir.
Dılmaç ve Korkmaz (2018)	2008-2015 dönem aralığında Borsa İstanbul'da işlem göre 12 banka ve 5 sigorta şirketinin 3'er aylık dönemler arasındaki verileri	Panel Regresyon Analizi	Piyasa Değeri/Defteri ve Tobin's Q oranı	Likidite, öz kaynak karlılığı, kaldıraç oranı, büyüklük, aktif büyüme ve maddi olmayan duran varlık oranları	Sigorta şirketlerinde kaldıraç oranının piyasa değeri/defter değerini pozitif yönde, özkaynak karlılık oranını ise negatif yönde etkilediğini, bankalarda kaldıraç ve büyüklüğün piyasa değeri/defter değeri oranında olumsuz şekilde, özkaynak karlılığı ile maddi olmayan duran varlıkları olumlu etkilediğini belirlemiştir.

Tablo 1'de yer bulan çalışmalar incelendiğinde, genellikle regresyon analizi kullanılarak yapılan çalışma sonuçlarında, kilit denetim konularına ilişkin bildirimlerin yatırımcıların yatırım kararlarını ve hisse fiyatlarını etkilediği tespit edilmiştir. Tablo 2'deki çalışmalar incelendiğinde ise; bankalara özgü finansal verilerin (aktif ve özsermaye karlılığı, toplam aktif büyüklüğü, mevduat tutarı, kredi hacmi, takipteki kredilerin aktif toplamına oranı ve net faiz gelirinin aktive oranı gibi faktörlerin) bankaların hisse değerini etkileyebildiği görülmektedir.

Bağımsız denetim faaliyeti sonucunda ortaya konulan KDK'lara ilişkin bildirimlerin Türk bankacılık sektöründeki bankaların hisse değerleri üzerinde etkisini irdeleme amacına sahip bu çalışmanın literatüre birkaç katkısı olacağı düşünülmektedir. Birincisi, bu çalışma literatürde benzer bir araştırmaya rastlanılmayan, KDK'lara ilişkin bildirimlerin Türk bankacılık sektöründeki bankaların hisse değerine (hisse yatırımcılarının yatırım kararına) etkisini irdelemektedir. İkincisi, bu çalışma, konu ile ilişkili mevcut literatürü genişletecektir. Üçüncüsü ise çalışmada elde edilecek bulguların hem yatırımcıların getirilerini hem de bankaların değerini artırmak için dikkat edilecek hususların ne olduğu hususunda ilgili taraflara faydalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

Veri ve Metodoloji

Çalışmada kilit denetim konularının hisse getirisi üzerindeki etkisi Türk bankacılık sektörü için araştırılmıştır. Buna yönelik olarak hisseleri BİST'te işlem gören ve Tablo 3'te listelenen 9 mevduat bankasının 2017-2022 dönemine ait yıllık verileri kullanılmıştır. Sözü edilen bankaların hisse senetlerinin yıllık logaritmik getirileri, çalışmanın bağımlı değişkeni olarak belirlenmiş iken bağımsız değişkenler ise denetim faaliyetleri sonucunda açıklanan kilit denetim konularından oluşmuştur. Ayrıca literatürde yer bulan (Tablo 2'de yer verilen) ve sıklıkla hisse getirisine etkisi araştırılan finansal değişkenler de kontrol değişkenler olarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 3: Çalışmaya Dahil Edilen Bankalar

1	(AKBNK)	-Akbank T.A.Ş.
2	(VAKBN)	-Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.
3	(ISCTR)	-Türkiye İş Bankası A.Ş.
4	(QNBFB)	-QNB Finansbank A.Ş.
5	(SKBNK)	-Şekerbank T.A.Ş.
6	(YKBNK)	-Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
7	(HALKB)	-Türkiye Halk Bankası A.Ş.
8	(ICBCT)	-ICBC Turkey Bank A.Ş.
9	(GARAN)	-Türkiye Garanti Bankası

Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 4'te, değişkenlere ilişkin temel istatistikler ise Tablo 5'te gösterilmiştir. Çalışma değişkenlerinden bankaların hisse getirileri Borsa İstanbul'un web sitesinden, kilit denetim konularına ilişkin veriler bankaların bağımsız denetim raporlarından ve kontrol değişkenler de ilgili bankaların mali tablolarından derlenmiştir.

Tablo 4: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Açıklama
Getiri	Hisse senedinin yıllık logaritmik getirisi
DeğerDüş	TFRS9 kapsamında değer düşüklüğü ile ilişkili kilit denetim konuları var ise 1, yok ise 0 değerindeki kukla değişken
İlkTFRS9	TFRS9'un ilk kez uygulanması kilit denetim konuları var ise 1, yok ise 0 değerindeki kukla değişken
Emeklilik	Emeklilik Haklarından Doğan Yükümlülükler (Emeklilik Planları) kilit denetim konuları var ise 1, yok ise 0 değerindeki kukla değişken
FinAraç	Finansal araçların ölçülmesi (gerçeğe uygun değer hiyerarşisi Seviye 3 olarak belirlenen finansal araçlar) KDK var ise 1, yok ise 0 değerindeki kukla değişken
RiskKor	Riskten korunma muhasebesi kilit denetim konuları var ise 1, yok ise 0 değerindeki kukla değişken
TürevFin	Türev finansal araçların değerlemesi kilit denetim konuları var ise 1, yok ise 0 değerindeki kukla değişken
BilgiTek	Bilgi teknolojileri denetimi kilit denetim konuları var ise 1, yok ise 0 değerindeki kukla değişken
ROA	Aktifin karlılığı
ROE	Özkaynakların karlılığı
KAO	Kredilerin aktife oranı
NFGTA	Net faiz geliri/Toplam aktifler

Tablo 5: Çalışmada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Özet İstatistikler

Değişkenler	Ort.	Std Sapma	Min	Maks	Gözlem Adedi
Getiri	0.25	0.52	-0.58	1.43	54.00
DeğerDüş	0.89	0.32	0.00	1.00	54.00
İlkTFRS9	0.07	0.26	0.00	1.00	54.00
Emeklilik	0.78	0.42	0.00	1.00	54.00
FinAraç	0.09	0.29	0.00	1.00	54.00
RiskKor	0.07	0.26	0.00	1.00	54.00
TürevFin	0.19	0.39	0.00	1.00	54.00
BilgiTek	0.15	0.36	0.00	1.00	54.00
ROA	0.02	0.02	-0.02	0.13	54.00
ROE	0.16	0.22	-0.35	1.47	54.00
KAO	0.60	0.07	0.39	0.71	54.00
NFGTA	0.04	0.01	0.02	0.07	54.00

Bankaların ilgili dönemde aktif karlılığının ortalama olarak %2 seviyesinde olduğu, özkaynak karlılığının ise %16 civarında olduğu Tablo 5'te görülmektedir. Çalışmaya konu dönemde banka hisselerinin logaritmik seviyede %0,2 oranında bir getiri sağladığı anlaşılmaktadır.

Denetim raporlarında açıklanan KDK'lara yönelik bildirimlerin Türk bankacılık sektöründeki bankaların hisse değerleri üzerinde etkisi, panel veri regresyon analizi ile irdelenmiştir. Denklem 1, panel veri regresyon analizi ile çözümlenecek çalışma modelini ifade etmektedir.

$$\begin{aligned} \text{Getiri}_{i,t} = & \beta_1 + \beta_2 \text{DeğerDüş}_{i,t} + \beta_3 \text{İlkTFRS9}_{i,t-1} + \beta_4 \text{Emeklilik}_{i,t} + \beta_5 \text{FinAraç}_{i,t} \\ & + \beta_6 \text{RiskKor}_{i,t} + \beta_7 \text{TürevFin}_{i,t} + \beta_8 \text{BilgiTek}_{i,t} + \beta_9 \text{ROA}_{i,t} + \beta_{10} \text{ROE}_{i,t} \\ & + \beta_{11} \text{KAO}_{i,t-1} + \beta_{12} \text{NFGTA}_{i,t} + u_{i,t} \end{aligned}$$

(1)

Denklem 1'de yer alan "i", bankaları temsil etmektedir (i=1....9); "t", "t" dönemini (t=2017....2022), "Getiri_{i,t}" ise "t" yılı için "i" bankası hissesinin logaritmik getirisini ifade etmektedir. Diğer değişkenlere ilişkin açıklamalara Tablo 4'te verilmiştir. Son olarak "u_{i,t}" ise hata terimidir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda ortaya konulan model, panel veri regresyon analiziyle çözümlenmiştir. Panel veriler ve zaman serileri ile kesit verilerini birleştirerek bireylerin (burada, bankaların) zaman içindeki (burada, 2017-2022 dönemindeki) eğilimlerinin gözlemlenmesini kolaylaştırmaktadır (Baltagi, 2005). Dolayısıyla panel veriler hem birime hem de zamana bağlı olarak değişen özellikleri yansıtmaya özelliğine sahiptir. Bu nedenle, spesifikasyon testlerinin sonuçları birim ve/veya zaman etkilerinin varlığını gösteriyorsa, Denklem 1'deki model rastgele etki modellerinin yanı sıra sabit etkili modeller kullanılarak da çözümlenebilir. Panel veri analizi için sabit etkili modellerin mi yoksa rastgele etkili modellerin mi daha uygun olduğunu belirlemek amacıyla Hausman (1978) testleri uygulanmaktadır. Birim ve/veya zaman etkisi gözlemlenmiyorsa, Denklem 1, birleştirilmiş sıradan en küçük kareler (OLS) tahmincisi kullanılarak çözümlenebilir.

Bulgular

Analizde yer alan veri seti, yatay kesit ve de zaman serisi özellikleri taşıması nedeniyle panel regresyon analizi yöntemi kullanılacaktır. Fakat regresyon analizi yapılmadan önce, değişkenlerin birim kök içerip içermediğini test etmek gerekmektedir. Zira durağan durumda bulunmayan zaman serileri kullanılarak oluşturulan modeller sahte regresyonlara neden olabilir, bu da elde edilen katsayıların ve işaretlerin yanıltıcı olabileceği anlamına gelir (Gujarati, 2009). Bu çalışmada, bir ve sıfır değerini alan kukla değişkenler hariç sürekli değişkenlerin durağanlığı ADF birim kök testi ile sınanmış olup,

sonuçlar Tablo 6’da yer almaktadır. Tabloda yer alan değerlerden anlaşılacağı üzere değişkenlerin tamamı düzeyde durağandır.

Tablo 6: Panel Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKEN	DÜZEYDE	
	İstatistik	Olasılık
Getiri	-3.0953	0.0010
ROA	-3.2209	0.0006
ROE	-3.4908	0.0005
KAO	-3.4096	0.0003
NFGTA	-4.8149	0.0000

Panel veriler kullanılarak yapılan analizlerde klasik model, sabit etkili model ile tesadüfi etkili model arasında tercih yapmak gerekir. Bunun için öncelikle kurulan modelde zaman veya birim etkinin varlığı sınanmalıdır. Zaman veya birim etki yoksa klasik modelin kullanılması uygundur. Aksi takdirde tesadüfi ve sabit etkili model arasında tercih yapmak gerekecektir.

Bu çalışmada birim etkinin varlığı F Testi ile, zaman etkinin varlığı LR Testi ile araştırılmış, sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur. Sonuçlara göre modelde birim ve zaman etkinin bulunduğu belirlenmiştir. İki model arasında tercih yapmak için Hausman testinden yararlanılmış, test sonucuna göre uygun modelin sabit etkili model olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7: Panel Modelinin Oluşturulması

F Testi		LR Testi		Hausman Testi		BELİRLENEN MODEL
İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	SABİT ETKİLİ MODEL
7.31	0.0000	20.11	0.0000	16.09	0.0411	

Panel regresyon analizinde diğer zaman serisi testlerinde olduğu üzere değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon bulunup bulunmadığı belirlenmelidir. Bu temel varsayımların sağlanmaması durumunda hatalı tahminler türetilmektedir. İlgili varsayımların sınanması ve varsayımlar sağlanmıyor ise dirençli tahmincilerin kullanılması sağlıklı yorumların yapılabilmesi için önemlidir.

Tablo 8: Otokorelasyon ile Değişen Varyans Test Sonuçları

DEĞİŞEN VARYANS (Modifiye Edilmiş Wald Testi)		OTOKORELASYON		BİRİMLER ARASI KORELAYON	
chi2	Olasılık	Baltagi-Wu LBI	Modifiye edilmiş Bhargava et al. Durbin-Watson	Alpha	Frees Testi
30.91	0.0001	2.55	2.28	0.10 : 0.4127 0.05 : 0.5676 0.01 : 0.9027	0.679

Bu çalışmada modelin kalıntılarında değişen varyans sorunu olup olmadığı Modifiye Edilmiş Wald Testi ile sınanmıştır. Otokorelasyon sorunu da Modifiye edilmiş Bhargava vd. Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu LBI testi ile belirlenmiştir. Son olarak birimler arası korelasyonun varlığı ise Frees testi ile araştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiş olup sonuçlara bakıldığında modelde sadece değişen varyans sorunu olduğu, birimler arası korelasyon ile otokorelasyon sorunu bulunmadığı belirlenmiştir.

Varsayımlara ilişkin tüm bulgular sonucunda; Denklem 1’in, sabit etkiler modelinde değişen varyansa karşı dirençli standart hatalar sunan Huber, Eicker ve White Tahmincisi ile çözümlenmesi gerektiği belirlenmiştir (Tatoğlu, 2020).

Tablo 9: Panel Veri Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t - istatistiği	Olasılık
DeğerDüş	-0.2839	0.089716	-3.17	0.013**
İlkTFRS9	-0.6357	0.273495	-2.32	0.049**
Emeklilik		(omitted)		
FinAraç	-0.5395	0.049861	-10.82	0.000*
RiskKor	0.9911	0.063368	15.64	0.000*
TürevFin		(omitted)		
BilgiTek	-0.3387	0.360820	-0.94	0.375
ROA	-18.8967	13.74477	-1.37	0.206
ROE	1.7723	1.186219	1.49	0.174
KAO	0.4136	1.214282	0.34	0.742
NFGTA	35.5977	5.043381	7.06	0.000*
u	-1.5630	0.750682	-2.08	0.071***
R ²		0.65		
F-istatistiği		70.56*		

NOT: *, ** ve ***, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesinde anlamlılığı belirtmektedir. “omitted” ifadesi ise çoklu doğrusal bağlantı sorunu nedeniyle değişkenin analizden otomatik olarak çıkarıldığını belirtmektedir.

Tablo 9'daki F istatistik verileri, panel veri regresyon analizleri ile çözümlenen modelin %1'lik anlamlılık düzeyinde genel olarak anlamlı olduğunu, R² verileri ise bağımlı değişkendeki değişimin %65'inin model tarafından açıklanabildiğini göstermektedir.

Model sonuçlarına göre (Tablo 9), kilit denetim konularına ilişkin bildirimler, genel olarak, Türk bankacılık sektöründeki bankaların hisse getirilerini istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde etkilemektedir. İlgili analizler sonucunda; banka bağımsız denetim raporlarında yer alan “TFRS9 kapsamında değer düşüklüğü”, “TFRS9’un ilk kez uygulanması”, ve “Finansal araçların ölçülmesi” ile ilişkili kilit denetim konularına ilişkin bildirimlerin hisse getirilerini istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde negatif

yönde etkilediği, buna karşın “Riskten korunma muhasebesi” ile ilişkili kilit denetim konularına ilişkin bildirimlerin ise hisse getirilerini yine istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde pozitif yönde etkilediği açığa çıkarılmıştır. Beklenildiği üzere, kilit denetim konularına başka bir ifadeyle önemli yanlışlık riskinin daha yüksek düzeyde olduğu öngörülen ya da fazla riskli olarak belirlenen konulara ilişkin duyuruların (“RiskKor” ve “BilgiTek” değişkenleri hariç), hisse getirilerini negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. “RiskKor” değişkenine ilişkin beklenti dışı sonuç, rasyonel olmayan yatırımcı davranışları sonucu ortaya çıkan bir anomali olarak değerlendirilebilir. “Bilgi teknolojileri denetimi” ile ilişkili kilit denetim konularına yönelik bildirimler ise hisse getirilerini (yatırımcı kararlarını) etkilememektedir. Çalışmaya ilişkin kontrol değişkenlerine gelince, bu değişkenlerden yalnızca net faiz gelirlerinin aktiflere oranı değişkeni, banka hisse getirilerini istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde ve pozitif yönde etkilemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, BİST’te yer alan 8 bankanın 2017-2022 yılları arasındaki bağımsız denetim raporlarında açıklanan kilit denetim konularının hisse getirisi üzerindeki etkisi panel regresyon analizi ile incelenmiştir. Bu kapsamda hisse getirileri bağımlı değişken olarak, açıklanan kilit denetim konuları ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarına KDK’lara ilişkin bildirimlerin, genel olarak, Türk bankacılık sektöründeki bankaların hisse getirilerini istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiştir. Banka bağımsız denetim raporlarında yer alan “TFRS9 kapsamında değer düşüklüğü”, “TFRS9’un ilk kez uygulanması”, ve “Finansal araçların ölçülmesi” ile ilişkili kilit denetim konularına ilişkin bildirimlerin hisse getirilerini negatif yönde etkilediği, buna karşın “Riskten korunma muhasebesi” ile ilişkili kilit denetim konularına ilişkin bildirimlerin ise hisse getirilerini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Beklenildiği üzere, kilit denetim konularına ilişkin duyuruların (“RiskKor” ve “BilgiTek” değişkenleri hariç), hisse getirilerini negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. “RiskKor” değişkenine ilişkin beklenti dışı sonuç, rasyonel olmayan yatırımcı davranışları sonucu ortaya çıkan bir anomali olarak değerlendirilebilir. “Bilgi teknolojileri denetimi” ile ilişkili kilit denetim konularına yönelik bildirimlerin ise hisse getirilerini (yatırımcı kararlarını) etkilemediği belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan kontrol değişkenlerinden ise sadece Net Faiz Gelirlerinin aktive oranının hisse getirilerini pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu çalışmada elde edilen bulgular, Altawalbeh ve Alhajaya (2019), Zhai vd. (2021) gibi çalışmalarla benzer sonuçlara sahiptir.

Denetim raporlarında belirlenen KDK’lara ilişkin bildirimlerin Türk bankacılık sektöründeki bankaların hisse değerleri üzerinde etkisini ortaya

koyan bu çalışma, literatürde ilk kez KDK'lara ilişkin bildirimlerin Türk bankacılık sektöründeki bankaların hisse değerine (hisse yatırımcılarının yatırım kararına) etkisini ortaya koymaktadır. Çalışmada elde edilen bulguların hem yatırımcıların getirilerini hem de bankaların değerini artırmak için dikkat edilecek hususların ne olduğu hususunda ilgili taraflara faydalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir. Şöyle ki bankalar muhasebe süreçlerini iyileştirerek denetçilerin riskli/önemli gördüğü alanları daha şeffaf hale getirici gayretlerde bulunabilir. Böylece yatırımcı algısını olumlu şekilde iyileştirerek hisse değerini artırabilirler. Diğer taraftan hisse yatırımcıları, bağımsız denetim raporlarına ve özellikle bu aralarda yer alan KDK'lara ilişkin bildirimlere odaklanarak yatırımlarına yön verebilirler.

Sonraki çalışmalarda bankaya özgü hangi unsurun, hangi kilit denetim konularına ilişkin bildirimlerin yapılmasına neden olduğu incelenerek literatüre katkı sağlanabilir. Ayrıca bu çalışmanın benzerleri diğer sektörlerde uygulanarak yazındaki bulguların genişletmesine katkı sunulabilir.

Kaynakça

- Altawalbeh, M.A.F. and Alhajaya, M.E.S. (2019). The investors reaction to the disclosure of key audit matters: empirical evidence from Jordan. *International Business Research*, 12(3), 50-57. doi:10.5539/ibr.v12n3p50
- Asiri, B.K. and Hameed, S.A. (2014) Financial ratios and firm's value in the Bahrain Bourse, *Research Journal of Finance and Accounting*, 5(7): 1-9.
- Baltagi, B. 2005. *Econometric Analysis of Panel Data*. The Atrium Southern Gate Chichester: John Wiley and Sons Ltd.
- Başarır, Ç., Ülker, Y. (2015), Relationship between financial performance of banks and stock revenues: panel data analysis, *Journal of Applied Finance & Banking*, 5(5), 171-183.
- Bedard, J., Gonthier-Besacier, N. and Schatt, A., (2014), *Costs and benefits of reporting key audit matters in the audit report: The French experience*, International Symposium on Audit Research (pp. 5-21). Maastricht: ISAR-International Symposium on Audit Research.
- Bozkurt, İ., Öksüz, S., ve Karakuş, R. (2015). Finansal tablo ilanlarının hisse getirileri üzerindeki etkisi: BİST'de ampirik bir uygulama. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(103), 112-141. doi: /10.33203/mfy.307954
- Büberkökü, Ö. (2017). İşlem hacmi ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin incelenmesi: banka hisselerine dayalı bir analiz. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 457-482. doi: 10.20875/makusobed.324146

- Doğan, A. (2018). Bağımsız denetimde yeni bir yaklaşım: kilit denetim konuları. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(1), 65-89. doi:10.31460/mbdd.355378
- Gujarati, D. N. (2009). Temel Ekonometri (Çev. Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen). İstanbul: Ayhan Matbaası.
- Hausman, J. A. 1978. Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1251-1271.
- Kamu Gözetim Kurumu. (2023). BDS 701: Kilit denetim konularının bağımsız denetçi raporunda bildirilmesi. Erişim adresi: <https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/10439/TDS-2023-Seti>
- Karapınar, A. ve Dölen, T. (2020). Bağımsız denetim raporlarında kilit denetim konusu açıklamaları: Türkiye örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(4), 763-780. doi:10.31460/mbdd.781322
- Kaya, A. ve Öztürk, M. (2015). Muhasebe kârları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki: BİST firmaları üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 67, 37-54. doi:10.25095/mufad.396573
- Korkmaz, Ö. ve Dilmaç, M. (2018). Firma piyasa değerini etkileyen finansal faktörler: Banka ve sigorta işletmeleri üzerine bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 179-201. doi:10.11611/yead.410554. doi:10.11611/yead.410554
- Kurt, G. ve Köse, A. (2017). Türkiye’de bankaların finansal oranları ile hisse senedi getirisi arasındaki panel nedensellik ilişkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 302-312.
- Liao, L., Sharma, D., Yang, Y. and Zhao, R. (2023). Adoption and content of key audit matters and stock price crash risk. *International Review of Financial Analysis*, 88, 102706. doi:/10.1016/j.irfa.2023.102706
- Özcan, A. (2021). What factors affect the disclosure of key audit matters? Evidence from manufacturing firms. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(1), 149-161. doi:10.17130/ijmeh.796444
- Sawangjan, P. and Suttipun, M. (2020). The relationship between key audit matters (Kams) disclosure and stock reaction: cross-sectional study of Thailand, Malaysia, and Singapore. *GATR Journal of Finance and Banking Review*, 5(3), 70-77. doi:10.35609/jfbr.2020.5.3(1)
- Şenel, C. (2022). Mevduat Bankalarının Hisse Senedi Getirilerine Etki Eden Finansal Faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 1880-1889. doi:10.20491/isarder.2022.1477

Şişman, M.E., Çömlekçi, İ. ve Şahin, Ö. (2017). Hisse senedi fiyatını etkileyen işletme düzeyindeki faktörler: Borsa İstanbul’da bir uygulama. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 88-107.

Tatoğlu, F. Y. (2020). Panel Veri Ekonometrisi. *Beta Yayınevi*. Ankara.

Uyar, U. ve Küçükkaplan, İ. (2011). “Finansal tablolarla yapılan hile ve hataların firmaların hisse senedi getirilerine etkisi”, III. Ulusal Kurumsal Yönetim, Yolsuzluk, Etik ve Sosyal Sorumluluk Konferansı, 7-11 Haziran 2011, Nevşehir

Wijaya, M., Yustina, A.I. (2017). The Impact of financial ratio toward stock price: evidence from banking companies. *Journal of Applied Accounting and Finance*, 1(1): 1-36. doi:10.33021/jaaf.v1i1.174

Zhai, H., Lu, M., Shan, Y., Liu, Q. and Zhao, Y. (2021). Key audit matters and stock price synchronicity: Evidence from a quasi-natural experiment in China. *International Review of Financial Analysis*, 75, 101747. doi:10.1016/j.irfa.2021.101747

Atf için;

Öksüz, S. ve Cengiz, S. (2024). Bankalarda kilit denetim konuları ve hisse değerine etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 349-362. doi: 10.54558/jiss.1401956

Etik Beyanı:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur

Yazar Katkıları: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Klasik ve Çağdaş Benimseme Teorisi Bağlamında Teknolojinin Yayılması ve Gelişmesi

Mehmet Ali Demir*

Öz

Amaç: Bu çalışmada teknolojinin gelişmesi ve yayılmasını etkileyen klasik ve çağdaş benimseme teorileri olmak üzere teknoloji benimseme teorileri ve teknoloji benimsemesini etkileyen faktörler sırasıyla ele alınarak çözüm önerileri sunulmaktadır. Çalışmanın devamında ise teknoloji benimsemesinin yapısını anlayabilmek için firmaya özgü özelliklerin bir diğer ifadeyle firmaların teknolojiyi benimsemesinde etkileyen faktörler incelenmiştir.

Yöntem: Akademik yazın incelemesine dayanan bu çalışmada farklı teorik anlayışlar, araştırma problemleri, değişkenler ve ölçümlerle teknoloji benimseme modelleri ve teorileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Yeni teorik araştırma çerçevesinin geliştirilmesi bir dizi faktöre bağlı olmaktadır. Bu çalışmada teknoloji benimsemesinde belirleyici role sahip olan faktörler incelenmiş olup, bu faktörler yapılacak olan yatırımın coğrafi konumundan, üretimin organizasyonunda etkili olan firma eksenli faktörlere, yabancı sermayeden beşerî sermayeye, firmaların büyüklüğünden firmaların teknoloji kullanım amaçlarına kadar birçok değişkenleri kapsamaktadır.

Bulgular: Teknolojinin gelişmesi ve yayılmasında birçok farklı değişkenin belirleyici olduğu anlaşılmıştır. En çok bahsedilen faktörler firmaya özgü faktörlerdir. Bu faktörler, firmanın büyüklüğü, uluslararası pazarlarda tanınması, firmanın öncül bilgiyi sunması olarak açıklanmaktadır.

Sonuç: Teknolojinin gelişmesi ve yayılmasında birçok farklı değişkenin belirleyici olduğu anlaşılmıştır. En çok bahsedilen faktörler, firmaya özgü faktörlerdir. Teknolojinin gelişmesi ve yayılmasının başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için piyasada yer alan birçok firmanın teknoloji benimseme kuramlarını ve teknolojinin gelişmesini etkileyen faktörleri dikkate almaları gerekmektedir.

Özgünlük: Araştırma sorularına bulunacak cevaplar ve bu alandaki akademik literatür boşluğunun doldurulması, araştırmacıların yeni bir düzen ya da yöntem belirleme/geliştirme çalışmalarında yararlanabilecekleri ve aynı zamanda daha sonra yapılacak olan akademik ve bilimsel çalışmalara da ışık tutabilecek olmasıyla özgündür.

Anahtar Sözcükler: Teknoloji, teknoloji benimseme teorileri, klasik benimseme teorisi, çağdaş benimseme teorisi.

* Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, malidemir@karatekin.edu.tr

Diffusion and Development of Technology in the Context of Classical and Contemporary Adoption Theory

Mehmet Ali Demir*

Abstract

Purpose: In this study, classical and contemporary adoption theories influencing the development and dissemination of technology are discussed. Technology adoption theories and factors influencing technology adoption are sequentially examined, and solution suggestions are presented. In the continuation of the study, factors affecting the adoption of technology by companies are investigated to understand the structure of technology adoption.

Method: Based on the study of the academic literature, the study examines the relationship between different theoretical insights, research problems, variables and measurements and technology adoption models and theories. The development of a new theoretical research framework depends on a number of factors. The study examines factors that play a decisive role in the adoption of technology, ranging from the geographical location of the investment to the company axis factors that have an impact on the organization of production, from foreign capital to five-party capital, the size of the companies to the purposes for which the companies use technology.

Findings: It is understood that many different variables are decisive in the development and spread of technology. The most frequently mentioned factors are corporate-specific factors. These factors are explained by the size of the company, its recognition in international markets, and the company's provision of preliminary information.

Implications: It is understood that many different variables are decisive in the development and spread of technology. The most frequently mentioned factors are corporate-specific factors. In order for the development and dissemination of technology to take place successfully, many companies in the market need to take into account the theory of technology adoption and the factors affecting the development of technology.

Originality: The answers to the research questions and the filling of the academic literature gap in this area are characteristic of the fact that researchers can benefit from the work of defining/developing a new scheme or methodology, and can also shed light on future academic and scientific work.

Keywords: Technology, technology adoption theories, classical adoption theory, contemporary adoption theory.

* Dr., Çankırı Karatekin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, malidemir@karatekin.edu.tr

Received : January 19, 2024
Type : Research Article

Accepted: June 13, 2024

Giriş

İçerisinde bulunduğumuz 21.yüzyıl bilgi çağı olarak adlandırılmakta ve bu dönemin en temel özellikleri teknolojinin gelişmesi ve yayılması, hızlı bilgi üretimi, bilimsel gelişmeler ve küreselleşen dünya düzeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya düzeninde meydana gelen değişimler ile özellikle son dönemde ekonomik büyüme ve kalkınmayla alakalı analiz ve tartışmalarda teknolojinin gelişmesi ve yayılmasını etkileyen faktörler daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Bireyin ya da bir firmanın belirli bir teknolojiyi kabul edip etmeyeceği ve bu kararlar ilgili zaman dilimi gibi belirleyici faktörler birden fazla disiplinde uzun bir süredir araştırılmaktadır. Bununla birlikte teknolojinin yayılma hızı, teknoloji benimseme olgusu ve teorileri, her geçen gün firmaların ilgi odağı olmuştur. Özellikle hızlı bir ekonomik büyüme sürecinin hükümetlerin ve firmaların öncelikli hedefi olması söz konusu teoriler ve faktörler pek çok kişi ve kurum tarafından tartışılmaktadır (Pamukçu & Tandoğan, 2015). Bu durumun altındaki temel sebeplerden biri belki de en önemlisi hızlı bir şekilde artmaya başlayan teknolojik yeniliklerin toplum tarafından günlük hayatın her aşamasında ve alanında kullanılmasının kaçınılmaz olmasıdır. Böylece teknolojik yeniliklerin toplumlar arasında hızlı bir şekilde yayılması ve bunu şahısların, firmaların ve ülkelerin benimsemesi için teknolojinin kullanımını arttıran faktörlerin bilinmesi çok önemli hale gelmektedir. Aynı zamanda bu teknolojik yeniliklerin kullanılabilmesinde ve benimsenebilmesinde ortaya çıkabilecek handikapların ve eksikliklerin, milletlerarası teknolojik standartların ve bunlara ışık tutacak teorilerin ve politikaların bilinmesi de çok önem arz etmektedir.

Araştırma Sorusu ve Yöntem

Teknolojinin gelişmesi ve yayılması meselesi ülkelerin veya firmaların ekonomik olarak büyümesinde ve gelişmesinde orta ve uzun vadede en önemli belirleyicilerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle teknolojik benimsemeyi belirleyen faktörler, modern iktisadi düşüncenin ortaya çıkışından bugüne farklı iktisadi akımlarla her zaman üzerinde durulan bir konu olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Günümüz iş dünyasında rekabet ortamı her geçen gün artmakta olup, bu durum teknolojiye ve araştırma geliştirme uygulamalarına verilen önemi daha da arttırmaktadır. Bu yönüyle söz konusu rekabet ortamında firmaların varlıklarını sürdürebilmeleri için teknolojinin gelişmesi, yayılması ve benimsemesini etkileyen teorileri ve faktörleri bilmeleri büyük bir önem arz etmektedir. Bu sebeple, çalışmanın ilerleyen aşamalarında teknolojinin gelişmesi ve yayılmasını etkileyen klasik ve çağdaş benimseme teorileri olmak üzere teknoloji benimseme teorileri ve teknoloji benimsemesini etkileyen faktörler sırasıyla ele alınarak çözüm önerileri sunulacaktır. Çalışmanın devamında ise teknoloji benimsemesinin yapısını anlayabilmek için firmaya özgü özelliklerin bir diğer ifadeyle firmaların teknolojiyi benimsemesinde etkisi olan faktörler incelenecektir. Bu

araştırma; teknolojinin benimsenmesinde ve yayılmasında uluslararası yazında kullanılan temel yaklaşımlar (teoriler) nelerdir? Bir firma özelinde teknolojinin benimsenmesini belirleyen faktörler nelerdir? sorularına cevap aramaktadır. Teknolojinin yayılması ve benimsemesini ele alan bu çalışma ile hem araştırma sorularının cevabının aranması hem de akademik yazındaki boşluğun doldurulması hedeflenmektedir. Akademik literatür incelemesine dayanan bu çalışmada farklı teorik anlayışlar, değişkenler ve ölçümlerle teknoloji benimseme modelleri ve teorileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmanın yapılmasıyla araştırmacıların yeni bir düzen ya da yöntem belirleme/geliştirme çalışmalarında yararlanabilecekleri ve aynı zamanda daha sonra yapılacak olan akademik ve bilimsel çalışmalara da ışık tutabilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, teknoloji benimseme teorilerini ve bu kapsamda firmaların teknolojiyi benimsemesinde etkili olan faktörleri daha önce yapılan çalışmalar neticesinde bir çatı altında toplamak bu çalışmanın özgün değerini yansıtmaktadır. Bu çalışmada firmaların teknoloji benimsemesinde belirleyici role sahip olan faktörler incelenmiş olup, bu faktörler yapılacak olan yatırımın coğrafi konumundan, üretimin organizasyonunda etkili olan firma eksenli faktörlere, yabancı sermayeden beşerî sermayeye, firmaların büyüklüğünden firmaların teknoloji kullanım amaçlarına kadar her şeyi kapsamaktadır. Ancak bu faktörler firmadan firmaya değişkenlik gösterebilmektedir. Böylece tek bir çatı altında oluşturulan teknolojinin benimsenmesinde firmalara özgü özellikler ile bundan sonraki süreçlerde firmaların teknolojiyi benimsemesinde etkili olan faktörleri kendine özgü özelliklere göre değerlendirilebilmesi ve buna göre önceliklendirme yoluna gitmesi hedeflenmektedir.

Teknoloji Kavramı

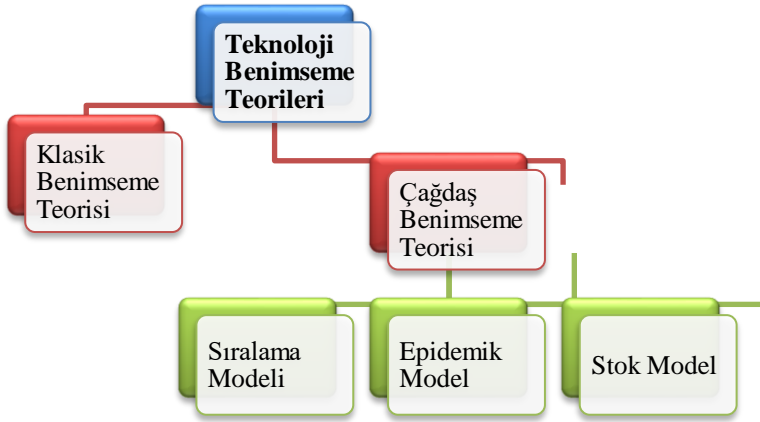
Teknoloji kelimesiyle son yıllarda günlük hayatımızın her alanında karşı karşıya kalmaktayız. Günümüzde neredeyse tüm sektörlerde (eğitim, finans, tarım, işletme, mühendislik, vb.) bu kavram kullanılmakta ve her alanda da farklı tanımlamalara yer verilmektedir. Kavram olarak teknoloji sözcüğü Yunanca kökenli olup, “techne” ve “logia” sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır. Teknoloji kelimesi sanat, beceri, uygulama gibi anlamlara gelmekle birlikte, bilimin uygulamaya geçirilmesi olarak da tanımlanmaktadır (Alkan, 1998).

Mevcut çalışmalara bakıldığında teknoloji kavramının farklı tanımlamalarının olduğu görülmektedir. Teknoloji kavramını Galbraith (1967) örgütlenmiş bilgilerin veya bilimsel verilerin sistemli bir şekilde uygulanarak pratik çalışmaların elde edilmesi şeklinde tanımlamıştır. Demirel (1993) çalışmasında teknoloji kavramını belirli amaçlara ulaşmak, belirli problemleri çözmek ve gözleme dayalı ve ortaya çıkarılmış bilgilerin uygulanması olarak ifade etmiştir. Heinich (1995) teknoloji kavramını 5 ana faktöre (tekrar üretilebilirlik, iletişim ve kontrol, güvenilirlik, algoritmik karar

verme ve etkileme- değiştirme) bağlayarak ifade etmeye çalışmıştır. Bu faktörleri dikkate alarak teknoloji kavramını pratik vazifeler için bilimin sistemli uygulamaları ve organize edilmiş bilgilerin bir bütünü olduğunu ifade etmiştir. Dahlman & Westphal (1982), teknolojinin toplumsal bir süreç içerisinde girdilerin çıktılara dönüşmesi süreci olduğunu ifade ederken, Dosi & Nelson (2010) teknoloji kavramını çıktıların elde edilmesi için girdilerin nasıl kullanılacağını anlatan bir yöntem olarak düşünmektedir.

Dünya düzeninde meydana gelen değişmelerle birlikte, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren teknolojinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin önemli derecede artmaya başladığı gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda birçok araştırmacı teknolojinin gelişmesi ve yayılmasında etkili olan benimseme teorilerini incelemeye başlamıştır. Bu çalışmanın da temel araştırma sorusunu oluşturan teknoloji benimseme teorisi ile ilgili iki farklı teori ortaya atılmıştır. Bu teorilerden biri klasik benimseme (adaption) teorisi iken, diğeri ağdaş benimseme teorisidir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde teknoloji benimseme teorileri (Klasik Benimseme Teorisi- ağdaş Benimseme Teorisi) ele alınacaktır.

şekil 1: Teknoloji Benimseme Teorileri

Not: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Teknoloji Benimseme Teorileri

Klasik benimseme teorisi, bireyi ve bireyin belirli bir yeniliği ya da özelde teknolojiyi kabul etmek veya reddetmek için yaptığı seçimleri incelemektedir. Bazı modellerde, benimseme yalnızca bir teknolojiyi kabul etmek değil, aynı zamanda teknolojinin uygun içeriğe ne ölçüde bütünleştirildiğidir. Dolayısıyla klasik benimseme teorisi bütüne değil, bütünü oluşturan parçalara odaklanan değişime dair bir mikro bakış açısidir. Bu bakış açısına göre klasik benimseme teorisi bir nüfusun belirli bir teknolojiyi nasıl benimsediği, teknolojiye ne

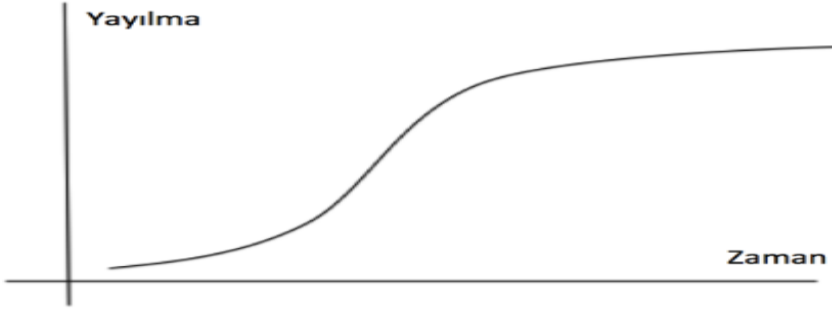
şekilde adapte olduğu veya teknolojiyi ne sebeple reddettiği gibi sorulara cevap arayarak, teknoloji benimseme sürecini etkileyen faktörleri göz önünde bulundurmaktadır (Davis, 1993; Venkatesh, 2000).

Teknoloji benimseme modeli ilk olarak Davis (1989) tarafından geliştirilmiş ve potansiyel kullanıcının davranışsal niyetini açıklamak için Ajzen & Fishbein'in (1980) mantıklı eylem teorisinden türetilmiştir. Teknoloji benimseme modelinde iki temel faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki algılanan kullanım kolaylığı kavramı diğeri ise algılanan yarar kavramıdır. Bu iki faktörün, bilgi teknolojilerinin kullanımında bireyin davranışına ve davranışsal niyetine direkt etkisi vardır. Davis'e (1989) göre, algılanan yararlılık, bir kişinin algı derecesinin, belirli bir düzeni, ürünü benimsemesinin, kullanmanın çalışma başarısını iyileştirebileceğine inanması olarak tanımlanmaktadır. Algılanan kullanım kolaylığı, bireyin algı derecesinin, belirli bir düzeni (ürünü benimsemenin) kullanmanın kolay olabileceğine inanmasıdır.

Teknoloji benimsemesi ve yayılması teorileri davranışsal değişikliklerin farklı yönlerini ele almasına rağmen çoğu belirli ortaklıkları ve varsayımları paylaşmaktadır. Birçok araştırmacı benimseme sürecinin tek bir olaydan ya da etkileşimden meydana gelmediğini kabul etmektedir. Bir yeniliği benimseme ya da benimsememe kararı bir defalık bir olay olabilirken, kişinin kararına yol açan faktörler sebepsiz gerçekleşmemektedir. Şöyle ki; zaman içerisinde kişilerin inançları ve tutumları değişiklik gösterebilmektedir. Bu bağlamda bireylerin teknolojiye yönelik kararları da değişiklik gösterebilmektedir (Straub, 2009). Bu görüş ile doğru orantılı olarak Mahajan & Peterson (1989) da klasik benimseme teorisinde, teknolojinin yayılma etkisi ile potansiyel kullanıcıların ilişkisinin doğru orantılı olduğunu öne sürmektedir. Mevcut kullanıcı oranı potansiyel benimseyen sayısının bilgisini ifade etmekte olup, daha önce de değinildiği üzere teknolojinin yayılım hızının artışı potansiyel kullanıcı sayısının artışına bağlıdır (Mahajan & Peterson, 1989).

Alan yazında teknoloji benimsemesi bir denklem grafiği üzerinde simgeleştirilerek, S biçimindeki bir eğri ile gösterilmektedir. Bu eğri uyarınca farklı zaman aralıklarında toplumun üyelerinde farklı oranlarda bir benimseme gerçekleşmektedir. Bu eğride benimseme oranları en yüksek seviyeye ulaşıncaya kadar benimseme durumu devam etmektedir. En yüksek noktaya ulaşıldığında teknolojik yayılım ve benimseme durumu tamamlanmış kabul edilmektedir (Mahajan & Peterson, 1989). Aşağıdaki Şekil 2'de "S" şeklinde olan teknoloji benimseme eğrisi gösterilmiştir.

Şekil 2: Teknoloji Benimseme Eğrisi

Kaynak: Seker, 2014.

Klasik benimseme teorisine göre 'S' çizgisi olarak adlandırılan benimseme eğrisinin şeklini belirleyen etkenler içsel ve dışsal olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. *İçsel etkenler*, teknolojinin kişiler arası etkileşim yoluyla yayılıyor olması ile açıklanabilmektedir. Şöyle ki yeni bir teknolojinin yayılabilmesini etkileyen temel etkenlerden birisi bu teknolojinin bireyin yaşam tarzı ile uyumlu olup olmamasına bağlıdır. Aynı şekilde teknolojinin hızlı yayılabilmesi için bağlamsal olarak toplum geneline de hitap edebilir nitelikte olması gerekmektedir. Hem bireye hem topluma hitap eden teknolojiler kişiler arası etkileşim yoluyla yayılmaktadır.

Klasik benimseme teorisine göre teknolojiyi daha önce benimseyen kullanıcılar ile potansiyel kullanıcılar etkileşim halindedir. Teknolojinin bireyden topluma yayılımındaki belirleyiciler ise dışsal faktörleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda dışsal faktörlerin belirleyicileri basın ve yayın organları gibi araçlardır.

Dekimpe vd., (2000) ise teknolojinin yayılmasındaki içsel ve dışsal etki modellerini gösterim ve dışsallık modelleri ile açıklamaktadır. Dışsallık etkilerine göre bir ülkedeki teknoloji benimseme oranı kişiler arası etkileşimle değil, söz konusu ülkenin sosyal, ekonomik gelişim düzeyi ile doğru orantılıdır. Gösterim etkisine göre ise bir ülkedeki teknoloji benimseme zamanı diğer ülkedeki teknoloji benimseme zamanı ile bağlantılı olarak ilerlemektedir. Bu görüş doğrultusunda diğer ülkelerle bağlantısı olmayan ülkeler teknolojinin gelişmesinden ve yayılmasından mahrum kalmaktadır.

Klasik benimseme teorisinin bir diğer modeli de difüzyon (yayımla) modelidir. Rogers (1995) difüzyon modelinde benimseme sürecinin tek bir olaydan ya da durumdan değil farklı belirleyicilerden etkilendiğini öne sürmektedir. Başka bir çalışmada, Mahajan & Peterson (1989) ise difüzyon modelinde bağımsızlık, tesadüflük ve ikame edilebilirlik gibi özelliklerin belirleyici faktör olabildiğini savunmuştur. Bu özelliklere göre teknoloji bir toplumda bağımsız olarak yayılma ve gelişme özelliklerini göstermesine

rağmen, mevcut teknolojilerle bağımlı ya da tamamlayıcı olarak da gelişme gösterebilmektedir (Fındık, 2015).

Benimseme ve yayılma teorileri davranışsal değişikliklerin farklı yönlerini ele alsa da çoğu belirli ortaklıkları ve varsayımları kabul etmektedir. Bu teoriler çoğu zaman benimseme sürecinin tek bir olaydan meydana gelmediğini kabul etmektedir. Zaman içerisinde inançlar, tutumlar, alışkanlıklar değişebilmekte, bu durumlar da alınacak kararları etkileyebilmektedir (Straub, 2009).

Benimseme ve yayılma teorilerinin değişim süreci üzerinde farklı kapsamları ve farklı bakış açıları bulunmaktadır. Bir teorinin özellikleri daha yakından incelendiğinde, yeniliğin benimsenmesi veya yayılmasında üç temel özellik kategorisinden etkilendiği gözlemlenmektedir. Bunlar bireysel özellikler, devlet ve nitelik temelli özelliklerdir. Bir kişiyi değişim arayışına iten ya da değişime yatkın hale getiren, devlet ya da nitelik temelli özelliklerdir. Örneğin yapılan bazı araştırmalar; bazı insanların diğerlerine oranla kişilik özellikleri ekseninde yenilikleri daha erken benimsediklerini ortaya koymaktadır (Agarwal & Prasad, 1999). Bu görüşle uyumlu biçimde Goodhue & Thompson (1995) teknolojinin benimsemesinde bireysel etkiyi vurgulamaktadır. Bireysel etki, gelişmiş verimlilik, etkinlik ve/veya daha yüksek kaliteyi ifade etmektedir. Bu bağlamda Goodhue & Thompson (1995), görev ve teknoloji arasındaki iyi uyumun, kullanım olasılığını artırdığını bununla birlikte teknolojinin de, kullanıcıların ihtiyaç ve isteklerini daha yakından karşılaması nedeniyle performans etkisini artırdığını varsaymaktadır.

Çağdaş benimseme teorisi, klasik benimseme teorisinden farklı olarak, teknolojinin gelişmesi ve yayılması durumunun, benimseyenin varlığına özgü faktörleri temel almaktadır. Bu benimseme teorisinde teknolojiyi benimseyen taraf anlayış, ikna, karar, uygulama ve onaylama gibi çeşitli aşamalardan geçmekte olup, bu durum bireyden bireye ya da firmadan firmaya değişiklik göstermektedir (Rogers, 1995).

Tüketiciler aynı sistemde olsalar dahi yeniliğe karşı tutumları farklılık göstermektedir (Karaca, 2010). Bu tutumların değişiklik göstermesinde zaman faktörü önemli bir belirleyici olarak ön plana çıkmaktadır. Bu durum teknolojiye hazır olma durumu olarak da açıklanmaktadır. İnsanların ev yaşamında ya da iş yaşamında hedeflere ulaşmak için teknolojileri benimseme ve kullanma durumunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Parasuraman & Colby (2001), çağdaş teknoloji benimsemesini zaman olgusu ekseninde ele alarak, teknoloji benimsemesini Rogers'in (1995) 'S' eğrisinde olduğu gibi, teknolojiyi erken benimseyenler, geç benimseyenler, erken çoğunluk ve geç çoğunluk şeklinde sınıflandırmıştır.

Zaman faktörü haricinde daha önce de değinildiği üzere bireylerin kişisel özellikleri, sosyal durumları, eğitim seviyeleri, risk almaya/almamaya gönüllü olup olmadıkları gibi etmenler önemli belirleyiciler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni ürünlerin benimsenmesinde bireyler arasında büyük farklılıklar olabilmektedir. Aynı şekilde bir firmanın dahil olduğu sektör içerisinde oluşturmuş olduğu profil de teknoloji benimseme sürecini etkilemektedir (Blackwell vd., 2006). Çağdaş benimseme teorisini belirleyen bu öncüller bağlamında söz konusu teori *sıralama modeli*, *epidemik model* ve *stok model* olmak üzere kendi içerisinde üç modele ayrılmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bahsi geçen bu modeller üzerinde durulacaktır.

Çağdaş benimseme teorilerinden olan *sıralama modeline* göre, bir teknolojinin farklı firmalar arasındaki benimseme aşamaları belirli faktörler ekseninde farklılık gösterebilmektedir. Benimseme farklılığı ile bağlantılı olarak firmalar bazen avantaj sahibi olabilirken bazen de dezavantajlı bir durumun içerisine düşebilmektedir (Battisti & Iona, 2009). Özdemir (2009) çalışmasında teknolojinin benimsenmesi meselesinde yeni bir ürünün piyasaya etki etmesinin Rogers'in (1995) yayılım eğrisine bağlı olarak ilerlediğini ifade etmiştir. Rogers (1995), Blackwell vd., (2006), Kotler & Armstrong (2008) yapmış oldukları çalışmalarda tüketicileri belirli kategorilere ayırarak açıklamaya çalışmışlardır. Tüketici kategorilerini şu şekilde belirtmişlerdir: (a) yenilikçi tüketiciler, (b) erken benimseyen tüketiciler, (c) erken çoğunlukta bulunan tüketiciler, (d) geç kalan çoğunlukta bulunan tüketiciler ve (e) geciken tüketiciler. Sıralama modeli olarak da adlandırılan bu modele göre teknolojiyi benimseyenlerin kategorize edilmesi oldukça önemlidir. Çünkü kategorilere ayrılma işlemi işletmelere farklı benimseyici kategorileri için pazarlama taktiklerini geliştirmesinde yardımcı olmaktadır. Müşterilerin kendi içerisinde kategorize edilmesi, yeni ürün ve hizmetlerle ilgili amaçların ortaya konulması ve yeni ürünlerin piyasada yayılması hakkında varsayımları ortaya çıkarmada önemli bir işlevi yerine getirmektedir (Park & Yoon, 2005). Şöyle ki, teknolojinin erken benimsenmesi dolayısı ile bazı firmalar erken rezervasyon nedeniyle maliyet yönünden birtakım kazanımlar elde edebilmektedirler. Bu bağlamda S eğrisi üzerinde teknolojiyi erken benimseyenler geç benimseyenlere oranla avantajlı bir profil çizmektedir. Sonuç olarak teknolojiyi benimseyen firmalar elde ettikleri faydaya göre sıralanmaktadır (Kotler & Armstrong, 2008).

Benimseme teorilerinden olan sıralama modelinde inovasyonun yayılmasının yeniliğin benimsendiği zaman ve benimsenme yoğunluğuna göre, firmalar arasında farklılık gösterebilmektedir. Bu modele göre, inovasyonu erken benimseyen firmalar benimsemeyen firmalara oranla satın alma maliyetlerindeki düşüşten kaynaklı olarak, çok daha fazla fayda sağlamakla birlikte, firmalar arasındaki benimseme farklılığı, firmaların

finansal gücü, teknolojik bilgi ve iş gücünün niteliğine göre de değişiklik göstermektedir (Fındık & Tansel, 2016).

Çağdaş benimseme teorilerinden olan *epidemik model*, yeniliğin yayılma sürecini ifade etmektedir. Hall (2005) epidemik modeli yeni bir teknoloji hakkında yeterli bilginin olmaması dolayısı ile söz konusu teknolojinin yayılımının sınırlı olması durumu olarak açıklamaktadır. Firmalar ve ülkeler arasında teknolojilerin farklılıklar göstermesi ile birlikte, teknolojilerin yayılma süreçlerinin en ilgi çeken özelliğinin aşama aşama gerçekleşiyor olmasıdır (Hall, 2005). Bu durumun temel sebebi, yeni bir teknolojinin ortaya çıktığı esnada bu teknolojiyi kullananların çok az bir bölümünün eskimiş teknolojiler yerine, ortaya çıkmış yeni teknolojiye geçiyor olmasına dayanmaktadır. Mansfield (1989) yapmış olduğu çalışmasında ABD için yeni teknolojilerin benimsenme sürecini hesaplamıştır. Bu çalışmaya göre firmaların yeni teknolojileri benimseme süresi endüstriyel robotlar için 12 yıl, dizel lokomotifler için 9 yıl, merkezi trafik kontrolü için 14 yıl, uçak motorları için 5 yıl olarak hesaplanmıştır.

Epidemik yayılma modeline göre kullanıcılar yeni ortaya çıkan bir teknolojinin özellikleri konusunda yeterince bilgiye sahip olmadıkları için söz konusu teknolojinin benimsenmesi meselesinde çekimser kalmaktadırlar. Epidemik modele göre yeni teknolojiler piyasaya sunuldukları ilk dönemde, kullanıcılar bağlamında hangi teknolojinin piyasada kabul göreceği, yeni teknolojinin kullanılması meselesinde öğrenme süreci ile ilgili hususlar, eski teknolojilerin performans yönünden geliştirilmesi ile birlikte yeni teknolojilerle rekabete girmesi meselelerinin gündeme gelmesi nedeniyle hemen kabul görmeyebilmektedirler (Stoneman, 1983). Başka bir ifadeyle açıklamak gerekirse, ortaya çıkarılan yeni teknolojik tasarımlar kendi içerisinde bir rekabete girmekte aynı zamanda da eskimiş teknolojiyle rekabet içerisinde bulunmaktadır. Bu durum da teknolojilerin yayılma hızlarının ilk aşamalarda yavaşlamasına neden olmaktadır. Epidemik yayılma modelinde, risk almaktan çekinmeyen ve piyasada az sayıda bulunan öncü firmalar ya da girişimciler ortaya çıkarılmış olan yeni teknolojileri belirsizliklere rağmen tercih etmekte ve kullanmaya başlamaktadırlar. Diğer firmalar ya da girişimciler de belirli bir süre sonra ortaya çıkarılmış olan bu yeni teknolojilerin eski teknolojilere karşı üstünlüğünü kabul ettiklerinde aynı şekilde tercih etmekte ve kullanmaya başlamaktadırlar (Stoneman, 1983).

Çağdaş benimseme teorilerinden *stok modeli* ilk kez Reinganum (1981) tarafından ortaya atılmıştır. Alan yazında bu modelin, “oyun yaklaşımı” olarak da adlandırıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Stok modeline göre teknolojik yeniliklere ilk ulaşan firma ve topluluklar söz konusu yenilikleri depolayarak, geri kalan kesimin daha geç erişim sağlamasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda teknolojiye ilk erişim sağlayanlar daha kârlı bir kazanım elde ederlerken, geç erişim sağlayanlar negatif bir etki sonucu daha

az kârda olabilmektedirler (Hollenstein, 2004). Bu bağlamda firmalar strateji geliştirerek, sağlayacağı kâr oranına göre, teknolojiye erişimin zamanını belirleyebilmektedir. Yeni ortaya çıkan bir teknolojinin piyasaya sunulduğu esnada firmalar ve bireyler için yeterince tanıtıcı bilgiye sahip olmaması yayılma hızını önemli ölçüde etkilemektedir (Reinganum, 1981).

Genel olarak bu aşamaya kadar bir değerlendirme yaptığımızda, teknolojinin modellenmesi ve yayılmasına yönelik, ifade edilen görüşlerin günümüz koşullarında birçok faktörün etkileşimi dâhilinde karmaşık bir çerçevede gerçekleştiği ve teknolojinin yayılma sürecinin üretimin gerçekleştiği sektöre, firma sayısına ve yeniliğin benimsendiği zamana bağlı olarak değişebileceği yönünde olmaktadır. Bu bağlamda teknoloji benimsemesini belirleyen faktörlerin firma boyutunda incelenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın bundan sonraki bölümünde teknoloji benimsemesini belirleyen faktörler firma odaklı olarak incelenmeye çalışılacaktır. Bunun ortaya çıkmasında en önemli nedenlerden biri teknolojinin gelişmesi ve yayılmasında birçok farklı değişkenin belirleyici olduğudur. En çok bahsedilen faktörler, firmaya özgü faktörlerdir. Bu faktörler yapılacak olan yatırımın coğrafi konumundan, üretimin organizasyonunda etkili olan firma eksenli faktörlere, firmaların/şirketlerin uluslararası piyasalarda tanınmasından, yabancı sermayeden beşerî sermayeye, firmaların büyüklüğünden firmaların teknoloji kullanım amaçlarına ve öncül bilgilere kadar her şeyi içermektedir. Literatürde bu faktörlerin yer aldığı önceki çalışmalar derlenerek tek bir çatı altında toplanması amaçlanmıştır. Bu konuya ilgi duyan araştırmacılar için kaynak niteliğinde bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Teknoloji Benimsemesini Belirleyen Faktörler Üzerine Ampirik Yazın

Ticaret kanalı ya da doğrudan yabancı yatırımlar kanalıyla teknolojinin ve teknolojik yeniliklerin yayılmasının etkileri ve sonuçları firmaları, endüstrileri (Hollenstein, 2004) içsel ya da dışsal yönden etkileyebilmektedir. Ortaya çıkan bu durum uluslararası firmaların incelenmesinde daha karışık bir hale bürünebilmektedir. Günümüz ekonomilerinde mal ve hizmet üretimi yapan birçok sektörde yeniliğe dayanan uygulamalar görülmektedir. Fakat yeniliğin firma odaklı gelişimi ve teknolojiyi benimseme hızı; firmanın yenilikçi faaliyetlerindeki organizasyonundan, ağ türlerinden, beşerî sermayeden, yabancı sermayeden, girişimcilik hareketlerinde coğrafi konumdan etkilenerik firmadan firmaya değişiklik gösterebilmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde teknolojinin benimsenmesini belirleyen faktörler klasik ve çağdaş benimseme teorilerine göre firma düzeyinde ele alınacaktır. Teknolojinin benimsenmesi firmalar bağlamında incelenirken belli başlı etkenlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu etkenlerin bazıları şunlardır: (a) firmalara/şirketlere ait etkenler, (b) firmaların/şirketlerin büyüklüğü, (c) öncül bilgiler, (d) firmaların/şirketlerin

uluslararası piyasalarda tanınması, (e) firmaların/şirketlerin teknoloji kullanım amaçları, (f) yabancı sermaye, (g) beşerî sermaye ve (h) çevresel faktörler olarak sınıflandırılmıştır. Belirtilen bu etkenlerle ilgili ampirik çalışmalar incelenmeye çalışılacaktır.

a) *Firmalara/şirketlere ait faktörler*; sürekli teknolojik değişim, yeni iş teklifleri için fırsatlar sunarken aynı zamanda da yerleşik iş modellerine yönelik tehditler oluşturmaktadır (Lai, 2016). Lider firmalar genellikle teknolojik uygulamaların gelişimini kendi yararlarına şekillendirmeye çalışmaktadırlar (Lovelock & Wirtz, 2011). Teknolojilerin gelişmiş ve dinamik büyümesiyle tüketicilerin bu teknolojileri ne kadar hızlı kabul ettikleri, teknolojinin varlığı, kolaylık sağlaması, tüketicilerin ihtiyaçları, güvenlik gibi bir dizi faktöre bağlıdır (Lai, 2016).

Yeni bir teknolojiye geçişin bir firmaya yarar sağlaması bazı faktörlere dayanmaktadır. Bu faktörleri şu şekilde açıklamak mümkündür:

- ✚ Yeni teknolojinin sunduğu avantajlar,
- ✚ Firmanın mevcut yeterlilikleriyle yeni teknolojinin uyuşması (ve tabii geçiş için harcanacak emek ve yeni yeterlikler geliştirmek için harcanacak zamanla da ilişkilidir),
- ✚ Yeni teknolojinin firmanın tamamlayıcı kaynaklardaki pozisyonuyla uyuşması (mesela bir firma anahtar niteliği taşıyan tamamlayıcı kaynaklardan yoksun olabilir ya da gelirin önemli bir kısmını, yükümlü teknolojiyle bağdaşan ürünleri satarak elde ediyor olabilir).
- ✚ Yeni teknolojinin beklenen yayılma oranı (Oslo, 2006).

Bundan dolayı, S-eğrisi modelini çok yakından takip eden bir firmanın teknolojiler arası geçişi beklenenden daha erken ya da daha geç olabilmektedir. Özel sektörde yer alan firmalar, ürün, süreç, organizasyonel ve pazarlama inovasyon çeşitlerini kullanarak satış karını, fiyat esnekliğini, maliyet ve pazar avantajını arttırmayı hedeflemektedirler. Düşük ve orta teknoloji endüstrilerde yapılan yenilikler, ileri teknolojiye sahip bir endüstride yer alan bir firmaya göre daha fazla dikkat çekici olduğu görülmektedir. Bu durum üzerinde düşük ve orta teknoloji endüstride yer alan firmaların ülke ekonomisindeki payının yüksek olması önemli ölçüde etkili olmaktadır (Oslo, 2006).

Teknoloji döngüsünün evrelerini tanımlamak ve nitелеmek için bir dizi çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, bazı teknolojilerin nasıl başarılı olduğunu ve yeni teknolojileri sunma ve benimseme konusunda kurulu firmaların mı yoksa yeni firmaların mı daha başarılı olduğunu daha iyi anlamak için yapılmıştır (Utterback & Abernathy, 1975). Onlar tarafından bir teknoloji evrimi modeli önerilmiş ve herkes tarafından bilinir hale gelmiştir. Teknolojinin çeşitli aşamalardan geçtiğini iddia etmişlerdir. Bu durumda hem

pazar hem de teknoloji konusunda önemli ölçüde belirsizlik olduğu için ilk aşamayı "akışkan safha" olarak adlandırmışlardır. Teknolojiye dayalı ürünler ve hizmetler, gelişigüzel, güvenilmez veya pahalı olabilmektedir. Bununla birlikte, bazı sektörlerin gereksinimlerini karşılayabilmektedir. Bu aşamada, firmalar çeşitli ürün çeşreleri veya etmenler kullanarak pazarın tepkilerini değerlendirmektedir. Üreticiler ve müşteriler sonunda ürünün istenen özellikleri hakkında anlaşmaya varmakta ve ortak bir tasarım ortaya çıkmaktadır. Bu egemen tasarım, teknoloji için istikrarlı bir yapı ve şirketlere yönetsel yeniliklere odaklanmalarını sağlamaktadır. Böylece tasarımın üretiminin daha etkili ve randımanlı hale gelmesini veya aşamalı yeniliklere yönelmelerini sağlamaktadır (Utterback & Abernathy, 1975). Bu safhayı belirli safha olarak tanımlamaktadır. Çünkü ürünler, materyaller ve üretim yöntemlerinin her biri egemen tasarıma özgüdür.

b) *Firmaların/şirketlerin büyüklüğü*; teknolojinin gelişmesi ve yayılmasında firmaların büyüklüğü önemli bir belirleyici olarak ön plana çıkmaktadır. Joseph Schumpeter, 1942 yılında “*Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*” isimli bir kitap yayınlamış ve bu eserde teknolojinin gelişmesi meselesinde büyük firmaların rolünü “Schumpeter hipotezi” ile açıklamaktadır. Bu hipoteze göre Schumpeter teknolojinin gelişmesinde büyük firmaların bir nevi motor görevi gördüğünü vurgulamaktadır. Firmanın büyüklüğü; yeni mallara ulaşım, yeni hammadde kaynaklarına sahip olma, yeni piyasalara hitap edebilme, yeni organizasyonlara sahip olma durumları için belirleyici bir rolünün olduğu şeklinde açıklanmaktadır. Schumpeter bu durumu yaratıcı yıkım (creative destruction) olarak açıklamaktadır. Schumpeter yaratıcı yıkım ve teknoloji benimseme arasındaki ilişkide önemli olan hususun, bir firmanın yeni teknoloji üretip üretmediği durumu olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda akıllara şu soru gelmektedir: Yeni bir teknolojinin benimsenmesinde firmanın niceliksel özellikleri mi daha etkilidir yoksa niteliksel özellikleri mi daha etkilidir? (Schumpeter, 2003).

Geçmişten beri teknolojinin gelişmesi ve yayılmasında temel unsurlardan birisi olan yenilik olgusu daha çok büyük işletmelerin ciddi bir etkinliği olarak görülmektedir. Ancak yakın geçmişe baktığımızda birçok farklı (bilgisayar, biyoloji, eczacılık, vb.) alanlarda karşımıza çıkmakta olan yenilikler büyük ölçekteki firmalara nazaran küçük ölçekteki firmaların daha etkin rol oynadığı görüşünü ön plana çıkarmaktadır. Teknolojinin benimsenmesi ile firmanın büyüklüğü arasında pozitif bir ilişki olduğu görüşünün aksini iddia eden Birch (1987) ve Storey (1994) yapmış oldukları çalışmalarda teknolojinin benimsenmesinde küçük firmaların etkilerini analiz etmişler ve yeni teknolojilerin yaklaşık % 82’sinin küçük firmalar tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymuşlardır.

Scherer (1980), Amerika’daki küçük firmalar üzerine hazırlamış olduğu rapora göre yeni teknolojiler büyük firmalardan ziyade küçük firmalar

tarafından geliştirilmiştir. Asimetrik enformasyona göre ise stratejik kaynaklara sahip olan işletmeler, sahip oldukları kaynaklar yardımıyla diğer şirketlere nazaran teknolojik benimsemeyi daha seri bir biçimde gerçekleştirebilmektedirler (Stoneman & Diederer, 1994). Şöyle ki; Stoneman & Diederer (1994) farklı koşulların teknoloji benimseme zamanını etkilediğini öne sürmektedirler. Kârlılık ve arbitraj koşulu olarak açıklanan bu koşullar firmanın büyüklüğü ile ilgili olabilmektedir. Kârlılık koşulu; teknoloji benimsemesinin uygun zamanda gerçekleştirilerek kârlı bir duruma geçilmesi olarak açıklanmaktadır. Arbitraj koşulu ise teknolojinin ortaya çıktığı zamanda teknoloji benimsemesi için belirli bir beklemenin karlı olup olmaması durumu şeklinde açıklanmaktadır. Bu doğrultuda en yüksek kâr düzeyine ulaşıldığında gerçekleşen teknoloji benimsemesi bu zamanı düşünmeyen ya da düşünemeyen firmalara kıyasla daha fazla kazanç sağlama imkânı oluşturmaktadır.

Bu yaklaşımlar bağlamında genel bir değerlendirme yapıldığında firmaların büyüklüğü bazı durumlarda teknoloji benimsemesi için avantaj oluştururken bazı durumlarda küçük firmalar teknolojinin gelişmesi ve yayılmasında daha etkili olabilmektedir. Bazı durumlarda firmaların mevcut teknolojiye yönelik bilgi eksikliği yaşaması, kaynak yetersizliğine sahip olması vb. gibi nedenler ise teknolojinin benimsenmesini geciktirebilmektedir.

c) *Öncül Bilgi*; ilk kez ortaya çıkan bir teknolojinin benimsenmesinde işletmeler öncül bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Bir nevi özümseme süreci olarak nitelendirilen bu aşamada öncül bilgi firmalar tarafından edinilerek test edilmektedir. Teknoloji benimsemesinde önemli bir belirleyici olan öncül bilgi bir nevi sonucun gösterilebilirliği olarak da nitelendirilebilmektedir. Bu bilgi aynı zamanda, teknoloji benimseyicilerine sonucun ne şekilde olacağı konusunda bilgi vermektedir (Chismar & Wiley-patton, 2003). Rogers (2003) bu durumu gözlenebilirlik olarak da adlandırmaktadır. Ona göre bir teknolojinin benimsenmesi ile söz konusu teknoloji hakkında sahip olunan öncül bilgi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Fakat sonucun gösterilebilirliği ile teknolojinin benimsenmesi arasında her zaman pozitif bir ilişki bulunmamaktadır. Şöyle ki, söz konusu teknoloji avantajlı değilse sonucun gösterilebilirliği teknoloji benimsemesine dezavantaj olarak yansımaktadır (Prasad & Agarwal, 1997)

Teknolojinin somut sonuçları hakkında öncül bilgiye sahip olunması potansiyel teknoloji kullanıcılarına önemli avantajlar sağlamaktadır. Öncül bilgiye sahip olunması ve sonucun gösterilebilir olması, modern teknolojinin yararlarını vadetmek kadar bu faydaları yerine getirmenin de ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu yönüyle öncül bilgiye sahip olan firmalar teknoloji benimsemesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Öncül bilginin edinilmesinde yeterli kaynağa sahip olmayan firmalar

teknolojik kilitlenme yaşayarak, teknoloji benimsemesinde zaman kaybı yaşayabilmektedirler (Venkatesh & Davis, 2000). Sonuç olarak öncül bilgiye sahip olmayan ya da geç sahip olan firmalar, teknoloji benimsenmesinde öncül bilgiye erken sahip olan firmaların gerisinde kalacak, bu durum da öncül bilgiye sahip olmayan ya da geç sahip olan firmaları hâlihazırdaki teknolojilere bağımlı hale getirecektir.

d) Firmaların/şirketlerin uluslararası pazarlarda tanınması; teknolojinin benimsenmesinde etkili olan bir diğer önemli faktör de firmaların/şirketlerin uluslararası pazarlarda tanınma durumudur. Rekabetin uluslararası sınırları aşması ve bilginin hızla yayılması ile teknolojideki gelişmeler daha hızlı ve etkili bir yayılma sürecine girmiştir. Özellikle küreselleşmenin yoğunluk kazandığı son otuz yıl içerisinde mal, para ve sermaye yatırımları uluslararası pazarlarda serbestçe dolaşım durumuna gelmiştir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ekonomileri bir rekabet durumuna girmişlerdir. Bu durum uluslararası piyasalarda ürünlerin ve rekabetin küreselleşmesinin de gözle görülebilir bir şekilde artmasına neden olmuştur (Tekin & Ömürbek, 2004). Küreselleşen piyasalarda bugün birçok işletme daha rekabetçi bir duruma yükselmiş olup, bu yönüyle uluslararası pazarlarda önemli bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır.

Firmaların/şirketlerin uluslararası piyasalarda tanınmasını sağlayacak olan bir diğer faktör ise dış ticaret faaliyetleri olarak görülmektedir. Dış ticaret faaliyetleri denildiğinde ise akla doğrudan ithalat ve ihracat faaliyetleri gelmektedir. İhracat ve ithalat faaliyetleri sayesinde firmalar/şirketler diğer ülkelerden ileri teknolojileri taşımakta ve bu teknolojilerinin içselleştirilmesini sağlamaktadırlar. Teknolojik yenilik yapamayan firmalar/şirketler hatta ülkeler için ithalat faaliyetlerinin teknolojinin içselleştirilmesinde daha ön planda olduğu düşünülse de yapılan bazı çalışmalar ihracat faaliyetlerinin de teknolojinin içselleştirilmesinde önemini vurgulamıştır (Clerides vd., 1998; De Loecker, 2007). Bu çalışmalardan birinde De Loecker (2007) mikro değişkenler kullanarak Slovenyalı ihracat yapan firmaları analiz etmiş ve ihracat yapan firmaların ihracatlarını geliştirdikçe verimliliklerini arttırdıklarını ve diğer yerel firmalara göre de aralarındaki farkı giderek açtıkları sonucuna ulaşmıştır. Sonuç olarak bir teknolojinin uluslararası pazarlarda tanınması söz konusu teknolojinin gelişmesi, yayılması ve benimsenmesini önemli ölçüde etkilemektedir.

e) Firmaların/Şirketlerin Teknoloji Kullanım Amaçları; bütün insanların ortak bir yatırım ürünü olan teknolojinin gelişimi ve yayılımı hususunda, kullanım amaçları önemli bir belirleyici olarak ön plana çıkmaktadır. İlk insanların yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla ortaya çıkardığı teknoloji birçok farklı alanda insan hizmetine sunulmuştur. İlk ortaya çıktığı zamanlarda teknoloji insanların elbise, yiyecek, araç-gereç gibi

temel ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmış olup, zaman içerisinde farklı kullanım alanları ortaya çıkmıştır (Keskin, 2011). Günümüzde ise teknoloji kullanımının neredeyse ulaşmadığı bir birey, birim, alan, sektör, ülke kalmamıştır. Bu çalışmalardan bazıları (Bülbül & Güleş, 2004; Tekin vd., 2005; Ömürbek & Yılmaz, 2009) ileri imalat teknoloji ya da bilişim teknolojileri kullanımının işletme performanslarına yönelik araştırmaları içermekteyken, bazı çalışmalar da bankacılık sektöründe teknoloji kullanımının bankaların performans değerlendirilmelerinde oynadığı rolleri açıklamaktadır (Okur, 2010 ; Uzun & Berberoğlu, 2018). Yine benzer bir şekilde eğitim sektöründe de teknolojinin kullanımı gün geçtikçe hızlı bir şekilde artmaktadır. Özellikle son dönemde ilk olarak Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkıp neredeyse tüm ülkelere yayılan COVID-19 virüsü nedeniyle bütün ülkeler eğitimlere ara vermek zorunda kalmış ve birçok ülke eğitimlerine uzaktan devam etmek durumunda kalmıştır. Bu duruma en önemli örnek Türkiye verilebilir. Covid-19 salgını sonucunda teknolojik altyapısını eğitim sistemine hızlı bir şekilde adapte etmiş, hem özel ve kamu ortaöğretim kurumlarında hem de yükseköğretim kurumlarında teknolojiyi çok iyi bir şekilde kullanmış ve öğrencilerin eğitimlerine uzaktan devam etmelerine imkân tanımıştır. Yine benzer şekilde Covid-19 döneminde perakende ve hizmet sektörleri teknolojiyi çok iyi bir şekilde kullanmış ve insanların evden rahat ve sağlıklı bir şekilde ihtiyaçlarını karşılamalarına imkân vermişlerdir.

f) *Yabancı sermaye*; günümüz dünyasında birçok ülkenin kalkınmasında yabancı sermaye ve teknoloji transferi önemli birer aktör olarak ön plana çıkmaktadır. Teknoloji benimsemesini etkileyen önemli faktörlerden biri olan yabancı sermaye olgusunu Seyidoğlu (2013); bir firmanın/şirketin faaliyetini, kurulu olduğu ülkenin dışında yapması ya da hâlihazırdaki üretim tesislerini satın alması durumu olarak açıklamaktadır.

1990'lı yıllardan itibaren küreselleşmenin artmasıyla birlikte özellikle kaynak yetersizliğine sahip olan gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye yatırımlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelere gelen yabancı sermaye yatırımları bu ülkelerin tasarruf açıklarını gidermekte kalmayıp aynı zamanda teknoloji transferi gerçekleştirerek bu ülkelerin ekonomik olarak büyüme ve kalkınmalarına katkıda bulunmaktadır. Bu gelişmeler bağlamında ülkeler ekonomik yönden büyüme sürecine girmekte verimlilik artışları elde etmektedirler. Teknoloji benimsemesinde yabancı sermayenin önemine dikkat çeken bir çalışmada Saggi (2002), teknolojinin doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla gelişmiş ülkelere yayılmakta olduğunu ifade etmiştir.

Teknoloji transferi şeklinde olan yabancı sermaye, yatırımın gerçekleştiği ülkeden teknolojinin yayılmasını sağlayarak, ülkenin ekonomik büyümesi, kalkınması ve teknoloji benimsemesinde önemli bir faktör olarak

ön plana çıkmaktadır. Ruiz Ben (2007) yapmış olduğu çalışmada, yabancı sermayenin kullanıldığı ülkelerin teknolojik gelişiminin ve yayılımının önemli ölçüde arttırdığı vurgusunu yapmıştır. Yine benzer bir çalışmada Branstetter vd. (2006) de, bilginin ve teknolojinin yayılma etkisinde doğrudan yabancı yatırımların olumlu etkileri olduğu kanısına varmıştır.

Teknolojinin benimsenmesinde yabancı sermayenin etkisi ağ etkileri açısından da önemli bulunmaktadır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler için yabancı sermayenin birden fazla avantaj sağlayabildiğini göstermektedir. Bu durumu Fındık (2015) yapmış olduğu çalışmasında şu şekilde açıklamaktadır: Yabancı sermayenin tamamlayıcı ve çoklu teknoloji kullanımına anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

Bazı çalışmalar ise (Alfaro vd., 2004; Iacovone vd., 2009) doğrudan yabancı yatırımların teknolojinin benimsenmesinin doğrudan yurtdışında işbirliği yapan yerel firmaların yaşadıkları etki ile kalmadığını, yabancı firmalarla işbirliği yapan firmaların yerel düzeyde ortaklaşa hareket ettiklerini, firmalara da doğrudan yabancı yatırımlardan elde ettikleri birikimlerini aktardıklarını belirtmişlerdir.

g) *Beşerî sermaye*; beşerî sermaye olgusu, emeğin niteliğini ve yapısını ifade etmek için kullanılmakta olup, teknolojinin gelişmesi ve yayılması meselesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950’li yıllardan itibaren dünya genelinde teknoloji ve bilgi temelli gelişmelerin hız kazanması ile beşerî sermayenin ekonomik gelişmeler üzerindeki etkisi de artmaya başlamıştır. Bu bağlamda ülkelerin zaman içerisinde beşerî sermayeye yaptıkları yatırımlarda da artışlar gözlenmiştir. Şöyle ki; ülkeler beşerî sermayeyi ölçmek için eğitim, sağlık, inovasyon ve Ar-Ge gibi alanlara yatırımlar yapmaya başlamıştır. Ekonomik büyümeyi arttıran faktörler içsel ve dışsal olarak ayrılmış olup, içsel faktörler nüfus artışı ve fiziksel sermaye olarak açıklanırken, dışsal faktörler ise teknolojik üretim faktörleri olarak ifade edilmiştir. İçsel büyüme modelleri teknolojik üretim faktörlerini kalkınma sürecinin temel belirleyicisi olarak görmüştür. Faktör verimliliğinin sağlanmasında teknolojik gelişimin katkısı oldukça önemlidir. Çünkü nitelikli, eğitilmiş ve kalifiye işgücü teknolojik ilerlemeye daha hızlı ayak uydurabilmektedir (Keskin, 2011).

Bilgi teknolojisi toplumsal, sosyal ve ekonomik gelişimin temel belirleyicisi olarak görülmektedir. Teknoloji alanında gerçekleştirilen yatırımların artışı beşerî sermayenin geliştirilmesi ile doğru orantılı olarak ilerlemektedir. Yine bu doğrultuda üretim sahasında önemli bir faktör olan emek unsuru, beşerî sermayenin ekonomi alanında güçlenmesini sağlarken, fiziki sermayenin de etkinliğinin azalmasını sağlamaktadır (Piketty, 2014).

Gelişen teknolojilerde beşerî sermaye önemli bir üretim faktörüdür. Bu bağlamda alan yazınında beşerî sermaye, teknolojik benimseme üzerinde

de etkili bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etkisinin olduğunu belirten teoriler ve bu bağlamda akademik yazında geniş kabul gören çalışmalar (Taban & Kar, 2006 ; Eser & Ekiz Gökmen, 2009 ; Keskin, 2011 ; Yaylalı & Lebe, 2011 ; Özel, 2012) bulunmaktadır.

Teknolojinin gelişmesi ve yayılması ile beşeri sermayenin ilişkisini inceleyen çalışmalar da akademik yazında ele alınmıştır. Bu çalışmalar sonucunda özellikle eğitim düzeyinin teknolojinin gelişmesi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu yönündedir (Babatunde & Adefabi, 2005; Altay & Pazarlıoğlu, 2007; Chi, 2008). Bu yönüyle teknoloji benimsemesinde, beşeri sermaye faktörü güçlü bir belirleyici olarak ön plana çıkmaktadır.

h) Çevresel faktörler; bilgi ve iletişim teknoloji sistemlerinde meydana gelen gelişmeler, küreselleşen dünya düzeni ve ulaşım teknolojisinde meydana gelen ilerlemeler bağlamında dünya her geçen zaman küçülmektedir. Bu doğrultuda coğrafi uzaklıkların caydırıcı etkisi ortadan kalkarak Dünya'nın herhangi bir yerinde meydana gelen gelişmeler birbirini daha çok etkiler olmuştur. Küreselleşen dünya düzeninde, milli devletler sınırlarını ve halkını daha zor şartlarda denetim altında tutar hale gelmiştir. Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda bilgi, mal ve sermaye akımları coğrafi sınırlar ile denetlenememektedir (Tekeli, 2004). Bununla birlikte bazı yerleşim bölgelerinde teknolojinin yayılması ve gelişmesi daha hızlı olabilmektedir. Bu durum söz konusu bölgelerin, diğer bölgelere nazaran avantaj özelliklerine sahip olması ile açıklanabilmektedir (Freeman, 1991).

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada teknolojinin gelişmesi ve yayılmasını etkileyen teknoloji benimseme teorilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için öncelikle teknoloji olgusunun kavramsal çerçevesi aktarılmaya çalışılmış olup, çalışmanın devamında teknoloji benimseme teorilerinden klasik benimseme teorisi ve çağdaş benimseme teorisi ele alınmıştır. Akademik yazın incelemesine dayanan bu çalışmada farklı teorik anlayışlar, araştırma problemleri, değişkenler ve ölçümlerle teknoloji benimseme modelleri ve teorileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Yeni teorik araştırma çerçevesinin geliştirilmesi, bir dizi faktöre bağlı olmaktadır. Bu çalışmada teknoloji benimsemesinde belirleyici role sahip olan faktörler incelenmiş olup, bu faktörler yapılacak olan yatırımın coğrafi konumundan, üretimin organizasyonunda etkili olan firma eksenli faktörlere, yabancı sermayeden beşeri sermayeye, firmaların büyüklüğünden firmaların teknoloji kullanım amaçlarına kadar her şeyi kapsamaktadır. Mevcut yazından edinilen bilgiler ekseninde teknolojinin benimsenmesi meselesinde fiziki sermayenin yanı sıra çalışanların deneyimleri, eğitimleri ve yetenekleri de önemli bir belirleyici olmaktadır (Baldwin vd., 2005).

Teknoloji benimsemesini inceleyen model ve kuramlar doğrultusunda bir teknolojinin benimsenmesi, firmaların/şirketlerin büyüklüğü, firmaların/şirketlerin sahip oldukları öncül bilgiler, firmaların/şirketlerin uluslararası piyasalarda tanınması, yabancı sermaye, beşerî sermaye, coğrafi yakınlık ve sanayi faktörleri ile doğrudan etkileşim içerisinde. Teknoloji benimsemesini inceleyen benimseme teorilerinde belirleyici olan faktörler kimi zaman avantaj sağlarken kimi zaman dezavantaj sağlayabilmektedir. Bu avantaj ve dezavantajlar teknolojiyi benimseyen firmalar ve bireylere göre değişkenlik gösterebilmektedir.

Dünya ekonomisinde yer alan güçlü ekonomilerin kalkınma ve gelişme süreçleri incelendiğinde, ülke ekonomilerinin teknoloji temelli uygulamalar ile desteklendiği görülmektedir. Teknolojinin gelişmesine ve yayılmasına vurgu yapan bu algı, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik olarak büyümelerinde ve kalkınmalarında teknolojinin gelişmesi ve yayılmasının itici bir güç olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada teknoloji gelişmesini ve yayılmasını etkileyen benimseme teorileri incelenmiştir. Sonuç olarak teknolojinin gelişmesi ve yayılmasında birçok farklı değişkenin belirleyici olduğu anlaşılmıştır. En çok bahsedilen faktörler, firmaya özgü faktörlerdir. Bu faktörler, firmanın büyüklüğü, uluslararası pazarlarda tanınması, firmanın öncül bilgiyi sunması olarak açıklanmaktadır. Bir teknolojinin benimsenmesi meselesinde çevresel faktörler de önemli bir belirleyici olarak ön plana çıkmaktadır. Bir firmanın iletişim kanallarına coğrafi olarak yakın olması genellikle avantaj sağlamaktadır. Ancak küreselleşen dünya düzeninde teknolojinin sağladığı olanaklarla birlikte coğrafi yakınlık faktörünün avantajları iletişim kanalları sayesinde telafi edilebilmektedir. Bununla birlikte teknoloji benimsemesinde kişilerin bireysel özellikleri de belirleyici olabilmektedir. Bireylerin dâhil olduğu sosyal yapı, kültürel faktörler, dikkate aldıkları toplumsal değerler, kişilik özellikleri belirleyici faktörler olarak sayılabilmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve yayılmasının başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için piyasada yer alan birçok firmanın teknoloji benimseme kuramlarını ve teknolojinin gelişmesini etkileyen faktörleri dikkate almaları gerekmektedir. Bu faktörler firmadan firmaya göre değişkenlik gösterebilmektedir. Ancak günümüzde teknolojinin önlenemez hızda yükselişi firmaların teknolojiyi benimsemesinde etkili olan faktörlerin çağın gerektirdiği koşullara göre uyarlanmasını gerekli kılmaktadır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda çağın gerektirdiği faktörlere göre değerlendirmeler yapılmalıdır.

Kaynakça

Agarwal, R., & Prasad, J. (1999). Are Individual Differences Germane to the Acceptance of New Information Technologies? *Decision Sciences*, 30(2), 361–391. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5915.1999.tb01614.x>

- Ajzen & Fishbein, 1980. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Prentice-Hall,.
- Alfaro, L., Rodriguez-Clare, A., Hanson, G.H., & Bravo-Ortega, C. (2004). Multinationals and Linkages: An Empirical Investigation (with comments). *Economia*, 4(2), 113–169.
- Alkan, C. (1998). *Eğitim Teknolojisi* (6th ed.). Anı Yayıncılık.
- Altay, A., & Pazarlıoğlu, M. V. (2007). Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 12, 96–108.
- Babatunde, M. A., & Adefabi, R. A. (2005). Long run relationship between education and economic growth in Nigeria: Evidence from the Johansen's cointegration approach. *Regional Conference on Education in West Africa: Constraints and Opportunities Dakar, Senegal, November 1st - 2nd, 2005*, 1–22.
- Baldwin, R., Braconier, H., & Forslid, R. (2005). Multinationals, endogenous growth, and technological spillovers: Theory and evidence. *Review of International Economics*, 13(5), 945–963. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9396.2005.00546.x>
- Battisti, G., & Iona, A. (2009). The intra-firm diffusion of complementary innovations: Evidence from the adoption of management practices by British establishments. *Research Policy*, 38(8), 1326–1339. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2009.06.002>
- Birch, D. G. W. (1987). *Job Creation in America: How Our Smallest Companies Put the Most People to Work*.
- Blackwell, R.D., Miniard, P.W. & Engel, J. F. (2006). *Consumer Behavior*. Thomson Higher Education.
- Branstetter, L. G., Fisman, R., & Foley, C. F. (2006). Do Stronger Intellectual Property Rights Increase International Technology Transfer? Empirical Evidence from U. S. Firm-Level Panel Data. *The Quarterly Journal of Economics*, 121(1), 321–349.
- Bülbül, H., & Güleş, H. K. (2004). Türk Sanayi İşletmelerinde İleri İmalât Teknolojileri Kullanımı ve Performansa Etkisi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 31, 1–42.
- Chi, W. (2008). The Role of Human Capital in China's Economic Development: A Review and New Evidence. *China Economic Review*, 19, 421–436.
- Chismar, W. G., & Wiley-patton, S. (2003). Does the Extended Technology Acceptance Model Apply to Physicians Department of Information

- Technology Management. *36th Hawaii International Conference on System Sciences*, 00(C), 1–8.
- Clerides, S. K., Lach, S., & Tybout, J. R. (1998). Is Learning by Exporting Important? Micro-Dynamic Evidence from Colombia, Mexico, and Morocco. *The Quarterly Journal of Economics*.
- Dahlman, C., & Westphal, L. (1982). Technological effort in industrial development - an interpretative survey of recent research (South Korea). *The Economics of New Technology in Developing Countries*, 263, 105–137.
- Davis, F. D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quartely*, Vol.13(3), 319–340.
- Davis, F. D. (1993). User Acceptance of Information Technology: System Characteristics, User Perceptions and Behavioral Impacts. *Acedemic Press Limited*, 38 (3), 474–487.
- De Loecker, J. (2007). Do exports generate higher productivity? Evidence from Slovenia. *Journal of International Economics*, 73(1), 69–98.
- Dekimpe, M. G., Parker, P. M., & Sarvary, M. (2000). “Globalization”: Modeling Technology Adoption Timing Across Countries. *Technological Forecasting and Social Change*, 63(1), 25–42. [https://doi.org/10.1016/S0040-1625\(99\)00086-4](https://doi.org/10.1016/S0040-1625(99)00086-4)
- Demirel, Ö. (1993). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Usem Yayınları.
- Dosi, G., & Nelson, R. R. (2010). Technical change and industrial dynamics as evolutionary processes. In *Handbook of the Economics of Innovation* (1st ed., Vol. 1, Issue 1 C). Elsevier B.V. [https://doi.org/10.1016/S0169-7218\(10\)01003-8](https://doi.org/10.1016/S0169-7218(10)01003-8)
- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Avrupa Birliği İstatistik Ofisi. (2006). Bilimsel ve Teknolojik Faaliyetlerin Ölçümü. In *Oslo Kılavuzu* (Issue Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler).
- Eser, K., & Ekiz Gökmen, Ç. (2009). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 41–56.
- Fındık, D. & Tansel, A. (2016). *Resources on the Stage: A Firm Level Analysis of The ICT Adoption in Turkey. Comparative Economics and Regional Development in Turkey*. IGI Global Yayıncılık.
- Fındık, D. (2015). Teknolojinin Gelişmesi ve Yayılması. In *Bilim, Teknoloji Ve Yenilik: Kavramlar, Kuramlar ve Politika*. Bilgi Üniversitesi

Yayınları.

- Freeman, C. (1991). Innovation, changes of techno-economic paradigm, and biological analogies in economics. *Revue Economique*, 211–232.
- Galbraith, J. K. (1967). *The New Industrial State*. Houghton Mifflin.
- Goodhue, D. L., & Thompson, R. L. (1995). Task Technology Fit and Individual Performance. *MIS Quarterly*, 19, 213–236.
- Hall, B. (2005). Innovation and Diffusion. In *Oxford Handbook of Innovation* (pp. 459–485). Oxford University Press.
- Heinich, R. (1995). *The Proper Study of Instructional Technology*.
- Hollenstein, H. (2004). Determinants of the adoption of Information and Communication Technologies (ICT) An empirical analysis based on firm-level data for the Swiss business sector. *Structural Change and Economic Dynamics*, 15(3), 315–342.
<https://doi.org/10.1016/j.strueco.2004.01.003>
- Iacovone, L., Javorcik, B., Keller, W., & Tybout, J. (2009). *Walmart in Mexico: The Impact of FDI on Innovation and Industry Productivity*. 1–57.
<https://pdfs.semanticscholar.org/e9ec/5785b6f20d2d318a190f400951d092b76e60.pdf>
- Karaca, Y. (2010). *Tüketici Karar Alma Sürecinde, Ağızdan Ağıza Pazarlama*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü Ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3–4), 125–152.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2008). *Principles of Marketing* (12th editio). Pearson Prentice Hall.
- Lai, P. C. (2016). Design and Security impact on consumers' intention to use single platform E-payment. *Interdisciplinary Information Sciences.*, 22(1), 111–122.
- Lovelock, C., & Wirtz, J. (2011). *Services Marketing: People, Technology, Strategy* (7th editio). Prentice Hall.
- Mahajan, V., & Peterson, R. (1989). *Models for Innovation Diffusion. Quantitative Application for the Social Science Series*. Sage Publication.
- Mansfield, E. (1989). *Industrial Research and Technological Innovation*. Norton.

- Okur, H. (2010). *Bankaların Performans Değerlendirmelerinde Bilgisayarların ve Bilgi Teknolojilerinin Kullanımı*. Marmara Üniversitesi.
- Ömürbek, N., & Yılmaz, H. (2009). İleri İmalat Teknolojileri Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 375–389.
- Özdemir, Ş. (2009). Yeni Pazarlara Giriş Stratejileri. In *Pazarlama Stratejileri: Yönetmel Bir Yaklaşım (1)* (pp. 191–218). Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 63–72.
- Pamukçu, M.T., & Tandoğan, V. S. (2015). Türkiye Ekonomisinde Yenilik Desteklerinin Değerlendirilmesi. 2008-2010 Dönemi İçin Bir Etki Analizi Değerlendirilmesi. In *Türkiye Ekonomisinin Dünü, Bugünü, Yarını* (pp. 71–90). İmge Kitabevi.
- Parasuraman, A., & Colby, L. C. (2001). *Techno-Ready Marketing*, The Free Press. Park, S. & Yoon, S. (2005). Separating Early-Adopters from the Majority: The Case of Broadband Internet Access in Korea. *Technological Forecasting & Social Change.*, 72, 301–325.
- Park, S., & Yoon, S. H. (2005). Separating early-adopters from the majority: The case of Broadband Internet access in Korea. *Technological Forecasting and Social Change*, 72(3 SPEC. ISS.), 301–325. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2004.08.013>
- Piketty, T. (2014). *21. Yüzyılda Kapital* (3rd ed.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Prasad, J., & Agarwal, R. (1997). Agarwal, Ritu and Jayesh Prasad (1997), The Role of Innovation Characteristics and Perceived Voluntariness in the Acceptance of Information Technologies, *Decision Sciences*, 28 (3), 557-82..pdf. *Decision Sciences*, 28(3), 557–582. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5915.1997.tb01322.x>
- Reinganum, J. F. (1981). On the Diffusion of New Technology: A Game Theoretic Approach. *The Review of Economic Studies*, 48(3), 395. <https://doi.org/10.2307/2297153>
- Rogers, E. . (1995). *Diffusion of Innovations* (4th Ed). The Free Press.
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations* (5th ed.). Free Press.
- Ruiz Ben, E. (2007). Defining Expertise in Software Development While Doing Gender. *Gender. Work & Organization*, 14(4), 312–332.

- Saggi, K. (2002). Trade, Foreign Direct Investment, and International Technology Transfer: A Survey. *The World Bank Research Observer*, 17(2), 191–235. <https://doi.org/10.1093/wbro/17.2.191>
- Scherer, F. (1980). *Industrial Market Structure and Economic Performance* (2nd edition). Houghton Mifflin.
- Schumpeter, J. A. (2003). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Taylor and Francis eLibrary.
- Seker, S. (2014). Yenilik (İnnovation). In *YBS Ansiklopedisi*.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat*. Güzem Can Yayınları.
- Stoneman, P., & Diederer, P. (1994). Technology Diffusion and Public Policy. *The Economic Journal*, 104(425).
- Stoneman, P. (1983). *The Economic Analysis of Technological Change*. Oxford University Press.
- Storey, D. (1994). *Understanding the Small Business Sector*. Routledge.
- Straub, E. T. (2009). Understanding Technology Adoption: Theory and Future Directions for Informal Learning Author (s): Evan T . Straub Source : Review of Educational Research , Vol . 79 , No . 2 (Jun . , 2009) , pp . 625-649 Published by : American Educational Research Ass. *Review of Educational Research*, 79(2), 625–649.
- Taban, S., & Kar, M. (2006). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 159–182.
- Tekeli, İ. (2004). *Eğitim Üzerine Düşünmek*. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Tekin, M., Zerenler, M., & Bilge, A. (2005). Bilişim Teknolojileri Kullanımının İşletme Performansına Etkileri: Lojistik Sektöründe Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8, 115–129.
- Tekin, M. & Ömürbek, N. (2004). *Küresel Rekabet Ortamında Teknolojik İşbirliği ve Otomotiv Sektörü Uygulamaları*.
- Utterback, J.M., & Abernathy, W. J. (1975). A dynamic model of process and product innovation. *Omega*, 3(6), 639–656.
- Uzun, U., & Berberoğlu, M. (2018). İnternet Bankacılığı Hizmetlerinin Banka Performansı Üzerine Etkisi. *Uluslar Arası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 51–62.
- Venkatesh, V. (2000). Determinants of Perceived Ease of Use: Integrating Control, Intrinsic Motivation, and Emotion into the Technology

Acceptance Model. *Information Systems Research*, 11(4), 342–365.
<https://doi.org/10.1287/isre.11.4.342.11872>

Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). Theoretical extension of the Technology Acceptance Model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, 46(2), 186–204.
<https://doi.org/10.1287/mnsc.46.2.186.11926>

Yaylalı, M., & Lebe, F. (2011). Beşeri Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Marmara University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences.*, 30(1).

Atıf için:

Demir, M.A. (2024). Klasik ve çağdaş benimseme teorisi bağlamında teknolojinin yayılması ve gelişmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 363-387. doi: 10.54558/jiss.1422456

Etik Beyanı:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi Temelli Oku Oyna Aile Eğitim Programının Etkileri

Aleyna Sarıkaya*^{ID} Nihan Feyman Gök**^{ID}

Öz

Amaç: Bu araştırmanın temel amacı, sosyoekonomik açıdan dezavantajlı ebeveyn ve çocukların yer aldığı bağımsız resmi bir anaokulunda; araştırmacı, üniversite ve sivil toplum kuruluş örgütü işbirliğiyle oluşturulan Oyuncak ve Kitap Kütüphanesini temele alarak Oku Oyna Aile Eğitim Programının ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama ve okuma davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesidir.

Yöntem: Araştırma ölçüt örnekleme yöntemiyle Oyuncak ve Kitap Kütüphanesinin kurulduğu bağımsız resmi bir anaokulunda 2022-2023 eğitim öğretim yılında kayıtlı çocukların ebeveynlerinden 15'i üzerinde yapılmıştır. Araştırmada paralel karma desen kullanılarak nitel ve nicel veriler eş zamanlı toplanmıştır. Araştırmanın nicel boyutunda Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeği ve Oyuna Katılım Anket Formu kullanılarak ön test ve son test verileri alınmıştır. Nicel veriler SPSS kullanılarak analiz edilmiştir. Video kayıtları aracılığıyla elde edilen nitel veriler doküman analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

Bulgular: Araştırma kapsamında elde edilen nicel bulgular; Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeğine ilişkin veriler incelendiğinde, ön test ile son test puanları arasında istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Oyuna Katılım Anket Formuna ilişkin veriler incelendiğinde, ön test ile son test puanları arasında istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$). Nitel bulgular incelendiğinde, ebeveynlerin oyun türlerinden akademik, sosyal ve kurallı oyunları; kitap türlerinden ise sıklıkla resimli çocuk kitaplarını tercih ettikleri görülmektedir.

Sonuç: Ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama ve okuma davranışları üzerinde Oku Oyna Aile Eğitim Programının etkili olduğu bulunmuştur.

Özgünlük: Araştırma bağımsız resmi bir anaokulunda Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi kurularak bu kurumda verilen ebeveyn eğitim programının ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama ve kitap okuma davranışlarına etkisini inceleyen ilk çalışmadır.

Anahtar Sözcükler: Fırsat eşitliği, kitap, kütüphane, okul öncesi eğitim, oyuncak kütüphanesi.

* Çocuk Gelişimi Uzmanı, aleynagunes7@gmail.com

** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, nfeymangok@karatekin.edu.tr

The Effects of Toy and Book Library Based Read Play Family Education

Aleyna Sarıkaya*

Nihan Feyman Gök**

Abstract

Purpose: The main purpose of this study is to examine the effect of the Read Play Family Education Program on parents' playing and reading behaviors with their children based on the Toy and Book Library created in collaboration with the researcher, university and non-governmental organization in an independent public preschool with socioeconomically disadvantaged parents and children.

Method: The study was conducted on 15 parents of children enrolled in the 2022-2023 academic year in an independent public preschool where the Toy and Book Library was established using the criterion sampling method. In the study, qualitative and quantitative data were collected simultaneously using a parallel mixed design. In the quantitative dimension of the study, pre-test and post-test data were collected using the Child-Parent Reading Activities Scale and Play Participation Questionnaire Form. Quantitative data were analyzed using SPSS. Qualitative data obtained through video recordings were analyzed using document analysis method.

Findings: Quantitative findings obtained within the scope of the research; When the data related to the Child-Parent Reading Activities Scale are examined, there is a statistically significant difference between the pre-test and post-test scores ($p < 0.05$). When the data related to the Play Participation Questionnaire Form were analyzed, there was a statistically significant difference between the pre-test and post-test scores ($p < 0.05$). When the qualitative findings are analyzed, it is seen that parents prefer academic, social and rule-based games among play types and frequently prefer children's picture books among book types.

Conclusion: It has been found that the Read and Play Family Education Program is effective on the play and reading behaviors of families with their children.

Originality: This is the first study to examine the effect of the parent education program given by developing a Toy and Book Library in an independent public preschool on parents' play and reading behaviors with their children.

Keywords: Fairness of opportunity, book, library, preschool education, toy library.

* Child Development Specialist, aleynagunes7@gmail.com

** Assoc. Prof., Çankırı Karatekin University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development, nfeymangok@karatekin.edu.tr

Received : November 18, 2023
Type : Research Article

Accepted: June 25, 2024

Giriş

Türkiye’de 2023 yılı itibariyle çocuk nüfusu 22 milyon 578 bin 378’e ulaşmıştır. Bu nüfus, %56 oranında 0-9 yaş aralığındaki çocukları kapsamaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023). Erken çocukluk döneminin ilk 8 yılını kapsayan 0-9 yaş aralığının toplam çocuk nüfusunda önemli bir payı oluşturduğu görülmektedir (Ekici, Bardak & Zadeh, 2018; TÜİK, 2023). Bu pay dikkate alındığında önleyici destekleyici faaliyetler ile çocukların gelişimsel becerilerini desteklemek önem kazanmaktadır. Erken çocukluk dönemindeki bireylere yönelik planlanan önleyici destekleyici faaliyetlere ebeveynlerin de katılımının sağlanması gerekmektedir. Bu düşünceye temel gerekçe olarak, ebeveyn tutumlarının erken çocukluk dönemi üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkisi sunulabilir. Erken çocukluk dönemindeki bireyin öz kontrol, paylaşma, ruh sağlığı, kişilik gelişimi, gelişimsel becerileri, problem çözme becerilerini ve mizaç özelliklerini ebeveyn tutumları etkilemektedir. (Gözübüyük, 2016; Hamarta vd., 2010; Kaya, Bozaslan & Gülten, 2012; Seven & Engin, 2008). Ebeveynleri otoriter tutumu benimseyen çocuklarda, ebeveynleri demokratik tutumu benimseyen çocuklara göre davranış zorluklarına daha sık rastlanılmaktadır (Işıkoğlu Erdoğan, Yoleri & Tetik, 2017). Ayrıca ebeveynleri oyun oynama ve kitap okuma davranışları sergilenen çocukların ebeveyniyle arasındaki iletişimi, erken okuryazarlık becerileri, fiziksel, zihinsel, sosyal ve dil gelişim becerileri; ebeveyni tarafından nitelikli tutum ve davranışlarla sergilenmeyen çocuklara göre daha ileri düzeydedir (Egemen, Yılmaz & Akil, 2004; Kerr vd., 2004; Koçyiğit, Tuğluk & Kök, 2007; Işıkoğlu Erdoğan & İvrendi, 2008; Akgün & Yeşilyaprak, 2010; Çelebi Öncü, 2016; Özyürek & Bedge, 2016; Rebold vd., 2016; Işıkoğlu Erdoğan, Yoleri & Tetik, 2017; Boz, Uludağ & Tokuç, 2018; Efe & Temel, 2018; Povarenkov, Baranova & Mitiukov, 2019; Döker, 2020; Göktaş, 2020; Kangal, 2021). Bu durum dikkate alınarak uzmanlar tarafından ebeveynlere uygulamalı örnekler içeren eğitim verilmesi, erken çocukluk döneminde önem kazanmaktadır. Çünkü ebeveynlere verilen etkili eğitimler ile ebeveyn tutumları geliştirilebilmekte ve buna bağlı olarak çocuğun gelişimsel hızı ivme kazanabilmektedir (Swick, 2009).

Çocuğun fiziksel, sosyal ve zihinsel gelişim becerilerini desteklemek için oyunun etkili bir deneyim; resimli çocuk kitaplarının etkili bir eğitici araç olduğu görülmektedir. Oyun, nitelikli olarak kullanıldığında çocukların öğrenme deneyimlerine değer katarak öğrenme sürecinin içselleştirilmesine olanak sunar (Tuğrul, 2017). Öte yandan çocukta dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, kaygı ve davranış zorlukları başta olmak üzere diğer problemlerin iyileştirilmesinde oyun deneyimleri etkilidir (Genç & Tolan, 2021). Bunun nedeni nitelikli oyunun konsantrasyon becerisini arttırmasıdır (Dankiw vd., 2020). Öğrenmenin içselleştirilmesini, dikkat ve davranış zorluklarının iyileştirilmesini sağlayan nitelikli oyun; fiziksel, sosyal ve dil

gelişim alanlarını da etkileyerek çocukların sıra bekleme, paylaşma, iletişim kurma, kelime haznesi, hareket vb. becerilerini geliştirir (Coşkun & Deniz, 2019; Dankiw vd., 2020; O’Keeffe & McNally, 2021). Resimli çocuk kitapları ise, erken çocukluk döneminde nitelikli kullanıldığında bilişsel gelişim alanını etkileyerek çocukların nesneyi ve olayı takip etme, neden ve sonuç ilişkisi kurma, gözlemlenme, eleştirel düşünme, kavram öğrenimi vb. becerilerini destekler (Saçkes, Trundle & Flevares, 2009; Aktaş Arnas, 2012; Alptekin, 2018; Çelik, Sühedan & Bıçakçı, 2019; Kangal, 2021). Resimli çocuk kitapları etkin ve nitelikli olarak kullanıldığında çocukların, sesbilgisel farkındalık, ses ve kelime bilgisi, yazı farkındalığı, sözcük dağarcığı, alıcı ve ifade edici dil, empati kurma, kimlik kazanımı vb. becerilerini destekler (Evans, Shaw & Bell, 2000; Elmonayer, 2013; Akoğlu, Ergül & Duman, 2014; Şimşek, 2017). Bu nedenle çocuklar için hem oyun oynamak hem de resimli çocuk kitabı okumak kritik eylemlere dönüşmektedir. Ancak sosyoekonomik statü, oyun ve okuma deneyimlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Düşük sosyoekonomik statüye sahip olan ebeveynlerin ev ortamında çocuğa sunduğu resimli çocuk kitapları ve oyuncaklar, gelişimsel olarak uygun nitelik ve nicelikte olmayabilir. Ebeveynlerin çocuklarla birlikte oyun oynama, onlara resimli çocuk kitabı okumaya ilişkin farkındalıklarının gelişimsel bağlamda yetersiz olduğu söylenebilir (Bekmezci & Özkan, 2015; Myrttil, Justice & Jiang, 2019, Gönül, 2020; Patil vd., 2020; Işıkoğlu Erdoğan & Şimşek, 2022). Bu durum çocuğun zengin çevresel uyaranlardan yoksun kalmasına neden olarak kalıcı veya müdahale gerektiren gelişimsel yetersizliklere zemin hazırlayabilmektedir (Attanasio, Cattan & Meghir, 2022). Bu noktada, oyuncak ve kitap kütüphaneleri önem kazanmaktadır. Oyuncak ve kitabı bir arada sunan kütüphaneler; çocukların gelişim alanlarını destekleyen, ebeveynlerin bilinçlendirilmesini sağlayan, çocukların gelişim düzeyine uygun materyallerin yer aldığı, ödünç alma sistemine dayalı kaynak merkezleri olmasından dolayı düşük sosyokültürel statünün çocuğun gelişiminde yaratacağı olumsuz etkiyi en aza indirgeyebilmektedir (Kamaraj, 2006).

Erken çocukluk döneminde çocuğu olan ebeveynlere yönelik yapılan araştırmalarda etkileşime dayalı kitap okuma davranışlarına ilişkin eğitimler yapıldığı görülmektedir (Whitehurst vd., 1988; Huebner & Meltzoff, 2005; Çelebi Öncü, 2016). Ancak erken çocukluk döneminde oyun davranışlarına yönelik araştırmalar incelendiğinde sıklıkla ebeveynlerin oyuna ve oyuncuğa ilişkin görüşleri ve farkındalıklarının tespitine ilişkin çalışmalar yapıldığı, sıklıkla çocukların oyun aracılığıyla gelişimsel becerilerini destekleyici deneysel çalışmalar yapıldığı ancak ebeveyn eğitimleriyle ebeveynlerin çocuklarıyla oyun davranışlarının geliştirilmesine yönelik sınırlı sayıda araştırma olduğu görülmektedir (Gül, 2006; Özdenk, 2007; Kalaycıoğlu, 2011; Erbay & Saltalı, 2012; Öztürk, 2019; Gülen & Barış, 2021). Sosyoekonomik statünün erken çocukluk döneminde etkisine ilişkin bilimsel araştırmalar incelendiğinde ise, sıklıkla durum tespitinin yapıldığı veya

çocuklara yönelik müdahale programı geliştirildiği görülmektedir (Taner & Başal, 2005; Kılıç Duran, 2007; Özkaya, 2007; Gölcük, Okur & Berument, 2015). Bu çalışmaların yalnızca oyun oynamaya veya kitap okumaya odaklandığı dikkat çekmiştir. Bu çalışmada ise oyun oynama ve kitap okuma davranışları, zengin oyuncak ve kitap materyalleri ile desteklenerek bütüncül bir ebeveyn eğitim programı sunulmuştur. Araştırmacılar tarafından 2021 yılında Ankara ili Altındağ İlçesindeki bağımsız bir anaokulunda kurulan Oyuncak ve Kitap Kütüphanesinden ebeveynlerle birlikte çocukların faydalanması sağlanmış (Güneş & Feyman Gök, 2022); eş zamanlı ebeveyn eğitimleri düzenlenmiştir. Bu çalışmada, kütüphanenin kurulma sürecinde geliştirilen *Oku Oyna Aile Eğitim Programının* ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama ve kitap okuma davranışlarına etkisi incelenmiştir. Ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte hem oyun oynama hem de kitap okuma davranışlarını bütüncül bir bakış açısıyla inceleyen çalışmanın bu yönüyle özgün nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Aile Eğitimleri

Aile, çeşitli boyutları içeren (ekonomik, sosyal, psikolojik vb.) toplumun temelini oluşturan toplumsal bir birimdir (United Nations, 1993). Toplumsal birimi oluşturan ebeveynlere, çocuklarının fiziksel ve ruhsal olarak iyi yetiştirilmesi amacıyla sunulan ebeveyn eğitimleri önem taşımaktadır (Tezel Şahin & Özyürek, 2008). Özellikle erken çocukluk döneminde çocukların tüm uyarılara açık olmasından kaynaklı olarak ebeveyn tutumlarının eğitimler aracılığıyla geliştirilmesi önemlidir (Çayan & Çınar, 2019). Çünkü erken çocukluk dönemindeki ebeveyn tutumları, ileri yıllardaki davranışların temelini oluşturur (Şahin & Özbey, 2007). İlk olarak toplum temelli küçük tanıtım programları olarak başlayan aile eğitim programları genişleyerek içerik ve sayı açısından zenginleşmiştir. Dünya çapında bazı bölgelerde geniş kitlelere yayılarak finansal destekler de sağlanmaya başlamıştır (Powel, 1990; Gomby, 2005). Aile eğitiminin amaçları iki başlık altında toplanabilir: Bunlardan ilki ebeveynlerin sosyal yaşama adaptasyonunu sağlamak, ikincisi ise erken çocukluk döneminde ebeveynleri bilinçlendirerek çocuğun eğitiminde aileyi güçlendirmektir (Cochran, 1988). Bu durum güçlü aile, güçlü çocuk ve güçlü toplum olarak ifade edilebilir. Çünkü erken çocukluk eğitiminde çocuğun ilk eğitimcileri, ebeveynlerdir. Ebeveynlerin süreç içinde çocuğuna fiziksel ve ruhsal olarak sunduğu destek, çocuğun gelişimsel becerilerini güçlendirir (Tezel Şahin & Ersoy, 1999; Girgin, Kumaz & Zobu, 2011). Dolayısıyla gelişimsel açıdan güçlenen birey, güçlü toplumun temelini oluşturacaktır. Aile eğitiminden beklenen faydanın sağlanması için ebeveynlerin öğrenmeye açık olduğu uygun bir zaman dilimi tercih edilmelidir. Verilen eğitimlerde, yalnızca bilgi aktarımı yapılmamalıdır. Bilgi aktarımıyla birlikte ebeveyn tutum ve davranışlarına yönelik uygulama

örnekleri verilerek ebeveyn tutumlarının çocuğun yüksek yararına yönelik geliştirilmesi hedeflenmelidir (Temel, 2003).

Ebeveynlik kavramı günümüzde sürekli değişim içerisinde olan bir kavramdır. Bu değişim ebeveynlerde karmaşıklık yaratarak çocuğa ilişkin tutumlarda güçlük yaratabilmektedir. Özellikle teknoloji kullanımıyla birlikte artan sosyal medya ilgisi, çocuğa ilişkin tutumları iki açıdan etkileyebilmektedir. Bunlardan ilki, aile ilişkilerinin zayıflaması, ikincisi ise çocuk gelişimine dair yanlış bilgi edinimidir. Her iki durum farklı sonuçlara neden olsa da, ortak perspektif olarak ebeveynin kendini yetersiz ve karmaşık bir süreçte hissetmesine yol açtığı söylenebilir. Bu karmaşıklık ve yetersizlik hissini en aza indirmek, ebeveyn eğitimlerinin amacı kapsamında değerlendirilebilir (Powell, 1990; Staton, Ooms & Oven, 1991; Güleç, 2018).

Ebeveynlik kavramının değişmesine karşın ebeveynler, kendi ebeveynlerinden gördükleri geleneksel yöntemleri günümüzde de uygulayabilmektedir. Ebeveynler, ödül ve ceza gibi yöntemlerle çocuk yetiştirme tutumları sergileyebilmektedir. Bu noktada, aile eğitimleri aracılığıyla çocuğun gelişimine uygun nitelikli tutumlar ebeveynlere kazandırılabilir (Köksal Akyol & Bilbay, 2016; Şimşek, 2022).

Aile eğitim programları evlilik öncesi, evlat edinme süreci, çocuk yetiştirme süreci gibi farklı zaman dilimlerinde oluşturulabilen programlardır. Bu programlarda ebeveynlere çocukların gelişimsel özellikleri, aile dinamikleri, aile içi iletişim, ebeveynlik becerileri, nitelikli çocuk yetiştirme tutumları vb. konular hakkında bilgi sağlanır (Şahin & Özbey, 2007). Aile eğitimlerinde uygulanan teknikler değişebilmektedir. Tercih edilen teknikler aşağıda maddeler halinde verilmiştir:

- Grup Tartışmaları: Ebeveynler ve eğitimcilerin bir araya geldiği oturumlarda ebeveynlik rolleri ve çocuk gelişimi konuları tartışılır. Bu tartışmalarda ebeveynlere fırsat tanınarak sorunlara çözüm üretilmeye çalışılır.
- Ev Ziyaretleri: Ebeveynlere eğitimciler tarafından ev temelli planlar oluşturularak ev ortamında ebeveynlik becerilerinin geliştirilmesi amaçlanır.
- Grup tartışmaları ve Ev Ziyaretleri: Bu yöntem hem grup tartışma tekniğini hem de ev ziyaretleri tekniğini içeren karma bir tekniktir (Anne Çocuk Eğitim Vakfı [AÇEV], 2007).

Ulusal çapta bu tekniklerin kullanıldığı çeşitli aile eğitim projeleri bulunmaktadır. Ulusal çapta uygulanan aile eğitim projeleri şunlardır:

- *Erken Destek Projesi*: Proje, düşük gelir düzeyinde olan ebeveynleri hedefe alarak İstanbul ilinde 1982-1986 yılları arasında yürütülmüştür. Çocuğun sosyal ve bilişsel gelişim alanlarını temele

alan ve grup tartışmaları ile yürütülen bir aile eğitim programıdır. Uygulama örneklerine yer verilmiştir. Temelde annelere yönelik ve dört yıl süreli bir proje olarak uygulanmıştır (Kağıtçıbaşı, 1991).

- *Anne Baba Okulu*: Düşük sosyoekonomik seviyedeki ebeveynleri hedef alarak İstanbul ilinde 1989 yılında başlatılmıştır. Ebeveynlerin çocuk gelişimine yönelik becerilerini desteklemek amacıyla çeşitli konularda konferanslar düzenlenmiştir. Eğitimin etkinliği ile ilgili yapılan araştırmalarda eğitimin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yavuzer, 2006).
- *Baba Destek Programı*: 1996 yılında Anne Çocuk Eğitim Vakfı tarafından çocuğun büyüme ve gelişme sürecine babaları dahil etmek üzere hazırlanmış bir aile eğitim programıdır. Bu proje, babaların çocuğun gelişimine uygun olmayan davranışlarını değiştirerek baba-çocuk ilişkisini güçlendirmek amacıyla yürütülmüştür. 10-13 hafta süreyle uygulanmış bir projedir (AÇEV, 2019).

Projelerin kapsamına bakıldığında geniş kapsamlı olarak ailelerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu araştırma kapsamında da grup tartışmaları tekniği kullanılarak 3-6 yaş aralığında çocuğu olan ebeveynlerin çocuklarıyla oyun oynama ve kitap okuma davranışlarına ilişkin farkındalıklarının geliştirilmesinin hedeflendiği bir eğitim programı oluşturulmuştur.

Oyuncak Kütüphaneleri

Oyuncak kütüphanesi; çocukların gelişim alanlarına katkı sunan, ailelerin bilinçlendirilmesini sağlayan, çocukların gelişim düzeyine uygun materyallerin yer aldığı, ödünç alma sistemine dayalı kaynak merkezleridir (Kamaraj, 2006). Oyuncak kütüphanesinin kurulmasındaki amaçlar çocuklara ve ailelere yönelik olmak üzere iki kategoride belirtilmiştir. Çocuklara yönelik amaçlar; oyuna ve oyuncuğa erişimi kolaylaştırarak çocukların sosyalleşme becerilerini geliştirmek, özel gereksinimli çocukların oyun oynama davranışlarını desteklemek, okul ortamı ile ilgili olumlu tecrübeleri geliştirmektir. Ailelere yönelik amaçlar ise; oyun oynamak, oyuncak seçimi, çocuk gelişimi hakkında bilgilendirmedir (Kamaraj, 2006). Köycekaş ve Köycekaş'ın (2015) araştırmalarına göre, oyuncak kütüphanesinin temel amaçlarından bir diğeri; erişim sağlanan her çocuğun oyuncak ile etkileşiminin sağlanması ve kütüphane sistemini kullanma alışkanlığı kazandırılmasıdır.

İlk oyuncak kütüphanesi, ABD'nin Los Angeles şehrinde 1935 yılında kurulmuştur (Kamaraj, 2006). Türkiye'de ise ilk olarak 2004 yılında Düzce'de kurulmuş ve ülke genelinde yaygınlaşmaya başlamıştır (Oyuncak Kütüphanesi Derneği, 2012). Oyuncak Kütüphanesi Derneği'ne göre (2012), oyuncak kütüphanesinin sağladığı faydalar şöyle sıralanmıştır:

- 1.Çocukların en temel hakkı olan “oyun oynama hakkı” ile ilgili farkındalık kazandırmak ve farkındalığı arttırmak,
2. Çocuklarda kütüphane kültürünün erken dönemde oluşmasını sağlamak,
- 3 Çocuklarda yardımlaşma ve gönüllülük bilincini oluşturmak,
4. Çocuğun gelişim alanlarını desteklemek,
- 5.Ebeveynleri bilinçlendirmek,
6. Tüketim fazlalığını önlemek.

Ülkemizde Ankara ili Çankaya ilçesinde 2012 yılında Avrupa Hibe Desteğiyle hayata geçirilen Oyuncak Kütüphanesinin işleyişine bakıldığında, 0-12 yaş arası çocuklara yönelik olduğu görülmektedir. Bu kapsamda çeşitli aktiviteler ve atölyeler düzenlenerek çocukların gelişimsel becerileri desteklenmektedir. Ailelere çeşitli eğitim ve seminerler düzenlenerek çocuk gelişimi hakkında farkındalık becerileri desteklenmektedir. Ayrıca çocuklar ödünç oyuncak alabilmektedir. Ödünç alınan oyuncakların cüzi miktarda depozito fiyatı bulunmaktadır. 2012-2015 yıllarını kapsayan bu çalışmada 450’den fazla çocuğun bu sistemden fayda sağladığı belirtilmektedir (Köycekaş & Köycekaş, 2015).

Amaç

Bu araştırma, Ankara ili Altındağ İlçesindeki bağımsız bir anaokulunda, araştırmacıların ve bir sivil toplum kuruluş örgütünün iş birliğiyle kurulan Oyuncak ve Kitap Kütüphanesinde yürütülmüştür. 2022-2023 yılı eğitim-öğretim döneminde sosyoekonomik açıdan dezavantajlı üç-altı yaş çocukların devam ettiği kurumda ebeveynlere yönelik olarak hazırlanan bir eğitim programı temel alınmıştır. Araştırma, Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi temelli Oku Oyna Aile Eğitim Programının ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama ve kitap okuma davranışlarına etkisinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır.

Problemler

Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi temelli Oku Oyna Aile Eğitim Programının ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama ve kitap okuma davranışlarına etkisinin incelenmesi amacıyla yürütülen çalışmanın problemi; “Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi temelli Oku Oyna Aile Eğitim Programı ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama ve kitap okuma davranışlarını etkilemekte midir?” şeklinde belirlenmiştir. Bu temel problem çerçevesinde araştırmanın alt problemleri ise şunlardır:

1. Oku Oyna Aile Eğitim Programı ebeveynlerin oyuna katılım davranışları üzerinde etkili midir?

2. Oku Oyna Aile Eğitim Programı çocuk-ebeveyn birlikte kitap okuma etkinlikleri üzerinde etkili midir?
3. Ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oynamayı tercih ettikleri oyun türleri nelerdir?
4. Ebeveynlerin oyun sürecinde kullandıkları ifade türleri nelerdir?
5. Ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte okumayı tercih ettikleri kitap türleri nelerdir?
6. Ebeveynlerin sosyoekonomik statüsü ile ebeveynlerin birlikte okuma etkinlikleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
7. Ebeveynlerin sosyoekonomik statüsü ile ebeveyn oyuna katılım davranışları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
8. Çocukların cinsiyetleri ve ebeveyn oyuna katılım davranışları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Araştırma problemleriyle bağlantılı olarak çalışmanın tezat hipotezleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir :

- Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi Temelli Oku Oyna Aile Eğitim Programı ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama ve kitap okuma davranışları üzerinde etkilidir.
- Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi Temelli Oku Oyna Aile Eğitim Programı ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama ve kitap okuma davranışları üzerinde etkili değildir.

Sınırlılıklar

Bu araştırma, 2022-2023 eğitim öğretim yılında Ankara İli, Altındağ İlçesinde Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı bağımsız bir anaokuluna kayıtlı olan üç-altı yaş çocukların 15 ebeveyni ile sınırlıdır.

Araştırmanın diğer sınırlılıkları ise zayıf deneysel desen kullanılması, ebeveyn eğitimlerinin ebeveyn ile çocuk arasındaki oyun oynama ve kitap okuma davranışlarına etkisi, ölçek ve anket formunda yer alan sorulara ilişkin verilen yanıtlar, gönüllü katılımcıların iletmiş olduğu video kayıtlarıdır.

Yöntem

Araştırmada karma araştırma yöntemi kullanılmış olup paralel karma modelle desenlenmiştir. Araştırmanın nicel boyutunda kontrol grupsuz zayıf deneysel desen, nitel boyutunda ise olgubilim desen kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Oyuncak ve Kitap Kütüphanesinin bulunduğu Ankara İli, Altındağ İlçesindeki Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olan bağımsız bir

anaokulunda 2022-2023 eğitim öğretim dönemine kayıtlı çocukların ebeveynleri oluşturmaktadır. Ölçüt örnekleme yöntemiyle 15 gönüllü katılımcı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Örneklemin ölçütleri; kurumda düzenlenecek eğitimlere düzenli katılmaya gönüllü olan ve oyuncak kitap kütüphanesi açıldığından bu yana kullanıcısı olan ebeveynler olarak belirlenmiştir.

Araştırmada yer alan katılımcıların demografik bilgilerine aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1. Ebeveynlerin demografik bilgileri

		n	%
Çocuğun Yaşı	3 yaş	8	53,3
	4 yaş	3	20,0
	5 yaş	4	26,7
Çocuğun Cinsiyeti	Kız	8	53,3
	Erkek	7	46,7
Çocuğun Kardeş Sayısı	1 kardeş	4	26,7
	2 kardeş	4	26,7
	3 kardeş	0	0,0
	4 ve üzeri	1	6,6
Tek Çocuk		6	40,0
Hane Halkı Sayısı	3 kişi	6	40,0
	4 kişi	6	40,0
	5 kişi	3	20,0
Ebeveyn Cinsiyeti	Kadın	15	100,0
Çalışma Durumu	Evet	0	0,0
	Hayır	15	100,0
Gelir Düzeyi	Düşük Gelir	6	46,2
	Orta Gelir	9	53,8
Medeni Durumu	Evli	15	100,0
Anne Eğitim Seviyesi	İlkokul Mezunu	3	20,0
	Lise Mezunu	9	60,0
	Üniversite	3	20,0
	Mezunu		
Toplam		15	100

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında nitel ve nicel verilerin toplanması amacıyla dört farklı form kullanılmıştır. Bunlardan ikisi araştırmanın nicel boyutunda kullanılan Işıkoğlu Erdoğan (2016) tarafından geliştirilen Çocuk- Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeği ve Işıkoğlu Erdoğan & İvrendi (2008) tarafından geliştirilen Oyun Katılım Anket Formu'dur.

Araştırmanın nitel boyutunda kullanılan araçlar ise araştırmacı tarafından geliştirilen demografik bilgi formu ve video kayıtları transkript formudur.

Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeği: Ölçek maddelerinin alt boyutları; birlikte etkileşimli kitap okuma, birlikte okumaya yönelik görüşler, okuryazarlığa model olma, okumanın önemi, okuryazarlık öğretimidir. Birlikte etkileşimli okuma kategorisindeki örnek maddeler incelendiğinde; “Çocuğuma kitap okurken resimleri görmesini sağlarım.”, “Çocuğuma kitap okurken onun öyküyü tahmin etmesini isterim.” “Çocuğuma kitap okurken konuyla ilgili sorular sorarım.” vb. şekilde maddeler yer almaktadır. Birlikte okumaya yönelik görüşler kategorisindeki örnek maddeler incelendiğinde; “Kitap okuma çocuğumla paylaştığım zevkli bir etkinliktir.”, “Kitap okuma çocuğumla birlikte yaparken zorlandığım bir etkinliktir.” vb. şekilde maddeler yer almaktadır. Okuryazarlığa model olma kategorisindeki maddeler incelendiğinde; “Çocuğumla birlikteyken kendime kitap alırım.”, “Çocuğumla birlikteyken gazete ve dergi okurum.” vb. maddeler yer almaktadır. Okumanın önemi kategorisindeki maddeler incelendiğinde; “Çocuğumun kitap okumayı sevmesini isterim.” vb. şekilde maddeler yer almaktadır. Okuryazarlık öğretimi kategorisindeki maddeler incelendiğinde; “Çocuğuma basit kelimeleri okumayı öğretirim (kendi ismi, reklam logoları).” vb. şekilde maddeler yer almaktadır. Formun “birlikte etkileşimli okuma” boyutunda Cronbach Alpha katsayısı .80 “birlikte okumaya yönelik görüşler” .79 “okuryazarlığa model olma” .76 “okumanın önemi” .70 ve “okuryazarlık öğretimi” .70 ve toplamda ise .81 olarak hesaplanmıştır. Sonucunda ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği sağlanmıştır (Işıkoğlu Erdoğan, 2016).

Ölçekte toplam 31 madde yer almaktadır. Ölçeğin cevapları “her zaman (4)”, “ara sıra (3)”, “nadiren (2)” ve “hiçbir zaman (1)” olarak derecelendirilmiştir. Likert tipi bir ölçektir.

Oyuna Katılım Anket Formu: Anket formunda yer alan maddelerin alt boyutları; akademik oyun, sosyodramatik ve hareketli oyun, oyuna teşviktir. Toplamda 15 maddenin yer aldığı likert tipi bir anket formudur. Anketten örnek maddeler incelendiğinde; “Çocuğumla araba-bebek gibi oyuncaklarla oynarız.”, “Çocuğumu oynaması için parka götürürüm.”, “Çocuğum oyun oynarken bende ona katılırım.”, “Çocuğumla evcilik/tamircilik gibi oyunlar oynarız.” vb. şekilde maddeler yer almaktadır. Anket formunun güvenilirliği için Cronbach Alpha kat sayısı kullanarak anket formunun alt boyutları analiz edilmiştir. Alt boyutlardan “akademik oyun” Cronbach Alpha kat sayısı 0.73, “sosyo-dramatik ve hareketli oyun” 0.69 ve “oyuna teşvik” 0.41 olduğu saptanmıştır. Sonucunda ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği sağlanmıştır (Işıkoğlu & İvrendi, 2008).

Anketin cevapları “her zaman (4)”, “ara sıra (3)”, “nadiren (2)” ve “hiçbir zaman (1)” olarak derecelendirilmiştir. Bu araştırmada kullanılabilmesi için gerekli izin sağlanmıştır.

Video Kayıtları Transkript Formu: Araştırmacılar tarafından Oku Oyna Aile Eğitim Programının ebeveynlerle birlikte yürütülmesi aşamasında ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte ev ortamında tercih ettikleri oyun türü ve oyun oynama sürecinde tercih ettikleri ifade türü, ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte okumayı tercih ettikleri kitap türüne ilişkin nitel verileri analiz etmek amacıyla geliştirilen formdur.

Demografik Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından ebeveyn gelir düzeyi, ebeveyn eğitim düzeyi, çocuğun yaşı ve cinsiyeti, çocuğun kardeş sayısı, hanehalkı sayısı, ebeveyn cinsiyeti, ebeveyn medeni durumuna ilişkin betimsel verileri elde etmek amacıyla oluşturulan formdur.

Veri Toplama Süreci

Araştırma kapsamında geliştirilen Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi ile birlikte Oku Oyna Aile Eğitim Programına ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi: Bebek ve çocuklar oyun ve oyuncaksız düşünülemez. Oyuncak, oyun oynamayı kolaylaştırarak bebek ve çocuğun deneyimlerini zenginleştirir. Ancak ülkemizde nitelikli oyuncaklar ile ilgili fiyat araştırması yapıldığında sosyoekonomik statüsü düşük olan aileler için erişilebilir olmadığı görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumunun (2023) verilerine göre, hanehalklarının tüketim amaçlı harcamalar arasında en yüksek payı %22,8 ile gıda ve içecek harcamaları alır iken, ikinci sırayı %22,4 ile konut ve kira harcamaları, üçüncü sırayı ise %21,3 ile ulaştırma harcamaları almıştır. Buna karşın en düşük payı %1,4 ile eğitim hizmetleri alırken ikinci sırada %2,5 ile eğlence ve kültür harcamaları almaktadır. Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda oyuncak kütüphaneleri ailenin bütçesini koruyabilmek ve çocuğun oynama ihtiyacını karşılayabilmek açısından önem kazanmaktadır. Oyuncak ve kitap kütüphanesi; erken çocukluk döneminde çocuğun gelişimi açısından önemli iki faktör olan oyuncakların ve resimli çocuk kitaplarının bir araya getirildiği, ödünç alma sisteminin olduğu, çocuğu oyun oynamaya ve kitap okumaya davet eden kaynak merkezleri olarak tanımlanabilir (Kamaraj, 2006). Türkiye’de ilk defa bağımsız resmi bir anaokuluna kurulan oyuncak ve kitap kütüphanesinin temel amacı fırsat eşitliği sağlamaktır.

Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi kurulum aşamaları şu şekildedir;

- Araştırmacıların bilimsel bir çalışma kapsamında kurmayı hedefledikleri Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi için ilgili literatür taranarak amaç ve kapsam formu oluşturulmuştur. Bu form bir sivil toplum kuruluş örgütü ile paylaşılarak Oyuncak ve Kitap

Kütüphanesinin hayata geçirilebilmesi amacıyla işbirliği sağlanmıştır.

- Ankara'nın dezavantajlı bir bölgesinde yer alan bağımsız resmi okul öncesi eğitim kurumlarının müdürlükleriyle görüşmeler sağlanarak uygun alanlar incelenmiştir. Uygun bulunan bir okul öncesi eğitim kurumu ile işbirliği yapılarak Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi kurulmaya başlanmıştır.
- Oyuncak ve Kitap Kütüphanesinin kurulum aşamasında; alanın oyuna ve okumaya davetkâr olması amacıyla çeşitli tadilatlar (zemin, duvar, perde, iç tasarım vb.), sivil toplum kuruluş örgütü, üniversite ve okul müdürlüğü iş birliğinde sağlanmıştır.
- Çocukların gelişimsel özellikleri dikkate alınarak oyuncaklar ve kitaplar listelenmiştir. Materyallerin seçiminde çocuk sağlığı, güvenliği ve gelişimsel düzeyi göz önünde bulundurularak oyuncakların ahşap olmasına, beş gelişim alanını kapsamına (sosyal, dil, bilişsel, motor, duygusal), nicelik açısından yeterli ve nitelikli olmasına özen gösterilmiştir. Listede yer alan materyaller sivil toplum kuruluş örgütü tarafından tedarik edilerek alana yerleştirilmiştir.
- Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi alanının tamamlanmasıyla birlikte 18.09.2021 tarihinde ebeveynlerin ve çocukların hizmetine sunulmuştur.

Temel amacı fırsat eşitliği sağlamak olan Oyuncak ve Kitap Kütüphanesinin diğer amaçları; çocukların nitelik ve nicelik açısından yeterli oyuncak ve kitaba ulaşmasını sağlamak, onlara okuma alışkanlığı kazandırmak, oyun oynama becerilerini desteklemek, materyal yoksunluğunu azaltmak, ödünç alma sistemiyle sorumluluk alma davranışını desteklemek, ev temelli erken okuryazarlık ortamlarını zenginleştirmek, evde zengin uyaranlar sunulmasıyla çocukların henüz okula gitmeyen küçük kardeşlerine de gelişim desteği sağlamak (Güneş & Feyman Gök, 2022) olarak sıralanabilir.

Oku Oyna Aile Eğitim Programının Geliştirilmesi: Ebeveynlerin oyuncak ve kitap kütüphanesinde bulunan materyallerden yararlanarak çocuklarıyla birlikte oyun oynama ve resimli çocuk kitabı okuma davranışlarını geliştirmek amaçlı hazırlanan bu program, çeşitli aşamalardan geçerek düzenlenmiştir. Programın geliştirilme aşamaları, aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

- Aile eğitimine ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Şahin'in (2013) okul öncesi dönemde "Oyuncak Odaklı Ev Eğitim Programı" adlı

- ebeveynlerle yürüttüğü eğitim programı ile Özel ve Zelyurt'un (2016) çocukların gelişimsel özellikleri, oyun, zorlayıcı davranışlarla baş etme, ebeveyn tutumları, çocuğa doğru alışkanlık kazandırma ile ilgili ebeveynlerle birlikte yürüttüğü bilimsel araştırmalar temel alınmıştır.
- Aile eğitimi; oyun, oyuncak, sesli okuma, resimli çocuk kitabı, ebeveyn tutumları, üç-altı yaş gelişimsel özellikleri konuları ile sınırlandırılmıştır.
 - Aile eğitim programının adı "Oku Oyna Aile Eğitim Programı" olarak belirlenmiştir.
 - Oku Oyna Aile Eğitim Programı için beş çocuk gelişimi uzmanından görüş alınmıştır.
 - Programın uygulama süreçleri ebeveynlerin ev ortamında küçük çocuklarının olması ve araştırmacının farklı şehirde olması nedeniyle hem çevrimiçi ve hem de yüz yüze olarak planlanmıştır.
 - Program tanıtımı kapsamında okul müdürlüğüyle iş birliği yapılarak tüm velilerin okula davet edilmesi ve araştırmacı tarafından programa ilişkin sunum yapılarak gönüllü katılımcılara ulaştırılması sağlanmıştır.
 - Program boyunca, ebeveynlerin Oyuncak ve Kitap Kütüphanesinde bulunan oyuncak ve resimli çocuk kitaplarından yararlanılması sağlanmıştır.
 - Ebeveyn eğitiminde anlatım, tartışma, soru-cevap vb. tekniklere yer verilmiştir.
 - Program konuları ve yürütülen etkinlikler şu şekilde belirlenmiştir: Araştırmanın ve ebeveyn eğitim programının tanıtımı, tanışma etkinlikleri, üç-altı yaş dönemine ilişkin gelişimsel özellikler, oyunun önemi, doğru ve yanlış oyun davranışlarına yönelik senaryo etkinlikleri, oyunperver/oyuncu yaklaşımın açıklanması, materyallerden nasıl oyun kurulacağına ilişkin uygulama örnekleri, resimli çocuk kitapları seçimi ve önemi, sesli okumaya ilişkin uygulama örnekleri, sesli okuma kılavuzunun tanıtılmasıdır. Oku Oyna Aile Eğitim Programının içeriği tablo halinde aşağıda yer verilmiştir:

Tablo 2. Oku oyna aile eğitim programı içeriği

Oturum	İçerik
1. Oturum	Tanışma, Ön Test ve Program Tanıtımı
2. Oturum	3-6 Yaş Dönemi Gelişimsel Özellikleri
3. Oturum	Oyunun Çocuğun Yaşamındaki Yeri ve Gücü
4. Oturum	Oyunperver Yaklaşım (Oyun Oynayan Çocuğun Ebeveyni Olmak)
5. Oturum	Okul Öncesi Dönemde Resimli Çocuk Kitabı Kriterleri ve Önemi
6. Oturum	Sesli Resimli Çocuk Kitabı Okuma Örneği ve Kılavuzu
7. Oturum	Son Test, Eğitimi Değerlendirme

Programın geliştirilmesi sonrasında gönüllü 15 katılımcıya Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeği ve Oyun Katılım Anket formu verilerek ön test uygulanmıştır. Ardından araştırmacı tarafından katılımcılara yedi hafta boyunca haftada bir defa olmak üzere birer saatlik eğitimler verilmiştir. Bu süreçte ebeveynlerin Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi materyallerinden faydalanması sağlanılmıştır. Araştırmada nitel ve nicel veriler eş zamanlı toplanmıştır.

Ebeveyn eğitiminin devam ettiği aşamada araştırmacı tarafından katılımcılara “Çocuğunuzla birlikte oyuncak ve kitap kütüphanesi alanından alacağınız materyallerle oyun oynama ve kitap okuma süreçlerinizi beş ila on beş dakika arasında, görüntü ve ses net olacak şekilde kaydediniz” yönergesi verilmiştir. Toplamda 7 katılımcı 9 video kaydı iletmıştır. İletilen video kayıtları doğrultusunda ebeveynlere araştırmacı tarafından çevrimiçi uygulamalarla dönütler sağlanmıştır. Video kayıtları yazılı formata dönüştürülerek nitel veriler elde edilmiştir.

Araştırmacı tarafından verilen ebeveyn eğitimlerin tamamlanmasının ardından 15 gönüllü katılımcıya Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeği ve Oyun Katılım Formu tekrar iletilerek son test uygulanmıştır. Son teste gönüllü katılımcıların tamamı katılmıştır. Ön test ve son test aracılığıyla araştırmanın nicel verileri elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın nicel verileri Çocuk Ebeveyn Birlikte Okuma etkinlikleri Ölçeği ve Oyuna Katılım Anket Formu yardımıyla toplanmış olup nitel veriler ise video kaydı yardımıyla eş zamanlı toplanmış ve birlikte analiz edilmiştir.

Araştırmanın nitel bulgularının analizi, doküman analizi yöntemiyle sağlanılmıştır. Nitel araştırmalarda kullanılan doküman analizi teknikleri, araştırma verilerinin birincil kaynaktan elde edilmesini sağlayarak verilerin sorgulanmasına ve analiz edilmesine olanak sunmaktadır. Nitel araştırmalarda doğrudan gözlem sağlanamadığında araştırma problemine ilişkin çeşitli görsel veya yazılı materyallere ulaşılarak araştırmalara dahil edilebilmektedir. Böylece araştırmanın geçerliliği artırılabilir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bu analiz tekniği genel olarak diğer araştırma yöntemlerinin destekleyicisi olarak kullanılmaktadır (O’ Leary, 2017; Sak vd., 2021). Doküman analizi tekniği, nitel araştırma yöntemleri yanı sıra karma yöntem araştırmalarında kullanılabilir (Bowen, 2009).

Araştırmada video kayıtlarının yazılı formata dönüştürülmesiyle elde edilen nitel veriler, içerik açısından değerlendirilerek üç kategori altında toplanmıştır. Bu kategoriler; oyun türü, ebeveyn tarafından oyun sürecinde kullanılan ifadeler ve kitap türüdür. Bu başlıkların tekrarlanma sıklığına değinilerek kodlar oluşturulmuştur.

Bunun yanında verilerin analiz edilebilmesi ve katılımcıları görüşlerinin etik kural çerçevesinde ele alınabilmesi için her bir katılımcıya kod verilmiştir. Katılımcıların kimliğinin gizli tutulması açısından, katılımcılar A1 (Anne 1), A2 (Anne 2), A3 (Anne 3), A4 (Anne 4), A5 (Anne 5), A6 (Anne 6), A7 (Anne 7) olarak kodlanmıştır.

Verilerin kodlanma aşamasında katılımcıların video kayıt transkriptleri diğer bir alan uzmanı ile paylaşılmıştır. Araştırmacı ve diğer alan uzmanı arasındaki kodlama uyumu yüzdesi %84 olarak bulunmuştur. Uyuşum yüzdesinin %70 üzerinde olması, verilerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Şencan, 2005).

Araştırmanın nicel bulgularının analizi ise; SPSS 26 programı ile yapılmış ve %95 güven düzeyi ($p < 0,05$) ile çalışılmıştır. Ölçümler için ortalama (Ort), standart sapma (ss) istatistikleri, kategorik değişkenler için yüzde (%) ve frekans (f) istatistikleri verilmiştir. Örneklem sayısı ($n=15$) 30'dan az olması nedeniyle parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Çalışmada ölçek puanlarının (sürekli değişkenlerin) gruplara (cinsiyet, , gelir düzeyi) göre karşılaştırılmasında Mann Whitney U, genel olarak ve grup ayırımında ölçek puanlarının zamansal karşılaştırması (ön test-son test) Wilcoxon testi kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmada Ebeveyn Oyuna Katılım Anket Formu ve Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeği kullanılarak elde edilen ön test ve son teste ilişkin bulgulara Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Ön test ile son test puanlarının karşılaştırılması

Kullanılan Ölçek		Ön Test		Son Test		z	p
		Ort	ss	Ort	ss		
Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeği	Birlikte Etkileşimli Okuma	2,33	0,27	3,59	0,23	-3,413	0,001*
	Birlikte Okumaya Yönelik Görüşler	2,54	0,17	3,38	0,21	-3,418	0,001*
	Okuryazarlığa Model Olma	1,84	0,26	2,93	0,20	-3,438	0,001*
	Okumanın Önemi	3,82	0,36	3,87	0,28	-1,134	0,257
	Okuryazarlık Öğretimi	2,00	0,34	2,82	0,22	-3,317	0,001*
	Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Toplam	2,44	0,09	3,34	0,12	-3,412	0,001*
Oyuna Katılım Anket Formu	Akademik Oyun	2,85	0,32	3,45	0,22	-3,426	0,001*
	Sosyo-Dramatik ve Hareketli Oyun	2,67	0,30	3,51	0,29	-3,422	0,001*
	Oyuna Teşvik	3,08	0,34	3,25	0,23	-1,721	0,085
	Oyuna Katılım Anketi Toplam	2,87	0,25	3,40	0,20	-3,412	0,001*

* $p < 0,05$; Wilcoxon testi

Tablo 3'te Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeğine (ÇEBOE) ilişkin veriler incelendiğinde; birlikte etkileşimli okuma, birlikte okumaya yönelik görüşler, okuryazarlığa model olma, okuryazarlık öğretimi,

çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri toplamı ön test ile son test arasında istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$).

Tablo 3'te ÇEBOE alt boyutlarında ön test ile son test arasında istatistiksel anlamlı fark olan verilere bakıldığında birlikte etkileşimli okuma ön test ortalama puanı (2,33), son test ortalama puanı (3,59); birlikte okumaya yönelik görüşler ön test ortalama puanı (2,54), son test ortalama puanı (3,38); okuryazarlığa model olma ön test ortalama puanı (1,84), son test ortalama puanı (2,93); okuryazarlık öğretimi ön test ortalama puanı (2,00), son test ortalama puanı (2,82) olarak hesaplanmıştır. Çocuk-Ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri toplam ön test ortalama puanı (2,44) çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri toplam son test ortalama puanı (3,34) hesaplanmıştır. Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeğinden elde edilen nicel verilere göre ebeveyn eğitimi ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte okuma davranışlarını pozitif yönde etkilemiştir.

Tablo 3'te Oyuna Katılım Anket Formuna ilişkin veriler incelendiğinde, akademik oyun, sosyo-dramatik ve hareketli oyun, oyuna katılım anket toplamı ön test ile son test puanları arasında istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$).

Tablo 3'te Oyuna Katılım Anket Formunun alt boyutlarında ön test ile son test arasında istatistiksel anlamlı fark olan verilere bakıldığında akademik oyun ön test ortalama puanı (2,85), son test ortalama puanı (3,45); sosyo-dramatik ve hareketli oyun ön test ortalama puanı (2,67), son test ortalama puanı (3,51) hesaplanmıştır. Oyuna katılım anketi toplam ön test ortalama puanı (2,87), oyuna katılım anketi toplam son test ortalama puanı (3,40) hesaplanmıştır. Oyun Katılım Anket Formundan elde edilen nicel verilere göre ebeveyn eğitimi ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama davranışlarını pozitif yönde etkilemiştir.

Ebeveynlerin çocukları ile oynadıkları oyun türleri incelenerek betimsel istatistiklerine Tablo 4' de yer verilmiştir.

Tablo 4. Oynanan oyun türlerine ilişkin bulgular

Katılımcı Cinsiyeti	İçerik	Oyun Türü	f	%
K	A5: Bugün seninle toplama -çıkarma oyunu oynayalım.	Akademik Oyun	3	37,5
K	A7: Aldığımız sayı kutusuyla toplama-çıkarma oynayalım			
K	A4: Büyüteçle evdeki eşyalarımızın yazılarını inceleyelim.			

K	A3: Oyun alanından aldığımız kukla saati başlasın mı?	Sosyal Duygusal Oyun	3	37,5
K	A6: Öğrendiğimiz hamuru yapıp acıkan bebeğimizi besleyelim. Karnı çok aç.			
K	A1: Dedektif kutu oyununu açalım mı?	Kurallı Oyun	2	25
K	A2: Hızlı bardaklar diye bir kutu oyunu almıştık okulundan. Hatırlıyor musun?			
Toplam			8	100

Tablo 4 incelendiğinde, ebeveynlerin akademik ve sosyal duygusal oyunu daha fazla tercih ettiği görülmektedir. Oyuncak ve kitap kütüphanesinde yer alan toplama ve çıkarma ahşap setleri ödünç alınarak akademik oyun tercih edildiği, kukla oyuncakları ödünç alınarak sosyal duygusal oyunların tercih edildiği, kutu oyunları ödünç alınarak kurallı oyun tercih edildiği bulguları edinilmiştir.

Ebeveynlerin çocuk ile oyun oynama süreçleri incelenerek kullandıkları ifade türlerinin betimsel istatistiklerine Tablo 5’de yer verilmiştir.

Tablo 5. Oyun sürecinde kullanılan ifade türlerine ilişkin bulgular

Katılımcı Cinsiyeti	İçerik Örnekleri	İfade Türü	f	%
K	A1: Bak bu bir kutu oyunu. Bu kutu oyunun adı, Dedektif. Kutu oyunlarında uymamız gereken kurallar vardır. Bu Dedektif oyunundaki kural herkes bir kart çekecek, karttaki görseli önündeki yer alan resimde bulan zile basacak. Kim önce basarsa o başlayacak.	Açıklayıcı	8	28,57
K	A2: Kutu oyunu demek, oyundaki oyuncakların bir kutu içerisinde ve kurallı bir oyun izlenmesi demek.			
K	A5: Toplam dediğimizde çoğalmayı yani fazlalığı çıkarma dediğimizde azalmayı kastediyoruz.			
K	A3: Bugün seninle okulundaki oyun alanından bir kukla ödünç aldık. Kuklaları elimize geçirip dilediğimiz gibi konuşabiliriz			

K	A7: Bu sayıyla daha önce oynamıştık, bu sayının adı ne?	Soru	8	28,57
K	A3: Bu kuklanın rengi ne ve adı ne olsun?			
K	A2: Oyunumuzun daha keyifli olması için bir fikrin varsa belirt lütfen	Rica İstek	6	21,42
K	A4: Seninle bugün bir oyun oynamak istiyorum. Biraz farklı bir oyun, beraber oynayalım mı?			
K	A4: Cıvık hamura dokunurken ne hissediyorsun? Ben biraz garip hissettim.	Duygu	2	7,14
K	A3: Kuklamız Maviş üzgün hissediyor. Ne yapalım neşelenmesi için?			
K.	A5: Çıkarma işlemi yaparken öne önce büyük sayı konur.	Kurallar	2	7,14
K	A6: Öğretmenin bugün farklı bir oyun hamuru tarifi verdi. Biraz cıvık. Nişasta ve su kullanarak birlikte yapacağız.	Betimleyici	2	7,14
K	A1: Karttaki dondurmanın rengi mavi, sarı, kırmızıdan oluşuyor.			
Toplam			28	100

Tablo 5 incelendiğinde, ebeveynlerin sıklıkla açıklayıcı, soru ve rica ifade türlerini tercih ettiği; duygu, kurallar ve betimleyici ifade türlerini daha az tercih ettikleri, emir türündeki ifadeleri ise tercih etmedikleri bulguları edinilmiştir.

Ebeveynlerin çocukları ile okudukları kitap türüne ilişkin betimsel istatistikler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Tercih edilen kitap türüne ilişkin bulgular

Katılımcı Cinsiyeti	Kitap	Kitap Türü	f	%
K	A1: Huysuz Uğur Böceği	Resimli Çocuk Kitabı	7	77,77
K	A2: Aç Tırtıl			
K	A4: Üç Kedi Bir Canavar			
K	A5: Babamın Battaniyesi			
K	A7: Annemin Çantası			
K	A8: Ay'ı Kim Çaldı			
K	A9: Babaannem Kime Benziyor			
K	A3: 1001 Hayvan	Etkinlik Kitabı	2	22,22
K	A6: 1001 Hayvan			
Toplam			9	100

Tablo 6 incelendiğinde, ebeveynlerin oyuncak ve kitap kütüphanesi alanında bulunan kitaplar ilişkin tercihleri görülmektedir. Ebeveynlerin sıklıkla çocukları ile resimli çocuk kitabını tercih ettiği, etkinlik kitabı tercihinin az olduğu görülmektedir.

Gelir düzeyi düşük olan katılımcıların Çocuk Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeği ve Oyuna Katılım Anket Formuna ilişkin ön test ile son test istatistiklerine Tablo 7’ de yer verilmiştir.

Tablo 7. Gelir düzeyi düşük olan katılımcıların ön test ile son test puanlarının karşılaştırılması

Kullanılan Ölçek	Gelir Düzey = Düşük	Ön Test		Son Test		z	p
		Ort	ss	Ort	ss		
Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeği	Birlikte Etkileşimli Okuma	2,24	0,24	3,52	0,28	-2,207	0,027*
	Birlikte Okumaya Yönelik Görüşler	2,48	0,15	3,27	0,28	-2,207	0,027*
	Okuryazarlığa Model Olma	1,75	0,20	2,97	0,29	-2,214	0,027*
	Okumanın Önemi	3,79	0,51	3,75	0,39	-0,577	0,564
	Okuryazarlık Öğretimi	2,04	0,19	2,79	0,25	-2,232	0,026*
	Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Toplam	2,38	0,06	3,28	0,17	-2,207	0,027*
Oyuna Katılım Anket Formu	Akademik Oyun	2,90	0,21	3,43	0,15	2,226	0,026*
	Sosyo-Dramatik Hareketli Oyun	2,57	0,15	3,53	0,30	-2,207	0,027*
	Oyunu Teşvik	3,00	0,33	3,30	0,17	-1,511	0,131
	Oyuna Katılım Anketi	2,82	0,14	3,42	0,13	2,201	0,028*
	Toplam						

* $p < 0,05$; Wilcoxon testi

Tablo 7 incelendiğinde; gelir düzeyi düşük olan ebeveynlerin birlikte etkileşimli okuma, birlikte okumaya yönelik görüşler, okuryazarlığa model olma, okuryazarlık eğitimi, çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri toplam ön test ile son test puanları arasında istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$).

ÇEBOE alt boyutuna ilişkin veriler incelendiğinde birlikte etkileşimli okuma ön test ortalama puanı (2,24), son test ortalama puanı (3,52); birlikte okumaya yönelik görüşler ön test ortalama puanı (2,48), son test ortalama puanı (3,27); okuryazarlığa model olma ön test ortalama puanı (1,75), son test ortalama puanı (2,97); okuryazarlık eğitimi ön test ortalama puanı (2,04), son test ortalama puanı (2,79) olarak hesaplanmıştır.

Çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri toplam puanlarına ilişkin veriler incelendiğinde ön test ortalama puanı (2,38), son test ortalama puanı ise (3,28) olarak hesaplanmıştır. Buna göre çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri toplam puanında ebeveyn eğitimi sonrasında artış görülmektedir. Elde edilen nicel verilere göre ebeveyn eğitimi gelir düzeyi düşük olan ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte kitap okuma davranışlarını pozitif yönde etkilemiştir.

Tablo 7' de Oyuna Katılım Anket Formunun alt boyutlarına ilişkin veriler incelendiğinde akademik oyun ön test ortalama puanı (2,90), son test ortalama puanı (3,43); sosyo-dramatik ve hareketli oyuna ilişkin veriler incelendiğinde ön test ortalama puanı (2,57), son test ortalama puanı (3,53); oyuna teşvik ön test ortalama puanı (3,00), son test ortalama puanı (3,30) olarak hesaplanmıştır.

Oyuna Katılım Anketi toplamına ilişkin veriler incelendiğinde ön test ortalama puanı (2,82), son test ortalama puanı (3,42) olarak hesaplanmıştır. Elde edilen nicel verilere göre ebeveyn eğitimi gelir düzeyi düşük olan ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama davranışlarını pozitif yönde etkilemiştir.

Gelir düzeyi orta seviyede olan ebeveynlerin ön test ve son test puanlarına ilişkin istatistikler Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8 incelendiğinde; gelir düzeyi orta seviyede olan katılımcıların birlikte etkileşimli okuma, birlikte okumaya yönelik görüşler, okuryazarlığa model olma, okuryazarlık eğitimi, çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri toplam ön test ile son test puanları arasında istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p<0,05$).

ÇEBOE alt boyuta ilişkin veriler incelendiğinde birlikte etkileşimli okuma ön test ortalama puanı (2,44), son test ortalama puanı (3,65); birlikte okumaya yönelik görüşler ön test ortalama puanı (2,61), son test ortalama puanı (3,43); okuryazarlığa model olma ön test ortalama puanı (1,83), son test

ortalama puanı (2,90); okuryazarlık öğretimi ön test ortalama puanı (1,96), son test ortalama puanı (2,75) olarak hesaplanmıştır.

Tablo 8. Gelir düzeyi orta seviyede olan ebeveynlerin ön test ile son test puanlarının karşılaştırılması

Kullanılan Ölçek	Gelir Düzey = Orta	Ön Test		Son Test		Z	p
		Ort	SS	Ort	SS		
	Birlikte Etkileşimli Okuma	2,44	0,28	3,65	0,23	-2,366	0,018*
Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Ölçeği	Birlikte Okumaya Yönelik Görüşler	2,61	0,18	3,43	0,12	-0,371	0,018*
	Okuryazarlığa Model Olma	1,83	0,19	2,90	0,13	-2,388	0,017*
	Okumanın Önemi	3,89	0,13	4,00	0,00	1-,732	0,083
	Okuryazarlık Öğretimi	1,96	0,39	2,75	0,14	-2,214	0,027*
	Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Toplam	2,49	0,10	3,38	0,04	-2,371	0,018*
Oyuna Katılım Anket Formu	Akademik Oyun	2,80	0,45	3,43	0,27	-2,379	0,017*
	Sosyo-Dramatik ve Hareketli Oyun	2,74	0,41	3,43	0,27	-2,379	0,017*
	Oyunu Teşvik	3,11	0,38	3,17	0,29	-0,412	0,680
	Oyuna Katılım Anketi Toplam	2,89	0,34	3,34	0,23	-2,366	0,018*

* $p < 0,05$; *Wilcoxon testi*

Çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri toplamına ilişkin veriler incelendiğinde ön test ortalama puanı (2,49), son test ortalama puanı (3,38) olarak hesaplanmıştır. Elde edilen verilere göre ebeveyn eğitimi, gelir düzeyi orta olan ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte kitap okuma davranışlarını pozitif yönde etkilemiştir.

Oyuna Katılım Anket Formunun alt boyutlarına ilişkin veriler incelendiğinde akademik oyun ön test ortalama puanı (2,80), son test ortalama puanı (3,43); sosyo-dramatik ve hareketli oyun ön test ortalama puanı (2,74), son test ortalama puanı (3,43) olarak hesaplanmıştır.

Oyuna katılım anketinin toplam puanına ilişkin veriler incelendiğinde ön test ortalama puanı (2,89), son test ortalama puanı (3,34) olarak hesaplanmıştır. Elde edilen verilere göre ebeveyn eğitimi, gelir düzeyi orta olan ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynama davranışlarını pozitif yönde etkilemiştir.

Çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri ön test ile son test puanlarının gelir düzeyine göre karşılaştırılmasına ilişkin istatistiksel verilere Tablo 9' da yer verilmiştir.

Tablo 9. Ön test ile son test çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri puanlarının gelir düzeyine göre karşılaştırılması

Gelir Düzey		n	Ort	ss	U	p
Ön Test Birlikte Etkileşimli Okuma	Düşük	6	2,24	0,24	12,5	0,218
	Orta	7	2,44	0,28		
Ön Test Birlikte Okumaya Yönelik Görüşler	Düşük	6	2,48	0,15	12,0	0,187
	Orta	7	2,61	0,18		
Ön Test Okuryazarlığa Model Olma	Düşük	6	1,75	0,20	15,5	0,405
	Orta	7	1,83	0,19		
Ön Test Okumanın Önemi	Düşük	6	3,79	0,51	17,0	0,482
	Orta	7	3,89	0,13		
Ön Test Okuryazarlık Öğretimi	Düşük	6	2,04	0,19	16,0	0,461
	Orta	7	1,96	0,39		
Ön Test Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Toplam	Düşük	6	2,38	0,06	7,0	0,044*
	Orta	7	2,49	0,10		
Son Test Birlikte Etkileşimli Okuma	Düşük	6	3,52	0,28	13,5	0,278
	Orta	7	3,65	0,23		
Son Test Birlikte Okumaya Yönelik Görüşler	Düşük	6	3,27	0,28	10,5	0,201
	Orta	7	3,43	0,12		
Son Test Okuryazarlığa Model Olma	Düşük	6	2,97	0,29	18,0	0,660
	Orta	7	2,90	0,13		
Son Test Okumanın Önemi	Düşük	6	3,75	0,39	10,5	0,042*
	Orta	7	4,00	0,00		
Son Test Okuryazarlık Öğretimi	Düşük	6	2,79	0,25	18,0	0,645
	Orta	7	2,75	0,14		
Son Test Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinlikleri Toplam	Düşük	6	3,28	0,17	13,5	0,280
	Orta	7	3,38	0,04		

* $p < 0,05$; Mann Whitney U testi

Tablo 9 incelendiğinde, ön test çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri toplam puanı gelir düzeyi gruplarına göre farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Ortalama puanlarına bakıldığında orta gelir düzeyi olan katılımcıların ön test çocuk-ebeveyn birlikte okuma etkinlikleri toplam puanı daha yüksektir (2,49). Diğer puanlarda fark anlamlı değildir ($p > 0,05$).

ÇEBOE alt boyutu okumanın önemine ilişkin son testteki veriler incelendiğinde okumanın önemi puanı gelir düzeyi gruplarına göre farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Ortalama puanlarına göre orta gelir düzeyi olan katılımcıların son test okumanın önemi puanı daha yüksektir (4,00). Diğer puanlarda fark anlamlı değildir ($p > 0,05$).

Oyuna katılım ön test ile son test puanlarının çocuğun cinsiyetine göre karşılaştırmasına ilişkin istatistiksel verilere Tablo 10'da yer verilmiştir.

Tablo 10. Ön test ile son test oyuna katılım puanlarının çocuğun cinsiyetine göre karşılaştırılması

Çocuk Cinsiyet	n	Ort	ss	U	p	
Ön Test Akademik Oyun	Kız	8	3,05	0,14	4,5	0,005*
	Erkek	7	2,63	0,34		
Ön Test Sosyo-Dramatik ve Hareketli Oyun	Kız	8	2,68	0,26	26,0	0,809
	Erkek	7	2,66	0,36		
Ön Test Oyunu Teşvik	Kız	8	3,25	0,30	10,0	0,032*
	Erkek	7	2,89	0,28		
Ön Test Oyuna Katılım Anketi Toplam	Kız	8	2,99	0,18	9,5	0,031*
	Erkek	7	2,72	0,24		
Son Test Akademik Oyun	Kız	8	3,50	0,19	21,0	0,397
	Erkek	7	3,40	0,26		
Son Test Sosyo-Dramatik ve Hareketli Oyun	Kız	8	3,53	0,32	28,0	0,999
	Erkek	7	3,49	0,28		
Son Test Oyunu Teşvik	Kız	8	3,28	0,24	26,0	0,805
	Erkek	7	3,23	0,24		
Son Test Oyuna Katılım Anket Toplamı	Kız	8	3,43	0,17	27,5	0,953
	Erkek	7	3,37	0,23		

* $p < 0,05$; Mann Whitney U testi

Tablo 10 incelendiğinde; ön test akademik oyun, ön test oyunu teşvik, ön test oyuna katılım anketi toplam puanı çocukların cinsiyetine göre farklılık göstermektedir ($p < 0,05$). Ortalama puanlarına göre kız olanların ön test akademik oyun (3,05), ön test oyunu teşvik (3,25), ön test oyuna katılım anketi toplam (2,99) puanı daha yüksektir. Diğer puanlarda fark anlamlı değildir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlara göre Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi temelli Oku Oyna Aile Eğitim Programının ebeveynlerin çocuklarıyla oyun oynama ve okuma davranışları üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Program öncesinde ebeveynlerin oyuna katılım davranışlarında çocuğun cinsiyetinin önemli bir faktör olduğu; birlikte okuma etkinliklerinde ise ebeveyn gelir düzeyinin önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Ulaşılan sonuca göre, gelir düzeyi orta olan ebeveynlerin, gelir düzeyi düşük olan ebeveynlere göre ön test puanları daha yüksektir. Bu veri, gelir düzeyinin ebeveynlerin okuma davranışını etkilediğini göstermektedir. Işıkoğlu & İvrendi (2008) tarafından da benzer bulguya ulaşılmıştır. Fakat bu araştırma kapsamında verilen ebeveyn eğitimleri ile anlamlı farkın en aza indirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Akfırat (2019) yaptığı çalışmada da ebeveyn tutumlarının ebeveyn eğitimleri ile değiştirebildiği sonucuna

ulaşmıştır. Bu nedenle, ebeveyn eğitimlerinin çocuğun gelişiminde kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Oku Oyna Aile Eğitim Programı sonunda ebeveynlerin oyuna katılım düzeyinin arttığı, cinsiyete dayalı oyun seçimi arasındaki farkın indirgenildiği, birlikte okuma etkinliklerinin arttığı, birlikte okuma etkinliklerinde gelir düzeyi etkisinin indirgenildiği, çocuklarına okuryazarlığa model olma davranışlarının arttığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, ebeveynlere uygulama örneklerine yer veren ebeveyn eğitim programlarının gerekliliğini göstermekle birlikte ebeveynlerin oyun oynama ve kitap okuma becerilerinin geliştirilebileceğini; cinsiyet veya sosyoekonomik statü farklılığından kaynaklanan ebeveynlerin oyun oynama ve okuma davranışlarını iyileştirebileceğini göstermektedir.

Ulaşılan sonuçlara göre oyun sürecinde ebeveynlerin sıklıkla açıklayıcı, soru ve rica ifadelerine yer verdiği, emir cümlelerine yer vermediği görülmektedir. Özellikle erken yaşlarda ebeveyn ve çocuk arasındaki iletişimin niteliği önemlidir. Sağlıklı ve nitelikli iletişimi belirleyen temel faktörün, ebeveynin kullandığı iletişim dili olduğu bilinmektedir. Yapılan araştırmalara göre ebeveyn ve çocuk arasındaki iletişim dilinin olumlu olması; çocuğun dil gelişimini, kişilik gelişimini, çevresi ile iletişim kurabilme becerisini, günlük yaşam becerilerini, psikososyal gelişimini olumlu etkilemektedir (Öngider, 2013; Şanlı & Öztürk, 2015). Ebeveynlerin iletişim dili ve çocuğun gelişimsel becerileri arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Oyunun da aynı etkiye sahip olduğu bilinmektedir (Koçyiğit, Tuğluk & Kök, 2007; Durualp & Aral, 2010; Özdemir & Ramazan, 2012; Sormaz & Yüksel, 2012). Ancak oyun oynama esnasında ebeveyn tarafından kullanılan iletişim dili, sürecin niteliğini etkileyebilmektedir. Ebeveynlerin çocuklarıyla oyun oynarken çocuk dostu iletişim dilini tercih ederek emir vb. ifadelerden kaçındığı görülmüştür. Bu durum, çocuğun ebeveyniyle oyun oynama ve kitap okuma sürecini nitelikli kılarak en üst düzeyde fayda sağlaması için önem taşımaktadır.

Ebeveyn eğitimi programı sonrasında ebeveynlerin çocuklarıyla oyun oynarken akademik, kurallı ve sosyal oyun türlerini seçerek çeşitli oyun türlerinden faydalandığı görülmektedir. Ebeveyn eğitimiyle oyun türleri hakkında bilgi sağlanması ve her oyun türünün önemine ilişkin vurgu yapılmış olmasının bu sonuçları etkilediği düşünülmektedir. Çocukların perspektifinden oyun türüne ilişkin yürütülen araştırmalar incelendiğinde ise çocuklar en fazla dramatik-sosyal oyun türünü tercih etmektedir (Güney, 2012; Yakar, Yılmaz & Yılmaz, 2019). Bu oyun türünün çocuklar tarafından daha çok tercih edilmesindeki temel neden, çocuğun lider konumuna geçerek diğer oyun türlerine kıyasla daha fazla söz hakkına sahip olmasıdır. Ayrıca bu duruma neden olan ikinci etmen, çocukların oyunlarında genellikle günlük hayattan kesitlere yer vermesi (Hürtürk, 2017) kaynaklı olabilir. Ebeveynlerin

çocuklarıyla sosyal oyun türünde oyun oynamaları çocuğun liderlik, iş birliği, taklit, günlük yaşam gibi becerileri kapsayan sosyal gelişim alanının desteklenmesi için önemlidir. Ancak çocuğun bütüncül gelişimi önemlidir. Bu nedenle ebeveynlere yönelik hazırlanan eğitimlerde bu hususa dikkat edilebilir.

Öneriler

Bu araştırma kapsamında sunulan öneriler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

Uzmanlara Yönelik

- Okul öncesi eğitim kurumlarında ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oynama ve okuma davranışlarını geliştirmeye yönelik olarak uygulama örnekleri içeren planlı ve sistemli eğitim programları oluşturulabilir.
- Okul öncesi eğitim kurumlarına kayıtlı olan öğrencilerin ebeveynleriyle birlikte oynama ve okuma süreci, video kayıtları aracılığıyla düzenli takip edilerek geribildirimler verilebilir.
- Okul öncesi eğitim kurumlarına Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi kurularak ailelerin evde oyun oynamak ve okumak için oyuncak ve kitap ödünç alabileceği uygulamalar yürütülebilir.
- Resmi okul öncesi eğitim kurumlarında Oyuncak ve Kitap Kütüphanesi kurularak bu uygulama yaygınlaştırılabilir ve kütüphane-okul çevresinde yaşayan 0-6 yaş aralığında tüm çocukların hizmetine sunulabilir.

Ebeveynlere Yönelik

- Ebeveynler, çocuklarının devam ettiği okul öncesi eğitim kurumlarından oyuncak ve kitap kütüphanesi uygulamasına benzer uygulamalar talep edebilir.

Araştırmacılara Yönelik

- Bu araştırmanın çalışma grubu ebeveynlerden oluşmaktadır. İleride yapılacak araştırmalarda çocuklar da çalışma grubuna dahil edilerek daha kapsamlı bir deneysel çalışma yürütülebilir.
- Bu çalışmada eğitim programına yalnızca annelerin katıldığı görülmüştür. Bundan sonra yürütülecek ebeveyn eğitim programlarında babalarında katılımını sağlayacak düzenlemeler yapılabilir.

Kaynakça

- Akfirat, O. N. (2019). Improving parental attitudes of Turkish Immigrants living in Germany: An Action Research. *Participatory Educational Research*, 6(2), 103-121.
- Akgün, E., Yeşilyaprak, B. (2010). Çocuk anababa ilişki ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(24), 44-53.
- Akoğlu, G., Ergül, C., Duman, Y. (2014). Etkileşimli kitap okuma: Korunmaya muhtaç çocukların alıcı ve ifade edici dil becerilerine etkileri. *İlköğretim Online*, 13(2).
- Aktaş Aras, Y. (2012). Okul öncesi dönemde fen eğitiminin amaçları. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, 6(7), 1-6.
- Alptekin, Z. D. (2018). 3-6 yaş grubu çocuklara yönelik yayımlanan resimli hikâye kitaplarının kavram gelişimine katkısı ve temel fen kavramları açısından incelenmesi. *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi (ÇEDAR)*, 2(1), 76-86.
- Anne Çocuk Eğitim Vakfı (2019). *Anne çocuk eğitim programı*. <https://www.acev.org/ne-yapiyoruz/cocuklar-icin/anne-cocuk-egitim-programi/>
- Anne Çocuk Eğitim Vakfı. (2007). *Ekonomik ve toplumsal kalkınma için erken çocukluk eğitimi: önemi, yararları ve yaygınlaştırma önerileri*. AÇEV Yayınları.
- Attanasio, O., Cattan, S., Meghir, C. (2022). Early Childhood Development, Human Capital, and Poverty. *Annual Review of Economics*, 14, 853-892.
- Bekmezci, H., Özkan, H. (2015). Oyun ve oyuncağın çocuk sağlığına etkisi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 5(2), 81-87.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9, 27-40.
- Boz, M., Uludağ, G., Tokuç, H. (2018). Aile katılımlı sosyal beceri oyunlarının okul öncesi dönemdeki çocukların sosyal becerilerine etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(1), 137-158.
- Cochran M. (1988). *Parental empowerment in family matters: lesson learned from a research program. parent education as early childhood intervention: emerging directions in theory, research and practice*. Greenwood.
- Coşkun, L., Deniz, Ü. (2019). Evde uygulanan eğitim etkinliklerinin 48-60 aylık çocukların okumaya ve yazmaya hazırlık becerileri üzerine etkisinin

- incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(2), 873-893.
- Çayan, S. ve Çınar, D. C. (2019). Okul öncesi dönemde aile eğitiminin önemi. 14. Ulusal Okul Öncesi Öğretmenliği Öğrenci Kongresi: *Çocuğun Ekolojik Dünyası Özet Kitapçığı*, Maltepe Üniversitesi.
- Çelebi Öncü, E. (2016). Anne-baba ve çocuğun etkileşimli kitap okumasının okul öncesi çocuklarının sosyal durumlara yönelik yaklaşımlarına etkisinin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 4(4), 489-503.
- Çelik, G. H., Sühendan, E. R., Bıçakçı, M. Y. (2019) Etkileşimli kitabı okuma sürecinin çocukların dil gelişimlerine etkisi. *Ebelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-10.
- Dankiw, K. A., Tsiros, M. D., Baldock, K. L., Kumar, S. (2020). The impacts of unstructured nature play on health in early childhood development: A systematic review. *PloS one*, 15(2), e0229006.
- Döker, T. (2020). *Dört-altı yaş çocukların sosyal ve oyun davranışları ile ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İnönü Üniversitesi.
- Durualp, E., Aral, N. (2010). Altı yaşındaki çocukların sosyal becerilerine oyun temelli sosyal beceri eğitiminin etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 160-172.
- Efe, M., Temel, Z. F. (2018). Okul öncesi dönem 48-66 ay çocuklarına Etkileşimli Kitap Okuma Programı'nın yazı farkındalığına etkisinin incelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 257-283.
- Egemen, A., Yılmaz, Ö., Akil, İ. (2004). Oyun, oyuncak ve çocuk. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 5(2), 39– 42.
- Ekici, F., Bardak, M., Yousef Zadeh, M. (2018). Erken çocukluk döneminde STEM. K. A. Kırkç ve E. Aydın (Ed), *Merhaba stem yenilikçi bir öğretim yaklaşımı* (s. 51-78) içinde. Eğitim Yayınevi.
- Elmonayer, R. A. (2013). Promoting phonological awareness skills of Egyptian kindergarteners through dialogic reading. *Early Child Development and Care*, 183(9), 1229-1241.
- Erbay, F., Saltalı, N. (2012). Altı yaş çocuklarının günlük yaşantılarında oyunun yeri ve annelerin oyun algısı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 249-264.
- Evans, M. A., Shaw, D., Bell, M. (2000). Home literacy activities and their influence on early literacy skills. *Canadian Journal of Experimental Psychology/Revue canadienne de psychologie expérimentale*, 54(2), 65.

- Genç M., Tolan Ö. (2021). Okul öncesi dönemde sık görülen psikolojik ve gelişimsel bozukluklarda oyun terapisi uygulamaları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar- Current Approaches in Psychiatry*. 13(2), 207-231.
- Girgin, A., Kurnaz, A., Zobu, O. (2011). Erken çocukluk eğitimi ve aile eğitiminin önemi. *I. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi Yetişkin Bildirileri Kitabı, 1*, 66-74.
- Gomby, D.S. (2005). Home Visitation in 2005: Outcomes for Children and Parents (Yayın no. 7). http://www.ced.org/docs/report/report_ivk_gomby_2005.pdf/
- Göktaş, Ö. (2020). Çocuk oyuncaklarındaki toplumsal cinsiyet olgusu. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 2(1), 29-34.
- Gölcük, M., Okur, Ş., Berument, S. (2015). Düşük sosyoekonomik düzeydeki çocukların alıcı dil ve hikaye anlama becerilerini geliştirmeye yönelik kitap okuma müdahale programı. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1, 89-96.
- Gönül, B. (2020). *How children and their parents reason about inequalities and exclusion based on socioeconomic status: The roles of children's age, family socioeconomic background and exclusion context* [Doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Gözübüyük, N. (2016). *Okul öncesi dönem çocuklarında davranış sorunlarının anne-baba tutumu ve öz-kontrol ile ilişkisinin incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Adnan Menderes Üniversitesi.
- Gül, M. (2006). Anasınıfına devam eden alt sosyoekonomik düzeydeki 61-72 ay arası çocuklara sembolik oyun eğitiminin genel gelişim durumlarına etkisi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Güleç, V. (2018). Aile ilişkilerinin sosyal medyayla birlikte çöküşü. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2(2), 105-120.
- Gülen, S., Barış, S. (2021). Ebeveynlerin çocuklarıyla oyun oynamama nedenlerinin incelenmesi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 20-38.
- Güneş, A., Feyman Gök, N. (2022). *Fırsat adilliği için bir adım: oyuncak kitap kütüphanesi* [Bildiri Sunumu], 3. Uluslararası Çocuk Kütüphaneleri Sempozyumu, Gaziantep.
- Güney, O. (2012). *5-6 yaş çocuklarında algılanan cinsiyet kalıpyargılarına ilişkin ebeveyn beklentileri ile oyuncak tercihleri arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi], Maltepe Üniversitesi.
- Hamarta, Y. D. D. E., Baltacı, Ö., Üre, Ö., Demirbaş, E. (2010). Lise öğrencilerinin utangaçlıklarının algılanan anne baba tutumları ve

- problem çözüme yaklaşımları açısından incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(21), 73-82.
- Huebner E., Meltzoff N. (2005). Intervention to change parentchild reading style: A comparison of instructional methods. *Applied Developmental Psychology* 26, 296-313.
- Hürtürk, Ç. (2017). *Okul öncesi dönemdeki çocukların oyunlarının içeriği ve oyun davranışlarının incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Işıkoğlu Erdoğan, N. (2016). Erken Çocukluk Döneminde Çocuk-Ebeveyn Birlikte Okuma Etkinliklerinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(3), 1071-1086.
- Işıkoğlu Erdoğan, N., Şimşek, Z. C. (2022). Ebeveyn-çocuk birlikte okuma alışkanlıkları, etkinlikleri ve sosyoekonomik faktörlerin dil gelişimine olan etkileri. *Journal of National Education*, 51(233), 177-189.
- Işıkoğlu Erdoğan, N., Yoleri, S., Tetik, G. (2017). Ebeveyn tutumlarının okul öncesi dönemdeki çocukların mizaç özellikleri ile ilişkisinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Education Faculty*, 42, 226-239.
- Işıkoğlu, N., İvrendi, A. B. (2008). Anne ve babaların oyuna katılımı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 47-57.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1991). Decreasing infant mortality as a global demographic change: A challenge to psychology. *International Journal of Psychology*, 26(5), 649-664.
- Kalaycıoğlu, H. (2011). *Resim-kelime oyunlarının ve cinsiyetin dört yaş çocukların ingilizce kelime performansına etkisi: deneysel bir araştırma kelime performansına etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi], Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Kamaraj, İ. (2006). Oyuncak kütüphanesi ve uluslararası oyuncak kütüphanesi birliği. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 23(23), 229-236.
- Kangal, S. (2021). *Çocuğumun beyinde neler oluyor: gelişimsel çözüm önerileriyle* (1. Baskı). Elma Yayınevi.
- Kaya, A., Bozaslan, H., Gülten, G. (2012). Üniversite öğrencilerinin anne-baba tutumlarının problem çözüme becerilerine, sosyal kaygı düzeylerine ve akademik başarılarına etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 208-225.
- Kerr, D. C. R., Lopez, N. L., Olson, S. L. and Sameroff, A. J. (2004). Parental discipline and externalizing behavior problems in early childhood: the

- roles of moral regulation and child gender. *Journal Of Abnormal Child Psychology*, 32(4) 369-383.
- Kılıç Duran, Ş. (2007). *9-11 yaşındaki çocukların zihinsel gelişim ve benlik saygısına ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi], Maltepe Üniversitesi.
- Koçyiğit, S., Tuğluk, M. N., Kök, M. (2007). Çocuğun gelişim sürecinde eğitsel bir etkinlik olarak oyun. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 324-342.
- Köksal Akyol, A., Bilbay, A. (2016). Aile eğitimi, G. Baran (Ed.), *Aile yaşam dinamiği*. Pelikan Yayıncılık.
- Köycekaş, A., Köycekaş, A. (2015). Oyuncakların son kullanma tarihi yoktur. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1(2), 303-308.
- Mills, G. E., Gay, L. R. (2016) Education research: Competencies for analysis and applications. *Journal of Applied Learning & Teaching*, 1(2), 71-72.
- Myrttil, M. J., Justice, L. M., Jiang, H. (2019). Home-literacy environment of low-income rural families: Association with child-and caregiver-level characteristics. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 60, 1-10.
- O'Keeffe, C., McNally, S. (2021). 'Uncharted territory': Teachers' perspectives on play in early childhood classrooms in Ireland during the pandemic. *European Early Childhood Education Research Journal*, 29(1), 79-95.
- O'Leary, Z. (2017). *The essential guide to doing your research Project*. SAGE Publications.
- Oyuncak Kütüphanesi Derneği. (2012). Oyuncak Kütüphanesinin Sağladığı Faydalar. <http://oyuncakkutuphanesi.net/>
- Öngider, N. (2013). Anne-baba ile okul öncesi çocuk arasındaki ilişki. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(4), 420-440.
- Özdemir, A. A., Ramazan, O. (2012). Oyunağa çocuk, anne ve öğretmen bakış açısı. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-16.
- Özdenk, Ç. (2007). *6 yaş grubu öğrencilerin psiko-motor gelişimlerinin sağlanmasında oyunun yeri ve önemi* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi], Fırat Üniversitesi.
- Özel, E., Zelyurt, H. (2016). Anne baba eğitiminin aile çocuk ilişkilerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 36, 9-34.

- Özkaya, H. (2007). *Farklı sosyo-ekonomik düzeydeki çocukların resimsel gelişimlerinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi], Ankara Üniversitesi.
- Öztürk, F. D. (2019). Okul öncesi 4-6 yaş grubu çocukların bağlanma stilleri ile sosyal beceri düzeyi ve oyun davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Gifted Education and Creativity*, 6(2), 75-85.
- Özyürek, A., Begde, Z. (2016). Öğretmen ve anne-baba tutumlarının okul öncesi dönem çocuklarının problem çözme becerilerine etkisi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 204-232.
- Patil, M., Telrande, S., Khatib, M. N., Gaidhane, S., Saxena, D., Bhardwaj, P., ... Zahiruddin, Q. S. (2020). Stimulating Home Environment for Early Childhood Development by Household Play Materials for Under 5 Rural Children in Forest Buffer Zone of Wardha District. *Journal of Evolution of Medical and Dental Sciences-Jemds*, 9(16), 1336-40.
- Povarenkov, Y. P., Baranova, N. A., Mitiukov, N. W. (2019). The Role of Family Education Strategies in the Development of Self-Regulation within Behavior of Students in 9-11 Grades. *European Journal Of Contemporary Education*, 8(4), 855-863.
- Powell, Douglas R. (1990). *Parent Education and Support Programs*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED320661.pdf>
- Rebold, M. J., Lepp, A., Kobak, M. S., McDaniel, J., Barkley, J. E. (2016). The effect of parental involvement on children's physical activity. *The Journal of Pediatrics*, 170, 206-210.
- Saçkes, M., Trundle, K. C., Flevaris, L. M. (2009). Using children's books to teach inquiry skills. *YC Young Children*, 64(6), 24.
- Seven, M. A., Engin, A. O. (2008). Öğrenmeyi etkileyen faktörler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 189-212.
- Sormaz, F., Yüksel, H. (2012). Transforming childhood, industrialization of play and toys and consumer culture. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(3), 985-1008.
- Staton, J., Ooms, T.Owen, T.(1991).Family Resource,Support and Parent Education Programs:The Power of a Preventive Approach. *Meeting Highlights and Background Briefing Report*.
- Swick, K. J. (2009). Promoting school and life success through early childhood family literacy. *Early Childhood Education Journal*, 36, 403-406.
- Şahin, F. T., Özbey, B. (2007). Aile eğitim programlarına niçin gereksinim duyulmuştur? Aile eğitim programları neden önemlidir?. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 9(3), 7-12.

- Şahin, S. (2013). *4 yaş çocuklarının kavram edinimlerinde oyuncak odaklı ev eğitim programının etkileri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İnönü Üniversitesi.
- Şanlı, D., Öztürk, C. (2015). Anne babaların çocuk yetiştirme tutumları ve tutumlar üzerine kültürün etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(4), 240-246.
- Şimşek, S. (2022). *12-18 yaş aile eğitimi programının annelerin aile işlevlerine etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi], Kırıkkale Üniversitesi.
- Şimşek, Z. (2017). *Farklı kitap okuma tekniklerinin 48-66 ay grubu çocuklarının dil gelişimine olan etkileri* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Pamukkale Üniversitesi.
- Taner, M., Başal, H. A. (2005). Farklı sosyoekonomik düzeylerde okulöncesi eğitimi alan ve almayan ilköğretim birinci sınıf öğrencilerinin dil gelişimlerinin cinsiyete göre karşılaştırılması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 395-420.
- Temel, Z. F. (2003). *Aile eğitim modeli- Dünya'da ve Türkiye'deki Uygulamalar*. AÇEV Yayınları.
- Tezel Şahin, F., Özyürek, A. (2008). 5-6 yaş grubu çocuğa sahip ebeveynlerin demografik özelliklerinin çocuk yetiştirme tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 395-414.
- Tuğrul, B. (2017). Dünya oyunun gücünde uzlaştı şimdi bu gücü çocukların yararına kullanma zamanı: Hadi Türkiye. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 259-269.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). Hanehalkı tüketim harcaması (Yayın no. 49690). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Tuketim-Harcamasi-2022-49690>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). İstatistiklerle çocuk (Yayın no. 49674). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674/>
- United Nations. (1993). International year of the family. (Yayın no. 47/233). <https://digitallibrary.un.org/record/177297>
- Whitehurst, G. J., Falco, F. L., Lonigan, C., Fischel, J. E., DeBaryshe, B. D., Valdez... Menchaca, M. C. (1988). Accelerating language development through picture book reading. *Developmental Psychology*, 24(4), 552-558.

Yakar, Y. M., Yılmaz, O., Yılmaz, H. D. (2019). Çocuk kitaplarında sorun odaklılık: engellilik algısı. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 56-76.

Yavuzer, H. (2006). *Ana-baba okulu* (12. Baskı). Remzi Kitabevi.

Yıldırım A, Şimşek H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Atıf için:

Sarkaya, A. ve Feyman Gök, N. (2024). Oyuncak ve kitap kütüphanesi temelli oku oyna aile eğitim programının etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 389-422. doi: 10.54558/jiss.1392756

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışmada 21-04-2022 tarih ve 2022/ 25 sayılı kararla Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler Etik Kurulundan gerekli izin alınmıştır.

Yazar Katkıları:

“Oyuncak ve kitap kütüphanesi temelli oku oyna aile eğitim programının etkileri” adlı çalışmada 1. yazarın katkı oranı: %50, 2. yazarın katkı oranı: %50'dir.

Çıkar Beyanı:

Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Beşeri Sermaye Eşitsizliği ve Büyüme Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

Barbaros Güneri*

Öz

Amaç: Üretim sürecinin en önemli girdilerinden biri olan beşeri sermayedeki eşitsizlikler ve beşeri sermayenin dağılımı ülkelerin makro ekonomik politikaları için önemli bir yer tutmaktadır. Bu makalenin amacı beşeri sermaye eşitsizliği ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda toplamda 87 ülke için 1980 ve 2010 yılları arasında ve 5 yıllık dönemlerde beşeri sermaye eşitsizliği ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki çeşitli kontrol değişkenleri de kullanılarak analiz edilmiştir. Daha sonra, sadece gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye eşitsizliği ve büyüme ilişkisini incelemek için, örneklem 64 gelişmekte olan ülkeye indirgenerek bu ülkeler için analiz tekrar edilmiştir.

Yöntem: Çalışmada beşeri sermaye eşitsizliği ve büyüme arasındaki ilişkinin analizi yapılırken, dinamik panel veri tahmincilerinden olan sistem GMM yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular: Çalışmanın sonucunda beşeri sermayede artan eşitsizliğin iktisadi büyümeye zarar verdiği ortaya konmuştur. Ayrıca, sadece gelişmekte olan ülkeler örneklemini özelinde de bu negatif etki mevcuttur. Bununla birlikte, kontrol değişkenlerinin büyümeye etkilerine bakıldığında ise, doğrudan yabancı yatırımların ve sermaye birikiminin büyümeyi olumlu etkilediği, enflasyon oranının ve de dışa açıklığın ise ülkelerin büyüme performanslarını düşürdüğü gözlemlenmiştir.

Sonuç: Bir ülke içinde artan beşeri sermaye eşitsizliği, ülkelerin büyüme potansiyellerini olumsuz olarak etkileyecektir. Beşeri sermaye eşitsizliğinin temel olarak ülkedeki eğitim seviyeleri verileri kullanılarak ölçüldüğü göz önüne alındığında, politika yapıcıların dezavantajlı gruplara gerekli destekleri sağlayarak, eğitim ve dolayısıyla beşeri sermaye eşitsizliğini azaltarak, ülkenin büyüme potansiyelini artırabileceği ortaya konmuştur.

Özgünlük: Beşeri sermaye ve büyüme arasında çokça çalışma bulunmasına karşın, beşeri sermaye eşitsizliği ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar çok sınırlıdır. Ayrıca bu çalışma, iki değişken arasındaki ilişkiyi uzun dönemli incelemesinin yanı sıra, (30 yıl) içsellik ve seri korelasyon gibi yöntemsel sorunlara karşı dayanıklı bir model kullanarak da literatüre katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Beşeri Sermaye Eşitsizliği, Büyüme, Dinamik Panel Veri

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, barbarosguneri@karatekin.edu.tr

Assessing the Relationship Between Human Capital Inequality and Growth

Barbaros Güneri*

Abstract

Purpose: Human capital is one of the most important inputs of the production process, and inequalities in human capital as well as its distribution have an important role in the macroeconomic policies of countries. The aim of this paper is to empirically analyze the relationship between human capital inequality and economic growth. For this purpose, the relationship between human capital inequality and economic growth for a total of 87 countries between 1980 and 2010 is analyzed for 5-year periods using various control variables. Then, in order to examine the relationship between human capital inequality and growth only in developing countries, the sample was reduced to 64 developing countries and the analysis was repeated only for these countries.

Method: While analyzing the relationship between human capital inequality and growth in this paper, the system GMM methodology, which is one of the dynamic panel data estimators, is used.

Findings The results of the study show that an increase in the inequality of human capital is detrimental to economic growth. Moreover, this negative effect is also present in the sample of developing countries. In addition, when the effects of control variables on growth are examined, it is observed that foreign direct investment and capital formation positively affect growth, while the inflation rate and trade openness reduce the growth performance of countries.

Implications: An increase in inequality in human capital within a country will negatively affect the growth potential of countries. Considering that human capital inequality is measured using the data on education levels, it can be concluded that policymakers can increase the country's growth potential by providing the necessary support to disadvantaged groups and reducing education and human capital inequality.

Originality: Although there are many studies on the relationship between human capital and growth, studies examining the relationship between human capital inequality and growth are very limited. In addition, this study contributes to the literature by examining the relationship between these two variables in the long term (30 years) and by using a model that is robust to methodological problems such as endogeneity and serial correlation.

Keywords: Human Capital Inequality, Growth, Dynamic Panel Data

* Assoc. Prof., Çankırı Karatekin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, barbarosguneri@karatekin.edu.tr

Giriş

Bireyin deneyim ve becerilerinin ekonomik değerini ifade eden beşeri sermaye, ülkelerin büyümesinde ve gelişmesinde çok önemli bir rol oynamasının yanı sıra, yoksulluğun azaltılmasına ve sosyal hayatın kalitesinin artırılmasına da katkıda bulunmaktadır. İktisadi büyüme teorilerinin en önemlilerinden olan içsel büyüme teorisi ve literatürü (Romer, 1994; Lucas, 1988), beşeri sermayenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki önemini vurgulamakta ve bireylerin bilgi ve becerilerinin artırılmasıyla ekonomik büyümeye katkı sağlanacağını ileri sürmektedir. Bu bağlamda, bir ülkedeki bireylerin eğitim-öğretim seviyesi, beşeri sermayenin ve dolayısıyla ülkenin ekonomik performansının en önemli parçalarından biridir. Dolayısıyla ülke genelinde artan eğitim-öğretim seviyesinin hem mikro anlamda bireylerin hem de makro anlamda ülkenin üretimini daha verimli hale getirerek büyüme ve kalkınmaya katkı sağlayacağı aşıkardır. Beşeri sermaye ve büyüme arasındaki literatürün bir bölümü, iki kavram arasındaki verimlilik bağlantıları üzerinde yoğunlaşmakta (bkz. Becker, 1975; Mincer, 1984), beşeri sermayenin teknik olarak bir üretim faktörü olduğunu ve dolayısıyla eğitim veya becerilerde meydana gelen artışların bireylerin üretkenlik düzeyini arttırdığını ileri sürmektedir. Örneğin Pelinescu (2015) eğitime yapılan yatırımın sosyal getiriyi arttırdığı kadar verimliliği de yükselttiğini göstermiştir. Literatürün bir başka kolu ise, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin bireylere daha iyi beceriler kazandırdığını ve bunun da bir bütün olarak işgücü piyasasının verimliliğini arttırdığını ortaya koymuştur (Wilson ve Briscoe, 2004). Nitekim beşeri sermaye ile ilgili en erken yapılan çalışmalardan olan Schultz (1961) bir ülkedeki yatırımların ve dolayısıyla büyümenin bireylerin bilgi ve becerilerine keskin bir şekilde bağlı olduğunu savunmuş ve ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının temel nedeninin bireylerin bilgi ve becerileri olduğunu göstermiştir. Ayrıca, beşeri sermaye teorisi bireylerin bilgi ve beceri seviyesi yükseldikçe girişimcilik performansının da yükseldiğini belirtmekte (Wu, 2013), ve artan girişimcilik performansının da bir bütün olarak ekonomiye olumlu katkı sağlayacağını ileri sürmektedir. Beşeri sermayenin hem bireyler için kişisel hem de toplum için genel getirileri bireysel ve sosyal getiriler olarak düşünülebilir. Artan eğitim seviyeleri sonucunda bireylerin geliri yükselecek ve gelirdeki bu artış makro anlamda ekonomiye olumlu katkıda bulunacaktır. Bununla birlikte, beşeri sermaye seviyesinin artması teknolojik ilerlemeye yol açıp verimlilik artışları yaratarak büyüme ve kalkınmayı tetikleyecektir (Flabbi ve Gatti, 2018). Beşeri sermayenin ekonomiye bir diğer önemli katkısı da pozitif dışsallıklar üzerinden analiz edilebilir. Artan eğitim harcamalarının ve dolayısıyla eğitim seviyesinin suç oranlarını ve yolsuzlukları azaltarak ekonomiyi daha yatırım yapılabilir hale getirdiği ve de ülkelerin makro ekonomik performanslarını arttırdığı da literatürde belirtilmiştir (Krueger ve Lindhal, 2001).

Yıllar boyunca çok sayıda çalışma beşeri sermaye ile büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiş (bkz: Barro, 2001; Temple, 1999; Lucas, 2015; Blau ve Kahn, 2005) ve yapılan bu çalışmalar eğitim seviyesinin bireylerin kazançlarının önemli bir belirleyicisi olduğunu ve bu yönüyle de ülkelerin gelirlerini ve büyüme performanslarını etkileyeceğini göstermiştir. Öte yandan beşeri sermayenin ülke içerisindeki veya ülkeler arasındaki dağılımına ve dolayısıyla beşeri sermaye eşitsizliğine vurgu yapan çalışmalar literatürde çok az yer bulmaktadır. Halbuki beşeri sermayenin sadece kendisinin değil aynı zamanda dağılımının da büyümeyi çeşitli yollarla etkilediği literatürde öne sürülmüştür. Lim ve Tang'a (2008) göre beşeri sermayenin bir ülke içindeki dağılımının iktisadi büyüme açısından önemli olmasının temel olarak üç nedeni vardır. Her şeyden önce, beşeri sermaye fiziki sermaye gibi tam anlamıyla takas edilebilir bir üretim faktörü olmadığından marjinal hasılası bireyler arasında eşit değildir. Dolayısıyla iktisadi göstergeler göz önüne alındığında bir toplama sorununun ortaya çıkması çok olasıdır ve bu nedenle toplam çıktı, beşeri sermayenin ortalama seviyesinin yanı sıra dağılımına da bağlı olmaktadır. İkincisi, beşeri sermayenin dağılımı, kazançların dağılımıyla yakından ilişkilidir ve beşeri sermayenin ve eğitim fırsatlarının çarpık bir dağılıma sahip olması, toplumda refah kayıplarına yol açabilir. Son olarak, beşeri sermayedeki eşitsizlikler, bir ülkenin ekonomik performansını açıkça etkileyen, toplum genelindeki gelir eşitsizliklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla beşeri sermaye eşitsizliği ile büyüme arasındaki bağlantıları analiz etmek, en az beşeri sermaye düzeyi ile büyüme arasındaki ilişki kadar önemlidir.

Bu makalenin amacı, çok sayıda ülke için 1980 ile 2010 yılları arasındaki dönemde beşeri sermaye eşitsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı dinamik panel veri metodolojisi kullanılarak incelemektir. Bu alanda ilgili literatür son derece kısıtlı olduğu için, veri bulunabilen bütün ülkeler (87 adet) analize dahil edilmiştir. Bu makale literatüre çeşitli şekillerde katkıda bulunmaktadır. İlk olarak, bu makale çok sayıda ülkeyi analize dahil etmesinin yanı sıra uzun bir zaman dilimini içermekte ve dolayısıyla beşeri sermaye eşitsizliği ve iktisadi büyüme arasındaki uzun vade bağlantılarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, bu makale ilgili analizi yalnızca gelişmekte olan ülkeler için de yapmakta ve bu sayede gelir seviyesi nispeten düşük kalmış ülkelerde beşeri sermaye eşitsizliğinin iktisadi büyümeyi nasıl etkilediğini incelemektedir. Bu ayrımın temel olarak iki nedeni bulunmaktadır. Bunların birincisi, beşeri sermaye eşitsizliği ve büyüme arasındaki literatürün öncüleri olan Castelló ve Doménech (2002) de yaptıkları analizde tüm örneklemün yanı sıra sadece gelişmekte olan ülkeler için ayrı bir analiz kullanmıştır. İkinci ve daha önemli neden ise, gelişmekte olan ülkelerin büyümelerinin önünde en önemli engellerden biri olarak gösterilen beşeri sermayenin ülke içindeki dağılımının ülkelerin ekonomik performansına olan etkisini analiz etmektedir. Ayrıca bu makale, içsellik ve seri korelasyon gibi olası ekonometrik sorunları kontrol eden dinamik panel

veri yöntemini kullanmakta ve bu haliyle de robust (dayanıklı) bir metodoloji kullanarak iki değişken arasındaki ilişkiye analiz etmektedir.

Makalenin geri kalan kısmının organizasyonu şu şekildedir: İkinci bölüm, beşeri sermaye eşitsizliğinin tarihsel gelişimini ve ölçümünü kısaca açıklamakta ve beşeri sermaye eşitsizliği ile büyüme arasındaki teorik bağlantıların yanı sıra ilgili literatürü incelemektedir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılacak veriler analiz edilip, ekonometrik metodoloji açıklanmakta, dördüncü bölümde modelin sonuçları sunulmakta ve sonuçlar tartışılmaktadır. Son bölümde ise politika önerileri sunulularak makalenin ulaştığı temel sonuçlar özetlenmektedir.

Beşeri Sermaye Eşitsizliği: Tarihsel Gelişimi, Büyüme ile İlişkisi ve Eşitsizliğin Ölçülmesi

Özellikle ikinci dünya savaşının bitmesiyle birlikte, birçok ülkede okuma yazma bilmeyenlerin sayısı hızla azalmaya başladı ve 1950 yılında dünya genelinde neredeyse yüzde 50'ye eşit olan okuma-yazma bilmeyenlerin oranı, 2010 yılı itibari ile yüzde 18'e kadar düştü. Ayrıca, yine 1950 yılında dünya genelinde 3,37'ye eşit olan ortalama eğitim yılı, 2010 yılında 2 katından fazla artarak 7,51 değerine ulaştı (Morrisson ve Murtin, 2013). Okuma yazma oranında ve ortalama eğitim yılında meydana gelen bu değişimler her ülke için eşit dağılmasa da dünya üzerindeki hemen hemen her ülke bu alanlarda ilerlemeyi başardı. Fakat özellikle Afrika ve Güney Asya hem okuma yazma oranında hem de ortalama eğitim yılı değerlerinde diğer ülke ve bölgelerin gerisinde kaldı. Morrison ve Murtin'e (2013) göre, 2010 yılında dünya genelinde yüzde 18 olan okuma yazma bilmeyenlerin oranı Afrika kıtasında yaklaşık yüzde 34'e eşitken, Güney Asya'da ise yaklaşık yüzde 38 seviyesinde bulunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde bu iki bölgenin diğer bölgelere göre daha fakir kalmasının sebeplerinden biri olarak (istisnalar olmakla birlikte) beşeri sermaye seviyelerinin nispeten düşük olması gösterilmektedir.

Bireyler arasında eğitim-öğretim ve dolayısıyla beşeri sermaye eşitsizliğinin azalmasının sosyal ve politik faydalarının yanı sıra, ekonomik katkıları da ülkeler açısından önem arz etmektedir. Nitekim, beşeri sermaye seviyesinde genel olarak meydana gelen bir artış, üretimi ve verimliliği arttırarak ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktır. Öte yandan, bir önceki bölümde de tartışıldığı üzere, beşeri sermayenin eşitsizliğinin ve bozuk dağılımının ekonomik büyüme üzerinde çeşitli olumsuz etkileri mevcuttur. Bu etkileri analiz edebilmenin ilk yolu, beşeri sermaye eşitsizliğinin ölçülmesidir. Literatürde birçok çalışma bu alandaki eşitsizliği ölçmeye çalışmış ve bu çalışmaların neredeyse tamamı beşeri sermaye eşitsizliğini bir ülkedeki eğitim seviyelerini/düzeylerini kullanarak gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Thomas, Wang ve Fan (2001) ile Castelló ve Doménech (2002), Barro-Lee (2013)

eğitim düzeyi veri tabanını kullanarak beşeri sermaye eşitsizliğini hesaplayan ilk çalışmalardandır. Bu çalışmaların ardından, Meschi ve Scervini (2014) ve Sauer ve Zagler (2014) gibi çeşitli çalışmalar da beşeri sermayenin dağılımını ve/veya eşitsizliğini hesaplamaya çalışmıştır. Örnek gösterilen çalışmalar arasında veri kaynaklarında veya cinsiyet ve yaş gruplarında bazı ufak farklılıklar olsa da neredeyse tüm makaleler beşeri sermayenin dağılımını eğitim seviyeleri verilerini kullanarak bir çeşit Gini endeksi olarak hesaplamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, bu makalede insan sermayesi eşitsizliğine ilişkin veriler Ziesemer'den (2016) elde edilmiştir. Ziesemer'in (2016) verileri daha önceki çalışmalarla benzer bir metodoloji kullanmakta ve Barro-Lee (2013) veri tabanındaki en son güncellemeleri dikkate almaktadır. Beşeri sermaye eşitsizliğinin hesaplanmasına ilişkin kullanılan hesaplama formülü aşağıda bulunabilir:

$$\text{EDU. GINI} = \frac{1}{2H} \sum_{i=0}^3 \sum_{j=0}^3 (\bar{x}_i - \bar{x}_j) n_i n_j \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde EDU. GINI eğitim seviyeleri kullanılarak hesaplanan beşeri sermayedeki eşitsizlikleri göstermektedir. H belirli bir ülkedeki ortalama eğitim süresini temsil etmekte, $i=0, \dots, 3$ ise hiç eğitim almamış olanlardan üçüncü seviyeye kadar okullaşma düzeyini göstermektedir. Örneğin herhangi bir birey hiç okula devam etmemişse $i=0$, sadece ilköğretim seviyesinde eğitim almışsa $i=1$, orta seviyede bir eğitimi varsa $i=2$ ve son olarak, ileri düzeyde bir eğitimi varsa $i=3$ olacaktır. Denklemde belirtilen n değerleri belirli bir eğitim seviyesine sahip olan nüfusun payını göstermekte ve x değerleri ise her bir eğitim seviyesinin kümülatif ortalama okullaşma yılını temsil etmektedir. Ziesemer (2016) yukarıdaki değerleri Barro-Lee (2013) okullaşma verilerini kullanarak hesaplamakta ve beşeri sermaye eşitsizlik değerlerini çeşitli ülkeler için ortaya koymaktadır.

Bir ülkedeki eğitim seviyesinin dağılımı ve dolayısıyla beşeri sermaye eşitsizliği, ülkelerin büyüme performansını çeşitli kanallardan etkileyebilmektedir. Bu kanallardan ilki, eğitim eşitsizliğinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi üzerinden tartışılabilir. Mincer'in (1974) teorisine göre, bir bireyinin eğitim seviyesinin yükselmesi, o bireyin gelir seviyesini artırır, yani yüksek öğrenim daha yüksek ücret ya da kazanç getirir (Psacharopoulos, 1994). Dolayısıyla eğitimde ya da beşeri sermayede eşitsizliğin yüksek olduğu ülkelerde gelir eşitsizliğinin de yüksek olması beklenir. Gelir eşitsizliği ile büyüme arasındaki ilişkinin ise negatif olduğu ve artan gelir eşitsizliğinin ülkelerin büyüme performansını negatif etkilediği birçok çalışma tarafından ortaya konmuştur (bkz. Alesina ve Rodrik, 1994; Perotti, 1996; Knowles, 2005). Dolayısıyla beşeri sermaye eşitsizliğinin artması gelir eşitsizliğini bozarak büyüme oranlarını düşürebilir. Yapılan çalışmalar göstermektedir ki gelişmekte olan ülkelerdeki gelir eşitsizliği gelişmiş ülkelere göre çok daha yüksektir (Derviş ve Qureshi, 2016), dolayısıyla gelişmekte olan ülkelere

nispeten yüksek olan beşeri sermaye eşitsizliği, ekonomik büyümenin önünde önemli bir engeldir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki literatürde gelir eşitsizliği ile büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını, hatta pozitif bir bağ olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur, dolayısıyla bu kanala temkinli yaklaşılmalıdır.

Bu kanalların ikinci ise doğrudan ülkenin demografik yapısı ile ilişkilidir. De la Croix ve Doepke'ye (2003) göre, düşük gelirli ve daha az eğitilmiş aileler daha fazla çocuk sahibi olma ve çocuklarına daha az ve düşük kaliteli eğitim imkânı sağlama eğilimindeyken, yüksek gelirli ve daha fazla eğitilmiş aileler daha az çocuk sahibi olma ve çocuklarına daha fazla ve yüksek kalitede bir eğitim imkânı sağlama eğilimindedir. Fakir ve zengin aileler arasındaki doğurganlık oranlarındaki ve bu ailelerin çocuklarının olası eğitim seviyeleri arasındaki bu farklılık, gelecekte nispeten daha az eğitilmiş bir nüfusun oluşmasına sebep olacak ve bu da daha düşük bir büyüme oranına yol açacaktır. Ayrıca zengin ve fakir bireyler arasındaki yaşam beklentisi farklılıkları da eğitim seviyelerinin farklılaşmasında rol oynamaktadır. Castelló-Climent (2010), daha az eğitilmiş ve fakir bir aileyle yaşayan insanların yaşam beklentisinin düşük olduğunu ve dolayısıyla bu kişilerin beşeri sermayeye daha az yatırım yaptığını, buna karşılık daha eğitilmiş ve zengin bir aileyle yaşayan insanların yaşam beklentisinin daha yüksek olduğunu ve dolayısıyla bu kişilerin eğitime daha çok yatırım yaptığını savunmuştur. Tüm bu sebeplerden ötürü zengin ve fakir bireyler arasındaki eğitim farklılıkları zamanla artma eğilimindedir ve bu trend ülkenin büyüme ve kalkınma performansına olumsuz yansıtacaktır. Ekonomik veriler, gelişmekte olan ülkelerde toplumun çoğunluğunun nispeten fakir ve az eğitilmiş, gelişmiş ülkelerde ise zengin ve yüksek eğitilmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerdeki yaşam beklentisi gelişmiş ülkelere oranla daha düşüktür. Halihazırda mevcut olan bu farklılıklar, demografik kanal vasıtasıyla devam etme eğiliminde olduğundan, eğitim sistemini genele yayamayan ve eşitsizliği azaltamayan gelişmekte olan ülkeler hedefledikleri büyüme oranlarına ulaşmakta başarılı olamayacaklardır.

Üçüncü kanal ise kredi piyasası aksaklıkları ve kredi kısıtlamaları üzerinden tartışılabilir. Galor ve Zeira (1993) tarafından oluşturulan modele göre, kredi piyasasındaki aksaklıklar ve kredi kısıtlamaları, daha az beşeri sermayeye sahip olan yoksul bireylerin krediye erişimine kolaylıkla izin vermemekte ve dolayısıyla bu bireylerin yeni yatırımlar yapmasını zorlaştırmaktadır. Öte yandan, daha iyi eğitime sahip zengin bireylerin krediye erişiminin çok daha kolay olduğu ve bu bireylerin yeni yatırımlar yapmasının görece daha kolay olduğu da bu model tarafından öne sürülmüştür. Bu koşullar altında, bireylerin ebeveynlerinin gelir seviyesi ve hatta ebeveynlerinden gelen miraslar zenginliğin önemli bir belirleyicisi haline gelmekte ve de miraslar büyük ölçüde ebeveynlerin beşeri sermaye

seviyesine bağlı olmaktadır. Dolayısıyla başlangıç beşeri sermayesi düşük olan bireylerin, başlangıç beşeri sermayesi yüksek olan bireylerle eğitim açığını kapatması ve halihazırda mevcut olan gelir farklılıklarını azaltması daha zordur. Diğer kanallara benzer bir şekilde, zaten nispeten fakir olan gelişmekte olan ülkelerde miras edinimi gelişmiş ülkelere göre geri kalmıştır. Ayrıca, kredi kısıtlarının finansal gelişmişlik seviyeleri nispeten düşük olan gelişmekte olan ülkelere göre çok daha yaygın olduğu da literatürde ortaya konmuştur (Coourdacier, Guibaud, ve Jin, 2015).

Bu üç farklı kanal göz önüne alındığında, beşeri sermaye eşitsizliğinin tüm ülkeler için büyüme performansları adına kritik bir kavram olduğu, fakat özellikle gelir seviyelerini arttırmak ve gelişmiş ülkeleri yakalamaya çabalayan gelişmekte olan ülkeler için ekstra bir önem arz ettiği görülmektedir. Ek-1’de gösterilen ve 1980-2010 yılları arasındaki ortalama beşeri sermaye eşitsizliğini betimleyen Tablo 7’de, gelişmekte olan ülkeler - istisnalar olmakla birlikte- beşeri sermaye eşitsizliği hususunda gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmışlardır. Dolayısıyla, analizlerde sadece gelişmekte olan ülke örneğinin ele alınmasının literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Beşeri sermaye eşitsizliği büyümeyi etkileyen önemli bir faktör olsa da literatürde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi irdeleyen fazla çalışma bulunmamaktadır. Öte yandan, yukarıdaki formülü kullanan veya benzer hesaplamaları uygulayan bazı makaleler, beşeri sermaye eşitsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Örneğin, eğitim eşitsizliği hesaplamasının öncüleri Castelló ve Doménech (2002), geniş bir ülke örneklemini ve en küçük kareler (OLS) yöntemini kullanarak eğitim eşitsizliğindeki artışın büyümeye zarar verdiğini göstermiştir. Benzer şekilde Földvári ve Van Leeuwen (2011) de Barro-Lee eğitim düzeyi veri setini ve sabit etkiler modelini kullanarak iki değişken arasında negatif bir bağlantı olduğunu göstermiştir. Ziesemer (2016) ise 146 ülkeyi içeren geniş bir örneklem kullanarak beşeri sermaye eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Yu, Yu, De Jong ve Storm (2015), 1990 ve 2010 yılları arasında Çin için yaptıkları çalışmada eğitim eşitsizliğinin azaltılmasının ekonomik büyümeyi olumlu olarak etkilediğini ve özellikle nispeten az gelişmiş bölgelerde bu etkinin kuvvetli olduğunu ileri sürmüştür. Benzer şekilde, Hassan ve Shehzad (2005) Pakistan için yaptıkları çalışmada eğitim eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki en önemli engellerden biri olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Castelló-Climent (2004), Castelló-Climent ve Doménech, (2008), Ibourk ve Amaghous, (2013), Cuaresma ve Sauer, (2013) ve Castelló-Climent, (2010) gibi diğer birtakım çalışmalar da bu ilişkiyi farklı ülke grupları için ve farklı ekonometrik teknikleri kullanarak incelemiş ve beşeri sermaye eşitsizliği ile büyüme arasında negatif bir ilişkinin var olduğunu tespit etmiştir. Nadir de olsa literatürde aksi yönde bir ilişki bulan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin,

Rodríguez-Pose ve Tselios, (2010) eğitim eşitsizliği arttıkça, bireyin daha yüksek bir eğitim düzeyine ve niteliğe ulaşma teşvikinin de o kadar büyük olacağını öne sürmekte ve Batı Avrupa bölgeleri için yaptıkları çalışmada iki değişken arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne sürmektedirler.

Veri ve Yöntem

Beşeri sermaye eşitsizliği ile büyüme arasındaki ilişkiyi tahmin etmek amacıyla, 64 tanesi gelişmekte olan ve toplamda 87 ülke için ve 1980 ile 2010 yılları arasındaki dönemde aşağıda tanımlanan ekonometrik model tahmin edilecektir:

$$Y_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 Y_{i,t-1} + \beta_2 \text{EDU.GINI}_{i,t} + \beta_3 X_{i,t} + \mu_i + u_{i,t} \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemde Y, kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasılabın (GSYİH) büyüme oranını temsil etmektedir. Edu. Gini bir önceki bölümde gösterilen formülle hesaplanan beşeri sermaye eşitsizliğini, X kontrol değişkenlerinden oluşan bir vektörü, μ ülkeler için olası sabit etkileri ve u ise hata terimini göstermektedir. Ekonomik büyümede olası bir sürekliliği (geçmiş dönem değerlerinin güncel dönemi etkilemesi) kontrol etmek adına verilerin dinamik doğasını da göz önüne alarak bağımlı değişkenin gecikmesi de modele dahil edilmiştir. Ekonomik büyümeye ilişkin veriler Dünya Bankası'ndan (World Development Indicators, 2023), beşeri sermayeye ilişkin Gini endeksleri ise Ziesemer'den (2016) alınmıştır. Ayrıca ekonomik büyümenin belirleyicileri literatürü göz önüne alınarak, büyümeyi etkileyeceği düşünülen çeşitli kontrol değişkenleri de modele dahil edilmiştir. Bu kontrol değişkenleri, doğrudan yabancı yatırım girişlerinin gayri safi yurt içi hasılaya oranı (FDI), sermaye birikim seviyesi veya yatırım oranı (Yatırımlar), enflasyon oranı ve dışa açıklıktır (Dış. Açık.). Bu değişkenlere ilişkin veriler de büyüme verisi gibi Dünya Bankası'ndan (World Development Indicators, 2023) elde edilmiştir. Önceki bölümlerde tartışıldığı üzere, beşeri sermaye eşitsizliğinin büyümeye zarar verdiği öngörüldüğü için katsayısının negatif olması beklenmektedir. Öte yandan, doğrudan yabancı yatırım ve yatırım oranı katsayılarının ise pozitif olması beklenmektedir. Nitekim büyüme teorilerine göre, bir ekonomide sermaye stokunun artması ve dolayısıyla yatırımların çoğalması talepte artışa neden olarak kısa vadede büyüme sağlamakta, aynı zamanda üretkenliği/üretken kapasiteyi artırarak uzun vadede büyümeyi hızlandırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar ise yaparak öğrenme, daha ileri teknolojilerin ithal edilmesi, çalışanların eğitimi ve teknoloji ve bilgi transferi gibi mekanizmalar yoluyla büyümeyi ve verimliliği olumlu yönde etkilemektedir (Alfaro vd., 2004). Enflasyonun ve ithalat ve ihracatın toplamının gayri safi yurt içi hasılaya oranı ile temsil edilen dışa açıklığın büyümeye etkisi incelendiğinde ise hem olumlu hem de olumsuz etkiler bulan çalışmalar olduğundan, bu iki değişkenin katsayısının negatif veya pozitif olabileceği değerlendirilmektedir.

Yukarıdaki model tahmin edilirken, iki nedenden ötürü verilerin beş yıllık ortalamaları kullanılmıştır. Bunların birincisi, beşeri sermaye eşitsizliği verilerinin Barro-Lee (2013) eğitim seviyeleri veri tabanına dayanması ve bu veri tabanının eğitim seviyelerini ölçmek için 5 yıllık periyotlar kullanması, ikincisi ise 5 yıllık ortalamaların kullanılmasının olası ekonomik dalgalanmalarından kaynaklanan birtakım oynaklıkların ve veride meydana gelebilecek uç değerlerin azaltılmasına olanak sağlamasıdır. Aşağıda bulunan Tablo 1 seçilen değişkenlere ait temel tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir:

Tablo 1: Verilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
Log	607	7,794672	1,56286	4,68117	11,3018
Edu. Gini.	609	0,351808	0,203028	0,048391	0,904562
FDI	607	2,03518	3,17209	-5,21186	39,96123
Yatırımlar	602	22,59034	6,821188	3,958172	52,43445
Enflasyon	602	35,64866	227,3434	-6,62845	3858,907
Dış. Açık.	604	66,91247	45,54948	9,50249	407,1204

Yukarıdaki Tablo 1'e göre enflasyon ve dışa açıklık değişkenlerinde önemli oynaklıklar söz konusudur. Öte yandan, beşeri sermaye eşitsizliğinin değişkenliği çok daha düşük olup seçilmiş ülkelerde ortalaması yaklaşık 0,35'tir. Bu değişkenin en yüksek değeri 1980'de Gambiya'ya (0,904), en düşük değeri ise 2005'te Barbados'a (0,048) aittir. Beşeri sermaye eşitsizliğindeki oynaklıkları ve zaman içerisindeki değişiklikleri daha ayrıntılı olarak ele almak için aşağıdaki bulunan Tablo 2'yi incelemek faydalı olacaktır.

Tablo 2: Beşeri Sermaye Eşitsizliğinin Yıllar İçerisindeki Gelişimi

Edu. Gini	Ortalama	Std. Sapma	[95% Güven Aralığı]	
1980	0,433523	0,024806	0,384808	0,482238
1985	0,40698	0,023097	0,361619	0,45234
1990	0,379747	0,021667	0,337197	0,422297
1995	0,350557	0,020647	0,31001	0,391105
2000	0,324665	0,019689	0,285998	0,363333
2005	0,295222	0,018922	0,258062	0,332381
2010	0,271965	0,017814	0,23698	0,30695

Beşeri sermaye eşitsizliğinin çarpıcı bir özelliği, tarihsel süreçte önemli ölçüde azalmasıdır. 1980 yılında örneklemdaki ülke grubu için eğitimdeki

eşitsizliğin ortalaması 0,43 civarındayken, 2010 yılında yaklaşık 0,27'ye düşmüştür. Bu durum, örneklemedeki ülkelerin neredeyse tamamının eşitsizliği azaltmada ve eğitim alanında yeni fırsatlar yaratmada başarılı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, eşitsizliğin azalmasının bir sonucu olarak verilerin standart sapması ve dolayısıyla oynaklığı da düşüş göstermiştir.

Seçilen değişkenlere ilişkin korelasyon değerleri aşağıdaki Tablo 3'te görülebilir. Tablo 3'e göre beşeri sermaye eşitsizliği ile ekonomik büyüme arasında nispeten yüksek ve negatif bir korelasyon bulunmaktadır. Ekonometrik modeli tahmin etmeden önce, yüksek korelasyondan doğabilecek olası yöntemsel sorunların önüne geçmek üzere, Varyans Etkileme Faktörü (Variance Inflation Factor) testi yapılmış ve bu testin sonuçlarına göre, denklemin tahmin edilmesinde ciddi bir sorun olmadığı ortaya konmuştur.

Tablo 3: Korelasyon Tablosu

	Log (GSYİH)	Edu. Gini.	FDI	Yatırımlar	Enflasyon	Dış. Açık.
Log (GSYİH)	1					
Edu. Gini.	-0,7342	1				
FDI	0,3314	-0,2685	1			
Yatırımlar	0,3136	-0,3088	0,1405	1		
Enflasyon	-0,0745	0,0269	-0,0621	-0,0612	1	
Dış. Açık.	0,2646	-0,2018	0,5207	0,3095	-0,077	1

Aşağıda bulunan Tablo 4, Varyans Etkileme Faktörü (VIF) testinin sonuçlarını göstermektedir. VIF testinin hangi değerinin ciddi bir çoklu bağlantı sorunu olarak kabul edildiği konusunda tartışmalar olmasına rağmen genel fikir birliği, testin değerinin 5 veya 10'dan büyük olması durumunda çoklu bağlantının sorun teşkil ettiği yönündedir (Menard, 2002). Sonuçlara göre VIF testinin değeri 1,26 olup bu değer çoklu bağlantı sorununun bulunmadığını göstermektedir.

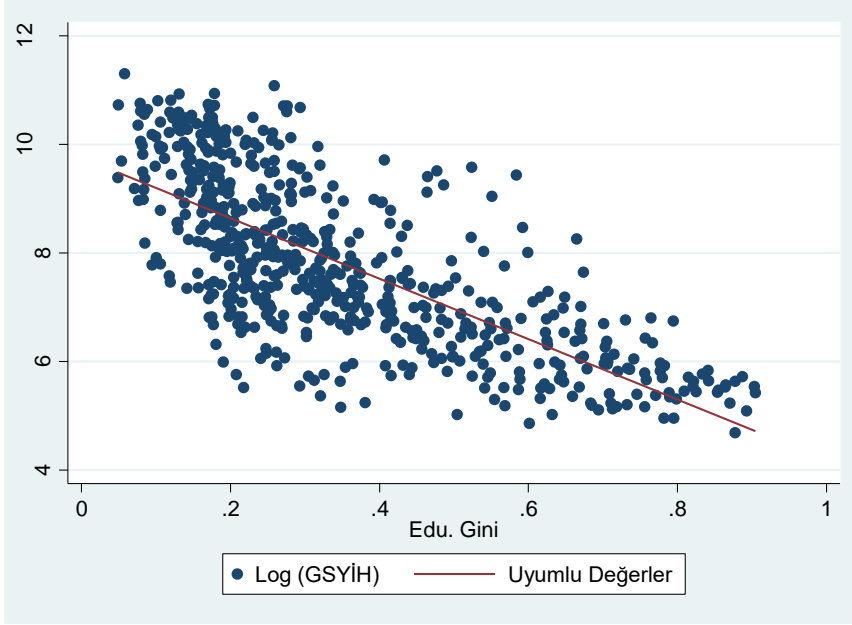
Tablo 4: Varyans Etkileme Faktörü

Değişken	VIF	1/VIF
Dış. Açık.	1,49	0,670881
FDI	1,44	0,695875
Yatırımlar	1,2	0,83404
Edu. Gini.	1,17	0,852904
Enflasyon	1,01	0,991782
Ortalama VIF	1,26	

Ampirik analize geçmeden önce, beşeri sermaye eşitsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki negatif bağlantının geçerliliğinin grafiksel olarak kontrol edilmesi bu makalenin amaçları açısından faydalı olacaktır.

Aşağıda bulunan Şekil 1, beşeri sermaye eşitsizliği ve büyüme arasındaki ilişkinin grafiğini göstermektedir ve bu iki değişken arasında negatif bir ilişkinin olduğu aşıkardır.

Şekil 1: Kişi Başı Gelir ve Beşeri Sermaye Eşitsizliği Arasındaki İlişki

Kaynak: Zeisemer (2016) ve Dünya Bankası'ndan alınan veriler kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Denklem (2) tahmin edilirken basit bir şekilde en küçük kareler (OLS) veya sabit/rassal etkiler modelinin kullanılması çeşitli sorunlara yol açabilir. Öncelikle gecikmeli bağımlı değişkenin varlığı nedeniyle otokorelasyon sorunu ortaya çıkması çok olasıdır. Ayrıca bazı değişkenler arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığı içsellik sorununa yol açabilmektedir. Ek olarak, Roodman (2009)'ya göre kesitlere özgü olası heterojenliğin varlığı durumunda GMM tahmincisi kullanılabilir, nitekim GMM tahmincisi, “gözlemlenmemiş heterojenlik, eşzamanlılık ve dinamik içsellik” gibi farklı ekonometrik problemlerin varlığında tutarlı sonuçlar vermektedir (Wintoki, Linck ve Netter, 2012). Bu sorunların üstesinden gelmek için bu denklem tahmin edilirken dinamik panel veri metodolojisinden yararlanılmıştır. Dinamik panel veri metodolojisi temel olarak iki farklı genelleştirilmiş momentler yönteminden (GMM) oluşur: Sistem ve fark GMM. Bu ikisi arasında fark GMM'nin sonlu örneklem içeren veri setlerinde nispeten zayıf bir tahmin gücüne sahip olduğu ve sapmalı tahminler ürettiği, öte yandan sistem GMM'in fark GMM'e göre nispeten daha etkili bir tahmin tekniği olduğu literatürde kanıtlanmıştır (Bond, Hoeffler ve Temple 2001; Voitchovsky,

2005). Bu nedenlerden ötürü yukarıda gösterilen ekonometrik model sistem GMM teknikleri kullanılarak tahmin edilmiştir.

Tahmin Sonuçları

(2) numaralı denklemin dinamik panel veri analizi (sistem GMM) kullanılarak elde edilen sonuçları aşağıdaki Tablo 6'da gösterilmiştir. Tablodaki ilk ve ikinci sütunlar, sırasıyla tek aşamalı (one step) ve iki aşamalı (two step) bir GMM modeli kullanılarak ve örneklemdaki tüm gözlemler (ülkeler) dahil edilerek tahmin edilen sonuçları gösterirken, üçüncü ve dördüncü sütunlar sadece gelişmekte olan ülke örneklemini için sırasıyla tek aşamalı ve iki aşamalı GMM kullanılarak bulunan tahmin sonuçlarını göstermektedir. Geleneksel varsayımlar altında hem tek aşamalı hem de iki aşamalı tahminci de asimptotik olarak normal olsa da iki aşamalı GMM tahmincisinin asimptotik varyansı daha düşüktür (Hwang ve Sun, 2018). Bu nedenle sırasıyla 2. ve 4. Sütunlarda bulunan ampirik sonuçların daha dirençli ve yansız olduğu düşünülse de tek aşamalı tahmin sonuçlarından da (1 ve 3. Sütunlar) modelin yorumlanmasında yararlanılacaktır. Ayrıca, GMM tahminlerinin etkinliğinin Arellano ve Bond (1991), Arellano ve Bover (1995), Blundell ve Bond (1998) tarafından önerilen iki adet tahmin sonrası teste dayandığını da belirtmek gerekir. Bunlar araç değişkenlerinin geçerliliğinin sınanması ve seri korelasyon testleridir. Araç değişkenlerinin geçerliliği testinde (Hansen Testi), sıfır hipotezi araçlar ve hata terimi arasında bağımsızlığı, seri korelasyon testi (AR2 Testi) açısından ise sıfır hipotezi seri korelasyonun olmadığını göstermektedir (Yalta ve Yalta, 2012). Bu testlere ek olarak, Roodman (2009) etkin bir tahmin için araç değişkenlerinin sayısının grup sayısından az olması gerektiğini savunmuştur. Her üç testin sonuçları da tabloda görülmekte ve üçü açısından da herhangi bir sorun olmadığı göze çarpmaktadır.

Tablo 5: Tahmin Sonuçları

DEĞİŞKENLER	(1)	(2)	(1)	(2)
	D.Log (GSYİH)	D.Log (GSYİH)	D.Log (GSYİH)	D.Log (GSYİH)
L. D.Log (GSYİH)	0,9720*** (0,0225)	0,9709*** (0,0226)	0,9499*** (0,0292)	0,9548*** (0,0277)
Edu. Gini	-0,3348** (0,1556)	-0,3410** (0,1607)	-0,3111** (0,1362)	-0,3098** (0,1425)
FDI	0,0155** (0,0043)	0,0155*** (0,0046)	0,0243*** (0,0072)	0,0240*** (0,0071)
Yatırımlar	0,0189*** (0,0037)	0,0192*** (0,0039)	0,0131** (0,0042)	0,0147*** (0,0047)
Enflasyon	-0,0001*** (0,0000)	-0,0001*** (0,0000)	-0,0001*** (0,0000)	-0,0001*** (0,0000)
Dış Açık.	-0,0024** (0,0010)	-0,0024** (0,0010)	-0,0023*** (0,0006)	-0,0024*** (0,0006)
Sabit	0,2751	0,2799	0,5122*	0,4494*

	(0,2556)	(0,2562)	(0,2754)	(0,2631)
AR(1) Test	-4,44 (0,000)	-4,39 (0,000)	-4,30 (0,000)	-4,25 (0,000)
AR(2) Test	-1,57 (0,117)	-1,56 (0,118)	-0,77 (0,439)	-0,76 (0,449)
Hansen Test	86,19 (0,565)	86,19 (0,565)	60,17 (0,992)	60,17 (0,992)
Gözlem	517	517	380	380
Ülke Sayısı	87	87	64	64
Araç Değişken Sayısı	56	56	56	56

Parantez içindeki değerler dirençli standard hataları temsil etmektedir.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Yukarıda bulunan Tablo 6'da bağımlı değişken olan büyüme değişkeni için her bir ülkenin kişi başı gelirinin logaritmasının farkı kullanılmıştır. Tahmin sonuçları incelendiğinde, her 4 spesifikasyonda da beşeri sermaye eşitsizliği beklendiği gibi ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. 1. ve 2. sütunlardaki beşeri sermaye eşitsizliği değişkeninin katsayıları 3. ve 4. sütunlardan biraz daha büyüktür; bu da tüm örneklem için beşeri sermaye eşitsizliğinin ekonomik büyümedeki rolünün yalnızca gelişmekte olan ülkeleri içeren örnekleme göre biraz daha yüksek olduğunu göstermektedir. Öte yandan, beşeri sermayedeki eşitsizliğin büyüme üzerinde her 4 modelde de çok önemli bir etkiye sahip olduğunu da belirtmek gerekir, nitekim eşitsizliğin katsayısı regresyondaki diğer tüm kontrol değişkenlerinden daha büyüktür. Beşeri sermaye eşitsizliğine nazaran büyümeyi daha güçlü etkileyen tek değişken büyümenin kendisinin gecikmeli değeridir. Beşeri sermaye eşitsizliği ile büyüme arasındaki ilişkiye dair bu bulgular, Castelló-Climent (2010) ve Castelló ve Doménech (2002) gibi ampirik literatürde daha önce bulunan sonuçların çoğuyla uyumludur. Beşeri sermaye eşitsizliği ile büyüme arasındaki bağlantıya ilişkin bu sonuçlar, bir ülke içindeki eğitim düzeyi dağılımının o ülkenin ekonomik performansının önemli bir parçası olduğunu ve ülkelerin beşeri sermaye eşitsizliğinin büyüme üzerindeki etkilerini azaltmak için dezavantajlı gruplar lehine politikalar uygulaması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, daha yüksek gelir düzeyine ulaşmayı hedefleyen gelişmekte olan ekonomilerin de eğitime erişimi artırabilecek politikalara odaklanması gerekmektedir.

Tahmin sonuçları aynı zamanda doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ve sermaye birikiminin/yatırım oranının ekonominin büyümesine katkıda bulunduğunu da göstermektedir. Yukarıdaki tabloya göre doğrudan yabancı yatırım özellikle gelişmekte olan piyasaların büyüme performansı açısından önem arz etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların üretkenliği ve teknoloji/bilgi yayılımını artırmadaki rolü dikkate alındığında, gelişmekte olan piyasaların doğrudan yabancı yatırımları ülkelerine çekecek politikalar izlemesinin büyüme ve kalkınmalarına katkıda bulunacağı aşikardır. Ayrıca fiziki yatırımın ve dolayısıyla sermaye birikiminin de büyümenin önemli ve pozitif bir belirleyicisi olduğu da modelin sonuçları ortaya konmuştur.

Tahmin sonuçları, bu değişkenlere ek olarak enflasyonun ve dışa açıklığın büyüme oranları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Dışa açıklık ve büyüme arasındaki ilişki ile ilgili ampirik literatür çelişkili sonuçlara sahiptir. Bu iki değişken arasında pozitif bağlantı bulan bazı çalışmaların yanı sıra (Frankel ve Romer, 1999; Dollar ve Kraay, 2004), negatif bağlantı bulan başka çalışmalar da mevcuttur (Musila ve Yiheyis, 2015; Vlastou, 2010). Bu makalenin bulguları ticari açıklığın ekonomik büyümeye zarar verdiğini gösteren ikinci görüşü desteklemektedir. Öte yandan, enflasyon oranı fiyat istikrarının bir göstergesi olarak değerlendirilebileceği gibi merkez bankasının ve para politikasının etkinliğini de ölçmektedir. Yüksek enflasyon, satın alma gücünün azalmasına neden olmasının yanı sıra, belirsiz ve öngörülemez bir atmosfer yaratarak ekonomiye zarar vermektedir. Bu teorik argümanlarla uyumlu olarak ampirik sonuçlar da enflasyonun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Politika Önerileri

Günümüzde hem makro anlamda (ülkeler arası) hem de mikro anlamda (bireyler arası) gelir eşitsizlikleri çokça çalışılmakla birlikte, eğitim ve beşeri sermaye eşitsizliğine literatürde yeterince değinilmemektedir. Halbuki hem ülkelerin büyüme performanslarını hem de gelir eşitsizliğini belirleyen en önemli unsurlardan biri, bireylerin beşeri sermayelerinde var olan eşitsizliklerdir. Nitekim, bireylerin ve dolayısıyla ülkelerin gelir seviyeleri, beşeri sermaye ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, bu makalenin amacı beşeri sermaye eşitsizliğinin ekonomik büyümeyle olan ilişkisini analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, toplamda 87 ülke için, 1980 ve 2010 yılları arasında 5 yıllık veriler kullanılarak bu ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır. Analiz yapılırken, ilgili literatüre sadık kalınarak ekonomik büyümeyi etkileyebilecek bazı diğer kontrol değişkenleri (Doğrudan yabancı yatırımlar, enflasyon, dışa açıklık ve sermaye birikimi) de modele dahil edilmiştir. Ayrıca, sonuçların ekonometrik anlamda dayanıklı ve sağlam olması adına, içsellik ve seri korelasyon gibi olası ekonometrik problemlere dirençli olan dinamik panel veri analizi yönteminden yararlanılmıştır.

Modelin sonuçları incelendiğinde beşeri sermaye eşitsizliğinin ekonomik büyümeyi olumsuz anlamda etkilediği görülmektedir. Bu etki, modele dahil edilen bütün ülkeleri içeren örneklemin yanı sıra, sadece gelişmekte olan ülkelerin dahil edildiği örnekleme de ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, beşeri sermaye dağılımında daha fazla eşitsizliğe sahip olan ülkelerin, daha eşit dağılıma sahip olanlara göre daha düşük oranlarda büyüdüğünü ortaya koymaktadır. Modele dahil edilen diğer değişkenlerin büyüme üzerine etkileri incelendiğinde ise, doğrudan yabancı yatırımların ve sermaye birikiminin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği, dışa açıklığın ve enflasyonun ise büyüme performansına zarar verdiği görülmektedir.

Ulaşılan sonuçlardan yapılabilecek en önemli çıkarım, bir ülkenin var olan eğitim ve beşeri sermaye eşitsizliğini azaltmaya yönelik politikalar uygulamasının, ülkenin büyüme performansı açısından önem arz ettiği ve büyümeye olumlu katkıda bulunacağıdır. Bu bağlamda, daha önceki bölümlerde de tartışıldığı üzere, özellikle gelişmekte olan ülkelerde nispeten fakir ve az eğitim almış ailelerin çocuklarına yönelik yardımlar önemli hale gelmektedir. Nitekim, teorik yaklaşımlar, fakir ailelerde doğan çocukların eğitime daha az önem verdiğini ve dolayısıyla eğitim eşitsizliğinin artışına yol açtığını öne sürmektedir. Bununla birlikte, yine nispeten fakir ailelerde doğan çocuklar, ileri düzeyde eğitim almak istese bile, karşılıklarına ekonomik ve finansal engeller çıkmaktadır. Dolayısıyla bu engellerin üstünden gelmek beşeri sermaye eşitsizliğinin azaltılmasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, bu çocuklara-özellikle başarılı olanlara-burs sağlanmasının ciddi getirileri olacaktır. Ayrıca bazı bölgelerde eğitime erişim coğrafi faktörler nedeniyle zorlaşmakta ve hatta bazen tamamıyla engellenmektedir. Şehir merkezlerinden uzak ve nispeten dışlanmış topluluklar eğitime erişim açısından uygun altyapıya sahip olmayabilir, bu da çocukların ve gençlerin düzenli olarak okula gitmesini zorlaştırabilir. Bu açığı kapatmak, herkese eşit eğitim fırsatları sağlamak açısından hayati öneme sahiptir.

Son olarak, mevcut çalışma beşeri sermaye eşitsizliği ve büyüme arasındaki etkilerin analiz edilmesi açısından ileride yapılacak olan çalışmalar için yol gösterici olabilecektir. Öte yandan, çalışmanın birtakım sınırları ve de geliştirilebilecek bazı noktaları da bulunmaktadır. Çalışmanın en önemli sınırı, beşeri sermaye eşitsizliği ile ilgili literatürde bulunabilen ve bu çalışmada da kullanılan Zeisemer (2016) veri setinin son tarihinin 2010 yılı olması ve nispeten güncellikten uzak kalmasıdır. Fakat, kullanılan veri setinin beş yıllık dönemlerden oluştuğu, 30 yıllık bir dönemi kapsadığı ve çok sayıda ülkenin analize dahil olduğu düşünüldüğünde çalışmanın beşeri sermaye eşitsizliği ve büyüme arasındaki ilişki için önemli çıkarımlar yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. İleride yapılacak çalışmalar için geliştirilebilecek en önemli öğelerden bir diğeri ise beşeri sermaye eşitsizliğinin daha ileri seviye bir ölçümünün kullanılmasıdır. Her ne kadar eğitim ve beşeri sermaye arasında yüksek bir korelasyon olsa da beşeri sermayenin diğer önemli bir bileşeni bireylerin sağlık durumudur ve bu çalışmada kullanılan beşeri sermaye eşitsizliği ölçütü sağlık durumunu göz ardı etmektedir. Çalışmanın karşılaştığı başka bir sınırlama ise, ülkeler arasındaki eğitim eşitsizliğinin, ya da ülkeler arasındaki eğitimin kalitesinin tam anlamıyla veriye dahil edilmemesidir. Yani, Avrupa’da ya da Amerika’da bir yıllık eğitimin marjinal değeri, Afrika’daki bir yıllık eğitimin marjinal değeri ile aynı mıdır? Uluslararası karşılaştırılabilir testlere göre bu sorunun cevabı genellikle “Hayır”dır. Hatta yine bu testlere göre, aynı ülke içerisinde fakat farklı bölgelerde dahi eğitimin kalitesi değişebilmektedir. Öte yandan, eğitimin kalitesini ölçebilen uzun dönemli ve geniş bir ülke örneklemini içeren bir veri seti maalesef bulunamamaktadır. Dolayısıyla eşitsizliğin ölçümünde eğitimin yanı sıra sağlık bileşenini de

kullanan ve de eğitimin kalitesini dahil edebilen bir çalışma, ileride literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Alesina, A., & Rodrik, D. (1994). Distributive politics and economic growth. *The quarterly journal of economics*, *109*(2), 465-490. <https://doi.org/10.2307/2118470>
- Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., & Sayek, S. (2004). FDI and economic growth: the role of local financial markets. *Journal of international economics*, *64*(1), 89-112. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(03\)00081-3](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(03)00081-3)
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The review of economic studies*, *58*(2), 277-297. <https://doi.org/10.2307/2297968>
- Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of econometrics*, *68*(1), 29-51. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01642-D](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01642-D)
- Barro, R. J. (2001). Human capital and growth. *American economic review*, *91*(2), 12-17. DOI: 10.1257/aer.91.2.12
- Barro, R. J., & Lee, J. W. (2013). A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010. *Journal of development economics*, *104*, 184-198. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2012.10.001>
- Becker, G. S. (1975). Investment in human capital: effects on earnings. In *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education, Second Edition* (pp. 13-44). NBER.
- Blau, F. D., & Kahn, L. M. (2005). Do cognitive test scores explain higher US wage inequality?. *Review of Economics and statistics*, *87*(1), 184-193. <https://doi.org/10.1162/0034653053327649>
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of econometrics*, *87*(1), 115-143. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00009-8](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00009-8)
- Bond, S. R., Hoeffler, A., & Temple, J. R. (2001). *GMM estimation of empirical growth models*. Discussion Paper No. 2048, Centre for Economic Policy Research.
- Castelló, A., & Doménech, R. (2002). Human capital inequality and economic growth: some new evidence. *The economic journal*, *112*(478), C187-C200. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00024>

- Castelló-Climent, A. (2004). *A reassessment of the relationship between inequality and growth: what human capital inequality data say?* (Vol. 15). Inst. Valenciano de Investigaciones Económicas. Erişim adresi: https://www.isid.ac.in/~planning/seminar/papers/18_7_2005.pdf
- Castelló-Climent, A. (2010). Channels through which human capital inequality influences economic growth. *Journal of Human Capital, 4*(4), 394-450. <https://doi.org/10.1086/659338>
- Castelló-Climent, A., & Doménech, R. (2008). Human capital inequality, life expectancy and economic growth. *The Economic Journal, 118*(528), 653-677. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02136.x>
- Coerdacier, N., Guibaud, S., & Jin, K. (2015). Credit constraints and growth in a global economy. *American Economic Review, 105*(9), 2838-2881. DOI: 10.1257/aer.20130549
- Cuaresma, J. C., & Sauer, P. (2013). Age-specific Education Inequality, Education Mobility and Income Growth. WfWforEurope Working Paper No. 6. *WIFO Studies*.
- De La Croix, D., & Doepke, M. (2003). Inequality and growth: why differential fertility matters. *American Economic Review, 93*(4), 1091-1113. DOI: 10.1257/000282803769206214
- Derviş, K., & Qureshi, Z. (2016). Income distribution within countries: Rising inequality. *Global Economy and Development. Brookings*.
- Dollar, D., & Kraay, A. (2004). Trade, growth, and poverty. *The economic journal, 114*(493), F22-F49. <https://doi.org/10.1111/j.0013-0133.2004.00186.x>
- Flabbi, L., & Gatti, R. (2018). A primer on human capital. *World Bank Policy Research Working Paper, (8309)*.
- Földvári, P., & van Leeuwen, B. (2011). Should less inequality in education lead to a more equal income distribution?. *Education Economics, 19*(5), 537-554. <https://doi.org/10.1080/09645292.2010.488472>
- Frankel, J. A., & Romer, D. (1999). Does Trade Cause Growth?. *The American Economic Review, 89*(3), 379-399. 10.1257/aer.89.3.379
- Galor, O., & Zeira, J. (1993). Income distribution and macroeconomics. *The review of economic studies, 60*(1), 35-52. <https://doi.org/10.2307/2297811>
- Hassan, R., & Mirza, M. S. (2005). Education inequality and economic growth: a framework for the evaluation of Pakistan's education policy. *International Journal of Human Development, 1*(2), 37-60.

- Hwang, J., & Sun, Y. (2018). Should we go one step further? An accurate comparison of one-step and two-step procedures in a generalized method of moments framework. *Journal of econometrics*, 207(2), 381-405. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2018.07.006>
- Ibourk, A., & Amaghouss, J. (2013). Inequality in education and economic growth: Empirical investigation and foundations-evidence from MENA region. *International Journal of Economics and Finance*, 5(2), 111-124. doi:10.5539/ijef.v5n2p111
- Knowles, S. (2005). Inequality and economic growth: The empirical relationship reconsidered in the light of comparable data. *The Journal of Development Studies*, 41(1), 135-159. <https://doi.org/10.1080/0022038042000276590>
- Krueger, A. B., & Lindahl, M. (2001). Education for growth: Why and for whom?. *Journal of economic literature*, 39(4), 1101-1136. DOI: 10.1257/jel.39.4.1101
- Lim, A. S. K., & Tang, K. K. (2008). Human capital inequality and the Kuznets curve. *The Developing Economies*, 46(1), 26-51. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1049.2007.00054.x>
- Lucas Jr, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of monetary economics*, 22(1), 3-42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Lucas Jr, R. E. (2015). Human capital and growth. *American economic review*, 105(5), 85-88. DOI: 10.1257/aer.p20151065
- Menard, S. (2002). *Applied logistic regression analysis* (No. 106). SAGE Publications, Inc.
- Meschi, E., & Scervini, F. (2014). A new dataset on educational inequality. *Empirical Economics*, 47, 695-716. <https://doi.org/10.1007/s00181-013-0758-6>
- Mincer, J. (1974). Schooling, Experience, and Earnings. *Human Behavior & Social Institutions* No. 2. Erişim Adresi: <https://eric.ed.gov/?id=ED103621>
- Mincer, J. (1984). Human capital and economic growth. *Economics of education review*, 3(3), 195-205. [https://doi.org/10.1016/0272-7757\(84\)90032-3](https://doi.org/10.1016/0272-7757(84)90032-3)
- Morrisson, C., & Murtin, F. (2013). The Kuznets curve of human capital inequality: 1870–2010. *The Journal of Economic Inequality*, 11, 283-301. <https://doi.org/10.1007/s10888-012-9227-2>

- Musila, J. W., & Yiheyis, Z. (2015). The impact of trade openness on growth: The case of Kenya. *Journal of Policy Modeling*, 37(2), 342-354. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2014.12.001>
- Pelinescu, E. (2015). The impact of human capital on economic growth. *Procedia Economics and Finance*, 22, 184-190. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00258-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00258-0)
- Perotti, R. (1996). Growth, income distribution, and democracy: What the data say. *Journal of Economic growth*, 1, 149-187. <https://doi.org/10.1007/BF00138861>
- Psacharopoulos, G. (1994). Returns to investment in education: A global update. *World development*, 22(9), 1325-1343. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(94\)90007-8](https://doi.org/10.1016/0305-750X(94)90007-8)
- Rodríguez-Pose, A., & Tselios, V. (2010). Inequalities in income and education and regional economic growth in western Europe. *The annals of regional science*, 44, 349-375.
- Romer, P. M. (1994). The origins of endogenous growth. *Journal of Economic perspectives*, 8(1), 3-22. DOI: 10.1257/jep.8.1.3
- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata. *The stata journal*, 9(1), 86-136. <https://doi.org/10.1177/1536867X0900900106>
- Sauer, P., & Zagler, M. (2014). (In) equality in education and economic development. *Review of Income and Wealth*, 60, S353-S379. <https://doi.org/10.1111/roiw.12142>
- Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American economic review*, 1-17.
- Temple, J. (1999). A positive effect of human capital on growth. *Economics Letters*, 65(1), 131-134. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(99\)00120-2](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(99)00120-2)
- Thomas, V., Wang, Y., & Fan, X. (2001). *Measuring education inequality: Gini coefficients of education* (Vol. 2525). World Bank Publications.
- Vlastou, I. (2010). Forcing Africa to open up to trade: Is it worth it?. *The Journal of Developing Areas*, 25-39. 10.1353/jda.0.0086
- Voitchovsky, S. (2005). Does the profile of income inequality matter for economic growth? Distinguishing between the effects of inequality in different parts of the income distribution. *Journal of Economic growth*, 10, 273-296. <https://doi.org/10.1007/s10887-005-3535-3>
- Wilson, R. A., & Briscoe, G. (2004). The impact of human capital on economic growth: a review. *Impact of education and training*. Third

report on vocational training research in Europe: background report. Luxembourg: EUR-OP, 23. Erişim adresi: https://warwick.ac.uk/fac/soc/ier/publications/2003/wilson_and_briscoe_2003.pdf

- Wintoki, M. B., Linck, J. S., & Netter, J. M. (2012). Endogeneity and the dynamics of internal corporate governance. *Journal of financial economics, 105*(3), 581-606. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2012.03.005>
- World Development Indicators (2023). Washington D.C. World Bank.
- Wu, T. (2013). Constraints to human capital investment in developing countries: Using the Asian financial crisis in Indonesia as a natural experiment. *Bulletin of Indonesian Economic Studies, 49*(1), 113-114.
- Yalta, A. Y., & Yalta, A. T. (2012). Does financial liberalization decrease capital flight? A panel causality analysis. *International Review of Economics & Finance, 22*(1), 92-100. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2011.09.003>
- Yu, N., Yu, B., de Jong, M., & Storm, S. (2015). Does inequality in educational attainment matter for China's economic growth?. *International Journal of Educational Development, 41*, 164-173. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2015.02.008>
- Ziesemer, T. (2016). Gini coefficients of education for 146 countries, 1950-2010. *Bulletin of Applied Economics, 3*(2), 1-8. Erişim adresi: <https://cris.maastrichtuniversity.nl/ws/portalfiles/portal/11256785/5886253.pdf>

Ek-1

Tablo 7: Ülkeler ve ortalama beşeri sermaye seviyeleri

Ülke	Ort. Edu. Gini	Ülke	Ort. Edu. Gini	Ülke	Ort. Edu. Gini
Cezayir	0,451758	Finlandiya	0,189781	Nikaragua	0,484262
Arjantin	0,185709	Fransa	0,216065	Nijer	0,844066
Avustralya	0,081698	Gabon	0,456509	Norveç	0,11909
Avusturya	0,217329	Gambiya	0,787207	Pakistan	0,668199
Bahreyn	0,306853	Almanya	0,249577	Panama	0,24978
Bangladeş	0,57775	Gana	0,410927	Paraguay	0,237445
Barbados	0,091455	Yunanistan	0,244467	Peru	0,269674
Belçika	0,183663	Guatemala	0,480476	Filipinler	0,21609
Belize	0,199861	Honduras	0,316119	Portekiz	0,306617
Benin	0,74259	Hindistan	0,553305	Ruanda	0,614968

Bolivya	0,282486	Endonezya	0,417083	Suudi Arabistan	0,391956
Botsvana	0,292235	İran	0,487947	Senegal	0,47511
Brezilya	0,33989	İrlanda	0,147078	Sierra Leone	0,767473
Burundi	0,683411	İtalya	0,226952	Singapur	0,287863
Kamerun	0,439041	Jamaika	0,184569	Güney Afrika	0,234523
Kanada	0,108393	Japonya	0,15536	İspanya	0,303574
Orta Afrika Cumhuriyeti	0,68552	Ürdün	0,394683	Sri Lanka	0,188256
Şili	0,208392	Kenya	0,333929	Sudan	0,683135
Çin	0,262508	Güney Kore	0,187172	İsveç	0,14331
Kolombiya	0,303525	Kuveyt	0,43926	İsviçre	0,248661
Kosta Rika	0,221679	Malezya	0,275921	Tayland	0,270183
Fildişi Sahili	0,704637	Mali	0,823227	Togo	0,551088
Danimarka	0,177179	Moritanya	0,565905	Tunus	0,495559
Dominik Cumhuriyeti	0,310897	Mauritius	0,291279	Türkiye	0,391055
Ekvador	0,327369	Meksika	0,294378	Uganda	0,395308
Mısır	0,527195	Fas	0,185359	Birleşik Krallık	0,17799
El Salvador	0,355253	Nepal	0,671476	ABD	0,089307
Esvatini	0,31958	Hollanda	0,136159	Uruguay	0,201538
Fiji	0,13397	Yeni Zelanda	0,142772	Venezuela	0,314488

Atf için:

Güneri, B. (2024). Beşeri sermaye eşitsizliği ve büyüme arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 423-444. doi: 10.54558/jiss.1390053

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Türkiye’de Kamu Yönetiminde Yaşanan Dijital Dönüşüm Süreci*

Emine Çeliksoy** Ali Akça***

Öz

Amaç: Dünyada teknolojik anlamda büyük bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu dönüşüm hem özel sektörü hem de kamu yönetimlerini etkilemektedir. Devletler bu dönüşümle uyumlu kamu politikaları üretmektedirler. Yaşanan teknolojik gelişimin ülkelere yansması farklılıklar taşımaktadır. Teknolojik gelişmeleri devletlerin kabul edip aynı zamanda kendi yapıları ile uyumlu hale getirmeleri beklenmektedir. Çalışmanın amacı Türkiye’de teknolojik gelişimin kamu yönetimine yansımalarını süreç bağlamında ele almaktır.

Yöntem: Çalışmada Türkiye’de kamu yönetiminde yaşanan dijital dönüşümün saptanabilmesi için nitel araştırma yönteminden yararlanılmış; bu bağlamda konu ile ilgili literatür taraması yapılmış, bu konudaki hukuki düzenlemeler ve uygulamalar incelenmiş ve bu kapsamda çıkarımlara ulaşılmıştır.

Bulgular: Bu çalışmada Türkiye’de kamu yönetiminin geçirdiği dönüşüm yeni kamu yönetimine geçişten başlayıp bu güne kadar ele alınmıştır. Bu dönüşümün bir parçası da teknolojik gelişmelerin kamu yönetimine yansımalarıdır. Bu yansımaları hem ulusal kamu politikası belgelerinde, hem hukuki düzenlemelerde hem de kamu yönetimi uygulamalarında görmek mümkündür. Teknolojik kamu yönetiminin Türkiye’de uygulanışı ve dünyada dijital dönüşüm açısından yaşanan gelişmeler çalışmada yer bulmaktadır.

Sonuç: Bilişim teknolojileri ve dijitalleşmenin diğer bir çok alanı etkilediği gibi devletleri ve kamu yönetimlerini de etkilediği bilinmektedir. Artık devletler dünyayı etkileyen dijital gelişmeleri kendi devletleri için analiz etmektedirler. Devletler dijital gelişmelerin olumlu ve olumsuz etkileriyle bağlantılı olarak uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Dijital dönüşümün kamu yönetimlerine yansması için gerekli kamu politikaları oluşturulmakta, hukuki düzenlemeler yapılmakta ve uygulamaya geçirilmektedir. Bu çalışmada tüm bu gelişim süreci detaylı bir şekilde bir arada ele alınmıştır.

Özgünlük: Çalışma dijital dönüşümün kamu yönetimine yansımalarını sürecini yeni kamu yönetimi anlayışından günümüze kadar toplu bir şekilde ele almaktadır. Bu süreci ele alan az sayıdaki çalışmadan biri olması sebebiyle özgündür.

Anahtar Sözcükler: Dijital dönüşüm, kamu yönetiminde dijital dönüşüm, yeni kamu yönetimi, Türkiye

* Bu makale 2023 yılında Çankırı Karatekin Üniversitesinde hazırlanan “Türk Kamu Yönetimi’nde Dijitalleşme Politikaları” başlıklı yüksek lisans tezinden geliştirilerek üretilmiştir.

** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, eceliksoy@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8175-8611

*** Çankırı Karatekin Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezununu, ali_akca_0010@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0980-434X

Dijital Transformation Process in Public Administration in Türkiye*

Emine Çeliksoy** Ali Akça***

Abstract

Purpose: There is a great technological transformation going on in the world. This transformation affects both the private sector and public administrations. States produce public policies compatible with this transformation. The reflection of technological development across countries varies. States are expected to accept technological developments and at the same time harmonize them with their own structures. The aim of the study is to consider the reflections of technological development on public administration in Turkey in the context of the process.

Method: In the study, qualitative research method was used to determine the digital transformation in public administration in Turkey; In this context, a literature review on the subject was conducted, legal regulations and practices on this subject were examined, and inferences were reached in this context.

Findings: In this study, the transformation of public administration in Turkey is discussed, starting from the transition to the new public administration and continuing until today. A part of this transformation is the reflection of technological developments on public administration. It is possible to see these reflections in national public policy documents, legal regulations and public administration practices. The implementation of technological public administration in Turkey and the developments in the world in terms of digital transformation are included in the study.

Implications: It is known that information technologies and digitalization affect many other areas, as well as states and public administrations. States are now analyzing digital developments affecting the world for their own states. States are trying to adapt to the positive and negative effects of digital developments. Necessary public policies are being created, legal regulations are being made and implemented for the reflection of digital transformation in public administrations. In this study, this entire development process is discussed in detail.

Originality: The study collectively discusses the reflection process of digital transformation on public administration, from the new public management approach to the present day. It is original because it is one of the few studies that address this process.

Keywords: Digital transformation, digital transformation in public administration, new public management, Türkiye

* This article was developed and produced from a master's thesis titled "Digitalization Policies in Turkish Public Administration" prepared at Çankırı Karatekin University in 2023.

** Assoc. Prof. Dr. Çankırı Karatekin University, Department of Political Science and Public Administration, eceliksoy@karatekin.edu.tr

*** MA, Çankırı Karatekin University, Department of Political Science and Public Administration, ali_akca_0010@hotmail.com

Received : January 26, 2024
Type : Research Article

Accepted: July 2, 2024

Giriş

Geleneksel kamu yönetiminden yeni kamu yönetimi ya da yönetişim yaklaşımına geçiş süreciyle birlikte merkezî ve yerel yönetimler sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi anlamda üstlendiği sorumlulukları vatandaş odaklı ve kesintisiz hizmet olarak hayata geçirmeye başlamışlardır. Günümüz dijital çağında etrafımızı hızla saran ve insan hayatının işleyişini kolaylaştıran zahmetsiz ve kolay iletişim ve hizmet alımları küreselleşmenin de etkisiyle tüm dünyaya yayılmıştır. Özellikle 2020 yılında pandeminin de etkisiyle gittikçe artan sanal iletişim ortamları, özel sektörün bilgi ve haberleşmeye önem vermesi, halkların sosyal ağları ve çevrimiçi alışverişini tercih etmeleri kamunun da bu yönde kendisini sürekli yenileyip geliştirmesi yönünde politikalar geliştirmesine yöneltmiştir. Vatandaşların bu denli bilgi ve haberleşme teknolojilerini kullanması, birçok kamu hizmetinin e-uygulama yöntemleri ile kamu dairelerine gitmeden alması gibi daha birçok neden devleti dijital politika geliştirmeye ve vatandaşlarını da bilgi ve teknolojiyi kullanmaya teşvik etmişlerdir (Karaçorlu, 2021, s. 2-3).

Türkiye özellikle 2000'li yıllar sonrası bilgi ve iletişim teknolojileri alanında ciddi bir ivme yakalamış ve kamu alanında e-devlet uygulamalarıyla başlayan hizmet sunumu daha sonraları birçok alanda uygulamaya konulmuştur. Kamu idareleri açısından dijitalleşme faaliyetlerinin bu denli artması vatandaş açısından hizmete 7/24 esaslı ulaşabilme, e-katılım uygulamaları ile demokratik katılım haklarını kullanıp karar verme süreçlerine dâhil olmaları vatandaşın devlete karşı güveninin artırırken, devlet açısından ise yerelden gelen verilerin sürekli ve güncel bir şekilde merkezde toplanabilmesi, tasarruf-maliyet dengesinin kurulabilmesi, şeffaflık, verimlilik, hesap verebilirlik gibi konularda devlet ve yönetenlere karşı bakış açısını olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenle Türkiye dijitalleşme ve teknoloji faaliyetlerine ayrı bir önem vermiş teknolojik altyapısını sürekli geliştirmeye devam etmekte ve teknolojinin milli hâsıla içindeki payını günden güne arttırmakta ve bilgi toplumu oluşturma yönünde ilerlemektedir (Ölmez, 2021, s. 2).

E-devlet uygulamaları ağırlıklı olarak toplumu ilgilendirdiğinden ve dijitalleşen ve serbestleşen ekonomi etrafında insanların çevrimiçi sistemlere yönelmeleri ile birlikte kamu tarafının ekonomi üzerinde etkisinin de fazla olması e-devlet kavramını genel çerçevede ekonomi ve toplum başlığı altında değerlendirilmesine yön vermiştir. Türkiye son 20 yılda bilgi ve iletişim teknolojileri alanında ciddi çalışmalara yapmış yeni kamu yönetiminden yönetişime doğru evrilen kamu yönetimi anlayışı da teknolojiyi vatandaşlarına her alanda sunmaya ve adapte etmeye çalışmıştır. Avrupa Birliği'ne dijital çerçevede uyuma anlamında Türkiye'nin yenilikçi teknoloji politikaları geliştirmesi ile birlikte bu teknolojiyi vatandaşlarına adapte etmesi

ile bilgi toplumu seviyesinin yükselmesi ve AB üyesi diğer ülkelerle dijital anlamda rekabet edebilecek bir seviyeye ulaşması önemli görülmektedir.

Yönetişim, E-Yönetişim ve Dijitalleşme

Türkiye’de kamu yönetimi ve kamu hizmet sunumu yaklaşımlarında son elli yıldır farklı dönemlerde süregelen gelişme ve ilerlemeler görülmektedir. Kimi yaklaşımlar dönemin mevcut şartlarına uymazken, kimi şartlar da gerek siyasi ve ekonomik gerekse de toplumsal sebeplerle tam olarak uygulamaya koyulamamıştır.

Yeni kamu yönetimi, geleneksel devlet yönetiminde görülen işlerin yasal çerçevelerin oluşturduğu sınırlar bağlamında değil, özel sektör işletmelerinin işleyişlerinde kullandığı ve sonuç aşamasının değerlendirildiği şekliyle yönetim anlayışının benimsenmesi, hantallık ve bürokrasinin olmadığı, verimlilik ve çıktı odaklı çalışan, hizmetlerin vatandaşlara en yakın birimlerden yani yerel kamu otoritelerinden sağlanmasını ve yerel yönetim birimlerine daha fazla yetki ve görev verilmesini öngören bir yönetim anlayışı olarak ifade edilebilir (Leblebici, Ömürgönülşen ve Aydın, 2001, s. 125). Burada asıl amaç hizmetlerin verimliliğinin değerlendirilmesi, kamunun sunduğu hizmetten vatandaşların ne düzeyde memnun olduğunun değerlendirilmesi ve ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesidir.

1980’li yılların sonlarına doğru Türkiye’de yeni kamu yönetimi anlayışına yönelik birtakım düşünceler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde halihazırda yaşanan sorunlar, bu sorunların çözümü için yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde bilgi ve teknoloji başta olmak üzere çeşitli elektronik uygulamalardan yararlanma gereksiniminin tartışılmasını gündeme taşımıştır. Bu çerçevede yönetişim ve yeni kamu yönetimi anlayışı ile bağlantılı olan e-yönetişim ya da elektronik uygulamalar ilerleyen süreçte Türkiye’de kamu yönetiminde yenilikler olarak karşımıza çıkmıştır ve bu süreç hala devam etmektedir.

Dijitalleşme, kamuda yeni hizmet sunma yöntemleri ile dünyada yaşanan gelişmeler birbiri ile bağlantılıdır. 18. yüzyıl sonlarında İngiltere’de ortaya çıkan ve bugün yüksek teknoloji ayağının temellerini oluşturan Sanayi Devrimi dört evrimsel dönem olarak ele alınmaktadır. Birinci Sanayi Devrimi olan ilk dönem, 1784’te ilk olarak mekanik dokuma tezgâhlarının ortaya çıkmasıyla başlamıştır. 19. yüzyıla kadar gelişen bu sistemler daha sonraları buhar gücünün mekanik sistemlere entegre edilmesiyle devam etmiştir. Bu dönemde buhar gücünün bulunması demiryollarının da hızla artmasına etki etmiştir. Bu dönemde demiryollarının gelişmesi sosyolojik açıdan bakıldığında toplumlar arası kültürel etkileşimi arttırmış aynı zamanda da ekonomik ilişkilerin artmasına ve toplumlar arası bilgi alışverişinin ve iletişimin doğmasına yol açmıştır.

İkinci dönem ise Ford otomobil markasının fabrikalarında mekanik sistemleri kullanması ve teknolojiyi üretime entegre etmesiyle devam etmiştir. Bu şekilde üretimler giderek yaygınlaşmış ve üretim maliyetleri düşmüş ve ülkeler arası ulaşımında artmasının da etkisiyle uluslararası ticaret giderek yaygınlaşmıştır.

Üçüncü dönemin getirdiği en önemli yenilik ise elektriğin üretim sistemlerinde kullanılması ve giderek yaygınlaşmasıdır. 19. ve 20. yüzyıllarda elektrik kullanımının üretim sistemlerinde kullanımının yaygınlaşması bir bakıma günümüz teknolojilerinin de temelini oluşturmuştur. Üçüncü sanayi devrimi dönemi genel çerçevede bakıldığında insan emeğinin giderek üretimden çekildiği, makineleşmenin arttığı dönemdir. Türkiye açısından bakıldığında ise 1950'li yıllarda tarım sektöründe makineleşme artmış ve bunu izleyen süreçte köyden kente veya yurtdışına göçler yoğunlaşmış bu durum devamında ülkelere arası iletişimi güçlendirerek bilgi alışverişinin hızla artmasına neden olmuştur. Dördüncü ve son sanayi dönemi olan günümüz teknoloji dönemi özellikle de 2000'li yıllar sonrası artık insan emeğinin neredeyse büyük oranda üretimden çekilmesi üretimlerin dijital entegre sistemler aracılığıyla el değmeden yapılması olarak tanımlanan Endüstri 4.0 veya Endüstri 5.0 olarak isimlendirilmektedir. Bu dönem temel iş yaşamının ve üretim sistemlerinin uzaktan kumandalı birer televizyon gibi kontrol edildiği bir dönem olmuştur.

Son Sanayi Devrimi döneminde mühendislik faaliyetleri artmış, üretim ve verimlilik artarken maliyetler düşmüştür. Uluslararası ticaret hızla büyümüş, hizmetler sektörü daha dinamik hale gelmiştir. İnternet kavramı daha da genelleşmiş ve hayatın her alanında yer almaya başlamıştır. Bu döneme damga vuran ve gelecekte de uluslararası alanda rekabeti arttıracak olan büyük veri, sanal gerçeklik, siber sistemler, bulut teknolojileri, akıllı robotlar, nesnelerin interneti, endüstrideki dijital sistemler hem küresel alanda ilişkileri hem de ulusal çerçevede yönetim ve karar alma süreçlerinin vazgeçilmezi olacaktır (Tutar, Terzi ve Tınmaz, 2018, s. 4-5).

Dördüncü Sanayi Devrimi ile birlikte gelişen teknolojiler endüstri ve işgücü piyasasında ciddi verimlilik artışlarına neden olmuş ve bu yönde tartışmalar yerini bulmuştur. Birçok işlemin dijital ortama aktarılması, maliyetlerin azaltılarak verimlilik artışının sağlanması gibi önemli konularda teknolojiyle birlikte hızlı bir değişim dönüşüm olmuştur. Dördüncü Sanayi Devrimi olarak isimlendirilen bu dönem ekonomik ve sektörel yenilikler etrafında nesnelerin interneti, hizmetlerin interneti gibi isimler almış ve dijital ekonomi, dijital sektör kavramları ortaya çıkmıştır. Dijital iş yaşamı ortaya çıkmış ve sistemlere girilen bilgi ve hizmetler dijital birer ürün çıktısı halini almışlardır.

Türk kamu yönetimi 1950 yıllara kadar kendini toplama aşamasında olmuş ve bir değişim dönüşüm içine girerek yeni ve modern bir kamu yönetimi modeli oluşturma çabası gösterememiştir. Türkiye'nin savaşlarla dolu büyük bir mücadele süreci sonunda kurulması, bu aşamada okuma yazma oranının çok düşük olması, kuruluş aşamasından 1950'li yıllara kadar devletin kamu yönetiminin geliştirilmesi ve modernleşmesinin hiçbir zaman birinci öncelik olamaması, her alanda birden bir kalkınma ve modernleşme çabasının olması da süreci bu aşamalara taşımıştır (Altınışık, 2017, s. 4).

Türkiye ancak 2.Dünya Savaşı'nın da sona ermesi ile birlikte 1950'li yıllardan sonra gerek diğer devletlerden birçok alanda destek alarak gerekse devletin kendi iç yapısındaki planlı veya plansız kalkınma hamleleriyle kamu yönetimine ve kamu hizmetlerine yönelerek modern ve toplum ihtiyaçlarını karşılayabilen demokratik bir yapı oluşturmaya çalışmıştır.

Türkiye bu dönemde başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere birçok ülkeye bürokrasi içinden ve bilim çevresinden insan kaynağı göndermiş ve yabancı ülkelerdeki kamu yönetim modellerini inceleyerek Türkiye üzerinde değerlendirme uğraşı içinde olmuştur. Bu dönemde Türk kamu yönetiminin geliştirilmesiyle ilgili yeni kurumlar kurulmaya başlanmıştır. Dünya Bankası'nın öncülüğünde Barker Raporu'nda 1951 yılında Türkiye'de bir kamu yönetimi enstitüsünün kurulması tavsiye edilmiştir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler ile Türkiye arasında 5 Eylül 1951 tarihinde imzalanan Teknik Yardım Antlaşması da değerlendirilebilir (Altınışık, 2017, s. 4).

Türkiye için tarihsel kökenleriyle birlikte kozmopolit bir toplum yapısı kapsamında kültürel ve toplumsal değerleri dikkate alarak kamu yönetiminde yeni sistem ve modeller üzerinde çalışılması gerekli görülmüştür. Bu kapsamda uzun süre varlığını devam ettiren ve günümüzde mülga halini alan Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) 8 Mayıs 1952 tarihli 1 nolu ek antlaşmaya dayalı olarak Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi içinde kurulmuştur. 1958 yılında kurulan ve 2018 yılına kadar 60 yıl kamu bürokrasisi ve yönetici yetiştirme alanında eğitim veren bu kurum alanda önemli bir rol üstlenmiştir. Kamu yönetimi alanında yapılan modernleştirme çalışmalar, planlamalar konusunda görevler üstlenmiştir.

Türk kamu yönetimi yönetim kavramını, yürütme erki içinde bir süreç olarak tanımlamış ve yürütmeyi kamu yönetiminin bir düzenleyicisi olarak görmüştür. Bu nedenle yürütmeye büyük görevler yükleyerek kamunun verimli, kırtasiyecilikten uzak, vatandaş-devlet güveninin oluşturulması ve şeffaf bir kamu yönetimi örgütlenmesi oluşturma noktasında yürütmeyi görevlendirmiştir.

1950'li yıllardan günümüze kadar kamu politikaları ve kurumların strateji belgeleri sürekli kendini yenilemiş ve bilişim ile teknolojiye doğru bir evrim geçirmiştir. Bunların yanında devlet ve vatandaş etrafında kamu

yönetim ve hizmetleri değerlendirilmiş ve teknolojinin bu alanda kullanılması ve kamu hizmetlerinde dijitalleşmenin hem vatandaş hem de devlet için birçok avantaj sağlayacağı ön görülmüştür.

Türkiye son 20 yılda dijital politikalara ciddi bir şekilde önem vermiş ve hükümet programlarında bilgi ve iletişim toplumu oluşturmayı hedeflerken hem vatandaş açısından hem de devlet açısından maliyetleri düşürmeyi ve şeffaf bir kamu hizmeti sunmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası alanda birçok kamu yönetim forumları, çalıştaylar içerisinde yer almış, uluslararası iş birlikleri yapmış ve kendi insan kaynağını da bu yönde özendirmiştir. Genel olarak bakıldığında Türkiye 1950'li yıllar sonrası devlet ve toplumyla her alanda kalkınmaya önem vermiş ve bilgi ile iletişim teknolojileri alanında politikalarına önem atfetmiş, devlet ve toplumu teknoloji alanında geliştirerek sosyal, kültürel, ekonomik ve daha birçok teknik faktör bazında uluslararası alanda rekabet edebilir düzeye geliştirme çabası içinde olmuştur (Altınışık, 2017, s.6-8).

Bilgi ve iletişimin gelişmesinin devletler için olumlu birçok özelliğinin yanı sıra tedbir alınmasını gerektirecek alanları da bulunmaktadır. Devletler ister kamu bürokrasisi için isterse de birey ve toplum için güvenlik sorunlarını ortadan kaldıracak önlemler almalıdırlar. Türkiye'de özellikle kamu personelleri için ilgili kurum personelinin erişebildiği, yerli yazılımların kullanıldığı ve ilgili kişi ve kurum verilerinin depolandığı yazılım sistemleri ve diğer bulut sistemleri bulunmaktadır. Bir ülkede vatandaşlar tarafından üretilen verilerin ilgili ülke sınırları içinde tutulması için devletler birtakım önlemleri almak zorundadır. İşte bu şekilde ülkelerin veri güvenliği açısından dijitalleşme kapsamında aldığı önlemler dijital merkantilizm olarak da ifade edilebilmektedir.

Merkantilist politika uygulamaları ilk olarak 16. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmış ve daha sonra giderek diğer dünya ülkelerine de yayılarak ülkelerin dijital veri içeriklerinin korunması konusunda sıkı tedbirler almasına neden olmuştur. Bu konuda Türkiye'de de 1960 ve 1970'li yıllarda ithal ikameci sanayileşme politikalarının teknoloji odaklı dijital teknoloji ikamesi anlayışı yeni hali olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye, İran, Rusya ve Çin gibi ülke içindeki serbest piyasa ekonomisine sürekli müdahale eden devletlerde dijital merkantilizm uygulanamazken, Avrupa Birliği ülkeleri, ABD ve Birleşik Krallık gibi küreselleşme ve neoliberalizm taraftarı birçok devlette ulusal ve uluslararası veri trafiği konusunda sıkı korumacılık politikaları uygulamaktadırlar.

Uluslararası veri trafiğinde büyük veri ve yapay zekânın yer aldığı ortamlar dijital teknoloji ikamesi anlayışı ile gerekli korumacı politikalar uygulanmadığı, yerli ve milli yazılım teknolojilerinin geliştirilmediği sürece Türkiye'yi dijital alanda verilerin yeterince korunamaması tehlikesi ile karşı

karşıya getirecek ve bu da ilerleyen süreçte bir başka açıdan güvenlik problemi olarak karşımıza çıkacaktır (Yardımcı ve Yalçıntaş, 2020, s. 6-8).

Türkiye’de dijitalleşme kavramı 1970’li yıllarda ortaya çıkan, kamu yönetimi ve hizmet sunumunda özellikle son 20 yılda büyük bir hızla gelişmeler yaşanmış, merkezde ve yerelde çeşitli kamu kurumları ve birimler kurulmuş ve teknoloji odaklı hizmet sunumları giderek artmıştır. Dijitalleşme çalışmaları başta özel sektör çevrelerinde hızlı iletişim ağı olarak kabul görünürken devamında kamu tarafından da ilgi odağı olmuş ve günümüzde on binleri bulan işlemler kamu yönetiminde de dijital uygulamalar sayesinde yapılmaktadır.

Özellikle 21. yüzyıla girerken başta özel sektör ve kamu yönetimleri bilgi ve teknolojinin esas alındığı hizmet yöntemlerini benimsemeye yönelmişlerdir. Türk kamu yönetimi 1980 sonrası klasik kamu yönetiminden yeni kamu yönetimine geçiş sürecinde teknoloji ve bilgiyi de kamu yönetimi ve bürokrasiyle birlikte değişikliğe yöneltmiş ve yönetim, e-yönetişim uygulamaları ile bugün kamu yönetimlerindeki dijitalleşme faaliyetlerinin temelini görünür bir şekilde oluşturmuştur.

Türkiye bu alanda günümüz dijital çağın teknolojisini kamu yönetiminin her alanında kullanarak vatandaşa daha hızlı ve verimli bir kamu hizmeti sunmayı, demokrasi, şeffaflık ve hesap verebilirlik konularında vatandaşa güven vererek insan hakları ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde dijital ve erişilebilir kamu hizmetlerini vatandaşa sunmaya çalışmaktadır (Karaçay ve Atmaca, 2020, s. 2-3).

1980 sonrası ortaya çıkan yeni kamu yönetiminin yegâne amacı, devletin etkinlik ve verimlilik temeline dayanan bir anlayış ile yönetilmesi ve karmaşık yapısının sadeleştirilerek bürokratik engellerin kaldırılması bunun sonucunda da karar alma süreçlerinin hızlanarak devlet işleyişinin hızlı ve sürekliliğini sağlayarak vatandaşa hızlı, erişilebilir ve çözüm odaklı bir kamu hizmeti sunumu gerçekleştirilmek olmuştur.

Teknolojik ve dijital gelişmelerin uygulanabilmesi ve vatandaş tarafından da kullanılabilmesi bir açıdan yönetim kavramının gerekliliğinin önemini ortaya koymaktadır. Çünkü dijitalleşme uygulamaları devlet-toplum-birey ekseninde her açıdan değerlendirildiğinde yönetim kavramı mantığı itibarıyla dijitalleşmenin temel altyapısını oluşturmaktadır.

Yönetişim, devlet ve toplumların, bireylerin, halkların, sivil toplumların, küresel aktörlerin, kurum ve kuruluşların, ulusal ve uluslararası her alanda ve her düzeyde karar alma süreçlerinde aktif katılımlı karşılıklı iş birliği ve fikir alışverişi içinde meşru kararların alındığı bir ulusal ve uluslararası ortam oluşturmaktadır. Artan katılımcılık ve meşru kararların artması daha kapsamlı bilgi değişiminin olması ve toplumların iletişim halinde

olması ile yönetim faaliyetleri dijitalleşme çalışmalarına büyük katkı sağlamaktadır.

Yönetişim kavramı ulusal açıdan bakıldığında merkezi ve yerel idarelerin, uluslararası alanda incelendiğinde ise devletlerin tarafsızlık ilkesi çerçevesinde toplumları siyaset üstü bir perspektiften birleştirmelidir. Toplumlar teknolojik gelişmeleri yalnız sınırlar içerisinde değil küresel çapta öğrenebilmeli ve bunun yanında çok aktörlü mekanizmalarla birlikte karar süreçleri yürütülmelidir.

Yönetişim temelinde çok aktörlü oluşturulan dijital politika faaliyetleri toplum ve ülkeleri siyasi, hukuksal, kültürel, ekonomik ve diğer birçok açıdan refah toplumları haline getirebilmektedir. Dijitalleşme politikaları teknoloji, bilim, kurum ve kuruluşlar gibi araçlarla kamu hizmeti üretmenin yanında vatandaşlar için daha çok kamu hizmeti sunumu için ön plana çıkmaktadır. Yeni kamu yönetimi ve yönetim kapsamında kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi hem kamunun hem de vatandaşın tasarruf etmesini, verimli, hızlı ve bürokrasiden uzak bir yapı içinde yer almasına ortam hazırlamıştır. Vatandaşlar dijitalleşme ile birlikte bilgiyi sadece bilgisayarlar aracılığı ile değil çeşitli iletişim araçları ile de elde etmeye başlamışlardır. Özellikle son dönemde yaşanan Covid-19 pandemisi dijital iletişim araçlarına olan yönelimi bir hayli arttırmış bu da küresel çapta dijitalleşme çalışmalarını arttırmıştır.

Genel itibariyle dijital çağ, teknoloji çağı, uzay çağı gibi çeşitli isimlerle ifade edilen günümüz çağı devletleri de dijital politikaları programlarına yoğun bir şekilde eklemiştir. Öyle ki yeni kamu yönetimi ve yönetim yaklaşımlarının da artık yeterli olmadığı ifade edilmekte, kamu hizmetleri ve vatandaş-devlet ekseninde, e-yönetişim, e-demokrasi, e-dilekçe gibi yeni elektronik platformların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu gibi ortamlar vatandaşa mesai saatleri haricinde 7/24 esaslı hizmet sunmayı amaçlayarak kamu hizmeti sunumunun sürekliliğini sağlamakta ve vatandaş-devlet faktörlerinin birçok açıdan maliyet unsurlarını azaltmaktadır. Ayrıca bürokrasinin azalarak böyle bir hizmet sunumunun oluşması vatandaş ve devlet arasında da güven duygusu oluşturarak siyasi hükümetlerin ömürlerini de uzatan faktörler arasında yer almaktadır.

Kamu Hizmetlerinin E-Dönüşümü

Dijitalleşme ve dijital yönetim kavramı Mckinsey tarafından tanım olarak işletmeler özelinde verilmiş ve işletmelerin işlerini rahat ve hızlı bir şekilde yürütüp idarecilere bu teknoloji vasıtasıyla bilgi sunduğu bir yeni teknik olarak tanımlanmaktadır (Sucu, 2021, s. 6). Kavram olarak ise dijitalleşme ilk defa 1971 yılında Kuzey Amerika Dergisi'nde bir makalede geçmiştir. Geçmişte dijitalleşme kavramı özel sektör için ortaya çıkmış bir kavram olarak düşünülse de günümüzde özellikle de 2000'li yıllar sonrası kamu

yönetimi ve devletlerde hızla teknolojiye ve dijital hizmet sunumlarına geçmeye başlamıştır.

Hem küresel alanda hem de Türkiye özelinde dijital dönüşüm süreci çok boyutlu ve çok aktörlü yapısı nedeniyle sivil toplum kuruluşları, akademik çevreler, hükümetler, özel sektör çevreleri, geleneksel kamu yönetimi yaklaşımlarının yeni kamu yönetimine doğru evrilerek bilgi ve teknolojinin kamu yönetimine entegre edilmesi kamu yönetiminde dijital evrimin sürdürülebilirliği ve günümüz dijital çağının önemi ve verimliliği açısından önem arz etmektedir.

Türkiye 1980'li yıllar sonrası modern teknoloji çağına ayak uydurabilmek, bilgi ve haberleşme alanında gelişmiş ülkeler seviyesine yükselebilmek ve çağdaş bilgi toplumu hedeflerine ulaşabilmek amacıyla gerek Avrupa Birliği süreçlerinde gerekse de kendi iç düzenlemeleriyle kurumsal teşkilatlanma, mevzuat düzenlemeleri ve dijital e-uygulamalar gibi birçok düzenleme yaparak devlet-vatandaş işbirliği içinde dijital çağa ayak uydurmak ve diğer ülkelerle rekabet etmek için birçok yenilik gerçekleştirmiştir.

E-katılım, e-demokrasi, belediyelerin web siteleri, kamuya açık canlı ihale ve toplantılar gibi dijital uygulamalar sayesinde yerel yönetimler şeffaflık, hesap verebilirlik, tarafsızlık, verimlilik gibi konular başta olmak üzere vatandaşa karşı sorumluluğunu yerine getirmeye çalışmış ve birçok meclis toplantısı, belediye ve kentle ilgili güncel ve doğru bilgilere sürekli ulaşabilme, e-uygulamalar sayesinde doğalgaz, su, elektrik, ceza, vergi gibi işlemlerini dijital olarak yerine getirebilmektedir.

Mahalli idarelerdeki dijital dönüşüm hızla değişip gelişirken bu dijital dönüşümün olumlu ve olumsuz yönleri olduğu şeklinde farklı taraflar da oluşmuştur. Dijital dönüşüme olumlu taraftan bakanlar dijitalleşmenin iyi ve doğru olduğunu, katılımın, demokrasinin ve bilgi paylaşımının artacağını belediyelerinin faaliyetlerinde daha dikkatli olunacağını ve şeffaflık sayesinde denetlenme farkındalığı ile birlikte hesap verebilirlik çerçevesinde işlemlerinin yürütüleceğini düşünmektedir. Diğer taraf ise dijitalleşme ile birlikte kişisel ve özel bilgilerin ne derece korunacağı konusunda bir şüphe içinde bulunmaktadırlar.

Devlet dijital teknoloji ve politikalar bağlamında kendini inovatif çalışmalarla sürekli kendini yenileyip geliştirmiş dijitalleşme, transformasyon ve entegrasyon gibi safhalardan geçerek teknolojinin kamu yönetimi içinde yaygınlaşması kamu personeli ve vatandaş için bir artı değer yaratmıştır.

Türkiye açısından değerlendirme yapıldığında; 2020 yılı Birleşmiş Milletler e-devlet Gelişmişlik Endeksi Raporu'na göre Türkiye çevrimiçi hizmet endeksinde 193 ülke arasında 53. sırada yer almıştır. Salgın dönemi dünya genelini ciddi oranda etkilediğinden dolayı az gelişmiş ülkeler dahi dijital hizmet kapsamında ilerleme kaydetmişlerdir (Çaptuğ, 2021, s. 10).

Anayasa ve yasalarda kamu hizmeti ve dijital kamu hizmeti kavramları tanımlanmasa da yıllar boyu süregelen kurum mevzuatları, yargı içtihatları gibi uygulamalarda her var olagelmıştır. Bu nedenle yasal bir kavram olmasa da kamu hizmeti denildiğinde kamu hizmetinin başlıca ilkeleri olan eşitlik, süreklilik ve değişkenlik ilkeleri bağlamında devlete vatandaş karşısında sorumluluklar yüklemiştir. Türk kamu yönetiminin en önemli kollarından biri olan idare hukuku ve idarenin sorumluluğu kavramları vatandaş tarafından kendilerinin kamu hizmeti ve bu hizmetlerden doğan iyi veya kötü sonuçları ifade etmektedir. Kamu hizmetleri bir devletin ülke sınırları içerisinde yaşayan insanlar için faydalı, hızlı ve sürekli kamu hizmeti olarak sunulmaya çalışılmasını ifade etmektedir. Kamu hizmetleri sunulurken elbette bir maliyet ve birtakım faktörler ortaya çıkmaktadır. İşte bu tür maliyet ve olumsuzlukları azaltabilmenin bir yolu olarak günümüz teknolojisi baş döndüren bir hızla sürekli gelişmekte insanlar özel sektör veya kamu idarelerine gitmeden evden oturduğu yerden birçok hizmeti alabilmektedir.

Kamu hizmetlerinin bu denli dijitale dökülmesi bir başka açıdan bakıldığında siber güvenlik ve hacker saldırılarını da akıllara getirmiştir. Bu nedenle vatandaşların nerdeyse tüm bilgilerinin yer aldığı dijital ortamlar için fiziksel ortamda bulunan idari kolluk faaliyetlerinin yerini dijital kolluk hizmetleri kavramı almıştır. Buna bağlı olarak dijital çağa uyum sağlayabilmek ve yeni teknolojiler geliştirebilmek amacıyla kurulan Dijital Dönüşüm Ofisi de Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı iş birliği ile 29 Aralık 2020 tarihli Resmî Gazete'de 2020/15 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı kapsamında çalışmalar yürütülecektir (Çaptuğ, 2021, s. 9-10).

Günümüz teknoloji çağı birey ve toplumların başta bilgi ve iletişim teknolojilerinde olmak üzere her alanda değişim dönüşümünü sağlamaktadır. Fiziksel ortamda var olan birçok veri bilgisayarlar veya mobil iletişim araçları ile dijital ortamlara aktarılmakta ve birçok alanda dijital ikiz yöntemleri kullanılmaktadır (Küçükvardar ve Aslan, 2021, s. 3-5).

Dijital veriler kullanıcılar açısından çeşitli avantajlar sağlarken dijital platform sunucularına da ticari bir gelir elde etme vaadi sunmaktadır. Küreselleşme ile birlikte ülke sınırlarının sanal anlamda kalktığı ve ekonomik, ticari, kültürel ve daha birçok alanda farklı toplumların etkileşim halinde olduğu günümüzde dijital teknolojilerin kullanıcı sayısı ve etkileri toplumları birbirlerinden etkilenerek çeşitli değişim ve dönüşüm yaşamalarına neden olmuştur.

Dijitalleşmenin sosyo-kültürel açıdan insan yaşamını nasıl etkilediğine bakılacak olursa özellikle son 2 yıldır pandemi süreci insanları dijital ve teknolojiye sürüklemiş ve birçok alan dijital kapsamda değişim dönüşüme uğramıştır. Teknolojinin gelişmesi, laboratuvar ortamlarının artması, eğitimin

uzaktan eğitime doğru evrilmesi, eskiden var olan fiziksel kütüphanelerin elektronik kütüphanelere dönüşmesi, hızla artan bilgi çokluğu insanların bir araya gelmek yerine uzaktan sesli ve görüntülü konuşmayı tercih etmesi ve daha sayılabilecek birçok faktör günlük hayatı dijitalleşmenin içine belki de hapsetmiş denebilecektir.

Teknolojinin günlük insan yaşamı üzerine etkileri, veri sınırları, veri gizliliği, siber güvenlik gibi konularda teknolojik ve ekonomik boyutun yanında ahlaki ve etik değerlerde dijitalleşmenin konusu olmaktadır. Genel kapsamda incelendiğinde teknoloji ve dijitalleşme etrafımızı saran küresel dünya da her türlü bilgiyi içermiş ve bilgiyi bir silah haline dönüştürmüştür. Bu nedenle hızla artan bilgi toplumunu birtakım değerler etrafında ilintileyerek insan hakları, sosyal araçlar, etnik kökenlere dayalı ayrımcılık ve dezenformasyonlara neden olmamalıdır.

Küreselleşmenin hızla arttığı ve bilgiye ulaşmanın sınırlar ötesine ulaştığı günümüzde dijital kaynaklar diğer alanlarda olduğu gibi yükseköğrenim alanında da büyük bir ivme kazanmıştır. Türkiye özelinde son 20 yılda yükseköğrenim kurumlarının hızla arttığı ve günümüzde 200'lü sayıları bulan yükseköğrenim kurumu sayısı ülkenin genç nüfusu ve kalkınma altyapısı açısından önem arz etmektedir. Türkiye'de bu denli üniversite bir yandan yetişmiş insan kaynağı için sürekli ar-ge çalışması yaparken bir yandan da dünyadaki gelişmeleri takip ederek teknoloji kaynaklarını güçlendirmektedir.

Ayrıca Türkiye'de bazı üniversitelerde başlayan ve halen devam eden uzaktan ya da açıktan öğretim süreçleri, okullaşmanın hızla arttığı 2008 yılları sonrası e-dönüşüm stratejileri, e-dönüşüm Türkiye Projesi ve son olarak günümüzde Dijital Dönüşüm Ofisi'nin de kurulmasıyla kurumsallaşma anlamında ciddi yol katetmiş ve tüm alanlara teknoloji ve dijital uygulamaları entegre ederek Avrupa düzeyine erişebilmiş sevedir. Türkiye genç nüfus oranı bakımından avantajlı olmakla birlikte genç nüfusun mobil alanları, yeni teknolojileri ve sosyal ağları çabuk öğrenmesi ve bilgiye erişimi kolay olmaktadır.

Eğitim kurumlarında dijital uygulamalar yüzde yüze yakın bir seviyede son teknoloji olsa da bu sistemleri kullanan eğitimciler ve öğrenciler bu konuda becerilerini geliştiremezlerse tüm e-modellemeler boşa gidecektir o yüzden materyaller ve teknolojik eğitim ortamları hazırlanırken bu uygulamaları kullanıcı taraflar açısından da planlamalar göz önünde bulundurulmalıdır.

Dijitalleşme ve bilgiye doğru ve hızlı erişim tüm kurumlar için olduğu gibi eğitim kurumları içinde elbette çok önemlidir. Fakat göz ardı edilmemelidir ki dijital çağa toplumsal ve kültürel yapılar, cinsiyet ve yaş faktörleri, coğrafi ve ekonomik etkenler bu modern çağa ayak uydurmakta kurum politikalarını ve öğrencileri zorlayabilmektedir. Bu gibi sorunlara karşı pedagoğ, psikolog gibi uzmanlar tarafından ekonomik, mali ve kültürel açıdan

da merkezi ve yerel yönetimler tüm paydaşlarıyla birlikte ortak çözüm noktaları bulmalı ve ülkenin genç nüfusunu bilgi ve teknoloji çağında desteklemeli ve özendirmelidirler.

Dijitalleşme ve inovatif teknoloji faaliyetleri günümüz ve gelecek iş yaşamında fiziksel ortamları yerini hızla alacak ve nesnelere interneti kavramını ortaya çıkaracaktır. Yer ve mekândan bağımsız iş sürekliliğini sağlayacak yapay zekâyâ dayalı sistemler, ekonominin küresel çerçevede sürekli etkileşim halinde olması, ülkelerin eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel yapıları gibi birçok alan dijitalleşme çağından etkilenecektir. Bu nedenle işgücü piyasaları kendilerini sürekli güncel tutmak ve pazarlama, perakende, ticaret, müşteri ilişkileri, sosyal medya gibi sektörel faaliyetlerden dijital altyapıya dayalı sistemler, kesintisiz hizmet ve iletişim sunabilme, yapay zekâ, kodlayıcı sistemler, mesleklere dayalı personel eğitim politikalarında yabancı dil ve dijital teknoloji becerileri gibi alanlarda kendilerini dönüştürmelidirler.

Ayrıca dijitalleşen iş piyasası 1700 ve 1800'lü yıllara nazaran insanların refah seviyesini arttırsa da geleceğe dönük ekonomik ve diğer belirsizlikler yüzünden faaliyetlerini yürüttüğü sektörlerle vasıflı işgücü ikame edilebilirlikleri arttırmak durumunda kalacak ve bu da ekstra maliyet yükü getirerek işsizlik, gelir dağılımı adaletsizliği gibi dengesizliklere yol açacaktır. Dijitalleşmenin olumlu yanlarına bakarken olumsuz yanlarına da değinmek daha objektif bir yaklaşım olacaktır. Dijitalleşme nedeniyle Türkiye'de toplam istihdam içinde yüzde 60'lık bir kesimin işini kaybedebileceği tahmin edilmektedir (Akar ve Meçik, 2021, s. 4). Dijitalleşme çağındaki bu gibi olumsuzluklara karşı devletler çeşitli politikalar veya istihdam alanları üretmelidirler. Dijitalleşme işgücü piyasasında bir yandan olumsuzluklar yarabileceken bir yandan da daha önceki yıllarda ismi bile duyulmayan fakat dijitalleşmenin getirdiği, siber uzmanlar, dijital pazarlama uzmanı, robot uzmanlığı, nano teknoloji mühendisliği, veri analistleri, insansız hava aracı operatörlüğü, çöp mühendisliği gibi çeşitli yeni meslekleri ve istihdam alanlarını da kendiliğinden hayatımıza ve devlet politikalarına sokacaktır.

Türkiye'de Kamu Yönetiminde E-Devlet

Kamunun vatandaşlarına sunmakla yükümlü olduğu birçok kamu hizmeti tasarruf-maliyet çerçevesinde değerlendirilip maliyetlerin düşürülerek, bürokratik ve kırtasiyecilik bir yaklaşımı devre dışı bırakan bir yaklaşımla kamu yönetimlerine girmiştir. E-devlet veya e-uygulamalarla hizmet sunumu anlayışı bir bakıma bireyin devlet için varlığı yerine, devletin birey için var olması gerektiği anlayışını içermektedir (Çarıkçı, 2010, s. 96). Geleneksel devlet anlayışının zayıfladığı, kalite ve verimlilik esasında birey odaklı modern bir devlet yapısı meydana gelmektedir. Dünyanın neredeyse her yerinde görülen teknolojik devrim süreçleri Türkiye'de de kendini birçok

alandaki göstermiş, kamu ve özel sektör içerisinde birçok alanı etkisi altına almıştır.

E-devlet değişen ve gelişen dünya şartlarına daha iyi uyum sağlamakta ve özellikle de kamu alanındaki hizmet sunumlarında önemli rol oynamaktadır. Vatandaşların yönetenlerden ve kamu kurumlarından beklediği hizmetlerin hızı, şeffaflığı, tasarruf-maliyet etkisi, hesap verebilir bir düzenin olması, karar süreçlerinde bireylerin katılımcı bir yaklaşımla rol oynaması kamusal hizmet sunumlarında önemli faktörlerdir. E-devlet ile kamu hizmetleri vatandaşlara daha hızlı bir şekilde sunulmaya başlanmıştır. Geleneksel devlet yönetiminde hizmetleri olumsuz etkileyen işlevsel ve bürokratik farklılıklar bulunurken e-devlet uygulamalarında tek bir uygulama üzerinden birçok kamu hizmeti sunulduğundan bütün bu engeller ortadan kalkmış olacaktır. E-devlet uygulamaları küreselleşen ve rekabet ortamının git gide arttığı günümüzde devletlerarası etkileşimi kurumsal anlamda bürokrasinin de ötesine götürmüş ve e-yönetişim, e-bürokrasi, dijital diplomasi gibi yeni kavramların siyasi literatüre girmesini sağlamıştır.

Günümüz dijital çağda bilişim teknolojilerinin sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi, hukuk ve daha birçok alanda toplumların vazgeçilmez bir unsuru haline almıştır. Bu gibi gelişmelere bağlı olarak da ülke vatandaşlarının devletlerden istek ve talepleri çeşitlenerek artmıştır. Teknolojik çeşitliliğin artması kamusal alanda da etkisini göstermiş ve kamunun sınırlı kaynakları ile vatandaşlarına maliyeti düşük hizmet sunumu hususlarında kamuyu yeni politikalara üretmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda e-devlet başta olmak üzere diğer birçok e-hizmet kullanımı insan kaynağının, iş akışlarının ve hizmeti kullanan bireylerin mevcut potansiyel fonksiyonunu daha da ileri taşıyacak bir güce sahiptir (Şahin, 2020, s. 23).

E-uygulamaların kullanım ve altyapısının giderek artması ülke toplumlarının her alanını etkileyen geniş bir süreçtir. Devletler e-devlet ve diğer e-uygulamaları kullanarak başta vatandaşlar, kamu ve özel sektör gibi birçok alana verdiği kamusal hizmet kalite ve hızını arttırırken hem bireyler açısından ve hem de kamusal açıdan her iki alanda da maliyetleri düşürmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri yer ve zamandan bağımsız olarak 7/24 esasında hizmetlerin kesintisiz olarak sunulması ve veri güvenliği sağlanması konusunda önemlidir. Hizmetlerin gün geçtikçe dijital ortamlara daha da entegre olduğu 21.yüzyılda kamu yönetimlerinde yönetim kavramının yeniden tanımlanarak katılımcı bir yaklaşımı esas alan yönetim kavramı, e-devlet ve e-uygulamalar aracılığıyla politika ve yönetim süreçlerinde devletlerarası, devletten vatandaşa ve devletten iş dünyası eksenlerinde artarak uygulanmakta ve bu süreçlerde çok büyük önem arz etmektedir.

E-devlet uygulamalarına bakıldığında geleneksel devlet yaklaşımı ile karşılaştırılırsa kamu kurumları bürokratik hantallık, kırtasiyeciliğin maliyet ve iş süreçlerini uzatması boyutu ve daha birçok sebep kamu kurumlarını

hizmet sunumunda aksatmakta ve kaliteli bir hizmet akışını engellemektedir. Toplumlar devletlerden sürekli ve sınırsız beklenti içindedirler. Aynı zamanda kamudan aldıkları hizmet sunumlarını beklentileri doğrultusunda kaliteli ve hızlı bir şekilde elde etmek isterler. Bu süreçlere genel olarak bakılırsa da e-devletin aslında bir ihtiyaç veya zorunluluktan dolayı ortaya çıktığı söylenebilir (Çarıkçı, 2010, s. 100).

Türkiye’de e-devletin gelişim aşamalarına bakıldığında doğrudan bir hizmet sunum aracı değil çeşitli süreç ve olgunlaşmalardan sonra ortaya konan iki aşamalı bir süreç yönetimi şeklinde meydana geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Demirhoca, 2022, s. 64). Bu sürecin ilk aşaması sivil toplum örgütleri, akademik çevreler, iş dünyası ve kamu kurumlarının stratejik planlamaları odağı; ikinci aşamada ise e-devlet uygulamasını bireyler etrafında hayata geçirmek için gerekli şartların oluşturularak e-devlet stratejisinde yol gösterici araçların somutlaştırılması şeklinde açıklanabilir.

Gelişim sürecinde birçok aşama ve değişiklikten geçen e-devlet kavramı esasında farklı hizmet sunumu anlayışları ile birlikte kamu yönetiminde değişiklik yaratmak ve yönetim bağlamında vatandaş-devlet ilişkisini aktif hale getirmektir. E-devlete bu yönden bakıldığında bir yandan araç olarak kullanılarak kamu yönetimini yeniden modernize etmek işlevi üzerinde durulurken farklı bir açıdan bakıldığında ise e-devletin kamu hizmet sunumu çerçevesinde bir amaç olarak görüldüğü fikri ortaya çıkmaktadır. Her iki pencereden de bakıldığında e-devletin ortaya çıkış gayesi kamu yönetimlerini yenileyip geliştirmekle birlikte birey-devlet ilişkisini dijital ortamlara taşıyarak yönetim kavramı çerçevesinde bilgi toplumu seviyesini yükseltmek amacı yadsınamaz bir gerçektir. Kamu ve özel sektör kuruluşları arasındaki ulusal ve uluslararası rekabetin artırılması ve toplumların refah düzeylerinin yükseltilmesi e-devlet başta olmak üzere dijital teknolojilerin destekleyici etmenleridir.

Türkiye’nin uzun yıllardır gündeminde olan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki uğraşları, kamu yönetimi alanında 1960’lı yıllarda başlayan yeni yönetim şekli arayışları 1980’li yıllara gelindiğinde hızla artmış ve özel sektör işletme mantığı ile birlikte değerlendirilmeye başlanmıştır. 1980’li yıllarda gerek ekonomik istikrarsızlıklar gerekse de dönemin kültürel ve siyasi çalkantıları mevcut hükümetleri birçok alanda reform hareketleri gerçekleştirmeye yönlendirmiştir. Başta hantallaşmış devlet ve bürokrasi yönetiminden yola çıkılarak, hukukun üstünlüğü çerçevesinde ekonomik, siyasi, kültürel reformlar hızla ortaya konulmaya başlanmış ve reform çalışmaları içinde konumuz bağlamında teknoloji ve dijital politikalara da yer verilmiştir.

Türkiye’de e-devlet ve e-sunum projeleri 1980’li yıllarda ortaya çıkmış ve günümüze kadar sürekli gelişim ve değişim gösteren dinamik bir süreç

olmuştur.1980 sonrası bilişim ve teknoloji sektörü alanında birçok çalışma yapılmış olsa da tam olarak gözle görülür bir sistem oturtulamamıştır. Ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde e-devlet çalışmaları ile ilgili çeşitli kurumsal ve mevzuat içerikli değişiklikler yapılmış ve bilişim altyapısı geliştirilip bilgisayar ve internet kullanımı artmaya ve devamında bazı devlet kurumları sunduğu hizmetleri e-uygulamalar üzerinden vermeye başladılar.

2000 sonrasında ise e-devlet çalışmaları daha da yoğunlaşmış ve gözle görülür birçok plan-proje, e-dönüşümler, eylem planı gibi çeşitli düzenlemeler yapılmış ve kamuda ciddi bir e-dönüşüm geliştirilmiştir. 2006 ve 2007 yıllarına gelindiğinde e-devlet uygulamaları daha da genişlemiş ve yön bulmuş hem uygulanabilirlik hem de verimlilik açısından kamuya önemli katkılar sağlamıştır.

Türkiye kamu yönetiminin dijitalleşme alanında ilk adımını 1998 yılında e-devlet projeleri öncesi Kamu-Net Teknik Kurulu'nun kurulmasıyla atmış ve ilerleyen süreçte 2001 yılında eAvrupa+ programı için çalışmalar başlatılmış, 2003 yılında e-Dönüşüm Türkiye Projesi başlatılmış ve 2005 yılında da 2006-2010 yıllarını kapsayan Bilgi Toplumu Stratejisi yayımlanmıştır (Ölmez, 2021, s. 4). Bu gibi girişimlerin yanında bazı kamu kurumları da kendi sundukları kamusal hizmetler için çeşitli elektronik uygulamaları uygulamaya başlamıştır. Merkezi Nüfus İdare Sistemi (MERNİS), Gümrük Sistemleri Otomasyon Projesi (GİMOP), Vergi Daireleri Otomasyon Projesi (VEDOP), Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP), Emniyet Bilgi Sistemi (POLNET) bu uygulamalardandır.

Kamu hizmetlerindeki bu değişim ve gelişimlerin devamında, 2008 Aralık'ta uygulamaya alınan "e-Devlet Kapısı Projesi" ile kamunun sunmuş olduğu tüm hizmetler tek bir merkezden verilmeye başlanmış ve merkezi ve yerel yönetim birimleriyle birlikte devletin, hızlı ve düşük maliyetlerle kaliteli hizmet sunması, bürokratik aksaklıkların kaldırılması veya azaltılması ile birlikte bu alanlardaki yeniliklerle diğer dünya ülkeleriyle rekabet edebilir bir Türkiye hedeflenmiştir. Türkiye'nin bu seviyeye gelebilmesi için e-devlet uygulamaları başta olmak üzere her türlü e-hizmet sunumlarının ülke geneline yaygınlaşması, gerekli bilgi ve teknoloji altyapısının oluşturularak bu teknolojileri kullanabilecek beşerî yapısının eğitilmesi ve imkânlarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de e-devlet bir başka ifadeyle elektronik devlet uygulamalarına tarihsel gelişim süreci etrafında bakılacak olursa ilk olarak 1980'li yıllarda devlet kademelerinde ortaya çıkan değişikliklerle birlikte 1990 ve 2000'li yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki artan gelişmeler kamu yönetimi politikalarıyla, kamu hizmet sunumlarında yeni oluşumlara yol açmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan gelişmelerden birincisi 1993'te Dünya Bankası tarafından finanse edilerek geliştirilen "Türkiye Bilişim ve Ekonomik Modernizasyon Projesi'dir. 1993'te geliştirilen bir diğer proje ile Ankara-Washington

arasında ODTÜ üzerinden bağlanılarak iletişim kurulmuş ve Türkiye bu bağlantı ile internetle ilk kez tanışmıştır. (Demirhoca, 2022, s. 67). Aslında e-devlet ile bilgi ve iletişim teknolojileri geçmişine bakıldığında 1980 ve 1990'lı yıllara teknolojinin miladı olarak bakılsa da 1970'li yıllar da İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından uygulamaya alınan Merkezi Nüfus İstatistikleri Projesi'ne (MERNİS) ilk örnek olarak bakmak daha doğru olacaktır (Demirhoca, 2022, s. 67). MERNİS uygulamasının ilk başlarda bir otomasyon sistemi projesi olarak başlayıp daha sonraki süreçte e-devlet portalına eklenmesi ile birlikte kamu kurumlarındaki bilgisayar sayı ve kullanımındaki artış, bir nevi e-hizmet sunumu sürecinin başlangıçları sayılabilir ve dijital sürecin ilerlemesinde olumlu bir etki yaratmıştır (Çankıç, 2010, s. 102).

Türkiye'de e-devlet tabanlı hizmet sunumlarının 1970'li yıllara dek uzanan geçmişi ve 1980 ile 1990'lı yıllarda teknolojik atağa geçmesine rağmen yeterli teknolojik seviyeye ulaşamamasında gerek teknolojik ve kurumsal altyapı maliyetleri, gerek siyasi, ekonomik, gerekse de teknik zorluğu nedeniyle e-devlet uygulamaları dönemin konjonktürel gelişmeleri sebebiyle tam olarak hayata geçirilememiştir. 2000'li yıllardaki e-dönüşüm projeleri ile birlikte merkezi ve mahalli idareler tarafından birçok kamu kurumu resmi internet sitelerinin kurmuş ve MERNİS, VEDOP, E-İMZA, YerelNet, UYAP, Polnet ve say2000i vb. gibi daha birçok e-devlet tabanlı e-hizmet uygulamalarını hayata geçirmiştir (Yüksel Aktuna, 2019, s. 155). Bu kapsamda kamusal hizmetlerin e-devlet tabanlı sunumunun neredeyse ilki sayılabilecek 1972 yılında ortaya atılan MERNİS projesi hizmet sunumunun yenilenmesi ve kurumsallaşmasını sağlamak, nüfus verilerine daha doğru verilerle ulaşmak, kişi bazlı verilen kimlik numaraları sayesinde yaşayan yaşamayan herkese bir numara vererek nüfusun takibini kolaylaştırmak, kamu-özel sektör bilişim projeleri arasında veri transferinin dijital ağlarda yürütülmesini sağlamak, kimlik verilerini kamu kurum ve kuruluşları ile paylaşarak hizmet sunumunu kaliteli ve hızlı seviyeye getirmek, bürokratik süreçleri azaltmak veya ortadan kaldırmak projenin genel amaçları olarak belirtilmektedir.

MERNİS projesi ilk aşamada 1587 sayılı Nüfus Kanunu kapsamında 1972 yılında ortaya atılan ve 1976 yılında da Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde projelendirilerek 1980 yılında ODTÜ'ye ihale edilmiştir. Devamında 1997 yılına kadar proje ile ilgili çeşitli geliştirmeler yapılarak teknolojik altyapı tamamlanmış ve bilgisayar ağları kurulmuştur. Teknolojik altyapısı kurulan projenin 1997-1999 yılları arasında nüfus verileri bilgisayar hafızalarına aktarılmış ve 2002 yılında da MERNİS veri tabanı kurulmuştur. MERNİS veri tabanı dijital ortamda nihayet çalışmaya başlamıştır. İçişleri Bakanlığı'nın ilgili Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü koordinesinde yürütülen projenin uygulamaya konulana kadarki süreçte en

büyük teknik ve mali desteği Dünya Bankası vermiştir. MERNİS projesi Dünya Bankası tarafından, 1996 yılı itibariyle Özelleştirme Uygulaması ve Sosyal Destek Ağı (PIAL) projesi kapsamına alınarak, Dünya Bankası'nın teknik uzmanları projenin fizibilitesini yapmış ve Dünya Bankası bu dijital projenin finansörlüğünü üstlenerek için 5.5 milyon dolar kredi imkânı sağlamıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Bankası tarafından da projenin denetimi yapılmıştır.

Türkiye'nin bilgi ve iletişim teknoloji süreçlerinin 1980 ve 1990'lı yıllardan başlayarak gelişme gösterdiği ve 1990'lı yılların sonuna doğru hızla bir yükseliş sergilediği görülmektedir. Ancak dönemin siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyolojik çalkantıları nedeniyle 2001 yılına kadar hâlihazırda somut bir uygulama ortaya konulamamış, kurum ve kurullarda alınan kararlar hayata geçirilemeden rafa kaldırılmıştır.

2001 yılında gerçekleştirilen Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) toplanmış ve öncelikli olarak AR-GE odaklı stratejik teknolojilerin belirlenerek, bilgi ve iletişim teknolojilerine bireylerin toplumsal farkındalığının artırılması ile birlikte dijital gelişim sürecine birey ve toplum nezdinde daha yüksek bir katılımın sağlanması hedeflenmiştir. Yapılan çalışmaların temel hedefi internet ve teknoloji kullanımının artırılarak bilgi ve teknoloji toplumunun altyapısının hazırlanması olmuştur. Bu çerçevede Türkiye, e-devlete geçiş süreçlerinin temel olarak 2001 yılında Avrupa Birliği Liderler Zirvesi'nde, Türkiye'nin "e-Avrupa" projesini imzalanması ile birlikte Başbakanlık koordinasyonunda başlamış ve uzun yıllar kurumsal düzeyde ilerleyerek kurumların inisiyatiflerine bırakılmıştır. Bu projeleriyle birlikte ilk olarak e-devlet vizyon politikalarını belirlemek için 1998 yılında Kamu Net Teknik Kurulunun oluşturulmuştur (Demirhan, 2011, s. 55).

2002 yılına gelindiğinde Kamu Net Teknik Kurulu'nun kurumsal örgüt yapısı yenilenmiş ve yeni bir örgüt yapısıyla çalışan bu kurulun en dikkat çekici niteliği, bireylere dijital ağ ortamlarında kamusal hizmet sunumunu sağlayacak bir devlet portalı oluşturmak olmuştur. Oluşturulmak istenen bu e-devlet portalı ile dijital teknolojilerden maksimum düzeyde yararlanarak kamu hizmetlerinin vatandaşlara daha etkin, kaliteli, verimli ve şeffaf bir nitelikte, yer ve zaman kısıtlaması olmaksızın daha hızlı ve kesintisiz sunulmasını sağlayarak devlet-birey ilişkisini sürekli canlı tutmak amaçlanmıştır (Demirhan, 2011, s. 55).

Türkiye'de uluslararası aktörlerinde etkisiyle e-Avrupa+ dönüşümü kapsamında 2000'li yıllardan e-devletle ilgili akademik ve eğitsel faaliyetlere hız vermiş ve Türkiye Bilişim Derneği, TÜBİTAK, TÜRKİSAT gibi kurumlar aracılığıyla birçok panel, konferans ve seminer gibi etkinliklere yer verilmiştir. Bilimsel ve akademik çevrelerin faaliyetleri sonucunda bu ilk olarak TÜBİTAK tarafından yürütülen "E-Türkiye Eylem Planı" ortaya konulmuş ve devamında, 2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)

tarafından koordine edilen “e-Dönüşüm Türkiye Projesi Eylem Planı” oluşturulmuştur (Demirhoca, 2022, s. 65). Devlet Planlama Teşkilatı koordinesinde 2005’te hazırlanan eylem planı ile Milli Eğitim, Sağlık, Ulaştırma ve Adalet bakanlıkları, kendi kurumsal örgütlerindeki kamusal hizmetlerin e-devlet tabanlı sunumu ve bu e-hizmetlerin oluşturulması aşamasındaki teknolojik altyapısından sorumlu oldukları görülmektedir.

Kamunun vatandaş için uygulamaya aldığı e-uygulamalar demokratik katılım ve demokrasi temellerinde pozitif bir yaklaşım ortaya koymuştur. Dijitalleşme faaliyetleri kapsamında günümüze doğru gelindiğinde Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı 2016 yılında e-Devlet Strateji Belgesi oluşturulmuştur.2016-2019 yıllarını kapsayan Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı belgesi dijitalleşmeyi ve e-devlet ekosistemini etkili ve sürdürülebilir kılmak, katılımcılığın ve şeffaflığın artırılması, kamu idarelerinde dijital dönüşümün artırılması, teknolojik altyapının güçlendirilmesi gibi konular öncelikli olarak hedeflenmiştir

Türkiye'nin kurumsal olarak dönüşümü, dijitalleşme ve teknoloji faaliyetlerinin hukuksal, idari ve dönüşümsel liderliğini yürütmesi amacıyla 10 Temmuz 2018 tarihinde 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Dijital Dönüşüm Ofisi kurulmuştur. Dijital Dönüşüm Ofisi'nin kurulması Türkiye'nin milli teknoloji hamlesi olarak vizyon politikaları kapsamında belirlediği e-devlet ve diğer e-uygulamalar, yapay zekâ, büyük veri, siber güvenlik, dijitalleşme ve küresel rekabette Türkiye'nin teknoloji alanında yerini alabilmesi açısından önemli görevler üstlenmiştir.

Türkiye'deki e-devlet gelişim sürecine katkı sağlayan Avrupa Birliği başta olmak üzere diğer uluslararası kurum ve kuruluşlarında aktör olarak yer aldığını söylemek mümkündür. Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde özellikle aday ülkeler üzerinde, World Bank (WB), IMF, OECD gibi uluslararası örgütler, gelişmekte olan ülkeler ile aday ülke devletlerine kamusal yönetimi küçültme gibi reform tavsiyelerinde bulunurken, bürokratik işlem süreçlerinin dijital ortamlar üzerinden işletilerek bilgi ve iletişim teknolojileri konularında hem kamu alanında hem de bireyler nezdinde gelişim göstermelerini tavsiye etmektedirler. Konu etrafında Dünya Bankası'nın (WB) “Türkiye Ekonomik Modernleşme ve Enformatik Araçlar Raporu’nda belirttiği üzere Türkiye'nin ulusal düzeyde kalkınması için bilgi ve iletişim teknolojileri temelli ekonomik işleyişi uygulamaya geçirerek ulusal ve uluslararası alanda küresel bilgi toplumu ile uyum sağlama sürecini başarı ile tamamlaması gerektiğini raporlamıştır (Demirhoca, 2022, s. 66).

E-devlet kavramı ve genel çerçevesine genel olarak bakıldıktan sonra Türkiye'deki başlıca e-devlet ve e-devlet tabanlı e-hizmet sunumlarından örneklere bakmak konuyu somut bir şekilde ifade etmek açısından önemli olacaktır. Bilgi ve iletişim toplumlarının temeli, dijital teknolojilerinin gelişip

yaygınlaşması doğrultusunda gerçekleşmekte iken dijital bilgi ve iletişim teknolojilerinin tarihsel geçmişi de bilgisayar teknolojilerinin ortaya çıkması ve bu teknolojilerin kullanımının başlangıcına kadar geçmişe gitmektedir. Bu çerçevede Türkiye’de dijital e-devlet temellerinin, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi sürecinde bilgisayar kullanımının başladığı 1930’lu yıllara dayanan tarihsel bir sürece sahip olduğu söylenebilir (Demirhoca, 2022, s. 66). Başlangıçta Ziraat Bankası’nın büro makinelerini kullanmasıyla başlayan süreç, 1934 yılında bilgi işlem makineleri, 1960 yılında da ilk bilgisayar cihazlarının kamu dairelerinde kullanılmaya başlamasıyla ortaya çıkmış ve gelişmiş bir süreçtir. 1970’li yıllarında ise İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü öncülüğünde Merkezi Nüfus İstatistikleri Projesi (MERNİS), nüfus idaresi kurumunun ülke çapındaki bilgisayar ağını arttırması bağlamında Türkiye’nin önemli e-devlet gelişim süreci ve dijital teknolojileri kamusal alanda uygulamaya alarak kurumsal modernizasyonu geliştirmesi açısından önemlidir (Demirhan, 2011, s. 155).

MERNİS uygulamasına benzer nitelikte bir diğer e-devlet tabanlı dijital ağ uygulaması ise Türkiye’nin vergi sisteminin dijital altyapısını oluşturan VEDOP (Vergi Daireleri Otomasyonu Projesi)’tur. 1990’lı yıllardan beri vergi toplama alanındaki etkinlik ve verimliliğin arttırılması çalışmaları sonucu vergi dairesi ve vergi kurumlarının temeli olan VEDOP uygulaması “Kamu Mali Yönetim Projesi” çerçevesinde yeniden şekillendirilmiştir. MERNİS projesinde olduğu gibi bu projenin de mali katkısı Dünya Bankası tarafından desteklenmiş ve proje süresi boyunca ABD Gelir İdaresi’nden danışmanlık desteği alınmıştır. OECD Mali İşler Komitesi ise proje sürecinde hazırladığı periyodik raporlar ile sürecin şekillenmesinde rol oynamıştır (Yüksel Aktuna, 2019, s. 156).

Kamu Mali Yönetim Projesi kapsamında vergi kurumlarının dönüşümünün önemli noktalarından birini VEDOP uygulaması oluşturmuştur. 173 milyon TL proje maliyetiyle Türkiye’de gerçekleşen en büyük kamu projelerinden biri olan VEDOP projesi, başta vergi toplama ile ilgili kurumsal işlemlerin elektronik ortama aktarılması için 1995 yılında CyberSoft şirketi tarafından uygulamaya koyulmuştur (Yüksel Aktuna, 2019). VEDOP e-uygulaması ile vergi beyannamelerinin dijital ortamlar üzerinden alınması, vergi dairelerinde sunulan kamusal hizmetlerin sanal ortama taşınması, bankalar aracılığıyla tahsil edilen vergilere ilişkin verilerin denetimi, vergi denetmenlerinin denetim sonuçlarını dijital ortama aktarılması, kayıt dışı ekonomik verilerin kayıt altına alınması, vergi hizmetleri ile ilgili vatandaş çağrı merkezi kurulması, EMKAS (Elektronik Muhasebe Kayıt Arşiv Sistemi) bünyesinde vergi mükelleflerine ait defter ve evrakların dijital ortama aktarılarak arşivlenmesi ve gerektiği durumlarda analiz edilmesi VEDOP uygulamasının başlıca temel amaçlarıdır. VEDOP uygulamasının yanı sıra gelir idaresinin bilgi ve iletişim teknolojileri kapsamında modernize edilerek dijital dönüşümü; Elektronik Vergi Dairesi

Otomasyonu (E-VDO), Motorlu Taşıtlar Vergi Daireleri Otomasyon Projesi (MOTOP), Vergi Denetmenleri Otomasyon Sistemi (VEDOS), vergi istihbarat ve veri toplama projeleri, E-Denetim Projesi vb. gibi projelerle devam etmiştir (Yüksel Aktuna, 2019, s. 159).

Bir diğer dijital ağ projesi olan Say 2000i projesi ise Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü'nün projesi olarak başlamış ve devamındaki süreçte e-devletin mali kapsamda en önemli projelerinden biri olmuştur. Say 2000i Projesi sayesinde devletin tahsilât ve harcama verileri dijital ortamlarda kayıt altına alınarak, bu verileri günlük veya istenilen her zaman izlenmek mümkün hale getirilmiştir. Bir diğer e-devlet tabanlı uygulama ise Tapu Kadastro Bilgi Sistemi (TAKBİS)'dir. TAKBİS sistemi devlete taşınmazların kayıtlarının tutularak mülkiyete dayalı bilgi kullanan bütün kamu kurum ve kuruluşlarının güncel bilgi ihtiyacını tek portal üzerinden sunmayı hedefleyen bir e-hizmet projesidir. Projenin başlıca amaçları; rasyonel ve gerçekçi yatırım planlarının, tapu kayıtlarını esas alan adil vergilendirmenin yapılabilmesi, vergi kayıplarının önlenerek vergilendirme sisteminin korunmasını, turizm ve tesis planlanmasının yapılabilmesi, hazineye ait taşınmaz gelirlerinin artırılması, kent ve konut politikalarının kontrol edilebilmesi gibi birçok amaç taşımaktadır. TAKBİS uygulaması vatandaşlara açısından tapu dairelerine gitmeden işlemlerini gerçekleştirme imkânı sunarken, devletin sahip olduğu mülkiyetinde kayıtlarını tutarak milli menfaatlerin korunmasına katkı sağlamaktadır.

Ağırlıklı olarak merkezi kamu kurumları üzerinden uygulanan ve ülkenin tamamına e-hizmet sunan e-devlet projelerinin yanında, mahalli idareler özelinde de bir takım dijital hizmet projeleri gerçekleştirilmektedir. Bu projelere örnek verilecek olursa ilki Yerel Net Projesi'dir. Yerel Net Projesi, yerel yönetim kurumlarının yerel yönetimlere ilişkin bilgi ve mevzuatla ilgili verilere ulaşabilecekleri ve birbiriyle iletişim kurabilecekleri bir dijital paylaşım ağıdır. Yerel yönetimlerle ilgili bir diğer proje ise Yerel Bilgi Projesidir. Yerel Bilgi (Yerel Yönetimler Bilgi Tabanı) Projesi yerel yönetim kurum ve kuruluşlarına ilişkin verilerin toplandığı, derlendiği, analiz edildiği bir veri tabanıdır (Yüksel Aktuna, 2019, s. 160).

Yerel Bilgi Projesi ve Yerel Net Projesi'nde de görüldüğü şekliyle e-devlet uygulamalarının mahalli idarelerde uygulanmasının asıl amacı, yerel yönetimlere ilişkin dağınık, eksik ve yanlış bilgileri analiz ederek sistemli bir şekilde toplayarak verileri depolamak, gerektiğinde de bu verilere ulaşılabilirliği sağlayacak bir sistem kurmaktır.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) uygulaması 20 Kasım 2006 tarihinde Resmî Gazete' de yayımlanarak hizmete başlamış bir e-devlet uygulamasıdır. CİMER sistemi vatandaşların talep, ihbar ve şikâyetlerini aracısız şekilde aktarabilmesi amacıyla hayata geçirilmiştir. E-devlet ile

entegre bir diğer dijital uygulama CİMER uygulamasıdır. CİMER uygulaması <https://www.cimer.gov.tr> internet sitesi üzerinden vatandaşların istek, talep, öneri ve şikâyetleri 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ve 3071 Sayılı Dilekçe Hakkı Kanunu kapsamında ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına iletebildiği bir uygulamadır. CİMER uygulaması vatandaş ve devlet iletişiminde kurum ve kişileri ortadan kaldırarak, doğrudan ilgili istedikleri birime ulaşmalarını sağlayan bir e-uygulamadır (Şanal, 2019, s. 55). Kişisel veri güvenliğinin sağlanması ve vatandaşın gerçekleştirdiği işlemleri takip edebilmesi için cep telefonu onayı, adres ve mail gibi kişisel iletişim bilgilerinin uygulamaya girilmesi gerekmektedir. CİMER uygulaması yönetim temelli katılımcı yaklaşımın göstergelerinden biri olarak ön plana çıkan önemli bir e-hizmet sunumu ögesidir. Türkiye Ulusal Bilgi Sistemleri (KAMUNET) içinde yer alan kamu kurumlarının veri güvenliği altyapısı, sms sistemi, sayısal haritaları, dijital ara yüzleri, veri hafızaları ve veri fonksiyonları olan e-devlet tabanlı e-uygulamalarına ve e-uygulamaların hizmet sunumu içeriklerine kamu hizmetleri bağlamında önemli bir hizmet sunumu ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin son 30-40 yıl öncesine kadar geleneksel devlet yaklaşımını benimsemesi nedeniyle kamusal erklerden beklenen hizmetlerin merkezi idarenin sahip olduğu yetki ve hizmetlere yönelik bireylerin beklentileri, e-devlet tabanlı dijital hizmetleri daha da önemli hâle getirmiş ve e-devlet strateji ve politikalarına yönelik proje ve çalışmaların sürekli olarak geliştirilmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de de devlet e-transkript, ÖSYM fotoğraf güncelleme, üniversite kayıtları, herhangi bir şekilde devletten maddi yardım alan kesimler için başvurular, 2020 Eylül ayında uygulamaya konulan e-duruşma ve bazı özel sektör uygulamaları gibi birçok kamu hizmetini e-devlet ortamına taşımış ve fiziki hareketliliği azaltmıştır.

E-devlet uygulamaları kapsamındaki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, bazı dijital uygulama projeleri başarıyla sonuçlanıp uygulanırken bazıları ise hiç uygulanmadan süreçten kaldırılmaktadır. Projelerin aşamalarında gerek teknik ve mali anlamda gerekse de politika anlamında destek görmeyen projeler kısa ömürlü olmakta veya hiç uygulanmamaktadır. Bu nedenle başarıya ulaşması istenen karmaşık ve uzun süreçli bir çalışma gerektiren e-devlet projeleri, özellikle kamu yöneticileri tarafından desteklenmeli, ulusal kalkınma ve stratejik planlarıyla uyumlu olmalıdır.

Türkiye'de Teknoloji Bağlamında Kamu Yönetimi Reformları

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sürekli ve değişerek arttığı günümüzde yalnız ulusal alanda değil uluslararası alanda da yenilikçi ve rekabetçi dijitalleşme politikaları geliştirmek ve topluma kamu tarafından sunulacak olan hizmetlerde kolaylık sağlamak aynı zamanda da olumsuz anlamda bürokrasiyi

azaltarak hizmetlerin hızlı işlemesi ve kamu açısından maliyetlerin düşürülmesi özellikle 2000'li yıllar sonrası Türkiye'de kurulan hükümetlerin politika vaatleri arasında yer almıştır. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin de bu çalışmaları tetiklemesiyle birlikte Türkiye vatandaş odaklı kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi ve verimliliğin artmasını merkezi ve yerel yönetimlerde ön planda tutmaya başlamıştır.

E-devlet hizmetleri serbest piyasa çerçevesinde değerlendirildiğinde hizmeti alan açısından kaliteli ve verimli bir olgu olarak ifade edilirken hizmeti veren açısından ise az maliyetli ve etkin bir sunum olarak müşterilerine hizmetlerin sunulması şeklinde ifade edilebilecektir. İçinde bulunduğumuz yüzyılın son çeyreğine bakıldığında ise sosyal medya ve internet tabanlı uygulamaların artmasının yanı sıra kullanıcı sayısında da ciddi bir artış görülmektedir. Bu nedenledir ki devlet ve hükümetler vatandaşlarına teknoloji alanındaki bilgi ve kullanımını artırarak ticaret, sanayi, eğitim, sağlık ve tarım gibi daha birçok alana yayılan e-kamu hizmetlerini elektronik ortamlarda en az maliyetle vatandaşlarına sunmak hem de fiziksel anlamda işleyişleri azaltarak tasarruf-maliyet dengesini optimuma çekmek eğilimindedirler.

Türkiye'de dijitalleşmenin ve bilgi toplumunun bir tarih ile ifade edilmesi gerekirse bu tarih özellikle KamuNet teknik kurulunun da kurulmasından sonra 1999 yılı ortaya konabilecektir. Bu tarih sonrası Türkiye bilgi toplumu kapsamında e-hizmet arayışlarına yönelmiş ve "bir kere ilkesi" kavramını ortaya çıkarmıştır. Bir kere ilkesi kişisel veya kurumsal herhangi bir verinin e-ortamlara girişinin bir kere yapılması ve daha sonra meydana gelecek olan değişikliklerin bu ortamda değiştirilebilmesi anlamını içermektedir. Bu ilke halen günümüzde birçok ortamda yerini korumaktadır.

Bu dönemden itibaren çeşitli üst politika belgelerinde kamu yönetimi ve teknoloji ile ilgili düzenlemeler öngörülmüştür. Bu kapsamda bu düzenlemelere de değinmek de fayda bulunmaktadır.

Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı (TUENA): Türkiye'de 1980'li yıllarda başlayan bilgi ve iletişim teknolojileri ile e-devlet tabanlı hizmet sunumları çeşitli kurum ve kurulların kurulmasıyla ivme kazanmıştır. Bu yıllarda Dünya Bankası'nın da desteği ile geliştirilen ve 1993 yılında ortaya çıkan Türkiye Bilişim ve Ekonomik Modernizasyon Projesi dijitalleşme yolunda atılan ilk büyük adımlardan birisidir. Bu projenin devamında 1997 yılında Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı (TUENA) hazırlanmış ve TUENA ile e-devlet tabanlı hizmet sunumu faaliyetlerinin temeli oluşturulmuştur. TUENA, Başbakanlığın 05.02.1996'daki talimatı ile Ulaştırma Bakanlığı koordinesinde TÜBİTAK-BİLTEN-TUENA çalışma grubu ile birlikte hazırlanmıştır (Kati, 2021:71). TUENA planının 1999 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'na

sunulması ile birlikte “Ulusal Akademik Ağ” oluşturulmuştur. TUENA planı Türkiye’yi bilişim alanında ileri götürmeyi, toplumsal ve kamusal alanda dijitalleşmeyi ön planda tutan bir yaklaşımla 2010 yılına kadar bireylerin konut ve işyerlerinde internet kullanımını yaygınlaştırmayı hedeflemektedir. Planda ilk kez çevrim içi hükümet kavramı kullanılmış ve bu kavramla devletin e-hizmetler yoluyla ulaşılabilirliğini ön plana çıkarmıştır.

1999 yılına gelindiğinde internet tabanlı uygulama olarak ilk kez "online government" kavramı ortaya atılmış ve 2001 yılı e-Türkiye girişimi ile 2003-2004 kısa dönem eylem planı, 2005 yılı eylem planı, 2006-2010 yıllarını kapsayan Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı gibi çeşitli teknoloji politika araçları ortaya atılmıştır. Kamu hizmetlerinin dijitale dönüşmesi ve kişisel bilgilerin elektronik ortamlara işlenmesiyle birlikte e-hizmet alanında günümüzde de Türkiye Ulusal Bilgi Sistemi (KAMUNET) içinde yer alan ve uygulamada olan ilk olarak Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP), Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS), Vergi Daireleri Otomasyon Projesi Sistemi (VEDOP), işveren kesimi için e-Bildirge ve devamında da sağlık bilgi sistemleri, tapu kadastro sistemleri sicil ve adres kayıt sistemleri, kamu görevlileri için sanal ortamda e-imza uygulamaları gibi uygulamalar hizmete alınarak e-devlet politikaları gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Kaya ve Mursül, 2017, s. 2).

Türkiye’de e-uygulamalar kapsamında vatandaşa bilgi sunumu yaparken devamında da online hizmet sunumları ve yenilenen e-hizmetleri sunma çalışmaları gerçekleştirmektedir. Bürokratik kapsamda dijital hizmet sunumlarının değerlendirilmesine bakıldığında kurumlar çevrimiçi hizmet sunumunun önemini olumlu değerlendirirken, vatandaş tarafından gelen taleplerin online ortam yerine fiziki ortamda gerçekleşmesini öngörmektedir. Bu da dijitalleşme çalışmalarını sektöre uğratması açısından önemli bir etkidir. Yine kurumsal e-devlet çalışmalarına bakıldığından 2008 yılında e-devlet faaliyetlerinin artırılması, pasaport ve vize işlemleri, sağlık işlemleri, kurumsal koordinasyonların sağlanması gibi daha birçok alanda uygulanması için Başbakanlık Yönetim Bilişim Sistemi Merkezi (BYBS) kurulmuştur. Ancak dönemin çeşitli sorunları nedeniyle tam olarak uygulama alanı bulamamıştır (Kaya ve Mursül, 2017, s. 2).

Kamu Net: Başbakanlık genelgesi ile 1998 yılında kurulan KamuNet Üst Kurulu ve KamuNet Teknik Kurulu, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaştırılması ve devletin şeffaf, etkin ve kamu hizmetlerinin dijital ağlara taşınması ile kamu alanındaki kurumsal ağların izleme, değerlendirme ve koordinasyonunun sağlanması amacıyla kurulmuştur. KamuNet kurulları e-devlet tabanlı hizmet sunumlarının vatandaşlara daha kolay ve hızlı bir şekilde sunulması açısından kurumsal hizmet kalitesini de arttırmıştır. Kurullar kamu kurumları arasındaki entegrasyonu sağlarken bir yandan da bu alanda çalışacak personelleri yetiştirmek için çeşitli eğitimlerle desteklemiştir.

Kamu Net Kurulu faaliyetleri kapsamında yapılan konferansta alınan kararlardan bazıları ileriki aşamalarda uygulanırken bazıları da kâğıt üstünde kalarak uygulamaya alınmamıştır. Kurul 2002/20 Sayılı Başbakanlık Genelgesi ile tüm koordinasyon ve çalışmaların Başbakan Yardımcılığı idaresine alınmasına kadar faaliyetlerine devam etmiştir.

e-Türkiye Projesi (2001): 2001 yılında 352 Sayılı Başbakanlık Genelgesi ile Türkiye'nin de katılımcısı olduğu e-Avrupa+ Eylem Planı kapsamında yürürlüğe girmiştir. Proje kapsamında Türkiye'de bilgi ve teknoloji toplumunu oluşturmak amacıyla Başbakanlığın koordinesinde 13 çalışma grubu ve özel sektör, kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri gibi katılımcı bir yaklaşımla yaklaşık 360 kişilik çalışma ekibiyle proje taslağı hazırlanmıştır (Katu, 2021, s. 75). Proje ile girişim grupları vasıtasıyla bireylerin internet ve teknoloji kullanımını yaygınlaştırarak dijitalleşme faaliyetlerini hem merkezi alanda hem de yerel alanda geliştirmeyi hedef edinmiştir. Ancak gerek dönemin konjonktürel yapısı gerekse de ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle proje uygulama aşamasına geçmeden son bulmuştur.

Birinci Türkiye Bilişim Şurası (2002): 2001 yılı Eylül ayında Başbakanın çağrısı ile Başbakanlık Müsteşarlığı, Türkiye Bilgi İşlem Hizmetleri Demeği, Türkiye Bilişim Derneği, Türkiye Bilişim Vakfı ve Türkiye Zekâ Vakfı üyelerinden oluşan bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Çalışma grupları siyasi, hukuki, e-hizmet sunumları, teknolojik altyapı gibi alanlarda alt çalışma grupları oluşturmuş ve 10-12 Mayıs 2022 tarihlerinde Orta Doğru Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) I. Türkiye Bilişim Şurası'nı gerçekleştirmiştir (Demirhan, 2011, s. 107). Gerçekleştirilen şura toplantısında Türkiye'nin bilişim altyapısı, bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki katettiği mesafe, beşeri insan kaynağı, kurumsal düzenlemeler, ulusal ve küresel alanda teknolojik politika süreçleri gibi birçok temel amaç üzerine odaklanılmıştır.

e-Dönüşüm Türkiye Projesi (2003): Bu proje başarılı olamamıştır. E-Türkiye Projesi'nin başarısız olması nedeniyle 2003-2004 yıllarını içeren "e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı" ortaya konulmuştur. Kısa Dönem Eylem Planı 2004 yılında hazırlanmış ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) koordinesinde 2005 yılında bir yıllığına uygulamaya konmuştur. İleriki aşamada 5 yıllık bir süreyi kapsayan DPT Bilgi Toplumu Dairesi yönetiminde 2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı yürürlüğe girmiştir. Projenin koordinasyonu DPT birimi olan Bilgi Toplumu Dairesi'nde iken 2011 yılında DPT'nin kapatılmasıyla koordinasyon görevi Kalkınma Bakanlığı'na verilmiştir. Ancak devamında 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş ile birlikte Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Strateji ve Bütçe Başkanlığı kurulmuş ve

Başkanlığa bağlı Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dairesi olarak görevlendirilmiştir (Katı, 2021, s. 76).

Türkiye'nin bilgi ve iletişim toplumuna dönüşmesi için e-Dönüşüm Türkiye İcra Kurulu oluşturulmuş ve bu kurul "Bilgi Toplumuna Dönüşüm Politikası" metni ile vatandaşların bireysel internet kullanımının yaygınlaşması, kaliteli hizmet sunumunun sağlanması için her anlamda dijital çağa ayak uydurmanın gerekliliğinden bahsedilmiştir. 2006-2010 yıllarını kapsayan Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı 2006 yılında Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve sonrasındaki birçok gelişmeye ışık tutmuştur. Kalkınma Planlarında teknolojik yatırımların önemine ve toplumun her kesimine teknolojinin götürülmesi konusunu devlet politikaları içinde yer almasını sağlamıştır.

3 Eylül 2016 yayımlanan "e-devlet Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmelik" e-devlet hizmetlerinin vatandaş ve kurumlar arasında nasıl olması gerektiğini, tasarruf-maliyet dengesi içinde, şeffaf ve hesap verebilir bir şekilde yönetilmesini ifade etmektedir. Devlet uygulamalarını yönetmeliğin de belirttiği üzere vatandaşa tarafsız ve sade bir sistemle sunulması öngörülmüş ve kurumlar arası iletişimin aktif hale getirilmesini ortaya koymuştur. Ayrıca e-devlet hizmet sunumu 7/24 hizmet sağlama amacıyla kamu kurumlarının bürokratik aksaklıklarını ortadan kaldırmayı, işlemlerin hızlı yürütülmesini, kaliteli ve verimli bir kamu hizmet sunumunu sağlamayarak karar vericilere politika süreçlerinde fikir oluşturmayı da hedeflemiştir.

İkinci Türkiye Bilişim Şurası (2004): İkinci Türkiye Bilişim Şurası'nın ardından Başbakanlık Genelgesi ile Türkiye'nin bilgi ve teknoloji alanındaki mevcut durum ve ilerlemesi ile ortaya çıkan gelişmeler bağlamında değerlendirmeler yapmak amacıyla II. Türkiye Bilişim Şurası'nın toplanması kararlaştırılmıştır. Ulusal ve uluslararası alanda bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, ekonomik ve hukuki altyapısı, beşerî kaynakların enformasyon ile ilgili gücü, Türkiye'nin küresel ortamdaki rekabet düzeyi gibi konular şuranın ana gündem konuları arasında yer almıştır. Türkiye'nin kamusal hizmet sunumunda yakalamak istediği seviye ve Avrupa Birliği standartlarına ulaşma çabası şuranın kararları arasında yer almıştır.

2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi: 2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi bilgi toplumuna dönüşümün ilk strateji planı olması açısından önemlidir. Buna göre plana bakıldığında bu dönemde toplumsal ve sosyal dönüşüm, Ar-ge faaliyetleri, ulusal ve uluslararası alanda rekabet, teknolojik altyapı hizmetleri, vatandaş odaklı ve verimli bir şekilde kamu hizmetlerinin dönüşümü, e-devlet uygulamalarının artırılması ve yaygınlaştırılması gibi alanlarda çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

2012 yılına gelindiğinde ise 600 civarında hizmetin e-devlet üzerinden sunulmaya başlandığı ve 14 milyona yakın e-devlet kullanıcısının olduğu

görülmektedir. 2013 yılında 2006-2010 yılı Bilgi Toplumu Stratejisi Eylem Planı'nın sonuçlarına bakıldığında hizmetlerin %65-70 oranında iyileştirilip dönüştürüldüğü ve belirlenen hedeflere %64 oranında başarı ile ulaşıldığı görülmüştür. Devamında ise 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi Eylem Planı ve 2016-2019 Ulusal e-Devlet Strateji Belgeleri dijitalleşme ve teknoloji alanında düzenlemeler öngörmektedir. 2015-2018 eylem planına bakıldığında ise temel hedeflerin istihdam ve büyüme olduğu çerçevesinde Avrupa için Sayısal Gündem ve 10. Kalkınma Planı bu plan üzerinde etkili olmuştur. 2015-2018 eylem planında vatandaş odaklılık ve teknolojinin geliştirilmesi ve devlet-vatandaş eksenine entegre edilmesi önemli olmuş iken 10. Kalkınma Planı ile birlikte 2023 hedeflerine de yer verilmektedir. Birleşmiş Milletlerin 193 üye ülke arasında yaptığı e-devlet gelişmişlik endeksi sıralamasında Türkiye, 2010 yılında 69.sırada ve gelişmişlik endeksi 0.47, 2012 yılında 80.sırada ve gelişmişlik endeksi 0.52, 2014 yılında 71.sırada ve gelişmişlik endeksi 0.54, 2016 yılında 68.sırada ve endeksi 0.59 olarak ifade edilmiştir. Buna göre ise ilk 10 ülke arasına girebilmek için e-devlet gelişmişlik endeksinin 0.9-0.8 olması gerekmekte iken Türkiye hâlihazırda orta seviyelerde bir ülke konumundadır.

2012 yılı Avrupa Komisyonu e-devlet Kıyaslama Raporu'na göre Türkiye'de vatandaş e-devlet kullanımı oranının düşük olduğu ve bunun artırılması için vatandaş bilinçlendirme ve eğitime konuları üzerinde durulması gerektiği ifade edilmiştir. 2016-2019 Ulusal e-devlet Stratejisi'ne bakıldığında ise e-devlet hizmet sunumu ve kullanıcı sayısı önceki yıllara göre ciddi artış göstermiş ve e-devlet endeksleri Türkiye özelinde yükselmiştir. Bu kapsamda ETKİN kısaltmasıyla (entegre-teknolojik-katılımcı-inovatif-nitelikli) hizmet sunumlarının iyileştirilmesi ve katılımcılığın arttığı politikalar geliştirilmesi hedeflenmiştir (Kaya ve Mursül, 2017, s. 5-7).

Covid-19 Pandemi Süreci Kamu Hizmetlerinde Dönüşüm

Küresel Covid-19 pandemisi insan yaşamını büyük oranda dönüştürmüş ve eğitim, alışveriş, ekonomi, ticaret gibi birçok alanda hizmetler dijital ortamlara taşınmıştır. Bu etken ise küçük işletmeler açısından dezavantajlı bir durum ortaya çıkarmıştır. Pandeminin etkisiyle sokağa çıkma yasaklarının olması insanları evlerinde dijitalle yönlendirmiş ve Netflix, Exxen, BluTV gibi film sektörleri abone sayısını hızla arttırmış ve örneğin Netflix film şirketi dünya genelinde 2020 yılı ilk 3 ayında 16 milyon yeni abone sayısı ile 2019 yılı toplam abone sayısının neredeyse 2 katını böyle kısa bir sürede yakalamıştır (Küçükvardar ve Aslan, 2021, s. 29).

Covid-19 pandemisi ile dijitalleşme süreci hızla ivme kazanmış ve kamu kurumları birçok işlemini başta 2008 yılında kurulan e-devlet olmak üzere birçok e-uygulama sayesinde vatandaşına sunmuştur (Çaptuğ, 2021, s. 4-5). Bu dönemde özel sektör de dijitalle önem vermiş ve eskiden işlem

merkezleri ve şubelere gidilerek yapılan elektrik doğalgaz açma-kapama, GSM işlemleri ve daha birçok işlem online tabanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Kamu hizmetlerinin bu denli online tabanlara dökülmesi dijital kamu hizmeti kavramını da ortaya çıkarmıştır.

Bankacılık ve e-devlet işlemleri ile başlayan bu süreç hızla tüm sektörlerle sıçramış ve Covid-19 pandemisi ile birlikte eğitim, sağlık, iletişim gibi birçok alanda daha da ivme kazanmıştır. Dijital sektörler ve teknolojinin hammaddesi enformasyon üretimi ve değerli bilgi kaynaklarıdır. Bu nedenle teknoloji hızla gelişirken her zaman her yerde ulaşılabilen değerli enformasyon kaynaklarının da birey, toplum ve devlet eylemlerinde güvenlik probleminin ortaya çıkacağı ve buna karşı devlet tarafından her alanda önlemlerin alınması gerekmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile bitlikte kurulan 4 ofisten biri olan Dijital Dönüşüm Ofisi dijitalleşme faaliyetlerini yürütmektedir. Koalisyon ve bürokrasinin olmadığı bu sistemde özellikle Covid-19 pandemisi ile birlikte ciddi derece dijital ve e-uygulamalar ile birlikte dijitalleşme faaliyetleri artmıştır.

Bu teknoloji gelişmeleri devam ederken 2020 yılında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi ekonomi, eğitim, ticaret gibi birçok alanda ülkeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Konumuz gereği ülkelerde birçok eğitim kurumu eğitim sürecini sekteye uğratmış ve altyapıları oranında e-öğrenme modellerine yönelmek durumunda kalmıştır. Zaten son 30-40 yıl öncelerden beri uygulanmakta ve çalışılmakta olan e-öğrenme modelleri salgın sürecinde daha fazla önem kazanmış ve eğitim kurumlarını teknoloji, insan kaynakları, dijital beceriler ve daha birçok alanda yenilikler aramaya zorlamıştır.

Pandemi yılları bilişim ve teknoloji süreçlerine bakıldığında dijitalleşmenin ve teknoloji kullanımının en fazla önem kazandığı ve toplumlar tarafından da kabullenildiği dönem şüphesiz Covid-19 pandemi dönemi olmuştur. Bu dönemde tün dünyayı etkisi altına alan pandemi nedeniyle Türkiye'de ve birçok ülkede karantina süreçleri, sokağa çıkma yasakları, eğitim ve çalışma hayatına ara verme gibi uygulamalar hayatımıza girmiştir. Tamda bu noktada teknoloji imdadımıza koşmuş ve eğitimi sanal sınıflara, alışverişi online sitelere, temaslı takibini Hayat Eve Sığar (HES) uygulamalarına taşımış ve insan yaşamı neredeyse ekmek ve su gibi dijitalle bağlı hale gelmiştir.

Hayat Eve Sığar (HES) Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilmiştir. Salgın döneminde 10 Nisan 2020 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Küresel Covid-19 hakkında bilgilendirmek, yönlendirmek, salgın hastalık ile ilgili yaşanabilecek riskleri en az seviyeye indirmek ve yayılmasını önlemek amaçlarıyla geliştirilmiş mobil bir uygulamadır.

Küresel Covid-19 pandemisi bazı alanlarda dezavantajlar da ortaya çıkarmıştır. Örneğin ülkelerin eğitim sistemleri Covid döneminde öğrencilerine eşitlik ilkesi kapsamında hizmet sunabildi mi ya da sağlık hizmetleri yeterli düzeyde miydi, ülkeler internete eşit olarak ulaşabildi mi gibi sorular teknolojinin küresel anlamda dağılımı konusunda tartışmalar içermektedir.

Kamu yararı kapsamında değerlendirildiğinde devlet tüm vatandaşlarına eğitim hizmeti sunmakla mükelleftir. Pandemi dönemi Türkiye’de uzaktan eğitim sistemine geçilmiş kimi dersler online ortamlarda kimi dersler Eğitim Bilişim Ağı (EBA) uygulamalarıyla TV’lerden yayınlanmıştır. Doğru bir uygulama olarak karşımıza çıkan bu durum başka perspektiften bakıldığında Türkiye'nin aile yapısı, ekonomik ve coğrafi koşulları açısından değerlendirildiğinde her aile ve çocuk için eşit fırsatlar yaratmadı ve elektronik cihazlara erişimi olmayan çok geniş bir kitlenin olduğu bu dönemde ortaya çıktı. Merkezi ve yerel birimler bu konuda öğrencilere destek olmaya çalıştı ancak her öğrenciye ulaşabilmek güç olmakla birlikte, ulaşılan her öğrencinin de bulunduğu coğrafya teknolojiyi kullanmaya elverişli değildi. Bu bağlamda çeşitli açılardan birçok sorunla karşılaşıldı.

Nitekim pandemi döneminde bazı basın yayın organlarında çocukların internet için evlerinden köylerinden çıkıp kilometrelerce uzaklara gittiği haberleri yer almıştır. İşte burada eşitlik kavramı, dijital teknolojilerin her bireye ulaşip kullanılabilirliği ve bu konuda idarenin hizmet sunumundaki sorumluluğu tartışılabilir. Kamu hizmetleri ve dijitalleşme idarenin sorumluluğu etrafında süreklilik bağlamında değerlendirildiğinde ise devlet vatandaşına kamu hizmetinin sürekliliğini sağlamalıdır. Ancak herhangi bir tahlil sonucunun e-nabız veya diğer sistemlere geç düşmesi veya düşmemesi sonucu hasta için tehlikenin oluşması ya da vergi dairelerinin çevrimiçi ödeme sistemlerinde sorun olması gibi sebeplerle mükellefin gecikme durumuna düşmesi sonucu mağdur olması gibi daha birçok neden olayın sonunda dijitalleşmenin kamu hizmeti sunumu ve idarenin sorumluluğu etrafında yeniden yorumlanması gerektiğini ortaya koymuştur. İşte tamda burada idarenin sorumluluğunu kamu hizmeti ve dijitalleşme etrafında değişen durumlara göre yeniden yorumlamak idarenin kamu hizmetleri sunumunda değişen ülke ve dünya şartlarına göre yeniden yapılanmasını, güncellenmesini ve vatandaşlarını refah içinde çağa ayak uydurabilecek ve rekabet edecek bir ülke seviyesine getirmesi gerekmektedir.

Pandemi sürecinin de etkisi özellikle küresel alanda faaliyet gösteren serbest piyasa ekonomilerini teknoloji, vasıflı veya vasıfsız insan gücünün iş hayatında çalışma koşulları ve etkisi üzerinde yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Aslında pandemi önce dönemde de var olan esnek çalışma modelleri pandemi döneminin etkisi ile birlikte daha da artmış ve pandeminin evlere

kapattığı insanlara yeni bir iş modeli ve çalışma hayatının sürdürülebilirliğini göstermiştir.

Pandemi ve sanayi 4.0'ın etkisi mekân ve zamandan bağımsız çalışma modelini getirirken yeni istihdam ve politika belirleme anlamı da getirmiştir. Pandemi özellikle insan yaşamının devamı için gerekli olan ticari ve ekonomik yaşamın sürekliliğinin sağlanması için lojistik, dağıtım, pazarlama ve perakende sektörünün yer ve zamandan bağımsız aksamayan iş yaşamına uyumuna, hızla ayak uydurmasına ve yönetsel düzeyde hızlı, etkili ve yenilikçi kararlar almasına da etki etmiştir. Sanal ortamlarda ve uzaktan çalışma yaşamında istihdam edilen personel bir başka açıdan bakıldığında teknolojik altyapıyı evlerine kurmak zorunda kalmış bu da personelin istihdamının sürekliliği açısından değerlendirildiğinde bilgi ve iletişim teknolojilerini öğrenmeye mecbur bırakmış ve genel olarak bakıldığında ise toplumu bilgi toplumu haline dönüştürme konusunda pozitif bir etken olarak karşımıza çıkmıştır.

2019 yılı sonlarında pandeminin etkisi ile uzaktan çalışma yaşamına geçilmesi işveren ve çalışan taraflarından değerlendirildiğinde bazı avantaj ve dezavantajlı yönleri barındırmaktadır. Avantajlı yönlerine bakılacak olursa artan verimlilik, zaman ve mekândan bağımsız iş sürekliliğinin sağlanması, işe gidip gelme sürelerinin ortadan kalkması, işyeri stresinin ortadan kalkması ve iş yaşamı-sosyal yaşam arasındaki dengenin kurularak personel ve işveren arasındaki bağın güçlenmesi gibi daha birçok faktör görülmektedir. Dezavantajlı yönlerine bakıldığında ise iş yaşamındaki önemli faktörlerden biri olan yüz yüze etkileşimin ortadan kalkması sonucu ortaya çıkabilecek yanlış anlaşılmalara ve yönlendirmelere, yönetici veya lider konumundakilerin personel ile bağının güçsüzleşmesi, personelin gerekli teknolojik altyapıyı evine kuramaması veya bağlantı sorunları gibi faktörler etkili olabilmektedir. Bu gibi etkilere bakıldığında personel-işyeri yönetici veya lider dengesinin uzaktan çalışma yaşamında çok iyi kurulması ve sonuç olarak da işyeri verimliliğinin riske edilmemesi gerekmektedir.

Covid-19 pandemisi sonrası gelişmelere bakıldığında kamu hizmet sunumunu ciddi oranda yeniden yapılanmaya doğru sürüklemiştir. Buna bağlı olarak yeni e-uygulamalar, mevzuatlar düzenlenmiş ve artık birçok hizmeti vatandaş oturduğu yerden alabilecek kamu dairelerinde vakit kaybetmeyecek ve kamu açısından da maliyetlerde azalma olacaktır. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere kamu hizmetleri eşitlik, süreklilik ve zamana bağlı değişiklik ilkeleri temelinde sunulmakta ve idarede vatandaşlarına kamu hizmetlerini sorunsuz bir şekilde sunmakla mükellef tutulmaktadır. Kamu hizmetleri ilkeleri ve idarenin sorumluluğu pandemi dönemi ve gelecek yıllar dijital uygulamalar açısından tekrar yorumlanırsa bazı sorunlar oluşabileceği kaçınılmazdır. Bu nedenle bir yandan teknolojik gelişmelerin topluma kazandırılması sağlanırken bir yandan da teknolojinin devlet ve toplum

ekseninde meydana gelebilecek aksaklıkları da hızlıca ortadan kaldıracabilecek mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Uluslararası Alanda Dijital Dönüşüm

21. yüzyılda insan yaşamında internet ve sosyal medya kullanımlarının hızlı bir şekilde artması sonucu ülkeler ve kültürler arası etkileşimler de giderek artmaktadır. Önceden ulaşılma veya yazılı, görsel ve geleneksel medya araçlarıyla gerçekleştirilen iletişim artık günümüzde sürekli ve kesintisiz bir hale gelmiştir. Konumuz gereği internet ve sosyal medya kullanımının artması yalnız bireyler arası etkileşimi arttırmamış kurumlar ve devletlerarası etkileşimi de arttırarak küresel anlamda etkileşimi bir nevi dijital alana taşımıştır.

Nye, Jr. ve Keohane'nin 1970'li yıllarda ortaya çıkardıkları iki temel eser ile uluslararası ilişkiler ve liberal politikalara atıfla ulus aşırılık (transnasyonalizm) ve karşılıklı bağımlılık etkenlerinin teknoloji ve etkileşim ile ilişkili olduğunu ifade etmektedirler. Özellikle 1970'li yıllar da birçok ülkede yaşanan ekonomik bunalımlar ülkelerin tek başlarına bir ekonomik ve ticari ortam yaratamayacaklarını bu nedenle küresel alanda istemeyerek de olsa bir ilişki sürdürmek zorunda oldukları savını öne atmıştır (Baştan ve Karagül, 2021, s. 6).

Dijitalleşme ve teknolojinin kamu ve özel sektör faaliyetlerinde bu denli artması akıllı devlet, dijital devlet kavramlarının insan hayatını çevrelemesine neden olmaktadır. İlk defa Amerika Birleşik Devletleri tarafından kullanılan e-devlet kavramı haberleşme ve hizmet sunumu alanlarında hızla büyümüştür. 1998 yılında Avrupa Komisyonu dijitalleşmenin günlük hayatta, uzaktan ve siyasi katılım gibi süreçlerde bilgilendirme, haberleşme ve çevrim içi işlemlerde vatandaş ve kamu ilişkilerinde çeşitli birçok alanda (eğitim, danışmanlık, talep-şikâyet, yönetsel süreç, e-posta hizmetleri, dijital dilekçe, meclis toplantıları, müzakere, halk oylaması vb.) kullanılabilirliğini açıklamıştır (Karaçorlu, 2021, s. 170).

Birleşmiş Milletler tarafından 2001'den günümüze her iki yılda bir kamu yönetiminin dijital gelişmişliğine bağlı etkinlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik açılarından bilgi teknolojilerinin ölçüldüğü endekste Türkiye 193 ülke arasında çevrim içi hizmet endeksinde 22. sırada, e-katılım endeksinde ise 23. sırada yer almıştır (Karaçorlu, 2021, s. 10). Genel olarak bakıldığında küreselleşen dünya teknolojisi içinde insan hayatının her alanında yer alan bilgi ve yapay zekâ ülkelerin merkezi ve yerel idarelerinde de vatandaşın-kamu iş birliğini sağlayarak hem vatandaşa sürekli ve kesintisiz hizmet sunarken hem de kamu maliyetlerinde ciddi düşüşler getirmektedir.

Elbette her yenilik toplumları olumlu yönde etkileyecek diye bir zorunluluk söz konusu değildir. Dijitalleşme faktörü konumuz bağlamında

birey ve toplumları ekonomik, teknolojik, kültürel, sosyal yaşamda evde ve daha birçok alanda olumlu veya olumsuz etkilemiştir. Dijitalleşme bağlamında da ortaya çıkan birçok faktör ülkeler için pozitif veya negatif sonuçlar doğurmuştur. Bu nedenle her bilimsel olayın veya ülkelerde yaşanan olayların bazı uluslararası kuruluşlar tarafından izlenip değerlendirilmesi ve olaylar üzerinde çeşitli raporlar hazırlaması kaçınılmazdır. Dijitalleşme alanında da Dünya Ekonomik Forumu (WEF), Uluslararası Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), uluslararası alandaki etkisi kabul edilmiş bir örgüt olarak Birleşmiş Milletler (BM), bölgesel düzeyde gelişmiş siyasi ve ekonomik bir örgütlenme olan Avrupa Birliği (AB), Avrupa genelinde insan hakları ve hukuk gibi konuları savunmak amacıyla kurulan Avrupa Konseyi (AK) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından zaman zaman sürdürülebilir bir şekilde dijitalleşme ve dijitalleşmeye karşı toplum ve kamunun verdiği tepkiler izlenip raporlaştırılmıştır (Küçükvardar ve Alan, 2021, s. 23).

Dijital in 2020 Global Overview raporunda 244 devlet incelenmiş ve yaklaşık 8 milyar nüfuslu dünyada 4 milyar insanın en az 1 adet cep telefonu kullandığı tahmin edilirken, dünya genelinde 4 milyar insanın internet kullandığı raporda yer almıştır. İnternet kullanıcı bu 4 milyar insanın %0,04'ü yani 1,7 milyonu iş amacıyla interneti kullanmaktadır. 4 milyar internet kullanıcısının 3,1 milyarı sosyal medya kullanmakta ve bu insanların yaklaşık 1,4 milyarı günde 8 saatini Twitter, Facebook, Instagram gibi sosyal medya araçlarında geçirmektedir. Dünya geneline bakıldığında 1,5 milyar insan akıllı cep telefonları üzerinden internete ulaşmaktadır. Dünyada en çok ziyaret edilen web sitesi ise 3,3 milyar tıklanma ile Google, ardından 2,4 milyar tıklanma ile Youtube olmuştur. Dijital Global in 2020 Overview raporunun Türkiye ile ilgili kısmına bakıldığında ise; 82 milyon nüfuslu Türkiye'nin %75'i yani 57 milyon insanın internet kullandığı ve 57 milyon kullanıcının %71'inin yani 40 milyonun aktif sosyal medya kullanıcısı olduğu görülmüştür. Ülkede 15-65 yaş grubu insanlar günlük yaklaşık 6 saat internette vakit geçirmektedir. Türkiye'de en fazla tıklanan internet siteleri arasında Youtube, Facebook ve Twitter ilk üç sırayı almış ve ülke nüfusunun %53'ü yani 43 milyon insan en az 1 adet akıllı cep telefonu kullanmaktadır. Türkiye'de günlük 18 milyon kişi interneti iş amacıyla kullanırken 39 milyon insan ise sadece medyayı takip etmek için kullanmaktadır (Karaçorlu, 2021, s. 7).

Bir diğer uluslararası kuruluş raporu ise Mayıs 2019'da Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD) üyesi ülkeler tarafından yenilikçi, saygılı, demokratik toplum ve kamu düzenine uygun Yapay Zekâ Tavsiye Kararları yayımlanmıştır. Bu kararlar OECD üyesi ülkeler dışında da Arjantin, Peru, Kosta Rika, Malta gibi ülkelerde yasalarla bağlayıcı olmamasına rağmen tavsiye kararlarına uymuşlardır (Küçükvardar ve Aslan, 2021, s. 25).

Birleşmiş Milletler' in (BM) kuruluşu olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) konuya bakışı değerlendirildiğinde ise

UNESCO konuyu eğitim açısından irdelemekte ve eğitim çağındaki çocukların eğitim ve teknoloji arasındaki ihtiyaç ve taleplerinin karşılanması ve dijital teknolojiler bağlamında çeşitli fırsatların sunulması yönünden konuyu okumaktadır. Avrupa Komisyonu (AK) ise konuyu Avrupa ekonomik, kültürel, ticari ve diğer birçok açıdan incelemiş ve Avrupa açısından ekonomik bir gelişmişlik, dijitalleşme süreçlerine hızlı bir geçiş ve teknoloji tabanlı tek bir pazar oluşturma fırsatlarını hedefleyerek değerlendirmektedir.

Dünya genelinde küreselleşen ticaret alanları her geçen gün daha hızlı büyümekte ve bilgi ve iletişim teknolojileri vasıtasıyla tüm ülke toplumlarına açık hale gelmektedir. Bu gibi nedenlerden dolayı devletlerin de toplumlar ve firmalar için hukuki ve idari altyapıları dijital çağ teknolojisine ayak uyduracak ve rekabet haline sokacak bir sürece hazırlaması gerekmektedir. Ayrıca bu konuda Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı (UNDP-2005) üretimi arttırmak, ülkeler için sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeleri arttırmak ve teknoloji ve bilgi toplumunu daha da geliştirmek için elektronik uygulamalara ve e-ticaret kavramına önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Avrupa Birliği dijitalleşme faaliyetlerine önem atfetmekte vatandaşların refah düzeyini arttırmak, ekonomik gelişmeyi arttırmak, istihdamı güçlendirmek, yeşil ekonomi ve yeşil dijitali desteklemek gibi birçok amacı bulunmaktadır. Dijital yenilikler ve dönüşümler kapsamında uluslararası siyasi mekanizmalar, ekonomik ve iş çevreleri dijitalleşmenin teknolojik, etik, toplumsal ve ekonomik boyutları üzerinde sürekli tartışmışlar ve bazı ortak noktalarda buluşmuşlardır.

WEF, AB, UNESCO, AK, OECD gibi uluslar üstü kuruluşlar dijitalleşmenin ekonomik etkileri açısından; sürdürülebilir, büyüyen bir refah düzeyi, dijital ve ekonomik bir ekosistem, güvenilir yapay zekâ ve işgücünün dijital dönüşümü alanlarında, teknolojik etki açısından; güvenlik problemler ve siber güvenlik, şeffaflık, dijital teknolojilerde insan kontrolü alanlarında, toplumsal etki açısından; dijitalleşmeyi politika aracı olarak kullanarak toplumsal yapıyı şekillendirme, kolluk kuvvetlerinin dijital veri tabanını kullanımı, dijital eğitim ve e-bilgi eksikliği, sınırlama ve düzenleme eksikliği alanlarında, etik yaklaşım açısından bakıldığında ise; gizlilik ve veri paylaşımı, insani ve etik değerler, veri ve iletişim ilkeleri alanlarında geniş çevrelerce bu gibi ortak alanlarda sürekli tartışma konusu olmaktadır (Küçükvardar ve Aslan, 2021, s. 27).

Dijitalleşmeyi her kesime götürebilmek ve özellikle dezavantajlı küçük işletmelerin bu alanlara erişimi ve finansmanı sağlanması dijital refah ve toplumların bu alanda adil ve rekabetçi bir politika uygulamaları Avrupa Birliği'nin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Dijitalleşmenin işgücü üzerine etkileri bağlamında Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre 2030 yılına kadar dünya genelinde 24 milyon yeni iş potansiyeli ortaya

çıkabilecekken, Mckinsey ve diğer bazı araştırma şirketleri raporlarına göre ise dijitalleşme ve otomasyonun işgücü alanında her yeri sarmasıyla 800 milyon kişinin ise işini kaybedebileceği öngörülmektedir (Küçükvardar ve Aslan, 2021, s. 28).

Word Stats tarafından yayınlanan Ekim 2020 verilerine bakıldığında; Afrikalıların %47,1, Amerikalıların %90,3, Avrupalıların %87,2, Asyalıların %60 ve dünya ortalamasının ise %63'ü internete erişim sağlayabilmektedir (Küçükvardar ve Aslan, 2021, s. 31). Toplumların yaşadıkları bölgeler, refah düzeyleri, siyasi ve ekonomik faktörler internet ve teknolojiye olan erişebilirliklerini yüksek düzeyde etkilemektedir. Her alanda dijital gelişmenin yaşandığı başta Avrupa Birliği ve diğer ülkelerde hukuk, siyaset, ekonomi alanlarında birçok uygulamayı yürürlüğe alınmıştır.

Toplumsal değerlerin korunması ve aile-çocuk iletişiminin pozitif olması için dijitalleşme bireyler için kontrollü bir şekilde uygulanabilmelidir. Küreselleşen dünyada dijitalleşme veya diğer birçok alandaki değişiklikler AB, UNESCO, BM, OECD ve alanlarıyla ilgili diğer uluslararası birçok kuruluş tarafından izlenmekte ve raporlar oluşturularak tavsiye kararları çıkarılmaktadır.

Küresel çapta özellikle Avrupa Birliği etrafında değerlendirildiğinde Mart 2000 Lizbon'da toplanan Avrupa Konseyi Zirvesi AB üyeleri için e-Avrupa programını, aday ülkeler için ise Mart 2001 de Stockholm'de toplanan liderler zirvesi ise e-Avrupa+ programını kabul etmiştir (Karaçay ve Atmaca, 2020, s. 10). Avrupa Birliği küresel çapta rekabetçi, dinamik, kârlı ve sürekli bir ekonomik döngü hedeflemiş bununla birlikte güvenli bir internet ortamı, toplumların internete olan ulaşımı ve iletişim ağı oluşturmayı hedeflemiştir.

Dijitalleşmenin son yıllarda yoğun olarak kullanıldığı bir diğer alanda ülkelerin uluslararası ilişkilerini ifade etmekte kullanılan diplomasi kavramıdır. Diplomasi kavramının kökeni eski Yunan ve Roma'ya kadar dayanmakta iken 18.yüzyıla kadar devletlerin uluslararası ilişkilerinde belge inceleme bilimi olarak anılmış ve dış politika aracı olarak ise diplomasi kavramı ilk kez 1796 yılında İngiliz devlet adamı Edmund Burke tarafından kullanılmış, ilerleyen süreçte de diplomasi kavramı devletlerin uluslararası müzakerelerinde kullandığı geleneksel diplomasi haline gelmiştir. Diplomasi genel olarak Kamu Diplomasisi olarak anılmakta ve bu çerçevede dijital diplomasi kavramı alt dallardan biri olarak görülmektedir. İlk kez 1965 yılında Tufts Üniversitesi Fletcher Hukuk ve Diplomasi Okulu Dekanı Edmund Gullion tarafından kullanılan kamu diplomasisi kavramı, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini, özel grupların ve örgütlerin ilişkilerini, diplomatlık ve iletişim etkeni ve uluslararası kültürel etkileşimi arttıran ve devletlerin menfaatleri doğrultusunda yapılan iletişim faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır. Dünya genelinde bakıldığında dijital diplomasi kavramının ilk örneği 1994 yılında İsveç Başkanı Carl Bild'in dönemin ABD Başkanı Bill Clinton'a gönderdiği e-posta kabul

edilmektedir. Diploması ve devlet yönetimleri sosyal medya kullanımı üzerinden değerlendirildiğinde bazı bilim ve siyaset çevreleri sosyal medya ve internet kullanımını bir özgürlük sistemi olarak ifade etmişlerdir. Demokratik ülkelerde liderlerin halklarıyla iletişim halinde olması ve yönetimde söz hakkı tanınması sosyal medyanın etkileşimi ve halkın görüşlerini anlık olarak paylaşabileceği ve çeşitli eleştiri ve görüşlerini dile getirebileceği bir ortam yaratmaktadır (Baştan ve Karagül, 2021, s. 4).

Bu yıllardaki görülen bunalımlar sonucu ekonomi, ticaret ve dijital ortam devletlerin kapalı birer sistem olmaktan çıkıp uluslararası ilişkilerine önem vermeleri ve ülke içi politikalarda değişikliklere gidilerek dışa açık serbest piyasa ekonomilerine geçmeleri 1990'lı ve 2000'li yıllarda internet, teknoloji ve dijitalleşmenin de hızla yaygınlaşması, devletlerin neoliberal politika kararları alması sonucu özel sektörle birlikte giderek büyüyen küresel bir pazar halini almıştır.

Uluslararası ölçekteki verilere bakıldığında internet kullanımı hızla yaygınlaşmış, 2019 yılının en değerli ilk 5 markası teknoloji şirketi iken, en değerli 10 markanın da 6'sı teknoloji şirketi olmuş ve dünya genelinde 7,7 milyar insandan 4,5 milyarı interneti aktif olarak kullanır hale gelmiştir. İnternet kullanımı diğer kitle iletişim araçlarına göre hızla artmış ve bireyler tarafından da benimsenmiştir. Verilere bakıldığında radyo bulunduktan 38 yıl sonra 50 milyon kişi tarafından kullanılıyorken televizyonun 50 milyon kişiye ulaşması 13 yıl sürmüştür ve ilk bilgisayar pazara sürüldükten 16 yıl sonra 50 milyon kullanıcı sayısına ulaşmıştır. İnternet ise genel kullanıma açıldıktan sonra hızlı bir ivmeyle 4 yıl sonra 50 milyondan fazla kullanıcıya ulaşmıştır. Bu denli internetin artması çeşitli bilgisayar ve ağların gelişmesine yeni yazılım ve donanımların ortaya çıkmasına ve dolayısı ile yeni sermaye sınıflarının doğmasına neden olmuştur. Genel olarak bakıldığında ise devletlerin başlattığı serbest piyasa ekonomi politikaları ve neoliberal evrimlerinin sonuçlarından biri de dünya genelinde teknolojinin her alan yayılması ve kullanıcı sayısının artmasıdır. Sosyal medya kullanımı dijital platformlar bağlamında değerlendirildiğinde bireylerin, örgütlerin ve liderlerin fikir ve görüşlerini ifade edebildiği şeffaf ve etkin bir çevre yaratılması ülke içi ve ülke dışı etkin politikaların ortaya çıkarılması için politikacılar açısından da içte ve dışta önemli dijital diploması faaliyeti olarak görülmektedir (Baştan ve Karagül, 2021, s. 4-6).

Konu kapsamında örnek verilecek olursa 2010 ve 2012 yılları arasında Tunus'ta başlayan ve birçok Ortadoğu ülkesine yayılan Arap Baharı olayları sırasında göstericilerin sosyal medya araçları ile iletişim kurmaları ve devletlerin meşru veya gayrimeşru müdahalelerini göstermek için işe yarar bir yöntem olarak görülmüştür. Diploması, dijital diploması, sosyal medya, internet kullanıcı sayısının giderek artması, siber diploması gibi kavramlar günümüz küresel diploması ağının birer parçası haline gelmiştir. Uluslararası alanda

özellikle Covid-19 pandemisiyle de birlikte hızlı bir ivme kazanan dijital diplomasi kavramı artık günümüzde normal bir dış politika terimi halini almıştır.

Dijital platformlar çerçevesinde sosyal medya ve internetin kullanımına bakıldığında halkın yönetimleri değiştirme gücü görülmüş ve halkın karar alma süreçlerine katılarak iç ve dış politikada politika belirleyicilere karşı kamuoyu oluşturma aracı olarak ifade edilmiştir Arap Baharı olayları sonrası farklı olaylar ve gelişmelerle iyice gündemimize yerleşen sosyal medya unsurlarından Twitter medya, politikacı, iletişimci, diplomasi çevreleri ve daha birçok etraf tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır. Twitter'in bu denli yaygın kullanılması yaygın kullanım özelliği ile ilgili olup bu sosyal ortamda birçok farklı görüş, fikir, propaganda, vs. gibi etkinlikler yapılabildiği gibi 2020 ABD başkanlık seçimlerinde olduğu gibi liderler arasında çeşitli polemiklere neden olmakta ve ülke içi karışıklıklara neden olmaktadır. Bu denli ulusal ve uluslararası alanda yoğun olarak kullanılan Twitter yeni bir isim olarak "Twitter Diplomasisi" kavramını hayatımıza sokmuştur. Twitter 2023 yılı temmuz ayı itibarıyla ismini değiştirmiştir. Twitter'in yeni ismi "X"dir. Ancak çok sayıda kullanıcı halen X yerine Twitter ismini kullanmayı sürdürmektedir. Dijital diplomasi gerek sosyal medya gerek internet tabanlı yazışma ve video konferanslar olsun gerekse de diğer birçok teknolojik iletişim yöntemi ile devletlerin ulusal ve uluslararası strateji geliştirmesine, yer ve mekândan bağımsız sürekli iletişim halinde olmasına olanak sağlamaktadır. Bunun en basit örneğini Covid-19 salgını döneminde ülkelerin sınırlarını kapatması ve tüm dünyanın fiziksel olarak iletişiminin koptuğu dönemde dünya liderleri G-7, G-20, Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar ve ulusal kurum ve kuruluşlar toplantılarını uzaktan yapmışlardır. Türkiye'de bu alandaki yerini alarak, başta Dışişleri Bakanlığı olmak üzere tüm kamu kurumları ve büyükelçiler konferanslarını, Eylül 2020 Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantılarını ve son olarak da Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasındaki Antlaşma Kasım 2020'de video konferans yöntemi ile dijital ortamda yapılmıştır (Baştan ve Karagül, 2021, s. 4-6).

Diplomatlar ve devlet liderleri özellikle Twitter üzerinden birçok farklı mesajlar yayımlayarak ülkelerin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi yapılarını etkileyebilmektedir. İnternetin bu denli dünya genelinde yaygın olarak kullanılması ve uydudan kablosuz olarak sağlanması Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin internet erişiminin kesilmesinin de insan hakları ihlali sayılabileceği görülmektedir. Günümüzde Z kuşağı olarak tanımlanan kesim teknolojinin içinde doğmuş ve dijitalle iç içe yaşayan bir nesil olacaktır. Bundan dolayıdır ki gelecek yıllarda günümüzün belki de salgın nedeniyle zorunluluk hali ile ortaya çıkan dijital diplomasi gelecek yıllarda büyük potansiyeller taşımakta ve normal diplomasinin bir parçası haline gelmesi öngörülmektedir.

Genel olarak bakıldığında devletin neoliberal politikalarıyla birlikte daha da hızlı bir ivme kazanan dijitalleşme ve teknolojik çalışmalar ilerleyen

yıllarda internet kullanımının da artmasıyla bilgi ve teknoloji sektörü yaygın bir hal almıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere ağırlıklı olarak Arap Baharı olayları sonrası gittikçe kullanımı yaygınlaşan ve salgın dönemi ile birlikte de kullanıcı sayısı artan Twitter yeni adıyla X uygulaması dış politikacıları ve ülke liderlerini bu alana yoğunlaştırmış ve birçok mesajlarını bu ortamdan vermişlerdir. Gelecek kuşaklarında teknoloji ve dijital ile yoğrulduğu ve bilgi iletişimin güçleneceği gelecek yıllarda birçok ulusal ve uluslararası alanda dijital mecralar hayatımızın her alanında yer alacaktır.

Sonuç

İnsanların bir arada yaşamaları ile ortaya çıkan devlet kavramı, birey ve toplumların artan ihtiyaçlarına karşı çözümler üretmek ve ortaya çıkan dezavantajlı durumları gidermekle yükümlü kılınmıştır. Yıllar öncesinden veya teknolojinin henüz ortaya çıkmadığı ya da gelişmediği dönemlerde toplumların istek ve taleplerine yön vermek bu denli kolay olmamıştır. Gelişen, değişen ve küreselleşen dünya düzeninde her alan gibi bilgi ve iletişim teknolojileri de çok hızlı gelişmekte ve bununla birlikte devletler vatandaşlarına daha hızlı, daha kolay ve istek, talep ve şikâyetlere beklentiler doğrultusunda cevap verebilmektedir.

21.yüzyılda dünya artık somut anlamda sınırlar olsa da aslında sınırların kalktığı iletişim ve rekabetin hızla arttığı bir konuma gelmiştir. Bu değişim ve küreselleşme olgusu devletleri ulusal ve uluslararası rekabet yarışına ayak uydurabilmek için vatandaşlarına birçok hizmeti daha kolay, hızlı ve verimli bir şekilde sunabilecek yeni yöntemler arayışına itmiştir. Bilgi ve teknolojinin gelişmesi, başta kamu hizmetleri sunumu olmak üzere birçok konuda devletlere yön gösterici ve teknoloji odaklı politika yapıcı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bilgi ve teknolojinin gelişmesi, bireyler, toplumlar ve devletlerarası iletişim ve etkileşimin artması birçok farklı alanda olduğu gibi teknolojik alanda da kültürel ve yapısal değişikliklere neden olmuş ve Türkiye açısından da kamu yönetimi açısından avantajlı bir durum olmuştur. Türkiye’de internet ve bilişim sektörünün gelişmesi kamuda hizmet sunumu anlayışını değiştirmiş ve e devlet ya da elektronik devlet kavramını ortaya çıkarmıştır.

Uygulamaya konulan e-devlet yoluyla bireylere hizmet akışının sağlanması kamusal kurumlar ile vatandaşlar arasında hızlı ve etkin bir iletişim yolu sağlamıştır. Kamunun sunduğu birçok hizmet e-uygulamalar ile sanal ortamlarda gerçekleşmekte ve bireyler devlet ile kesintisiz ve sürekli devlet ile etkileşim halinde olmaktadır. E-devlet tabanlı uygulamalar yalnızca basit teknolojik bir uygulamadan ziyade bir nevi vatandaşların devlet yönetimine ortak olmalarına da imkân sağlamaktadır.

Genel olarak bakıldığında 1990'lı yıllarda başlayan bilgi toplumu ve dijitalleşme çabaları 2002 yılından sonra hükümet programlarında da gözle

görülür bir şekilde yer almıştır. Bilgi toplumu eylem planları ve 2008 yılı e-devlet uygulamalarının hayata geçmesiyle birlikte kamu yönetimi ve toplum tarafında tasarruf-maliyet dengesi pozitif anlamda gelişmiş ve küresel alanda Türkiye rekabet edebilecek bir dijitalleşme vizyonu oluşturmaya çalışmıştır. 2008 yılından günümüze e-devlet ile bağlantılı kamu politikaları oluşturulmakta, hukuki düzenlemeler yapılmakta ve bu düzenlemeler uygulamaya aktarılmaktadır. Uygulamaların olumlu ve olumsuz sonuçları gözlemlenmekte, olumsuz sonuçları önlemeye yönelik politikalar geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Uygulamaların olumlu sonuçlarına değinecek olursak Türkiye’de kamu yönetimindeki gelişmelere kamu yönetim ve denetimi bağlamında baktığımızda teknoloji kamunun denetim faaliyetleri üzerinde olumlu etkilere yol açmıştır. Hizmet sektöründe insan kapasitesinin artışı, köyden kente olan göçün artması, ekonominin ulusal düzeyden uluslararası ortama taşınması, toplumların eğitim ve bilgi düzeyinin yükselmesi, sanayi tesislerinin ve teknolojik üretim imkânlarının artması hem devletler hem de özel sektör açısından dijitalleşmenin ve bilginin vazgeçilmez ve tetikleyicisi olmuştur. 2000’li yıllardan bugüne doğru süreçler incelendiğinde endüstri 1.0 ile başlayan teknoloji günümüz 4.0 ve 5.0 düzeyine kadar ulaşmış ve teknolojinin sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Covid 19 pandemisinin de dijital dönüşüme katkı sağladığı söylenebilir. Pandeminin dünyayı etkileyen derin olumsuz etkilerinin yanında dijital dönüşüme olan katkısı olumludur.

Dijitalleşmenin kamu yönetimi için olumlu etkilerinden bir tanesi de teknolojinin etrafımızı sardığı bu son dönemde dijital ikiz kavramı kamu yönetim ve denetimi çerçevesinde değerlendirildiğinde yöneticiler ve karar vericiler için büyük avantajlar sağladığı görülmektedir. Kamu alanında dijital ikiz yönteminin kullanılması geleneksel veri işleme ve aralıklı denetleme yöntemlerinden dijital ve sürekli denetleme ve takip sistemlerine doğru geçişi de kapsamaktadır. Çünkü geleneksel yöntemlerle fiziksel ortamlarda veri işlemek hem ulusal-uluslararası küresel rekabette Türkiye’yi geride bırakacak hem de veri güvenliği açısından çeşitli sorunlar ortaya çıkaracaktır. Artık günümüzde fiziki anlamda var olsa da kültürel, ekonomik, siyasi, sosyal ve daha birçok açıdan ülkelerarası sınırların olmadığı ve bilginin çok hızlı yayıldığı bu dönemde sınırsız insan ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve toplumları refah toplumu seviyesine getirebilmek aynı zamanda da bu kadar bilgi çokluğu içinde siber güvenliği sağlamak devletler için bir zorunluluk halini almıştır.

Küresel alanda dünya ekonomisinin 2005 yılında %15’i, 2015 yılında %22’si, 2020 yılında da %25’i dijital ekonomi oluşturmuştur (Özen ve Gürel, 2020, s. 17). Türkiye’de dijital küresel rekabet ortamında yerini alabilmek için TÜBİTAK öncülüğünde teknoloji, inovatif yenilikler, dijitalleşme, model oluşturma, simülasyon ve yapay zekâ gibi insan yaşamını ve üretimi kolaylaştıran birçok faaliyetin öncüsü ve destekleyicisi olmuştur. Simülasyon sistemleri dijital ikiz yöntemine örnek olarak verildiğinde fiziksel şartların insan

ve diğer canlıların yaşam koşulları açısından önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Dijital ikiz yönteminin en belirgin örneklerinden olan simülasyonlar gerçek fiziki dünyadan aldığı verileri sanal dünyada sistemler halinde açık ve anlaşılır bir biçimde ortaya çıkararak insan yaşamını kolaylaştırırken işletmeler, devletler ve diğer otoriteler için de tasarruf, maliyet, denge-denetleme açısından da ciddi avantajlar sağlamaktadır. Kamu alanındaki dijital ikiz merkez ve yerel arasındaki veri akışı, kalkınma, yazışma, nakit akışı gibi konularda da bir köprü ortamı oluşturmuştur.

Dijital ikiz kavramının kamu denetimi çerçevesinde değerlendirildiğinde öncelikle kamu denetiminin anlamına ve türlerine bakmak faydalı olacaktır. Kamu denetimi genel itibarıyla bakıldığında merkezi idarenin üst yönetimi, yasama organı, cumhurbaşkanlığı gibi üst makamların belirli süreler için önceden hazırladığı plan, program, amaç, hedef ve stratejilerin ilgili süreler içinde veya süreler sonunda kurallar ve yasalar dâhilinde planlananlara uyulup uyulmadığı, sapmalar, farklılıklar ve bu sapmaların düzeltilmesi için yapılacak olan her türlü faaliyet şeklinde tanımlanabilir.

Geleneksel manuel sistemlerle dijital ikiz yöntemleriyle yapılan denetim sistemleri karşılaştırıldığında geleneksel sistemlerde özellikle de mali ve finansal konularda çok fazla hata yapılırken dijital ikiz yöntemiyle yapılan denetleme sistemlerinde risk odaklı yaklaşımlar bulunduğu için müdahale ve düzeltme imkânı doğmaktadır.

Geleneksel denetleme sistemleri genel olarak fiziksel ortamda yapıldığından israf ve hile gibi güvensizlik ortamı oluşabilecekken modern yöntemlerde ise dijital ve sistemler aracılığıyla yapıldığı için birçok tasarruf yapılabilmektedir. Manuel denetleme sistemlerinde periyodik zamanlarda raporlamalar yapılırken dijital ikiz yönteminde sürekli ve takipli denetlemeler yapılabilmektedir. Vatandaşın kamu ile olan bağı ve işlemlerini kurum ve kuruluşlar açısından denetlenmek istendiğinde geleneksel sistemlerde personel ve vatandaş açısından sorunlar doğurabilecekken dijital ikiz yöntemli denetlemeler kamu güveni açısından vatandaş-kamu barışını sağlamaktadır.

Bu kapsamda günümüz dijitalleşme ve teknoloji dünyasında ülkelerin küresel rekabette yerini alabilmesi ve uluslararası alanda söz sahibi olabilmesi için ülkelerin her alanda teknoloji hamleleri yapması ve bu gibi yatırımlara destek olması gerekmektedir. Dijitalleşmeyi kamu yönetimi bağlamında birçok alanda değerlendirilirken denetleme kavramı etrafında da avantajlı yönlerini görmek gerekir.

Çağdaş kamu yönetimlerinde verilerin fiziksel çevreden sanal ortama aktarımı ve bu çerçevede karar vericilere sade ve anlaşılır bir dil sunarak ülke ve bölgelerin kalkınmalarına destek sunacaktır. Kamu denetimleri devletlerin kıt kaynaklar karşısında vatandaşlarına refah ortamı sağlayabilmeleri için kaynaklarını denetimli ve tasarruflu kullanmak zorundadır. Tam da bu konuda

geleneksel manuel denetimlerin yerine dijital ikiz yöntemli denetimler devletlerin finansal ve mali kaynakları açısından önem arz etmektedir.

Dijitalleşme kavramı yapısı itibari ile sürekli değişime açıktır. Dijitalleşme süreci halen devam etmektedir. Dijitalleşmenin daha da artmasıyla yeni olumlu ve olumsuz etkileri ortaya çıkabilecektir. Bu süreci devletlerin iyi analiz etmeleri bu kapsamda beklentilerine yönelik olarak kamu politikaları geliştirmeleri, hukuki düzenlemeler yapmaları ve uygulamaya aktarmaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Akar, İ. ve Meçik, O. (2021). Çalışma yaşamında yenilikler: Pandemi ile dijitalleşme deneyimi. *Journal of Life Economics*, 8(4), 1-4. Doi: <https://doi.org/10.15637/jlecon.8.4.01>
- Altınışik, E. (2017). Dijitalleşme söyleminin kamu yönetimi disiplinine olası etkisi: 1950 deneyiminden yola çıkan bir öngörü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(15), 4-8. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1026241>
- Atmaca, Y. ve Karaçay, F. (2020). Türkiye'deki kamu yönetimi reformlarında dijitalleşme ve e-yönetişim. *International Journal Of Management And Administration* 4(8), 2-3. Doi: 10.29064/ijma.779263
- Baştan, Y. ve Karagül, S. (2021). Diplomasinin dönüşümü ve dijital diploması. *International Journal of Social Sciences TroyAcademy*, 6(3), 4-6. Doi: <https://doi.org/10.31454/troyacademy.959312>
- Çaptuğ, M. (2021). Covid-19 salgınının kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi sürecine etkisi ve sonuçları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2), 4-10. Doi: <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1001374>
- Çarıkcı, O. (2010). Türkiye'de e-devlet uygulamaları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 2-3. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/215490>
- Demirhan, Y. (2011). *Türk kamu yönetiminde e-devlet politikası ve yönetimi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. YÖK Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Demirhoca, Ü. (2022). *Türkiye'nin e-devlet politikası* (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli. YÖK Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Gül, H. (2018). Dijitalleşmenin kamu yönetimi ve politikaları ile bu alanlardaki araştırmalara etkileri. *Yasama Dergisi*, (36), 2-7. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1115272>

- Karaçay, F. (2020). *Dijital çağ ve yönetim Türk kamu yönetimi sistemine katkıları bağlamında bir değerlendirme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van. YÖK Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Karaçorlu, A. (2021). Türk kamu yönetim sisteminde dijital dönüşüm. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 168-170. Doi: 10.52539/mad.894922
- Katı, Ö. (2021). *Türkiye’de elektronik devletin ortaya çıkışı ve gelişimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne. YÖK Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.
- Kaya, A. ve Mürsül, D. (2017). Dijital Türkiye projesi kapsamında kamu hizmetlerinin dönüşümü. *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(Özel Sayı-4), 2-7., 216. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Damla-Mursuel/publication/326300245_Dijital_Turkiye_Projesi_Kapsaminda_Kamu_Hizmetlerinin_Donusumu/links/5b44ad0a0f7e9b1c7220690b/Dijital-Tuerkiye-Projesi-Kapsaminda-Kamu-Hizmetlerinin-Doenuesuemue.pdf
- Küçükvardar, M., ve Aslan, A. (2021). Dijitalleşmenin ekonomik, teknolojik, toplumsal ve etik etkilerinin uluslararası raporlar üzerinden analizi. *Intermedia International E-journal*, 8(14), 30.06.2021.
- Leblebici, D. N., Ömürgönülşen, U., ve Aydın, M. D. (2001). Yeni kamu yönetimi işletmeciliğinde önemli bir araç: Toplam kalite yönetimi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 125. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/310980>
- Ölmez, M. (2021). Türkiye’de kamu politikalarında dijital dönüşüm ve e-ticaret: Bir model önerisi. *Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi*, 3(1), 2-17. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1660203>
- Özen, A. ve Gürel, F. N. (2020). Kamu denetiminde dijital dönüşüm: Dijital ikiz yöntemi. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 17-21. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1029335>
- Sucu, M. (2021). Dijital yönetim işletme yönetiminde yeni bir yaklaşım. Ankara: İksad Yayınevi.
- Şahin, A. (2020). *Türkiye’de e-devlet konusunda yapılan akademik çalışmaların değerlendirilmesi ve e-devletin geliştirilmesine yönelik öneriler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. YÖK Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.

Şanal, G.F. (2019). *E-devlet uygulamalarının kamu yönetiminin şeffaflığına etkileri: Mülki idare amirleri üzerinden bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay. YÖK Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.

Tutar, H., Terzi, D. ve Tınmaz, G. (2018). Türkiye'nin "Vizyon 2023" stratejisi ile Almanya'nın "2025" stratejik hedeflerinin endüstri 4.0 göstergeleri itibarıyla karşılaştırılması. *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries (Journal EMI) Dergisi*, 2(3), 4-5. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/602425>

Yardımcı, G. ve Altıntaş, A. (2020). Türkiye'nin dijitalleşme politikaları: Fırsatlar, tutarsızlıklar ve çözüm önerileri. *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı:14, 5-12. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/340666156Türkiye'ninDijitalleşmePolitikaları_Fırsatlar_Tutarsızlıklar_Ve_Çözüm_Önerileri

Yüksel Aktuna, G. (2019). *Teknoloji, e-devlet ve kamu yönetimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. YÖK Tez Kataloğu veri tabanından erişildi.

Atf için:

Çeliksoy, E. ve Akça, A. (2024). Türkiye'de kamu yönetiminde yaşanan dijital dönüşüm süreci. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 445-486. doi: 10.54558/jiss.1426480

Etik Beyanı:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Yazar Katkıları:

"Türkiye'de kamu yönetiminde yaşanan dijital dönüşüm süreci" başlıklı çalışmaya yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Eski Türklerde İstihbarat ve Casusluk Faaliyetleri

Mehmet Mandaloğlu •

Öz

Amaç: Çalışmamızın amacı bozkır coğrafyasında yaşayan eski Türklerin diplomatik ilişkilerinin yanı sıra istihbarat ve casusluk davranışlarına ilişkin genel bir değerlendirme yapmaktır. İstihbarat ve casusluk yapmak amacıyla Türk ülkesine gelenler de dikkate alınmıştır.

Yöntem: Çalışmada önce kavramsal çerçeve çizilmiş, ardından istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî yönü üzerinde durulmuştur. Çalışmanın temeli Orta Asya'da devlet kurmuş olan Hunlar, Gök Türkler ve Uygurlara dayanmaktadır. Çalışma kapsamında Avrupa Hun Devleti de incelenmiştir. Konunun sınırlılıklarından dolayı diğer Türk devlet ve toplulukları yüzeysel olarak ele alınmıştır.

Bulgular: İstihbarat ve casusluk faaliyetleri hem askerî hem de diplomatik ilişkileri etkilemiştir. Askerî istihbaratta asker sayısı, teçhizat, taktik gibi unsurlar hakkında bilgi edinmek önemlidir. Elçilik faaliyetleri diplomatik istihbarat açısından önemlidir. Muhafız birlikleri ve böriler Gök Türk Dönemi'ndeki teşkilat yapıları olarak dikkat çekmektedir. Bu teşkilatlar sayesinde Türkler, bilgiye kolaylıkla ulaşma imkânına sahip olmuşlardır. Bu bağlamda dönemin koşullarına göre eski Türklerde istihbarat teşkilatlarının varlığından bahsetmek mümkündür.

Sonuç: Eski Türkler diplomatik teamüllere göre diğer devletlerle ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Devletler arası ilişkiler elçilik heyetleri aracılığıyla yürütülmesine rağmen heyetteki casuslar gizli bilgileri öğrenmeye ve kendi ülkeleri adına istihbarat sağlamaya çalışmışlardır. Literatürde yer alan kavramların çokluğu eski Türklerde istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin yaygın olduğunu kanıtlamaktadır.

Özgünlük: Araştırma eski Türklerde istihbarat ve casusluk hakkında özgün bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türk, istihbarat, casusluk, böri, haberleşme.

• Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. mehmet.mandaloglu@hbv.edu.tr

Geliş tarihi : 14 Şubat 2024

Kabul Tarihi: 6 Ağustos 2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

In Old Turks Intelligence and Espionage Activities

Mehmet Mandaloğlu •

Abstract

Purpose: The aim of our study is to make a general evaluation of the diplomatic relations as well as the intelligence and espionage behaviors of the old Turks living in the steppe geography. Those who came to the Turkish country for intelligence and espionage purposes were also taken into consideration.

Method: In this study, first a conceptual framework was drawn, and then the the political, social, economic and military aspects of intelligence and espionage policies were emphasized. The basis of the study is based on the Huns, Gök Turks and Uyghurs who established states in Central Asia. The European Hun State was also examined within the scope of the study. Due to the limitations of the subject, other Turkish states and communities have been discussed superficially.

Findings: Intelligence and espionage activities affected both military and diplomatic relations. In military intelligence, it is important to obtain information about elements such as the number of soldiers, equipment and tactics. Embassy delegations are important in diplomatic intelligence. Guard units and böris attract attention as organizational structures in the Gok Turk Period. Thanks to these organizations, Turks had the opportunity to easily access information. In this context, it is possible to talk about the existence of intelligence organizations in the old Turks according to the conditions of the period.

Implications: Old Turks continued their relations with other states according to diplomatic practices. Even though interstate relations were carried out through embassy delegations, the spies in the delegation tried to learn secret information and provide intelligence on behalf of their own countries. The multitude of concepts in the literature proves that intelligence and espionage practices were common in old Turks.

Originality: The research provides original information about intelligence and espionage in old Turks.

Keywords: Turks, intelligence, espionage, böri, communication.

*Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University Polatlı Faculty of Science and Letters, Department of History. mehmet.mandaloglu@hbv.edu.tr

Geliş tarihi : February 14, 2024
Makale Türü : Araştırma Makalesi

Kabul Tarihi: August 6, 2024

Giriş

İstihbarat sürecinin en önemli ham maddesini haber oluşturmaktadır. Haber veya ham bilgi başka ülkelerle ilgili her türlü bilgidir. Haber denildiğinde istihbarat için gerekli olan ham madde anlaşılmalıdır (Yakın, 1969, s. 33). İstihbarat ise akıl, zekâ, anlayış, haber, bilgi, vukuf, işitilen haberler, duyulan şeyler, toplanan bilgiler, alınan haberler, bilgi toplama ve haber alma anlamına gelmektedir (Uyar, 2005, s. 284). Başka bir tanımda istihbarat, haberlerin (ham bilgilerin) işlenmesi, (tasnif, kıymetlendirme, yorum) sonucu üretilen bir ürün veya bilgi anlamına gelmektedir (Bektan, 2022, s. 30). Yakın, istihbarat kavramını türlü imkân ve vasıtalarla herhangi bir konuda elde edilen haberlerin ayrılması, birleştirilmesi, tertiplenmesi, değerlendirilmesi, yorumlanarak bunlardan bir sonuca varılması, ayrıca mukabil faaliyetlere karşı konulması, yıkıcı propagandaların önlenmesi ve olumlu haberlerin yayılması biçiminde tanımlamaktadır (Yakın, 1969, s. 33). İltar'e göre istihbarat, haberlerin işlenmesi sonucunda üretilen bir bilgi, planlama, araştırma, delilleri toplama, çeşitli akli ve tecrübi, ilmi metodlar ile onları değerlendirerek bir sonuç elde ederek kullanma faaliyetlerini içine almaktadır (İltar, 2002, s. 1). Bir haberin istihbarat olabilmesi için ham bilginin işlenmesi gerekmektedir. Bilginin işlenmesinin ardından üretilen bilgi istihbarat faaliyetlerinde kullanılabilir.

Eski Türkler gerek siyasi gerekse askerî konularla ilgili bilgi kaynaklarından gelen haberleri işlemişler ve bu doğrultuda tedbirler almışlardır. Haber akışının sağlanması amacıyla eski Türkler istihbarat faaliyetlerine önem vermişlerdir. Devlet teşkilatında görevli buyruklardan birisi ulaşım ve haberleşmeden sorumludur. Eski Türklerde geniş bir haberleşme ve posta ağı mevcuttur (Gömeç, 2018a, s. 100). Sözlükte istihbarat; yeni öğrenilen bilgiler, haberler ve duyular anlamına gelmekte olup bir kimse veya bir şey hakkında haber alma, bilgi toplama sürecidir (Doğan, 2020a, s. 1085). Bir haberin elde edilmesinin yanında toplanan ham bilginin işlenmesi de önemlidir. Bir bilgi belirli aşamalardan geçtikten sonra anlamlı hâle gelmekte ve bu şekliyle istihbarata dönüşmektedir. İstihbarat, sıradan bir bireyden devletlere kadar her düzeyde var olan bir şeydir (Kaleli, 2021, s. 7). İstihbarat, yabancı bir ülkeye ait sağlanabilmiş bilgilerin bir araya toplanması, kıymetlendirilmesi, birleştirilmesi tahlil ve yorumunun sonucu elde edilen şeydir (Pehlivanlı, 2002, s. 279). Devletler istihbarat faaliyetlerine önem vermişlerdir. Bir devlet için bilgi akışının sağlanması, jeopolitik duyarlılık ve güvenlik bakımından gereklidir. İstihbarat faaliyetleri devletlerin güvenliği ve rejimlerinin emniyeti açısından millî politika ile tespit edilmiştir. Bu politika millî hedeflere ulaşabilmek amacıyla devlet organlarının yaptıkları istihbarat faaliyetlerinin bütünüdür (İltar, 2002, s. 1). Türkler, devletler arasında gidip gelen kimselere elçi adını vermişlerdir. Casuslar ise körüg, tıl, tıgrak sözcükleriyle ifade edilmiştir. Aileler arasında

haber götürüp getiren kimselere yazıççı denilmiştir. Okçı ise halka, hükümdarın haberlerini bildiren kimsedir (Ögel, 1979, s. 266). Gök Türklerden itibaren diğer Türk devletlerinin çoğunluğunda kullanılan çabış (çavuş) tabiri askeriyede kumandan, yönetimde sivil muhafız, haberci ve diplomaside elçi anlamında kullanılmıştır (Donuk, 1988, s. 92). Tonyukuk Yazıtı'nda geçen çabış sözcüğü kumandan anlamındadır (Tekin, 2018, s. 74). Kâşgarlı Mahmud, çavuş sözcüğünü savaşta safları düzelten ve askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse biçiminde açıklamıştır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 139).

Eski Türklerde İstihbarat

Tarih boyunca devletler istihbarat faaliyetlerine önem vermişler, çıkarları doğrultusunda istihbarat ağı kurmuşlardır. İstihbarat faaliyetleri iç ve dış olmak üzere iki biçimde uygulanmıştır. İstihbarat, bir ülkenin aleni, meşru ve kanuni biçimde haber toplamasıdır (Uyar, 2005, s. 285). Tarihin ilk zamanlarından itibaren istihbaratın var olduğu bilinmekte olup Çinlilerin bu konuda uzmanlaştıkları görülmektedir (Bektan, 2022, s. 28). Çinlilerde gezginler vasıtasıyla başlayan istihbarat faaliyetleri zamanla casusluğa dönüşmüştür. Çinlilerin uzun süren savaşlarda başarılı olmalarında istihbarat faaliyetlerinin ve casusların etkileri vardır. Casuslar elde ettikleri bilgiyi ülkelerine götürerek gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamışlardır.

İstihbarata önem veren milletler arasında Türkler de yer almaktadır. İslamiyet'ten önce Orta Asya'da birçok devlet kuran Türkler komşularıyla kurdukları siyasi, askerî, ekonomik faaliyetlerini düzene koyabilmek ve kendilerine karşı planları önceden haber alabilmek amacıyla istihbarat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Hunlar, Gök Türkler ve Uygurlar ülkenin ve halkın geleceğini güvence altına alabilmek için siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî istihbarat faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir (İlter, 2002, s. 5). Eski Türk devletlerinde bilginin öğrenilmesi amacıyla yürütülen istihbarat çalışmaları düşmanlarına karşı üstünlüğün sağlanmasını kolaylaştırmıştır. Bektan'a göre devletin istihbaratı, devletin bütünlüğünü korumak ve sağlamak için millî politika ile tespit edilen, millî hedefleri elde etmek amacıyla devlet organları tarafından yürütülen istihbaratın tümünü oluşturmaktadır (Bektan, 2022, s. 30).

Orta Asya'dan doğuya göç eden Hunların bir kısmı Güney İran ve Batı Afganistan'a yönelmiş, Cungarya bozkırlarından Horasan Bölgesi'ne geçerek 5. yüzyılın ortalarına doğru Akhun (Eftalit) Devleti'ni kurmuşlardır (Kafesoğlu, 1993, s. 80). Akhunlar Dönemi'nde istihbarat faaliyetlerinde savaşlara gözlemci olarak gönderilen kimselerden faydalanılmıştır. Sasani hükümdarı Firaz ile Akhun hükümdarı Aksungur (Akşunvar) arasında yapılan bir savaşa Bizans İmparatoru Zenon, Eusibios adında bir elçi göndererek savaşı takip etmesini ve Akhunlar hakkında bilgi toplamasını istemiştir (Altungök, 2012, s. 179). Akhunlar akıllıca bir plan yürüterek Sasani

hükümdarı Firuz'un ordusuyla sınırı geçmesine izin vermiştir. Akhunlar, casusları aracılığıyla Sasani kuvvetlerinin ilerleyişi hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Prokopius, Sasanilerin stratejiyi algılayamadıklarını, son hızla kovalamaya devam ettiklerini, kazılan hendeklere düştüklerini ve felakete sürüklendiklerini aktarmaktadır (Altungök, 2012, s. 180). Bu bilgiden Akhunların istihbarata önem verdikleri ve Sasanilere karşı girişikleri mücadelede casuslar tarafından getirilen haberlerle Sasani birliklerine karşı üstünlük elde ettikleri anlaşılmaktadır. Savaş öncesinde istihbarat faaliyetlerinin savaşın seyrini değiştirdiği açıkça görülmektedir.

İstihbarat faaliyetleri insanlık tarihinin başlangıcından itibaren mevcuttur. Günümüzde olduğu gibi geçmişteki devletlerin geleceği açısından istihbarat son derece önemlidir. Bundan dolayı önceden haber almak istihbarat açısından gereklidir. Haber, ham bilgiyi ifade eder. İstihbarat ise elde edilen haberin, bilginin, belgenin belirli bir sistematik içinde işlenmesidir. Bir haberin istihbarata dönüşebilmesi için belirli aşamalardan geçmesi gereklidir. İstihbarat çarkı olarak değerlendirilen bu aşamada öncelikle ham bilgi toplanır. Toplanan ham bilgi tasnif edilerek işlenir. İşlenmiş bilgiler kıymetlendirilerek istihbarat ihtiyaçları doğrultusunda yorumlanır ve yayım aşamalarından geçirilerek değerlendirilir (İlter, 2002, s. 2). Haberin istihbarata dönüşme sürecinde bilgilerin sınıflandırılması söz konusudur. Tasnif edilen bilgilerin doğruluğu tespit edilmek zorundadır. Bu aşamada haberin istihbarat değeri taşıyıp taşımadığı, haber alınan kaynağın güvenilir olup olmadığı ve haberin doğruluğunun tespiti önem taşımaktadır. Bu bilgilerden sonra kesin yargıya varabilmek için yorumlamak gerekir. Bu aşamada haberin istihbarat değeri bulunuyorsa bunun ilgili kurum ve kişilerle paylaşılması gerekmektedir. İlter'e göre bu döngü istihbarat çarkı olarak adlandırılmaktadır (İlter, 2002, s. 3).

Askerî İstihbarat

Devletlerin geleceklerini güvence altına almak, olası sürprizleri önlemek, askerî kuvvetlerini gerektiğinde verimli kullanmak amacıyla uzmanları vasıtasıyla haber toplamaları ve bunları değerlendirerek yorumlamaları pozitif istihbarat olarak tanımlanmakta olup askerî istihbarat bu türdendir. Siyasi, sosyal, ekonomik, biyografik, ilmî istihbarat da bu tür istihbarat arasında yer almaktadır (Yakın, 1969, s. 36). Eski Türklerde devlet ve ordu açısından önemli rol oynayan kılavuzlar vardır. Ögel, bu kılavuzların çok gezmiş ve görmüş olduklarını, askerlik bilgisi ile idari tecrübeye sahip olduklarını belirtmektedir (Ögel, 1979, s. 267). Buradan eski Türklerde askerî kılavuzluğun önemli olduğu ve bilgi toplamak amacıyla belirlenen kişilerin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Askerin önünde giden ve öncülük eden bu kılavuzlara "yezek/yizek" adı verilmektedir (Kâşgarlı Mahmud, 2021, 778). Yırçı sözcüğü rehber, kılavuz, yol gösteren anlamındadır. Yırçilemek ise yol göstermek, kılavuzluk etmek manasındadır (Caferoğlu, 2021, s. 298). Askerî

kılavuzluk sayesinde bilgilerin toplanması ve ilgili yerlere ulaştırılması düşman unsurlara karşı tedbir alınmasını sağlamıştır. Çok gezen ve farklı yerleri görme imkânına sahip olan kılavuzlar, devlet ve ordu içinde önemli olduğu kadar askerî istihbaratın sağlanmasında da etkili olmuşlardır. Yizek/yezek adı verilen kılavuzlar askerin öncü birliğini ifade etmektedir (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 795). Bu kılavuzlar, askerî bilgi ve tecrübeye sahip kimselerden oluşmaktadır. Eski Türklerde askerî teşkilat yapısı ile istihbarat arasında ilişki kurulabilmektedir. Türklerde askerî teşkilatta emir-komuta zinciri içinde küçükten büyüğe veya büyükten küçüğe doğru hiyerarşik bir yapılanma bulunmaktadır (Durmuş, 2005, s. 14).

Savaş öncesinde, esnasında ve sonrasında haberleşme büyük öneme sahiptir. Bu amaçla istihbarat yoluyla bilginin toplanması savaşın seyrini etkileyecektir. İstihbarat yoluyla elde edilen bilgiler savaş düzeninin oluşturulmasını kolaylaştırır. Bir millet veya devlet hakkında askerî alanda yapılacak istihbaratta milletin savaş gücü, değeri, silâhlı kuvvetlerinin doktrinleri, savaş planları, stratejisi, taktikleri, savaş düzeni, teçhizat yapısı gibi durumların bilinmesi önemlidir (Yakın, 1969, s. 42). Sun Zi, ordunun savaş hazırlığı konusunda önemli bilgiler vermektedir. Ona göre askerin konuşlandırılacağı yer özenle seçilmelidir. Ordunun yakınlarında tehlikeli sarp geçitler, bataklıklar, su dolu çukurlar ve çalılıklı korular tuzak veya casusların saklanabileceği yerlerdir. Bundan dolayı bu yerler dikkatle gözlenmelidir. Ağaçların sallanması, otların ezilmiş olması, kuşların uçuşması, vahşi hayvanların kaçışması, toz bulutlarının yükselmesi düşmanın gelmekte olduğunu ve baskın yapacağını gösteren işaretler olarak değerlendirilmelidir (Sun Zi, 2021, s. 26-27). Casusluk haber almak için sıklıkla başvurulan yöntemler arasındadır. Olup bitenler ve olacaklar hakkında önceden bilgi almak, düşmanın durumunu öğrenmek zaman kazandırabileceği gibi hazırlık yapmayı da sağlar. Bu nedenle iyi bir hükümdar için casuslar aracılığıyla elde edilen bilgiler kıymetlidir. Barış ve savaş hâlinde düşmana üstünlük sağlamak amacıyla farklı misyonlara sahip casuslar kullanılmıştır.

Bizans ve Roma, Avrupa Hun Devleti hakkında bilgi toplamak amacıyla istihbarat faaliyetinde bulunmuştur. Elçi ve din adamı olarak bazı casuslar Avrupa Hunlarına gönderilmiştir. 448 yılında İmparator II. Theodosius tarafından Attila'ya bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Bu heyette Bizans tarihçisi Priskos görev almış ve Attila'nın sarayında bulunmuştur. Priskos, Attila'nın özel hayatı ve Hunlarla ilgili bilgiler vermiştir (Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 14). Buradan elçiler aracılığıyla istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı durum sonraki süreçlerde de devam etmiştir. Roma Seferi esnasında Avienus'un önderliğinde Roma valisi Trigetius ve Papa I. Leon, Attila'ya elçi olarak gönderilmiş (Ahmetbeyoğlu, 2017a, s. 142) ve Attila Roma Seferi'nden vazgeçmiştir. Attila'nın seferi sona erdirmesinde casusluk faaliyetlerinin etkisi olmalıdır.

Chang Jen-t'ang, Gök Türklerin Çin esaretinden kurtulmak için 680 yılının mart ayındaki olayları anlatırken Çinlilerin Gök Türklerle karşı kurduğu pusu hakkında bilgiler vermektedir. Onun verdiği bilgiye göre Çinliler, Gök Türklerle karşı kumaz bir plan kurmuşlardır. Çinliler yaptırdıkları arabaların içerisine uzun kılıçlar ve kuvvetli mancınık okları ile teçhizatlı beş dinç asker saklamışlardır. Birkaç yüz zayıf askerin arabaların yanlarında yürümesini sağlamışlardır. Gök Türkler geldiklerinde bu zayıf askerler arabaları terk ederek dağınmık şekilde kaçmışlardır. Gök Türkler arabalardaki yiyecekleri almak için yaklaştıklarında dinç Çinli askerler saklandıkları yerlerden çıkarak Gök Türklerle büyük zayıat vermişlerdir (Chang Jen-t'ang, 1968, s. 125). Gök Türklerin herhangi bir bilgi almadan doğrudan Çinlilere saldırmaları bozguna uğramalarının temel nedenini oluşturmuştur. Bu durum istihbaratın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Eğer Türkler, önceden haber alma imkânı elde etmiş olsalardı büyük bir zayıata uğramamış olacaktı. Bu yenilgi, Gök Türklerin daha sonraki süreçte istihbarata önem vermelerine zemin hazırlamış olmalıdır. Gök Türkler Dönemi'nde yaygın olarak kullanılan gözetleme kuleleri düşmanın gelişini önceden öğrenebilmeyi sağladığı gibi doğru bilginin alınması amacıyla istihbarat faaliyetlerinde de önemli bir yere sahip olmuştur.

İslamiyet'ten önce Türkler askerî faaliyetleri için özel birlikler kurmuşlardır. Savaş zamanında düşman ordusunun sayısını ve durumunu öğrenmek oldukça önemlidir. Gök Türkler savaş zamanında düşman ordusunun durumunu öğrenmek için keşif kolu göndermişlerdir (Koca, 2019, s. 125). Bu durum Orhun Kitabeleri'nde anlatılmaktadır. Bilge Vezir Tonyukuk, Kapgan Kağan devletin başına geçtiğinde uzak mesafelere keşif devriyeleri gönderdiğini aktarmaktadır. Tonyukuk Yazıtı'nda geçen “*yelmeg*” sözcüğü bu keşif devriyelerini ifade etmektedir (Tekin, 2018, s. 82). Eski Türk ordu teşkilatında kullanılan özel birlikler görevlerinde uzmanlaşmış kişilerden oluşmaktadır. Ordugâhın korunmasından sorumlu olan nöbetçilere sakçı denilmektedir (Koca, 2019, s. 126). Sakçı sözcüğü Türkçede bekçi anlamına gelmektedir (Canatar, 2011, s. 54). Sak sak sözcüğü ise nöbetçinin, bekçinin kaleyi ve atı koruyabilmek için uyanık olmasını emreden söz anlamındadır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 483). Sakçılar düşman casuslarının sızma ve sabotaj faaliyetlerine karşı im, yani parola kullanmışlardır. Parolayı bilmeyen kimse ise derhal öldürülmüştür (Koca, 2019, s. 126). İm, orduda başbuğun askerler arasına silah veya kuş adlarından birini belge olarak koyduğu kelimelerdir (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 231).

Diplomatik İstihbarat ve Elçiler

Elçi kavramı Türkçe el, il (kavim, halk, ülke, devlet vb) sözünün -çı, -çi (meslek bildirme) eki ile genişletilmiş şekli ortaya çıkmıştır. Eski Türkçe metinlerde elçi, “haber getirici, haberci, tebliğci, sefir” veya “hükümdarın resmi habercisi” olarak geçmektedir (Saray, 2005, s. 1197). Türkler tarafından

kurulmuş devletlerde siyasi temasları yürüten dış işleri dairesi önemli kuruluşlardan birini oluşturmaktadır (Kafesoğlu, 1993, s. 266). Devletler arasındaki diplomatik ilişkilerde bu kuruluş büyük roller üstlenmiştir. Devletler arasında elçilik heyetleri gidip gelerek diplomatik ilişkilerin gelişmesini sağlamışlardır. Eski Türklerde kurulan diplomatik ilişkiler komşu ülkelerin elçilik heyetiyle birlikte casuslarını da göndermelerini kolaylaştırmıştır. Çinliler, Hunları ve Vusunları kontrol etmek için yoğun diplomasi ve casusluk faaliyetleri yürütmüştür (Altungök, 2012, s. 178). Elçilik heyetleriyle birlikte zengin hediyelerin gönderilmesi hakanın ve maiyetindekilerin gönlünü almakla beraber güvenlerini kazanmayı da sağlamıştır. Çinli prenseslerin kağanlarla evlendirilmeleri birçok casusun bakıcı kılığında Türk ülkesine girmesine neden olmuştur. Türkler, ülkelerindeki casusluk faaliyetlerini önleyecek tedbirlere başvurmaktan kaçınmamışlardır. Casusluk faaliyetinde bulunanlara organ kesimi ve ölüm gibi bedeni cezalar verilmiştir. Ağır suç kapsamına giren casusluk devrin koşullarına göre işkenceli ölüm biçiminde cezalandırılmıştır (Arık, 1995, s. 9). Türkler casusluğu büyük bir suç olarak değerlendirmişler ve ülkelerine gelen casusları tespit ettiklerinde cezalandırmışlardır.

Eski Türkler diplomatik ilişkilere önem vermişlerdir. Diplomasi, uluslararası ilişki ve görüşmeleri kendi çıkarları doğrultusunda yürütme sanatıdır (Şahin, 2022, s. 260). Türkler, casusluk yapmadıkları sürece elçilere dokunmamışlar ancak şüpheli hareketleri görülen yabancı devlet temsilcileri gerekli durumlarda cezalandırılmışlardır (Arık, 1995, s. 32). Türkler, bir başka devlet veya ülke hesabına casusluk yapanları farklı şekillerde cezalandırmışlardır. Hapis, sürgün veya ikamete memur etme ve ölüm bu cezalar arasında sayılabilir. Türkler devletler arası hukukun gereği olarak yabancı diplomatik temsilcilerin dokunulmazlığı ilkesine bağlı kalmışlar ancak yeri geldiğinde ülkenin siyasi ve askerî güvenliğini tehlikeye düşürenleri cezalandırmaktan kaçınmamışlardır (Arık, 1995, s. 34). Eski Türklerde kendi ülkeleri aleyhine başka bir ülke için casusluk yapmak büyük suç olarak kabul edilmiştir. Bu suçu işleyip yakalanan casuslara organ kesme veya idam cezası verilmiştir (Altungök, 2012, s. 179).

İslamiyet'ten önce Türkler dağınık boylar hâlinde yaşamlarının sürdürürlerken Asya Hunları ile birlikte teşkilatlı bir yapıya kavuşmuşlar, tek bir bayrak altında birleşerek devletleşmişlerdir. Hunlarda başka devletlerle siyasi işleri yürüten dış işleri dairesi önemli kuruluşlardan biridir (Kafesoğlu, 1993, s. 266). Mete (Mo-tun/Mao-tun/Mo-tu), dağınık hâldeki 26 boyu birleştirerek Asya Hun Devleti'ni kurmuştur. Asya Hun Devleti'nin kurulmasından sonra başta Çin olmak üzere komşu devletlerle diplomatik ilişkiler kurulmuş, karşılıklı elçilik heyetleri gidip gelmiştir. Mete MÖ 209 yılında tahta çıktıktan sonra ilk elçilik heyeti Tunguzlardan gelmiştir. Asya Hunlarının kurulmasından sonra gerçekleşen ilk diplomatik görüşmede Tunguzlar, Mete'den bin mil koşabilen atının kendilerine verilmesini

istemişlerdir. Mete, devletin ileri gelenlerinin konuyu görüşmelerini istemiştir. Devletin ileri gelenleri konuyu müzakere etmişler ve bu atın Hunların çok değerli bir atı olduğundan dolayı Tunguzlara verilemeyeceğini belirtmişlerdir. Mete ise, bir atın komşu devletten üstün tutulamayacağını ifade ederek bu atı Tunguzlara vermiştir. Tunguzlar yeniden Hunlara bir elçi daha göndererek Hun hakanı Mete'den hatunlarından birisini istemiştir. Mete, devlet büyüklerinin konuyu müzakere etmesini istemiştir. Devlet büyükleri Tunguzların bu isteğine kızarak onlarda ahlak denilen bir şey olmadığını, Tunguzlara taarruz edilmesini istemişlerdir. Mete ise hatun kişinin komşu bir devletten üstün tutulamayacağını belirterek sevgili hatununu Tunguzlara göndermiştir. Tunguzlar yeni bir elçi göndererek iki ülke arasında bulunan terk edilmiş bir bölgeyi Mete'den istemişlerdir. Mete devlet büyüklerinin konuyu müzakere etmesini istemiştir. Devlet büyükleri, terk edilmiş çorak bir arazinin verilmesinin bir öneminin olmadığını belirtmiştir. Mete bu duruma çok kızmış, devletin temeli olan toprak parçasının verilemeyeceğini belirtmiş, bu toprağı Tunguzlara verelim diyenlerin başını kestirmiştir (Ögel, 2015a, s. 158-159). Mete, ülkenin dört bir yanına haber göndererek herkesin derhal orduya katılmasını istemiş ve Tunguzlara karşı büyük bir sefer düzenlemiştir (Pamir, 2022, s. 11).

Asya Hun Devleti'nin kurulmasıyla birlikte komşu devletlerle diplomatik ilişkiler başlamıştır. Hunlar diğer devletlerle ilişkilerinde elçiler kullanmış ve bu devletlerden gelen elçileri kabul etmişlerdir. Bir devletin elçilik heyeti göndererek diplomatik ilişki kurması, o devletin hukuki ve siyasi varlığının tanınması anlamına gelmektedir. Asya Hunlarının merkezinde çeşitli dillerde konuşan ve yazan kalabalık bir heyet yer almıştır (Kafesoğlu, 1993, s. 266). Çin kaynaklarının Hun elçilerinin yanlarında yazılı itaatnameler taşıdıklarını belirtmeleri (Onay, 2018b, s. 148), Hunların diplomatik ilişkileri müzakereye dayalı ve yazılı biçimde sürdürdüklerini göstermektedir. Gökalp'e göre il sözcüğü hem sulh hem de devlet manasındadır. Bu açıdan elçi tabiri sulhçu kavramıyla ifade edilmektedir (Gökalp, 1976, s. 183). Elçilerin görevleri diplomatik yollarla iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmek, barışa hizmet etmek ve devletlerin birbirlerine karşı hukuki varlıklarını kabul ettirmektir (Onay, 2018a, s. 223).

Elçilik heyetleri her türlü konu ile ilgili talepleri getirebilmiştir. Eski Türklerde elçilik heyetleri, devlet yönetimi ve dış ilişkiler bakımından önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Bu heyetler diplomatik ilişkileri geliştirmekle beraber bünyelerinde yer alan casuslar, gittikleri ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik, dinî, kültürel vb. durumları hakkında bilgiler toplayarak kendi ülkelerine istihbarat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Elbetteki heyetler içinde yer alan bütün kimseleri istihbarat faaliyetinde bulunacak casuslar olarak nitelendirmek doğru değildir. Heyetlerin içinde gizli görevle gönderilmiş casusların bulunduğu da bir gerçektir.

Asya Hun Devleti'nin kurulmasından sonra Çinliler Mete'ye elçilik heyeti göndermişlerdir. Çin İmparatoru Kao-tsu, MÖ 201 yılında Hunlara saldırmaya karar vermiş ancak bilgi toplamak amacıyla on kişiden oluşan bir elçilik heyeti göndermiştir (Onay, 2018a, s. 224). Bu elçilik heyetinin görevi Hunlarla Çinliler arasındaki diplomatik ilişkiye sağlamak değildir çünkü heyetin içinde bulunanlar birer casus ve gözlemci idiler. Bunların asıl görevi, Hun ordusunun durumunu öğrenmektir (Koca, 2019, s. 282). Mete, Çin elçilik heyetinin diplomatik ilişki kurma niyetinde olmadığını, istihbarat amacıyla Hun ülkesine geldiğini anlamış ve bu doğrultuda tedbirler almıştır. Mete, Hun ordusunun durumunu zayıf göstermek amacıyla karargâhında yaşlılar ve çocuklar, zayıf ve sıksa atları bırakmıştır. Çin elçilik heyetindeki casuslar bu durumu döndüklerinde Çin imparatoruna bildirmişlerdir. Mete'nin uyguladığı stratejik taktik yanlış istihbarata neden olmuştur. Çin imparatoru, casusların getirdiği bilgiden memnun olmakla beraber Mete'nin karargâhına yeni bir casus daha göndermiştir. Bu casus, Mete'nin Çin imparatorunu yanıltmaya yönelik tutumunu anlamıştır. Çin imparatoru casusun getireceği bilgiyi beklemeden fırsattan istifade ederek Hunların üzerine hareket etmiş ve Hunların karşısında bozguna uğramıştır. Mete'nin bu taktiği diplomatik ilişkilerde uygulanan istihbarat olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Hunlar, düşmanları Çinlilere karşı yanıltıcı ve aldatici bilgiler vermiş, casusların yanlış bilgiyi ülkelerine götürmelerini sağlamışlardır. Çin İmparatoru Kao-tsu yenilginin şokunu atlattıktan üç yıl sonra devlet meclisini toplamış ve çareler aramaya başlamıştır. Çin imparatorunun komutanlarından birisi, imparatorun kızının Mete'ye eş olarak verilmesi gerektiğini, her yıl Hunlara vergi olarak değerli hediyeler gönderilmesini tavsiye etmiş; Çinli prensesten doğacak çocuklardan birisinin veliht olacağını, Mete'nin yerine geçeceğini ve böylece Hunların kontrol altına alınabileceğini belirtmiştir (Atalay, 2014, s. 109). Çin imparatoru bunun üzerine bu komutanı Hunlara göndermiş ve iki devlet arasında MÖ 198 yılında Hoçin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada Hun Hakanının Çinli bir prensesle evlenmesi, Çinlilerin Hunlara belirlenen miktarlarda ipek, şarap, pirinç ve yiyeceklerden her yıl vermesi, iki devletin birbirleriyle eşit olduğunun kabul edilmesi ve Çin Seddi'nin iki ülke arasında sınır olarak belirlenmesi karara bağlanmıştır (Onay, 2018a, s. 224). Hoçin Antlaşması, Orta Asya Türk tarihinin bilinen ilk milletler arası antlaşmasıdır. Diplomatik ilişkiler ve karşılıklı elçilik heyetlerinin gidip gelmesi sonucunda imzalanan bu antlaşma ile Hunların siyasi ve hukuki varlıkları tanınmıştır. Çin, Hunlara vergi veren bir devlet durumuna gelmiştir. Çin açısından onur kırıcı kabul edilen bu antlaşma, Hunlar lehinde gelişmiş ve uygulanmıştır (Onat, 1987, s. 612). Mete, Çinli prenses ile evlenmiş ve uzun sürecek olan barış ortamı tesis edilmiştir. MÖ 135 yılında Çin İmparatoru Wu-ti zamanında yapılan antlaşmaya kadar askerî ve siyasi üstünlük Hunların elinde olmuştur (Onay, 2018a, s. 225).

Hunların Çinlilerle kurdukları diplomatik ilişkilerde elçilik heyetlerinin dışında bizzat Hun hakanları Çin'e gitmeleri ağır ekonomik yük

oluşturmuştur. Çinli devlet adamları Hun hakanlarının ziyaretinin gereksiz masraf olacağı ve Çin'e uğursuzluk getireceği görüşündedirler. Çinliler bu ziyaretlerin ekonomik g getireceğini bilmelerine rağmen siyasi üstünlüğü elde tutmak için bu külfete katlanmak zorunda kalmışlardır. Hunlara gönderilen elçiler marifetiyle hakanın ziyaretine eşlik edecek maiyetinin belirli sayıda tutulması istenmiştir. Hun hakanına ve beraberindekilere verilecek hediyeler Çin ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Onat, 1987, s. 617).

Gök Türk Devleti'nin kurulmasıyla diplomatik ilişkilere önem verilmiş ve devletler arası ilişkiler elçilik heyetleri marifetiyle yürütülmüştür. Gök Türklere gönderilen ilk elçi Soğdlu An Nuo-p'ant-t'ao'dur (Onay, 2018b, s. 146). Soğdlu elçi 545 yılında Batı Wei topraklarından Gök Türklerin Aşına ailesine gönderilen elçilik heyetinin başkanlığını yapmıştır (Mori, 1983, s. 343). Bu dönemde Gök Türk Hakanı Bumin'in yanında Soğdluların olduğu bilinmektedir. Çinliler Soğdlu tüccarları elçi olarak göndermekle Gök Türklerle ilişkilerini kolaylaştırmayı amaçlamışlardır. Çinlilerin Soğdlu tüccarları tercih etmelerinin sebebi onların Gök Türkleri çok iyi tanınmaları ve onlarla iyi münasebet kurmuş olmalarıdır (Taşağıl, 2017, s. 185). Buradan Gök Türk Kağanlığı içindeki Soğdların rolünün sadece ticari alanda kalmadığı anlaşılmaktadır. Soğdlar siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda Gök Türkleri istedikleri gibi yönlendirmişlerdir (Mori, 1983, s. 350). Çinlilerin Soğdlu bir elçiyi Gök Türklere göndermelerinin temelinde bu durumun yattığı görülmektedir. Çinliler, Türklerin arasında etkili olabilecek kişileri özellikle seçmiş olmalıdırlar. Batı Wei topraklarından Türklere gelen elçi An Nuo-p'ant-t'ao, büyük bir coşku ve hürmetle karşılanmıştır. Orada bulunanlar büyük bir devletten elçi geldiğini ve yakında kendi devletlerinin yükseleceğini belirterek birbirlerini tebrik etmişlerdir. Halkın moralinin yüksek olduğunu gören Bumin Kagan, elçiyi hediyelerle ülkesine göndermiştir (Gumilev, 1999, s. 49). Elçi An Nuo-p'ant-t'ao'nun Türk dilini çok iyi bilmesi onun özellikle seçilmesinde etkili olmuştur. Bu yönüyle diplomatik ilişkilerde aynı dilin konuşulabilmesi taraflar arasında iletişimi kolaylaştırabilecek niteliktedir. Onay'a göre bu elçinin gönderilmesinde Çin'deki devletlerin siyasi ve iktisadi durumlarının da etkisi bulunmaktadır. 545 yılında Bumin'in Çin ile ticari ilişkiler kurmak istemesi, Gök Türklerle Soğdlar arasındaki ilişkinin ticari temele dayandığını göstermektedir. Soğdlar özellikle 4. yüzyıldan sonra Çin merkezli İpek Yolu ticaretinde etkin rol oynamadıklarından Gök Türklerin iktisadi menfaatler bekledikleri anlaşılmaktadır. Elçinin gönderilmesi siyasi düzen ve uluslararası rekabetin belirleyici hususlarından birini oluşturmaktadır. Çin'deki Batı Wei Devleti'nin Soğdlu bir elçiyi göndermesi uluslararası ilişkilerde onların etkinliğini kullanmak istemesiyle ilgili olmalıdır (Onay, 2018b, s. 147).

Gök Türk Devleti'nin hukuki ve siyasi varlığı tanındıktan sonra Mverannehir ile Baktriya Bölgesi'nde hüküm süren Akhunlar, kurdukları

temas neticesinde Çin'e elçilik heyeti göndermişlerdir. Akhunlar, Çin'deki Batı Wei imparatoruna 555 ve 558 yıllarında elçilik heyeti göndermişlerdir. Onay'a göre bu elçilik heyetinin amacı İstemi Yabgu'ya karşı ittifak arayışıdır (Onay, 2018b, s. 149). Akhunlar Çinlilerle diplomatik temas kurmuşlarsa da bu çok uzun sürmemiştir. Akhunların yıkılmasıyla Gök Türkler Sasanilerle diplomatik ilişkiler kurmuşlar ve taraflar arasında elçilik heyetleri gidip gelmiştir. Gök Türkler, Maniakh başkanlığında Soğd elçilik heyetini Sasanilere göndermiştir. Her ne kadar Gök Türkler Sasanilerle diplomatik ilişkiler kurmak amacıyla elçiler göndermişlerse de bekledikleri ilgiyi göremedikleri gibi isteklerini de elde edememişlerdir.

Gök Türklerde diplomatik ilişkiler ve elçilik faaliyetleri devletin doğu kanadında olduğu gibi batı kanadında da devam ettirilmiştir. Devletin batı kanadından sorumlu İstemi Yabgu 568 yılında Bizans'a bir elçilik heyeti göndermiştir. Soğdlu Maniakh başkanlığındaki bu elçilik heyeti, Bizanslılar tarafından çok iyi karşılanmıştır çünkü onların elçi kabulü için resmi makamları vardır. Onlarla müzakerelere girişirler, gerekirse elçilik heyetini imparatorun katına çıkarırlardı. Bizans Sarayı'nda bulunan görevliler Maniakh'a ilgi göstermişler, onun getirdiği mektubu okutmuşlar, onu uzak memleketlerin teşkilat yapısı ve siyasi durumu hakkında sorguya çekmişlerdir (Lıgeti, 1986, s. 62). Elçilik heyetinin sorgulanması Bizanslıların diplomatik yollarla istihbarat faaliyetinde bulduklarının açık ve net göstergesidir. Bu yolla Bizanslılar, Orta Asya'nın topografyası, siyasi durumu gibi konular hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmışlardır. Bizanslıların elçilik heyetini sorgulamaları onların istedikleri istihbarata ulaşmalarını sağlamıştır. Gök Türk elçileri Bizanslılara Akhunları bozguna uğratarak tamamen hükümleri altına aldıklarını anlatmışlardır. Bizanslılar bu dönemde Akhunlarla ve Avarlarla münasebete giriştiklerinden onlar hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı ne kadar ayrıntılı bilgi sahibi olabilirlerse kendileri açısından sonucun iyi olacağını düşünmüşlerdir. Bizanslılar Gök Türk elçilik heyetini sorgulayarak diplomatik yolla istihbarat faaliyeti yapmışlar ve bu faaliyetin neticesinde kendileri için oldukça kıymetli bilgilere ulaşmışlardır. Bizanslılar yaptıkları sorgulama sonucunda Avarların bir kısmının eski yurtlarında kaldığını, Gök Türk egemenliğinde yaşadığını, batıya göç ederek Bizanslılara sığınanların ise yirmi bin civarında olduğunu öğrenmişlerdir (Lıgeti, 1986, s. 62). Gök Türklerin gönderdiği elçilik heyetine karşı Bizans bir ittifak antlaşması yapmak üzere 569 yılında Zemarkhos başkanlığındaki bir heyeti Gök Türklerle göndermiştir (Onay, 2018b, s. 151). Zemarkhos başkanlığındaki Bizans elçilik heyeti Gök Türkler tarafından çok iyi karşılanmıştır (Saray, 2005, s. 1202). Zemarkhos, Tanrı Dağları'nın kuzeyinde, Karaşar'ın kuzeybatısında, yukarı Yulduz'un sarp bir vadisi içinde bulunan yazlık merkezde İstemi Yabgu tarafından kabul edilmiştir (Grousset, 2022: s. 99). Elçiler getirdikleri hediyeleri kağana sunduktan sonra Zemarkhos iki ülke arasındaki dostluğu belirten bir konuşma yapmıştır. Gök Türk Hakanı, Zemarkhos'u İranlılara karşı yapılacak bir akında kendisine refakat etmesini

sağlamıştır. Böylece iki devlet arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır (Lıgeti, 1986, s. 64-65).

Bizans İmparatorluğu ile Gök Türk Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler Zemarkhos'tan sonraki dönemde de devam etmiş, 568-576 yılları arasında diplomatik temaslar sıklaşmıştır. Menandros bu dönemde Gök Türk ülkesine beş elçilik heyetinin gönderildiğini kaydetmektedir (Sinor, 2000, s. 408). Gök Türklere elçi olarak Teofilakt Simokatta gönderilmiştir (Onay, 2018b, s. 151). Zemarkhos, İstanbul'a dönerken İstemi, Bizans başkentine ikinci bir elçi, Anankast'ı göndermiştir. Bizanslılar da ona sırasıyla Eutychios'u, Valentinus'u, Herodien'i ve Kilikyalı Paul'u göndermiştir (Grousset, 2022, s. 99). Gök Türk Devleti'nin diplomatik ilişkileri devam ettirme çabası devletler arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesini sağlayacak niteliktedir. Bu bağlamda Gök Türk ülkesine 576 yılında Valentinus başkanlığında gönderilen elçilik heyeti devletler arası ilişkilerin gelişmesine katkı sağladığı gibi elçilerin dokunulmazlığı vurgusunu ön plana çıkarmıştır. Valentinus'un daha önce varılan antlaşma hükümlerini yenileme talebini Gök Türklere bildirmesi ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Türk-Şad, yeni bir antlaşma yapmanın gereksiz olduğunu sert bir dille belirtmiştir. Bu tepkiden oldukça korkan Bizans elçisi Valentinus, Gök Türk hükümdarına *“Ey Türk prensi, senin elinde ölmek kolay, sen büyük bir hükümdarsın. Doğru yoldan ayrılmayan elçiye zeval olmaz. Sen bizleri öldürecek olursan tarih senin hakkında iyi şeyler yazmaz.”* sözleriyle karşılık vermiştir (Saray, 2005, s. 1202). Elçi Valentinus'un bu sözlerinden sonra Gök Türk hükümdarı yumuşamış ve onun gönlünü alacak sözler söylemiştir. Gök Türklere gönderilen elçilik heyetleri arasında Valentinus'un önemi büyüktür. Valentinus ülkesine dönerken kendisine 106 Türk eşlik etmiştir (Sinor, 2000, s. 408). Bizans İmparatorluğu ile Gök Türkler arasındaki diplomatik ilişkiler devam etmiş, karşılıklı elçilik heyetleri iki ülke arasında gidip gelmişlerdir.

7. yüzyılda Çin'deki T'ang Hanedanlığı Dönemi'nde Gök Türk Devleti ile diplomatik devam etmiştir. Gök Türkler başka ülkelere gönderdikleri elçileri konusunda dikkatli davranmışlardır. Özellikle İpek Yolu ve iktisadi hayatı ilgilendiren konularda Soğdlardan faydalanmışlardır. Çin ile olan ilişkilerinde ise özellikle Aşina sülalesine mensup kimseleri elçi olarak göndermişlerdir (Onay, 2018b, s. 154). Çin kaynaklarının belirttiğine göre Shih-pi Kagan, K'ang-şao'li'yi elçi olarak Çin'e göndermiştir. Çin imparatoru elçilik heyetini sarayın kapısında karşılamıştır. K'ang-şao-li, Çin imparatoruna Shih-Pi Kağan'ın mektubunu vermiştir. Elçilik heyeti imparatorun huzuruna kabul edildiklerinde onlara daha çok saygı gösterilmiştir (Mau-tsay, 2019, s. 488). Bu dönemde Çin'e gönderilen bir diğer elçi hükümdar ailesinden olan Aşina Ssu-mo'dur (Onay, 2018b, s. 154). Aşina ailesine mensup kimselerin Çin'e elçi olarak gönderilmesi diplomatik ilişkilere önem verildiğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda

diplomatik istihbaratın sağlanmasında ve gizli bilgilerin öğrenilmesinde de etkilidir. Güven ortamının tesis edilmesi ve saray mensubu kimselerin elçi olarak gönderilmesi istihbaratın yapılmasında önemlidir. Aynı şekilde Çinliler de Gök Türk ülkesine saray mensubu kimselerin gönderilmesine özen göstermişlerdir.

Uygur Devleti kurulduktan sonra en yoğun diplomatik ilişkilerini Çin'deki T'ang Hanedanlığı ile gerçekleştirmiştir. Uygur Devleti'nin ilk kağanı Kutluk Bilge Köl Kagan başa geçtikten sonra Çin'e elçiler göndermiştir (Gömeç, 1997, s. 23). Uygurlarla Çinliler arasındaki diplomatik ilişkilerin temelini siyasi ve iktisadi konular oluşturmaktadır. Uygurların siyasi bağımsızlığının tanınmasında Çinlilerle kurulan diplomatik ilişkilerin payı bulunmaktadır. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler elçiler vasıtasıyla kurulmuş ve bu ilişkiler ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Çin kaynakları Uygurlarla kurdukları diplomatik ilişkiler ve elçilik faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir. Çandarlıoğlu, Uygurların sayıca az olmalarına rağmen Çin topraklarında rahatlıkla hareket edebildiklerini, Uygur elçilerinin törenlerle ağırlandıkları Çin imparatoru ile aynı seviyede oturduklarını ve yıllık vergi gönderdiklerini belirtmektedir. Buna mukabil Çin elçileri ise gayet soğuk karşılanmışlardır (Çandarlıoğlu, 1977, s. 38). Saray ise Çandarlıoğlu'nun görüşüne zıt bir tez ortaya koymaktadır. Ona göre bu dönemde Çinliler, Türk elçilerine soğuk davranmışlardır. Çin'den Uygur ülkesine gelen elçiler kendi ülkelerinde elçilere soğuk davranıldıklarını bildiklerinden kendilerine de o şekilde davranılacağını düşünmüşler ve temkinli davranmışlardır. Uygurlar tarafından düşündükleri gibi karşılanmayan Çinli elçiler görevlerini yerine getirdikten sonra ülkelerine dönmüşlerdir (Saray, 2005, s. 1202). Diplomatik ilişkilerin önemli bir ayağını oluşturan ve protokol kuralları bakımından devletler arası ilişkileri etkileyebilecek nitelikte olan elçilerin karşılanması meselesiyle ilgili farklı görüşlerin bulunması karşılıklı mütekabiliyet esasına göre yürütülmüş olmalıdır. Eğer taraflar arasında diplomatik üslup ve davranış bakımından mesafeli davranılması ilişkilerin kesintiye uğramasına neden olabilecek niteliktedir. Bu bağlamda elçilere davranış biçiminin protokol kuralı gereği olduğu göz ardı edilmemelidir. Eğer öyle olsaydı taraflar arasında belirli dönemlerde elçilik heyetleri gidip gelemezdi.

Haraç sunmak, isyan veya işgal durumunda Uygurların Çinlilere yapacakları askerî yardımları konuşmak, kağan veya hatunun ölümünü bildirmek, istek ve talepleri belirtmek amacıyla Uygurlardan Çin'e elçiler gönderilmiştir (Onay, 2018c, s. 502). Uygurlardan Çin'e gönderilen elçilerin belirli zaman dilimlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Uygur elçileri genellikle kış veya ilkbahar mevsiminde Çin'e gitmişler ve bu yolla iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin gelişmesini sağlamışlardır. Bu diplomatik ilişkiler siyasi evlilikler yoluyla iki devlet arasında akrabalık ilişkilerinin tesis edilmesine zemin hazırlamıştır. Siyasi evlilikler casusluk faaliyetinin

yürütölmesini kolaylaştıran gelişmelerdir. Özellikle Çinli prenseslerle Uygur ülkesine casusluk faaliyetinde bulunmak için gelenlerin olduğu bilinmektedir. Uygurlar 752 senesinde Üç Karlıkları ve Çikleri itaat altına almışlardır. Bu durum şine Usu Yazıtı'nda anlatılmaktadır. Yazıtta Moyen Çor'un Çiklere karşı bin adam gönderdiği, İsi ülkesine Azlardan birini gönderdiği, bir keşif kolu düzenleyerek Kırgızları ve İsileri kontrol ettiği anlatılmaktadır. Moyen Çor, Oğuzlar tarafından Kırgızlara gönderilen casusu yakalayarak ondan öğrendiği bilgi sayesinde Bolçu Nehri kıyısında Üç Karlıkları mağlup etmiştir (Gömeç, 1997, s. 29-30). 755 yılında T'ang Hanedanlığı'nda yaşanan An Lu-Shan İsyanı ile Çin imparatoru itibarını kaybetmiş, Uygurlardan isyanın bastırılması konusunda yardım talep etmiştir. Çin imparatoru Uygurlarla iyi ilişkiler kurmak amacıyla elçilik heyeti göndermiştir. Diplomatik görüşmeler sonuç vermiş, Uygurlar isyanın bastırılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu yardımlar karşısında Uygurların Çinlilerden bazı ayrıcalıklar elde ettikleri kuşkusuzdur. An Lu-Shan İsyanı'nın bastırılmasında etkili olan Uygur kağanına, T'ang hükümdarı Tang Suzong kendi öz kızı olan prenses Ningguo'yu gelin olarak göndermiştir (Aydın, 2021b, s. 250). Moyen Çor'un her yıl düzenli olarak Çin'e elçiler gönderdiği bilinmektedir (Onay, 2018c, s. 504). An Lu-Shan İsyanı'nın bastırılmasından sonra Uygurlarla Çinliler arasındaki diplomatik ilişkiler artarak devam etmiştir. Bu durum Uygurlarda siyasi, sosyal, dinî, askerî ve ekonomik alanlarda değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Uygur hakanları Çin Sarayı'na kız verip oradan kız almışlardır. Çin hükümetleri Çinli prenseslerin hatun olmalarında ısrarcı olmuşlar, Uygurlar bu durumu yadırgamamışlardır (Kafesoğlu, 1993, s. 267). Çin yıllıkları Çin imparatorunun kızının Moyen Çor ile diplomatik ilişkiler neticesinde gerçekteşen evlilikleri hakkında bilgiler vermektedir. Çin yıllıkları prensesin Çin Sarayı'ndan Uygur hakanının ordugâhına 758 yılındaki bir merasim ile gittiğini yazmaktadır. Çin heyetinde prensesin yanı sıra prensler, vezirler, devletin üst düzey yöneticileri yer almıştır. Çin imparatoru kızını Uygur sınırına kadar bizzat kendisi geçirmiştir. Gelin, Uygur Sarayı'nda büyük bir merasimle karşılanmıştır. Bu merasimin ardından heyettekiler Moyen Çor'un huzuruna başka merasimlerden ve sorguya çekildikten sonra kabul edilmişlerdir (Su, 1938, s. 14-15). Bu sorgulama, diplomatik istihbarat elde etmek amacıyla yapılmış olmalıdır çünkü heyetin içinde yer alanların amaçlarının casusluk yapmak olup olmadığı Uygurlar tarafından öğrenilmeye çalışılmıştır.

An Lu-Shan İsyanı ile yeni bir boyut kazanan Çin-Uygur ilişkileri diplomatik olduğu kadar askerî ve dinî bakımdan da önemli sonuçlar doğurmuştur. İsyanın bastırılmasında etkili olan Uygurlar, askerî üstünlüklerini Çinlilere kabul ettirmişlerdir. 762 yılındaki Loyang Seferi esnasında Mani rahipleri Böğü Kağan ile tanışmışlar, onunla birlikte dört rahip Uygur başkentine gelmiştir. Böğü Kağan, bu dini resmen kabul etmiştir (Taşağıl, 2020, s. 92). Aynı yıl Çin'den Uygur başkentine bir elçi gelmiştir.

Böğü Kağan, Çin elçisine Çin’de imparatorun kalmadığını ve böyle bir elçinin gönderilmesine nasıl cesaret edildiğine şaşırarak elçiye hakaret etmiştir (İzgi, 1986, s. 20).

763 yılında Böğü Kağan, Manihaizm’i devletin resmi dini olarak açıklamıştır. Bu yeni dinin propagandası Soğdlu vaizler tarafından desteklenmiştir (Onay, 2018c, s. 509-510). İzgi, Manihaizm’in Uygurlar arasında yayılmasında dört rahipten ziyade Soğd tüccarlarının büyük rolü olduğunu belirtmektedir (İzgi, 2000, s. 19). Buradan Soğdlu tüccarların sadece ticaretle değil aynı zamanda dinî hayatta da etkin rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Uygurlar Manihaizm’i benimsemekle kalmamışlar, bu dinin Çin’de yayılması için girişimde bulunmuşlardır. 768 yılında Loyang’da T’ang imparatoru Mani tapınaklarının kurulması emrini vermek zorunda kalmıştır (Selçuk, 2020, s. 111). 780 yılında Böğü Kağan’ın veziri Tun Baga Tarkan tarafından öldürülmesinden sonra Çinliler ile olan ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Tun Baga Tarkan’ın başa geçmesi Çinliler tarafından olumlu karşılanmıştır. Bundan sonraki süreçte Uygurlarla Çinliler arasındaki diplomatik ilişkiler ve elçilik faaliyetleri devam ettirilmişse de Uygurlar Manihaizm’in yayılması amacıyla çalışmalarını sürdürmüşlerdir. 807 yılında bir Uygur elçisi, Loyang ve Tai-yüan şehirlerinde Mani tapınakları kurmak için izin istemiştir (İzgi, 1986, s. 26-27). Uygurların tapınak yapmak için izin istemeleri ile elçiler göndermeleri dinî bir gerekçeye dayalı değildir. İktisadi faaliyetler ile tapınakların inşa edilmesi arasında doğrudan ilişki kurmak mümkündür. Uygur Devleti’nin yıkılmasıyla Manihaizm’in yasaklanması bu mekânların dinî ibadet merkezi olmasının yanında tüccarların ticaret yaptıkları yerlerdir (Onay, 2018c, s. 511).

Uygurlar Çin dışında başka bölgelere de elçiler göndermişlerdir. Uybat Yazıtları, Uygurların diplomatik ilişkilerinde elçilerin önemli olduğunu göstermektedir. Bu yazıtlar, Uybat Nehri civarında bulunmuş olup beş adettir (Orkun, 1994, 142). Uybat I Yazıtı’nda Türgişlerin Kara Hanı’na elçi olarak gönderilen Çavış Tun Tarkan’ın adı geçmektedir. Bu yazıtta Çavış Tun Tarkan’ın elçi olarak Kara Han’a vardığı ancak gidip gelmediği belirtilmektedir (Aydın, 2021a, s. 112).

Uygurların diplomatik ilişkilerinde Tibet’e elçiler gönderdiği tarihî vesikalardan anlaşılmaktadır. 1283 numaralı Pelliot yazmaları içerisinde 787-843 yılları arasında Tibet’e gönderilen beş Uygur elçisinin raporları tespit edilmiştir (Gömeç, 1997, s. 12). Bu raporlar Uygurlarla kurulan diplomatik ilişkilerin somut delillerini oluşturmaktadır.

Muhafız Birlikleri ve Askerî İstihbarattaki Yerleri

Eski Türkler, devlet teşkilatlanmasına önem vermişler, tarihin en eski zamanlarından itibaren teşkilat yapılarının gelişmesi için çaba harcamışlardır. Hunlardan itibaren Türkler gerek kendi modellerine göre gerekse komşu devletlerdeki uygulamaları örnek alarak teşkilat yapıları meydana

getirmişlerdir. Türklerde askerî yapı hem devletin temelini hem de güç kaynağını oluşturmaktadır. Eski Türklerde askerlik özel bir meslek olarak görülmemiştir. Bu durum Türklerin savaşçı bir millet olmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Türklerin savaşçı unsuruna sü, çeriğ, er ve urungu adı verilmektedir. Gök Türk kağanlarının bahadırlardan seçilmiş özel bir muhafız birliği bulunmaktadır. Bu muhafız birliğinin askerleri böri (kurt) adıyla anılmıştır (Koca, 2019, s. 123). Bu birlikler çeviklik, dayanıklılık, atılganlık, cesaret ve mücadele azminden dolayı Gök Türk Dönemi'nde böri birlikleri adıyla anılmışlardır (Durmuş, 2020, s. 97). Savaş sanatını çok iyi bilen bu birlikler aynı zamanda strateji ve istihbarat konusunda da maharetli kişilerden oluşmaktadır. Gök Türk Devleti'nde söz konusu muhafızlar Aşina ailesinden geldikleri için börü (Çince Fu-li) olarak anılmışlardır (Taşağıl, 2019, 153). Böri sözcüğü Orhun Kitabeleri'nde tek bir yerde (Ergin, 1983, s. 69) geçmektedir. Köl Tigin Yazıtı'nda "...kangım kağan süsi böri teğ ermiş, yağısı kony teğ ermiş..." (Tekin, 2018, s. 40) ifadesinde babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları koyun gibi imiş denilmektedir. Bu ifadede geçen böri sözcüğü ile teşkilatlı bir yapıya sahip oldukları ve askerlerin kurda benzetildikleri anlaşılmaktadır. Gömeç, Türklerde devlet kurucusu olan iki aileden birisinin börülüler (A-sih-na), diğerinin de arslanlar (A-shih-te) olduğunu belirtmektedir. Çin yıllıklarında Gök Türklerin menşei hakkında efsaneler anlatılırken onların Hunların soyundan geldikleri ve bir boyu oldukları belirtilmektedir. Börülü adlı bir aileden türedikleri ve daha sonra çoğalarak oymaklar hâlinde yaşadıkları anlatılmaktadır (Gömeç, 2001, s. 77). Türk kültüründe kurt (börü) önemli bir yere sahip olup Türk soyu kurda bağlanmaktadır (Durmuş, 2011, s. 67). Türklerin kurttan türedikleri efsane biçiminde anlatılagelmektedir. Efsaneye göre Türk çocuğunu besleyip büyüten kurttur (Kahraman Çinar, 2022, s. 1210). Kurt (böri/börü) sözcüğünü Türkler hem ad hem de unvan olarak kullanmışlardır (Durmuş, 2024, s. 4). A-shih-na'nın kurt ile alakası aşağı yukarı herkes tarafından kabul edilmektedir. Arslan da büyük ihtimalle A-shih-te ailesinin sembolü olabilir (Gömeç, 2001, s. 78). Türk kültür çevresinde arslan, askerî hayatta ön plana çıkmıştır. Gök Türkler Sind-Hint tarafına yaptıkları fetih harekâtının ardından arslanları sürü biçiminde düşman güçlerine karşı saldırtmayı öğrenmişlerdir (Durmuş, 2024, s. 4). Gök Türk Devleti'nin Çin esaretinden kurtulmasında ve yeniden teşkilatlı bir yapıya sahip olmasında A-shih-na ve A-sheh-te ailelerinin büyük öneminin olduğu bilinmektedir. Soy mensubiyeti ile sembolleşen yapılar devlet teşkilatı içerisinde önemlidir. A-shih-na ailesinin sembolü olan börü, devlet teşkilat yapılarının adlandırılmasında da ön plana çıkmaktadır.

Gök Türkler, Çin, Tibet, Hindistan, Bizans gibi farklı devletlerle etkileşim hâlinde olmuşlar ve bu devletlerin teşkilat yapılarını tanıma fırsatı bulmuşlardır. Bu bağlamda Gök Türkler devlet yönetiminde olduğu kadar askerî, stratejik, istihbarat gibi alanlarda da teşkilatlanmaya önem vermişlerdir. Gök Türklerde muhafız birliği olarak varlığı bilinen böri

birlikleri, ilk istihbarat teşkilatı olarak değerlendirilmekte ve börü budun olarak anılmaktadır (Bektan, 2022, s. 41). Eski Türklerde istihbarat ve haber alma teşkilatı olarak değerlendirilen börü budun'un kurulup kurulmadığı, devlet hayatındaki etkileri gibi konular tartışmalıdır. Bektan, börü budun'un çeşitli ajanlarla bilgi toplamak ve sabote etmek gibi işler için kullanıldığını, İltiş Kağan'ın on yedi kişiyle bir birlik kurmaya karar verdiğinde bu teşkilat yapısının ortaya çıktığını belirtmektedir (Bektan, 2022, s. 42). Türkler kısmen de olsa Çinlilerin posta ve casusluk teşkilatını örnek almışlardır (Altungök, 2012, s. 173). Eski Türkler, içeride ve dışarıda meydana gelen gelişmeleri takip etmek için haberleşmeye önem vermişler ve istihbarat yoluyla bilgi akışının sağlanması amacıyla teşkilatlanmaya gitmişlerdir. Casusluk faaliyetleri başlangıçta posta teşkilatları üzerinden yürütülmüştür. Posta teşkilatı, İslamiyet'ten önce Türk devletlerinde ulak, ulag adı altında faaliyet yürütmüştür (Bektan, 2022, s. 31). Ulag, beyin emriyle koşa koşa giden postacının başka bir ata erişip bininceye değin bindiği at anlamındadır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 688). Posta teşkilatı içinde önemli bir yere sahip olan ulakların iyi koşuculardan oluştuğu ve haberin taşınmasında görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Eski Türkler, gizli bilgiyi öğrenmek amacıyla bireysel ulaklardan yani habercilerden faydalanmıştır. Haberciler yoluyla elde edilen bireysel istihbarat anlayışı zamanla devletin istihbaratı biçimine dönüşmeye başlamıştır. Casusluk faaliyetleri daha sonra devlet teşkilatı içinde postacılıktan bağımsız kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Gök Türkler Dönemi'nde kurulan muhafız birliği bu teşkilatın temelini oluşturmuş olmalıdır. Orhun Kitabeleri'nde İltiş Kağan'ın on yedi adamla baş kaldırması anlatılırken bu sayının önce yetmiş daha sonra da yedi yüz kişiye ulaştığı belirtilmektedir (Tekin, 2018, s. 41). Kısa sürede sayının artması Türklerin teşkilatçı yapılarıyla ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla devlet yapısında görülen bu teşkilatlanmanın istihbarat faaliyetlerinde de görülmesi muhtemeldir. Türkler, başta Çinliler olmak üzere komşu devletlerin istihbarat yapılarından haberdar olmalıydılar.

Casusluk Faaliyetleri

Casusluk ile istihbarat sözcükleri kavramsal olarak benzerlikler göstermekle beraber anlam itibarıyla birbirlerinden tamamen ayrılmaktadır. Pehlivanlı casusluk sözcüğünü istihbarat faaliyetlerinde ihtiyaç duyulacak bazı özel malumatı elde etmek üzere gizli ve korunan kaynaklara ulaşmak amacıyla başvurulmuş yol biçiminde tanımlamaktadır (Pehlivanlı, 2002, s. 279). Casusluk, gizli metotlarla haber almaktır (Uyar, 2005, s. 285). Bu bilgiyi edinecek olan kişiye ise casus denilmektedir. Casus, yabancı devlet içine sızarak kendi memleketi ile ilgili stratejik bilgileri toplayan kimsedir (Doğan, 2020a, s. 292). Casus ile ilgili tanımdan da anlaşılacağı üzere bilginin gizli olması gerekmektedir. Köken itibarıyla casus terimi kötü haber taşıyan kişi manasındadır (Uyar, 2005, s. 285). Casusluk yapacak kişiler gizli görev ifa

ettiklerinden onların seçilmesi, nerelerde kullanılacağı, görev ve sorumlulukları, devlet yöneticilerinin tutumu gibi konuların önceden analiz edilmesi gerekmektedir. Devleti yönetenler bütün ülke işlerinde tedbirli davranmak zorundadırlar. Milletlin büyük felaketlerden ve korkunç olaylardan korunması casusların görevlendirilmesiyle sağlanmaktadır (Uyar, 2005, s. 286).

Olaçakların önceden bilinmesi insanlardan sağlanacak bilgi ile mümkündür. Sun Zi'ye göre yerel casus, düşmanın içindeki casus, taraf değiştirmiş casus, ölü casus ve canlı casus olmak üzere casusun beş çeşidi vardır (Sun Zi, 2021, s. 41). Yerel casuslar düşman topraklarında yaşayan yerli kimselerdir. Düşman içine sızmış casus subaylardandır. Saf değiştirmiş casus düşman tarafına çalışandır. Ölü casus düşman tarafını yanlış bilgilendiren ve karşı taraftan aldığı yanlış bilgiyi düşman tarafına getirendir. Canlı casus ise doğrudan düşman tarafından bilgiyi ulaştırandır (Durmuş, 2021, s. 250). Akıllı hükümdarlar ve erdemli komutanlar bilgiye uğraşmak için casuslardan faydalanmıştır. Bir devletin üstün başarılar elde etmesi akıllı, yetenekli ve cesur casuslar sayesinde mümkün olmuştur. Casusların vereceği ayrıntılı bilgiler devletin işini kolaylaştırmaktadır. Toplum hayatı açısından da bilginin değerlendirilmesi önemlidir. Dede Korkut Kitabı'nda geçen kafirin casusu casuslaması (Ergin, 2018, s. 40) ifadesi bilginin farklı şekilde öğrenilebileceğini göstermektedir.

Toplumlar ve devletler arasında casusluk yoluyla bilgi akışı sağlandığı bilinmektedir. Eski Türkler düşman askerlerinin sayısını öğrenmek, askerî yapı hakkında bilgi toplamak amacıyla casuslar görevlendirmiştir. “*Til*” sözcüğü düşmanın durumunu öğrenmek amacıyla yakalanan casus anlamındadır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 615). “*Körük/körüğ*” sözcüğü de casus anlamına gelmektedir (Caferoğlu, 2021, s. 117). Donuk, tıngçı (tingçi) sözcüğünü haberci, casus anlamında kullanmaktadır (Donuk, 1988, s. 104). Topladığı bilgileri gerekli yerlere bildiren muhbirlerle ırag ve kurug/körüğ adı verilmiştir (Altungök, 2012, s. 175). Muharrem Ergin, Orhun Kitabeleri'nde geçen körüg sözünü casus anlamında kullanmıştır (Ergin, 1983, s. 53). Talat Tekin ise Tonyukuk Yazıtı'nda geçen bu sözcüğü “küreg” biçiminde değerlendirmiş ve “kaçak” anlamında vermiştir (Tekin, 2018, s. 74-75).

Casusluk, özel bir görev olarak algılanmış ve bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda casusluğun temel amacı devleti ele geçirmek ve egemenliğe son vererek onu buyruğu altına almaktır. İstihbarat faaliyetlerinde bulunarak bilgi toplayan casusların dinî ve politik yönleri bulunmaktadır. Bu tarz casusluk faaliyetlerinin Türklerle ilgili olan ilk örneklerine Asya Hun Devleti Dönemi'nde rastlanmaktadır. Çinliler casusluk faaliyetleriyle komşuları Türkler hakkında bilgi toplamışlardır. İlk dönemlerde Türkler, Orta Asya'da kendi devletlerini yıkmaya, devleti ortadan

kaldırmaya, milleti esir etmeye çalışan casuslara “çaşııt” adını vermişlerdir. İhbar işine ise “çasutlama” denilmiştir (Pehlivanlı, 2002, s. 280). Çinli çaşııtlar komşuları olan Türklerin devlet yapılarını ortadan kaldırmaya ve Türk milletini esaret altına almak amacıyla gizli faaliyetler yürütmüşlerdir. Çapar sözcüğü hızlı giden, hızlı yürüyen, koşan anlamında kullanılmakla beraber ulak ve postacı demektir (Eyuboğlu, 1991, s. 131). Pehlivanlı, çapar/çabar sözcüğünün kurye ve elçi anlamına geldiğini belirtmektedir (Pehlivanlı, 2002, s. 280).

Çinlilerin inanç sistemini benimseyen çaşııtlar Türkler arasına girerek yönetici sınıfı elde etmeyi ve toplumsal sarsıntı yaratarak Türk devletlerini parçalamayı amaçlamışlardır. Bu çaşııtlar arasında yer alan din görevlileri farklı inanç sistemlerini benimsemişlerdir. Bunlar arasında Çinlilerin dinlerine, Hindistan’da doğup yayılan Budizme ya da öteki eski dinlere inanan kimseler yer almaktadır.

Orta Asya topraklarında görülen ilk casuslar Çin manastırlarında yetişen rahiplerdir. Bu rahipler Türkler arasına gezgin kisvesi altında girmişler ve toplumun analizini yapmışlardır. Türklerin yaşam biçimleri, gelenekleri, insanlar arasındaki ilişkiler gibi genel konular hakkında bilgi toplayan bu gezgin casuslar elde ettikleri bilgileri seyahatname biçiminde düzenleyerek hükümdarlarına sunmuşlardır. Çinli rahiplerin elde ettikleri veriler eski Türkler hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamıştır. Din adamlarının yanı sıra elçiler ve gezginler vasıtasıyla casusluk faaliyetleri yürütülmüştür. Türkler, dışarıda düşmanları ile yaptıkları mücadeleyi içeride Çinli memurların, casusların ve diplomatların ülkelerinde Türk boyları ve kavimleri arasındaki yıkıcı propagandaya karşı da yapmışlardır (Taşağıl, 2017, s. 61).

Türk tarihinde ilk casusluk faaliyetleri Çinliler ile Hunlar arasında görülmektedir. Çinliler savaşarak yenemedikleri Hunlara diz çöktürmek için gizli yollara başvurmuşlardır. Asya Hun Hakanı Mete’nin ölümünden sonra ülke zayıflamış, Çinliler Hunları yıkmaya yönelik propaganda faaliyetlerine hız vermişler, Çinli seyyah ve rahipleri casusluk yapmaları için Türk ülkelerine göndermişlerdir (Gömeç, 1999, s. 2). Çin İmparatoru Wu-ti, Hunların Türkistan ile bağlantısını kesmek amacıyla başta Yüeciler olmak üzere çeşitli kavimlerle Türkler aleyhinde bir ittifak oluşturmak için MÖ 138 yılında meşhur Çinli casus Chang Ch’ien’i yanında yüz adamlı Kansu’dan elçi olarak Türk yurduna göndermiştir (Gömeç, 2018b, s. 113). Chang Ch’ien, Çin’in en ünlü seyyah ve elçilerinden biridir (Onat, 1987, s. 612). Elçilerin görevi sadece iletişimi sağlamak, haber getirip götürmek değildir. Onlar aynı zamanda provakatör, komplocu ve suikastçı olarak faaliyet gösteren istihbaratçılardır (Onay, 2018a, s. 231). Chang Ch’ien, Türk topraklarından geçerken şüpheli hareketlerinden dolayı Hunlar tarafından yakalanmış, beklenmedik bu durum karşısında memleketine dönmek niyetinde olmadığını ve orada kalmak istediğini belirtmiştir (Lıgeti, 1986, s. 50). Çinli casus Chang Ch’ien, 10 yıl boyunca Hunların yanında kalarak onların güvenini kazanmış

(Taşagül, 2017, s. 64), bir Hun kızı ile evlenmiş hatta bu kadından bir oğlu bile olmuştur (Gömeç, 2018a, s. 102).

Chang Ch'ien, MÖ 128 yılında Hunların yanından kaçarak Toharistan'a kadar olan yerleri gezmiş ve bir yıl sonra geri dönmüştür. Elçi Chang Ch'ien, Çin'e gitmek için topraklarından geçtiği Hunlar tarafından yeniden yakalanmıştır. Hunların içinde bulunduğu taht kavgalarından istifade eden elçi, yeniden kaçarak Çin'e dönmeyi başarmıştır. MÖ 126 yılında ünlü seyahat raporunu Çin imparatoruna sunmuştur (Ögel, 2015b, s. 1). Elçi Chang Ch'ien bu raporunda Hunların durumları, göçleri, savaş tutumları, yaşayışları ve birbirleriyle olan ilişkileri gibi konularda bilgiler vermiştir (Eroğlu, 2003, s. 14). Chang Ch'ien'in Çin hükümdarına sunduğu bu rapor, Türk tarihinin ilk casusluk belgelerinden birini oluşturmaktadır. Chang Ch'ien'in raporundan Orta Asya'daki toplulukların etnik yapısı, nüfusu, asker sayısı, karakteri, yerleşik veya konargöçer oldukları gibi siyasi, sosyal ve ekonomik durumları hakkında bilgi edinmek mümkündür (Ekrem, 2012, s. 10). Çinli casusun raporu, Çin'in batıya doğru takip edeceği yayılma politikasının başlıca kılavuzunu oluşturmuştur. Çinliler, Hun tarzında 140.000 kişilik atlı birlik meydana getirerek batıya doğru yayılma politikasını uygulamaya başlamışlar, Cangarya, Kuça (Koçu), Turfan, Yarkent, Tanrı Daları gibi toprakları istilaya girişmişlerdir (Koca, 2019, s. 208).

Chang Ch'ien, 13 yıl boyunca Hunlar hakkında topladığı bilgileri Çin sarayına aktarmış ve bu hizmetlerinin karşılığında MÖ 123 yılında emrine bir ordu ile çeşitli ünvanlar verilmiştir (Ögel, 2015b, s. 10). Bunlar arasında Povang Hou ünvanı dikkat çekicidir (Ekrem, 2012, s. 16). Chang Ch'ien, Hunlara karşı yenildikten sonra ünvanlarını kaybetmekle kalmamış, canını zor kurtarmıştır. Bütün bu yaşadıkları zorluklara rağmen Chang Ch'ien, Orta Asya coğrafyasında Hunlara ait çok müstahkem noktalara girmeyi başarabilen ilk Çinli olmuştur. Eberhard, Chang Ch'ien'in verdiği raporlar ve Hunlara karşı elde edilen başarılarından sonra Çinlilerin Orta Asya siyasetiyle daha fazla ilgilendikleri görüşündedir. Bu rapor, Orta Asya tarihinin ilk devirlerinin en mühim kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Eberhard, 2019, s. 96). Bu ve bunun gibi casusluk faaliyetleri Türklerin bölünmelerinde etkili olmuştur. Çin'in gönderdiği casuslar, ilgi çekici çalışmalar ve sözde yararlı işler yaparak Türklerin güvenini kazanmaya çalışmışlardır. Güven ortamını tesis etmeyi başaran casuslar, görevlisi olduğu devletin talepleri doğrultusunda ne yapması gerekiyorsa onu yapmışlardır. Chang Ch'ien'in casusluk faaliyetleri yapmak amacıyla gönderilmesi sonucunda elde edilen bilgiler Çin'in batı dünyasına kapılarını açmıştır (Taşagül, 2017, s. 305).

Çinli tüccarlar da casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Çinli tüccarlar arasındaki provokatör ajanlar Hun ülkesinde kamu düzenini bozacak baskınların çıkmasına zemin hazırlamıştır (Zelin, 2002, s. 223). Çinliler, çeşitli entrikalar yoluyla casusluk ve sabotajlarla Hsiung-nular arasında

hoşnutsuzluk yaratmaya çalışmışlardır (Eberhard, 2019, s. 97). Çinlilerin bu entrikaları Vusunları ve Hsiung-nuları kontrol altında tutmak içindir. Türkler ve Çinliler daha sonraki dönemlerde Soğdları casusluk amacıyla kullanmaya başlamışlardır (Altungök, 2012, s. 179). Budizm'i benimseyen Soğdlu tüccarlar İpek Yolu üzerinde ticaret yapmışlar, aynı dine mensup olduklarından Çin ile yakın ilişki kurmuşlardır. Kültürel yakınlık Çinlilerin Soğdları casus olarak kullanmalarını kolaylaştırmıştır.

Kavimler Göçü ile batıya yönelen Hunlar Avrupa'ya ulaştıklarında Roma ve Bizans'tan gönderilen casuslarla karşılaşmışlardır. Roma ve Bizans'ın gönderdiği bu casusların özel görevleri bulunmakta olup çoğunluğunu elçiler ve din adamları oluşturmuştur. Avrupa Hun Hükümdarı Rua, Hun topraklarında tacir, seyyah, oyuncu kisvesi altında halkı isyana kıskırtan Bizanslıların memlekete girmesini yasaklamış ve bunu yaptığı antlaşmanın bir maddesine koydurmuştur (Kafesoğlu, 1993, s. 266). Avrupa Hun Hakanı Attila, 452 yılında İtalya üzerine sefere çıkması Roma İmparatorluğu'nda büyük bir korkuya neden olmuştur. Roma Sarayı her ne pahasına olursa olsun Papa Leon başkanlığındaki bir heyeti Attila'ya göndermiştir. Attila harekâtına ara vererek Papa Leon'u kabul etmiştir (Ahmetbeyoğlu, 1995, s. 16). Avrupa Hunlarına gönderilen bu elçilik heyetinin içinde casusların bulunduğu ve bu casuslar aracılığıyla Attila hakkında bilgi toplandığı bilinmektedir. Papa, gönderdiği casusları vasıtasıyla Attila'nın büyüden korktuğunu öğrenmiştir (Bektan, 2022, s. 29).

Attila, Doğu Roma'yı hâkimiyeti altına aldıktan sonra Batı Roma politikasında değişiklikler yapmış, cihan politikasına adım adım yaklaşmıştır. Attila, teşkilatlanmasında güvendiği kimseleri devlet bürokrasisi içerisinde görevlendirmiştir. Devletin en tepesinden en altına kadar her kademedede itaati sağlamış olan Attila, devlet hizmetinde Hunlardan ve diğer kavimlerden istifade etmiştir. Attila'nın devlet hizmetine aldığı Onegesius ile Scotta isimli iki kardeş tam olarak bilinmeyen bir soydan gelmekle beraber Avrupa Hun bürokrasisinin en tepesinde görev almışlardır. Hatta Onegesius'un Attila'dan sonra en büyük makama sahip olduğu bilinmektedir. Attila'nın en güvendiği adamlarından biri olan Onegesius, ordu komutanlığı görevinde bulunmuş ve diplomat olarak devletin hizmetinde yer almıştır. Onegesius'un kardeşi Scotta, devlet yönetiminde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Scotta, Attila tarafından Doğu Roma'ya giden kaçakların iadesini sağlamak amacıyla İstanbul'a gönderilmiş üst düzey yöneticilerdendir. Berichus ve Doğu Germen menşeli Laudarik de Attila'nın devlet teşkilatında önemli görevler verdiği kişiler arasındadır. Avrupa Hunlarının devlet teşkilatında önemli görevler üstlenen yabancı menşeli bu görevliler, savaş ve barış zamanlarında Attila'nın güvenini kazanmışlardır. Attila'nın güvendiği adamlarından Edekon, saray muhafızları görevinde bulunmuş ve elçi olarak İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da iken Attila'ya düzenlenecek suikast işine karışmış, daha sonra Attila'ya her şeyi itiraf etmiştir. Attila'nın önemli adamlarından birisi de

Orestes idi. Orestes, 449 yılında Attila tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetinin içinde Edekon ile birlikte yer almıştır. İstanbul'da iken düzenlenecek suikast planını Attila'ya bildirmiştir. Priskos'un içinde bulunduğu Bizans elçilik heyeti, Attila ile görüşmeden Scotta ve Orestes ile görüşmüştür. Attila'nın ölümünden sonra Orestes, Batı Roma'da casus olarak itham edilmiş, Batı Roma İmparatoru Julius Nepos'un imparatorluğunun ilk yıllarında ordunun en üst komutanı olmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2017a, s. 111-114). Avrupa Hunları hakkında gerçek bilgilerin taşınmasında ve casusluk işlerinin yürütülmesinde Attila'nın hemen yanı başında bulunan ve devlet teşkilatının en üst noktalarında görevlendirilen yabancı menşeli kimselerin etkili oldukları düşünülmektedir. Bizans elçilik heyeti içinde bulunan Priskos'un bir casus olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte onun yazdıklarından Bizans ile birtakım gizli ilişkileri kurmak için özel elçi olarak görevlendirildiği ve Avrupa Hunları hakkında önemli bilgiler topladığı anlaşılmaktadır.

Gök Türkler Dönemi'nde de en iyi haber alma yöntemleri arasında casusluk faaliyetleri ilk sıralarda yer almaktadır. Bu dönemdeki casusluk faaliyetlerinin ordu ve devlet görevlileri tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Çinliler, Gök Türklerin yaşam biçimleri, askerî faaliyetleri vb. hakkında bilgiler almak için Gök Türk ülkesine casuslar göndermişlerdir. Bu casuslar arasında Çin hükümdarının sarayında görev yapan bakanlarının bulunduğu da bilinmektedir. Daha çok siyasi casusluk olarak nitelendirilebilecek bu haber alma yönteminin komşuluk ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesiyle sağlandığı düşünülebilir. Gök Türklerde yabancı ülkeler hakkında istihbarat toplama işlerinde yalvaç adı verilen elçiler etkin biçimde istihdam edilmişlerdir (Altungök, 2012, s. 182). Casusluk yapan kimseler için kullanılan çasıt sözcüğünün yerini Gök Türklerde körüg sözcüğü almıştır. Orhun Kitabeleri'nde geçen körüg sözcüğü, casusluk faaliyetlerinde bulunan kimselerin doğrudan savaş çıkardığı ya da savaşları körüklediklerini göstermektedir. Tonyukuk komutasındaki ordu Altay Dağları'nda otururken üç casus gelmiştir. Casuslar, On-ok ordusunun kağanlarıyla birlikte sefere çıktığını haber verince Tonyukuk kağana bu haberi iletmiştir. Böğü Kağan, atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyi yerleştirmelerini, baskına uğramamalarını ve Altay Dağları'nda oturmalarını istemiştir. Apa Tarkan'a gönderdiği gizli mesajda ise Tonyukuk'un aski mizaçlı ve öfkeli olduğunu, orduyu sevk etmek isteyeceğini ve bu isteğinin kabul edilmemesini belirtmiştir. Tonyukuk, bu haberi aldıktan sonra orduyu sevk etmiş, Altay Dağları'nı aşarak Bolçu'ya ulaşmıştır (Tekin, 2018, s. 81). Orhun Kitabeleri'nde anlatılanlardan casusların ordunun sevk edilmesinde ve savaşçı körüklemesinde etkili oldukları anlaşılmaktadır.

Türk tarihinde casusluk faaliyetleriyle mücadele etmek zorunda kalan devletlerden birisi de hiç şüphesiz Gök Türk Devleti'dir. Gök Türkler,

Çinlilerin komşusu olarak 6. yüzyılda tarih sahnesine çıkmışlar ve iki ülke arasında iyi ilişkiler tesis edilmiştir. Bu iyi ilişkiler iki ülke arasında karşılıklı elçilerin gidip gelmesini ve dostluk bağlarının güçlenmesini sağlamıştır. 6. yüzyılın sonlarına doğru Gök Türklerin sınırlarını genişletmeleri ve bölgede güçlü hâle gelmeleri Çinlileri tedirgin etmiştir. Bu durum karşısında Çin imparatoru, bakanlarından Chang Sun Sheng aracılığı ile Gök Türk ülkesine casuslar sokmuştur. Gök Türk kağanları ülkelerine gelen yabancı elçileri ulusunun önünde karşılayıp toylar ve şölenler düzenledikleri için Çin casusları, Gök Türklerin yaşam biçimlerini, çevreleriyle olan ilişkilerini öğrenmekte zorluk yaşamamışlardır.

Türk coğrafyasına gelen Çinli casusların en önemli görevi Türk boylarının hangisinin ne kadar asker sayısına sahip olduğunu öğrenmektir (Taşağıl, 2019, s. 154). Chang Sun Sheng, 580 yılında Gök Türk ülkesine gönderilen heyetin içinde yer almıştır. Gök Türk hükümdarı Taspar Kağan, Chang Sun Sheng ile yakınlaşmış ve onunla iyi ilişkiler kurmuştur. Chang Sun Sheng, daha sonra İşbara Kağan'ın yanında yer almıştır. Bir ok atışıyla iki kuşu birden vurma kabiliyetine sahip olan Çinli casus, İşbara Kağan'ı çok etkilemiştir. İşbara Kağan, oğullarına, kardeşlerine, devletin ileri gelenlerine Chang Sun Sheng ile iyi ilişkiler kurmasını ve onun nişancılık tekniğini öğrenmelerini tavsiye etmiştir (Taşağıl, 2021a, s. 45). Çinli casusun devlet yöneticileriyle yakınlaşması Gök Türk Devleti açısından büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu sayede Çinli casus, devletin ileri gelenlerini ve hanedan üyelerini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Aslen asker olan Chang Sun Sheng, çok akıllı ve sempatik bir kişiliğe sahiptir. Gök Türk ülkesinin topografyası, boyların sayısı, askerî teşkilat yapısı gibi Çinliler açısından son derece önemli olan bilgileri öğrenmiştir. Çinli casus, Gök Türkler hakkında elde ettiği bilgileri bir rapor hâline getirerek 581 yılı başlarında Çin İmparatoru Wen-ti'ye sunmuştur.

Çinli casus bu raporunda Türklerin üzerine ordu sevk etmenin lüzumu olmadığını ancak Türkler kendi hâllerine bırakılırsa Çin'i işgal edeceklerini belirtmiştir. Türkleri önlemenin çaresi Gök Türk Devleti'ni anarşiye sürüklemektir. Bunu sağlamanın yolu ise Gök Türk kağanları Tardu ile İşbara arasındaki gizli ihtilafı körüklemektir. Bu rekabetin Türkleri zayıflatacağını belirten Çinli casus, imparatoru birtakım planlar ve haritalar sunmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2017b, s. 185). Çinli casus Chang Sun Sheng'in raporu doğrultusunda Çin imparatoru üzerine düşeni yerine getirmiş ve Gök Türk ülkesine elçilik heyetleri göndermiştir. Elçilik heyetleri Çin imparatorunun hürmetlerini sunmaktan kaçınmamıştır. Bu yolla sağlanan diplomatik ilişkiler Gök Türkler ile Çinliler arasındaki dostluk ve güven ortamını tesis etmeye başlamasına rağmen elçilik heyetleri içindeki Çinli casuslar Gök Türk ülkesinde olup bitenleri Çin imparatoruna bildirmekten geri durmamışlardır. Hatta Çinli casuslar ortalığa fesat tohumları atarak Gök Türklere karşı diğer kavimlerin isyan etmelerini teşvik etmeye başlamışlardır.

Çinli casuslar, Gök Türklerin arasına karışmakla kalmamışlar aynı zamanda kağanların çadırlarına kadar girmeyi başarmışlardır. Casusların kışkırtıcı tavırları Gök Türkler arasında anlaşmazlık çıkmasına neden olmuştur. Casusların körtüklemesiyle bu anlaşmazlıklar zamanla savaşa dönüşmüştür (Dünya Casusluk Tarihi, 1974, s. 6). Çinliler tarafından gönderilen casuslar Gök Türk Devleti'nin önce ikiye ayrılmasında daha sonra da yıkılmasında etkili olmuşlardır. Gök Türklerin doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünmesine neden olan casuslar, iki Gök Türk Devleti'ni de birbirine düşürmüşlerdir. Gök Türk Devleti'nin doğu ve batı kanatları aynı devletin parçası olmasına rağmen 582 yılında Çinli casusların ettikleri nifak tohumları nedeniyle devleti ikiye ayırmıştır. İki kanadın iki devlet olarak ayrılmasıyla memleket içten sarsıntıya uğramıştır (Ahmetbeyoğlu, 2017b, s. 186). Doğu Gök Türk Devleti'nin başına geöen Shih-pi Kagan (609-619) Çinli prensesle evlenerek devletini toparlamaya çalışmıştır. Onun yükselmesini istemeyen Çin, ünlü casusları P'ei-chü'nün yol göstermesiyle Türk ülkesinde ikilik çıkarmak için çaba harcamışsa da Shih-pi Kağan, Çin'in tuzağına düşmemiş ve Çinlilerle savaşa karar vermiştir (Gömeç, 1999, s. 27). Savaşarak ortadan kaldıramayacağını anlayan Çinliler, casuslar aracılığıyla birbirine düşürdükleri Gök Türk Devleti'ni Orta Asya topraklarında kendileri için tehlike olmaktan çıkarmışlardır. Gök Türklerin birbirine düşmelerinin temel nedeni ise casusların kağanlarla yaptıkları özel görüşmelerdir. Çinli casuslar, Türk kağanlarını birbirine düşürmek, savaşa zorlamak gibi yeteneklere sahip ve bu işleri başarmak için özel olarak yetiştirilmiş kişilerdir. Gök Türklerle karşı askerî başarısı bulunmayan Çin, casus Chang Sun Sheng'in hazırladığı entrika planı ve tahrir faaliyetleri sonucunda avantajlı bir konuma yükselmiştir (Taşağıl, 2021a, s. 54). Çinliler bu avantajlı konumlarını ve Çinli casusların verdikleri bilgileri kullanarak I. Gök Türk Devleti'nin yıkılışına kadar devam ettirmiştir. Çinli casus Chang Sun Sheng, Gök Türklerde yaşanan taht değişikliklerinde kutlamak için gönderilen Çin elçilik heyetinde yer almıştır. Bu diplomatik ilişkiler, Gök Türkler üzerinde Çinlilerin tahakkümünün devam etmesini sağlamıştır. Gök Türklerin Çin egemenliğine girmelerinde casusluk faaliyetlerinin büyük payı bulunmakta olup Gök Türkler Çinlilerin politikaları doğrultusunda kontrollü şekilde yıkılışa sürüklenmiştir.

Gök Türklerin ikinci kez bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra Çinlilerle diplomatik ilişkileri devam etmiştir. 692 yılında Kutlug Kagan'ın ölümünden sonra Gök Türklerin başına Kapkan Kagan geçmiştir. Kapkan Kagan, devleti her yönden geliştirmeye yönelik politikalar izlemiştir. Çinlilere karşı yağma ve akın politikasının yanı sıra diplomatik elçilik heyetlerine önem veren Kapkan Kagan, Çin'i baskı altına almaya çalışmıştır. 698 yılında Çin'e elçi göndererek kızının bir T'ang prensesiyle evlendirilmesi yoluyla akrabalık kurmayı teklif etmiş ve Çin'den bazı isteklerde bulunmuştur. Bu istekler arasında Soğdların geri verilmesi, Çin'deki altı eyalette bulunan Türk

boylarının gönderilmesi, tohumluk darı ve tarım aletleri yer almaktadır. Kapkan Kagan'ın talepleri Çinliler tarafından müzakere edilmiş ve bu isteklerin yerine getirilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Çinliler, Kapkan Kagan'a gönderdikleri elçi vasıtasıyla onun taleplerinin yerine getirilemeyeceğini bildirmiştir. Kapkan Kagan, taleplerinin yerine getirilmeyeceğine çok kızgın, elçiye ağır hakaretlerde bulunarak tutuklatmıştır. Tonyukuk'un tavsiyeleri üzerine elçiyi öldürmekten vazgeçmiştir. Bu gelişmeler karşısında Çinliler telaşa kapılmışlar, evliliğin yerine getirilmesi, tohumluk darı, demir ve tarım aletlerin gönderilmesini kabul etmişlerdir (Taşağıl, 1993, s. 57-58). Kapkan Kagan'ın kızıyla evlendirilmek üzere gönderilen Prens Wu Yen-hsiu Gök Türklerin güney merkezi olan Karakurum'a gelmiştir. Kapkan Kagan, Çinlilere "Ben kızımın Wu ailesinden değil Li ailesinden gelen bir prensle evlenmesini isterim." diyerek Prens Wu Yen-hsiu ve yanında gelenleri özel bir yere hapsedmiş ve Çin ordularına karşı hücum etmiştir (Chang Yen-t'ang, 1968, s. 160). 703 yılına gelindiğinde Kapkan Kagan, politikasında değişiklik yaparak Çin'e Baga Tarkan'ı elçi olarak göndererek yeni bir ittifak teklifinde bulunmuştur (Taşağıl, 2022, s. 91). Kapkan Kagan'ın bu teklifi Çinliler tarafından görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Bu teklifin kabul edilmesinin ardından tutuklu bulunan Prens Wu Yen-hsiu serbest bırakılmıştır. 705 yılında Çin hanedanlığındaki taht değişikliği Gök Türk ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Çin tahtına geçen İmparator Chung Tsung, devlet adamlarına Gök Türkleri yıkıp ele geçirmek için planlar yapmalarını, müstahkem mevkilere kaleler inşa etmelerini ve askerî hazırlıklarını tamamlamalarını istemiştir (Taşağıl, 2021b, s. 162). Çinlilerin iç politikasında bunlar yaşanırken dış politikada yeni imparator daha önce kabul edilmiş olan evlilik teklifini reddetmiştir (Taşağıl, 1993, s. 64). Bütün bu gelişmelerin ardından Çinliler, Gök Türk ülkesi içinde büyük bir casusluk faaliyetine girişmişlerdir. Bu casusluk faaliyetlerinin sonucu olarak Gök Türk hanedanından olmayan Türk boylarının çoğu ayaklanmış (Taşağıl, 2021b, s. 162). Boyların isyan etmeleri Gök Türklerin zayıflamasına neden olmuştur. Boyların isyan etmelerinde ve devletin zayıflamalarında Çinliler tarafından gönderilen casusların etkili olduğu düşünülmektedir. Türkler, casusluk yapan elçileri, şüpheli hareketleri görülen yabancı temsilci ve diplomatlara diğer müeyyidelerin yanı sıra belirli bir süre ülkenin başka bir yerine göndermişlerdir (Arık, 1995, s. 34).

Gök Türk ülkesine gelen casuslarla ilgili Orhun Kitabeleri'nde bilgi verilmektedir. Tonyukuk Yazıtı'nda Oğuz'dan gelen casus Dokuz Oğuz milletinin üzerine kağan oturduğu bilgisini vermiştir (Ergin, 1983, s. 53). Vezir Tonyukuk, Kırgızlar üzerine sefer yapıp döndükten sonra Türgiş kağanından bir casus geldiğini söylemektedir (Tekin, 2018, s. 80). Gelen casus Türgiş kağanının sefere çıktığını haber vermiştir. Bu haber üzerine Tonyukuk hazırlıklarını tamamlamış ve Türgişler üzerine hareket etmiştir. Gök Türk ordusu Altay Dağları'nda iken üç casus daha gelmiş ve ordunun çıktığını

haber vermiştir. Gök Türkler aldıkları haber sayesinde üstünlük kurmuştur (Ergin, 1983, s. 57).

Orta Asya'nın gizemli topluluklarından olan Soğdlar, Gök Türklerle siyasi ve iktisadi ilişkiler içinde bulunmuşlar, 6-8. yüzyıllar arasında zengin tüccar sınıfını oluşturmakla beraber Türk, Çin ve İran dillerini iyi bildiklerinden imtiyazlı bir statüye sahip olmuşlar ve ticaret için Asya ve Avrupa'nın her tarafına gittiklerinden casusluk amacıyla kullanılmışlardır. Bu açıdan Soğdlar, casusluk için en uygun insanlar olarak görülmüşlerdir. Soğdların Budizm'i benimsemeleri de Çin tarafından casus olarak kullanılmalarını kolaylaştırmıştır. Türkler, Soğdları casusluk ve diplomasi alanlarında kullanmışlardır (Altungök, 2012, s. 179).

Uygur Devleti'nde de haber almak amacıyla casusluk faaliyetleri yürütülmüştür. Uygurlarda çayıt adı verilen casuslar vardır. Uygurların içine giren yabancı casuslar bir yandan din, bir yandan siyasi konularla ilgilenerek Uygur toplumunu sarsmaya çalışmışlardır (Dünya Casusluk Tarihi, 1974, s. 6). Uygur Devleti'nin içine sızmış olan Çinli, Moğol, Kırgız ve İranlı casuslar siyasi, sosyal ve dinî açıdan Uygurların yıkılması için büyük çaba harcamışlardır (Eroğlu, 2003, s. 15). Uygurlarda din kisvesi altında faaliyet gösteren casuslar, toplum nazarında daha fazla etkili olmuşlardır. Bu casuslar arasında Budizm'i benimseyen ve Hindistan'dan gelenler yer almaktadır. Orta Asya'daki casuslar arasında Şamanizm yaygın olarak görülmektedir (Dünya Casusluk Tarihi, 1974, 6). Budizmi benimseyen Soğdlar, Uygurlara yönelik casusluk faaliyetlerini tüccar kılığında icra etmişlerdir. Uygur ülkesinde yaşayan Soğdlar zamanla Manihaizm'i benimsemişler ve bu dini başka bölgelerde yaymaya çalışmışlardır. Soğdu misyonerler gittikleri yerlerde Uygurlar adına casusluk faaliyetlerini yürütmüşlerdir (Altungök, 2012, s. 188). Uygurlarda casusluk görevini yürüten habercilere arkış adı verilmektedir (Caferoğlu, 2021, s. 20). Kâşgarlı Mahmud arkış sözcüğünü yurdundan uzak düşmüş olan birine gönderilen kimse, elçi ve haberci anlamında açıklamaktadır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 35). Uygur yazıtlarında geçen arkış sözü haberci, elçi anlamında da kullanılmıştır. Uygurlarda buyruklar elçilere söyleyeceklerini söylemeden önce düzenledikleri bir merasim ile "*sav tutuzması*" adını verdikleri elçi veya haberci yemini ettirmişlerdir (Ögel, 2000, s. 341). Uygurlar sav sözcüğünü söz, haber, şöhret anlamında (Caferoğlu, 2021, s. 199), tutuzmak sözcüğünü ise havale etmek, teslim etmek, emretmek anlamında (Caferoğlu, 2021, s. 255) kullanmışlardır. Sözcüklerin etimolojisinden hareketle sav tutuzması habercilikle ilgili bir görevlendirme olduğu anlaşılmaktadır. Bu tabir Uygurlarda casusluk faaliyetlerinde bulunacak olan kimsenin görevlendirilmesi olarak değerlendirilebilir.

Uygur Devleti'nin kurulmasının ardından Çinliler ülkeye gönderdikleri casusları vasıtasıyla Uygurlar arasına nifak tohumları ekmeye ve devletin

içinde kargaşa çıkarmaya çalışmışlardır. Çinliler silahlı çatışmalardan yararlanarak aynı topluluk içindeki bir grubu destekleyip topluluğun kendi içinde parçalanmasını yönelik politika takip etmişlerdir. Çinlilerin bu politikası doğrultusunda Uygurlarda başa geçen kağanlar, vezirler ve prensler arasında devamlı bir çekişme yaşanmıştır. Yönetici sınıf arasındaki bu çekişmelerde zaman zaman vezir veya prensler diğer devletlerle iş birliği yapma yoluna gitmişlerdir. Bu iş birliğindeki amaçları ise kendi kağanlarını ortadan kaldırmaktır (İzgi, 1979, s. 1). Çinlilerin Uygur ülkesine gönderdikleri casusları vasıtasıyla devlet yönetiminde kargaşaya neden olmuşlar ve Uygur Devleti'nin zayıflayarak güçsüz düşmesine neden olmuşlardır. Altungök, Uygurların güçsüz düşmesine ve yıkılmasına neden olan bu durumu Mani dininin benimsenmesine, komşu devletlerle kurulan dostluk ilişkilerinden dolayı casusluk ve postacılık işlerine önem verilmemesine bağlamaktadır (Altungök, 2012, s. 189).

Uygurlarda haber almanın bir diğer yolu diplomatik evliliklerdir. Çinliler entrikalarını rahatlıkla sürdürebilmek amacıyla Uygur sarayına Çin imparator kızlarını gelin olarak göndermişlerdir. Çinli gelinler ve beraberinde götürdükleri kimseler Uygur ülkesinde olup bitenler hakkında Çin'i bilgilendirme yoluna gitmişlerdir. Bu diplomatik evliliklerde Uygurların Çin'e yaptığı yardımlar etkili olmuştur. Çandarlıoğlu, 758 yılında Çinli prenses Ning Kuo ile Uygur Kağanı'nın evlenmesinde Çin imparatorunun tutumunu değerlendirmektedir. Çin imparatoru kızının başka bir ülkeye gitmesi konusunda üzgün olduğunu belirtmekte ancak kızının oraya gitmesinin uluslararası barış açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır (Çandarlıoğlu, 1974, s. 64). Çin ile Uygurlar arasında akrabalık tesis edilmekle birlikte taraflar arasında karşılıklı elçiler gidip gelmiştir. Evlilik yoluyla dostluk ilişkileri kurulmuştur. Çinli prenseslerle Uygur kağanları arasındaki diplomatik evlilikler daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Prenseslerin yanında elçilik heyetleri de gönderilmiştir.

Çinliler, Uygur ülkesine gönderdikleri casuslar vasıtasıyla Uygurlar hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Bu casusların başında seyyah kılığındaki Budist rahipler yer almaktadır. Bu casuslardan en ünlüsü Çinli rahip Wang Yen-te'dir. Wang Yen-te, 10. yüzyılda Turfan ve Beş Balık Uygurları arasında bulunmuş, duyduklarını ve gördüklerini teferruatlı bir rapor biçiminde Çin'e döndükten sonra imparatoruna sunmuştur. Bu seyahatinde pek çok yer, şahıs ve kabile adı geçmekle beraber halkın gelenek ve görenekleriyle, günlük hayat hakkında bilgi vardır (Gömeç, 2018a, s. 275). Wang Yen-te, Uygur şehri Kao-ch'ang'a ulaştığında bir Kitan elçisi gelmiştir. Bu elçi, Aslan Han'a Çinlilerin Tatarlara sizin topraklarınız yolu ile bir elçi yollamış olduğunu duyduğunu ve bu elçinin sınırlarında casusluk yapma teşebbüsünde bulunduğunu belirtmiştir. Önlem olarak da Wang Yen-te'nin Tatarlara yollanmasını tavsiye etmiştir. Kitan elçisi, Kao-ch'ang'ın önceleri Çin toprağı olduğunu, Çin elçisinin burada casusluk yapmak için geldiğini ve bu işi araştırmaları

gerektiğini belirtmiştir. Wang Yen-te ise bu durumu kendi ajanları vasıtasıyla öğrenmiş ve Kao-ch'ang Hükümdarı Arslan Han ile aralarını açmaya çalıştıklarını bundan dolayı elçiyi öldürmek istediğini belirtmiştir. Arslan Han, Wang Yen-te'yi bu düşüncesinden vazgeçirmiştir (İzgi, 2000, s. 67). Wang Yen-te bundan sonra Uygur ülkesinde seyahatine devam ederek Uygurlar hakkında malumatlı bilgiler toplamıştır. Wang Yen-te seyahatnamesinde geçtiği yerlerdeki kabilelerin yaşayışları hakkında geniş bilgiler vermekle kalmamış Kao-ch'ang'ın kültür ve medeniyeti hakkında bilgiler vermiştir (İzgi, 1975, s. 110).

Türkler arasına Çinlilerden sonra en çok casus soka uluslardan birisi de Kırgızlardır. Kırgızlar siyasi amaçla casusluk faaliyetleri yürütmüşlerdir. Aynı soydan gelmelerine rağmen Kırgızlar, diğer Türk toplulukları içine casuslar sokmaktan kaçınmamışlardır. Kırgız casusları fırsat bulduklarında diğer Türk topluluklarının güçsüzlüklerinden faydalanmışlar ve ülkelerini yağmalamaktan geri durmamışlardır (Dünya Casusluk Tarihi, 1974, s. 6).

Sonuç

İstihbarat ve casusluk faaliyetleri insanın varlığı ile doğru orantılı olarak gelişme imkânı bulmuştur. Bir konu hakkında bilgi sahibi olmak için araştırma ve soruşturmaya gereksinim bulunmaktadır. Haberin öğrenilmesi, işlenmesi ve bunun istihbarata dönüşmesi kişi, toplum ve devlet hayatı açısından gereklidir. Bu bağlamda haberin öğrenilmesi, işlenmesi gibi süreçler İslamiyet'ten önce devlet kuran Türklerin iç işlerinde, devlet yönetiminde ve dış ilişkilerinde gerekli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Eski Türklerde bilginin öğrenilmesinin ve işlenmesinin odağında insan faktörü yer almaktadır. Hem Türklerde hem de diplomatik ilişkiler kurdukları diğer devletlerde istihbarat faaliyetleri insan eliyle yürütülmüştür. Bu faaliyetleri yürütenler asıl işlerinin dışında farklı misyonlara sahip olmuşlardır. İstihbaratta bulunacak kimseler gerçek kimliklerini gizleyerek başka rol ve görevlere girmişlerdir. Türk yurduna yaygın olarak seyyah, rahip, tüccar gibi farklı misyonlar üstlenmiş kimseler casusluk yapmak amacıyla gelmişlerdir. Özellikle Çin ile olan ilişkilerde bu tür rollere bürünmüş kimseler heyetlerle birlikte Türk yurdunda casusluk faaliyetleri yürütmüşlerdir.

İnsanların yaşamaları için gerekli besin bulmak için arayış içinde olmaları aslında bir tür haber alma yani istihbarat faaliyetidir. Dönem koşullarına göre basit bir haber alma yöntemi olarak değerlendirilebilecek bu faaliyetlerin o günkü koşullar açısından önemli olduğu unutulmamalıdır. Tarih boyunca yaşanan gelişmeler, neolitik yerleşimler, devletleşme süreçleri gibi aşamalar istihbarat ve casusluk faaliyetlerini de etkilemiştir. Basit bir şekilde başlayan bu faaliyetlerin daha gelişmiş sistemlere dönüştüğü görülmektedir.

Türkler, Orta Asya bozkırlarında tarih sahnesine çıkmışlar ve buradan Sibiryaya, Rusya, Afganistan, Hindistan, Anadolu, Avrupa gibi dünyanın farklı bölgelerine yayılmışlardır. Boylar hâlinde yaşamlarını sürdüren Türkler zamanla devlet çatısı altında bir araya gelerek teşkilatlı yapılar oluşturmuşlardır. Eski Türkler gerek boy teşkilatı gerekse devlet yapılanması içinde istihbarat faaliyetleri yürütmüşlerdir. Komşu devletlerle olan diplomatik ilişkilerde Türk ülkesine gelen diplomatik misyonlarla istihbarat faaliyetinde bulunmak amacıyla casuslar da gelmiştir. Eski Türklerin istihbarat faaliyetlerine önem verdiklerini etimolojik unsurların çokluğu kanıtlamaktadır. Türkler arasında yaygın olarak kullanılan kavramlar, istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin yürütüldüğünü, müesseseleşmiş teşkilat yapılarının olduğunu göstermektedir. İstihbarat faaliyetlerinde askerî ve diplomatik yöntemlere başvurulmuştur. Asya Hun Devleti ile Çin arasında gidip gelen elçilik heyetleri diplomatik ilişkilerin eskiden beri var olduğunu ortaya koymaktadır. Devletler arasındaki bu diplomatik ilişkiler aynı zamanda elçi gönderen devletin diğer devlet hakkında bazı bilgileri edinmeye çalıştığı organizasyonlardır. Bu ilişkiler sayesinde elçi gönderilen devletin siyasi, sosyal, askerî, ekonomik vb. durumları hakkında bilgi öğrenilmeye çalışılmıştır. Elçi gelen devlet ise diğer devletin amacını bildiğinden gerekli tedbirleri almıştır. Dolayısıyla elçilik heyetlerinin faaliyetleri diplomatik ilişkilerin yanı sıra bilgi öğrenme biçimine dönüşmüştür.

Orta Asya'da devlet kuran Gök Türkler teşkilat yapıları ile kendilerinden sonra kulucağı Türk devletlerine model teşkil etmişlerdir. Gök Türklerin oluşturdukları muhafız birlikleri üst düzey koruma ve savunma görevini yürütmekle beraber haber akışının sağlandığı, yorumlandığı ve istihbarata dönüştüğü bir birim olarak görev yapmış olmalıdır. Böri/börü biçiminde yaygın olarak kurdu ifade etmek için kullanılan sözcüktür. Orhun Kitabeleri ve Divanü Lûgat-it Türk gibi dönemin çağdaş kaynaklarında böri biçiminde geçen sözcük ile kastedilen kurttur.

Orta Asya'nın yerleşik kültürünün yaygınlaşmasında etkin rol oynayan Uygurlar Dönemi'nde de istihbarat ve casusluk faaliyetleri tespit edilmiştir. Bilhassa seyyah, rahip, tüccar kisvesi altında Uygur ülkesinde casusluk faaliyetleri yürüten kişiler hazırladıkları raporlarını başta Çinliler olmak üzere adına faaliyet yaptıkları devletlere sunmuşlardır.

Sonuç olarak eski Türkler haberleşmeye ve bilgi akışına önem vermişlerdir. İstihbarat faaliyetlerinde bulunan Türkler komşularının durumuna göre politikalar geliştirmişlerdir. Türkler hakkında başta komşu oldukları devletler olmak üzere Türk yurdu üzerinde emelleri olan devletler de istihbarat ve casusluk faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Kaynakça

Ahmetbeyoğlu, A. (1995). *Grekt seyyahı Priskos (V. Asır)'a göre Avrupa Hunları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

- Ahmetbeyoğlu, A. (2017a). *Avrupa Hunlari*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2017b). *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). *Attila'nın Sarayı'nda bir Romalı Grek seyyahı Priskos'a göre Avrupa Hunlari*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Altungök, A. (2012). Ortaçağ Türk dünyasında haberleşme kurumları: casusluk ve postacılık faaliyetleri. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 173-211.
- Arık, F. Ş. (1995). Eski Türk ceza hukukuna dair notlar I: suçlar ve cezalar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17 (28), 1-50.
- Atalay, C. (2014). Asya Hun Devletinde Mao-Tun (Metehan) dönemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (16), 107-109.
- Aydın, E. (2021a). *Sibirya'da Türk izleri Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, E. (2021b). *Taşa kazınan tarih Türklerin ilk yazılı belgeleri*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Başlangıcından bugüne kadar Dünya casusluk tarihi*. (1974). İstanbul: Artel Yayınları.
- Bektan, A. (2022). *Türklerde casusluğun tarihi*. İstanbul: Motto Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2021). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Canatar, M. (2011). Yat, yatak, yatgak, sak, sakçı ve savul, savur tabirleri üzerine. Sarıyıldız, G., Çiçek, N., Keskin, İ. ve Pamuk, S. (Ed.). *Prof. Dr. Şevki Nezihî Aykut Armağanı* (s. 47-56) içinde. İstanbul: Etkin Kitaplar.
- Chang Jen-t'ang (1968). *T'ang devrindeki Doğu Göktürkleri hakkında yeni belgeler*. Taipei.
- Çandarlıoğlu, G. (1974). Uygur sarayına gelin giden Çinli prensesler ve bunun arkasındaki politik gerçekler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (28-29), 63-70.
- Çandarlıoğlu, G. (1977). Uygurların Çinlilere yaptıkları yardımlar ve bunların içyüzü. *Tarih Dergisi*, (31), 37-46.
- Doğan, D. M. (2020a). *Osmanlıca yazılışlı doğan büyük Türkçe sözlük Cilt 1*, Ankara: Yazar Yayınları.

- Donuk, A. (1988). *Eski Türk devletlerinde idarî-askerî ünvan ve terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Durmuş, E. (2020). Eski Türklerde askeri yapı. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 87-102.
- Durmuş, E. (2021). Eski Türklerin savaş taktikleri ve savaş alanındaki uygulamaları. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 15 (29), 243-262.
- Durmuş, E. (2024). Eski Türklerde askerî adlandırmalar. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6 (11), 1-14.
- Durmuş, İ. (2005). Eski Türklerde askerî kültür. *Silâhlı Kuvvetler Dergisi*, (385), 5-25.
- Durmuş, İ. (2011). Destan, efsane ve rivayetlere göre Türk kültür çevresinde kurt. Yeşil, Y. (Ed.). *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 65-76) içinde. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Eberhard, W. (2019). *Çin tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ekrem, N. (2012). Chang Ch'ien'in seyahat raporuna göre Hun Döneminde Orta Asya'nın sosyal ve iktisadî durumu. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 7-52.
- Ergin, M. (1983). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eroğlu, H. (2003). Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin istihbarat stratejileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (34), 11-33.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1991). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk medeniyeti tarihi*. Aka, İ.-Kopruman, K. Y. (Haz.). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gömeç, S. (1997). *Uygur Türkleri tarihi ve kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Gömeç, S. (1999). *Kök Türk tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (2001). Kök bürümler ve arslanlar. Hacıoğlu, Y. (Haz.). *Göktürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri* (s.77 - 85) içinde. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (2018a). *Türk kültürünün ana hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2018b). *Türk-Hun tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

- Grousset, R. (2022). *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gumilev, L. N. (1999). *Eski Türkler*. Batur D. A. (Çev.). İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- İlter, E. (2002). *Millî İstihbarat Teşkilâtı tarihçesi*. Ankara: MİT Basımevi.
- İzgi, Ö. (1975). Sung Devrinde Kao-ch'ang'dan Çin'e giden elçiler. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (6), 105-110.
- İzgi, Ö. (1979). Kao-ch'ang Uygurları hakkında. *Tarih Dergisi*, (32), 1-10.
- İzgi, Ö. (1986). *Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İzgi, Ö. (2000). *Çin elçisi Wang Yen-te'nin Uygur seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1993). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kahraman Çınar, A. (2022). Bozkır kavimlerinin sosyal, siyasi ve askeri yaşamında kurt motifi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8 (4), 1208-1221.
- Kaleli, E. (2021). *Bizans casusluk ve istihbarat faaliyetleri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kâşgarlı Mahmud (2021). *Divanü lûgat-it Türk (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2019). *Türk kültürünün temelleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Lıgeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Karatay, S. (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mau-tsai, L. (2019). *Çin kaynaklarına göre Doğu Türkleri*. Kayaoğlu, E.-Banoğlu, D. (Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Mori, M. (1983). Soğdluların Orta-Asya'daki faaliyetleri. *Belleten*, 47 (185), 339-351.
- Onat, A. (1987). Han döneminde Hun-Çin ekonomik ilişkileri (M.Ö. 206-M.S. 220). *Belleten*, 51 (200), 611-624.
- Onay, İ. (2018a). Hun ve Han devletlerinin diplomatik ilişkileri ve elçileri. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (11), 222-235.
- Onay, İ. (2018b). Gök-Türk döneminde uluslararası ilişkiler ve elçiler. *Turkish Studies History*, 13 (24), 141-160.
- Onay, İ. (2018c). Uygurlar ve T'ang Hanedanlığı arasındaki diplomatik ilişkiler ve elçiler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 501-519.

- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1979). *Türk kültürünün gelişme çağları*. Ankara: Kömen Yayınları.
- Ögel, B. (2000). *Türk kültür tarihine giriş Cilt 1*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2015a). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2015b). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt 2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pamir, A. (2022). Mete Han ve eski Türk Orta-Asya kamu hukukundaki yeri. *Çukurova Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, (1), 1-31.
- Pehlivanlı, H. (2002). Eski Türkler ve Selçuklularda istihbaratçılık. Güzel, H. C., Çiçek K. ve Koca, S. (Ed.). *Türkler Ansiklopedisi cilt 5* (s.279 - 285) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Saray, M. (2005). İdeal bir diplomatın (elçinin) ortaya çıkışı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 1195-1209.
- Selçuk, H. (2020). *Selenge'den Tuna'ya Türk kültür tarihine dair notlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sinor, D. (2000). (Kök) Türk İmparatorluğunun kuruluşu ve yıkılışı. Sinor, D. (Der.). *Erken İç Asya Tarihi* (s. 383-424) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Su, K. (1938). *Uygurlar ve Uygur medeniyeti*. Balıkesir: İl Basımevi.
- Sun Zi (Sun Tzu) (2021). *Savaş sanatı*. P. Utkan-G. Fidan (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şahin, S. (2022). Türklerin Çinlilerle elçilik ilişkileri. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), 256-268.
- Taşagıl, A. (1993). Kapkan Kagan (692-716). *Belleten*, 57 (218), 51-70.
- Taşagıl, A. (2017). *Kök Tengri'nin çocukları (Avrasya bozkırlarında islam öncesi Türk tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Taşagıl, A. (2019). Türk askerî tarihinin başlangıcı: Hun ordusu. A. S. Özkaya (Ed.), *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü* (s.142-158) içinde. İstanbul: Kronik Kitap.
- Taşagıl, A. (2020). *Uygurlar -840'tan önce-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Taşagıl, A. (2021a). *Gök-Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagıl, A. (2021b). *Bozkırın kağanlıkları Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*. İstanbul: Kronik Kitap.

- Taşağılı, A. (2022). *Türk Kağanlığı*. İstanbul: Bilge Kùltür-Sanat Yayınları.
- Tekin, T. (2018). *Orhon Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Uyar, M. (2005). Hinduşâh Nahçivânî'ye ait Düstûr el-Kâtib fi Ta'yîn el-Merâtib adlı eserde casusluk anlayışı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (38), 281-289.
- Yakın, A. (1969). *İstihbarat casusluk ve casuslukla mücadele*. Ankara: Dışışleri Akademisi Yayınları.
- Zelin, M. (2002). The Yung-cheng reign. *The Cambridge History of China*, 9, 183-229.

Atıf için:

- Mandaloğlu, M. (2024). Eski Türklerde istihbarat ve casusluk faaliyetleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 487-521. doi: 10.54558/jiss.1437276

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Product Lifecycle Management (PLM) Model in a Service Industry: Service Lifecycle Management (SLM) Model

Mune Moğol Sever*

Öz

Purpose: The previous global health crisis prompted businesses to undertake the process of digitizing their operations. The recent epidemic had a significant impact on both the manufacturing and service sectors. The ongoing global pandemic caused by the novel coronavirus, SARS-CoV-2, commonly the limitations and restrictions around remote working compel organizations to seek out appropriate digital technology. Product Lifecycle Management (PLM) is a comprehensive solution that aids organizations in effectively overseeing the entirety of their supply chain, production, and operational processes, encompassing all stages from initial design to end-of-life, through digital technologies. The objective of this study was to build a Product Lifecycle Management (PLM) -based Service Lifecycle Management (SLM) model for effectively managing supply chain operations, specifically focusing on activities related to ordering and material supply for individualized products.

Method: The methodology employed in this research endeavor facilitates the comprehensive storage of individualized data. In this particular case, the initial step involves the collection of tailored product data. The data required for the preparation and serving of the tailored product are obtained through system analysis. During the process of system analysis, data about the material supply operations were gathered by utilizing and reviewing various forms and papers, as well as conducting an in-depth examination of the associated processes. The data obtained from system analysis facilitated the creation of tables, the establishment of relationships between these tables, and the development of relational databases that are the focus of this study. The approach has been deployed and evaluated within a service-based company.

Findings: The study has successfully developed a model and database that enable the execution of crosstab queries about consumer preferences, product information, material information, bill of materials (BOM), and supply information. Therefore, it is feasible to obtain digital data quickly, encompassing various aspects such as product specifications, service, and preparation duration, bill of materials (BOM), supplier details, supply information, lead time, and other relevant information for a customized product. The product and material listings have been organized and presented in the form of a cross-tab query within the established database.

Implications: The implications of this phenomenon are significant. By utilizing the methodology established in this research, it becomes feasible to convert manual and modular activities into a digital environment. By utilizing a sophisticated model, users can remotely and quickly achieve and control the entire process. The key outcome of this study is the acceptance of transforming the process into a digital ecosystem. Therefore, the utilization of the created model can help to eliminate the complexity associated with manual tasks.

Originality: The proposed paradigm facilitates the transition of manual and modular operations into a digital ecosystem. Therefore, by utilizing the model, the activities performed through traditional means are transitioned into a digital environment, allowing users to access data promptly. The model that has been developed is innovative in its approach to digitizing the operations of service-based organizations during the era of digital transformation.

Keywords: Product-Service design, Product Lifecycle Management (PLM), Service Lifecycle Management (SLM), personalization, digitalization.

* Assist. Prof., Anadolu University Tourism Faculty, mmogol@anadolu.edu.tr

Hizmet İşletmeleri İçin Ürün Yaşam Döngüsü Yönetimi (PLM) Modeli Tasarımı: Hizmet Yaşam Döngüsü Yönetimi (SLM) Modeli

Mune Moğol Sever*

Öz

Amaç: Son pandemi, işletmeleri, süreçlerini dijitalleşmeye zorlamaları yönünde tetikleyici olmuştur. Pandemi koşullarından, imalat işletmeleri kadar hizmet işletmeleri de etkilenmiştir. Özellikle uzaktan çalışma koşulları, kısıtlamalar hizmet işletmelerini uygun dijital teknoloji arayışlarına itmiştir. PLM, işletmelere tedarik zincirlerini, üretim ve tüm operasyonlarını tasarım aşamasından ürün yaşam döngüsü bitimine kadarki süreçte dijital ve eşzamanlı olarak yönetmelerine yardımcı bir araçtır. Bu çalışmada, sipariş verme, malzeme temini vd tedarik zinciri operasyonlarını yönetmek üzere, kişiselleştirilmiş ürünler için PLM tabanlı SLM modelinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem: Çalışma kapsamında geliştirilen model, kişiye özel verilerin depolanmasına olanak verecek şekilde tasarlanmıştır. Bu kapsamda öncelikle kişiye özel ürün tasarım bilgileri toplanmıştır. Bu ürünlerin üretim ve sunumunu gerçekleştirmek üzere hangi malzeme ve materyallerin gerekli olduğu bilgisine işletmede yapılan sistem analiziyle ulaşılmıştır. Sistem analizinde işletme içi malzeme tedarik operasyonlarının gerçekleştirilmesinde kullanılan doküman, formlar ve süreçler yerinde incelenmiştir. Sistem analizi aracılığıyla toplanan verilerle ilişkisel veri tabanı tabloları oluşturulmuştur. Model bir hizmet işletmesinde uygulanmış ve test edilmiştir.

Bulgular: Geliştirilen ilişkisel veri tabanı aracılığıyla, müşteri ürün tasarımı-tercihleri, ürün bilgileri, malzeme bilgileri & malzeme ihtiyaç listesi (Bill of Material-BOM) ve tedarikçi bilgilerine ilişkin çapraz sorgulamalar yapılması mümkün hale gelmiştir. Böylece tasarımı müşteriye ait olan bir ürün için ürün bilgileri, servis şekli, hazırlama süresi vb. içeren bilgilere ilave olarak malzeme ihtiyaç listesi ve bunların hangi tedarikçiden ne kadar sürede temin edileceğine ilişkin anlık ve dijital ortamda her türlü veriye erişim sağlanmıştır. Ürün bilgileri ve bunlara ilişkin malzeme ihtiyaç listelerinin çapraz sorgulamalarla tek tabloda görüntülenmesi olanaklı hale gelmiştir.

Sonuç: Çalışma kapsamında geliştirilen modelle, işletme içerisinde manuel ve parçalı yürütülen operasyonların dijital ortama aktarılması olanaklı hale gelmiştir. Model aracılığıyla, tüm süreç anlık olarak, kullanıcıların erişimine açık ve uzaktan izlenebilir ve takip edilebilir olmuştur. Tüm sürecin dijital ortama aktarılması çalışmanın en önemli çıktısıdır. Böylece manuel operasyonlarda yaşanan karmaşa ortadan kaldırılmıştır.

Özgünlük: Önerilen modelle manuel ve dağınık olarak yürütülen süreç dijital ortama aktarılmıştır. Böylece geleneksel yöntemlerle yürütülen süreçlerin dijitalleşmesi ve verilere anlık erişim sağlanmıştır. Geliştirilen modelin, dijital dönüşümün yaşandığı dönemde hizmet işletmelerinde süreçlerin dijitalleşmesine olanak vermesi bakımından orjinal olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Ürün-hizmet tasarımı, Ürün Yaşam Döngüsü Yönetimi (PLM), Hizmet Yaşam Döngüsü Yönetimi (SLM), kişiselleştirme, dijitalleştirme.

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi, mmogol@anadolu.edu.tr.

Introduction

Product Lifecycle Management (PLM) refers to the comprehensive management of a product over its entire lifecycle, encompassing all stages from its inception to its eventual disposal. According to Stark (2020) PLM serves as a means to effectively manage the dissemination of information about products, processes, design, and other relevant aspects within the appropriate temporal and contextual parameters (Ameri & Dutta, 2005). PLM facilitates the comprehensive and integrated management of an enterprise's supply chain, production processes, and all associated operations, spanning from initial design to the final stages of the product's life cycle. This management approach is executed digitally, enabling efficient coordination and control across the product lifecycle. It is widely acknowledged as the primary instrument for digitalization in the context of Industry 4.0 and the subsequent period following the COVID-19 pandemic.

PLM encompasses the various stages involved in the innovation production, operation, administration, and retrieval of information about a distinct product. The PLM can be a valuable tool for updating product information across all stages, particularly in the service business where standards may be lacking (Golovatchev & Budde, 2007).

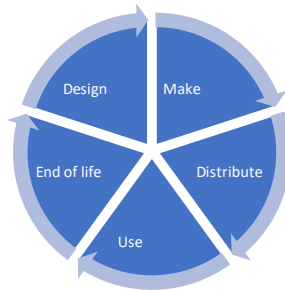

Figure 1: PLM elements

Designing serves as the initial component of the PLM process as depicted in Figure 1. Following the design phase, which encompasses products from both the manufacturing and service sectors, the subsequent stage involves the actual production or making of the product. Another subsequent stage following the process of production is distribution.

During the distribution phase, the product reaches a state where it is prepared for consumption or utilization. Once the product is prepared, the consumer is likewise prepared to utilize it. Once the product has reached the end of its lifecycle, it will be removed from the market.

PLM aids organizations in effectively managing the diverse range of products they offer. This is achieved through the visualization and restoration of product information, which in turn facilitates efficient product change

management. Additionally, PLM enables enterprises to govern the flow of information and simplify data administration during the storage, creation, distribution, and use stages of the product lifecycle.

The concept of "end of life" refers to the final stage of an entity's existence, wherein it ceases to function or operate. In the context of design, "end of life" pertains to removing the product from the market.

In PLM, the data was collected from the initial stages, in the design phase (Aram & Eastman, 2013), One essential requirement in a digital production environment is the presence of specific needs.

The manufacturing paradigms saw significant transformations starting from the year 1850 as shown in Figure 2. As emerged in the year 1850s, craft production focused on the creation of custom-tailored products. In the following years, mass production became prevalent around 1913. Subsequently, lean production practices were introduced. The concept of mass customization emerged in the 1980s as a means of addressing the growing demand for personalized products and services.

Figure 2: The paradigm changes in manufacturing

The era of mass production succeeds craft manufacturing, influenced by both the surplus of demand and advancements in technology. Mass production is contingent upon the utilization of standardized items and established regulations, whereas mass customization relies on the utilization of products that can be configured according to individual preferences. The concept of personalization is based on the creation of distinct products and active client engagement throughout each stage of the production process.

The integration of digital elements and social media into everyday human life has led to the transformation of Cyber-Physical Systems (CPSs) into Cyber-Physical Social Systems (CPSSs) during the Industry 4.0 and 5.0 (I4.0 and I5.0) period (Yilma, Naudet, & Panetto, 2019). The concept of personalization has emerged within this aforementioned digital ecosystem. The advent of the internet and digital tools has facilitated widespread connectivity, enabling individuals to engage in a shared economy by exchanging ideas, expressing requests, and collaborating on designs. Therefore, customers, in their capacity as system users, are also allowed to participate in the first stages of PLM, namely in the design phase.

In the current era of personalization, the lifecycle of products tends to be very short, while conventional methods of production and marketing lack

the necessary competitive continuous operations. The utilization of manual orders, manual papers, and distinct processes cannot ensure the survival and contemporaneity of a company. The pace of consumer expectations is undergoing rapid transformation. This refers to the development of novel items and procedures that are specifically tailored to meet individual demands. Under these circumstances, it is not feasible to sustain the ongoing procedures. In this scenario, the provision of comprehensive solutions and adaptability to evolving organizational requirements necessitate the implementation of digital management and monitoring systems.

The primary objective of personalization is to achieve value difference. Customer interaction is initiated at the inception of the manufacturing process. Given that each consumer has a distinct product. According to Mourtzis and Doukas (2014), the active participation of customers is crucial during the design phase. Each customer signifies the importance of product diversity. To achieve success within a large-scale data environment, businesses must adopt a digital solution. The utilization of a PLM solution enables the effective management of extensive documentation and the digital updating of large datasets. This study aims to establish a new PLM database for a service organization, utilizing individualized data.

The objective of this study is to develop a PLM model specifically tailored for the service industry, with a focus on Service Lifecycle Management (SLM). The primary focus of this study is centered around the principles of personalization throughout obtaining customer demand. Similar to PLM, SLM operations commence with the design of the product or service. Consumer demand serves as the primary catalyst for initiating the processing of both SLM and personalization.

The previous pandemic has demonstrated the necessity for service-oriented organizations to implement digitalization strategies through the adoption of digital technologies. One suitable tool in this particular scenario is PLM. The research employed principles of PLM to facilitate the digitalization of ongoing activities within organizations. This study develops a model framework and constructs a database to encompass the entire lifecycle. The database that was developed using Microsoft Access is shown in the subsequent sections, which provide a summary of the tables and their corresponding relationships. The model underwent testing, and the findings indicate that the suggested database can effectively retain all individualized information about consumer demand. Additionally, the findings indicated that the entire production process, from the initial design phase to the final stage, was examined. Additionally, the present study undertakes a comprehensive review of existing literature to synthesize and analyze the current state of knowledge on the chosen subject.

Literature Review

PLM can offer precise and tailored product services, hence enhancing the accuracy of production output. Additionally, it contributes to the improvement of product design quality and innovation. PLM can manage the workflows of the relevant units within the scope of authority and responsibility during the stages of goods and service production (Ötleş et al., 2015). Moreover, PLM exhibits the ability to seamlessly integrate with various information technology (IT) systems within companies, thereby facilitating the process of digitizing processes. The aforementioned attributes represent the benefits of PLM; nevertheless, they also include the generation of substantial amounts of data. Therefore, scholars have underlined the significance of implementing rules and principles related to big data (Li et al., 2015).

Some scholars describe research on PLM in service industries as SLM (Wiesner, Freitag, Westphal, & Thoben, 2015). Wiesner et al. (2015) elucidates the bidirectional nature of the relationship between PLM and SLM.

The usefulness of PLM or SLM in addressing the intricacies of product architectures, particularly in the aerospace industry, has been the subject of scholarly investigation (Mas, Arista, Oliva, Hiebert, & Gilkerson 2021; Cantamessa, Montagna, & Neirotti, 2012).

While PLM is commonly used in the context of new product development, it also found application in the maintenance, repair, and overhaul (MRO) processes of aircraft. In their study, Lee et al. (2008) demonstrate the practicality of PLM in the context of aviation Maintenance, Repair, and Overhaul (MRO) operations. This is achieved through the examination of two specific case studies.

The integration of PLM and value chains has been successfully applied in the LCD production industry, namely in the make-to-stock (MTS), build-to-order (BTO), and configuration-to-order (CTO) business models (Chiang & Trappey, 2007). This study examines the frequency of PLM usage. The findings indicated that the utilization frequency of PLM modules was high for BTO.

Mas et al. (2021) propose the use of PLM generation 3 as a means to address the challenges associated with the inflexibility and complexity of 3D solid modeling, integration with a digital twin, and the improvement of End-to-End (E2E) digital integrity.

The construction industry is a multifaceted sector that encompasses both service and production components, characterized by a wide range of products, materials, and consumer preferences. In their study, Min et al. (2012) introduced a conceptual framework that pertains to PLM within the construction sector.

Healthcare is another significant sector within the service business. The COVID-19 pandemic has witnessed a significant rise in the prominence of Internet of Things (IoTs) applications, particularly those on the Internet of Medical Things (IoMT). These apps have played a crucial role in facilitating remote control and diagnostics in the healthcare sector.

The importance of battery charging has become paramount. Sodhro, Pirbhulal, and Sangaiah (2018) conducted a study on this particular subject utilizing PLM as their research approach. Academic researchers endeavored to establish control over the transmission of information between devices through the integration of IoMTs and PLM systems.

Agile prognostic and diagnostic systems necessitate concurrent engineering as a simultaneous solution. In the fields of pharmaceuticals and chemistry, the implementation of a monitoring system necessitates the incorporation of mistake-detection mechanisms and corresponding solutions in a simultaneous manner. Researchers explore the feasibility of implementing PLM for an intelligent system, as discussed by Venkatasubramanian (2005). The researchers devised a process hazard analysis model to enhance the effectiveness of PLM.

The production procedures of drugs are also characterized by their complexity and iterative nature. During the ongoing production and testing phases, it is imperative to examine the indications and effects and incorporate the resulting findings into the processes as valuable information. Researchers explored the potential for integrating PLM into the medication manufacturing process (Kang, Chung, Langer & Khademhosseini, 2008).

The study conducted by Pinna et al. (2018) demonstrates the practicality of PLM in the context of New Product Development (NPD). Academic researchers explore the alignment of PLM processes and NPD (processes within the context of the food business). The findings of the study indicate that PLM has a beneficial impact on the capacity of enterprises to manage NPD and procedures. An additional finding from the aforementioned study indicates that the installation of PLM has a direct and favorable effect on a company's ability to coordinate activities, specifically in terms of enhancing NPD performance. While it is acknowledged that PLM can have a beneficial impact on a company's overall performance and its ability to manage processes, it has been noted that PLM may not apply to every stage of NPD.

Bungau, Bungau, and Tit (2015) aim to address the issue of waste in pharmaceutical products by utilizing PLM strategies. The researchers directed their attention towards the phase of PLM known as the End of Life (EOL) stage. The waste collection and recycling of pharmaceutical items was acknowledged and accepted by the relevant authorities.

The primary use of PLM is predominantly found in the manufacturing sector, as opposed to the service industries. There are some attempts to relate the PLM with carrying capacity on a destination scale (Birsen, 2017) but tourism studies still infancy in the PLM and SLM perspectives. The existing body of research on PLM in the service sector primarily focuses on the medical and healthcare domains, with limited attention given to the food business.

Methodology

The present study will employ a rigorous methodology to investigate the research question at hand. This section will outline the specific procedures and techniques that show PLM implementation in a service industry.

The study involved the storage of individualized data in a database that was specifically designed for this purpose. The decisions and desires of individuals might vary significantly and result in the generation of large volumes of data. To effectively administer the system, a database was created in collaboration with individuals from the service and operational departments of the firm under investigation.

Model framework and data collection

Study based on personalized data and developing a database. In order to store & restore those big data the new database was created. The ontology of database in this study is showed in Figure 3.

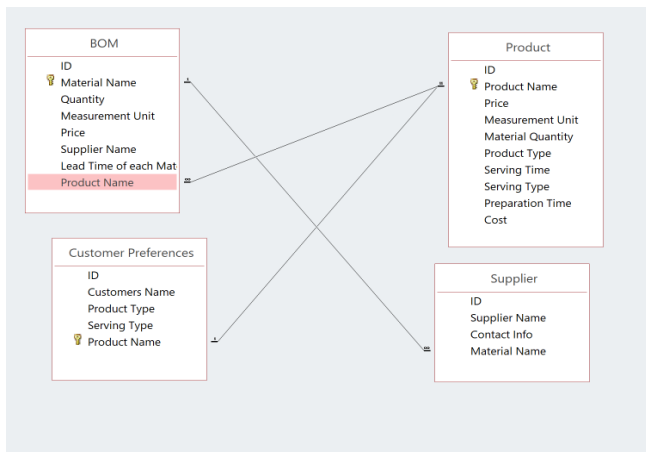

Figure 3: PLM Database Structure, Tables and Relations

The database utilized in this study encompasses the entirety of the choices made by customers, as well as their associated information. In addition to the aforementioned data, the database also encompasses supplier information and the Bill of Materials (BOM). As depicted in Figure 3, the tables of databases are enumerated below:

- BOM- Bill of Materials
- Product
- Customer preferences
- Supplier.

The BOM, also known as the Bill of Materials, is a comprehensive document that outlines the components, parts, and materials required for the production or assembly of a product. The three key elements of BOM under consideration are the product, customer preferences, and the supplier. A BOM is a concise inventory of the necessary materials required for the production of a particular product. The BOM table utilized in this study encompasses the following data: material name, amount, measurement unit, price, supplier name, lead time for each material, and product name information. In addition, the BOM table incorporates essential details such as material information, product name, price, and supply information, including supplier name and lead time. These elements are included to facilitate the establishment of a relational database.

The aforementioned item constitutes an additional table within the proposed database. The main information stored in the Product table includes the product name, price, measurement unit, material quantity, product kind, serving time, serving type, preparation time, and cost.

The research entails the collection of individualized data within a database, employing a customer preferences table as the primary framework. The primary components of the customer preferences table include the following: customer name, product type, serving type, and product name.

By implementing PLM, the organization has successfully achieved comprehensive monitoring of the whole lifecycle of its products or services, spanning from end to end. To comprehensively track the entire lifecycle, the supplier information has been incorporated into a database that has been constructed. Therefore, the final table formed within this database is the Supplier table. The supplier table provides the user with access to the provider's name, material name, and contact information.

By utilizing a computer-generated database, the organization can effectively oversee the entire lifecycle simultaneously and digitally. The process of determining the structure and organization of tables, as well as the relationships between them, was conducted through system analysis within the firm during the time of 02.06.2022-08.07.2022. This system analysis will involve direct observation of the entire supply chain process, specifically focusing on purchasing and material ordering. The model will be developed within these specified conditions.

Steps of the study

The primary objective of this study is to develop a comprehensive model for transitioning manual processes into a digital ecosystem and effectively monitoring all operations simultaneously. To ensure the continuity of operations, it is imperative to initiate the creation of a BOM. This phase involves comprehending the intricacies of material flow and management, purchasing orders, and supply chain activities. Additionally, it is crucial to get insight into the existing dynamics of supplier relations. This study will analyze purchase orders, material usage, and supply information, including lead time, quantities, and related forms and documentation. Furthermore, the firm under investigation will be subjected to direct observations utilizing the concepts of system analysis.

This study focuses on the development of a relational database to support the supply chain processes under investigation. The inclusion of tables and figures is essential in academic writing since they provide visual representations of data and information. These visual aids help to enhance the understanding and interpretation of the content presented in the text. The creation of relationships between tables is necessary for the storage of personalized data.

The procedures of the investigation were succinctly outlined in a graphical representation known as a flow chart. Diagram 1 presents the flow chart illustrating the investigation.

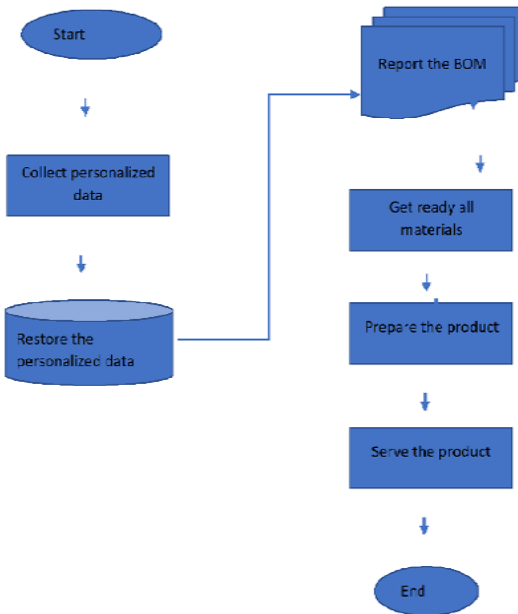

Diagram 1: Flow chart for the model structure

The initial phase of the research involves the collection of individualized data about a certain product. The suggested database is designed to capture and preserve personalized data.

The BOM for the customized product will be generated in the event of customer selection. The BOM serves as a catalyst for initiating the various operations within the supply chain. To prepare the product, it is necessary to collect all the inputs that are dependent on the BOM. As seen in Diagram 1 after the completion of material preparation, the product can be readied and served.

Customers can access their choices and information through a well-developed database at any given time. Upon consumers inputting customer options, such as designs created by prosumers, the data is subsequently kept within the database. Therefore, when clients visit the enterprises, the service provider can get pertinent data from the database and make necessary preparations for the desired product. Additionally, the user can access comprehensive information, including details about suppliers, lead time, preparation time, kind of service, BOM, and other relevant recorded data.

Once the customer's selection is retrieved from the database, the PLM procedure commences. As per the product specifications, the BOM has been subject to a recall, prompting the initiation of internal supply chain operations. In the event of stock unavailability, external measures would be pursued as necessary.

Experimental Study

This section provides an illustrative example to elucidate the functioning of the developed model. The end user within the system has developed a product and subsequently submitted it to a service provider. The meal is prepared by service providers following the level of demand. Once the data has been inputted into the system with the assistance of kitchen and service employees, the resulting product, namely the meal, is prepared for serving. Table 1 showcases a notable instance of a product that has been meticulously crafted and tailored by consumers.

Table 1: Illustrative Example for Personalized Product

Product Name	Price	Product Type	Serving Time	Serving Type	Preparation Time
Trad	80	Main course	5	hot	10

Table 1 presents data pertaining to the information-related product referred to as "Trad". The designated product is characterized by several key data points in the provided table, including price, product type, serving time,

-serving type, preparation time, and cost. The present database incorporates a cross-query that connects the Product and Customer Preferences databases. The product in question is a customized meal.

The model in question comprises also tables including BOM and Supplier information. The outcomes of the cross-query conducted between the BOM and Supplier tables have been consolidated and presented in Table 2.

Table 2: The Cross-Query Between BOM and Supplier Related the Product “Trad”

Material Name	Quantity	Measurement Unit	Price	Supplier Name	Lead Time of each Material-days
Meat	151	gr	24.5	BsPnr	2
Sauce	11	gr	0.3	Tt	2
Chili pepper	4	gr	0.1	Yalcin	3
Butter	26	gr	3.25	Sutas	1
Lavash	121	gr	2.4	Own bakery	1
Yogurt	100	gr	2.2	Sutas1	1
Parsley	10	gr	1	Wholesale r	1
Onion	10	gr	1	Wh11	1
Tomato	10	gr	1	Wh2	1
Fresh pepper	8	gr	0.5	Wh13	0
Brass	50	gr	2	Demirci	0

Table 2 presents a comprehensive overview of the BOMs and accompanying supplier information, effectively consolidating these details inside a single table. The database facilitates the consolidation of all materials and their respective providers into a single table, for the planned product "Trad" allowing for efficient summarization. Managerial controls are crucial in overseeing a certain product's lifecycle, encompassing several stages such as design (based on customer preferences) and the procurement of materials listed in the BOM.

Another significant inquiry pertains to the relationship between the product and the BOM. A comprehensive database must be established to link each resource (material) with its corresponding product.

Table 3: The Cross-Query for BOM and Product Tables

Product. Product Name	Product Type	BOM.Material Name	Quantity	BOM.Price	Lead Time of each Material- days
Trad	Main course	Meat	151	24.5	2
Trad	Main course	Sauce	11	0.3	2
Trad	Main course	Chili pepper	4	0.1	3
Trad	Main course	Butter	26	3.25	1
Trad	Main course	Lavash	121	2.4	1
Trad	Main course	Yogurt	100	2.2	1
Trad	Main course	Parsley	10	1	1
Trad	Main course	Onion	10	1	1
Trad	Main course	Tomato	10	1	1
Trad	Main course	Fresh pepper	8	0.5	0
Trad	Main course	Brass	50	2	0

Table 3 represents the cross-query conducted between the BOM and the Product Table. Table 3 presents a comprehensive overview of product categories and pertinent details derived from the BOM table. This includes the name, amount, price, and lead time of each material associated with the respective product kinds.

Given that the research is centered around a customized product, it is imperative to establish a reciprocal relationship between the product itself and the preferences of the customers.

Table 4: The Cross-Query Between Product and Customer Preferences Tables

Product.Product Name	Customer Preferences.Ser ving Type	Customers Name	Product.P rice	Serving Time (Min.)	Preparati on Time	Cost
Trad	hot	MrA	75.00	15	10	40
Vegan1	cold	MrsB	45.00	10	10	31
Vegan2	cold	MrX	48.00	8	10	32
FF1	hot	MrK	70.00	12	10	46
LowS	cold	MsC	65.00	17	10	45
BAC	hot	MrA	110.00	20	10	65

Table 4 presents a summary of the inquiry conducted on the relationship between Product and Customer Preferences. The table presented has a total of six distinct product categories. For every individual product, essential details include the serving kind (either hot or cold), customer information (namely, the client's name), and the corresponding product price, the visualization of serving time (in minutes), preparation time (in minutes), and cost data is presented in Table 4.

Tables 1, 2, 3, and 4 present the relevant data on managerial control and monitoring. In the produced database, it is possible to build further queries to achieve the desired objectives. The aforementioned four tables serve as illustrative examples to demonstrate the many functionalities of a database.

The designated model and the database provide the monitoring of comprehensive product information throughout the whole lifecycle, encompassing aspects such as design and material supply. This includes the identification of necessary materials, estimation of time and labor required for preparation and delivery, documentation of supplier details, and assessment of lead times associated with each material.

In addition, the PLM cycle encompasses one more step EoL phase. When there is a drop in demand, the economic and financial circumstances may compel the restaurant to cease serving the product, resulting in its EoL.

Results and Discussions

The last pandemic brought to light that the service sector exhibits a greater inclination towards digital technologies than the manufacturing sector. The process of digitalization possesses both positive and negative aspects. Nevertheless, the ability to monitor and manage all processes concurrently is beneficial for organizations. However, this process must be meticulously and thoroughly planned. In contrast, such actions result in escalated expenses and a squandering of valuable time.

In the context of a cyber social environment, the presence of vast amounts of data is an unavoidable occurrence. To mitigate any issues inside the system, it is imperative to construct a meticulously structured database.

At now, there is a growing trend in the manufacturing industry towards the utilization of individualized data and a preference for prosumer design among firms. Emerging economic models, such as the shared economy and crowdsourcing, enable the active participation of prosumers throughout the entire production process, including the initial design phase, through the utilization of internet-based platforms. To ensure transparency within the ecosystem, service providers must develop an end-to-end digitally connected environment. The utilization of PLM serves as a comprehensive approach to achieving this objective. PLM offers a digitally easy solution, encompassing the engagement of prosumers in the system as well as the EoL management of a product.

The majority of service businesses are characterized by a high degree of reliance on human labor. The COVID-19 epidemic and shifts in manufacturing practices have demonstrated that while technology advancements typically originate and are applied in the production sector, there is a current requirement for structural modifications within the service industry.

The scope of digitalization implementation in this study, about a food service provider, can be expanded to incorporate Internet services. In order to optimize efficiency in preparation and supply chain operations, it is recommended that the service provider adopt a practice of accepting orders for new products one day in advance. A web-based user interface can be developed to gather data before the provision of a service.

References

- Ameri, F., & Dutta, D. (2005). Product lifecycle management: closing the knowledge loops. *Computer-Aided Design and Applications*, 2(5), 577-590. <https://doi.org/10.1080/16864360.2005.10738322>
- Aram, S., & Eastman, C. (2013). Integration of PLM solutions and BIM systems for the AEC industry. In *ISARC. Proceedings of the International Symposium on Automation and Robotics in Construction* (Vol. 30, p. 1). IAARC Publications.
- Bungau, S., Bungau, C., & Tit, D. M. (2015). Studies about the last stage of product lifecycle management for a pharmaceutical product. *J Environ Prot Ecol*, 16(1), 56.
- Cantamessa, M., Montagna, F., & Neirotti, P. (2012). An empirical analysis of the PLM implementation effects in the aerospace industry. *Computers in industry*, 63(3), 243-251. <https://doi.org/10.1016/j.compind.2012.01.004>
- Chiang, T. A., & Trappey, A. J. (2007). Development of a value chain collaborative model for product lifecycle management and its LCD industry adoption. *International Journal of Production Economics*, 109(1-2), 90-104. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2006.11.005>
- Golovatchev, J. D., & Budde, O. (2007, June). Next Generation PLM integrated approach for Product Lifecycle Management. In *Dans Proceedings of ICCPR2007: International Conference on Comprehensive Product Realization 2007. Proceedings of ICCPR2007: International Conference on Comprehensive Product Realization*.
- Gülenç Birsen, A. (2017). Destinasyon yaşam döngüsü modeliyle eski ve yeni destinasyonların gelişim süreçlerinin incelenmesi: Yerel halk algısına dayalı planlama önerileri.
- Kang, L., Chung, B. G., Langer, R., & Khademhosseini, A. (2008). Microfluidics for drug discovery and development: From target

- selection to product lifecycle management. *Drug Discovery Today*, 13(1-2), 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.drudis.2007.10.003>
- Lee, S. G., Ma, Y. S., Thimm, G. L., & Verstraeten, J. (2008). Product lifecycle management in aviation maintenance, repair, and overhaul. *Computers in industry*, 59(2-3), 296-303. <https://doi.org/10.1016/j.compind.2007.06.022>
- Li, J., Tao, F., Cheng, Y., & Zhao, L. (2015). Big data in product lifecycle management. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 81(1), 667-684. <https://doi.org/10.1007/s00170-015-7151-x>
- Mas, F., Arista, R., Oliva, M., Hiebert, B., & Gilkerson, I. (2021, June). An updated review of PLM impact on US and EU Aerospace Industry. In *2021 IEEE International Conference on Engineering, Technology, and Innovation (ICE/ITMC)* (pp. 1-5). IEEE. <https://doi.org/10.1109/ICE/ITMC52061.2021.9570205>.
- Min, K. M., Ham, N. H., Kim, J. H., Lee, Y. S., & Kim, J. J. (2008). An application strategy for PLM in the construction industry. *International Journal of Digital Content Technology and its Applications*, 2(1), 4-10.
- Mourtzis, D., & Doukas, M. (2014). Design and planning of manufacturing networks for mass customization and personalization: challenges and outlook. *Procedia Cirp*, 19, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2014.05.004>
- Ötleş, S., Atalay, S., Güneş, S., Ertekin, F., Yıldız, H., Sayer, S., ... & Bulut, H. (2015). Ürün Yaşam Döngüsü Yönetimi (PLM). *Plastik & Ambalaj Dergisi*, 36-45.
- Pinna, C., Galati, F., Rossi, M., Saidy, C., Harik, R., & Terzi, S. (2018). Effect of product lifecycle management on new product development performances: Evidence from the food industry. *Computers in Industry*, 100, 184-195. <https://doi.org/10.1016/j.compind.2018.03.036>
- Sodhro, A. H., Pirbhulal, S., & Sangaiah, A. K. (2018). Convergence of IoT and product lifecycle management in medical health care. *Future Generation Computer Systems*, 86, 380-391. <https://doi.org/10.1016/j.future.2018.03.052>
- Stark, J. (2020). Product Lifecycle Management (PLM). In *Product lifecycle management (Volume 1)* (pp. 1-33). Springer, Cham.
- Venkatasubramanian, V. (2005). Prognostic and diagnostic monitoring of complex systems for product lifecycle management: Challenges and opportunities. *Computers & chemical engineering*, 29(6), 1253-1263. <https://doi.org/10.1016/j.compchemeng.2005.02.026>

- Wiesner, S., Freitag, M., Westphal, I., & Thoben, K. D. (2015). Interactions between service and product lifecycle management. *Procedia Cirp*, 30, 36-41. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2015.02.018>
- Yilma, B. A., Naudet, Y., & Panetto, H. (2018). Introduction to personalization in cyber-physical systems. In *OTM Confederated International Conferences" On the Move to Meaningful Internet Systems"* (pp 25-35). Springer, Cham.

Atf için:

- Moğol Sever, M. (2024). Product Lifecycle Management (PLM) Model in a service industry: Service Lifecycle Management (SLM) Model. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 523-539. doi: 10.54558/jiss.1191683.

Etik Beyanı:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazara aittir. İlgili çalışmada 15.09.2022 tarih ve 388947 sayılı kararla Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan gerekli izin alınmıştır.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Açıklayıcı Grafik Analizi: EGAnet R paketiyle Bir Uygulama

Çiğdem Akın Arıkan*^{ID}

Sinem Demirkol**^{ID}

Öz

Amaç: Faktör sayısının belirlenmesinde her tekniğin kendine göre sınırlılıkları mevcuttur. Bu durum doğru tahminler sağlayabilecek yeni faktör belirleme yöntemlerine ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu araştırmanın amacı faktör belirleme yöntemlerine alternatif bir yaklaşım olan açıklayıcı grafik analiz yöntemi ve bu yöntemin analizleri için kullanılan R programlama dilindeki EGAnet paketi tanıtmaktır.

Yöntem: Bu çalışmada, pakette yer alan ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan fonksiyonların göstermesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, verinin analiz için hazırlanması, geleneksel ve bootstrap açıklayıcı grafik analiz ile faktör belirleme, madde ve boyutlara ilişkin istatistiklerin elde edilmesi, yapısal tutarlılık, doğrulayıcı faktör analizi ve ölçme değişmezliği gibi uygulamaların nasıl kullanılabileceği gösterilmiştir. EGAnet paketinin işlevselliğini göstermek için gerçek veri seti üzerinden analizler yapılmıştır. Bunun için Çevrimiçi Oyun Oynama Motivasyon Ölçeği'nden elde edilen veriler ile açıklamalı R kodları gösterilmiştir.

Sonuç: Bu araştırma sonucunda, geleneksel ve bootstrap açıklayıcı grafik analiz sonuçlarıyla doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarının aynı olduğu elde edilmiştir. Ayrıca cinsiyete göre yapılan ölçme değişmezliği sonucunda kısmi metrik değişmezlik sağlanmıştır.

Özgünlük: Bu çalışmanın ölçek geliştirme sürecinde ölçeğin bütünsel olarak incelenmesi ve faktör belirleme konularında araştırmacılara yol göstereceği düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: Faktör belirleme, Keşifsel grafik analizi, EGAnet, ağ analizi.

* Psikometrist, İngiltere ve Galler Ulusal Eğitim Araştırmaları Vakfı, akincgdm@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı, sinemdemirkol@odu.edu.tr

Exploratory Graphic Analysis: An Application with the EGAnet R Package

Çiğdem Akın-Arıkan*

Sinem Demirkol**

Abstract

Purpose: Each technique has its own limitations in determining the number of dimensions. This situation has led to the need for new factor determination methods that can provide accurate predictions. The aim of this research is to introduce the explanatory graphical analysis method, which is an alternative approach to factor determination methods, and the EGAnet package in the R programming language used for the analysis of this method.

Method: The article aims to show the functions used in the scale development studies in the package. For this purpose, it has been shown how applications such as preparation of data for analysis, dimension determination with traditional and bootstrapping explanatory graphic analysis, obtaining statistics regarding items and dimensions, structural consistency, confirmatory factor analysis and measurement invariance can be used. To demonstrate the functionality of the EGAnet package, analyzes are performed on the real data set. For this purpose, R codes are shown using data obtained from the Online Game Playing Motivation Scale.

Conclusion: As a result of this research, it is found that the results of traditional and bootstrapping explanatory graphic analysis and confirmatory factor analysis are same. In addition, partial metric invariance is achieved as a result of measurement invariance based on gender.

Originality: It is thought that this study will guide researchers in holistic examination of the scale and dimension determination during the scale development process.

Key words: Exploratory graph analysis, EGAnet, network analysis, factor numbers.

* Psychometrician, The National Foundation for Educational Research in England and Wales, The Mere, Upton Park, Slough, Berkshire SL1 2DQ, UK, akincgdm@gmail.com

** Assist. Prof., Ordu University, Faculty of Education, Department of Educational Measurement and Evaluation, sinemdemirkol@odu.edu.tr

Giriş

Psikoloji ve eğitimde kullanılan ölçme araçlarının faktör sayısını belirlemek psikometride uzun süredir devam eden bir sorundur (Velicer ve Jackson, 1990). Çok değişkenli verilerden yola çıkarak altta yatan gizli boyutların veya faktörlerin doğru bir şekilde belirlenmesi ölçme araçlarının oluşturulması ve doğrulanmasında önemli bir husustur (Timmerman ve Lorenzo-Seva, 2011). Ayrıca gözlenen değişkenlerden elde edilen çıkarımlara dayanarak hipotezler üretildiğinden faktörlerin doğru bir şekilde belirlenmesi psikolojik değişkenleri ölçmek için elde edilen verilerin analizindeki ilk adımlardan biridir (Lubbe, 2019). Faktör sayısının belirlenmesi psikolojik teorilerin oluşturulmasıyla da ilgilidir. Özellikle kişilik, zekâ vb. gibi alanlarda var olan yapıyı ortaya çıkarmak büyük ölçüde gizli yapıların tanımlanmasına bağlıdır (Garcia-Garzon, Abad ve Garrido, 2019).

Gizil yapıların ortaya konulmasında sıklıkla faktör analizi kullanılmaktadır. Faktör analizi insan davranışları ve yetenekleri altında yatan yapıları keşfetmek için kullanılan temel yöntemlerden biridir (Spearman, 1904). Bu yöntemde amaç değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek, doğrudan gözlemlenemeyen temel faktörleri ortaya çıkarmak (açımlayıcı faktör analizi) veya belirli bir teori altında varsayılan faktör yapısını doğrulamaktır (doğrulayıcı faktör analizi) (Cohen, Manion ve Morrison, 2005). Faktör, bir dizi değişken arasındaki ilişkilerin yoğunlaştırılmış halini açıklayabilen bir boyut veya yapıdır (Kline, 1994). Aynı zamanda değişkenlerin faktörle olan korelasyonu (faktör yükü) işlevsel olarak tanımlanan bir yapı şeklinde de ifade edilebilir (Roche, 1963). Faktörler gözlenen korelasyon matrisindeki korelasyon örüntülerini özetleyebilir veya gözlenen korelasyon matrisini tekrar üretmek için kullanılabilirler (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Faktör sayısının belirlenmesinde farklı yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerin bazılarında belirli bir durdurma kuralına dayalı olarak faktör sayısı belirlenir. Bu yöntemin en bilinen örnekleri K1 yöntemi (Guttman, 1954; Kaiser, 1960) ve Horn'un paralel analizidir (PA) (Horn, 1965). K1 yönteminde özdeğerlerin birden büyük olması kuralı uygulama kolaylığı açısından sıklıkla tercih edilmesini sağlamıştır (Bandalos ve Boehm-Kaufman, 2009). Horn (1965) tarafından geliştirilen paralel analiz (PA) yöntemi ise K1 yönteminin uyarlaması olup bileşen belirsizliği sorununu azaltmak için önerilmiştir. Faktör sayısını belirlemek için model uyum indekslerini kullanan yöntemlerin en bilinen örnekleri ise Minimum Ortalama Kısmi Korelasyon (Minimum Average Partial, MAP) (Velicer, 1976), Bayesian Bilgi Kriteri (BIC) (Schwarz, 1978) ve Genişletilmiş Bayesian Bilgi Kriteri (EBIC) (Chen ve Chen, 2008) yöntemleridir. Bu yöntemlerde uyum indeksleri farklı sayıda faktör içeren modellerin yapısal uyumunu karşılaştırmak için kullanılır. Faktör sayısını belirlemede sıklıkla kullanılan

bir başka yöntem ise yamaç grafiği (Scree Plot; Cattell, 1966) yöntemidir. Bu yöntemde faktörler özdeğer büyüklüğüne göre bir grafik oluşturur ve grafikte eğimin azaldığı kırılma noktası faktör sayısını belirlemek için kullanılır (Gorsuch, 1983). Yamaç grafiği yönteminin bazı eksikliklerini gidermek için de grafiksel olmayan çözümler sunan hızlanma faktörü (acceleration factor, AF) ve optimal koordinatlar (optimal coordinates, OC) yöntemleri (Raiche, Riopel ve Blais, 2006; Raiche, 2010) geliştirilmiştir. Tüm bu yöntemlere ek olarak basitleştirilmiş bir model matrisi tarafından korelasyon matrisinin yeniden üretilip üretilmeyeceğini değerlendiren Çok Basit Yapı (Very Simple Structure, VSS; Revelle ve Rocklin, 1979) yöntemi gibi alternatif yöntemler de faktör sayısını belirlemek için kullanılabilir.

Literatürde farklı faktör belirleme yöntemlerinin değişen koşullar altında performanslarını inceleyen veya karşılaştıran çalışmalar mevcuttur. Örneğin, K1 yönteminin büyük örneklerde ve değişken sayısının fazla olduğu durumlarda faktör sayısını fazla tahmin ettiği (Velicer, Eaton ve Fava, 2000; Zwick ve Velicer, 1986); BIC yönteminin küçük örneklerde daha iyi performans gösterdiği ve büyük veri setlerinde faktör sayısını olduğundan fazla tahmin etme eğiliminde olduğu (Preacher, Zhang, Kim ve Mels, 2013); paralel analiz yönteminin faktör analizi ve temel bileşenler analizlerinde faktör sayısını belirlemek için kullanılabilir en iyi yöntem olduğu (Velicer ve diğerleri, 2000) belirtilmiştir. Ayrıca paralel analiz ve MAP'ın karşılaştırıldığı çalışmalarda, hem PA'nın hem MAP'ın özellikle faktörler arasındaki korelasyon yüksek (0,70) ve faktörler altında yer alan değişken sayısı düşük olduğunda boyut sayısını eksik tahmin etme eğiliminde olduğunu (Keith, Caemmerer ve Reynolds, 2016); faktörler arasında düşük veya orta düzeyde bir korelasyon olduğunda, örneklem büyüklüğü 500 veya üstü ve faktör yükleri orta ila yüksek olduğunda hem PA hem de MAP'ın iyi çalıştığını gösteren araştırmalar da mevcuttur (Velicer ve diğerleri, 2000; Crawford ve diğerleri, 2010; Garrido, Abad ve Ponsoda, 2011; Timmerman ve Lorenzo-Seva, 2011). Tüm bu çalışmalar faktör sayısının belirlenmesinde tek bir doğru yaklaşımın olmadığı, uygun yöntemin örneklem sayısı, bir faktör altında yer alan değişken/madde sayısı, faktör yükleri, faktörler arası korelasyon düzeyi gibi değişkenliklerin göz önüne alınarak belirlenebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amaçlarından biri gerçek bir araştırma senaryosundan elde edilen veri setini kullanarak son yıllarda alternatif faktör belirleme yöntemleri arasında yer alan Açıklayıcı Grafik Analizi yöntemini tanıtmak ve uygulamasını göstermektir.

Açıklayıcı Grafik Analizi

Faktör sayısının belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalardan anlaşıldığı üzere her tekniğin kendine göre sınırlılıkları mevcuttur. Bu durum doğru tahminler sağlayabilecek yeni faktör belirleme yöntemlerine ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Golino ve Epskamp (2017) ağ psikometrisini kullanarak faktör belirleme yöntemlerine alternatif bir yaklaşım olarak

Açıklayıcı Grafik Analiz (Exploratory Graph Analysis, EGA) yöntemini önermişlerdir. Ağ psikometrisi, psikolojik yapıları incelemek için ağ modelleme tekniğini uygulayan ve psikometri alanına yeni eklenen bir kavramdır (Epskamp, Maris, Waldorp ve Borsboom, 2017). Ağ modellerinde düğümler rastgele değişkenleri (ör. test maddeleri) kenarlar ise iki değişken arasındaki kısmi korelasyon katsayılarını belirtir (Epskamp ve Fried, 2018). Genel olarak düğümler dairelerle, daireleri birbirine bağlayan kenarlar ise çizgiyle temsil edilir.

Bir ağ modelinde düğümler arasında herhangi bir kenar yok ise değişkenlere ait kısmi korelasyon katsayısının sıfır olduğu, başka bir ifadeyle değişkenlerin koşullu olarak bağımsız olduğu anlaşılır. Fakat bu noktadaki temel sorunlardan biri örnekleme varyansından dolayı iki değişkenin koşullu olarak bağımsız olsa bile kısmi korelasyon katsayısının sıfır olarak kestirilmemesidir (Epskamp ve Fried, 2016). Bu durum ağ modelinde değişkenler arasında olmayan ilişkilerin görülmesini dolayısıyla modelin daha karmaşık hale gelmesine sebep olur. Bu soruna çözüm olarak değişkenler arasındaki sahte bağları engelleyen En Az Mutlak Küçültme ve Seçim Operatörü (Least Absolute Shrinkage and Selection Operatör, LASSO) kullanılabilir (Epskamp ve Fried, 2016; Golino ve Epskamp, 2016; Kossakowski ve diğerleri, 2015; Tibshirani, 1996). Bu teknik ile değişkenler arasındaki küçük korelasyonlar sıfır olarak ayarlanır ve ağ modelinde kovaryansı açıklamak için daha az bağlantı ortaya çıkar. Böylelikle ağ modeli daha sade hale gelerek (daha az kenar olduğundan) yorumlanabilirliği kolaylaştırır (Epskamp ve Fried, 2016). EGA modellerinde LASSO'nun grafiksel uzantısı kullanılır ve GLASSO olarak adlandırılır. EGA analizinde GLASSO'ya alternatif olarak Üçgenlenmiş Maksimum Filtrelenmiş Grafik (TMFG) yöntemi de mevcuttur. Bu yaklaşım, puan fonksiyonunun maksimize edilmesini sağlayan bir üçgenleme oluşturur. Bu sayede veriler anlamlı bir yapıda organize edilerek modellenebilir. Ayrıntılı açıklamalar ve formülasyonlar için Massara, Di Matteo ve Aste (2016) incelenebilir.

Ağ modellerini kullanan EGA'da gözlenen değişkenler herhangi bir faktörün nedenleri olarak modellenmek yerine gözlemlenen değişkenler arasındaki doğrudan ilişkilere dayanarak kümelenir. Birçok düğümün birbirine bağlı olduğu bölüme küme denir ve faktör analizindeki boyutlara denk gelir. EGA'da faktör sayısı Walktrap algoritması yardımıyla belirlenir (Pons ve Latapy, 2006). Walktrap algoritması, ağdaki içeriği ve faktör sayısını tanımlamak için Rastgele Yürüyüşler (Random Walks) kullanır. Rastgele yürüyüşler, ağdaki bir düğümden diğerine adımlar veya atlayışlardır. Bu algoritma grafikteki topluluk/küme yapısını ortaya çıkarabilen rastgele yürüyüşlere dayalı olarak düğümler arasındaki benzerliklerin bir ölçümünü sağlar ve veri kümesindeki değişkenleri kümeleyerek boyutları çıkarır (Pons ve Latapy, 2006).

EGA genel hatlarıyla şu şekilde çalışmaktadır. Öncelikle gözlenen değişkenler arasındaki kısmi korelasyon değerleri hesaplanır. Daha sonra GLASSO operatörü kullanılarak küçük kısmi korelasyonlar sıfıra ayarlanır. Son olarak da Walktrap algoritmasıyla kısmi korelasyon matrisinden yoğun alt grafiklerin sayısı (faktörler, topluluklar veya kümeler) belirlenir. Alt grafikler kümelerdeki yönlendirilmemiş ağırlıklı ağlardan oluşmaktadır. Bu ağların yönlendirilmemiş olmaları değişkenler arasındaki ilişki hakkında bilgi verirken neden sonuç ilişkisi hakkında herhangi bir bilgi vermez. Bu sürecin sonunda ilgilenilen örtük özelliğin altında yatan faktör sayısı ve her bir maddenin diğer maddelerle olan ilişkisi kestirilir. Ayrıca değişkenlere ait bu kestirimler düğümler ve kenarlardan oluşan bir grafikte sunulur.

Golino ve Epskamp (2017), EGA'nın boyut sayısını tahmin etmedeki performansını VSS, MAP, BIC, EBIC, K1 ve PA yöntemleriyle karşılaştırmış ve özellikle faktör sayısı (4 faktör) ve faktörler arası korelasyon değerleri (0,70) büyük olduğunda diğer yöntemlere göre daha iyi performans gösterdiği görülmüştür. Yine Golino ve Demetriou (2017)'nin yürüttüğü bir çalışmada EGA'nın diğer faktör analizi yöntemleriyle karşılaştırılabilir veya daha doğru boyut belirleme performansına sahip olduğu saptanmıştır. Koyuncu ve Kılıç (2021), maddelerin boyutlara göre sınıflandırılmasında EGA ve makine öğrenmesi yöntemlerini karşılaştırmışlardır. Faktör yükleri, örneklem büyüklüğü, boyut altında yer alan madde sayısı gibi koşulları değiştirerek oluşturdukları veri setlerinde makine öğrenmesi yöntemleri ile EGA'nın karşılaştırılabilir sonuçlar verdiği ve her iki yöntemde maddeleri boyutlarına göre doğru sınıflandırmada yüksek performans gösterdiğini belirtmişlerdir. Avcu (2021) çok kategorili yanıtlanan maddelerle oluşturulan tek boyutlu veri setlerinde EGA'yı geleneksel faktör belirleme yöntemleriyle karşılaştırmıştır. Yapılan simülasyon çalışması sonucu EGA'nın özellikle GLASSO algoritması ile birlikte kullanıldığında diğer faktör belirleme yöntemleriyle karşılaştırılabilir sonuçlar verdiğini belirtmiştir.

Yürütülen çalışmalar EGA yöntemin diğer faktör belirleme yöntemlerine göre değişen koşullardan daha az etkilendiğini göstermiştir (Golino ve Epskamp, 2017; Golino ve Demetriou, 2017). Bu sonucun ortaya çıkmasındaki ana sebeplerden biri EGA'nın tüm değişkenler arasında paylaşılan varyanstan çok değişkenler arasındaki varyansa odaklanmasıdır (Golino ve Epskamp, 2017). Ayrıca EGA yöntemi boyut sayısını belirlerken aynı zamanda her bir boyutta hangi maddelerin olduğunu da kestirir. Dolayısıyla boyutların içeriği ve sayısı maddelerin tek tek faktör yüklerini yorumlamaya gerek kalmadan belirlenebilir. Fakat yine de belirlenen boyutların teorik yapıyı doğrulaması gerektiği belirtilmiştir. Bunlarla beraber EGA'nın faktör analizi bulgularını desteklemede (Bell ve O'Driscoll, 2018) ve yapıların yeni boyutlarını keşfetmede (Christensen, Gross, Golino, Silvia ve Kwapil, 2019) de etkili olduğu görülmüştür.

EGA yönteminin özellikle incelenen yapının altında yatan faktör örüntüsünün keşfedilmesinde ve değişkenler arasındaki ilişkileri görselleştirilmesinde araştırmacılara fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca değişkenlerin otomatik olarak hangi boyutta yer aldığı kestirilmesi faktörlerle ilişkili olan değişkenlerin belirlenmesini kolaylaştıracaktır. Belirtilen bu gerekçelerle bu çalışmanın amacı geliştirilecek veya var olan teoriler altındaki boyutları anlamada araştırmacılara yardımcı olacağı düşünülen EGA yöntemini tanıtmaktır. Bu yöntemin R programlama dilinde nasıl uygulanacağına dair kod örnekleri paylaşmak ve kullanımını teşvik etmektir. Bu doğrultuda, EGA, Bootstrap EGA ve ölçme değişmezliği uygulamaları, gerçek bir veri seti üzerinde gerçekleştirilmiş ve bu veri seti üzerinden yöntemin işleyişi gösterilmiştir

Yöntem

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunun %65,3'ünü (n=534) erkekler, %34,1'ini (n=279) kadınlar, %0,6'sını (n=5) ise diğer olmak üzere toplam 818 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Öğrencilerin yaşları 17 ile 28 arasında değişmektedir (Ortalama=22,919; SS= 4,352). Sınıf düzeyine göre bakıldığında ise katılımcıların %21,1'i birinci sınıf, %20,3'ü ikinci sınıf, %16,5'i üçüncü sınıf, %20,1'i dördüncü sınıf ve %21,8'i ise diğer (hazırlık, beşinci sınıf ve üstü) düzeyindedir.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada Evren, Evren, Dalbudak, Topçu ve Kutlu (2020) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Çevrimiçi Oyun Oynama Motivasyon Ölçeği (ÇOOMÖ) kullanılmıştır. Ölçek 27 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin uyarlama çalışması kapsamında yapılan açıklayıcı faktör analizi (AFA) sonucunda ölçeğin 6 faktör ve 26 maddeden oluştuğu görülmüştür. 18 nolu madde ölçekten çıkarılmıştır. Ancak bu maddenin ileride yapılacak araştırmalarda kontrol edilmesi önerilmiştir. Altı faktörlü bu yapı, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile sınanmış ve ölçeğin iyi uyum indekslerine ($\chi^2/df=710,5/251=2,83$; GFI=0,929, CFI=0,971, TLI=0,962, and RMSEA=0,049) sahip olduğu elde edilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik çalışması kapsamında Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve ölçeğin boyutlarına ait katsayıların 0.92 ile 0.87 arasında değiştiği görülmüştür (Evren ve diğerleri, 2020). Bu çalışmada ölçeğin iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı başatme/kaçış boyutu için 0.905, eğlenme boyutu için 0.867, fantezi boyutu için 0.854, beceri geliştirme boyutu için 0.858, sosyalleşme boyutu için 0.833 ve rekabet boyutu için 0.860 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada verilerin analizi için Golino ve Christensen (2020) tarafından geliştirilen "EGAnet" paketi kullanılmıştır. Paket R programında mevcuttur

(R Core Team, 2019). *EGAnet* paketinin birçok işlevi bulunmaktadır, ancak bu çalışmada ölçme araçlarının boyutluluğunu belirlemek için pakette yer alan geleneksel EGA, bootsrapt EGA, DFA ve ölçme değişmezliği fonksiyonları gösterilmiştir.

Psikometrik ağ modelleri Gauss grafik modelini (GGM: Lauritzen, 1996) kullanır ve bu model varyans-kovaryans matrisinin tersi modellenerek rastgele/gözlenen değişkenlerin ortak dağılımları tarafından oluşturulur (Epskamp ve diğerleri, 2017). Fakat GGM'lerin bu tahmini küçük veri setlerinde aşırı uyumdan dolayı büyük standart hatalara ve kararsız parametre tahminlerine yol açabilir. Bu soruna çözüm olarak GLASSO operatörünün kullanılması önerilmiştir. Bu operatör yardımıyla değişkenler arasındaki küçük kısmi korelasyonlar sıfır olarak kestirilir. GLASSO tahminini kullanırken, ortaya çıkan ağ yapısının seyrekliğini kontrol eden bir ayarlama parametresinin ayarlanması gerekir. Bu ayar parametresini ayarlamamanın tipik bir yolu 100 farklı ayar parametresi üzerinden bir model tahmin etmek ve bazı kriterleri en aza indiren değeri seçmektir. GGM tahmini için, genişletilmiş Bayesian bilgi kriterinin (EBIC) en aza indirilmesinin gerçek ağ yapısının elde edilmesinde iyi çalıştığı gösterilmiştir (Foygel ve Drton, 2010). Bu çalışmada da *EGAnet* paketiyle ölçme araçlarının boyut sayısı EBIC'e göre ayarlanan uyum parametresi ile GLASSO tarafından belirlenmiştir. Ayrıca ağdaki içeriği ve boyut sayısını tanımlamak için *Rastgele Yürüyüşler (Random Walks)* algoritması kullanılmıştır. Ayarlanan uyum parametresi için *EGAnet* paketinde varsayılan olarak belirlenmiş olan 0,5 değeri kullanılmıştır. Ortaya çıkan boyutluluk ağında ağın geri kalanıyla bağlantısı kesilen bir düğüm olursa uyum parametresi değeri değiştirilebilir.

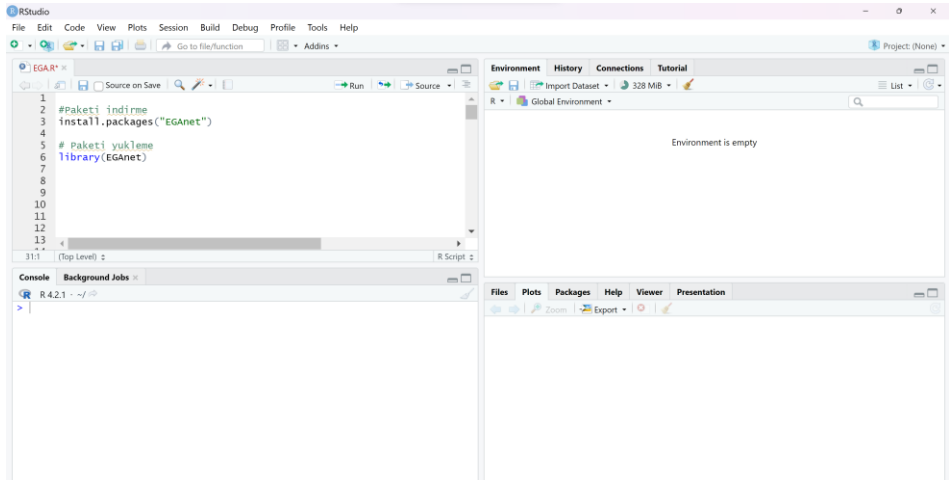
Bu çalışmada kullanılan *EGAnet* paketindeki işlemler sırayla verilmiştir.

- İlk olarak ağırlık matrisi elde edilmiştir.
- Geleneksel EGA fonksiyonu ile ölçmeğe ait ağ modeli oluşturulmuştur. Ağ modeli ile 6 boyutlu yapı elde edildikten sonra, ağ yükleri (standardize edilmiş düğüm güçleri veya faktör yükleri) elde edilmiştir.
- Bootstrap yöntemine dayalı olarak tahmin edilen ağ yapısını elde etmek için "bootEGA" fonksiyonu kullanılmıştır. Bootstrap modeli elde edildikten sonra, ölçmeğin güvenilirliğini gösteren madde kararlılık istatistikleri elde edilmiştir. Ayrıca boyut tutarlılığı ve bazı betimsel istatistikler hesaplanmıştır.
- Geleneksel EGA ve bootstrap EGA ağ modelleri karşılaştırılmıştır.
- Ayrıca EGA fonksiyonu ile oluşturulan sonucu (EGA nesnesini) kullanarak lavaan (Rosseel, 2012) paketi ile DFA yapılmıştır.
- Son olarak cinsiyete göre değişmezlik incelenmiştir.

Bulgular

Bu araştırmada hem tek boyutlu hem de çok boyutlu yapılarda kullanılan EGA algoritmasının (geleneksel EGA ve bootstrap EGA) nasıl kullanılacağı gerçek bir veri seti üzerinden adımlarıyla gösterilmiştir. İlk olarak bilgisayarımıza R programı (windows için: <https://cran.r-project.org/bin/windows/base/>), daha sonra R Studio'nun ücretsiz sürümü web adresinden indirilmelidir. EGA'nın R uygulaması için *EGAnet* paketine erişim sağlanmalıdır. R'daki *install.packages("EGAnet")* işlevi çalıştırılarak gerekli olan paket indirilebilir. Daha sonra *library(EGAnet)* komutu yazılarak bu paket çalıştırılmalıdır.

Şekil 1: R Studio ekranı ve EGA paket yükleme

SPSS dosyasında olan veri setlerini okutmak için *haven* (Wickham, Miller ve Smith, 2023) R paketine ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun için R Studio'da ilk önce paketin indirilmesi daha sonra yüklenmesi gerekmektedir (Bknz Şekil 2).

Şekil 2: Haven paketinin yüklenmesi ve verinin okunması

```
#Paketi indirme
install.packages("haven")
# Paketi yükleme
library(haven)
#Datayı okuma
data1 <- read_sav("C:/Users/akinc/OneDrive/Masaüstü/EGA/EGAGaming.sav")
```

Haven paketi indirildikten sonra *ÇOOMÖ*'ne ait veriler *read_sav* fonksiyonu ile okutulmuştur. Veride ID, cinsiyet ve *ÇOOMÖ*'ne ait 27 madde yer almaktadır. Veriyi incelemek ve doğru olarak aktarılıp aktarılmadığını kontrol etmek için bazı fonksiyonlar kullanılabilir. Verideki ilk satırlardaki

verileri görmek için `head(data1)` komutu, son satırlardaki verileri görmek için ise `tail(data1)` komutu kullanılabilir. Ayrıca eğer verideki sütun isimleri kontrol etmek isteniyorsa `colnames(data1)` komutu ile bütün sütun isimleri yazdırılabilir (Şekil 3).

Şekil 3: Veri setinin incelenmesi

```
#Datadaki ilk 6 satırı görmek için
head(data1)
#Datadaki sütun isimleri
colnames(data1)
> head(data1)
# A tibble: 6 × 29
  ID cinsiyet  OG1  OG2  OG3  OG4  OG5  OG6  OG7  OG8  OG9  OG10  OG11  OG12
  <dbl> <chr>    <dbl> <dbl> <dbl> <dbl> <dbl> <dbl> <dbl> <dbl> <dbl> <dbl> <dbl>
1     1     1      5     5     5     5     5     5     5     5     2     5     5     5
2     2     1      5     5     5     5     4     4     4     5     5     5     5     5
3     3     2      4     5     5     5     5     5     5     5     5     5     5     5
4     4     2      4     5     5     5     5     5     5     5     5     5     5     5
5     5     1      5     5     5     5     5     5     5     5     5     3     5     5
6     6     2      4     5     3     5     5     4     5     5     5     5     5     3
# ... with 15 more variables: OG13 <dbl>, OG14 <dbl>, OG15 <dbl>, OG16 <dbl>, OG17 <dbl>,
# OG18 <dbl>, OG19 <dbl>, OG20 <dbl>, OG21 <dbl>, OG22 <dbl>, OG23 <dbl>, OG24 <dbl>,
# OG25 <dbl>, OG26 <dbl>, OG27 <dbl>
# İ Use `colnames()` to see all variable names
> colnames(data1)
[1] "ID" "cinsiyet" "OG1" "OG2" "OG3" "OG4" "OG5"
[8] "OG6" "OG7" "OG8" "OG9" "OG10" "OG11" "OG12"
[15] "OG13" "OG14" "OG15" "OG16" "OG17" "OG18" "OG19"
[22] "OG20" "OG21" "OG22" "OG23" "OG24" "OG25" "OG26"
[29] "OG27"
```

ÇOOMÖ'ne ait data1 dosyasında ID ve cinsiyet sütunlarını veriden çıkarmak için Şekil 4'deki komut yardımıyla data2 adında yeni bir very oluşturulur.

Şekil 4: Maddelerin seçilmesi

```
#sadece ölçek maddelerin olduğu data
data2 <- data1[, 3:29]
```

EGA analizlerine geçmeden önce ölçekte yer alan maddeler arası korelasyon matrisini elde etmek için pakette yer alan '`auto.correlate`' komutu kullanılır. Bunun için sadece maddelerin yer aldığı data2 verisi için `auto.correlate(data2)` komutu çalıştırılmalıdır. Komut ve örnek gösterim için sadece ilk 10 maddeye ait matris Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5: ÇOOMÖ maddelere ait korelasyon matrisi

```
#Maddeler arasındaki korelasyonu elde etmek için
korelasyon <- auto.correlate(data2)
#İlk 10 maddeye ait korelasyon matrisi
```

	OG1	OG2	OG3	OG4	OG5	OG6	OG7	OG8	OG9	OG10
OG1	1.0000000	0.3639631	0.2679735	0.3779565	0.4076686	0.3562862	0.2984262	0.8417507	0.2913132	0.2396036
OG2	0.3639631	1.0000000	0.3141308	0.6255849	0.4854892	0.4418409	0.4626920	0.3342948	0.7636319	0.2547735
OG3	0.2679735	0.3141308	1.0000000	0.4415680	0.3883175	0.2641959	0.4198460	0.3056972	0.1851988	0.7208237
OG4	0.3779565	0.6255849	0.4415680	1.0000000	0.5889581	0.3959329	0.6636379	0.3917692	0.4861617	0.3452812
OG5	0.4076686	0.4854892	0.3883175	0.5889581	1.0000000	0.4583167	0.4731930	0.4275226	0.4340446	0.3790591
OG6	0.3562862	0.4418409	0.2641959	0.3959329	0.4583167	1.0000000	0.3687050	0.3512910	0.4663116	0.2462747
OG7	0.2984262	0.4626920	0.4198460	0.6636379	0.4731930	0.3687050	1.0000000	0.3357389	0.3830053	0.4174346
OG8	0.8417507	0.3342948	0.3056972	0.3917692	0.4275226	0.3512910	0.3357389	1.0000000	0.3057594	0.2744272
OG9	0.2913132	0.7636319	0.1851988	0.4861617	0.4340446	0.4663116	0.3830053	0.3057594	1.0000000	0.2385149
OG10	0.2396036	0.2547735	0.7208237	0.3452812	0.3790591	0.2462747	0.4174346	0.2744272	0.2385149	1.0000000

Literatürde yaygın olarak uygulanan ağ tahmin yöntemi GLASSO operatörü kenarların, ağdaki diğer tüm düğümler göz önüne alındığında, iki düğüm arasındaki kısmi korelasyon olduğu bir Gauss Grafik Modeli'ni tahmin eder (Christensen ve Golino, 2021). EGA süreci öncelikle düğümler arasındaki kenarların ağırlık matrislerinin hesaplanmasıyla başlar. Ağırlık matrisinin elde edilmesi için "*EGA.estimate*" fonksiyonu kullanılır. Ağırlık matrisini görmek için Şekil 6'da yer alan komut kullanılmıştır ve maddeler arası ağ ağırlık değerleri verilmiştir. Şekil 6 incelendiğinde en yüksek kenar ağırlığı değerlerinin madde 1 - madde 8 ve madde19 - madde 26 çiftleri arasında olduğu görülmektedir. Bu sonuç bu madde çiftleri arasında diğer madde çiftlerine oranla daha yüksek ilişki olduğu anlamına gelir. Eğer madde çiftleri arasındaki değerler sıfır ise bu madde çiftleri arasında bağlantı olmadığı anlamına gelir. Örnek olarak, 27 nolu maddenin 1, 2, 3, 4, 7, 10, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 24 ve 26. maddelerle bağlantısı yoktur.

Şekil 6: GLASSO kullanılarak tahmin edilen simetrik ağ kenarı ağırlıkları

```

ega.est <- EGA.estimate(data = data2)
ega.est[["network"]]

```

	OG1	OG2	OG3	OG4	OG5	OG6	OG7	OG8	OG9	OG10	OG11	OG12	OG13	OG14	OG15	OG16	OG17	OG18	OG19	OG20	OG21	OG22	OG23	OG24	OG25	OG26	OG27
OG1	-																										
OG2	0.02	-																									
OG3	0.00	0.00	-																								
OG4	0.02	0.17	0.08	-																							
OG5	0.03	0.03	0.02	0.21	-																						
OG6	0.02	0.00	0.00	0.00	0.09	-																					
OG7	0.00	0.00	0.03	0.24	0.03	0.02	-																				
OG8	0.57	0.00	0.00	0.00	0.03	0.00	0.00	-																			
OG9	0.00	0.25	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	-																		
OG10	0.00	0.00	0.34	0.00	0.00	0.00	0.01	0.00	0.00	-																	
OG11	0.00	0.11	0.00	0.14	0.00	0.00	0.08	0.00	0.12	0.00	-																
OG12	0.00	0.00	0.03	0.00	0.10	0.00	0.00	0.03	0.00	0.10	0.03	-															
OG13	0.01	0.00	0.00	0.00	0.10	0.00	0.05	-0.03	0.00	0.00	0.00	0.00	-														
OG14	0.00	0.00	0.03	0.01	0.00	0.00	0.34	0.00	0.00	0.04	0.00	-0.01	-														
OG15	0.02	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.07	0.15	0.00	0.00	0.12	0.00	0.12	-													
OG16	0.00	0.15	0.00	0.00	0.00	0.02	0.00	0.00	0.40	0.00	0.00	-0.01	0.08	0.00	0.00	-											
OG17	0.00	0.00	0.03	0.00	0.00	0.08	0.00	0.00	0.12	0.00	0.00	0.08	0.00	0.00	0.00	-											
OG18	0.00	0.00	0.00	0.00	0.09	0.12	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.05	-0.02	0.00	0.00	0.04	-									
OG19	0.00	0.00	0.01	0.00	0.14	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.20	0.00	0.00	0.04	0.00	0.00	0.08	-									
OG20	0.00	0.00	0.00	0.00	0.15	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.49	-0.02	0.00	0.06	0.09	0.15	0.01	-									
OG21	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.27	0.00	0.00	0.06	0.00	0.00	0.46	0.02	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	-							
OG22	0.19	0.00	0.00	0.00	0.01	0.00	0.00	0.30	0.00	0.00	0.00	0.07	0.00	0.09	0.00	0.03	0.04	0.00	0.01	0.00	-						
OG23	0.00	0.22	0.00	0.00	0.02	0.03	0.00	0.11	0.00	0.04	0.00	0.00	0.00	0.22	0.00	0.07	0.00	0.00	0.00	0.01	-						
OG24	0.00	0.00	0.21	0.00	0.00	0.00	0.00	0.37	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.38	0.05	0.00	0.00	0.01	0.01	0.01	-						
OG25	0.00	0.01	0.00	0.10	0.00	0.00	0.02	0.00	0.00	0.35	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.07	0.02	0.22	0.00	-					
OG26	0.00	0.00	0.00	0.00	0.05	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.36	0.00	0.00	0.06	0.00	0.00	0.44	0.00	0.01	0.06	0.00	0.04	0.07	-			
OG27	0.00	0.00	0.00	0.00	0.01	0.15	0.00	0.01	0.06	0.00	0.02	0.00	0.10	0.00	0.00	0.09	0.00	0.00	0.27	0.00	0.06	0.08	0.00	0.05	0.00	-	

Ağırlık matrisi elde edildikten sonra geleneksel EGA yöntemi uygulanmıştır. Bunun için pakette yer alan *EGA* fonksiyonu kullanılmıştır. EGA fonksiyonunda önemli argümanlardan biri “corr”dur. Bu argümanda 3 seçenek bulunmaktadır: auto, pearson ve spearman. Pearson, sürekli veriler için; Spearman ise sıralı veriler için tercih edilmelidir. Varsayılan olarak pakette ‘auto’ belirlenmiştir ve ‘auto’ veriler için uygun korelasyonları otomatik olarak hesaplar. EGA sonuçlarını grafik ile görmek için *plot.EGA = TRUE* olarak yazılmalıdır. Aşağıda yer alan fonksiyonda EGA paketindeki varsayılan (default) argümanlar kullanılmıştır. GLASSO ağ tahmin yöntemi Walktrap topluluk tespit algoritması ile birlikte kullanılmıştır (Detaylı bilgi için EGAnet paketi incelenebilir).

Şekil 7: Geleneksel EGA uygulaması

```

## EGA
egadata <- EGA(data2, uni.method = "LE", corr = "auto", model = "glasso", algorithm = "walktrap", plot.EGA = TRUE, plot.type = "qgraph")

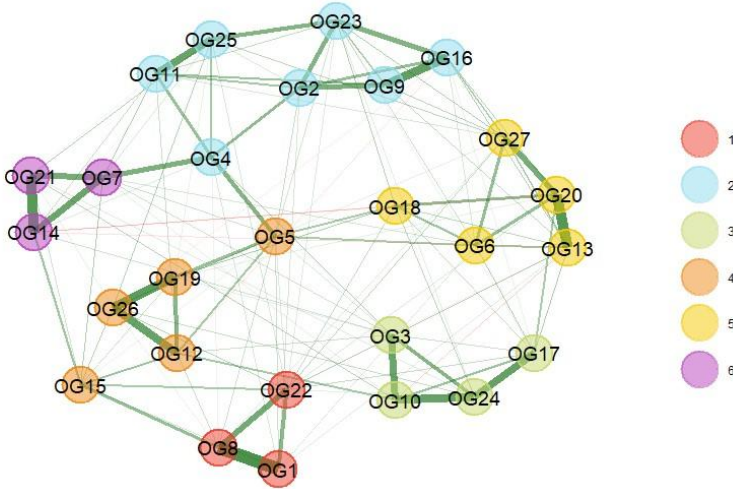
```

EGA ağ modeli, düğümler (daireler) ve düğümler arasındaki kısmi korelasyonları temsil eden kenarlardan (çizgiler) oluşmaktadır. EGA ile ÇOOMÖ’yü temsil eden altı küme ortaya çıkmıştır (Şekil 8) ve bu yapı Evren ve diğerleri (2020) tarafından belirlenen faktör sayısı ile uyumludur. Ancak iki madde farklı boyutlarda yer almıştır. Bu maddelerden biri ilgili çalışmada da başetme boyutunda olması beklenen ancak iki faktöre yük veren ve ölçekten çıkarılan 18 numaralı maddedir. Bu madde, fantezi boyutuyla ilişkili bulunmuştur. Diğer madde ise sosyal boyutta olan ancak beceri geliştirme boyutu ile yüksek ilişkili çıkan 15 nolu maddedir. Boyut 1, sosyal boyutu ile (OG1,OG8,OG22); boyut 2 başetme boyutu ile (OG2, OG4, OG9, OG11, OG16, OG23, OG25); boyut 3 yarışma boyutu ile (OG3, OG10,OG17,OG24);

boyut 4 beceri geliştirme boyutu ile (OG5, OG12, OG15, OG19,OG26); boyut 5 fantezi boyutu ile (OG6, OG13, OG18, OG20, OG27) ve boyut 6 eğlenme boyutu ile (OG7, OG14, OG21) uyumludur.

Şekil 8'den de görüldüğü üzere, düğümlerin renkleri farklı faktörleri temsil ederken, maddeler arasındaki bağlantıların (yeşil renkli) kalınlığı veya inceliği maddeler arasındaki ilişkinin gücünü göstermektedir. Kalın çizgiler daha yüksek ilişki olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca maddeler arasında negatif korelasyon varsa ağ grafiğinde maddeler arasında çizgiler kırmızı renk ile gösterilmektedir. Ortaya çıkan ağ incelendiğinde, fantezi boyutunda yer alan maddeler arasındaki kısmi korelasyonların diğer boyutlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, ağ grafiği; eğlence boyutundaki 4. madde ile yarışma boyutundaki 7. madde ve beceri geliştirme boyutundaki 5. madde arasında ilişkiler olduğunu göstermektedir. Ayrıca 4. maddenin kendi boyutunda yer alan 11 ve 2. maddeler ile çizgilerin daha ince olmasından dolayı görece olarak daha az ilişkili olduğu görülmektedir. Bu durum, her ne kadar bu 3 madde farklı boyutlarda olsa da ilişkilerinin görece daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Şekil 8: EGA'ya göre ÇOOMÖ'ne ait boyutluluk sonuçları

EGA'da madde kararlılık değerlerini incelemek için ise *net.load* fonksiyonundan yararlanılır. Bu fonksiyon her bir düğümün her bir boyuttaki gücünü hesaplayarak faktör yüklerine benzer bir denklik sağlar. Bununla birlikte, maddelerin kararlı olarak tanımlanabilmesi için ortalama ağ yüklerinin yalnızca tek bir boyutta yer alması ve bu değer 0,15'ten yüksek olması gerekir (Christensen ve Golino, 2021). Eğer birden fazla boyutta 0,15 ve üstünde bir yük değeri varsa o madde binişik maddedir ve ölçekten

çıkarılarak analizler tekrar edilmelidir. ÇOOMÖ maddelerine ait ağ yüklerinin elde edilmesine yönelik kod Şekil 9'da ve sonuçlar ise Tablo 1'de verilmiştir.

Şekil 9: Ağ yüklerini elde etme

Ag_yükü <- net.loads(egadata)
Ag_yükü

Tablo 1: ÇOOMÖ maddelerine ait ağ yükleri

Maddeler	1	2	3	4	5	6
OG8	0.514			0.101		
OG1	0.449					
OG22	0.286					
OG2		0.353				
OG9		0.336				
OG23		0.311				
OG16		0.295			0.112	
OG11		0.294				
OG25		0.263				
OG4		0.161				0.141
OG24			0.495			
OG10			0.432			
OG3			0.301			
OG17			0.275		0.136	
OG26				0.426		
OG19				0.386		
OG12				0.370		
OG5		0.103		0.139		
OG15	0.157			0.107		0.123
OG20					0.488	
OG13					0.341	
OG6					0.242	
OG27		0.116			0.240	
OG18					0.145	
OG14						0.458
OG21						0.421
OG7		0.13				0.347

Not: Ölçek verisinden çıkarılan maddeler koyu ve italik olarak yazılmıştır.

Tablodaki ortalama ağ yükleri (network loadings) incelendiğinde, ölçeğin uyarılma çalışmasında iki boyuta yük verdiği için (bir boyuta negatif, diğer boyuta pozitif) çıkarılan ve bu çalışmada orjinal boyutundan farklı bir boyutta çıkan 18. madde, madde ağ yük değerleri 0,15'in altında olan 5. madde ve farklı bir boyut ile daha yüksek ağ yük değeri veren 15. madde ölçekten çıkarılmış ve EGA fonksiyonu yardımıyla (Şekil 10) analizler tekrarlanmıştır.

Şekil 10: Maddeler çıkarılarak EGA'nın tekrar uygulanması

```
#18, 15 ve 5 nolu maddelerin datadan çıkarılması
data3 <- data2[-c(18,15,5)]
## EGA with glasso
egadata<- EGA(data3, uni.method = "LE", corr = "auto", model = "glasso", algorithm = "walktrap", plot.EGA =
TRUE, plot.type = "qgraph")
```

Maddeler çıkarıldıktan sonra elde edilen standardize edilmiş yük değerleri Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre, düğüm gücü değerleri sosyal boyutu için 0,306 ile 0,544 arasında, başatme boyutu için 0,176 ile 0,256 arasında, yarışma boyutu için 0,281 ile 0,497 arasında, fantezi boyutu için 0,226 ile 0,487 arasında, eğlenme boyutu için 0,362 ile 0,479 arasında ve beceri geliştirme boyutu için 0,365 ile 0,510 arasında değişmektedir. Öte yandan, yük değerleri incelendiğinde maddelerin diğer boyutlardaki yük değerlerinin daha düşük olduğu elde edilmiştir.

Tablo 2: ÇOOMÖ'ne ait standartlaştırılmış yük değerleri

Maddeler	Sosyal	Başatme	Yarışma	Fantezi	Eğlenme	Beceri geliştirme
OG8	0.544					
OG1	0.467					
OG22	0.306					
OG2		0.365				
OG9		0.338				
OG23		0.318				
OG16		0.296		0.123		
OG11		0.296				
OG25		0.268				
OG4		0.176			0.142	
OG24			0.497			
OG10			0.430			
OG3			0.304			
OG17			0.281	0.143*		
OG20				0.487		
OG13				0.363		
OG27		0.117		0.271		
OG6				0.226		
OG14					0.479	
OG21					0.433	
OG7		0.135			0.362	
OG26						0.510
OG19						0.419

Not: Standartlaştırılmış ağı yük değerleri 0.10'un altında olanlar verilmemiştir.

Bootstrap EGA:

Araştırmalar incelendiğinde, ölçeklerdeki maddelerin faktör yüklerinin bazen farklı örneklemlerde/uygulamalarda kritik değerden düşük çıktığı bir başka ifadeyle bazı maddelerin bazı örnekleme gruplarında çalışmadığı görülmektedir. Her ne kadar amacımız boyutluluğu yorumlamak olsa da bu boyutların farklı örneklemlerde yeniden doğrulanıp doğrulanmayacağını bilmek de önemlidir. Bunun için ise *EGAnet* paketinde yer alan *bootEGA* fonksiyonu kullanılmaktadır. Bootstrap yöntemi olarak "*parametric*" ve "*resampling*" olarak iki tür bulunmaktadır. Parametrik yöntemde orijinal veri kümesine dayalı olarak (çok değişkenli normal rastgele dağılımlardan) yinelenen yeni veri kümeleri oluştururken, resampling de orijinal verilerin rastgele alt örneklerinden yeni veri kümeleri oluşturur. Parametrik yaklaşım verilerden bir GLASSO ağı tahmin ederek ve bir kovaryans matrisi üretmek için ağı tersini alarak başlar. Bu kovaryans matrisi daha sonra çok değişkenli bir normal dağılımdan gelen orijinal verilerle aynı sayıda bireye sahip verileri simüle etmek için kullanılır (Christensen ve diğerleri, 2019). Bununla birlikte önemli noktalardan biri de iterasyon sayısıdır. Golino ve Christensen (2020) iterasyon sayısını 500 olarak önerdiklerinden bu çalışmada da 500 olarak alınmıştır. İlgili kodlar Şekil 11'de verilmiştir. İlk olarak 18,15 ve 5. maddeler çıkarılmadan Bootstrap EGA yapılmıştır.

Şekil 11: Bootstrap EGA uygulaması

```
bootstrap EGA
gaming_bootega <- bootEGA(
  data2 # verilerin olduğu data
  type = "parametric", # bootstrap turu
  iter = 500, # iterasyon sayısı
  seed= 1234 )
Not: Eğer seed değeri yazılmaz ise sonuçlar tekrarlanabilir olmayacaktır.
```

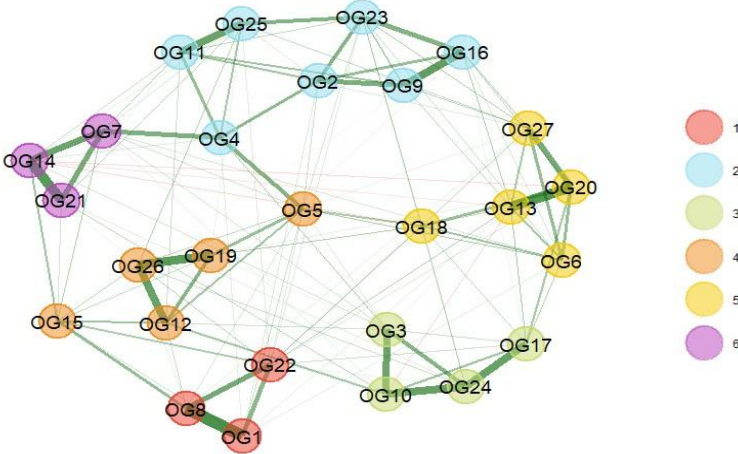
Eğer korelasyon matrisi kullanılmak isteniyorsa fonksiyona veri seti yerine korelasyon matrisi eklenmeli ve örneklem büyüklüğü belirtilmelidir (Şekil 12).

Şekil 12: Korelasyon matrisi kullanılarak Bootstrap EGA uygulaması

```
bootstrap EGA
gaming_bootega <- bootEGA(
  datacor, # korelasyon matrisi
  n=818, #örneklem sayısı
  type = "parametric", # bootstrap turu
  iter = 500 # iterasyon sayısı)
```

Parametrik bootstrap ile elde edilen ağ yapısı Şekil 13'te verilmiştir. Elde edilen ağ yapısının Şekil 8'de elde edilen geleneksel EGA ile aynı olduğu ve beş boyutun ortaya çıktığı görülmektedir.

Şekil 13: Parametrik bootstrap EGA'ya göre ÇOOMÖ'ne ait boyutluluk sonuçları

Ölçeğe ilişkin ağ yapısı elde edildikten sonra boyutların kararlılığı incelenmiştir. İlk olarak betimsel istatistikler incelenmiştir. *EGAnet* paketinde yer alan *summary.table* komutu kullanılarak (Şekil 14) betimsel istatistikler elde edilir. Sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Şekil 14: Betimsel istatistiklerin elde edilmesi

```
# Betimsel istatistikler
gaming_bootege$summary.table
```

Tablo 3: ÇOOMÖ'nin Bootstrap EGA betimsel istatistik sonuçları

Bootstra sayısı	Medyan	S.H	% 95 GA- Düşük	%95 GA- Yüksek	Alt. Kuantil	Üst. Kuantil
500	6	0.0894	5.824	6.175	6	6

Tablo 3 incelendiğinde medyan değerinin altı boyutlu olduğu elde edilmiştir. Medyan değerine ait güven aralığı değerlerinin de dar bir aralıkta olduğu elde edilmiştir. Betimsel istatistiklere ek olarak her bir boyut çözümünün frekans değerleri de incelenebilir. Bunun için *frequency* komutundan yararlanılır (Şekil 15). Fonksiyon değerlerine ilişkin bilgiler Tablo 4'de verilmiştir.

Şekil 15: Frekansların elde edilmesi

```
#boyutluluk frekans değerleri
gaming_bootega$frequency
```

Frekanslara ilişkin Tablo 4 incelendiğinde ölçeğin boyut sayısının 500 bootstrap örneğinin 496'sında, yani %99'unda altı boyut olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Elde edilen sonuçlar altı boyutlu yapının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: ÇOOMÖ'nin Bootstrap EGA boyutluluk frekans değerleri

Faktör sayısı	Frekans
5	0.006
6	0.992
7	0.002

Hangi boyutların veya maddelerin kararsız olduğunu belirlemek için yapısal tutarlılık incelenmelidir. Yapısal tutarlılık, maddelerin iterasyonlar boyunca doğru boyutlarda yer alma oranını göstermektedir. Bunun için *dimensionStability* fonksiyonundan yararlanılır (Şekil 16). Bu fonksiyon yardımıyla boyut tutarlılığı ile ilgili sonuçlar Tablo 5'te madde bazındaki sonuçlar ise Şekil 17'de verilmiştir.

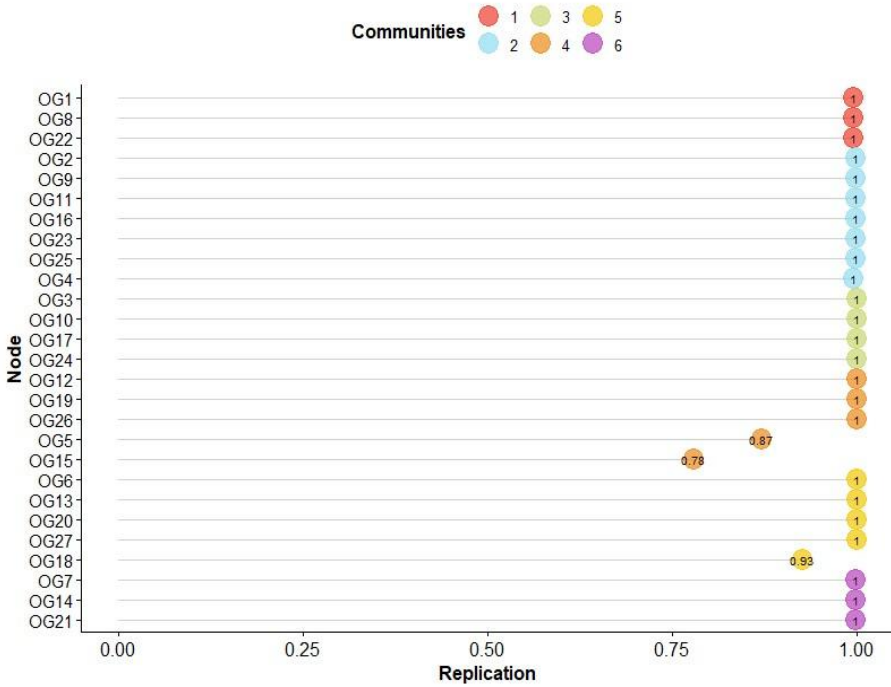
Şekil 16: Yapısal tutarlılık değerlerinin elde edilmesi

```
# yapısal tutarlılık
yapısal <- dimensionStability(gaming_bootega)
```

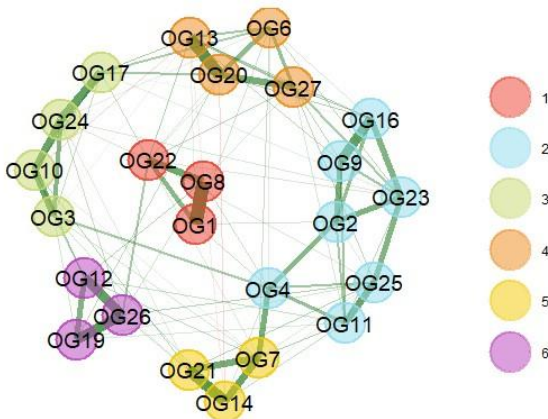
Tablo 5: Bootstrap EGA boyutların yapısal tutarlılık sonuçları

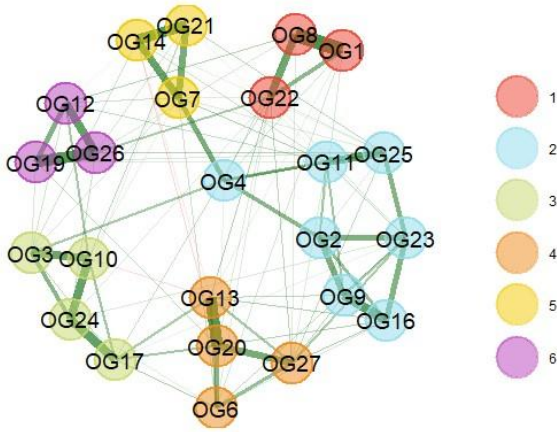
Boyutlar	Boyutluluk Tutarlılığı
1	0.996
2	0.994
3	1
4	0.712
5	0.926
6	0.998

Yapısal tutarlılık sonucu, 4. boyutun en düşük tutarlılığa sahip olduğu ve diğer boyutların yeterli tutarlılığa sahip olduğu elde edilmiştir. 4. boyutta hangi maddelerin tutarlılığı düşürdüğünü bulmak için madde bazında inceleme yapılmıştır. Şekil 17 incelendiğinde 5 ve 15 nolu maddelerin diğer maddelere göre daha kararsız olduğu görülmektedir. 15 nolu madde ölçeğin orijinalinde sosyal boyutta iken EGA ve bootEGA sonucunda beceri geliştirme boyutunda çıkmıştır. Maddelerin kararlı olarak tanımlanabilmesi için 0,70'den yüksek olması istenir.

Şekil 17: ÇOOMÖ'nin madde kararlılığı sonuçları

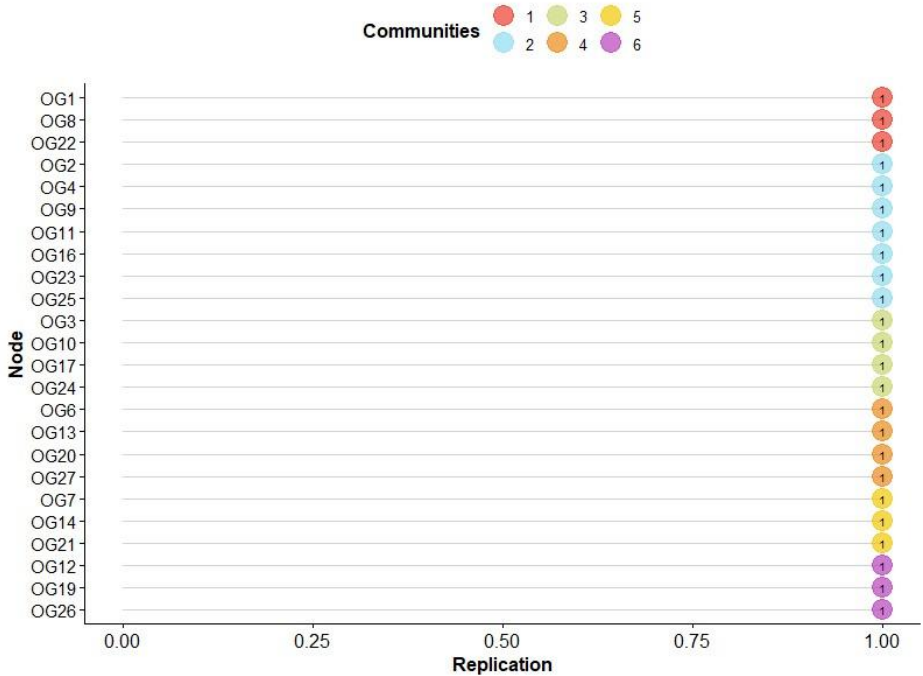
18., 15. ve 5. maddeler çıkarıldıktan sonra *EGA* ve *bootEGA* fonksiyonları ile elde edilen boyutluluk grafikleri Şekil 18'de verilmiştir. Ayrıca maddeler çıkarıldıktan sonra *bootEGA* ile elde edilen betimsel istatistikler incelendiğinde (*summary.table* and *frequency* komutları kullanılarak) 500 örneklemin tamamında ölçek 6 boyutlu çıkmıştır. Maddelerin tutarlılığına ilişkin elde edilen sonuçlar Şekil 19'da verilmiştir.

Şekil 18: ÇOOMÖ'nin EGA ve BootEGA ile Boyutluluk Sonuçları

Şekil 19 madde kararlılık değerlerinin tamamının 1 olduğunu göstermekte ve EGA ile tahmin edilen boyutsallık çözümünün sağlamlığını ortaya koymaktadır.

Şekil 19: ÇOOMÖ'nin tutarsız maddeler atıldıktan sonra madde tutarlılığı sonuçları

DFA

EGA yöntemine göre elde edilen boyutluluğun literatürde en sık kullanılan yöntem olan DFA sonuçlarıyla uyumlu olup olmadığı da incelenmiştir. Bunun için *EGAnet* paketinde yer alan *CFA* fonksiyonundan yararlanılmıştır. CFA

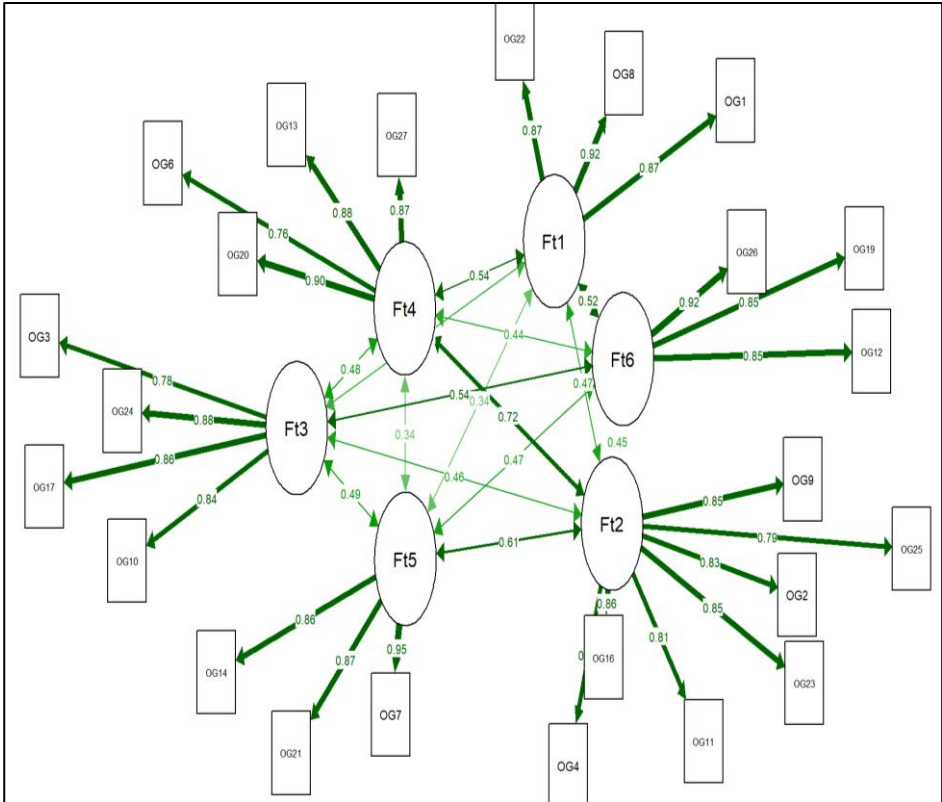
fonksiyonunda ordinal veriler için WLSMV ve eşit aralıklı/sürekli veriler için ise ML veya WLS kestirim yöntemleri bulunmaktadır. Bu çalışmada ML kestirim yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca uyum indeksleri de elde edilmektedir (Şekil 20). Şekil 18 deki EGA grafik ağı ile Şekil 21'deki DFA sonuçları karşılaştırıldığında boyutluluk sonuçlarının aynı olduğu elde edilmiştir. DFA ile elde edilen uyum indekslerinin (CFI=0.986, TLI=0.984, RMSEA=0.080, SRMR=0.070) kabul edilebilir olduğu görülmüştür (Hu ve Bentler, 1999).

Şekil 20: DFA kodları

```
#DFA sonuçları
oyun_dfa <- CFA(ega.obj=egadata2, estimator="ML", data=data3)

#uyum indeksleri
lavaan::fitMeasures(oyun_dfa$fit, fit.measures = c("cfi", "tli", "rmsea", "srmr"))
```

Şekil 21: ÇOOMÖ'nin DFA sonuçları

Ölçme Değişmezliği

Geçerli bir karşılaştırma yapabilmek için, ölçme aracının farklı gruplar arasında aynı yapıyla aynı kavramları ölçmesi gerekmektedir. Bu durum ölçme değişmezliğinin sağlandığı anlamına gelir. DFA’da yapılan ölçme değişmezliği dört aşamalı olarak, daha esnek yapılardan daha katı yapılara doğru sıralı testlerle gerçekleştirilir. Biçimsel değişmezlik en temel düzeydir. Ölçme aracının bu düzeyde faktör yapısının, metrik değişmezlikte faktör yüklerinin, ölçek değişmezliğinde regresyon denklemlerindeki sabit sayının ve katı değişmezlikte hata terimlerinin gruplar arasındaki değişmezliği test edilir. Değişmezlik aşamalarından biri sağlanmazsa sonraki aşamaya geçilmez. Modelin uyum düzeyinin önceki aşamadaki modelle karşılaştırılmasıyla ölçme değişmezliği aşamaları değerlendirilir. Ölçme değişmezliği ağ analizinde de aynıdır. Ancak, *EGAnet* paketinde şu anda yalnızca biçimsel ve metrik değişmezlik test edilebilir. Ayrıca ağ analizinde değişmezlik testleri şu anda sadece iki grubun karşılaştırılmasına izin vermektedir.

EGA çerçevesindeki biçimsel değişmezlik, aynı topluluk yapısının gruplar arasında geri kazanılıp kazanılmadığını değerlendirmek için Walktrap algoritması kullanılarak ağ modellerinin ayrı gruplarda tahmin edilmesiyle değerlendirilir (Jamison ve diğerleri, 2021). Biçimsel değişmezliği sağlamak için gruplara ait veriler birleştirilir ve *bootEGA* ve *itemStability* komutları kullanılarak ortak bir örneklem yapısı oluşturulur. Eğer maddeler ait oldukları boyutta 0,70’den daha düşük bir değere sahip ise madde kararsız yapıya sahip olduğundan veriden çıkarılır ve bu işlem tüm maddeler kararlı olana kadar bir başka ifadeyle 0,70’den daha büyük bir değere sahip oluncaya kadar tekrarlanır (Christensen ve Golino, 2021; Golino ve Christensen, 2020). Eğer herhangi bir madde veriden çıkarılmışsa kısmi biçimsel değişmezliğin sağlandığı söylenebilir.

Biçimsel değişmezlik sağlandıktan sonra metrik değişmezlik aşamasına geçilir. Metrik değişmezlik aşamalı olarak gerçekleşir. İlk olarak her grup atanan topluluk üyeliklerini kullanarak ağ yüklerini hesaplayan bir ağ oluşturur. Gruplar arasındaki yüklemeler arasındaki fark ampirik değerleri verir. Daha sonra, grup üyelikleri permütasyona tabi tutulur ve ağlar yinelemeli olarak tahmin edilir. Yüklemelerdeki farklılıklar boş bir dağılım oluşturur. Ampirik farklılıklar daha büyük ve daha küçük boş dağılım farklılıklarını hesaba katan iki kuyruklu bir p-değeri kullanılarak bu dağılımla karşılaştırılır. Analiz sonuç, hem düzeltilmemiş p-değerlerini hem de Benjamini-Hochberg (B-H procedure; Benjamini ve Hochberg, 1995) çoklu karşılaştırma prosedürünü kullanarak düzeltilmiş p-değerlerini verir (Jamison, Christensen ve Golino, 2021).

Değişmezliğin test edilebilmesi için *invariance* fonksiyonundan yararlanılır. Bunun için ilk olarak sadece maddelerden oluşan verinin ve iki

kategorili olan grup değişkeninin tanımlanması gerekmektedir. Şekil 10'da görüldüğü üzere kararsız olan 3 madde çıkarılmış ve data3 oluşturulmuştur. Değişmezliğe geçmeden önce her bir grup üzerinde ayrı ayrı EGA yeniden çalıştırılmalı ve ortaya çıkan ağ yapısının gruplarda geçerli olup olmadığı kontrol edilmelidir. Cinsiyet değişkenini oluşturulurken erkekler 1, kadınlar 2 olarak kodlanmıştır. İlgili kodlar Şekil 22'de verilmiştir.

Şekil 22: Cinsiyete göre EGA kodları

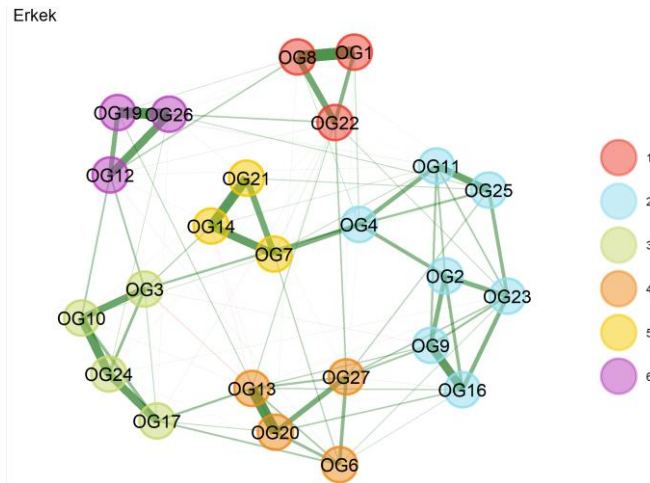
```
# datayı çağırma
data3

# Cinsiyet değişkeni data1 datasında yer aldığı için data1'den cinsiyet değişkenini seçmemiz gerekiyor. Ayrıca eğer
grup değişkeni list formatında ise as.data.frame fonksiyonu yardımıyla dönüştürme yapılması gerekmektedir. Grup
değişkeninin hangi formatta olduğu typeof (grup) ile incelenebilir.

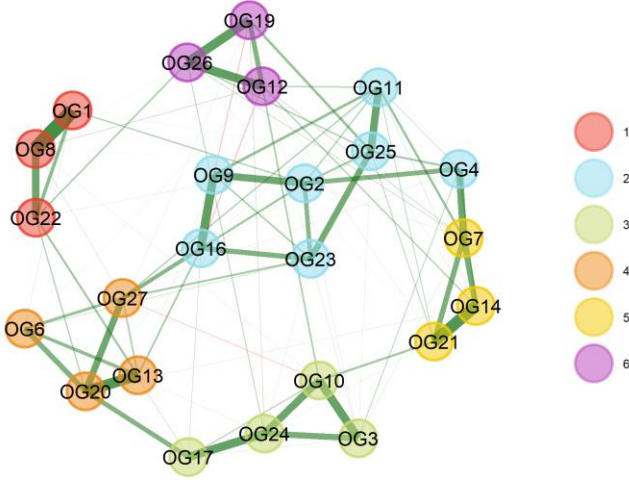
grup <- as.data.frame(data1[,2])

#ilk olarak sadece maddelerin olduğu data3 ile grup değişkeni birleştirilerek yeni bir data oluşturulur.
datagrup <- cbind(data3, grup)
#Erkekler için
ega.erkek <- EGA( datagrup[datagrup$Cinsiyet == 1, 1:24],model = "glasso", algorithm = "walktrap", plot.ega =
FALSE)
plot(ega.erkek, title = "Erkek")
#Kadınlar için
ega.kadin <- EGA(datagrup[datagrup$Cinsiyet == 2, 1:24], model = "glasso", algorithm = "walktrap", plot.ega =
FALSE)
plot(ega.kadin, title = "Kadin")
# Gruplarda ortaya çıkan ağ yapısını EGA analizindeki wc nesnesini karşılaştırmalıdır. wc, ağdaki her düğümün
topluluk (boyut) üyelikliğini temsil eden vektördür.
ega.kadin$wc
ega.erkek$wc
```

Şekil 23: ÇOOMÖ'nden kararsız öğeler çıkarıldıktan sonra erkek ve kadınlar için EGA grafikleri

Kadin

Ağ grafikleri incelendiğinde kadınlar ve erkekler için yapının 6 faktörden oluştuğu ve her faktörde aynı maddelerin olduğu görülmektedir. Ayrıca bu sonuçların Şekil 18 ile aynı olduğu görülmektedir.

Ağ grafiklerini kontrol edildikten sonra değişmezlik aşamasına geçilmiştir. İlk olarak biçimsel değişmezlik test edilir. Bunun için *wc* nesneleri arasındaki normalleştirilmiş ortak bilgi hesaplanır ve eğer sonuç 1 ise daha sonraki aşamaya geçilir. İlgili kodlar Şekil 24’te verilmiştir. *Invariance* fonksiyonundaki pakette varsayılan olarak belirtilenler kullanılmıştır.

Şekil 24: Değişmezlik kodları

```
# Değişmezlik
#Biçimsel değişmezlik
igraph::compare(ega.kadin$wc, ega.erkek$wc, method = "nmi")
#Metrik degismezlik
set.seed(1234)
degismezlik <- invariance(data3, grup, ncores = 2)
plot(degismezlik)
#sonuçlar
results[["results"]]
```

Tüm *wc*'ler aynı olduğundan (sonuç 1 olduğundan), biçimsel değişmezliği sağladığını söyleyebiliriz. Ayrıca *invariance* fonksiyonunu çalıştırıldığında “*Configural invariance was found with 24 variables*” (ölçekte 24 madde olduğu için) uyarısı bize biçimsel değişmezliğin tüm maddelerde sağladığını göstermektedir.

Metrik değişmezlik için hem gruplardaki fark hem de düzeltilmiş ve düzeltilmemiş *p* değerlerini görmek için `results[["results"]]` komutu

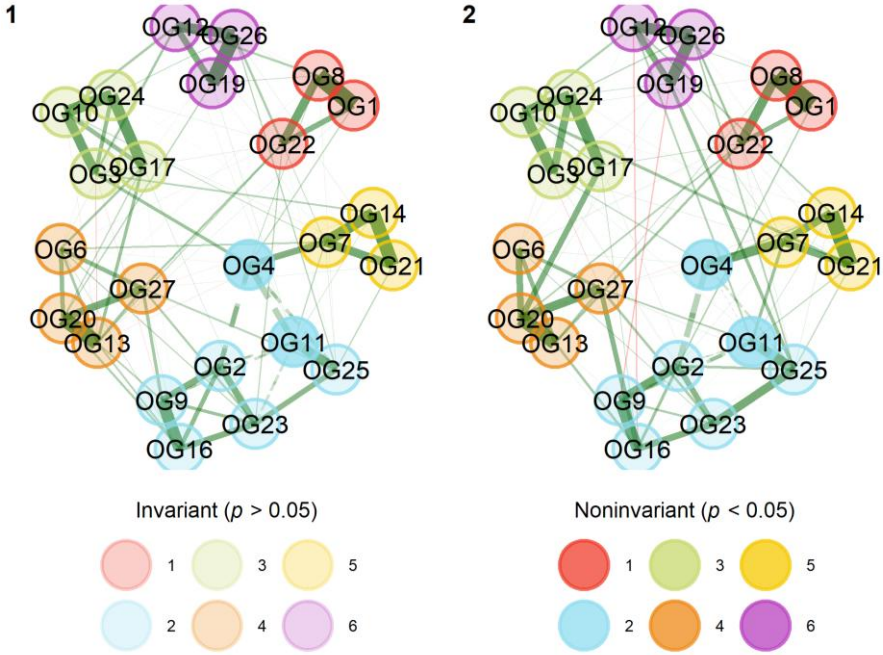
kullanılır. Jamison ve diğerleri (2021), bir madde hem düzeltilmemiş hem de düzeltilmiş p değerleri ile değişmez olarak tanımlandığında değişmez olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Elde edilen sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Metrik değişmezlik sonuçları

Boyut	Maddeler	Fark	p	p_BH	sig	Yön
Sosyal	OG1	-0.02	0.620	0.783		
	OG8	-0.058	0.174	0.534		
	OG22	0.007	0.856	0.936		
	OG2	-0.021	0.498	0.780		
	OG4	0.072	0.036	0.432	*	1 > 2
Başetme	OG9	-0.019	0.570	0.783		
	OG11	0.091	0.036	0.432	*	1 > 2
	OG16	0.016	0.604	0.783		
	OG23	0.029	0.372	0.720		
	OG25	-0.061	0.122	0.534		
Yarışma	OG3	-0.068	0.122	0.534		
	OG10	0.051	0.280	0.672		
	OG17	0.053	0.178	0.534		
	OG24	-0.03	0.520	0.780		
Beceri Geliştirme	OG6	-0.056	0.230	0.613		
	OG13	-0.001	0.982	0.992		
	OG20	-0.043	0.420	0.720		
Fantezi	OG27	0.014	0.772	0.926		
	OG7	0.095	0.086	0.534		
	OG14	0.047	0.396	0.720		
Eğlenme	OG21	0	0.992	0.992		
	OG12	-0.009	0.858	0.936		
	OG19	0.066	0.146	0.534		
	OG26	0.043	0.380	0.720		

Tablodaki sonuçlar alt örneklemeler arasında daha yüksek farklılıklara sahip değişmez olmayan yüklerin başetme boyutunda olan 4. ve 11. maddelere karşılık geldiğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle, bu maddelerin değişmezliği sağlamadığı görülmüş, bu da kısmi metrik değişmezliğin sağlandığı anlamına gelmektedir. Ancak bu sonuçlar sadece düzeltilmemiş p değerleri için elde edilmiş, düzeltilmiş p değerlerinde tüm maddelerin değişmezliği sağlamıştır. Tablodaki sonuçlar görsel olarak incelendiğinde, metrik değişmezliğe sahip maddeler daha açık düğümlerle gösterilmişken metrik değişmezliğe sahip olmayan maddeler daha koyu gölgeli olarak gösterilmiştir.

Şekil 25: Metrik Değişmezlik Grafığı

Tartışma

Bu çalışmada geleneksel faktör belirleme yöntemlerine alternatif olarak geliştirilmiş EGA yönteminin gerçek bir uygulama verisiyle tanıtılması amaçlanmıştır. Çalışma dört aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada geleneksel EGA yöntemi ile faktör sayısının belirlenmesi, ikinci aşamada araştırmacıların ölçeklerin yapısal bütünlüğünü psikometrik ağ perspektifinden değerlendirilmeleri için bootstrapEGA uygulaması, üçüncü aşamada EGA yöntemi ile belirlenen faktör sayısının DFA ile uyumunu karşılaştırılması ve dördüncü aşamada cinsiyet değişkenine göre ölçek değişmezliği uygulaması *EGAnet* paketi aracılığıyla tanıtılmıştır. Uygulamalar araştırmacıların faktör sayısını belirlemede karşılaştıkları sorunlara daha gerçekçi çözüm yolları sunmak adına bir ölçek uygulama çalışmasında elde edilen veriler üzerinden yürütülmüştür.

ÇOOMÖ'nün boyutları ortaya çıkarmak için yaptığımız bu çalışmada, EGA, bootstrap EGA ve DFA sonuçlarının benzer olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, Golino ve Demetriou (2017)'in EGA'nın DFA'ya yakın sonuçlar verdiği çalışması ile uyumludur. Bununla birlikte, her ne kadar bu çalışmanın konusu olmasa bile DFA'nın başarısız olduğu koşullarda da (yüksek faktör korelasyonu, düşük faktör yükü gibi) EGA'nın daha iyi sonuçlar ortaya koyduğunu belirtmişlerdir.

Bu çalışmada gösterilen bir diğer uygulama ölçme değişmezliğidir. Ölçme değişmezliğinin sağlanması, gruplar arası karşılaştırmaları için ön koşul niteliğindedir. *EGAnet* paketinin geliştirilmesine devam edilmektedir, şu anda sadece yapısal ve metrik değişmezliği test edilmesine imkan tanımaktadır. Bu nedenle bu çalışmada EGA çerçevesindeki ağ yükleri üzerinde sadece yapısal ve metrik değişmezlik uygulaması gösterilmiştir. ÇOOMÖ maddelerinin yapısal ve metrik değişmezliği sağladığı görülmüştür. Metrik değişmezliğin sağlanması ölçekte yer alan her bir maddenin gizil yapıya gruplar arasında benzer derecede katkıda bulunduğu anlamına gelmektedir. Jamison ve diğerleri (2021)'nin yaptığı çalışmada faktör analizine dayalı ölçme değişmezliği ile ağ psikometrisi yönteminin benzer sonuçlar verdiği bulunmuştur. Bu nedenle faktör analizine dayalı ölçme değişmezliğine alternatif olarak ağ psikometrisine dayalı yöntem tercih edilebilir.

EGA doğası gereği keşfedicidir ve yapıların herhangi bir varsayıma dayanmadan incelenmesi veya yeniden değerlendirmesi için ideal bir yöntemdir (Christensen ve diğerleri, 2019). AFA veya diğer faktör belirleme yöntemleriyle birlikte EGA'nın kullanılması boyut sayısı için verilen kararlara dayanak sağlayacaktır. Elde edilen sonuçlar EGA'nın geleneksel faktör analizi yöntemleriyle karşılaştırılabilir veya daha iyi boyut belirleme doğruluğuna sahip olduğunu düşüncesini desteklemektedir (Golino ve Demetriou, 2017; Golino ve Epskamp, 2017). Ağ psikometrisini kullanan EGA'da araştırmacıların herhangi bir yönlendirmesi olmaksızın boyutların ve boyutları oluşturan maddelerin belirlenmesi araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır. Ancak yine de ortaya çıkan yapının teorik tutarlılığının incelenmesi gerektiği unutulmamalıdır. Ayrıca EGA yöntemiyle değişkenler arasındaki ilişkinin görselleştirilmesi geleneksel boyut sayısı belirleme yöntemlerine göre daha avantajlı olabilir.

Psikolojik yapıların ortaya çıkışı, ortak nedenlere sahip olmalarından ziyade bir arada var olmaları ve birbirleriyle etkileşime girmeleri sebebiyle meydana gelir. Örneğin uyku sorunları yaşayan bir insan odaklanma sorunları veya yeni bir işe başlamada isteksizlik yaşayabilir. Bu belirtilerin ortaya çıkması gizil bir sebepten değil diğer belirtilerin varlığından kaynaklanabilir. Özellikle psikopatoloji (Borsboom ve Cramer, 2013; Isvoranu, Borsboom, van Os ve Guloksuz, 2016), gelişim psikolojisi (van der Maas ve diğerleri, 2006) ve bilişsel nörobilim (Smith Bassett ve Bullmore, 2006) gibi çeşitli araştırma alanlarında bu tarz yapılarla daha sık karşılaşılmaktadır. Bu yapıları oluşturan boyutların belirlenmesinde psikolojik ağlardan faydalanan ve ağ modellerini davranışların altında yatan yapıları tanımlamak için kullanan EGA ile daha doğru sonuçlar sağlanacaktır (Epskamp ve diğerleri, 2017).

Araştırmanın bazı sınırlılıkları vardır. Çalışmada sadece geniş örnekleme sahip bir ölçek uygulaması gösterilmiştir. Daha küçük

örneklemelerde sonuçların DFA ile benzerliğini karşılaştıran çalışmalar yapılabilir. Araştırmada ters puanlanan maddenin olmadığı bir ölçek uygulaması yapılmıştır. İleride yapılacak olan çalışmalarda ters puanlanan maddelerin olduğu benzer araştırmalar yapılabilir. *EGAnet* paketinde farklı birçok fonksiyon bulunmaktadır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda diğer fonksiyonlar tanımlanabilir. Bu bağlamda ölçme araçları için ağ analizi çalışmalarının artırılmasının ölçek geliştirme ve boyut belirleme alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Avcu, A. (2021). Investigating the performance of exploratory graph analysis when the data are unidimensional and polytomous. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 12(1), 1-14. doi: 10.21031/epod.784128
- Bandalos, D. L., ve Boehm-Kaufman, M. R. (2009). Four common misconceptions in exploratory factor analysis. In C. E. Lance & R. J. Vandenberg (Eds.), *Statistical and methodological myths and urban legends: Doctrine, verity and fable in the organizational and social sciences* (ss. 61–87). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Bell, V. ve O'Driscoll, C. (2018). The network structure of paranoia in the general population. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*, 53, 737–744. <https://doi.org/10.1007/s00127-018-1487-0>.
- Borsboom, D., ve Cramer, A. O. (2013). Network analysis: An integrative approach to the structure of psychopathology. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9, 91–121. doi: 10.1146/annurev-clinpsy-050212-185608.
- Cattell, R. B. (1966). The scree test for the number of factors. *Multivariate Behavioral Research*, 1(2), 245–276. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr0102_10.
- Chen, J. ve Chen, Z. (2008) Extended Bayesian information criteria for model selection with large model spaces. *Biometrika*. 95(3), 759–71. <https://www.jstor.org/stable/20441500>
- Christensen, A. P. ve Golino, H. (2021). On the equivalency of factor and network loadings. *Behavior research methods*, 53, 1563–1580. <https://orcid.org/10.3758/s13428-020-01500-6>
- Christensen, A.P., Gross, G.M., Golino, H.F., Silvia, P.J. ve Kwapil, T.R. (2019). Exploratory graph analysis of the multidimensional schizotypy scale. *Schizophr. Res.* 206, 43–51. doi: 10.1016/j.schres.2018.12.018

- Christensen, A. P., Golino, H. F., ve Silvia, P. (2019). A psychometric network perspective on the validity and validation of personality trait questionnaires. *PsyArXiv*. <https://doi.org/g/10.1002/per.2265>.
- Christensen, A. P. ve Golino, H. (2021b). Estimating the stability of psychological dimensions via bootstrap exploratory graph analysis: A monte carlo simulation and tutorial. *Psych*, 3(3), 479–500. <https://doi.org/10.3390/psych3030032>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2005). *Research methods in education*. (5th Ed.). London: Routledge Falmer.
- Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*, 20(1), 37-46. <https://doi.org/10.3390/psych3030032>
- Crawford, A. V., Green, S. B., Levy, R., Lo, W. J., Scott, L., Svetina, D., ve Thompson, M. S. (2010). Evaluation of parallel analysis methods for determining the number of factors. *Educational and Psychological Measurement*, 70, 885–901. <https://doi.org/10.1177/00131644103793>
- Epskamp, S., Maris, G., Waldorp, L. J., ve Borsboom, D. (2017). *Network Psychometrics*. P. Irwing, D. Hughes, ve T. Booth (Ed.), *Handbook of psychometrics*. New York: Wiley.
- Epskamp, S. ve Fried, E. (2018). A tutorial on regularized partial correlation networks. *Psychological Methods*, 23(4), 617–634. <https://doi.org/10.1037/met0000167>
- Epskamp, S. ve Fried, E. I. (2016). A primer on estimating regularized psychological networks. *arXiv:Applications*. Available at: <http://arxiv.org/abs/1607.013677>.
- Evren, C., Evren, B., Dalbudak, E., Topçu, M. ve Kutlu, N. (2020). Psychometric validation of the Turkish motives for Online Gaming Questionnaire (MOGQ) across university students and video game players. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 7(2), 81-89. doi: 10.5152/ADDICTA.2020.19093.
- Foygel, R. ve Drton, M. (2010). Extended bayesian information criteria for gaussian graphical models. In *Proceedings of the 23rd international conference on neural information processing systems - volume 1* (Vol. 1, ss. 604–612). Vancouver, Canada.
- Garcia-Garzon, E., Abad, F. J. ve Garrido, L. E. (2019a). Improving bi-factor exploratory modelling: Empirical target rotation based on loading differences. *Methodology: European Journal of Research Methods for*

- the Behavioral and Social Sciences*, 15(2), 45–55.
<https://doi.org/10.1027/1614-2241/a000163>
- Garcia-Garzon, E., Abad, F. J. ve Garrido, L. E. (2019b). Searching for G: A new evaluation of SPM-LS dimensionality. *Journal of Intelligence*, 7(3), 14. <https://doi.org/10.3390/jintelligence7030014>.
- Garrido, L. E., Abad, F. J. ve Ponsoda, V. (2011). Performance of Velicer's minimum average partial factor retention method with categorical variables. *Educational and Psychological Measurement*, 71, 551–570. <https://doi.org/10.1177/00131644103894>
- Golino, H. ve Christensen, A. P. (2020). *EGAnet: Exploratory Graph Analysis - A framework for estimating the number of dimensions in multivariate data using network psychometrics*. R package version 0.9.4. <https://cran.r-project.org/web/packages/EGAnet/index.html>.
- Golino, H. F. ve Epskamp, S. (2016). Exploratory graph analysis: a new approach for estimating the number of dimensions in psychological research. *arXiv preprint*. Stat-Ap/ 1605.02231. Available at: <https://arxiv.org/abs/1605.02231>
- Golino, H. F. ve Epskamp, S. (2017). Exploratory graph analysis: A new approach for estimating the number of dimensions in psychological research. *PloS One*, 12(6), e0174035. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0174035>.
- Golino, H.F. ve Demetriou, A. (2017). Estimating the dimensionality of intelligence like data using Exploratory Graph Analysis. *Intelligence*. 62, 54–70. <https://doi.org/10.1016/j.intell.2017.02.007>.
- Golino, H., Shi, D., Christensen, A. P., Garrido, L. E., Nieto, M. D., Sadana, R., Thiyagarajan, J. A. ve Martinez-Molina, A. (2020). Investigating the performance of exploratory graph analysis and traditional techniques to identify the number of latent factors: A simulation and tutorial. *Psychological Methods*, 25(3), 292-320. <https://doi.org/10.1037/met0000255>
- Gorsuch, R. L. (1983). *Factor Analysis*. Philadelphia: Saunders.
- Guttman L. (1954). Some necessary conditions for common-factor analysis. *Psychometrika*. 19(2), 149–61. <https://doi.org/10.1007/BF02289162>
- Horn, J. L.(1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, 30(2), 179–85. <https://doi.org/10.1007/BF02289447>
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives.

Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal, 6(1), 1-55.
<https://doi.org/10.1080/10705519909540118>

- Isvoranu, A.M., Borsboom, D., van Os, J., ve Guloksuz, S. (2016). A network approach to environmental impact in psychotic disorder: Brief theoretical framework. *Schizophr Bull*, 42, 870–873.
<https://doi.org/10.1093/schbul/sbw049>.
- Jamison, L., Christensen, A. P., ve Golino, H. (2021). Optimizing Walktrap’s Community Detection in Networks Using the Total Entropy Fit Index.
<https://doi.org/10.31234/osf.io/9pj2m>
- Kaiser, H. F. (1960). The application of electronic computers to factor analysis. *Educational And Psychological Measurement*. 20, 141–151.
<https://doi.org/10.1007/BF02289447>
- Keith, T.Z., Caemmerer, J.M. ve Reynolds, M.R. (2016). Comparison of methods for factor extraction for cognitive test-like data: Which overfactor, which underfactor? *Intelligence*, 54, 37–54.
<https://doi.org/10.1016/j.intell.2015.11.003>
- Kline, P. (1994). *An Easy Guide To Factor Analysis*. New York: Routledge.
- Kossakowski, J. J., Epskamp, S., Kieffer, J. M., van Borkulo, C. D., Rhemtulla, M., ve Borsboom, D. (2015). The application of a network approach to Health-Related Quality of Life (HRQoL): Introducing a new method for assessing HRQoL in healthy adults and cancer patients. *Qual Life Res*, 25, 781–792. <https://doi.org/10.1007/s11136-015-1127-z>
- Koyuncu, M. ve Kılıç, A.(2021). Classification of Scale Items with Exploratory Graph Analysis and Machine Learning Methods. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 8(4), 928–947
<https://doi.org/10.21449/ijate.880914>.
- Lubbe, D. (2019). Parallel analysis with categorical variables: Impact of category probability proportions on dimensionality assessment accuracy. *Psychological Methods*, 24(3), 339–351.
<https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1037/met0000171>.
- Massara, G. P., Di Matteo, T., ve Aste, T. (2016). Network filtering for big data: Triangulated maximally filtered graph. *Journal of Complex Networks*, 5(2), 161–178. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1505.02445>
- Pons, P. ve Latapy, M. (2006). Computing communities in large networks using random walks. *J. Graph Algorithms and Applications*, 10, 191–218. <https://doi.org/10.7155/jgaa.00189>.

- Preacher, K. J., Zhang, G., Kim, C. ve Mels, G. (2013). Choosing the optimal number of factors in exploratory factor analysis: A model selection perspective. *Multivariate Behavioral Research*, 48(1), 28-56. <https://doi.org/10.1080/00273171.2012.710386>.
- R Core Team (2019). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. URL <https://www.R-project.org/>
- Raiche, G. (2010). *nFactors: An R package for parallel analysis and non graphical solutions to the Cattell's scree test*. R package version 2.3.3. <https://cran.r-project.org/web/packages/nFactors/index.html>.
- Raiche, G., Riopel, M. ve Blais, J.G. (2006). *Non graphical solutions for the Cattell's scree test*. Paper presented at the International Annual Meeting of the Psychometric Society, Montreal.
- Revelle, W. ve Rocklin, T. (1979). Very simple structure: An alternative procedure for estimating the optimal number of interpretable factors. *Multivariate Behavioral Research*, 14(4), 403-414. doi: 10.1207/s15327906mbr1404_2.
- Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R package for structural equation modeling. *Journal of Statistical Software*, 48(2), 1-36. <https://doi.org/10.18637/jss.v048.i02>
- Royce, J.R. (1963). *Factors as theoretical constructs*. D.N. Jackson ve S. Messick (Ed.), *Problems in Human Assessment*. New York: McGrawHill.
- Schwarz, G. (1978). Estimating the dimension of a model. *The annals of statistics*, 6(2), 461-4. <https://www.jstor.org/stable/2958889>
- Smith Bassett, D. S. ve Bullmore, E. (2006). Small-world brain networks. *Neuroscientist*, 12(6), 512-523. doi: 10.1177/1073858406293182.
- Spearman, C. (1904). "General intelligence," objectively determined and measured. *The American Journal of Psychology*, 15, 201-292. <https://doi.org/10.2307/1412107>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Tibshirani, R. (1996). Regression shrinkage and selection via the lasso. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, 58(1), 267-288. <https://www.jstor.org/stable/2346178>
- Timmerman, M. E. ve Lorenzo-Seva, U. (2011). Dimensionality assessment of ordered polytomous items with parallel analysis. *Psychological Methods*, 16(2), 209-220. <https://doi.org/10.1037/a0023353>.

- van der Maas, H. L., Dolan, C. V., Grasman, R. P., Wicherts, J. M., Huizenga, H. M., ve Raijmakers, M. E. (2006). A dynamical model of general intelligence: The positive manifold of intelligence by mutualism. *Psychological review*, 113(4), 842-861. doi: 10.1037/0033-295X.113.4.842
- Velicer, W.F. (1976). Determining the number of components from the matrix of partial correlations. *Psychometrika*, 41(3), 321-7. <https://doi.org/10.1007/BF02293557>
- Velicer, W. F., Eaton, C. A. ve Fava, J. L. (2000). *Construct explication through factor or component analysis: A review and evaluation of alternative procedures for determining the number of factors or components*. Richard D. Goffin, ve Edward Helmes (Ed.), *Problems and solutions in human assessment* (s. 41-71). New York, NY: Springer.
- Velicer, W.F. ve Jackson, D. N. (1990). Component analysis versus common factor analysis: Some issues in selecting an appropriate procedure. *Multivariate Behavioral Research*, 25(1), 1-28. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr2501_1 PMID: 26741964.
- Wickham, H., Miller, E. ve Smith, D. (2023). *haven: Import and Export 'SPSS', 'Stata' and 'SAS' Files*. R package version 2.5.4, <https://github.com/WizardMac/ReadStat>, <https://haven.tidyverse.org>.
- Zwick, W. R. ve Velicer, W. F. (1986). Comparison of five rules for determining the number of components to retain. *Psychological Bulletin*, 99(3), 432-442. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.99.3.432>.

Atf için:

Akın Arıkan, Ç. ve Demirkol, S. (2024). Açıklayıcı grafik analizi: EGAnet R paketiyle bir uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 541-574. doi: 10.54558/jiss.1449101.

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir.

Uyarı:

Yazar Çiğdem Akın Arıkan bu çalışmayı bağımsız olarak, yalnızca kendi araştırma, analiz ve yorumlarına dayanarak gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada ifade edilen görüş ve fikirler yazarın şahsına aittir ve adı geçen kuruluşun resmi politikasını veya pozisyonunu yansıttığı düşünülmemelidir.

Yazar Katkıları:

“Açıklayıcı Grafik Analizi: EGAnet R paketiyle Bir Uygulama” başlıklı çalışmaya yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ceza Yargısında Muhakeme Engelleri

Celal Hakan Kan*^{ID}

Öz

Amaç: Bu araştırma, ceza yargılaması sürecinde karşılaşılan önemli engellerin detaylı bir analizini sunmaktadır. Ceza muhakemesi süreci, suç iddiasında bulunan bireylerin haklarını korurken, adaletin gerçekleşmesi adına maddi gerçeğe ulaşmayı hedefler. Bu bağlamda araştırmanın amacı, ceza yargılaması sürecindeki engelleri saptamak ve çözüm önerileri sunmaktır.

Yöntem: Araştırmada, ceza muhakemesi sürecindeki engelleri incelemek için literatür taraması ve yasa metinleri analizi yapılmıştır. Ayrıca, ceza hukuku uygulamaları ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu üzerinde detaylı analizler gerçekleştirilmiştir.

Bulgular: Araştırma, ceza muhakemesi sürecinde delillerin toplanması ve değerlendirilmesi, tarafların hukuki sınırlamalarla karşılaşması ve adil yargılamayı temin etme zorunluluğu gibi temel engelleri ortaya koymuştur. Ayrıca, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun uygulanmasında pratikte karşılaşılan zorluklar tespit edilmiştir.

Sonuç: Araştırma, ceza muhakemesi sürecindeki engellerin adaletin sağlanmasında önemli bir rol oynadığını ve bu engellerin aşılmasının hukuk sisteminin etkinliği için kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, bu engellerin üstesinden gelinmesi için çözüm önerileri sunarak ceza yargılaması sürecinin iyileştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Özgünlük: Bu araştırma, ceza muhakemesi sürecinde karşılaşılan engelleri detaylı bir şekilde ele alarak, literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun pratikteki etkinliği üzerine odaklanarak özgün bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhakeme, ceza yargısı, muhakeme engelleri, ceza soruşturması, hukuka uygunluk sebebi.

* Dr., Yargıç, Adana Bölge Adliye Mahkemesi 4. Ceza Dairesi Üyesi
hakankan0231@gmail.com.

Obstacles to Trial in Criminal Justice

Celal Hakan Kan*^{ID}

Abstract

Purpose: This research provides a detailed analysis of significant obstacles encountered during the criminal adjudication process. The criminal procedure aims to protect the rights of individuals accused of crimes while striving to achieve material truth for the sake of justice. In this context, the primary goal of the research is to identify the obstacles in the criminal adjudication process and propose solutions to overcome these challenges.

Method: The study employs literature review and analysis of legal texts to examine the obstacles in the criminal adjudication process. Additionally, detailed analyses of criminal law practices and the 5271 Criminal Procedure Code are conducted.

Findings: The research reveals fundamental obstacles such as the collection and evaluation of evidence, legal limitations faced by parties, and the necessity of ensuring fair trials in the criminal adjudication process. Furthermore, practical difficulties encountered in the application of the 5271 Criminal Procedure Code are identified.

Conclusion: The study highlights that the obstacles in the criminal adjudication process play a significant role in achieving justice and that overcoming these obstacles is crucial for the effectiveness of the legal system. The research aims to contribute to the improvement of the criminal adjudication process by providing solutions to these obstacles.

Originality: This research makes a significant contribution to the literature by thoroughly examining the obstacles encountered in the criminal adjudication process. Additionally, it offers a unique perspective by focusing on the practical effectiveness of the 5271 Criminal Procedure Code.

Keywords: litigation, criminal justice, obstacles in litigation, criminal investigation, reason for legality.

* Dr., Doctor of Juridical Science, Judge, Member of the 4th Criminal Chamber, Adana Regional Court of Justice, hakankan0231@gmail.com.

Giriş

Muhakeme, hukuki uyuşmazlığı çözme faaliyeti veya hukuki uyuşmazlığı çözen organların birbiriyle ilişkileri olarak genel bir anlam ifade ettiği gibi muhakeme hukuku ile bu organların yetki ve görevleri ortaya konulmuş olmaktadır.

Ceza muhakemesi hukuku dışında diğer muhakeme hukuku dallarında, suç işlediği düşünülen kişinin gerçekten o suçu işleyip işlemediğine dair maddi gerçeğin araştırılması amacı bulunmaz. Örneğin, medeni muhakemede de maddi gerçeğe önem verilir ama medeni muhakemede maddi gerçeğin özü değil, maddenin dış görünüşü yani şekline bakılır. Yani şekli gerçek aranır. Oysa ceza muhakemesi gerçeğin dış görünüşüyle değil içiyle yani maddesiyle (esasla) ilgilenir.

Medeni muhakemede, tarafların tasarruf özgürlüğü çok geniş çaplı olduğu halde ceza yargılamasında böyle bir durumdan söz etmek olanaksızdır. Ayrıca delillerin değerlendirilmesi ve delillerin ikame edilmesi ya da ispat gibi hususlarda da ceza muhakemesi hukuku diğer muhakeme hukuku dallarından farklılık göstermektedir. Gerçekten de bir medeni hukuk muhakemesinde adil yargılanma hakkı olabilir, insan haklarına saygı ve toplumda hukuki barışın sağlanması olabilir, ancak uyuşmazlığa ilişkin olayın maddi gerçeğinin doğrudan araştırılması sadece ceza muhakemesi hukukuna özgüdür. Medeni muhakemede hâkimler tarafların getirmiş olduğu deliller ve olaylar ile bağlıdırlar. Oysa cezai muhakemede, hâkim hukuki sınırlar içerisinde hakikatin özünü araştırmak ve adil yargılanma hakkını gözetmek zorundadır (Gedik, 2019, s.915).

Ceza Hukukunda adil bir muhakeme sonucunda oluşan hüküm de adil olacaktır. Adil ve şaibeden uzak bir mahkûmiyet, cezanın özel önleme işlevini yerine getirmesine hizmet edeceği gibi aynı şekilde adil bir beraat hükmü de sanığa karşı toplumsal ön yargıların ortadan kalkmasını ve onun toplumda yeniden huzurlu bir şekilde yaşamını sürdürmesini sağlayacaktır.

Her ne kadar toplumdan topluma farklılık gösterse de; ceza usul kanunları, cezalandırılma sürecini yönetmek için hazırlanmış olup, kanunların suç saydığı fiilleri işleyenler ile bu sürece katılan kişilerin hak, yetki ve yükümlülüklerini düzenleyen hukuk kurallarından oluşur.

Ceza usulü, bireylerin adalet arayışında en önemli hukuki alanlardan biridir. Ceza usulünün kusurlu işlediği bir toplumda adalet ve huzurun sağlanması mümkün değildir. 19. yüzyılın önemli Fransız ceza hukukçularından Edmond Garraud, ceza kanunlarına riayet etmenin bireylerin sorumluluğunda olduğunu vurgulamış, ancak hiç kimsenin haksız yere yargılanmayacağını garantisinin bulunmadığını ifade etmiştir. Garraud, ceza hukuku ve ceza muhakemesi hukuku alanında yaptığı

çalışmalarla tanınmakta olup, bu konulardaki görüşleri günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Toplumsal güven duygusunun değeri küçümsenemez ve ceza usul hukuku, bu güvenin sağlanmasında hayati bir rol oynamaktadır (Ayhan, 2010, s. 17).

Ceza muhakemesi ve ceza muhakemesi hukukunun temel yasal düzenlemesi, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'dur (CMK). CMK'nın kapsamı, birinci maddesinde ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Bu hükme göre, kanun ceza muhakemesinin nasıl yürütüleceğine ilişkin usul ve esaslar ile bu sürece katılan kişilerin hak, yetki ve yükümlülüklerini düzenler (5271 sayılı CMK, 1. madde).

Bu hükümde, genel kanun olan CMK'nın kapsamı gösterilmektedir. Bir bütün olarak ceza muhakemesi tanımlanmakta ve bu süreçte rol alan kişilerin hak, yetki ve yükümlülüklerinin düzenlendiği ifade edilmektedir. Buna göre örneğin; soruşturma ve kovuşturmanın yapılışı, olağanüstü kanun yolları, iddia, savunma ve yargılama faaliyetlerine katılanların ne gibi hak ve yetkilere sahip oldukları ve hangi yükümlülüklere tabi kılındıkları CMK'nın bütün hükümleri göz önünde bulundurulmak suretiyle belirlenebilecektir.

Bir suçun işlenmesiyle birlikte devlet ile fail arasında, değişik evre ve aşamaları kapsayan bir ilişkinin oluştuğu bilinmektedir. Bu ilişki suçun ve failinin saptanmasından başlayarak, verilecek hükmün kesinleşmesine kadar uzanmaktadır. Devlet ile fail arasında oluşan bu ilişkinin adil yargılanma ilkesine tam uyularak sürdürülmesi, Anayasanın, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve diğer uluslararası hukuk metinlerinin gereğidir.

Ceza muhakemesinde amaç, şüpheli ve sanığın haklarına saygılı bir biçimde maddi gerçeğe ulaşmaktır. Geçmişte yaşanmış ve bitmiş bir olayın veya olaylar bütünüünün deliller aracılığıyla ortaya konulmuş haline, maddi gerçek denir. Maddi gerçek her ne pahasına olursa olsun araştırılıp bulunmalıdır diye bir ilke hiçbir hukuk devletinde yoktur. Bu nedenle ceza muhakemesinin amacı insan hakları ihlallerine yol açmadan maddi gerçeğin araştırılıp bulunması, adaletin gerçekleştirilmesi ve hukuki barışın sağlanmasıdır (Karakehya, 2007, s.16).

Bu araştırmanın temel amacı, ceza yargılaması süreçlerinde karşılaşılan muhakeme engellerini kapsamlı bir şekilde incelemektir. Araştırma, ceza muhakemesinin karmaşık yapısını, özellikle maddi gerçeğe ulaşma hedefiyle ilgili zorlukları ve bu süreçteki adil yargılanma ilkelerini detaylı bir şekilde ele almayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, delillerin değerlendirilmesi, yargılama süreçlerindeki prosedürel sınırlamalar ve yargılama sürecine katılan bireylerin karşılaştığı hukuki zorluklar incelenecektir. Ayrıca 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun (CMK) bu süreçteki rolü ve bu kanunun ceza muhakemesindeki uygulamalar üzerindeki etkileri de araştırmanın kapsamı içindedir. Bu araştırmanın önemi, ceza yargılaması sürecindeki engelleri belirlemek ve bu engellerin aşılması için

stratejiler geliştirmek üzerinedir. Ceza yargılamasının adil ve etkin bir şekilde yürütülmesi, toplumsal adaletin tesisi ve hukuk devleti ilkesinin korunması için hayati öneme sahiptir. Bu çalışma, ceza muhakemesinin etkinliğini artırmak ve adil bir yargılama sürecini desteklemek için gerekli reform ve düzenlemelerin belirlenmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Araştırma, toplumdaki hukuk güvenliğini ve adalete olan inancı güçlendirmeye yönelik önemli bir katkı sağlayarak, hukuk sistemimizin daha adil ve etkili bir şekilde işlemesine katkıda bulunacaktır.

Genel Açıklamalar

İnsanın sosyal bir varlık olması ve toplum halinde yaşaması sebebiyle sosyal çevre vebirbiri ile sürekli bir etkileşim içerisinde olduğu muhakkaktır. İşte bu toplumsal ilişkilerin huzur ve güvenlik içerisinde devam ettirilmesi toplumun düzeni ve sürekliliği açısından çok önemlidir. Bu açıdan sosyal hayat, hukuki barış ve huzura muhtaçtır. İnsanın sosyal ilişkilerinin düzenli olması lüzumu, toplumsal huzur ve barışın tesisi için sosyal bir varlık olan insanın gerek toplumla ve gerekse diğer insanlarla olan ilişkilerini düzenleyen birtakım kuralların varlığını da gerekli kılar. İnsanlar, bu kuralları hukuk ile koyarak ve hak ile özgürlüklerinden feragat ederek toplum halinde yaşamaya çalışırlar. Toplumsal huzur ve barış, fertlerin hak ve özgürlüklerini doğrudan etkilediği gibi fertlerin temel hak ve özgürlükleri de toplumu doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle genel anlamda hukukun ve özelde ise ceza muhakemesi hukukunun görevi hem bireyin temel haklarını korumak ve hem de toplumsal huzur ve barışı sağlamaktır. Hülasa insanlar, devlet, toplum, tüzel kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünü hukuktur diyebiliriz (Şahin ve Göktürk, 2021, ss.21-22).

Devlet adı verilen en büyük siyasi örgüt ise kurmuş olduğu yargılama mekanizması ile hukukun toplumsal huzur ve barışı sağlama amacını gerçekleştirmeye çalışır. Çünkü ceza muhakemesine konu olan uyuşmazlıklar topluma en büyük zararı verdiğiinden devletin bekasını da doğrudan etkilemektedir. Ancak burada devletin menfaati gözletileceği gibi bireyin de kişi özgürlüğü ve menfaatlerinin gözetilmesi modern ceza muhakeme konusunun kapsamına girmektedir (Karakehya, 2007, s.121). Ayrıca devlet olmadan hukukun varlığından söz etmek de olanaksızdır. Muhakeme sonucunda verilecek hüküm, karşılıklı menfaatleri uzlaştıncı bir dengeyi sağlamalıdır. Bu açıdan şunu açıkça ifade edebiliriz ki, bireyin özgürlüğünün başkasının hak ve hürriyetlerine ihlal edemeyecek sınırdaki bulunması toplumsal huzurun en büyük teminatını teşkil etmektedir. Toplumsal ilişkileri düzenleyen bu kurallardan sadece hukuk kuralları devlet tarafından desteklenen bir yaptırım gücüne sahiptir. Ayrıca hukuk kuralları ile kanunlar da eşit anlamlı birer hukuki terim değildedirler. Toplumsal hayatı düzenleyen hukuk kurallarından biri olan kanunlar sadece hukuk normlarının bir bölümünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Ceza hukuku kuralları

içerisinde yer alan suçların işlenmemesi için idare önleyici tedbirler alır, ancak yine de devletin suç olarak kabul ettiği ve topluma zarar veren fiiller işlendiğinde, o fiilin karşılığı olarak belirtilen yaptırım devlet tarafından uygulanacaktır (Hakeri, 2007, ss.55-56).

Ceza Hukuku'nda sadece suç sayılan fiiller ve bunlara uygulanacak yaptırımlar düzenlenme alanı bulmuştur. Ancak ceza hukukunun varlığı ve yaptırım tehdidi tek başına yeterli olmamaktadır. Suçu aydınlatacak, suçluyu tespit edecek ve suçluyu mahkûmiyete götürecektir kurallara da ihtiyaç vardır. Böylece ceza hukuku kuralları uygulanabilir hale gelecektir (Tulay, 2016, ss.2721-2722). Devletin suç saydığı fiilin dış âlemde gerçekleşmesinden sonra suçun failinin devlet eliyle tespit edilmesi ve adil bir yargılama sonucunda kusuruna göre hak ettiği cezaya çaptırılması ve bunun yanında mağdurun ve suçtan zarar görenin zararlarının giderilmesi, bozulan toplumsal huzur ve barışın yeniden tesis edilmesi gibi iddia, savunma ve yargılama şeklinde bir dizi faaliyetler ile gerçekleşen sürecin genel ismine ceza muhakemesi hukuku diyebiliriz. Ceza muhakemesi hukukuna “şekli ceza hukuku” adı da verilmektedir. Ceza muhakemesi hukukunda suçun aydınlatılması ve uyuşmazlığın çözüme kavuşturulması için bir dizi kamusal faaliyetler zinciri söz konusudur (Şahin ve Göktürk, 2021, s.22). Ceza muhakemesi hukuku eşitler arasındaki ilişkileri düzenlemez, bir tarafta milyonlarca insanı temsil eden devlet, diğer taraf da ise bir ya da birkaç insan bulunduğundan devlet ile birey arasında eşit bir ilişki söz konusu değildir. Bu anlamda ceza muhakemesi hukuku bir kamu hukukudur. Ayrıca ceza muhakemesi hukuku bireyin hak ve özgürlüklerinin de dikkate alındığı bir kamu hukuku dalıdır.

Ceza muhakeme hukukunda; suç sayılan ve yaptırıma bağlanan bir fiilin nasıl aydınlatılacağı, gerçekten bir suç işlenip işlenmediğinin tespiti, failin kim olduğu ve ceza sorumluluğunun bulunup bulunmadığı, fail hakkında yaptırımın nasıl olacağı, kamu davasının nasıl açılacağı ve yürütüleceği, mahkûmiyet ya da beraat kararlarını kimin vereceği gibi hususlar düzenleme alanı bulmaktadır. Ayrıca kamu düzenini tekrar sağlama adına savcının açmış olduğu davanın nasıl yürütüleceği, sanık ve müdafinin haklarının neler olduğu, mahkemelerin yetki ve görevlerinin alanları, deliller, kanun yolları gibi hususlarda ceza muhakemesi hukukunun kapsamına girmektedir. Ceza muhakemesi hukukunda yasaya göre suç sayılan fiilin aydınlatılması ve suça konu uyuşmazlığın çözüme kavuşturulması çabası söz konusudur. Bu çaba sonucunda kesin hüküm ile muhakeme sonlandırılır ve hukuki barış yeniden tesis edilmeye çalışılır. Hülasa, ceza muhakemesi hukuku cezaların suç işleyene nasıl uygulanacağını ve cezai uyuşmazlığı çözüme kavuşturma faaliyetlerini gösterir iken ceza hukukunda sadece suç ve cezalar düzenleme alanı bulmaktadır. Türk hukukunda ceza muhakemesi hukukunu düzenleyen en önemli kaynak 01.06.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5271 sayılı “Ceza Muhakemesi Kanunu” dur. Bu yasa 75 yıl aradan

sonra Avrupa Birliğine giriş sürecinde, sosyal ihtiyaçlara ve toplumdaki değişmeye bağlı olarak getirilmiştir (Özen, 2007, s.393).

Toplum düzenini bozduğu için devletin suç olarak kabul ettiği bir fiili işleyen kişiyi tespit ederek ve maddi gerçeğe ulaşarak; adil bir yargılama sonucunda o kişiye hak etmiş olduğu cezanın verilmesine yönelik kolektif faaliyetlere “ceza muhakemesi” adı verilmektedir (Karakehya, 2007, s.4). Bu tür faaliyetler, suç şüphesinin ortaya çıkması ile başlar ve bu şüphenin yenilmesi, yani hüküm ile beraber sona erer. Ceza muhakemesinin ulaştığı son nokta hükümdür. Ceza muhakemesi faaliyetleri devlet eliyle gerçekleştirilir. Zira devletin yargılama ve cezalandırma tekelinin bulunması kuvvetler ayrılığının bir gereğidir. Ancak devlet, yargılama gücünü kullanarak gerçekleştirdiği ceza muhakemesi faaliyetinde sınırsız ve keyfi değildir, zira böyle sınırsız ve keyfi hareket etmesi bazen adaletsiz sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Hatta hukuka uygun delillere dayanmayan ve makul bir gerekçesi bulunmayan ancak hâkimin vicdani kanaatine göre vermiş olduğu hüküm dahi keyfilik ve adaletsizliğin önünü açabilecektir. Bu açıdan devletin icra ettiği ceza muhakemesi faaliyetlerinin muhakkak sınırlarının belirlenmesi ve bu faaliyetlerin bir hukuki düzene sokulması, muhakeme faaliyetlerine katılan tarafların yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi elzemdir. Böyle bir gereklilik hukuka saygılı ve hukukun egemenliğini kabul eden bir devletin, yani hukuk devletinin de bir sonucudur. Ayrıca hukuk devletinde hukuk ve ceza davalarında ve belli ölçüde idari davalarda adil yargılanma hakkıyla ilgili ilkeler belirlenerek buna uygun hareket edilmektedir (Özen, 2007, s.393).

Ceza muhakemesi hukuku için: “Bir suç şüphesiyle birlikte, vuku bulduğu düşünülen suç fiilinin gerçekte olup olmadığının araştırılmasına, eğer suç teşkil eden bir fiil gerçekleşmiş ise bunun kim ya da kimler tarafından işlendiğinin ve eğer suç işlediği düşünülen kişi ya da kişilerin suç teşkil eden eylemi gerçekleştirdiği maddi olarak sabit ise bunlara yasal yaptırımların adil bir şekilde uygulanmasına yönelik olarak iddia ve savunma ile yargılama şeklindeki muhakeme faaliyetlerini düzenleyen kamu hukuku dalıdır.” diyebiliriz. Sadece suç ve cezaların belirlendiği hukuk kurallarının bulunduğu maddi ceza hukukunda ise ceza normunun ihlal edildiğinde maddi gerçeğin nasıl araştırılacağına ilişkin hükümler bulunmaz. Ceza hukuku suçlunun teminatı olur iken masum kişilerin teminatı da ceza muhakemesi hukukudur. Maddi ceza hukukundaki kanunilik ilkesi, kanunsuz suç ve ceza olmaz olarak ifade edilir; bu ilke ceza muhakemesi alanında, devletin usul hükümlerine uygun olarak ve hukuka uygun delil ile şüpheli ya da sanığı cezalandırabileceği şeklinde ifade edilmektedir. Çünkü suç şüphesi altında bulunan kişi masum da olabilir, o nedenle hukuk devleti, temel hak ve özgürlüklerine ağır müdahalelerde bulunduğu bireyin haklarını dikkate almak zorundadır ve vermiş olduğu hukuka aykırı zararları tazmin etmelidir.

Sanığın üzerine atılı suçu işlediği noktasında kesin olarak vicdani kanaate ulaşan hâkimin nasıl bir yaptırım uygulayacağı, fazla ya da eksik bir ceza vermemesi ve suçlunun hak ettiği cezayı vermesi de yine ceza muhakemesi hukuku kapsamındadır. Muhakeme süreci iddia (tez), savunma (anti tez) ve yargılama (sentez) ortaya çıkmaktadır (Yılmaz ve Apiş, 2020, ss.62-63). İddia yani suç işlediği düşünülen kişi hakkındaki suç iddialarını ifade ederken, savunma suç işlediği düşünülen kişinin kendisi savunmasını ve en son olarak da iddia ve savunmayı dinleyen mahkemenin yargılama sonucunda ulaşılmış olduğu netice ise sentezi ifade etmektedir. Bütün bu süreç ve bu süreçte yer alan sùjelerin yetki ve görevleri ceza muhakemesi hukuku ile doğrudan ilgilidir.

Ayrıca ceza muhakemesi faaliyetlerinin devlet eliyle yürümesi, devletin egemenlik ve cezalandırma hakkını kullanması ve devletin geniş yetkilere haiz bulunması, kamu gücü kullanıldığından tarafların eşit bir şekilde olmaması, muhakeme hukukunun emredici hükümler ihtiva etmesi gibi özellikler gözetildiğinde, ceza muhakemesi hukukunun bir kamu hukuku alanı olduğu açıkça görülebilmektedir (Kaşka ve Şenyiğit, 2013, s.16).

Suç tipe uygun, hukuka aykırı, kusurlu bir insan davranışıdır (Öztürk ve Erdem, 2021, s.27). Ceza ise suç karşılığında devlet tarafından uygulanan yaptırımdır (Nur, 2001, s.337). Devlet, toplumsal barışı sağlamak için suç ve ceza ihdas etme yetkisini kullanırken dilediği gibi davranamaz (Öztürk, 2021, s.59). Şüphesiz bu durum devletin hukuk devleti olma iddiası ve pratiği ile doğrudan paralellik göstermektedir. Zira hukuk devleti, devletin bütün eylem ve işlemlerinin hukuka dayandığı ve vatandaşların hukuk güvenliği içinde bulunduğu ortamı ifade eder (Demirbaş, 2022, s.56). Bu nedenle hukuk devleti toplumsal barışı sağlamak adına suçu tanımlarken ve cezalandırırken de hukuka bağlı kalmak zorundadır. Devletin cezalandırma gücünü ve sınırlarını düzenleyen kamu hukukunun bir dalı olan ceza hukuku da bu aşamada kendini, suç adı verilen insan davranışını ve buna uygulanacak yaptırımın koşullarını ve sonuçlarını belirleyen kurallar bütünü olarak gösterir (Öztürk ve Erdem, 2021, s.27).

Öğreti ceza hukukunu; maddi ceza hukuku, ceza muhakemesi hukuku ve ceza infaz hukuku olmak üzere üç alt bölüme ayırmakta iken (Akbulut, 2020, ss.28-29) ceza hukukunu dar ve geniş anlamda ikili bir ayırma tabi tutarak; genel hükümler ile TCK ve özel kanunlardaki suç ve yaptırım hükümlerini dar anlamda ceza hukuku içerisinde, bununla birlikte ceza muhakemesi hukuku ile infaz hukukunu da geniş anlamda ceza hukuku içerisinde değerlendirmektedir.

Ceza hukuku muhteviyatında yapılan bu ayırım içerisinde maddi ceza hukuku ile ceza muhakemesi hukuku (şekli ceza hukuku) arasındaki ilişki büyük bir önem arz etmektedir. İşlenen bir fiilin cezalandırılabilme

koşullarına ve uygulanacak yaptırımın ne olduğuna ilişkin kurallar maddi ceza hukuku kuralı; buna karşılık kuralın ihlali halinde yaptırım uygulanması için nasıl bir sürecin izlenmesi gerektiğini düzenleyen kurallar ise ceza muhakemesi kuralıdır (Öztürk ve Erdem, 2021, s.37). Bu açıdan maddi ve şekli ceza hukuku birbirinden ayrılmaz ve birbirini tamamlayan bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. Zira şekli ceza hukuku bir diğer ifade ile ceza muhakemesi hukuku, ceza veya güvenlik tedbirine hükmedilmesi için gerekli koşulları sağlayan süreci yani muhakemeyi düzenler (Öztürk ve Erdem, 2021, s.36-37).

Muhakemede, hâkimin doğru bir kanaate ulaşabilmesi için önceden gerçekleşmiş bulunan ve uyuşmazlığa sebebiyet veren olayın deliller ile yeniden canlandırılması gerekmektedir. Bu bir ispat çabasıdır. İspatın muhteviyatı, uyuşmazlık konusu olay iken ispatın araçları ise delillerdir (Kaşka ve Şenyiğit, 2013, s.16).

Maddi gerçeğin tam olarak ortaya çıkarılması için her şey delil olarak kullanılabilir ve delillerin değerlendirilmesinde hâkim serbesttir. Ayrıca hâkimin yargılama hukukunun kurallarına uyarak tarafları tatmin etmesi de gerekir. Kişilerin uzun bir tarihi süreç sonucunda elde ettikleri kişisel ve dokunulamaz hakları bulunduğu gözetilmelidir. Adil yargılanma temel insan haklarından ve gerçek bir adalet idealidir (Karakehya, 2016, ss.59-87). Bazı hallerde kişisel menfaatler ile kamu menfaatleri çatıştığı hallerde ceza muhakemesi bunlar arasında dengeyi sağlayıcı, uzlaştırıcı bir yol izlemelidir. Örneğin; maddi gerçeğin araştırılması bazen hukuki barışı ve adaleti zedeleyebilir. Bu durumda muhakeme hukuku dengeleyici bir yol izleyerek bir takım ödünler vermelidir. Böylece yargı makamlarının işi azalacak, muhakemenin uzun sürmesinin önüne geçilecek ve taraflar daha çok tatmin edilmiş olacaktır (Karakehya, 2016, s.67). Son olarak şu da ifade edilmelidir ki menfaatlerin çatıştığı durumlarda da yargı makamlarının nasıl davranması gerektiği diğer muhakeme süreçleri gibi daha önceden kanunda gösterilmiş olmalıdır. Zaten hukuk devletinin ve adil yargılanmanın gereği de budur. Buradan hareketle ceza muhakemesinin en önemli amaçları, toplumdaki huzur ve barışın korunması, adaletin ve kamu düzeninin sağlanması ile maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasıdır.

Ceza Muhakemesinin Gelişim Aşaması

Ceza muhakemesinin amacı ve buna bağlı olarak sùjelerin hak ve yetkileri zaman içerisinde değişmiş ve gelişmiştir. Ceza muhakemesi “suçlunun cezalandırılması safhası”, “sanığın korunması safhası” ve “hakikatin araştırılması safhası”ndan geçerek günümüzdeki amacına ulaşmıştır.

Suçlunun cezalandırılması safhası XVIII. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Bu dönemde sanığın suçlu olduğu önceden kabul olunuyor ve ceza muhakemesi suçlunun cezalandırılması için bir araç olarak

kullanılıyordu. Sanığın suçlu olup olmadığı ise araştırılmıyordu. Bunun için de kanuni delil sistemi geçerliydi. Suçlar belli delillerle ispatlanabiliyordu. En önemli delil ikrar idi. İkrar elde etmek için işkence yapılması meşru idi. Bu dönemde sanık, ceza muhakemesinin hak ve yetkilere sahip bir süjesi olmayıp muhakemenin konusunu oluşturmaktaydı (Cihan, 2011, s.709).

Sanığın korunması safhası, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. “Hukuki vesayet” olarak da adlandırılan bu aşamada, devlet gücünün karşısında bireyler korunmuş ve sanık, suçlu olduğu henüz sabit olmadığı için masum sayılmıştır (Cihan, 2011, s.709). Hâkimlerin keyfilğine ve sanıkların mutlaka suçlu sayılarak cezalandırılması eğilimlerine bir tepki olarak bu dönemde “sanık, suçu sabit oluncaya kadar masum sayılır” ilkesi ortaya çıktı. 1789 İnsan Hakları Bildirgesi’nde bu ilkeye yer verildi ve daha sonra hazırlanan tüm uluslararası belgelerde bu ilke tekrarlandı. Bu dönemde sanık, hak ve yetkilere sahip bir süje olarak görülmeye başlandı (Cihan, 2011, s.710). Bu safhadan önceki anlayış, toplumu korumak ve sanığı cezalandırmak amacını güder iken Aydınlanma Dönemi ile birlikte bireyi korumak ve doğru bir yargılama ile maddi gerçeği ortaya çıkarmak ceza muhakemesinin amacı olarak kabul edilmiştir.

Şüpheli ve sanığın haklarına saygılı bir şekilde gerçeğin araştırılması safhası, fertlerin haklarını teminat altına alarak toplum düzenini koruma dengesinin olduğu dönemdir. Fertlerinin haklarına riayet etmeyen toplum temelinden sarsılmış olacağından bu iki amaç çelişik gibi görünse de toplumun bekası ve dolayısıyla fertlerin iyiliği prensipleri aslında birbirleriyle uyumludur (Özyurt, 2022, s.10). Bu safhada önemli olan gerçek suçlunun saptanmasıdır. Ancak gerçek suçlu saptanırken daha önce de belirttiğimiz gibi maddi gerçeğe her ne pahasına olursa olsun ulaşmak yerine; insan hak ve özgürlüklerini vurgulayarak adil yargılanma ilkesine ve insan haklarına uygun şekilde araştırma yapılmalıdır.

5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK)’nın “Kanunun Kapsamı” kenar başlıklı birinci maddesinde; ceza muhakemesinin nasıl yapılacağı hususundaki kurallar ile bu sürece katılan kişilerin hak, yetki ve yükümlülüklerinin düzenlendiği belirtilmiştir. Dolayısıyla bir ceza yargılamasının taraflarının hak, yetki ve yükümlülüklerinin normatif düzenlemesi olan ceza muhakemesi hukuku olmadan bir yargılama faaliyetinden söz edilmesi mümkün değildir. Şayet bu durumun hilafına bir süreç işletilmiş ise de bu sürecin yargılama faaliyeti olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Bu nedenledir ki ceza hukukuna hayat veren, onu uygulamaya geçiren ceza muhakemesi hukukudur. Buna göre ceza muhakemesinde, maddi gerçeğe ulaşmak ve gerçek suçluyu cezalandırmak kadar önemli olan farklı amaçlar da mevcuttur. Bugünün ceza muhakemesi hukukunda, maddi gerçeğin araştırılması hedefinin yanında insanlık onuruna saygı gösterilmesi, bireyin özgürlük ve haklarının devlet müdahalelerine karşı korunması, masumların cezalandırılma riskinin azaltılması, adaletin

sağlanması, hukuksal barışın tesisi ve muhafazası, infazın güvenceye alınması ve usul kurallarına uygun bir yargılamayı sağlamak gibi hedeflere ulaşılmak istendiği söylenebilir.

Ceza Muhakemesi Şartlarının Niteliği

Şarta bağlı olmayan muhakemede, suçun unsurları tamamlanınca muhakeme yapılması gerekmektedir. Şarta bağlı muhakemede ise ayrıca şartın da gerçekleşmesi aranır. Muhakeme şartı gerçekleşmediği takdirde yargılama faaliyeti kati bir şekilde yapılamayacak ve dolayısıyla fail cezalandırılmayacaktır. Başka bir ifadeyle muhakeme şartı gerçekleşmediğinde uyuşmazlık esastan çözülmüş olmayacak ve bu nedenle ancak düşme veya ret gibi uyuşmazlığı esastan çözmeyen kararlar verilebilecektir.

Ceza muhakemesi şartı gerçekleşmediği takdirde fiilin suç olmasına ve karşılığında faile ceza verilmesine değil sadece muhakeme faaliyetinin yapılmasına engel olur. Bir hususun muhakeme şartı olup olmadığı, muhakemenin ilerlemesine engel olup olmadığına göre belirlenir. Şartın bulunmaması muhakemeye engel olur. Böylece muhakemenin sanık aleyhine sonuçlanması mümkün olmayacaktır (Güliz Baykal, 2010, s.23).

Muhakeme yapılmasına engel olması dolayısıyla failin cezalandırılmaması sonucunu doğurmaları, muhakeme şartlarının maddi ceza hukuku kurumu sayılmalarını gerektirmez. Aksi takdirde örneğin; delillerin de muhakeme hukuku değil, maddi ceza hukuku kurumu olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü deliller de sonuçta failin cezalandırılmasını veya cezalandırılmamasını mümkün kılmaktadırlar.

Ceza Yargısında Muhakeme Engellerine Dayanak Olan Nedenler

Şüpheye Ulaşılamaması

Cumhuriyet savcısı, bir suç işlendiği izlenimini edinmesi üzerine başladığı soruşturma sonucunda topladığı deliller ışığında bir karar vermek durumundadır. Cumhuriyet savcısının yaptığı soruşturma sonucu tahkikat safhasını sona erdirmek için verdiği kararlardan birisi de kovuşturmaya yer olmadığına dair karardır. Kovuşturmaya yer olmadığına dair karar CMK madde 172/1’de; “Cumhuriyet savcısı, soruşturma evresi sonunda, kamu davasının açılması için yeterli şüphe oluşturacak delil elde edilmemesi veya kovuşturma olanağının bulunmaması hallerinde kovuşturmaya yer olmadığına karar verir.” şeklinde düzenlenmiştir. Bu karar, suçtan zarar gören ile ifadesi alınmış şüpheliye bildirilerek kararda itiraz hakkı, itiraz merci ve süresi belirtilir. CMK’da yer alan kovuşturmaya yer olmadığına dair karar, 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nda “Cumhuriyete savcısı takibata yer olmadığına karar verir.” biçiminde düzenlenmiştir. Eski

CMUK döneminde, uygulama ve öğretide “takipsizlik” kararı olarak adlandırılmaktaydı (Güliz Baykal, 2010, s.23).

CMK madde 172/1’de cumhuriyet savcısının soruşturma safhasının sonunda kamu davası açmak için yeterli şüphe oluşturacak delil elde edememesi durumunda kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar verebileceği yer almaktadır. Bu maddeden açıkça anlaşılacağı üzere, kanun koyucu kamu davasının açılması için basit ya da kuvvetli şüpheyi değil, yeterli şüpheyi aramaktadır (Gültekin, 2010, ss.121-138). Kanun koyucunun belirttiği yeterli şüphenin oluşup oluşmadığına karar verecek olan kişi ise delil takdirinde bulunan cumhuriyet savcısıdır. Yapılacak yargılama sonunda şüpheli hakkında verilecek mahkumiyet kararı olasılığının, beraat kararı olasılığından daha kuvvetli olmasına yeterli şüphe denir. Yeterli şüphe, suçun işlendiğini gösteren delildir. Yani yeterli şüpheden söz edebilmek için ortada delilin bulunması gerekmektedir (Gültekin, 2010, s.131).

Soruşturma safhası sonunda toplanan delillerin değerlendirilmesinde amaç, maddi gerçeğe ulaşmak değildir. Maddi gerçeği ortaya çıkarma görevinin yargılama makamı olan mahkemelere ait olduğu hususu göz önünde bulundurulduğunda, cumhuriyet savcısının görevi soruşturma safhasında maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasını sağlayacak delilleri eksiksiz bir şekilde toplamaktır. Nitekim toplanması gereken delillerin tam olarak ikame edilmeden soruşturma dosyası hakkında verilecek bir karar, sıhhatli bir karar olmayacaktır.

Cumhuriyet savcısı, soruşturma dosyasında yer alan mevcut delillerin kovuşturma şartı olarak yeterli şüphe sağlayıp sağlamadığını değerlendirirken delilin akla, mantığa ve hukuka uygunluğunu denetleyerek bir hakim gibi davranmak zorundadır (Gökcan, 2012, s.199). Dolayısıyla cumhuriyet savcısı, mevcut deliller uyarınca yeterli şüphenin oluşmadığından bahisle verdiği kovuşturmayaya yer olmadığına dair kararda delillerin yerindeliliğine önem vermelidir. Zira yanlış delil değerlendirmesi sonucu kovuşturma şartı olarak yeterli şüphenin gerçekleşmemesine rağmen yeterli şüphe şartı gerçekleştiği gerekçesi ile kamu davası açılmasına neden olunabilir. Böylece aslında yapılacak kovuşturma ile hakkında beraat kararı verilecek bir kişi ile ilgili olarak kamu davası açılarak hem bu kişinin lekelenmeme hakkının ihlal edilmesine hem de soruşturma safhasının sonunda verilecek kararın bir anlamda ertelenerek bu dosyanın yargılama safhasına taşınıp usul ekonomisi bağlamında yargılama makamlarının meşgul edilmesine neden olunacaktır.

Bir diğer önemli husus ise yürütülen soruşturma kapsamında failin açık kimlik ve adres bilgilerinin tespit edilememesi halinde salt şüpheliye ulaşılamaması nedeniyle kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar verilemeyeceğidir. Soruşturma sonucunda şüphelinin üzerine atılı suçun işlendiğine dair yeterli şüphenin gerçekleşmediği izlenimi edinilirse

şüphelinin alınacak ifadesinin, suçun işlenmesi noktasında soruşturma dosyasını doğrudan etkileme ihtimali bulunduğundan, şüphelinin ifadesinin alınması gerekmektedir. Ancak kanaatimizce etkin soruşturma sonucunda toplanan delillerden şüphelinin üzerine atılı suçu işlemediğinin anlaşılması üzerine ifadesi alınmaksızın ek kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilip, suçun asıl faillerin tespiti amacıyla zamanaşımı süresinin dolmasına kadar soruşturma dosyası hakkında daimi arama kararı tesis edilmelidir. Nitekim HSK'nın 18.10.2011 tarih ve 10 No'lu Soruşturma Usul ve Esasları başlıklı genelgesinde bu konu hakkında; "Faili meçhul olay ve cinayetlerin soruşturulmasında yeterli delil ve emarelerin bulunup bulunmamasına bakılmaksızın kovuşturmaya yer olmadığına karar verilmeyerek, suçun ya da faillerin tespiti ve faillerin bulunması için zaman aşımına kadar aramaların sürdürülmesi gerekir" şeklinde telkinde bulunmuştur. Yargıtay da güncel kararlarında aynı görüşü benimsemektedir (Ünver, 2006, s.121). Yargıtay 1. Ceza Dairesinin 2024/1 esas – 2024/3542 karar ve Yargıtay 10. Ceza Dairesinin 2022/7145 esas – 2024/18690 karar sayılı ilamlarında da faili meçhul dosyalarda dava zaman aşımı süresinin sonuna kadar evrakın daimî aramaya alındığına ve suçu işleyen şahısların kimlik bilgilerinin tespit edilebilmesi amacıyla çalışma yapıldığına vurgu yapılmıştır (<https://uyap.gov.tr>, Erişim Tarihi: 13.09.2024).

"Şüpheden sanık yararlanır" ilkesi, masumiyet karinesinin doğal bir uzantısıdır (Özbek, Doğan ve Bacaksız, 2022, s.485). Bu ilkeye göre, var olan herhangi bir şüphenin mutlaka sanık lehine değerlendirilmesi gerekmektedir. Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun 19.02.2013 tarihli ve 2012/1-1289 E., 2013/84 K. sayılı kararında da belirtildiği üzere ceza muhakemesinin amacı, somut olayda maddi gerçeğe ulaşarak adaleti sağlamak, suçu işlediği sabit olan faili cezalandırmak, kamu düzeninin bozulmasını önlemek ve bozulan kamu düzenini yeniden tesis etmektir. Bu amacın gerçekleştirilmesinde en önemli ve evrensel nitelikteki ilkelerden biri; öğretilde ve uygulamada "suçsuzluk karinesi" olarak da adlandırılan "in dubio pro reo" yani "şüpheden sanık yararlanır" ilkesidir. Bu ilkenin özü, ceza davasında sanığın mahkûmiyetine karar verilebilmesi için her türlü şüphenin sanık lehine değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu ilke, dava konusu suçun işlenip işlenmediği, işlenmişse sanık tarafından işlenip işlenmediği veya suçun gerçekleştirilme biçimi konusunda bir şüphe belirmesi durumunda da geçerlidir. Sanığın bir suçtan cezalandırılabilmesinin temel şartı, suçun hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak kesinlikte ispat edilmesidir. Gerçekleşme şekli şüpheli veya tam olarak aydınlatılamamış olaylar ve iddialar, sanığın aleyhine yorumlanarak mahkûmiyet hükmü kurulamaz. Ceza mahkûmiyeti; herhangi bir ihtimale değil, kesin ve açık bir ispata dayanmalı ve bu ispat, hiçbir şüphe ya da başka türlü oluşa imkân vermemelidir. Toplanan delillerin bir kısmına dayanılarak ve diğer kısmı göz ardı edilerek ulaşılan kanaat değil, tüm delillerin bütüncül bir

değerlendirmesi sonucu elde edilen kesin ve açık bir ispat temel alınmalıdır. "Şüpheden sanık yararlanır" ilkesi, ispata ve vicdani kanaate yönelik olduğundan, daha çok mahkeme veya hakime hitap eder ve bu ilke savcıdan ziyade hâkimin karar sürecini şekillendirir (Kaşka, 2021, s.54). Bu ilkenin uygulanması, hukuk devletinin ve adil yargılanma hakkının temel taşlarından biridir. Sanık haklarının korunması ve adil bir yargılama sürecinin sağlanması, ceza hukukunun en temel amaçlarındandır. Bu nedenle şüpheden sanık yararlanır ilkesi, ceza muhakemesi sürecinin her aşamasında titizlikle uygulanmalıdır. Mahkeme, sanığın aleyhine delil teşkil eden unsurları değerlendirirken, aynı zamanda sanığın lehine olan şüpheleri de dikkate almak zorundadır. Bu yaklaşım, ceza adaletinin sağlanmasında ve toplumda hukukun üstünlüğünün tesis edilmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

Kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar verildikten sonra aynı olaya ilişkin olarak kamu davası açmak için yeterli şüphe oluşturacak yeni delil elde edilmedikçe ve buna dair sulh ceza hakimi bir karar vermedikçe o fiilden dolayı kamu davasının açılmayacağı CMK'nın 172/2. maddesinde düzenlenmiştir. Ayrıca kovuşturmayaya yer olmadığına dair kararın etkin soruşturma yapılmadan verilmesinin AİHM'nin kesinleşmiş kararı ile tespit edilmesi veya bu karar aleyhine AİHM'ye yapılan başvuru hakkında düşme kararı verilmesi halinde kararın kesinleşmesinden itibaren üç ay içinde talepte bulunulması koşuluyla tekrar soruşturma açılacağı CMK'nın 172/3. maddesinde düzenlenmiştir.

Kovuşturmayaya yer olmadığına dair kararın hukuki niteliği öğretide tartışmalıdır. Bir görüşe göre; cumhuriyet savcısının, hakimin takdirinde bulunan bir husus hakkında kendi yorumunu katarak ve kendisini hakim yerine koyarak kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar vermesi halinde, bu kararın hukuka uygun olamayacağı, cumhuriyet savcısının görevini aşarak hakim gibi karar vermiş sayılacağı şeklindedir (Uğurlubay ve Aygörmez, 2014, ss.3999-4044).

Bu görüşü savunanlar, kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar verildikten sonra soruşturma dosyasına yeni bir delil girmedikçe soruşturma hakkında iddianame düzenlenemeyeceğinden ve yeni delil de kendiliğinden ortaya çıkmayacağından dolayı kovuşturmayaya yer olmadığı kararının kovuşturma evresini kapatan bir karar olmadığını, bu nedenle bu kararın kesin hüküm niteliğini taşımayan ve yargı kararı niteliğine haiz olmayan bir karar niteliğinde olduğunu belirtmektedirler (Uğurlubay ve Aygörmez, 2014, s. 4041). Başka bir görüş ise kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar her ne kadar idari bir makam olan başsavcılıklar tarafından verilse de kovuşturmayaya yer olmadığına dair kararın suçtan zarar görene tebliğinden sonra suçtan zarar görenin sulh ceza hakimliğine yapacağı itiraz üzerine kamu davasının açılmasının kabulüne karar verilmesi ihtimaline binaen bu kararın adli ve idari özellikte karma bir karar olduğu şeklindedir. Diğer taraftan Yargıtay ise kovuşturmayaya yer olmadığına dair kararın yargısal bir karar olduğunu,

hukuki değerden yoksun olmadığı görüşündedir (Uğurlubay ve Aygörmez, 2014, s. 4044).

CMK madde 172/1 'de kanun koyucu Cumhuriyet savcısının yürüttüğü soruşturmada “kovuşturma olanağının bulunmadığı hallerde” kovuşturmaya yer olmadığı kararı verileceğini düzenlemiştir. Burada Cumhuriyet savcısına takdir yetkisi tanınmamıştır. Kovuşturma olanağının bulunmamasından, soruşturmanın ilerletilmesine engel olan dava şartlarının soruşturma dosyasında bulunmaması olarak anlaşılmalıdır (Birtek, 2013, s.970). Cumhuriyet savcısı tarafından başlatılan soruşturmada, tahkikata engel haller ortaya çıkarsa Cumhuriyet savcısı soruşturmayı bitirmek zorunda kalır. Cumhuriyet savcısının soruşturmayı bitirmek zorunda kaldığı bu haller, kovuşturma olanağının bulunmadığı hallerdir.

Uygulamada takipsizlik kararı olarak adlandırılan ve soruşturma safhasını sona erdiren kovuşturmaya yer olmadığına dair karar, kamu davası açılmasını sağlayacak yeterli delil olmaması veya kovuşturma olanağının bulunamaması hallerinde verilir. Bu kararın verilebilmesi için soruşturma dosyasında toplanması gereken bütün delillerin eksiksiz bir Şekilde ikame edilmesi ve Şüpheliye isnat olunan suça dair bütün araştırmaların tamamlanması gerekir. Nitekim etkin soruşturma yapılmadan veya toplanması gereken deliller ikame edilmeden eksik soruşturma sonucu verilen kovuşturmaya yer olmadığına dair karar, suçtan zarar gören tarafından görevli ve yetkili sulh ceza hakimliğine yapılacak itiraz üzerine kaldırılabilir. Sulh ceza hakimi, soruşturmanın genişletilmesini açıkça belirtmek suretiyle bu durumu ilgili Cumhuriyet Başsavcılığından isteyebilir. Suçtan zarar görenin itirazını reddedebilir ya da itirazı yerinde görmesi halinde kovuşturmaya yer olmadığına dair kararı kaldırabilir. Sulh ceza hakiminin kararı kaldırması durumunda ilgili cumhuriyet savcısı soruşturma dosyası hakkında iddianame düzenleyerek bu iddianameyi mahkemeye sunmak zorundadır. Dolayısıyla kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmeden önce incelenen dosya kapsamında yer alan bütün delillerin eksiksiz olarak toplanıp Şüpheye yer verilmeyecek Şekilde takdir edilmesi önem arz etmektedir.

Sonuç olarak cumhuriyet savcısı kamu davası açmak için kovuşturma şartı olarak yeterli Şüphenin oluşmadığı kanaati ile verdiği kovuşturmaya yer olmadığına dair kararında, mevcut delilleri tartışarak hukuka uygun toplanan delillerin neden kamu davası amayı haklı kılacak Şekilde kovuşturma şartı olarak yeterli Őpheyi uyandırmadığını verdiği kararında gerekleriyle birlikte yazmalıdır. Aksi halde sadece kovuşturma şartı olarak yeterli Şüphenin oluşmadığından bahisle verilecek kovuşturmaya yer olmadığına dair karar, hukuki yönden eksik bir karar olacaktır. Bu nedenle cumhuriyet savcısının kovuşturma şartı olarak yeterli Şüphenin oluşmadığından dolayı verdiği kovuşturmaya yer olmadığına dair kararın gerekçeli olması büyük

önem arz etmektedir. Gereğinin suça konu fiilin değerlendirilmesinde akla, vicdana ve hukuka uygun bir şekilde temellendirilmesi gerekmektedir.

Kovuşturma Olanığının Bulunmaması

Bir suçla ilgili olarak soruşturmaya başlayan cumhuriyet savcısının yürüttüğü soruşturma safhası sonunda verdiği kovuşturmaya yer olmadığına dair kararın bir nedeni de soruşturma dosyasında kovuşturma olanağının bulunmadığının anlaşılmasıdır. Kovuşturma olanağının bulunmaması, bir anlamda soruşturmanın ilerletilmesine engel olan dava şartlarının soruşturma dosyasında bulunmaması olarak anlaşılmalıdır. Muhakeme şartları, dava ve yargılama şartları olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Yargılama şartları, yargılamanın sürdürülebilirliği ile ilgiliyken; dava şartları ise davanın açılmasını konu edinir. Bu nedendir ki dava şartlarının bulunmaması, kovuşturma olanağının gerçekleşmeyeceği olarak görülmelidir. CMK'nın 2. maddesinde soruşturmanın tanımı yapılmıştır. Buna göre; "suç şüphesinin yetkili mercilerce öğrenilmesinden iddianamenin kabul edilmesine kadar geçen safhaya soruşturma denilmektedir". Suç şüphesinin cumhuriyet savcısınca öğrenilmesinden sonra bir suç işlendiği izlenimi üzerine cumhuriyet savcısı tarafından başlatılan soruşturmada, bazen soruşturmaya engel haller ortaya çıkmaktadır (Soyaslan, 2006, s.340). Bu engeller nedeniyle cumhuriyet savcısı, soruşturma işlemlerine devam edemeyerek tahkikatı genişletip ilerletmeden bitirmek zorunda kalır. İşte cumhuriyet savcısının soruşturmayı bitirmek zorunda kalmasına neden olan haller kovuşturma olanağının bulunmadığı hallerdir.

Kovuşturma olanağının bulunmadığı haller CMK'da belli bir sistematik içerisinde düzenlenip açıkça belirtilmemekle birlikte her bir soruşturma dosyasındaki somut duruma göre cumhuriyet savcısının karşısına çıkabilir. Örneğin; şüphelinin, mağdura karşı gerçekleştirdiği basit bir kasten yaralama fiili dolayısıyla başlatılan tahkikat çerçevesinde, şüphelinin ifadesi, tanık ifadeleri, kamera araştırması ve mağdura ait adli muayene raporu alındıktan sonra mağdurun alınan ifadesinde şüpheliden şikayetçi olmadığını beyan etmesi halinde, mağdurdaki yaralanmanın da mahiyeti basit tıbbi müdahale ile giderilecek şekilde ise artık şüpheli hakkında soruşturmaya devam edilemeyecek, dolayısıyla bir kamu davası açılmayacaktır. Zira; mağdurun vücudunda meydana gelen yaralanma fiiline uyan suç tipinin soruşturulmasının TCK'da şikayet koşuluna bağlı kılınması nedeniyle mağdurun şikayetçi olmamasından dolayı şüpheliye isnat olunan suça dair soruşturma imkanı kalmayacaktır (Albayrak, 2008, s.283). Dolayısıyla bu durumda, şüpheli hakkında kovuşturma olanağının bulunmaması nedeniyle kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmesi gerekir.

Soruşturma evresinde suçun takibinin şikayete bağlı olduğu suçlarda, mağdur ya da suçtan zarar görenin şikayetten vazgeçtiğine dair açık bir irade beyanında bulunması halinde, kovuşturma olanağı bulunmadığından

cumhuriyet savcısı kovuşturmayaya yer olmadığı kararı vererek soruşturmayı sonlandırmak zorundadır. Soruşturma evresi tamamlanıp kamu davası açıldıktan sonra kovuşturma evresinde mağdur veya suçtan zarar görenin şikayetinden vazgeçtiğine dair açık irade beyanında bulunması ve sanığın da şikayetten vazgeçmeyi kabul etmesi durumunda, mahkeme şikayetten vazgeçme nedeniyle sanık hakkında düşme kararı verir. Yine sanık hakkında verilen mahkumiyet kararı kesinleşmeden önce yapılan şikayetten vazgeçmede, sanığın kabul etmesi halinde düşme kararı verilir (Şahin ve Göktürk, 2021, s.59). Hüküm kesinleştikten sonra yapılan şikayetten vazgeçme cezanın infazına engel olmaz (TCK m. 73/4).

Günlük hayatta içerisinde insanın bulunduğu birçok olay meydana gelmektedir. Her ne kadar bazı olaylar cumhuriyet savcısına suç işlendiği izlenimi vererek suç şüphesi uyandırsa da bazen meydana gelen olayın suç teşkil etmemesi durumu da söz konusu olabilir. Örneğin; eli kesildiği için hastaneye tedavi olmak için giden bir vatandaşın yaralanması ile ilgili müdahaleyi yapan doktor tarafından adli rapor tutulduğu için bu olay soruşturmaya konu olabilir. Ancak kişinin alınan ifadesinde, elinde meydana gelen yaralanmanın kendi ihmal ve kusurundan kaynaklandığını beyan etmesi halinde, başkasına atfı kabil bir kusur bulunmaması ve yaralanmanın kişinin kendi kusurlu davranışından kaynaklı olması nedeniyle bahse konu olay hakkında kovuşturma olanağının bulunmaması durumu ortaya çıkacaktır. Bu durumda mevcut olay hakkında soruşturma yürütülmesinin imkansızlığı dolayısıyla kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar verilmesi gerekecektir.

Yukarıda örneklerle de açıklandığı üzere kovuşturma olanağının bulunmaması halleri birden fazla olarak karşımıza çıkabilir. Muhakeme şartı olan bu dava şartları, soruşturmanın sürdürülebilmesine engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Soruşturmayı yürüten cumhuriyet savcısı, soruşturma dosyasında muhakeme koşulunun gerçekleşmemesine neden olan dava şartı bulunup bulunmadığına dikkat etmelidir. Bu nedenledir ki cumhuriyet savcısı, dava şartının meydana gelmediğini veya gelemeyeceğini tespit ettiğinde, kovuşturma olanağının bulunmaması nedeniyle kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar vermelidir (Centel ve Zafer, 2020, s.494). Kovuşturma olanağının bulunmadığı haller; şikayet yokluğu, şikayetten vazgeçme, şüphelinin ölümü, yaş küçüklüğü, sağır ve dilsizlik, dava açma süresinin dolması, dava zaman aşımı süresinin dolması, genel af çıkarılması, suçun oluşmadığı kanaatinin oluşması, soruşturma izni verilmemesi, ön ödemenin gerçekleşmesi, uzlaştırmanın gerçekleşmesi, aynı dava veya kesin hüküm bulunması, soruşturmanın mükerrer olması ve kamu davasının açılmasının ertelenmesinde söz konusu erteleme süresinin dolmasıdır.

Şikayet Yokluğu

Şikayet, bazı suçlardan dolayı zarar göreni, kovuşturmanın olası zararlarından korumak amacıyla bu suçlar yönünden soruşturma yapılması için kanunda yer alan engelin, şikayet hakkı olan kişi tarafından kaldırılmasına denir. “Şikayet yazılı veya tutanağa geçirilmek üzere sözlü olarak yapılabilir” (CMK m.158). Kural olarak şikayet, başsavcılıklara veya kolluk birimlerine yapılır. Ancak valilik, kaymakamlık veya mahkeme gibi kurumlara yapılan şikayetler, bu kurumlar tarafından geciktirilmeksizin ilgili başsavcılığa gönderilir.

Şikayet hakkı olan kişinin dava zaman aşımı süresini geçirmemek şartıyla şikayetçi olacağı fiili ve faili öğrenmesinden itibaren altı ay içerisinde Cumhuriyet Başsavcılığına veya kolluk makamlarına şikayette bulunması gerektiği, şikayetçi olmaması halinde soruşturma yapılamayacağı TCK'nın 73. maddesi ile CMK'nın 158. maddesinde yer almaktadır. TCK'da yer alan bazı suçların soruşturulması şikayet koşuluna bağlanmıştır. Örneğin; basit kasten yaralama (TCK madde 86/2), taksirle yaralama (TCK madde 89/1), kişilerin huzur ve sükûnunu bozma (TCK madde 123/1), hakaret (TCK madde 125/1), mala zarar verme (TCK madde 151/1) ve hakkı olmayan yere tecavüz (TCK madde 154/1) suçlarının soruşturulabilmesi için mağdur veya suçtan zarar görenin şikayetçi olması gerekmektedir. Kanun koyucu, hangi suçların takibinin şikayet koşuluna bağlı olduğunu TCK'da açıkça düzenlemiştir. Bundan ötürüdür ki takibi şikayet koşuluna tabi suçlar, soruşturmanın mecburiliği ilkesinin bir istisnası olup, şikayet koşulu gerçekleşmediğinde şüpheli hakkında soruşturma yürütülememesine neden olmaktadır.

Şikayet hakkı kişiye sıkı sıkıya bağlı olan haklardandır. Her ne kadar suç işlendiği izleniminin cumhuriyet savcısı tarafından edinilmesi üzerine resen soruşturmaya başlanarak soruşturmanın yürütülmesi kanun koyucu tarafından benimsenmiş ise de soruşturulması ve kovuşturulması şikayet koşuluna bağlı olan suçlarda şikayet koşulunun sağlanamaması durumunda, soruşturmayı sürdürmenin imkansızlığı da ortaya çıkmaktadır. Örneğin; bir vatandaş tarafından yapılan ihbar ile suç işlendiğinin öğrenilmesi üzerine başlatılan soruşturmada, olayın meydana geldiği yerde yapılan araştırmalar sonucu mağdurun maruz kaldığı fiilin, şüpheli tarafından icra edilen hakaret fiili olduğunun bilgi sahipleri tarafından beyan edilmesi üzerine, her ne kadar şüphelinin mağdura karşı gerçekleştirdiği hakaret fiilinden dolayı şüpheli olarak ifadesinin alınması söz konusu ise de mağdurun alınacak ifadesinde şüpheliden şikayetçi olmadığını beyan etme ihtimalinin de bulunması nedeniyle öncelikle mağdurun şikayetçi olup olmadığının beklenmesi gerekmektedir. Zira; mağdurun şikayeti beklenmeden yapılacak soruşturma işlemleri gereksiz yere yapılmış olabilecektir. Nitekim kanun koyucu da bu durumu göz önünde bulundurarak bazı suç tiplerini şikayet koşuluna bağlı kılmıştır. Verilen örnekte, mağdurun ifadesi alınmadan soruşturma

işlemlerinin yapılarak tanık veya kamera görüntüsü olabilecek delillerin toplanmasında her ne kadar bir sakınca bulunmasa da mağdurun şikayetçi olmama ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, şüphelinin ifadesinin alınmasının soruşturmanın ruhuna aykırı olacağından, mağdurun şikayetçi olmasından sonra şüpheli ifadesinin alınması soruşturmanın sağlıklı yürütülmesi anlamında daha isabetli olacaktır. Diğer taraftan cumhuriyet savcısı, yürüttüğü soruşturmada suç teşkil eden fiilin şikayete bağlı bir suç tipi olduğunu ve bu şikayete bağlı suçun şikayet koşulunun gerçekleşmediğini tespit ettiğinde yürüttüğü soruşturmayı sonlandırarak kovuşturma olanağının bulunmaması nedeniyle kovuşturmaya yer olmadığına dair karar vermelidir (Can, 2016, s.60). Görüldüğü üzere şikayet yokluğu, soruşturması ve kovuşturması şikayete bağlı suçlarda bir dava şartı olarak karşımıza çıkmakta olup, şikayete tabi suçlar yönünden şikayetin bulunmaması durumunda soruşturmanın yürütülmesi imkansızlığı ortaya çıkmakla birlikte soruşturmanın sona ermesine de neden olmaktadır.

Şikayetten Vazgeçme

Bir suçla ilgili olarak soruşturma yürüten cumhuriyet savcısı, suçun şikayet yolu ile öğrenilmesinden sonra delillerin toplanması için gerekli soruşturma işlemlerine başlar. Yapılan soruşturma işlemleri sonrasında, soruşturma dosyasında yer alan mevcut deliller ışığında şüpheli hakkında kamu davasının açılması için kovuşturma şartı olarak yeterli şüphenin sağlanması halinde kamu davası açılır. Şüpheli hakkında soruşturma safhası tamamlanmadan yani kamu davası açılmadan önce mağdur veya suçtan zarar görenin şikayetinden vazgeçtiğine dair açık bir irade beyanında bulunması halinde, suçun da şikayete bağlı olması durumunda cumhuriyet savcısı derhal soruşturmayı sonlandırmak zorundadır. Zira; şikayete bağlı suçlarda, mağdur veya suçtan zarar görenin şikayetinden vazgeçmesi, suçun soruşturulma koşulunun sağlanmasına engel teşkil etmektedir. Bu durumda cumhuriyet savcısı şikayete bağlı bir suç soruşturmasında, mağdur veya suçtan zarar görenin şikayetten vazgeçmesi nedeniyle kovuşturma olanağının bulunmamasından dolayı şüpheli hakkında kovuşturmaya yer olmadığına dair karar vermek zorundadır (Demirtaş, 2008, s.59).

Şüpheli hakkında soruşturma safhası sonucunda kamu davası açılması durumunda ise mağdur veya suçtan zarar görenin kovuşturma aşamasında şikayetinden vazgeçtiğine dair açık irade beyanında bulunması ve sanığın da suçtan zarar görenin şikayetinden vazgeçmesini kabul etmesi durumunda, mahkeme sanık hakkında şikayetten vazgeçme nedeniyle yüklenen suçta dair düşme kararı vermelidir. Şikayetten vazgeçmenin davayı düşürmesi hali, sanık hakkında verilen hükmün kesinleşmesine kadar devam eder. Dolayısıyla mağdur veya suçtan zarar görenin kovuşturma safhası bittikten sonra fakat sanık hakkında verilen mahkumiyet kararı kesinleşmeden önce şikayetinden vazgeçtiğini açık bir irade ile beyan etmesi ve sanığın da

şikayetten vazgeçmeyi kabul etmesi halinde, yine sanık hakkında mahkum olduğu suça dair düşme kararı verilmesi gerekmektedir (Soyaslan, 2016, s.586).

Şüphelinin Ölümü

Ceza hukukunda ceza sorumluluğunun şahsiliği ilkesi geçerlidir. Bu ilke ceza hukukunun en temel ilkelerinden olup, bu ilke ile ancak işlenen suç nedeniyle cezalandırılma yapılacağı teminat altına alınmıştır. Bu teminat ile suç işleyen kişinin yakını veya başka biri ceza yaptırımını altına girmeyecek, sadece suçu işleyen hakkında ceza veya güvenlik tedbiri uygulanabilecektir. Bu nedenle şüphelinin ölümü halinde şüphelinin eylemleri nedeniyle başka bir kimsenin sorumluluğundan bahsedilemeyeceğinden soruşturma aşamasında kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar verilecektir. Bu durum TCK m. 64'te düzenlenmiştir. Her ne kadar kanunda soruşturma evresinde şüphelinin ölümü halinde nasıl bir yol izleneceğine dair açık bir düzenleme bulunmasa da TCK madde 64'teki düzenlemeden hareketle şüpheli hakkında soruşturmanın sonuçlandırılması sonucu çıkarılmaktadır. Zira, kovuşturma evresinde kamu davasının düşürülmesi kararı verileceğinden şüphelinin soruşturma evresinde ölümü halinde kovuşturma olanağının bulunmadığı sonucu çıkmaktadır.

Cumhuriyet savcısı somut olayda şüphelinin ölümü nedeniyle kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar verebilmesi için şüphelinin ölümünü araştırmalıdır. Uygulamada Cumhuriyet savcılarını iddianame düzenlemeden hemen önce UYAP sisteminden şüphelinin nüfus kayıt örneğini kontrol ederek dava açmaktadır. Nitekim dava açılmadan önce şüphelinin öldüğünün tespiti halinde kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verilmelidir.

Ceza sorumluluğunun şahsi olduğu TCK'nın 20/1. maddesinde; "Ceza sorumluluğu şahsidir. Kimse başkasının fiilinden dolayı sorumlu tutulamaz" şeklinde düzenlenmiştir. Ceza hukukunun temel ilkelerinden biri olan bu ilke ile suç işleyen kişinin işlediği suç nedeniyle hakkında yapılacak soruşturma ve kovuşturmadan bizzat sorumlu olacağı, işlenen suç nedeniyle ancak suçu işleyen kişinin cezalandırılmasının veya hakkında güvenlik tedbiri uygulanmasının istenebileceği teminat altına alınmıştır. Gerçekten de bu ilke ile suçu işleyen kişi dışında, bu kişinin akrabaları veya ailesi ceza yaptırımını tehdidi altına girmeyecek, sadece suçu işleyen hakkında bizzat ceza veya güvenlik tedbiri uygulanması istenebilecektir (Kaşka, 2021, ss.39-78).

Bu nedenledir ki cezaların şahsiliği ilkesi gereği kişinin ölmesi durumunda, işlediği suç dolayısıyla hakkında yapılan soruşturma veya kovuşturmadan mirasçılarının sorumlu tutulması mümkün değildir.

TCK'nın 64. maddesinde sanığın veya hükümlünün ölümü halinde doğabilecek hukuki sonuçlar hüküm altına alınmıştır. Maddenin 1. fıkrasında; devam eden kamu davasında yargılanan sanığın ölmesi

durumunda yürütülen kamu davası hakkında düşme kararının verilmesi gerektiği, 2. fıkrasında ise hükümlünün ölmesi halinde hapis ve henüz infaz edilmemiş adli para cezalarının ortadan kalkacağı hüküm altına alınmıştır.

Soruşturma aşamasında şüphelinin ölümü halinde ne yapılacağına dair kanunda her ne kadar açık bir düzenleme bulunmasa da, 64. madde düzenlemesinin mefhum-u muhalifinden şüphelinin soruşturma aşamasında ölmesi durumunda, hakkında kamu davasının açılmayarak yürütülen soruşturmanın sonlandırılması gerektiği anlaşılmaktadır. Zira; kovuşturma aşamasında sanığın ölümü halinde kamu davasının düşürülmesine karar verilmesi gerektiğinin açıkça düzenlenmesi karşısında, soruşturma aşamasında şüphelinin ölümü halinde de hakkında soruşturma yürütülmesinin imkansızlığı ortaya çıkmaktadır (Soyaslan, 2016, s.584).

Cumhuriyet savcılarını uygulamada şüpheliler hakkında iddianame düzenledikleri sırada şüpheliye ait nüfus kayıt örneğini de dosya arasına almaktadırlar. Şüpheliye ait nüfus kayıt örneğinde ölüm kaydının oluştuğunun görülmesi halinde bu hususa dikkat edilerek kamu davası açılmaması gerekir. Dolayısıyla cumhuriyet savcısı, yürütülen bir soruşturmada şüphelinin öldüğünü tespit etmesi halinde, soruşturma dosyası hakkında kovuşturma olanağının bulunmaması nedeniyle resen kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar vermek zorundadır (Soyaslan, 2016, s.584).

Yaş Küçüklüğü - Sağır ve Dilsizlik

Suç işlediği tarihte on iki yaşını doldurmamış olan çocuklar hakkında ceza kovuşturmasının yapılamayacağı ve bu çocukların ceza sorumluluğunun bulunmadığı TCK 31/1. maddesinde düzenlenmiştir. Aynı maddede, bu çocuklar hakkında çocuklara özgü güvenlik tedbirleri uygulanabileceği hüküm altına alınmıştır (Aslan, 2007, s.79). Anılan maddenin 2. fıkrasında; “suç tarihinde on iki yaşını doldurmuş olmakla birlikte 15 yaşını doldurmamış olan çocuklardan işlediği fiilin anlam ve sonuçlarını algılayamayanlar ile davranışlarını yönlendirme kabiliyeti yeterince gelişmemiş olanların da ceza sorumluluğunun olmadığı yer almaktadır”. Aynı kanunun 33. maddesinde, 31. maddeye atıfta bulunularak; “suç tarihinde on iki yaşını doldurmamış olan çocuklara yönelik hükümlerin, on beş yaşını doldurmamış olan sağır ve dilsizler hakkında; on iki yaşını doldurmuş olup da on beş yaşını doldurmamış bulunanlara ilişkin hükümlerin de on beş yaşını doldurmuş olmakla birlikte on sekiz yaşını doldurmamış olan sağır ve dilsizler hakkında uygulanacağı” düzenlenmiştir. Kanun koyucu, burada sağır ve dilsiz çocukların engelleri nedeniyle ceza ehliyetlerini, engeli bulunmayan diğer çocuklara göre yukarıda tutmak istemektedir. Bu nedenle suçu işlediği tarihte on iki yaşını doldurmuş olmakla birlikte on beş yaşını doldurmamış olan sağır ve dilsizler ile birlikte suç tarihinde fiilin anlam ve

sonuçlarını algılayamayan veya davranışlarını yönlendirme kabiliyeti yeterince gelişmemiş bulunan on beş yaşını doldurmuş fakat on sekiz yaşını doldurmamış olan sağır ve dilsizlerin ceza sorumluluğu olmayacaktır.

Dava Açma Süresinin Dolması

Genel suç tiplerinin düzenlendiği TCK dışındaki bazı kanunlarda da suç tipleri düzenlenmiştir. Bu suç tiplerinin yer aldığı kanunlar özel nitelikte olup, genellikle suç tipleri de kanunun getirilme amacı olan özel düzenlemeyle ilgilidir. Buna göre ceza muhakemesi hukukunda, dava zamanaşımı haricinde bazı hallerde davanın açılması için süre sınırlaması getiren durumlara dava süreleri denmektedir. Dava açma süresi, dava zamanaşımından farklıdır ve hak düşürücü süredir. İlgili mevzuatta öngörülmuş sürelerin geçmesi ile birlikte soruşturma evresinde yeterli suç şüphesi elde edilmiş olsa dahi kamu davası açılmaz. Bu yönüyle de dava süresi bir dava şartıdır (Turhan, 2006, s.133).

Örnek olarak; 5187 sayılı Basın Kanunu'nun 26. maddesinde muhakeme şartı olarak dava açma sürelerinin kanunda öngörülen suçlar ile basılmış eserler yoluyla işlenen suçlarda, günlük süreli yayınlar yönünden dört ay ve diğer basılmış eserler için ise altı ay olduğu düzenlenmiştir. Benzer şekilde 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu'nun 28/6. maddesinde; madde kapsamına giren suçlardan dolayı yayının yapıldığı tarihten başlayarak altmış gün içinde davaların açılmasını zorunlu kılmıştır. Yine benzer şekilde 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunu'nun 180. maddesinde seçim suçlarından doğan kamu davaları seçimin bittiği tarihten itibaren altı ay içerisinde açılmadığı takdirde kovuşturma yapılamayacağı düzenlenmiştir.

Cumhuriyet savcısı, yürüttüğü soruşturmada özel olarak düzenlenen kamu davası açma sürelerine dikkat etmeli, sürenin geçmesi halinde kovuşturma olanağı bulunmadığından bahisle kovuşturmaya yer olmadığı kararı vermelidir. Örneğin; bu kanunlardan 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunu'nun 180. maddesinde, seçim suçlarından kaynaklanan kamu davalarının seçimin bitme tarihinden itibaren altı ay içerisinde açılması gerektiği, aksi halde kovuşturma yapılamayacağı hükme bağlanmıştır. İlgili kanunun bu maddesindeki düzenleme dava açma süresi olarak adlandırılmaktadır. Nitekim seçim suçlarından doğan davaların altı ay içerisinde açılmadığı takdirde kovuşturma yapılamayacağı açık bir şekilde hüküm altına alınmıştır. Dolayısıyla seçimden kaynaklı suçlarla ilgili olarak seçimin bittiği tarihten itibaren altı ay içerisinde kamu davası açılmaması halinde, bir dava şartı olarak karşımıza çıkan dava açma süresinin geçmesi nedeniyle kovuşturma olanağı ortadan kalktığı için cumhuriyet savcısı tarafından kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmesi gerekecektir.

Dava Zamanaşımı Süresinin Dolması

Suç işlenen tarihten başlayarak kanunda öngörülen sürelerin dolması nedeniyle soruşturma yürütülememesi veya kamu davası açılmamasına dava zamanaşımı denir (Akbulut, 2013, ss.149-194).

Kanun koyucu dava zamanaşımı sürelerini TCK madde 66'da açıkça belirtmiştir. Bu sürelerin belirlenmesinde ise dosyada bulunan deliller değerlendirilerek daha ağır cezayı gerektiren nitelikli hallerde göz önüne alınır. Dava zamanaşımı; tamamlanmış suçlarda suçun işlendiği tarihten, teşebbüs aşamasında kalan suçlarda son hareketin yapıldığı günden, kesintisiz suçlarda kesintinin gerçekleştiği ve zincirleme suçlarda son suçun işlendiği günden, çocuklara karşı üstsoy veya bunlar üzerinde hüküm ve nüfuzu olan kimseler tarafından işlenen suçlarda çocuğun on sekiz yaşını bitirdiği günden itibaren işlemeye başlayarak hesaplanır (TCK m. 66/6).

Kanun koyucu dava zamanaşımının durması ve kesilmesi hallerini de TCK madde 67'de düzenlemiştir. Bu düzenleme hak kaybına neden olmamak adına oldukça önemlidir. Zira dava zamanaşımının hesaplanmasında yapılacak bir hata kişilerin hak kaybına neden olacaktır. Dava zamanaşımının kesilmesi halinde, durmasından farklı olarak süre yeniden işlemeye başlayacaktır. Soruşturma ve kovuşturma yapılmasının, izin veya karar alınması veya diğer bir mercide çözülmesi gereken bir sorunun sonucuna bağlı bulunduğu hallerde; izin veya kararın alınmasına veya meselenin çözümüne veya kanun gereğince hakkında kaçak olduğu hususunda karar verilmiş olan suç faili hakkında bu karar kaldırılmaya kadar dava zamanaşımının duracağı düzenlenmiş iken Cumhuriyet savcısınca şüphelinin ifadesinin alınması, şüphelinin sorguya çekilmesi, tutuklanması, suça dair iddianame düzenlenmesi ya da sanıklardan bir kısmına da olsa mahkumiyet kararı verilmesi halinde dava zamanaşımının kesileceği düzenlenmiştir (TCK m. 67/2).

Kural olarak tüm suçlar yönünden dava zamanaşımı söz konusudur. Ancak kanun koyucu; TCK'nın İkinci Kitabının Dördüncü Kısımında yazılı ağırlaştırılmış müebbet hapis veya müebbet hapis veya on yıldan fazla hapis cezalarını gerektiren suçların yurtdışında işlenenleri (m.66/7), soykırım suçu (m. 76/4), insanlığa karşı suçlar (m. 77/4), soykırım ve insanlığa karşı suçları işlemek amacıyla örgüt kurma ve yönetme suçları (m. 78/3), işkence suçu (m. 94/6) yönünden dava zamanaşımının uygulanmayacağını düzenlemiştir.

Cumhuriyet savcısı soruşturma aşamasında zamanaşımının dolduğunu tespit eder ise kovuşturmayaya yer olmadığı kararı vermek zorundadır (Yaşar, 2020, s.293). Uygulamada özellikle faili tespit edilemeyen suçlar yönünden daimi arama kararı verilerek dava zamanaşımına kadar fail araştırılması yapılmakta, tespit edilemeyen dava zamanaşımına uğradığı hallerde kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verilmektedir.

Cumhuriyet savcısı tarafından yürütülen bir soruşturmada, suçun kanunda öngörülen zamanaşımı süresinin dolduğunun tespiti halinde, cumhuriyet savcısınca kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmelidir. Dava zamanaşımı süresinin dolması nedeniyle kovuşturma olanağının kalmadığı bir soruşturma dosyasında, aslında fail ve faile yüklenen suç belli olabilir. Ancak faili ve fiili belli olan bir soruşturmada, kanun koyucunun öngördüğü sürede soruşturma dosyası hakkında karar verilememesi halinde, her ne kadar suç sübuta ermiş ise de zamanaşımının dolması nedeniyle kovuşturmaya yer olmadığına dair karar vermek gerekmektedir (Yaşar, 2020, s.293).

Uygulamada faili belli olan soruşturma dosyalarının dava zamanaşımına uğrayarak ilgili tahkikat hakkında kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmesi nadir karşılaşılan bir durumdur. Genellikle faili belli olmayan soruşturma dosyaları hakkında daimi arama kararı verildikten sonra dava zamanaşımı süresinin dolmasına kadar fail araştırması yapılmakta ve faili tespit edilemeyen soruşturma dosyaları hakkında dava zamanaşımı süresinin dolması nedeniyle kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmektedir. Zira; faili belli olmayan soruşturmalarda kolluk tarafından yapılan araştırmalara rağmen olayın faili tespit edilememekte ve soruşturma dosyası daimi arama kararı verilerek dava zamanaşımı süresi dolana kadar zamanaşımı bürosunda bekletilmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, kovuşturma safhasında bir suçla ilgili dava zamanaşımının dolduğunun tespiti halinde yargılama makamı tarafından davanın düşmesi kararı verilmelidir. Dava zamanaşımının hangi suçlarda uygulanmayacağı ise TCK madde 66/7’de düzenlenmiştir. Anılan maddede; “Bu Kanunun İkinci Kitabının Dördüncü Kısımında yazılı ağırlaştırılmış müebbet veya müebbet veya on yıldan fazla hapis cezalarını gerektiren suçların yurt dışında işlenmesi halinde dava zamanaşımı uygulanmaz.” şeklinde amir hüküm bulunmaktadır.

Genel Af Çıkarılması

Af, genel af ve özel af olarak iki şekilde düzenlenmiştir. Özel affin çıkması halinde hapis cezasının infaz kurumunda çektirilmesine son verilebilir veya süresi kısaltılabilir ya da adli para cezasına çevrilebilir (TCK m. 65/2). Ancak özel af halinde cezaya bağlı olan hak yoksunlarının etkisi devam eder (m. 65/3). Özel af, davayı düşürmeyip sadece cezanın infazını etkileyeceği için ceza yargılamasının işleyişini engelleyen bir hal değildir (Bıçak, 2013, s.332).

Anayasa’nın 87 ve TCK’nın 65. maddelerinde genel af düzenlenmiştir. Anayasa’da genel affin TBMM üye tam sayısının beşte üçü çoğunluğunun kararı ile çıkarılabileceği hüküm altına alınırken; TCK’da genel affin çıkarılması halinde kamu davasının düşeceği ve bütün cezaların sonuçları ile birlikte ortadan kalkacağı düzenlenmiştir. Genel af, özel affin aksine kamu

davasını ve hükmolunan cezaları birlikte ortadan kaldırır. Soruşturma evresinde genel af çıkması halinde şüpheli artık bu suçu hiç işlememiş olarak kabul edilerek soruşturma sonlandırılacaktır. Zira, genel af bir dava şartı olduğu için kovuşturma olanağı bulunmadığından kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilmelidir.

Genel af, kişiler ile devlet arasında ve kişiler ile toplum arasında suç teşkil eden ve cezai müeyyideye bağlanması gereken olaylar sonucu ceza hukuku bağlamında, kişiler hakkında hukuk düzeninde verilen cezanın devlet tarafından kaldırılması olarak adlandırılabilir. Nitekim, kişilerin suç işlemleri dolayısıyla haklarında verilen mahkumiyet kararının genel af kararıyla geçmişe dönük bir şekilde ortadan kalkması durumu söz konusudur. Genel af kararının çıkması ile birlikte koşulların oluşması halinde, verilen mahkumiyet kararları sonucu infaz edilen hapis cezaları son bulmakta, mahkumiyet kararı kesinleşmiş olmakla birlikte henüz infazına başlanmamış hapis cezaları ortadan kalkmakta ya da devam edilen kamu davasının sonlandırılması söz konusu olmaktadır (Urhan Öztürk, 2020, s.26). Dolayısıyla suç işlendiği şüphesi üzerine soruşturmaya başlayan cumhuriyet savcısının soruşturma safhasını sonlandırıp kamu davasını açmadan öncesüce dair bir genel affın çıkması durumunda, derhal soruşturmayı sonlandırması gerekmektedir. Zira; genel af, bir dava şartı olarak karşımıza çıktığı için yürütülen soruşturmada dava şartının gerçekleşmemesi nedeniyle kovuşturma olanağı bulunmadığından kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmesi gerekecektir.

Öndemenin Gerçekleşmesi

Önödeme TCK'nın 75. maddesinde düzenlenmiştir. Önödeme, uzlaştırma kapsamında giren suçlar hariç olmak üzere, yalnız adli para cezasını gerektiren veya kanun maddesinde öngörülen hapis cezasının yukarı sınırı altı aşmayan suçlar yönünden uygulama alanı bulacaktır. TCK madde 75/1'de sayılan suçlar yanında kanun koyucu suçun cezasına bakmaksızın madde 75/6'da sayılan suçlar için de önödeme usulünün uygulanmasını kabul etmiştir.

Şüpheli, adli para cezası maktu olarak belirlenmişse bu miktarı, maktu değilse aşağı sınırını, hapis cezasının da aşağı sınırının karşılığı olan her gün için 100 TL üzerinden bulunacak miktarı, soruşturma giderleri ile birlikte kendisine yapılacak tebliğ tarihinden itibaren on gün içerisinde öderse kamu davası açılmaz (TCK m.75/1).

Burada dikkat edilmesi gereken 02.03.2024 tarihinden önce işlenen suçlar yönünden daha lehe bir düzenleme olduğu için hapis cezasının alt sınırının 30 TL ile çarpılarak belirlenmesidir. Zira 02.03.2024 tarihli ve 7499 Sayılı Kanun'un 37. maddesi değişikliğinden önce önödeme miktarı, hapis cezasının aşağı sınırı 30 TL ile çarpılarak belirleniyordu. Yine 17.10.2019

tarihli ve 7188 Sayılı Kanununun 16. maddesi ile failin on gün içerisinde talep etmesi koşuluyla önödeme tutarını birer ay ara ile üç eşit taksit halinde ödeme imkanı getirilmiştir (TCK m. 75/1). Ancak taksitlerin süresinde ödenmemesi halinde önödemenin hükümsüz kalarak, soruşturmaya devam edileceği hüküm altına alınmıştır (TCK m. 75/1).

Soruşturma aşamasında önödeme tebliği yapılmaksızın kamu davasının açılması veya özel kanun hükümleri gereğince işin doğrudan mahkemeye intikal etmesi halinde (TCK m. 75/2) ya da mahkeme tarafından suçun vasfının değiştiğinin tespiti üzerine kovuşturma aşamasında da mahkeme tarafından sanığa önödeme teklifinde bulunulmalıdır.

Şüpheli veya sanık, kendisine tanınan sürede belirlenen miktarı ödemediği takdirde, önödemeye bağlı olarak kovuşturmaya yer olmadığına dair karar veya kamu davasının düşmesi kararı verildiği tarihten itibaren beş yıl içerisinde kasten önödemeye tabi bir suçu tekrar işlediğinde, artık teklif edilecek miktar yarı oranda artırılarak belirlenir (TCK m. 75/1).

TCK madde 75/5'te önödeme kurumunun uygulanması sonrasında verilen kamu davasının açılmaması veya ortadan kaldırılması kararlarının; kişisel hakkın istenmesine, malın geri alınmasına veya müsadereye ilişkin hükümleri etkilemeyeceği belirtilmiştir.

Yürütülen soruşturmada suçun önödemeye tabi suçlardan olduğunun tespiti halinde Cumhuriyet savcısı önödeme teklifinde bulunmak zorundadır. Soruşturma konusu eylemin soruşturma dosyasından açıkça önödeme kapsamında kaldığının anlaşıldığı hallerde, doğrudan iddianame düzenlenir ise bu durum iddianamenin iadesi nedeni olarak CMK m. 174/1-c'de açıkça düzenlenmiştir. Cumhuriyet savcısı öncelikle şüphelinin üzerine atılı suçu işlediği yönünde etkin soruşturma yaparak tüm delilleri topladıktan sonra şüphelinin suçu işlediği yönünde kamu davası açılması için yeterli şüphe oluşturan delili elde etmiş olmalıdır. Eğer Cumhuriyet savcısı önüne gelen olayda şüphelinin üzerine atılı suçu işlediğine yönelik yeterli suç şüphesi gerektirir delil elde edemez ise kovuşturmaya yer olmadığı kararı vermelidir. Cumhuriyet savcısı şüphelinin üzerine atılı suçu işlediği yönünde kamu davası açacak delil elde ederse şüpheliye önödeme tutarı ile soruşturma giderlerini birlikte ödemesi için on günlük süre verir. Şüpheli ödeme yaparsa soruşturma imkanı kalmaması nedeniyle kovuşturma olanağı bulunmadığından kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilmesi gerekir (TCK m. 175/1-c).

Şüpheli önödemeyi yerine getirirse bu durum özel bir sisteme kaydedilir ve ancak bir soruşturma veya kovuşturma ile bağlantılı olarak kanunda belirtilen amaç için kullanılabilir (TCK m. 75/7).

Sonuç olarak bir suçun işlendiği haberini alan cumhuriyet savcısının yürüttüğü soruşturmada, şüpheliye önödeme tebliğinde bulunabilmesi için

öncelikle şüphelinin önödeme kapsamında işlediği suçun yapılan soruşturması sonunda kovuşturma şartı olarak yeterli şüphenin gerçekleşmesi ve kamu davası açılması için yeterli delilin bulunması gerekmektedir. Zira; şüpheliye isnat edilen suçun mevcut deliller ışığında şüpheli tarafından işlenmediği konusunda delil takdirinde bulunulması halinde, öncelikli olarak şüpheli hakkında delil yetersizliğinden kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmesi gerekmektedir. Şüpheli hakkında yapılan soruşturma sonunda şüphelinin önödeme kapsamında kalan suçu işlediği hususunda hakkında kamu davası açacak yeterlilikte delil elde edilmesi halinde, şüpheliye önödeme tebliğinde bulunulur. Şüphelinin yapılan önödeme tebliğinde yer alan miktarı soruşturma giderleri ile birlikte on gün içerisinde ödemesi üzerine şüpheli hakkında üzerine atılı suça dair soruşturma imkanının kalmaması nedeniyle kovuşturma olanağı bulunmayacağından, kovuşturmaya yer olmadığına dair kararın verilmesi gerekir (Yaşar, 2020, ss.255-299). Soruşturma aşamasında şüpheli hakkında önödeme bulunması üzerine verilen kovuşturmaya yer olmadığına dair karar ile kovuşturma aşamasında verilen düşme kararlarının bir sisteme kaydedileceği ve bu kayıtların bir soruşturma veya kovuşturma ile bağlantılı olması halinde cumhuriyet savcısı, hakim ya da mahkeme tarafından belli bir amaç için kullanılabilmesi hüküm altına alınmıştır. Sonuç olarak önödeme kurumunun uygulanabilmesi için önödemeye konu suçun işlendiği hususunda, kovuşturma şartı olarak yeterli şüphenin oluşması şartı, suçun cezasının önödeme kapsamında kalması şartı ve önödeme kapsamında kalan suçun cezasına karşılık tespit edilen para miktarının şüpheli veya sanık tarafından ödenmesi şartının birlikte gerçekleşmesi gerekir.

Uzlaşmanın Gerçekleşmesi

Uzlaştırma, şüpheli ya da mağdurun asıl olarak soruşturma veya istisnai olarak kovuşturma evresinde, herkesin yararına olacak şekilde muhakeme dışındaki bir yolla somut olayı çözümlenerek muhakemenin sona erdirilmesidir. Uzlaştırma CMK'nın 253 ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir. Kimlerin uzlaşabileceği CMK m.253/1'de "şüpheli ile mağdur veya suçtan zarar gören gerçek veya özel hukuk tüzel kişisinin uzlaştırılması..." şeklinde düzenlenmiştir. Yine aynı madde de uzlaştırma kapsamına giren suçlar; şikayete bağlı suçlar ve şikayete bağlı olup olmadıklarına bakılmaksızın uzlaştırmaya tabi olan suçlar olarak belirtilmiştir.

Diğer kanunlarda uzlaştırma yoluna gidilebilmesi için -şikayete bağlı olanlar hariç- kanunda açık bir düzenleme bulunmalıdır (CMK m. 253/2).

Kanun koyucu şikayete bağlı olsa bile cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar ile ısrarlı takip suçunu ayrık tutarak uzlaştırma yoluna gidilemeyeceğini ve uzlaştırma kapsamına giren bir suçun bu kapsama

girmeyen başka bir suçla birlikte aynı mağdura karşı işlenmesi halinde uzlaştırmaya gidilemeyeceğini hüküm altına almıştır (m. 253/2, 253/3).

Uzlaştırma müessesesinin uygulanabilmesi için Cumhuriyet savcısının soruşturma evresinin sonunda, kamu davasının açılması için yeterli şüpheye ulaşmış olması gerekmektedir. Soruşturma sonucunda yeterli şüphenin elde edilemediği hallerde uzlaştırma yoluna gidilmeksizin kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilmelidir.

Soruşturma konusu suçun uzlaştırma kapsamında olduğu ve kamu davası açılması için yeterli şüphenin bulunduğu tespit halinde Cumhuriyet savcısı uzlaştırma bürosuna gönderme kararı vererek dosyayı uzlaştırma bürosuna gönderir. Uzlaştırma bürosunca bir uzlaştırmacı görevlendirilir. Uzlaştırmacı, şüpheli ile mağdura, taraflardan birinin reşit olmaması halinde kanuni temsilcisine uzlaşma teklifinde bulunur. Uzlaşma teklifinde uzlaşmanın mahiyeti ve uzlaşmanın hukuki sonucu anlatılır (m. 253/5). Taraflar üç gün içerisinde kararını bildirmedeği takdirde teklif reddedilmiş sayılacaktır. Tarafların resmi mercilere beyan ettiği adreste bulunmama veya yurt dışında olma ya da başka bir nedenle ulaşılamaması halinde uzlaşma yoluna gidilmez (m. 253/6). Mağdur ya da suçtan zarar görenin birden fazla olması halinde hepsinin uzlaşmayı kabul etmesi halinde uzlaşma yoluna gidilebilecektir (m. 253/7). Şüpheli veya sanığın birden çok kişi olması halinde ise ancak uzlaşmayı kabul eden kişi uzlaşmadan yararlanabilir (m. 255). Uzlaşma müessesesi, suça ilişkin delillerin toplanmasına ve koruma tedbirlerinin uygulanmasına engel olmaz (m. 253/8). Uzlaştırmadan sonuçsuz kalması halinde tekrar uzlaştırma yoluna gidilemeyecektir (m. 253/18). Ancak şüpheli ile mağdur veya suçtan zarar gören en geç iddianamenin düzenlendiği tarihe kadar uzlaştıklarını gösteren belgeyi Cumhuriyet savcısına beyan edebilirler (m. 253/16). Uzlaştırma, taraflar arasında edimli ya edimsiz olarak gerçekleşebilir. Şüpheli edimini tek seferde yerine getirirse hakkında kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilir. Edimin yerine getirilmesinin ileri tarihe bırakılması, taksitli bağlanması veya süreklilik arz etmesi halinde, şüpheli hakkında CMK'nın 171. maddedeki şartlar aranmaksızın kamu davasının açılmasının ertelenmesi kararı verilir. Erteleme süresinde uzlaşmanın gerekleri yerine getirilmezse CMK'nın 171/4. maddesinde düzenlenen şartlar aranmaksızın kamu davası açılır, aksi halde kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilecektir (m. 253/19).

Uzlaştırma, asıl olarak soruşturma evresi için getirilmiştir. Zira soruşturma konusu eylemin soruşturma dosyasından açıkça uzlaştırma kapsamında kaldığının anlaşıldığı hallerde iddianamenin iadesi gerekir (CMK m. 174/1-c). Ancak istisnai haller için kanun koyucu CMK madde 254'te mahkeme tarafından uzlaştırma yolunu düzenlemiştir. İddianame düzenlendikten sonra yargılama aşamasında suçun vasfının değişmesi veya diğer hallerde suçun uzlaştırma kapsamında olduğunun anlaşılması halinde, dosya mahkeme tarafından uzlaştırma bürosuna gönderilir. Uzlaştırma

gerçekleştigi takdirde sanık tek seferde edimi yerine getirirse düşme kararı; edimin yerine getirilmesinin ileri tarihe bırakılması, takside bağlanması veya süreklilik arz etmesi halinde ise CMK madde 231'deki şartlar aranmaksızın hükmün açıklamasının geri bırakılması kararı verilir.

Uzlaştırma, bir yandan mağdurun korunmasına diğer yandan muhakemenin olabildiğince erken bir aşamasında uyuşmazlığı sona erdirerek yargının iş yükünün hafifletilmesine, ayrıca uyuşmazlık içindeki insanları barıştırmak suretiyle daha kalıcı bir sosyal barışın sağlanmasına hizmet etmektedir. Gerçekten de kanun koyucu yargının iş yükünü azaltmak amacıyla alternatif çözüm yolu olarak uzlaştırma kurumunu getirmiştir. Bu müessese ile tarafların hür iradesiyle ve gizlilik esasına dayanılarak her geçen gün artan suç kapsamıyla uyuşmazlık soruşturma evresinde sona erdirilmektedir. Adalet Bakanlığı'nın 2020 tarihli resmi açıklamasında bu duruma açıklık getirilerek uzlaştırmada başarı oranının %82 olduğu açıklanmıştır (<https://alternatifcozumler.adalet.gov.tr>, Erişim Tarihi: 16.09.2024).

Görüldüğü üzere bir muhakeme şartı olan uzlaştırma, gerçekleştiği takdirde kovuşturma olanağı bulunmadığından soruşturma evresinde kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilmelidir. Çünkü uzlaştırma, özel hukuk alanında da etkisini göstermektedir. Zira taraflar uzlaşırsa artık aynı olayla ilgili tazminat davası açılmaz, açılmış olanlardan da feragat edilmiş sayılır (CMK m. 253/19).

Uzlaştırma müessesesinin uygulanmasında izlenmesi gereken yol, yöntem ve uygulanması sırasında dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bilgi verilmesi sonrasında belirtmek isteriz ki, uzlaşma müessesesinin getirilmesindeki asıl amaç, kanun koyucunun önemsiz gördüğü bazı suçlardan dolayı dava ekonomisine katkı sağlayarak yargılamadan kaçınmak istemesidir (Yaşar, 2020, s.257). Gerçekten de getirilen uzlaştırma kurumu ile birçok suç soruşturması dosyasında olayın tarafları arasında uzlaşma sağlanarak soruşturma dosyası kovuşturma aşamasına taşınmayarak kamu davası açılmamaktadır. Belirtmek gerekir ki uzlaştırma müessesesinin kanun koyucu tarafından getiriliş amacı her ne kadar soruşturma safhası için ise de kovuşturma aşamasında da uzlaştırma yoluna gidilebilmektedir. Uzlaştırma kapsamında olan bir suç hakkında uzlaştırma yoluna gidilmeksizin kamu davası açılarak düzenlenen iddianamenin mahkeme tarafından sehven kabul edilmesi üzerine mahkeme tarafından suçun uzlaştırma kapsamında kaldığının tespit edilmesi halinde, uzlaştırma yoluna gidilmelidir. Kovuşturma aşamasında yapılan uzlaştırma işlemi sonunda tarafların uzlaşması halinde, mahkeme tarafından sanık hakkında düşme kararı verilir. Taraflar arasındaki uzlaşma konusu edimin ileri bir tarihe bırakılması, taksite bağlanması veya süreklilik arz etmesi durumunda mahkeme tarafından sanık hakkında hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilir. Hükmün

açıklanmasının geri bırakılması kararı verildikten sonra sanığın edimini yerine getirmesi halinde ise sanık hakkında düşme kararı verilir. Sanığın edimini yerine getirmemesi halinde, sanık hakkında açıklanması geriye bırakılan karar açıklanarak hüküm verilir. Sonuç olarak hem soruşturma safhasında hem de kovuşturma safhasında, bir muhakeme şartı olarak karşımıza çıkan uzlaştırmanın gerçekleşmesi halinde, şüpheli hakkında üzerine atılı suça dair kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilmesi gerekmektedir (Artuç, 2019, s.1151).

Aynı Dava veya Kesin Hüküm Bulunması

Cumhuriyet savcısı tarafından suç ilendiği haberinin öğrenilmesi üzerine başlatılan soruşturmada, suçun işlendiği hususunda yeterli şüphe deliline ulaşılamaması ya da yürütülen soruşturmada kovuşturma olanağının bulunmaması nedeniyle kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmektedir. Suçun işlendiği hususunda kovuşturma şartı olarak yeterli şüpheye ulaşılamaması nedeniyle verilen kovuşturmaya yer olmadığına dair karardan sonra aynı olaya ilişkin kamu davası açmak için yeni delil elde edilmedikçe ve bu konuda sulh ceza hakimliği kararı bulunmadıkça kamu davası açılmayacağı hüküm altına alınmıştır. Uygulamada aynı fail ve fiile ilişkin olarak yürütülen bir soruşturmada, cumhuriyet savcısınca kovuşturma şartı olarak yeterli şüphenin gerçekleşmemesi nedeniyle verilen kovuşturmaya yer olmadığına dair karar kesinleştikten sonra suçun mağduru veya zarar göreni tarafından aynı fail ve fiile ilişkin tekrar şikayette veya suç duyurusunda bulunulabilmektedir. Yapılan ikinci şikayet veya suç duyurusunun aynı olaya ilişkin olduğu ve şikayet veya suç duyurusunda yeni bir delil bulunmadığının cumhuriyet savcısı tarafından anlaşılması halinde, daha önce yapılan ve karar verilen bir soruşturmanın olması nedeniyle kovuşturma olanağı bulunmayacağından kovuşturmaya yer olmadığına dair karar vermek gerekecektir. Uygulamada bazen müştekinin hem kolluk makamlarına hem de başsavcılıklara yaptığı müracaat nedeniyle de mükerrer soruşturma (Yılmaz, 2009, s.18) ortaya çıkabilmektedir.

Soruşturmanın Mükerrer Olması

Uygulamada mağdur veya suçtan zarar görenlerin aynı eyleme ilişkin şikayetlerini kolluk, Cumhuriyet Başsavcılıkları ya da başka şehirlerdeki bu makamlara ayrı ayrı yaptıkları görülmektedir. Böyle bir durumda farklı Cumhuriyet savcılarına aynı eylem ve kişiye ilişkin soruşturma dosyaları düşebilmektedir. Aynı eylem ve kişiye ilişkin bu tür olaylarda mükerrer soruşturma yapılmaması ve usul ekonomisi ilkesince Cumhuriyet savcılığı tarafından UYAP üzerinden şüpheli hakkında aynı eyleme ilişkin soruşturma yapılıp yapılmadığı araştırılmalıdır. Uygulamada bu tür olaylarda her iki soruşturma dosyasının da açık olduğu hallerde, soruşturmaların ilk açılan dosya üzerinde birleştirilmesi kararı verilerek tahkikat tek elden yürütülmelidir (Hakeri, 2017, ss.58-59). Ancak ilk dosya üzerinde tüm

deliller toplanıp kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilmiş ise artık Cumhuriyet savcısı –yeni delil ortaya çıkmadığı varsayımında- mükerrer soruşturma ve usul ekonomisi gereğince hiçbir araştırma ve delil toplamaksızın kovuşturma olanağı bulunmadığından kovuşturmaya yer olmadığı kararı vermelidir.

İzin - Soruşturma İzni Verilmemesi

İzin, belirli bir kısım suçlarla ilgili olarak soruşturma ve kovuşturma yürütülebilmesi için Cumhuriyet savcısının yetkili makamdan müsaade istemesi ve yetkili makamın da kamu davası açılmasında kamu menfaati görerek müsaade etmesidir (Şahin ve Göktürk, 2021, s.63).

Dava şartı olan izin, kanun koyucu tarafından bazı suçlar yönünden soruşturma izni, bazı suçlar yönünden de kovuşturma izni olarak düzenlenmiştir. İkisi arasındaki fark ise şüphelinin ifadesinin alınıp alınamaması noktasında toplanmaktadır. Bu nedendir ki örneğin; 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun uyarınca hakkında soruşturma izni istenilen kişi için yetkili organlar tarafından soruşturma izni verilmediği takdirde, hakkında soruşturma izni istenen kişi tahkikat dosyasında şüpheli olarak yer almayıp, soruşturma dosyası hakkında kovuşturmaya yer olmadığına dair karar yerine, işlem den kaldırma kararı verilmektedir.

Cumhuriyet savcısı tarafından suç haberi alınması üzerine başlatılan soruşturmada bir dava şartı olarak karşımıza çıkan izin, soruşturma ve kovuşturma izni olarak farklılık göstermektedir. Soruşturma ve kovuşturma izni arasındaki farkı açıklayacak olursak; soruşturma izninde, suç şüphesine dayanan olayda toplanması ivedilik arz eden ve kaybolması mümkün olan delillerin toplanması gerekmele birlikte suç isnadında bulunan kişinin şüpheli olarak ifadesi alınmamaktadır (Urhan Öztürk, 2020, s.21). Zira; bahse konu izin, soruşturma izni olduğu için her ne kadar yapılması ivedilik teşkil eden işlemler yapılırsa da aslında soruşturma izni henüz alınmadığı için hukuki olarak kovuşturmaya da başlanılamamış olmaktadır.

Soruşturma iznine örnek olarak; TCK madde 301’de düzenlenen Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin Kurum ve Organlarını Aşağılama Suçu verilebilir iken kovuşturma iznine ise TCK madde 299’da düzenlenen Cumhurbaşkanı’na Hakaret Suçu ile TCK madde 306’da düzenlenen Yabancı Devlet Aleyhine Asker Toplama Suçu verilebilecektir. Kanun koyucu 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun, 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu ve 1136 sayılı Avukatlık Kanunu gibi kanunlarda ise belirlenen kişi ve koşulların gerçekleşmesi halinde soruşturma izni alınması gerektiğini düzenlenmiştir. Bu kanunlarda belirtilen kişilerin kişisel suçları yönünden ise herhangi bir izin şartı öngörülmemiştir. Örneğin; bir memurun kişisel olarak

görevi ile ilgili olmayan yaralama suçunu işlediğinin tespiti halinde, soruşturma izni alınmasına gerek olmaksızın genel soruşturma yürütülecektir (Toroslu, 2019, s.51).

Kamu görevlilerinin yersiz olarak adli makamlar önünde yargılanmasının önüne geçmek ve kamu hizmetinin zarar görmesini engellemek amacıyla bazı kişiler ve suçlar yönünden izin koşulu getirilmiştir. Kanun koyucunun belirlediği kişilerin görevi ile ilgili suç işlediği haberini alan Cumhuriyet savcısı suçun işlenip işlenmediğine ilişkin –şüpheli ifadesi hariç- öncelikle toplanması gereken ve kaybolma ihtimali bulunan delilleri toplayarak yetkili makamdan soruşturma izni talebinde bulunmalıdır (4483 Sayılı Kanun madde 4). Aynı şekilde avukatlar hakkındaki şikayetlerden dolayı yürütülmekte olan dosyalarda, şikayet edilen avukatın beyanda bulunma zorunluluğu bulunmamakla birlikte şikayet konusu olay, soruşturmaya kaydedilmeksizin olay hakkındaki araştırma başsavcılıkların muhabere bürosu üzerinden yürütülmektedir (Özbek, Doğan ve Bacaksız, 2022, ss.119-120). Dolayısıyla yetkili devlet organı tarafından soruşturma izni verilmeden cumhuriyet savcısı tarafından avukatlar hakkında şüpheli sıfatı ile soruşturma yürütülememektedir. Belirtmek gerekir ki yetkili makamlar tarafından verilen soruşturma izni ile cumhuriyet savcısı tarafından soruşturmaya başlanılarak yapılan tahkikat sonucunda bir karar verilmekte; tesis edilen kovuşturma izni ile de cumhuriyet savcısı tarafından yürütülen soruşturma sonunda kamu davası açılması zorunluluğu doğmaktadır. Yetkili makam soruşturma izni verilmemesi kararı verdiği takdirde, verilen karar itirazı kabil bir karar ise itiraz merciine süresinde itiraz edebilecektir. İtiraz üzerine verilen red kararı kesinleştikten sonra soruşturmaya son verilmelidir. İzin, bir dava şartı olması nedeniyle soruşturma izninin verilmediği hallerde, ceza soruşturması başlamadığı için ihbar ve şikayetler hakkında “kovuşturmaya yer olmadığı kararı” değil, “işlem yapılmasına yer olmadığı ya da işlemden kaldırma kararları” verilmelidir (Şahin ve Göktürk, 2021, s.63).

İzin, fiile ilişkin olması nedeniyle şikayete benzer. Bu nedenle fiile ilişkin verilen izin, iştirak halinde hepsi için sonuç doğuracaktır. Ancak şikayetten farklı olarak herhangi bir süreye tabi değildir ve geri alınmaz (Şahin ve Göktürk, 2021, s.66). Öğretide bazı yazarlar aksi görüş belirterek, izin kararının geri alınabileceğini savunmaktadır (Şahin ve Göktürk, 2021, s.67).

Talep Bulunmaması

Talep, kamu davasının re’sen açılacağı kuralının istisnası olup, resmi mercilerin başvuruda bulunması üzerine dava açılan bir durumdur. Talebin söz konusu olduğu suçlarda şikayetten farklı olarak suçun işlendiği hususunda yeterli delilin bulunması önemli olmayıp, talep koşulu gerçekleşmişse Cumhuriyet savcısı dava açmak zorundadır. Talebin varlığı

kamu davasının açılması için önem arz ettiği için talep bir dava şartıdır (Bardak, 1999, s.297).

Talep, geri alınmaz ve bu yönüyle izne benzer. Yine izne benzer şekilde kanun koyucu talep için herhangi bir süre şartı belirtmemiştir. Ancak diğer muhakeme şartlarından farklı olarak talepte dava açmak zorunludur (Şahin ve Göktürk, 2021, s.61).

Diplomatik Dokunulmazlığın Bulunması veya Yabancı Askerlerin Dokunulmazlığa Sahip Olması

Diplomatik görev üstlenenler, buldukları ülkede bir takım dokunulmazlık ve ayrıcalıklardan yararlanır. 1961 tarihli Viyana Sözleşmesinde kimlerin bu dokunulmazlıklardan yararlanacağı belirtilmiştir (Artuk, Gökçen ve Yenidünya, 2014, ss.75-76). Türkiye Cumhuriyeti ise bu dokunulmazlıklardan kimlerin yararlanacağını 09.12.1931 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesiyle belirtmiştir. Buna göre büyükelçi, elçiler, maslahatgüzar, elçilik müsteşarı, elçilik kâtipleri, elçilik ataşeleri, askerî ataşeler ve bunların yardımcıları birinci sınıfı oluşturmaktadırlar. Bu sınıf mensuplarının eşleri ve beraber oturan çocukları ve diğer aile fertleri ise ikinci sınıfı oluşturmakta ve bunlar da diplomatik ayrıcalık ve bağışıklıktan tam olarak yararlanmaktadırlar. Diploması temsilcileri görev yaptıkları ülkede işlemiş oldukları fiiller nedeniyle herhangi bir şekilde kovuşturulamazlar (Pazarcı, 2012, s.384).

Konsoloslar ise aksi şekilde diploması dokunulmazlığından yararlanamazlar. Ancak 1963 tarihli Viyana Sözleşmesi uyarınca konsolosların ağır suç işlemeleri dışında gözaltı veya tutuklanmaları mümkün değildir. İkili anlaşmalar veya mütekabiliyet ilkesine göre konsolosların görevlerini yerine getirirken işledikleri suçlardan dolayı kovuşturma yapılamayacağı öngörülmüştür (Demirbaş, 2022, s.153).

Yabancı askerlere ilişkin ise NATO bünyesindeki asker kişiler ittifak içerisindeki bir diğer ülkede görev sırasında işlemiş oldukları suçlar nedeniyle kabul eden devlette yargılanamaz (Çiftçioğlu, 2017, s.122).

Cumhuriyet savcısı yürüttüğü soruşturmada şüphelinin diplomatik dokunulmazlığı veya yabancı askerinin dokunulmazlığı şeklinde bir istisnanın olduğunu tespiti etmesi halinde, kovuşturma olanağı bulunmadığından kovuşturmaya yer olmadığına dair karar vermek zorundadır.

Dava Şartlarının Gerçekleşmemesi

Dava şartları soruşturmanın sürdürülebilmesi yönünden oldukça önemlidir. Cumhuriyet savcısı yürüttüğü soruşturmada muhakeme şartı olan dava şartlarının bulunup bulunmadığına dikkat etmelidir. Zira Cumhuriyet savcısı dava şartının meydana gelmediğini veya gelemeyeceğini tespit ettiğinde,

kovuşturma olanağının bulunmaması nedeniyle kovuşturmaya yer olmadığı kararı vermelidir (Şahin & Göktürk, 2019, s. 113). Dava şartının bulunmadığı haller; şikayet yokluğu, şikayetten vazgeçme, şüphelinin ölümü, dava açma süresinin dolması, dava zamanaşımı süresinin dolması, genel af çıkarılması, soruşturma izni verilmemesi, diplomatik dokunulmazlık, talep, önödemenin gerçekleşmesi, uzlaştırmanın gerçekleşmesi, aynı dava veya kesin hüküm bulunması ve soruşturmanın mükerrer olmasıdır.

Kanun koyucu bazı suçların takibi yönünden suçtan zarar görenin şikayetini aramıştır. Takibi şikayete bağlı suçlarda Cumhuriyet savcısının kamu davası açabilmesi için suçtan zarar görenin şikayetin bulunması zorunludur. Bu nedenle şikayet bir dava şartıdır. Şikayete bağlı suçlar TCK'da açıkça düzenlenmiştir. Yani suçun takibinin kanunda açıkça düzenlenmediği hallerde suçun takibinin re'sen yapılacağı anlaşılması gerekir. Bu nedenle takibi şikayet koşuluna tabi suçlar, soruşturmanın mecburiliği ilkesinin sınırlandırılması olup, şikayet şartı gerçekleşmediğinde kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilecektir (Şahin & Göktürk, 2019, s.59).

Şikayet CMK madde 158 ile TCK'nın 73. maddesinde düzenlenmiştir. İhbar veya şikâyet yazılı veya sözlü olarak yapılabilir (CMK m.158/5). Şikayet, mağdur veya suçtan zarar görene ait olup kural olarak Cumhuriyet Başsavcılıklarına veya kolluk makamlarına yapılabilir (m.158/1). Valilik, kaymakamlık ya da mahkemeye yapılan ihbar veya şikâyetler, ilgili Cumhuriyet Başsavcılığına gönderilir (m.158/2). Şikayetin dava zamanaşımını geçirmemek şartıyla fiilin ve failin öğrenilmesinden itibaren altı ay içerisinde yapılması gerekir. Bu süre hak düşürücü süredir (Şahin & Göktürk, 2019, s.113).

Cumhuriyet savcısı, yürüttüğü soruşturmada suçun soruşturulması ve kovuşturulmasının şikayete tabi olduğunu ve şikayet şartının gerçekleşmediğini tespit ettiğinde şikayet şartının gerçekleşmediği gerekçesiyle kovuşturmaya yer olmadığı kararı verir (Öztürk ve Erdem, 2021, s. 40). Şikayet yokluğu, şikayete bağlı suçlarda bir dava şartı olup, şikayet yokluğunda soruşturma sona erdirilir.

Şikayetten vazgeçme, mağdur veya suçtan zarar görenin soruşturma makamlarına soruşturulması veya kovuşturulması şikayet koşuluna bağlı olan bir suç nedeniyle şikayetçi olduktan sonra şikayetini geri almasına denir. Başka bir ifade ile daha önce kullanılan şikayet hakkının geri alınmasıdır (Kaşka, 2021, s.126).

Şikayetten vazgeçme, soruşturma ve kovuşturma evresinde her zaman mağdur veya suçtan zarar gören tarafından koşulsuz sadece bir defa yapılabilir. Şikayetten vazgeçme beyanının kabul edilebilmesi için zımnî değil açık bir irade beyanına dayanmalıdır.

Takibi şikayete bağlı olan suçlarda şikayetten vazgeçme soruşturmayı sona erdirirken; kovuşturma aşamasında şikayetten vazgeçme ise davayı düşürür (Şahin & Göktürk, 2019, s. 59). Kovuşturma evresine geçildikten sonra suçun şikâyete bağlı olduğu anlaşılırsa mağdur açıkça şikâyetten vazgeçmez ise yargılamaya devam olunur (CMK m.158/7). Kovuşturma evresinde mağdur açıkça şikayetten vazgeçse dahi sonuç doğurabilmesi için kural olarak sanığın şikayetten vazgeçmeyi kabul etmesi gerekir (TCK m.73/6). Hüküm kesinleştikten sonra yapılan şikayetten vazgeçme hukuki bir sonuç doğurmamaktadır. Yani suçtan zarar gören hüküm kesinleşinceye kadar şikayetten vazgeçme hakkını kullanabilecektir.

Suçun iştirak halinde işlenmesi durumunda sanıklardan biri hakkındaki şikayetten vazgeçme, diğerlerini de kapsayacaktır (TCK m. 73/5). Zira şikayet konusu şüpheli değil, eylemdir. Bu nedenle birisi hakkında şikayetten vazgeçme diğer kişilere sirayet eder. Ancak mağdur ya da suçtan zarar görenin birden fazla olması halinde her bir mağdur ya da suçtan zarar gören bağımsız olarak şikayetten vazgeçme hakkını kullanabilecektir.

Şikayet hakkı, kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak olması nedeniyle ancak hak sahibi tarafından kullanılabilir (Şahin, 2014, s.297). Hak sahibi ayırt etme gücüne sahipse bizzat, değilse kanuni temsilcileri tarafından şikayet hakkı kullanılır. Ancak buradaki sınır kanunda açıkça düzenlenmemiştir (Şahin ve Göktürk, 2021, s.59).Yargıtay Ceza Genel Kurulu 2014 tarihli kararında “herhangi bir malullüğü bulunmayan çocukların mağdur oldukları suçlara ilişkin olarak beyanda buldukları tarihte 15 yaşından küçük olmaları halinde ceza muhakemesinde davaya katılma bakımından ayırt etme gücüne sahip olmadıkları, 15 yaşından büyük olmaları halinde ise bu yeteneğe sahip olduklarının” kabul edilmesi gerektiğini içtihat etmiştir. Mağdur çocuklar yönünden kanun koyucunun bıraktığı boşluk içtihatlarla şekillenmiştir. O halde suçtan zarar gören 15 yaşını doldurmamış ise şikayet hakkını kanuni temsilcisi kullanır. 15 yaşını doldurmuş ve herhangi bir mamullüğü yoksa şikayet hakkı bizzat çocuk tarafından kullanılabilir (Soyaslan, 2006, s.163). Mağdur ya da suçtan zarar görenin kanuni temsilcisi ile mağdur ya da suçtan zarar görenin vekili arasındaki şikayetten vazgeçme iradesi arasında çelişki bulunması halinde ise mağdur ya da suçtan zarar görenin kanuni temsilcisinin irade beyanına üstünlük tanınmalıdır. Kanaatimizce de bu uygulama yerindedir.

Soruşturma evresinde suçun takibinin şikayete bağlı olduğu suçlarda mağdur ya da suçtan zarar görenin şikayetten vazgeçtiğine dair açık bir irade beyanında bulunması halinde kovuşturma olanağı bulunmadığından Cumhuriyet savcısı kovuşturmayaya yer olmadığı kararı vererek soruşturmayı sonlandırmak zorundadır. Soruşturma evresi tamamlanıp kamu davası açıldıktan sonra kovuşturma evresinde mağdur veya suçtan zarar görenin şikayetinden vazgeçtiğine dair açık irade beyanında bulunması ve sanığın da

şikayetten vazgeçmeyi kabul etmesi durumunda, mahkeme şikayetten vazgeçme nedeniyle sanık hakkında düşme kararı verir (Şahin ve Göktürk, 2021, s.59).

Yine sanık hakkında verilen mahkumiyet kararı kesinleşmeden önce yapılan şikayetten vazgeçmede, sanığın kabul etmesi halinde düşme kararı verilir. Hüküm kesinleştikten sonra yapılan şikayetten vazgeçme cezanın infazına engel olmaz (TCK m. 73/4; Şahin ve Göktürk, 2021, s.59).

Kamu Davasının Açılmasının Ertelenmesinde Erteleme Süresinin Dolması

Cumhuriyet savcısı tarafından yürütülen bir soruşturmada, şüpheliye isnat olunan suçun işlendiği hususunda kamu davası açmak için kovuşturma şartı olarak yeterli şüphenin sağlanmasına rağmen birtakım şartların varlığı halinde, şüpheli hakkında kamu davasının açılmasının beş yıl süre ile ertelenmesine, kamu davasının açılmasının ertelenmesi denir. Kamu davasının açılmasının ertelenmesi kararı CMK madde 171/2'de düzenlenmiştir. Kamu davasının açılmasının ertelenmesi kararının verilebilmesi için bazı koşulların oluşması gerekmektedir. Bu koşulları objektif ve sübjektif koşullar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Buna göre kamu davasının açılmasının ertelenmesi kararının verilebilmesi için oluşması gereken objektif koşullar şunlardır (Yılmaz, 2009, s.20):

- Kamu davasının açılmasının ertelenmesine konu suçun uzlaşma ve önödeme kapsamında bulunan suçlardan olmaması,
- Suçun cezasının üst sınırının üç yıl veya daha az süreli hapis cezasını gerektirmesi,
- Şüphelinin daha önce kasıtlı bir suçtan dolayı mahkumiyetinin bulunmaması,
- Suçun işlenmesi nedeniyle mağdur veya kamunun uğradığı ve cumhuriyet savcısı tarafından tespit edilen zararın, aynen iade, suçtan önceki hale getirme veya tazmin suretiyle tamamen giderilmiş olması gerekir.

Erteleme süresi içinde yani fail denetim altında olduğu süre zarfında kasıtlı bir suç işlemez ise cumhuriyet savcısı tarafından kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verilmek zorundadır. Fail erteleme süresinde kasten bir suç işler ise ertelenmesine karar verilen dosya ile ilgili olarak kamu davası açılmalıdır. Taksirle işlenen suçlar ise erteleme üzerinde olumsuz bir etki yaratmamaktadır. Cumhuriyet savcısı yeterli şüphenin bulunmasına ya da bu kanaate ulaşmasına rağmen yasadaki öngürülen koşulların varlığı halinde, beş yıl süre ile kamu davasının açılmasını erteleyebilir. Erteleme süresinin iyi halli yani kasıtlı bir suç işlenmeden geçirilmesi durumunda, cumhuriyet savcısı tarafından kamu davasının açılması mümkün değildir.

Suçun Kanuni Unsurlarının Oluşmaması

Suç işlendiği haberi ile soruşturmaya başlayacak Cumhuriyet savcısı, soruşturma sonunda bir karar vermek zorundadır. Ancak Cumhuriyet savcısı soruşturma konusu hakkında etkin tahkikat ile tüm delilleri topladıktan sonra bir karar vermelidir. Soruşturma sonucunda Cumhuriyet savcısı fiilin kanunda suç olarak düzenlenmediği ya da suçun maddi veya manevi unsurlarının oluşmadığı sonucuna ulaşması halinde kovuşturmayaya yer olmadığı kararı vermelidir. Bu nedenle Cumhuriyet savcısının yürüttüğü soruşturmada, öncelikle şüphelinin eyleminin suç tipine uyup uymadığını, uyuyorsa uyduğu suç tipindeki unsurları taşıyıp taşımadığını değerlendirmesi gerekir (Kaşka, 2021, s.68; Erdoğan, 2020, s.42).

Kanun koyucu TCK madde 2/1’de kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemeyeceğini ve güvenlik tedbiri uygulanamayacağını, kanunda yazılı cezalardan ve güvenlik tedbirlerinden başka bir ceza ve güvenlik tedbirine hükmolunamayacağını hüküm altına alarak suçta ve cezada kanunilik ilkesini¹ benimsemiştir (Erdoğan, 2020,

¹ Yargıtay 16. C.D. 05/07/2019 T., 2019/521 E. ve 2019/4769 K. sayılı güncel kararında Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesini şöyle açıklamaktadır; “*Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç sayılmadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zamanda kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır ceza verilemez.*” şeklinde ifade edilen kanunilik ilkesi, çağdaş ceza hukukunun en temel ilkelerinden birisidir. Nitekim Anayasamızın 38, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 7, 765 sayılı TCK 7 ve 5237 sayılı TCK’nın 2/1 maddelerinde bu ilkeye yer verilmiştir. Bu ilkenin kabul edilmesindeki asıl neden kişilerin yasaklanan ve işlediği zaman cezalandırılacağı eylemleri önceden bilmelerini sağlamaktır. Kişiler ancak bu şekilde davranışlarını düzenlenen imkanı bulabilirler ve ancak bu durumda kişiyi işlemiş olduğu eylemden dolayı kusurlu ve sorumlu saymak mümkün olabilir. ... Dairemizce de benimsenen yukarıda özetlenen doktrindeki görüşler dikkate alındığında; suç ve cezada kanunilik ilkesi ceza hukukunun en temel ilkelerden olduğu uygulayıcılar tarafından hassasiyetle gözetilmelidir. Aksi düşünce keyfiliğe yol açacaktır. Bilindiği gibi, hakim genel ve soyut nitelikteki, kanun maddesini somut ve özel olaya uygularken çoğu zaman yoruma ihtiyaç duymaktadır. Aslında, hukuk kurallarının belirlilik ilkesinin gereği olarak, hem suçun unsurları hem de cezanın miktarı ve çeşidini açık ve seçik olarak düzenlediği durumlarda, ilk okuyuşta hangi eylemin suç olduğu ve bu suç için hangi tür cezadan ne kadar verileceği belli olduğunda yoruma gerek kalmayacaktır. Ancak bazı durumlarda hukuk kuralları bu kadar açık seçik olarak düzenlenmediğinden yorum yöntemine başvurulmaktadır. ... Yorum yapılırken kıyas yönteminin gözetilmesi kanunilik ilkesinin sonucudur. Kanunda açık bir şekilde suç olarak tanımlanmamış olan bir fiilin, bununla bazı yönlerden benzerlik gösteren başka bir fiil ile ilgili suç tanımı kapsamında değerlendirilmesine kıyas denmektedir. Kıyas, yasada hakkında hüküm bulunmayan bir fiilin cezalandırılması anlamına gelir ki bu da kanunilik

ss.42-43; Öztürk, 2021, s.7; Yargıtay 16. CD, 05/07/2019 T., 2019/521 E. ve 2019/4769 K.). Cumhuriyet savcısı önüne gelen bir olayın ceza hukuku anlamında bir suç oluşturmadığı kanaatine varıyorsa suçta ve cezada kanunilik ilkesi gereğince kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verecektir.

Benzer şekilde Cumhuriyet savcısı suçun yasal unsurlarının oluşmadığı durumlarda kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verecektir. Örnek olarak; şüphelinin dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı davranarak mağdurun malına zarar verdiği bir olayda, kanunda mala zarar verme suçunun sadece kasten işlendiği takdirde suç teşkil edeceği düzenlendiğinden, şüphelinin taksirle gerçekleştirdiği mala zarar verme eylemi cezalandırılmayacaktır. Zira taksirle mala zarar verme suç olarak düzenlenmemiştir.

Sonuç olarak suç olduğu değerlendirilen olaylar üzerine başlatılan soruşturmalarda, şüphelinin üzerine atılı eylemin herhangi bir suç tipine uymayarak suç teşkil etmemesi ya da suçun yasal unsurlarını taşıması nedeniyle kovuşturma olanağı kalmadığından kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verilebilecektir.

Hukuka Uygunluk Sebepleri ve Kusurluluğu Kaldıran/Azaltan Sebepler Açısından Değerlendirme

Hukuka Uygunluk Sebepleri Açısından

Hukuka aykırılık, kanuni tipe uygun olan bir eylemin hukuk düzeni tarafından yasaklanmasıdır. Eylem, hukuk kuralına uygun yapılmış ise TCK kapsamında suç kabul edilemez (Centel, Zafer ve Çakmut, 2008, s.281).

Hukuka uygunluk nedenlerinin varlığı halinde, soruşturma evresinde nasıl bir karar verileceği öğretide tartışmalıdır. Bir görüşe göre yargılamanın aleni olması ve kanun yoluna gitme imkanının bulunması ve hukuka uygunluk nedenlerinin bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından değerlendirilmesi gerektiğinden soruşturma evresinde Cumhuriyet savcısı hukuka uygunluk nedeniyle kovuşturmayaya yer olmadığı kararı veremez (Centel, Zafer ve Çakmut, 2008, s.279). Kamu davası açarak değerlendirmeyi mahkemeye bırakmalıdır.

Karşı görüşe göre ise somut olayda yeterli araştırma yapıldıktan sonra açıkça hukuka uygunluk nedenlerinin bulunduğu tespiti halinde, Cumhuriyet savcısı kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar vermelidir. Zira işlenmediğine kanaat getirilen bir suç nedeniyle, iddianame düzenleyerek kamu davası açmak çelişkili bir durumdur. Soruşturma sonunda eylemin hukuka uygun olduğunun anlaşılması halinde Cumhuriyet savcısının soruşturmayı sona erdiremeyeceğini ileri sürmek hukuk mantığına, kişi özgürlüğüne ve masumiyet karinesine açıkça aykırıdır (Özgenç, 2021, s.303).

ilkesine aykırıdır. "kıyas yasağının muhatabı hukuk kurallarına uygulamakla yükümlü olan uygulayıcılardır."

Ancak bu görüşü savunanlar da dayandıkları gerekçeler yönünden farklı görüşler ileri sürmektedir. Buna göre bir görüş; soruşturma evresinde hukuka uygunluk nedenlerinin bulunduğu anlaşıldığında “kamu davasının açılması için yeterli şüphe oluşturacak delil elde edilememesi” gerekçesiyle kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verileceğini savunur iken diğer bir görüş hukuka uygunluk sebebi içerisinde meydana gelen olayın suç olarak nitelendirilemeyeceğini, bu nedenle “kovuşturma olanağının bulunmaması” gerekçesiyle kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verileceğini savunmaktadır (Ünver ve Hakeri, 2019, 2019, s.521).

Kanaatimizce de Cumhuriyet savcısı soruşturma aşamasında hukuka uygunluk nedenlerinin bulunduğu şüpheye mahal vermeyecek şekilde açık olduğu durumlarda, hukuka uygunluk nedeninin varlığı gerekçesiyle kovuşturmayaya yer olmadığı kararı verebilecektir. Hiç şüphesiz bu durum gerek adil yargılanma hakkına ve gerekse kamunun yararına daha uygundur (Bitek, 2018, s.980; Şahin ve Göktürk, 2021, s.98; Uslu, Kutkan ve Akgül, 2017, s.61). Cumhuriyet savcısının bu kararı kesin nitelikte olmayıp itiraz edilebildiğinden, keyfi uygulamalar için yasal bir güvencenin bulunduğu da unutulmamalıdır. Ancak Cumhuriyet savcısı hukuka uygunluk nedenlerinin varlığında şüpheye düşerse kamu davasının açılması için yeterli delilin elde edildiği kanaatine ulaşırsa iddianame düzenleyerek kamu davası açmalıdır.

Kusurluluğu Kaldıran/Azaltan Sebepler Açısından

Kusurluluk, işlenmiş olan eylemle ilgili suçu işleyen kişinin sorumlu tutulup tutulmayacağı hususundaki değer yargıları olarak tanımlanırken; kusur yeteneği ise suçu işleyen kişinin işlediği eylemin hukukî anlam ve sonuçlarını algılama veya bu eylemle ilgili olarak davranışlarını yönlendirmesiyle ilgili bir durumdur (Turabi, 2012, s.268). Kusurluluğu etkileyen hallerin varlığı halinde fail suç olan eylemden ya hiç sorumlu tutulmaz ya da sorumluluğu azalır. Uygulama ve öğretilerde kusurluluğu etkileyen haller; hukuka uygunluk nedenlerinde sınıırım aşılması (TCK m. 27), yaş küçüklüğü (TCK m. 31), akıl hastalığı (TCK m. 32), sağır ve dilsizlik (TCK m. 33), geçici nedenler, alkol veya uyuşturucu madde etkisinde olma (TCK m. 34), cebir ve şiddet, korkutma ve tehdit (TCK m. 28), zorunluluk hali (TCK m. 25/2), hukuka aykırı fakat bağlayıcı emrin yerine getirilmesi (TCK m. 24/2) ve hata halleri (TCK m. 30/3-4) olarak belirtilmektedir (Şahin ve Göktürk, 2021, s.51; (Koca ve Üzülmöz, 2008, s.317).

Failin hiç cezalandırılmamasını veya daha az ceza almasını öngören kusurluluğa karar verme yetkisi mahkemeye aittir (Özen, 2009, s.62). Zira kusurluluk bir cezalandırılabilme şartıdır. Bu nedenle kusurluluğun kalkıp kalkmadığını ya da azalıp azalmadığını değerlendirme yetkisi mahkemededir. Ayrıca TCK madde 31- 32’de failer hakkında güvenlik tedbirlerine hükmedileceği açıkça düzenlenmiştir. Buradan anlaşılması gereken güvenlik

tedbirlerine ancak mahkemenin karar verebildiği düşünüldüğünde, Cumhuriyet savcısı kamu davasının açılmasında takdir yetkisi kullanamaz.

Yargıtay da güncel içtihatlarında “...YCGK 2008/22-80 sayılı kararında vurgulanan ‘akıl hastalığının saptanması durumunda uygulamanın sınırlarını belirleme açısından işlenen fiilin suç oluşturup oluşturmadığı, oluşturuyor ise suç vasfının belirlenmesi, gerek sübuta gerekse de vafa ilişkin gerekçeli değerlendirmenin hükme dercedilmesi zorunluluğu’ ancak usulüne uygun açılmış bir davada yapılacak yargılama ile mümkündür... şüphelinin akıl hastalığı nedeniyle TCK 32/1. maddesinden yararlanması gerektiğinin tıbben saptanması durumunda, hakkında güvenlik tedbirinin uygulanması yönünden, atılı suçu işlemiş olduğunun yapılacak yargılama ile sabit görünmesi zorunluluğu nedeniyle kovuşturulmama kararı verilmesi olanağı bulunmadığından... kanun yararına bozma istemi yerinde görülmüştür.” (Yargıtay 2. C.D., 08/03/2017 T., 2017/1146 E., 2017/2699) görüşünü benimsemektedir. Kanaatimizce de Yargıtay kararı isabetlidir. Şüphelinin akıl hastası yani TCK 32/1 kapsamında olması halinde kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilmeyip, bu durumun kovuşturma aşamasında değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır.

Fiili işlediği sırada on iki yaşını doldurmamış çocuklar yönünden ise ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. TCK’nın 31. maddesinin 1. fıkrasında fiili işlediği sırada on iki yaşını doldurmamış çocukların ceza sorumluluğunun olmadığı düzenlenmiştir. Bu nedenle henüz on iki yaşını doldurmamış çocukların kusur yeteneği ve ceza sorumluluğunun araştırılmasına gerek olmayıp çocuk hakkında ceza kovuşturulması yapılamaz. Çocuk bürosunda görevli Cumhuriyet savcısı tarafından yürütülen soruşturma sırasında gerekli görülmesi halinde çocuk mahkemesi hakiminden koruyucu ve destekleyici tedbirlerin uygulanması istenebileceği gibi KYOK verildikten sonra da çocuklar hakkında tedbir kararı verilmesi talep edilebilir.

Sonuç

Ceza muhakemesinde şekli gerçeğin araştırılmasıyla yetinilmeyip, maddi gerçeğin araştırılıp bulunması amaçlanır. Soruşturma evresinin amiri konumunda bulunan Cumhuriyet savcısı suç şüphesinin öğrenilmesiyle maddi gerçeğe ulaşmak amacıyla etkin bir soruşturma yürüterek şüphelinin lehine veya aleyhine olan tüm delilleri toplar. Bu aşamada elde edilen delillerin hukuka uygun olarak elde edilmesi gerekir. Hukuka aykırı yöntemlerle elde edilen deliller kamu davasının açılmasında ve sanığın mahkumiyetinde kullanılamaz. Bu aşamada mağdurların hak ve özgürlükleri kadar kişilerin lekelenmeme hakkının da önemi unutulmamalıdır.

Soruşturması evresi Cumhuriyet savcısı tarafından hazırlanan iddianamenin mahkemece kabulü ya da Cumhuriyet savcısının verdiği kovuşturmaya yer olmadığı kararının kesinleşmesi ile sona erer. Soruşturma

evresi sonunda suçun işlendiğine dair yeterli şüphe oluşturacak delil elde edilirse Cumhuriyet savcısı bir iddianame düzenleyerek kamu davası açar.

Soruşturma evresi sonunda kamu davasının açılması için yeterli şüphe oluşturacak delil elde edilememesi veya kovuşturma olanağının bulunmaması hallerinde mecburilik ilkesinin bir sonucu olarak Cumhuriyet savcısı KYOK vermek zorundadır. Cumhuriyet savcısına takdir yetkisi tanınan haller istisna olup, kanunda açıkça gösterilmesi gerekmektedir. Aksi halde Cumhuriyet savcısı mecburilik ilkesine bağlıdır. Bu nedenle yürütülen soruşturmada yeterli şüphe oluşturacak delil elde edilemez ya da kovuşturma olanağı bulunmazsa Cumhuriyet savcısı KYOK verir. Her ne kadar KYOK kararlarının gerekçeli olması gerektiğine dair düzenleme bulunmamakta ise de bu kararların gerekçelendirilmesi önem arz etmektedir. Bu durumun göz ardı edilmesi halinde, adli ve idari yönden denetlenen bu karar kaldırılabilir.

Cumhuriyet savcısı CMK madde 171 uyarınca cezayı kaldıran şahsî sebep olarak etkin pişmanlık hükümlerinin uygulanmasını gerektiren şartların ya da şahsî cezasızlık sebebinin varlığı halinde takdir yetkisi çerçevesinde kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verebilir. Ancak Cumhuriyet savcısının takdir yetkisi kapsamında vereceği bu karara karşı CMK madde 173/5 hükmü nedeniyle yargısal denetim yoluna başvurulamaz. Bu kararlar üzerinde idari denetim kapsamında başsavcının denetim hakkı devam etmekte ise de hukuk devleti ilkesi açısından yargısal denetim yolunun açılması isabetli olacaktır.

Cumhuriyet savcısının soruşturma evresinde verdiği kovuşturmaya yer olmadığı kararı adli ve idari olarak denetlenmektedir. Bu kararlar idari olarak ilgili başsavcı veya görevlendirdiği başsavcı vekili tarafından denetlenir. İdari denetim, adli denetimden önce gelir ve adli denetimdeki gibi koşul öngörülmemiştir. 7328 Sayılı Kanunun 2. maddesi ile 5235 Sayılı Kanunun 18. maddesinin 4. fıkrasına yeni bir madde eklenmiştir. Bu düzenlemeden önce başsavcılar, savcılar verdiği kararları denetleyip denetleyemeyeceği hususu tartışmalıydı. Bu yeni düzenleme ilgili başsavcılar, savcılar verdiği kararlar arasında oluşabilecek farklılıkların giderilmesi ile bu kararların kanuna uygunluğunun denetlenmesi hususlarında görevli ve yetkili kılmıştır. Bu yeni düzenlemenin yerinde olduğunu düşünüyoruz. Çünkü uygulamada benzer olaylarda cumhuriyet savcılarının birbirinden farklı kararlar verdiği görülmektedir. Daha kıdemli ve tecrübeli olan cumhuriyet başsavcılarının, savcılar tarafından verilen kovuşturmaya yer olmadığı kararlarını denetlemesi uygulama birliğinin sağlanması, gözden kaçırılan hususlar ile hukuka aykırılıkların giderilmesi açısından yerindedir. Ancak başsavcı, soruşturmayı baştan sona yaparak delilleri toplayan ve muhakeme şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini değerlendiren savcının iddianame hazırlanması veya

hazırlanmaması yönündeki yetkisine gereksiz yere müdahale ederek savcayı sıradan hiyerarşik ast derecesine düşürmemelidir.

Kovuşturmaya yer olmadığı kararı, suçtan zarar görenin kendisine tebliğinden itibaren on beş gün içerisinde bu kararı veren cumhuriyet savcısının yargı çevresinde görev yaptığı ağır ceza mahkemesinin bulunduğu yerdeki sulh ceza hâkimliğine itiraz yoluyla başvurusu üzerine denetlenmektedir.

Genel olarak, muhakeme engellerinin temelinde yargılamayı etkileyebilecek çeşitli hukuki ve faktörler yatmaktadır. Bu engeller, yargı sürecini doğrudan etkileyerek adaletin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır.

Şüpheye ulaşılamaması, kovuşturma olanağının bulunmaması, şikayet yokluğu gibi durumlar, ceza yargılamasının seyrini değiştiren temel faktörlerdendir. Bu tür durumlar, hem mağdurun hem de şüphelinin haklarını koruma altına almayı amaçlar. Özellikle, şüphelinin ölümü veya dava açma süresinin dolması gibi durumlar, yargılamayı doğrudan etkileyen ve çoğu zaman sonlandıran unsurlardır.

Dava zamanaşımı süresinin dolması ve genel af çıkarılması gibi hukuki müdahaleler, yargı sürecinin sonuçlanmasında belirleyici etkenlerdir. Bu durumlar, yargılamayı sonlandıran veya durduran unsurlar olarak öne çıkar.

Suçun oluşmadığı kanaatinin oluşması, önödemenin gerçekleşmesi ve uzlaşmanın sağlanması gibi durumlar, ceza yargısında muhakeme sürecini etkileyen diğer önemli faktörlerdir. Bu durumlar, hem adil yargılanma hakkını korur hem de ceza adalet sistemini hızlandırıcı etkiye sahiptir.

Aynı dava veya kesin hüküm bulunması ve kamu davasının açılmasının ertelenmesinde erteleme süresinin dolması gibi durumlar da yargılamayı etkileyen ve bazen sonlandıran diğer önemli unsurlardır.

Sonuç olarak, ceza yargısında karşılaşılan muhakeme engelleri, adaletin sağlanması ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde değerlendirilmelidir. Her bir engel, kendi içerisinde farklı hukuki ve faktörel unsurları barındırır ve bu da ceza yargılamasının karmaşık yapısını gözler önüne serer. Bu çalışma, bu engellerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır ve bu alanda yapılan araştırmaların devamı için temel oluşturacağı düşünülmektedir.

Kovuşturmaya yer olmadığı kararından sonra aynı fiil nedeniyle kamu davasının açılmasının şartları da 680 sayılı KHK ile değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik ile gerek itiraz üzerine kesinleşmiş gerekse de itiraz edilmeksizin kesinleşen kararlardan sonra aynı fiil ile ilgili iddianame düzenlenebilmesi için yeni delil ortaya çıkması ve bu konuda sulh ceza hakimliğinden karar alınması gerekmektedir (CMK madde 172/2 - 173/6). Bu yeni düzenleme,

hakkında soruşturma yapılarak kovuşturmaya yer olmadığı karar verilen kişilerin, ciddi bir hukuki dayanağı olmayan çeşitli gerekçelerle defalarca aynı olay nedeniyle soruşturma yapılma tehdidi altında tutulmasını önleyeceği için yerindedir.

Kovuşturma olanağının bulunmadığı gerekçesi ile KYOK verildikten sonra aynı eylem nedeniyle yeniden soruşturma yapılarak kamu davası açılması için sulh ceza hakimliğinden karar alınması gerekip gerekmediği kanunda düzenlenmemiştir. Madde 172/2'nin lafzi anlamından hareket edilirse sulh ceza hakimi kararı sadece yeterli şüphe oluşturacak delil elde edilemediği gerekçesi ile verilen kovuşturmaya yer olmadığı kararının kaldırılması için gereklidir. Kanaatimizce kovuşturma olanağının bulunmadığı gerekçesi ile verilen kovuşturmaya yer olmadığına dair karardan sonra iddianame hazırlanabilmesi için yeni delile ve sulh ceza hakiminin kararına gerek olmayıp Cumhuriyet savcısı yeniden soruşturma başlatıp iddianame düzenleyebilir.

CMK madde 172'ye 2013 yılında eklenen 3. fıkra uyarınca kovuşturmaya yer olmadığı kararının etkin soruşturma yapılmadan verildiğinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kesinleşmiş kararıyla tespit edilmesi halinde, ilgililerin başvurusu üzerine Cumhuriyet savcısı tarafından soruşturma açılması zorunluğu da kovuşturmaya yer olmadığı kararlarının etkin bir şekilde denetlenmesi açısından yerinde bir düzenlemedir.

Kaynakça

1136 sayılı Avukatlık Kanunu

25/08/2017 tarih ve 30165 sayılı Resmi Gazete

2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu

2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu

298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun

4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun

5187 sayılı Basın Kanunu

5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu

Akbulut, B. (2020). *Türk ceza hukuku temel bilgiler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Albayrak, M. (2008). Şikayete tabi suçların özellikleri ve bu suçlara bağlanan hukuki sonuçlar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 21(77).

- Artuç, M. (2019). *Pratik ceza muhakemesi kanunu* (3. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Artuk, M. E., Gökçen, A., & Yenidünya, C. (2014). *Ceza hukuku genel hükümler* (8. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Aslan, B. (2007). *Ceza hukukunda yaş küçüklüğünün etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ayhan, H. T. (2010). *Ceza muhakemesi kanunu 171/1. maddesi kapsamında cumhuriyet savcısının kamu davası açmada takdir yetkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bardak, C. (1999). *Ceza davalarında soruşturma, duruşma ve kanunyonları*. Ankara: Yetkin Yayıncılık.
- Baykal, G. M. (2010). *5271 sayılı ceza muhakemesi kanunu'nda kamu davasının açılması, iddianamenin unsurları ve iadesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bıçak, V. (2013). *Suç muhakemesi hukuku* (Cilt 3). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Birtek, M. (2013). Ceza muhakemesi hukukunda kovuşturma ve itiraz. *Ceza Hukuku Dergisi*, 8(3), 970-980.
- Can, S. (2016). *Ceza hukukunda şikayet* (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Canoğlu, V. C. (2017). Cumhuriyet savcısının soruşturma yapılmasına yer olmadığı kararı. *İzmir Barosu Dergisi*, 3, Eylül.
- Centel, N. (2001). Cezanın amacı ve belirlenmesi. *Prof. Dr. Turhan Tufan Yüce'ye Armağan*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Centel, N., & Zafer, H. (2020). *Ceza muhakemesi hukuku* (19. baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Centel, N., Çakmut, Ö., & Zafer, H. (2008). *Türk ceza hukukuna giriş* (5. baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Cihan, E. (2011). Ceza muhakemesi hukukunun görevleri. *Journal of Istanbul University Law Faculty*.
- Çiftçiöğlü, C. T. (2017). *Açıklamalı uygulama örnekleriyle savcılık kurumunun hukuki statüsü bağlamında cumhuriyet savcısının kovuşturmaya yer olmadığına dair kararı ve denetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Demirbaş, T. (2022). *Ceza hukuku genel hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Demirtaş, E. (2008). *Ceza muhakemesi hukukunda muhakeme şartı olarak şikayet* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ercan, İ. (2009). *Ceza muhakemesi hukuku* (2. bası). İstanbul: İkinci Sayfa Dizisi.
- Gedik, D. (2019). Ceza muhakemesinde hakim delilleri değerlendirme serbestliği (CMK m. 217). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* (Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan), 21, 915.
- Gökcan, H. T. (2012). Cumhuriyet savcısının delilleri değerlendirme yetkisi ve Yargıtay uygulaması. *Ankara Barosu Dergisi*.
- Güliz Baykal, G. (2010). *Ceza hukukunda kovuşturma ve savunma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hakeri, H. (2017). *Ceza hukuku genel hükümler* (10. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- <https://alternatifcozumler.adelet.gov.tr>, Erişim Tarihi: 16.09.2024.
- <https://uyap.gov.tr>, Erişim Tarihi: 13.09.2024.
- Karakehya, H. (2007). Ceza muhakemesinin amacı. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 65(2).
- Karakehya, H. (2016). Dolaylı maddi gerçek: Ceza muhakemesinde yargılama makamının maddi gerçeğe deliller aracılığıyla ulaşma zorunluluğu üzerine. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*.
- Kaşka, H. (2021). Mağdurun ceza muhakemesindeki konumu açısından Türk ceza hukuku ile İslam ceza hukukunun karşılaştırılması. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*.
- Kaşka, H., & Şenyiğit, Z. B. (2013). Türk ceza muhakemesi mevzuatındaki bazı hükümlerin çelişme ilkesi açısından değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2).
- Koca, M., & Üzülmüş, İ. (2008). *Türk ceza hukuku genel hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özbek, V. Ö., Doğan, K., & Bacaksız, P. (2022). *Ceza muhakemesi hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özdemir, E., & Sarsıkoğlu, Ş. (2018). Türk ceza muhakemesi hukukunda kanun yolu kavramı ve türleri. *Kamu Hukukunun Güncel Meseleleri Sempozyumu - I (Türk Ceza Muhakemesi Hukukunda Kanun Yolları)*, Kayseri.

- Özen, M. (2007). 5271 sayılı ceza muhakemesi kanunu üzerine düşünceler. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 68.
- Özen, M. (2009). Cumhuriyet savcısının takdir yetkisi. *EÜHFD*, XIII (3-4).
- Özgenç, İ. (2022). *Türk ceza hukuku mevzuatı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, B., & Erdem, M. R. (2021). *Uygulamalı ceza hukuku ve güvenlik tedbirleri hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, B., Tezcan, D., Erdem, M. R., Gezer, Ö. S., Saygılar, Y. E. A., Erden, E. T., Özaydın, Ö., Villemin, D. A., & Tok, M. C. (2022). *Ana hatlarıyla ceza muhakemesi hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, N. K. (2021). *Anayasa hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özyurt, K. (2022). *Soruşturmanın gizliliği ve lekelenmeme hakkı* (Yüksek Lisans Tezi). KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pazarcı, H. (2012). *Uluslararası hukuk* (11. baskı). Ankara.
- Pehlivan, A. (2019). İstinaf kanun yolu ve uygulamasının değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan)*, 21, özel sayı.
- Soyaslan, D. (2006). *Ceza muhakemesi hukuku* (2. baskı). Ankara: Yetkin Basımevi.
- Soyaslan, D. (2016). *Ceza hukuku genel hükümler* (7. baskı). Ankara: Yetkin Basımevi.
- Şahin, C., & Göktürk, N. (2021). *Ceza muhakemesi hukuku – II* (12. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şenses, E. (2012). Ceza muhakemesinde hüküm kavramı ve hükmün unsurları. *Terazi Hukuk Dergisi*, 7(65).
- Şenyüz, D. (2012). *Vergi ceza hukuku: (Vergi kabahatleri ve suçları)* (6. baskı). Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Şık, H. (2018). *Türk adli yargı sisteminde savcılık kurumu*. Ankara.
- Talas, S. (2012). Ceza muhakemesi hukukunda başsavcılığın itirazı. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 70(1), Mayıs.
- Taşdemir, K., & Özkepir, R. (2010). *Ceza muhakemesi kanunu şerhi* (4. baskı, cilt 1). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tezcan, D., Erdem, M. R., & Önok, R. M. (2013). *Teorik ve pratik ceza özel hukuku* (9. baskı). Ankara: Seçkin
- Toroslu, N. (2019). *Ceza muhakemesi hukuku*. Ankara: Savaş Yayınları.

- Tulay, M. E. (2016). Kanunilik ilkesi ışığında ceza hukuku kurallarının zaman bakımından uygulanması ve delil elde etme yöntemlerinde zaman bakımından uygulanma sorunu. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(3).
- Turhan, F. (2018). Ceza muhakemesinde sürelerin kusur olmaksızın geçirilmesinde eski hale getirme. In *Dr. Dr. h.c. Silvia Tellenbach'a Armağan*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Tülay, S. (2016). Ceza muhakemesi hukukunda ispat ve deliller. *Ceza Hukuku Dergisi*, 11(3), 2721-2722.
- Uğur, A. B. (2014). *Kamu davasının hazırlanması ve iddianame* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uğur, H. (2007). Ceza muhakemesinde kovuşturma mecburiyeti ilkesinden maslahata uygunluk ilkesine. *TBB Dergisi*, 73.
- Uğurlubay, G., & Aygörmmez, A. (2014). Güncel tartışmalar ve gelişmeler ışığında Türk ceza muhakemesi hukukunda itiraz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.
- Ulaş, H. A. (2021). Yargı kararlarının gerekçeli olması üzerine bir değerlendirme. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2).
- Urhan Öztürk, C. (2020). *Ceza muhakemesi hukukunda yargılamanın yenilenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uslu, F., Kutkan, O., & Akgül, M. (2017). Ceza muhakemesinde kanun yolları denetimi ve kimi anayasaya aykırılık sorunları. *Legal Hukuk Dergisi*, 15(180).
- Ünver, Y. (2006). Ceza muhakemesinde ispat, CMK ve uygulamamız. *Ceza Hukuku Dergisi (CHD)*, 2, Aralık.
- Ünver, Y., & Hakeri, H. (2019). *Ceza muhakemesi hukuku* (3 cilt). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yaşar, E. (2020). Türk ceza muhakemesi hukukunda seri muhakeme usulü. *Adalet Dergisi*.
- Yener, K. (2006). Ceza muhakemesi hukukunda daimi arama ve zamanaşımı. *Ceza Hukuku Dergisi*, 10(2), 121-130.
- Yenisey, F. (1986). *Hazırlık soruşturması ve polis*. İstanbul.
- Yenisey, F., & Nuhoğlu, A. (2022). *Ceza muhakemesi hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Yılmaz, D. (2009). *Kamu davasının açılmasının ertelenmesi* (Doktora Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Z., & Apiş, Ö. (2020). Seri muhakeme ve basit yargılama düzenlemelerinin değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 62-106.

Atf için:

Kan, C.H. (2024). Ceza yargısında muhakeme engelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 575-622. doi: 10.54558/jiss.1516395

Etik Beyanı:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. İlgili çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Tanbûri Ömer Altuğ'un Şarkı Formunda Bestelediği Eserlerinin Biçim Yönünden Tahlili

Ayşe Emsal Aksın Çevik*^{ID}

Öz

Amaç: Klasik Türk Müziği'nde bestekârlarının eserlerine dair çalışmalarda makam analizleri, usul-vezin ilişkisini inceleyen analizler ve biçim analizleri yürütülmektedir. Bu çalışmalar her bestekârın eserini oluşturma biçimini ortaya koymaktadır. Bu araştırma 20. Yüzyılın tanınmış tanbûri ve bestekârlarından Ömer Altuğ'un şarkı formunda bestelediği eserlerini biçim yönünden incelemeyi ve bestekârın şarkı formunu nasıl kullandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yöntem: Çalışmada betimsel bir yaklaşım izlenerek doküman tarama modeli kullanılmıştır. Bestekârın devlet korosu nota arşivinde yer alan dokuz adet sözlü eseri tespit edilmiştir. Bu eserler üzerinden yapılan biçim analizinde, güfte-ezgi birlikteliğinin ortaya çıkması amacıyla Türkel Oter (2018) yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular: Bu bölümde bestekârın şarkılarının güftelerinin vezinleri tespit edilmiştir. Güftelerde vezin hataları var ise bununla ilgili incelemeler yapılmıştır. Tanbûri Ömer Altuğ'un bestelemiş olduğu şarkıların biçimi nasıldır? sorusu üzerinden yola çıkılan bu çalışmada, bestekârın eserlerindeki güfteleri, ezgi ile birlikte nasıl kullanıldığına dair sonuçlara ulaşılmıştır.

Sonuç: Araştırma sonuçlarına göre bestekârın sözlü eserlerini altı farklı biçimde bestelediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte bestekârın eserlerinin güftelerini, şarkı formunda yaygın bir şekilde kullanılan dörtlü biçimde bestelediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Özgünlük: Tanbûri Ömer Altuğ ile ilgili yapılan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bestekârın eserlerinin herhangi bir yöntem ile analiz edilmediği tespit edilmiştir. Bu çalışmada, söz konusu bestekârın şarkıları güfte-ezgi etkileşimi içerisinde analiz edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tanbûri Ömer Altuğ, şarkı formu, Klasik Türk Müziği

* Dr. Öğr. Üyesi., Selçuk Üniversitesi, Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı, Geleneksel Türk Müziği Bölümü, emsal.cevik@selcuk.edu.tr

Analysis of Tanbûri Ömer Altuğ's Works Composed in the Form Sharki in terms of Form

Ayşe Emsal Aksın Çevik*^{ID}

Abstract

Objective: Studies on the works of composers in Classical Turkish Music include maqam analyses, analyses on the relationship between usûl and pattern, and form analyses. These studies reveal the way each composer created his/her work. This study aims to analyze the works of Ömer Altuğ, one of the well-known tanbûri and composers of the 20th century, composed in the form sharki and to reveal how the composer used the form sharki.

Method: In the study, a descriptive approach was followed and document survey model was used. Nine oral works of the composer in the state choir sheet music archive were identified. In the formal analysis of these works, Oter (2018) method was used to reveal the unity of lyrics and melody.

Findings: In this section, the type of arûz rhythm of the lyrics of the composer's songs were determined. If there are rhythm errors in the lyrics, interpretations are made about them. In this research, which was based on the question "What is the structure of Tanbûri Ömer Altuğ's works in the form sharki?", results were reached about how the lyrics in the composer's works were used together with the melody.

Conclusion: According to the results of the research, it was determined that the composer used a total of six different the form sharki in his works. In addition, it is concluded that the composer composed the lyrics of his works in quartet form, which is widely used in the form sharki.

Originality: Studies on Tanbûri Ömer Altuğ are quite limited. It has been determined that the composer's works have not been analyzed with any method. In this study, the songs of this composer were analyzed within the interaction of lyrics and melody.

Keywords: Tanbûri Ömer Altuğ, form sharki, Classical Turkish Music

* Assist. Prof., Selçuk University, Dilek Sabancı State Conservatory, Traditional Turkish Music Department, emsal.cevik@selcuk.edu.tr

Giriş

Klasik Türk Müziğinin inşası temelde sözlü kültür geleneğiyle gelişmiştir. Burada esas alınan kriter 15.yy'da yaşamış olan Abdülkâdir Merağî'nin elimize ulaşabilen eserleridir. Daha sonraki dönemlerde ise sadece saz ile icrâ edilebilecek tür ve alt dalları oluşmuştur. Bunun yanı sıra hem saz müziğinin hem de söz müziğinin bir arada yer aldığı diğer formlar oluşmuştur. Yukarıda ifade edilen formların gelişmesinde ve alt dalların oluşmasında bestekârların meşk sistemi içerisinde yetişmelerinin müzik temelindeki rolü bilinmektedir. Yüzyıllar sonra bile geleneğin yansımalarının ve değişimin izlerinin görülmesinde, bestekârların besteleme tekniklerinin etkisi kuşkusuzdur. Belli bir dönem içerisinde yaşayan bestekâr benzer kompozisyonlar üreterek dönemin müzik anlayışını sergilemektedir. Diğer bir durumda ise bazı bestekârların müzik anlayışının diğer bestekârlara göre farklılık arz etmesidir. Bu doğrultuda bestekârların benzer ya da farklı müzik anlayışının, Türk Müziği eserlerindeki form anlayışının değişmesine ve form çeşitliliğine sebep olduğu düşünülmektedir. Form çeşitliliğine genelde bestekârların besteleme biçimlerinin etkisinin büyük olduğu varsayılsa da sosyal hayat ve çevresel faktörler de söz konusu değişimin nedenlerinden birisi olarak sayılabilir. Söz gelimi III. Selim'in devlet politikası üzerine yapmış olduğu değişimler Türk müziğine de yansımıştır. Türk müziği özelinde değişimin bariz biçimde gerçekleştiği söz konusu dönemde, hem bestekârların besteleme teknikleri hem de müzik anlayışları değişmiştir (Aksın Çevik, 2021, s. 197-202).

20.yy özelinde değerlendirmek gerekirse; klasik fasıllarda yer alan formlardan ziyade şarkı ve diğer formların bestekârlarca tercih edildiği bilinmektedir. Araştırmaya konu olan Ömer Altuğ'da şarkı formunda eserler üretmiştir. Bu araştırma, Tanbûri Ömer Altuğ'un şarkılarını hangi biçimlerde kullandığını ortaya koymak bakımından önemlidir.

Örneklem olarak seçilen Tanbûri Ömer Altuğ'un bestelediği şarkı formundaki eserleri konu alan araştırma, bestekârın eserlerinin biçim yönünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda bestekârın eserleri Türkel Oter (2018) yöntemi ile ele alınmıştır. Çalışma, bestekârın besteleme biçiminin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Bu amaçla Tanbûri Ömer Altuğ'un şarkı formunda bestelediği eserlerinin biçimi nasıldır? Sorusuna yanıt aranmıştır.

Verilerin analizi konusunda öncelikle bestekârın Devlet Korosu (2024) nota arşivinde yer alan eserler seçilmiştir. Bestekârın söz konusu arşivde 13 adet eseri tespit edilmiştir. Bunlardan 4'ü saz semâisi ve 9 tanesi şarkı formundadır. Öncelikle arşivde yer alan şarkı formundaki eserlerin güftelerinin vezinleri tespit edilmiş, güftelerde yazım yanlışlığı ya da vezin hataları olması durumunda gerekli inceleme ve değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonra eserlerin biçim yönünden analizleri yapılmış, sonuç kısmında ise bestelenen söz konusu

eserlerin biçimlerine ilişkin tespitler sunulmuştur. Şarkı formunda bestelenen eserlerin analiz edilmesinde ise Türkel Oter (2018) yöntemi kullanılmıştır.

“Bu analiz yönteminde ana yönlendirici güftedir. Analizinde, bütün kaynaklarda kabul gören ve ezgileri ifade eden harf sistemi kullanılarak, büyük müzikî cümleleri büyük harflerle (A, B, C, D,,gibi), cümlecik olarak ifade ettiğimiz asma karar yerleri küçük harflerle gösterilmektedir (a,b,c,d,...). Bu konudaki tek istisna “T” harfidir. “T” harfi, bu yöntem içerisinde daima terennümler için kullanılacak ve bir ezgiyi ifade etmek maksadıyla asla tekrar yer almayacaktır. Bu yeni form analizi yönteminde en önemli yenilik, güfteleri ifade etmek maksadıyla sayıların kullanılmasıdır. Bu uygulama üç şekilde yer alacaktır. Bunlardan ilki, güftenin mısralarını göstermek amacıyla, harflerin hemen sol tarafına yazılacak olan sıralı sayılardır. Örneğin birinci mısrayı ifade etmek için “1.” ve mısranın ezgisini belirtmek için de “A” harfi kullanılarak “1.A” şeklinde bir tanımlama tercih edilecektir. Sayıların ikinci kullanım şekli; terennümlerdeki söz değişikliğine yönelik düşünülmüştür. “T” harfinin sağ tarafında sayılar yer alacak ve bu şekilde sözel değişikliklere dikkat çekilebilecektir. Bu sebeple “T” harfinin boşluk vermeksizin hemen sağına sözel olarak kaçınıcı terennüm olduğu gösteren bir sayı (T1., T3. gibi) ve bu terennüm, analizde sırada hangi ezgiyi karşılıyorsa onun ifadesi için yine sayının yanında onun gösterildiği harfle (T1.D, T2.F gibi) yer alacaktır. Formların en genel şekillerini tespit etmeyi amaçlayan bu yöntemde, öncelikle büyük cümlelerin kullanımı önem arz etmektedir. Bu sebeple sözlü eserlerde her mısra bir cümle olacak şekilde bir analiz yoluna gidilecek, bu cümleler içerisinde yine söze bağlı olarak cümlecikler yer alıyorsa, onlar büyük cümlelerin bir parçası olarak 1.A (1.A.a+1.A.b) + 2.B (2.B.a+2.B.b+2.B.c) + T.1.C (T.1.C.a+T.1.C.2.b) şeklinde parantez içerisinde gösterilecektir. Parantez içerisindeki gösterimler, kendinden önce ifade edilen kısmın açılımı niteliğinde düşünülmüştür. Bu kullanım, formun hem en genel şemasını hem de detaylarını rahatlıkla göstermeyi amaçlamaktadır. Sadece bağlantı terennümleri ve ezgileri itibariyle küçük değişiklik arz eden kullanımlar, üssü (‘) işareti kullanmak suretiyle belirtilecek ve çok benzer olduğu kendinden önceki ezgiden farklı bir harfle gösterilmeyecektir” (Türkel Oter, 2018, s. 294-295).

Bu yönetime göre eserlerde terennüm bulunmadığından “T” harfi kullanılmamıştır. Başlangıç noktası aranağme olan eserlerdeki “aranağme bölümü” ilk ezgi olduğundan “A” harfi ile gösterilmiştir. Bu eserlerde ezgi sırasına göre B, C, D, E şeklinde alfabetik bir sıra oluşturulmuştur. Öncelikle klasik eserler için oluşturulmuş bu yöntem, birçok çalışmada kullanılmıştır. Cinpir (2019), Şenduran (2019), Benli (2020), Altuntaş Koca (2020), Aksın Çevik (2021b) ve Latifoğlu (2023), bahsi geçen yöntemin kullanıldığı çalışmalardan birkaç tanesidir.

Türk Müziğinde Şarkı Formu

Elimize ulaşılabilen mevcut eserler dikkate alındığında söz konusu şarkı örneklerinin en eski transkripsiyonlarının 17.yy'a dayandığı bilinmektedir. 18.yy'da Tanbûri Mustafa Çavuş ve III. Selim gibi bestekârların klasik formlar dışındaki biçimlerden olan şarkı formunda eserler bestelemeleri daha sonraki yüzyılda şarkı formunun daha fazla kullanılmasının zemini hazırlamıştır. Batılılaşma hareketleri ve III. Selim ekolünün de etkisiyle sanat ve edebiyat alanında radikal gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler klasik fasıl icrâcılığının şarkı faslı icrâcılığına dönüşümünü hızlandırmıştır (Akgün ve Giray, 2023, s. 158-160). Nota arşivlerine dayanarak; 19.yy başlarında Dede Efendi, Numan Ağa, Şakir Ağa, Tanbûri Zeki Mehmed Ağa gibi birçok bestekârın klasik formlu eserlerin yanı sıra şarkı formunda eserler de bestelediği bilinmektedir. Şarkı formunun popüler kültürün de etkisiyle birlikte günümüzde en çok kullanılan türlerden birisi olduğu söylenilebilir.

Edebi bir tür olarak yazılan şarkı türü genelde dörtlüklerden oluşmaktadır. Genelde kafiye düzeni “aaaa-bbba-ccca...” şeklindedir. Bir diğer kafiye düzeninde ise “aaxa-bbba-ccca...” şeklindedir. Bestelenmek için yazıldıklarından dolayı bent sayıları azdır. Kaside ve gazel türüne nazaran daha sade bir dille yazılan şarkılarda işlenen konular aşk, sevgi vb. unsurlardır Dilçin (2019, s. 214).

Özkan (2003)'e göre şarkı formunda yer alan eserlerin güfteleri 4' mısra, 5, 6 ve 8 mısra olarak yazılabilmektedir. Söz konusu form, küçük usullerle bestelenebildiği gibi nadiren de büyük usullerle bestelenmiştir. Yapısı itibarıyla klasik formlardan olan beste, yürük semâi vb. biçimlerden farklılık göstermektedir. Bestekârlar tarafından pek çok biçimde kullanılmışsa da en çok tercih edilen şekli aşağıdaki gibidir:

- 1.mısra (Zemin)
- 2.mısra (Nakarât)
- 3.mısra (Meyân)
- 4.mısra (Nakarât)

Buna göre eserin zemin kısmında bestelenen eserin makamının güçlü perdesi ve civarındaki seyir özellikleri gösterilir. Nakarât kısmında makamın güçlü perdesi üzerinden seyre devam edilerek karar perdesine tam karar yapılır. Meyan ise eserin kendi makamının dışında farklı makam geçkilerinin de gösterilebildiği kısımdır. Son olarak tekrar nakarât kısmı ile eserin mevcut makamı ile karar edilir (Özkan, 2003, s. 87, 88). Şarkılarda aranağme güfteden önce yer alabildiği gibi ikinci mısra, dördüncü mısra ya da farklı mısralar arasında da aranağme bulunabilir. Bu kullanım farklılıkları genelde bestekârların tasarrufu gereğidir.

Ezgi (1935) ise şarkı formunda bestelenen eserlerin en yaygın kullanılan biçiminin dörder mısra halinde yazılan şekline dikkati çekmektedir. 10 mısraya kadar çıkabilen güftelerin bir kısmında ise “terennüm lâzimesi” olarak adlandırdığı kısımlar bulunmaktadır. Bu eserlerde uzun ezgilerle yer alan “of” hecesi bulunabildiği gibi, mısra sonlarında güfteye eklenen sözcükler de olabilmektedir (Ezgi, 1935, s. 221-285).

Bugüne değin yapılan akademik çalışmalarda şarkı formu farklı yönleriyle ele alınmıştır. Bunlardan ilki, bestekârların şarkılarının makamsal yönden incelenmesiyle ilgilidir. Şarkı formundaki eserleri makamsal yönden analiz eden çalışmalar arasında Altay (2010), Demeli (2012), Gidiş (2012), Ersoy (2018), Özkalin (2018), Aktaş (2020), Tektaş (2020) ve Algan (2023)’nin ettikleri çalışmalar yer almaktadır. Diğer çalışmalarda ise Mutlu (2023) ve Öztuğ (2024), şarkı formundaki eserleri usul-vezin ilişkisi yönünden incelemişlerdir. Şarkı formunun biçimsel yönden incelenmesiyle ilgili olarak Altay (2010), Toker (2014) ve Özen (2019)’in araştırmaları bulunmaktadır.

Tanbûri Ömer Altuğ’un Hayatı ve Sanatı

Ömer Altuğ ile ilgili kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bu yüzden bu kısımda yer alan bilgilerde torunu Aslı Altuğ Peker ile kişisel görüşmeye yer verilmiş olup, diğer bilgiler tespit edilen iki kaynak üzerinden aktarılmıştır. Söz konusu iki kaynaktan bulunan bilgiler aktaranların yorumlarından oluşmaktadır. Altuğ (2001) çalışmasında, bestekârın kısaca hayatına değinmiş, Alaaddin Yavaşca, Mustafa Sağyaşar, Akın Özkan, Kutlu Payaslı ve Mehmet Turan Yarar ile yapmış olduğu kişisel görüşmeleri ve yorumları aktarmıştır. Çağdaş (2020) çalışmasında, bestekârın hayatı ve sanatı ile ilgili bilgiler anılar üzerinden aktarmıştır. İlâveten bestekârın radyodaki anıları, çevresindeki müzisyenlerle olan ilişkisine ait detaylar söz konusu çalışmada bulunmaktadır.

Tanbûri Ömer Altuğ 1908 yılında Sivas’ta doğdu. Lise eğitiminin hemen ardından Sivas Halk Eğitim Merkezi’nde eğitime başladı. Önceleri ud ve keman sazını çalmaya başlayan bestekâr, Sivas’ta bulunan icrâ heyetleriyle birlikte birçok fasıla katıldı. Burada tanbûr icrâsıyla öne çıkan bestekâr, çevresindeki müzisyenlerin de teşvikiyle Ankara Radyosu’nun sınavına girdi. Bununla birlikte Mesut Cemil Bey’in Ankara Radyosu’na yazmış olduğu referans mektubunun üzerine Altuğ, radyoya tanbûr sanatçısı olarak atandı (A. Altuğ Peker, kişisel görüşme, 4 Eylül 2024). Müzik faaliyetlerine burada devam eden bestekârın, yakın ilişkilerde bulunduğu müzisyenlere örnek olarak Hafız Sırrı Bey, Saatçi Hüsni Efendi, Yusuf Çavuş-zâde Celal ve Zaralı Halil isimleri verilebilir. Bestekâr 10 Mart 1965’te vefat etmiştir (Çağdaş, 2020, s. 14-15).

Bestekârın elimize ulaşabilen 14 eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden “Gönlümün Melâli” adıyla bilinen Nihavend Saz Semâisi’nin, TRT Radyoları, Musikî Cemiyetleri, üniversite koroları gibi pek çok topluluğun icrâ ettiği Nihavend fasıllarında yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir.

Eserleri

Bu kısımda Tanbûri Ömer Altuğ'un eserlerine yer verilmiştir. Tablo-1 ve 2 sırayla bestekârın Devlet korusu nota arşivinde bulunan sözlü ve saz eserlerini temel karakteristikleri ile sunmaktadır.

Tablo 1: Tanbûri Ömer Altuğ'un Sözlü Eserleri

Eser adı	Makamı	Formu	Usûlü
Gül yüzüm ismini nerede ansam (11'lik hece ölçüsü)	Hüzzam	Şarkı	Curcuna
Rüyâ gibi bir yazdı. Yarattın hevesinle (Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün)	Nihâvend	Şarkı	Türk Aksağı
Ruhumda bu akşam yine bir gizli elem var (Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün)	Nihâvend	Şarkı	Curcuna
Nedendir ruhumda bu hicrân (11'lik hece ölçüsü)	Uşşâk	Şarkı	Müsemmen
Neyden dökülen nağme olup kalbine aksam (Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün)	Hüzzâm	Şarkı	Türk Aksağı
Neden böyle yorgunsun (7'lik hece ölçüsü)	Hüseyni	Şarkı	Curcuna
Hicrâna bürünmüş gidiyor baht-ı siyâhım (Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün)	Kürdili Hicazkâr	Şarkı	Semâi
Söndü hep ümitleri ruhumda hicrân dinmiyor (Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)	Hicazkâr	Şarkı	Devr-i Hindi
Öğrenirsen sen de bir gün sevmek aldanmak nedir (Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün)	Nihâvend	Şarkı	Devr-i Hindi

Tablo-1'de görüleceği gibi bestekârın ilgili nota arşivinden dokuz adet sözlü eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden iki tanesi Hüzzam, üç tanesi Nihâvend makamında olup Uşşâk, Hüseyni, Kürdilihicazkâr ve Hicazkâr makamlarından birer adet eseri bulunmaktadır.

Tablo 2: Tanbûri Ömer Altuğ'un Saz Eserleri

Saz Eseri	Hicazkâr	Saz Semâisi
Saz Eseri	Nihâvend	Saz Semâisi
Saz Eseri	Sultâniyegâh	Saz Semâisi
Saz Eseri	Şehnâz	Saz Semâisi

Devlet Korusu nota arşivinde bestekârın dört adet saz eseri yer almakta olup bu eserler Hicazkâr, Nihâvend, Sultâniyegâh ve Şehnâz makamlarında bestelenmiş saz semaileridir.

Bulgular

Aşağıda yer alan tablolarda bestekârın eserlerinin güfteleri yer almaktadır. Her eserin güfte ve ezgi dağılımı Türkel Oter (2018) yöntemine göre tablolarda ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Bununla birlikte tabloların daha detaylı olarak görülebilmesi için formüller oluşturulmuş ve şarkı biçimi hakkında incelemeler sunulmuştur.

Tablo 3: “Gül Yüzlüm İsmi Nerede Ansam” Güfteli Şarkının Biçim Analizi

Mısra	a	b	c (tekrarlı)	Ezgi
1.	<i>Gül yüzlüm ismini</i>	<i>nerede ansam</i>	<i>nerede ansam</i>	A
2.	<i>Ruhumu hasretin</i>	<i>acısı dağlar</i>	<i>acısı dağlar</i>	B
3.	<i>Siyah gözlerinin</i>	<i>şirine yansam</i>	<i>şirine yansam</i>	C
4.	<i>Hıçkırın kalbimde</i>	<i>elemler çağlar</i>	<i>elemler çağlar</i>	B

$$1.A (1A^1a + 1.A^2b + 1.A^2c)$$

$$1.A (1A^1a + 1.A^2b + 1.A^2c')$$

$$2.B (2.B^1a + 2.B^2b + 2.B^2c)$$

$$2.B (2.B^1a + 2.B^2b + 2.B^2c')$$

$$3.C (3.C^1a + 3.C^2b + 3.C^2c)$$

$$3.C (3.C^1a + 3.C^2b + 3.C^2c')$$

$$4.B (4.B^1a + 4.B^2b + 4.C^2c')$$

$$4.B (4.B^1a + 4.B^2b + 4.C^2c')$$

Tablo-3'te hüzzam makâmındaki eserin güfte ve ezgi dağılımı görülmektedir. Altındaki formüle göre Hüzzam makâmında bestelenen eserin her mısrası iki defa tekrar etmektedir. Bununla birlikte her mısradaki yer alan kelime tekrarları bulunmaktadır. Tekrar eden bu kelimeler ikinci tekrarda saz payları olduğundan tablo üzerinde gösterilmemiş, formül üzerinde belirtilmiştir. İlâveten her mısradaki yer alan bu tekrarların farklı ezgilerle bestelendiği görülmektedir. İkinci ve dördüncü mısraların nakarat olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden söz konusu mısraların aynı ezgiyle bestelendiği görülmektedir.

Tablo 4: “Rüyâ Gibi Bir Yazdı. Yarattın Hevesinle” Güfteli Şarkının Biçim Analizi

Mısra		Ezgi
1.	<i>Rüya gibi bir yazdı. Yarattın hevesinle</i>	A
2.	<i>Her ânını, her rengini, her şî'rini hazdan</i>	B
3.	<i>Hâlâ doludur bahçeler en tatlı sesinde Şirine yansam</i>	C
4.	<i>Bir gün, bir uzak hâtra özlersen o yazdan</i>	B

$$1.A + 1.A'$$

$$2.B + 2.B'$$

$$3.C + 3.C'$$

$$4.B + 4.B'$$

Tablo-4'te görülen Nihâvend şarkının her mısrası farklı bir ezgi ile bestelenmiştir. Bunun yanı sıra her mısradaki saz payları olduğundan, tekrar eden kısımlardaki değişikliği vurgulamak için “üssü” işaretiyle gösterilmiştir. İkinci ve dördüncü mısralarda da nakarat olduğu görülmektedir.

Tablo 5: “Ruhumda Bu Akşam Yine Bir Gizli Elem Var” Güfteli Şarkının Biçim Analizi

Mısra	a	b	c (tekrarlı)	Ezgi
1.	<i>Ruhumda bu akşam yine</i>	<i>bir gizli elem var</i>	<i>bir gizli elem var</i>	A
2.	<i>Sevdim seni düştüm bu melale</i>	<i>beni kurtar</i>	<i>beni kurtar</i>	B
3.	<i>Gönlümdeki hasret acısı</i>	<i>gün-be-gün artar</i>	<i>gün-be-gün artar</i>	C
2.	<i>Sevdim seni düştüm bu melale</i>	<i>beni kurtar</i>	<i>beni kurtar</i>	B

$$1.A (1.A^1a + 1.A^2b + 1.A^2c)$$

$$1.A (1.A^1a + 1.A^2b + 1.A^2c')$$

$$2.B (2.B^1a + 2.B^2b + 2.Bc)$$

$$2.B (2.B^1a + 2.B^2b + 2.B^2c')$$

$$3.C (3.C^1a + 3C^2b + 3.C^2c)$$

$$3.C (3.C^1a + 3C^2b + 3.C^2c')$$

$$2.B (2.B^1a + 2.B^2b + 2.C^2c')$$

$$2.B (2.B^1a + 2.B^2b + 2.C^2c')$$

“Ruhumda bu akşam yine bir gizli elem var” güfteli Nihâvend makâmında bestelenen şarkının yukarıda formüle göre her mısrası iki defa tekrar etmektedir. Bununla birlikte her mısradaki yer alan kelime tekrarları bulunmaktadır. Tekrar eden bu kelimeler ikinci tekrarda saz payları olduğundan tablo üzerinde gösterilmemiş, “üssü” şeklinde belirtilmiştir. İlâveten her mısradaki yer alan bu tekrarların farklı ezgilerle bestelendiği görülmektedir. İkinci ve dördüncü mısraların nakarat olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden söz konusu mısraların aynı ezgiyle bestelendiği görülmektedir.

Tablo 6: “Nedendir Ruhumda Bu Hicrân” Güfteli Şarkının Biçim Analizi

Mısra	a	b	c (tekrarlı)	Ezgi
1.	<i>Nedendir ruhumda bu</i>	<i>bu hicrân neden</i>	<i>bu hicrân neden</i>	A
2.	<i>Nedir bu gönlümü perişân eden neden</i>			B
2.	<i>Nedir bu gönlümü perişân eden neden</i>			C
3.	<i>Nemli gözlerim</i>	<i>silmeden giden</i>	<i>silmeden giden</i>	D
2.	<i>Nedir bu gönlümü perişân eden neden</i>			B
2.	<i>Nedir bu gönlümü perişân eden neden</i>			C

$$1.A (1.A^1a + 1.A^2b + 1.A^2c)$$

$$1.A (1.A^1a + 1.Ab + 1.A^2c')$$

$$2.B + 2.C$$

$$3.D (3.D^1a + 3D^2b + 3.D^2c)$$

$$3.D (3.D^1a + 3D^2b + 3.D^2c')$$

$$2.B + 2.C$$

Tablo-6 ve altındaki formülde görüleceği gibi Uşşâk makamında bestelenen eserin diğer eserlerden belirgin farkı, nakarat kısmının iki farklı ezgi ile birlikte kullanılmasıdır. Diğer mısralarda ise kelime tekrarları farklı ezgilerle bestelenmiş olup küçük harflerle gösterilmiştir. Bununla birlikte her mısranın iki defa tekrar ettiği tespit edilmiştir. Eserin biçim özelliklerinin yanı sıra güftenin 11'lik hece ölçüsü ile yazıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre üçüncü mısra da bir hecenin eksik olduğu göze çarpmaktadır. Bu mısra da yer alan “gözleri” kelimesinin “gözlerimi” şeklinde yazıldığı takdirde hece veznine uygun düşeceği düşünülmektedir.

Tablo 7: “Neyden Dökülen Nağme Olup Kalbine Aksam” Güfteli Şarkının Biçim Analizi

Mısra		Ezgi
1.	<i>Neyden dökülen nağme olup kalbine aksam</i>	A
2.	<i>Tanbûr gibi her lahza güzel ruhunu yaksam</i>	B
3.	<i>Doymam o siyah gözlere baksam</i>	C
2.	<i>Tanbûr gibi her lahza güzel ruhunu yaksam</i>	B

$$1.A + 1.A'$$

$$2.B + 2.B'$$

$$3.C + 3.C'$$

$$2.B + 2.B'$$

Hüzzâm makamında bestelenen “Neyden dökülen nağme olup kalbine aksam” güfteli eserin her mısrası iki defa tekrar etmektedir. Bu tekrar eden kısımlarda saz payları “üssü” işaretiyle gösterilmiştir. İlaveten ikinci mısranın nakarat olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 8: “Neden Böyle Yorgunsun” Güfteli Şarkının Biçim Analizi

Mısra		Ezgi
	Aranağme	A
1.	<i>Neden böyle yorgunsun</i>	B
2.	<i>Kızılırmak al ırmak</i>	C
3.	<i>Gönlümden de durgunsun</i>	D
4.	<i>Saçları dal ırmak</i>	E
5.	<i>Sende ömrün bölümü</i>	F
6.	<i>Yoktur aşkın ölümü</i>	G
7.	<i>Gel al götür gönlümü</i>	H
8	<i>Ufuklara dal ırmak</i>	I

$$A + 1.B + 2.C + 3.D + 4.E + 3.D + 4.E$$

$$5.F + 6.G + 7.H + 8.I + 7.H + 8.I$$

Aranağme ile başlayan “Neden böyle yorgunsun” güfteli eserde her mısra farklı bir ezgi ile bestelenmiştir. Bunun yanı sıra üçüncü ve dördüncü mısralar ile yedinci ve sekizinci mısralar tekrar edilmiştir.

Tablo 9: “Hicrâna Bürünmüş Gidiyor Baht-ı Siyâhım” Güfteli Şarkının Biçim Analizi

Mısra		Ezgi
	Aranağme	A
1.	<i>Hicrâna bürünmüş gidiyor baht-ı siyâhım</i>	B
2.	<i>Tâkip ediyor bir gölge gibi hep onu âhım</i>	C
3.	<i>Bir aşkının uğrunda perişân-ı tebâhım</i>	D
2.	<i>Tâkip ediyor bir gölge gibi hep onu âhım</i>	B

$$A + A + 1.B + 1.B'$$

$$2.C + 2.C'$$

$$3.D + 3.D'$$

$$2.B + 2.B'$$

Aranağme ile başlayan “Hicrâna bürünmüş gidiyor baht-ı siyâhım” güfteli eserin her mısrasında tekrarlar bulunmaktadır. Bu tekrarlar mısra sonlarında bulunan saz paylarından dolayı “üssü” şeklinde gösterilmiştir. Eserin ikinci mısrası üçüncü mısradan sonra aynı ezgiyle yer almış ve nakarat bölümünü oluşturmuştur.

Tablo 10: “Söndü Hep Ümitleri Ruhumda Hicrân Dinmiyor” Güfteli Şarkının Biçim Analizi

Mısra		Ezgi
	Aranagme	A
1.	<i>Söndü hep ümitleri ruhumda hicrân dinmiyor</i>	B
2.	<i>Bir hayâle ağlarım ruhumda hüsrân dinmiyor</i>	C
3.	<i>Öyle bir mâzi ki yıllar geçse de bir an dinmiyor</i>	D
2.	<i>Bir hayâle ağlarım ruhumda hüsrân dinmiyor</i>	C

$$A + A + 1.B + 1.B'$$

$$2.C + 2.C'$$

$$3.D + 3.D'$$

$$2.C + 2.C'$$

Aranagme ile başlayan “Söndü hep ümitleri ruhumda hicrân dinmiyor” güfteli eserin her mısrasında tekrarlar görülmektedir. Bu tekrarlar mısra sonlarında yer alan saz paylarından kaynaklanmaktadır. Eserin iki mısrasının da nakarat bölümü olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 11: “Öğrenirsen Sen de Bir Gün Sevmek Aldanmak Nedir” Güfteli Şarkının Biçim Analizi

Mısra		Ezgi
	Aranagme	A
1.	Öğrenirsen sen de bir gün sevmek aldanmak nedir	B
2.	Güllerin en tatlı zevki, kalbi yırtan yeredir	C
2.	Güllerin en tatlı zevki, kalbi yırtan yeredir	D
3.	Bir yudum tatmak diler gönlüm, o kahrından getir	E
2.	Güllerin en tatlı zevki, kalbi yırtan yeredir	C
2.	Güllerin en tatlı zevki, kalbi yırtan yeredir	D

$$A + 1.B + 1.B'$$

$$2.C + 2.D$$

$$3.E + 3.E'$$

$$2.C + 2.D$$

Aranagme ile başlayan “Öğrenirsen sen de bir gün sevmek aldanmak nedir” güfteli Nihâvend makamındaki eserde nakarat kısmını oluşturan ikinci mısranın iki farklı ezgi ile kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğer mısralar iki defa aynı ezgi ile tekrar ettiği için ve saz paylarının farklılığından dolayı ”üssü” işaretiyle gösterilmiştir.

Sonuç

Araştırma sonuçlarına göre Tanbûri Ömer Altuğ'un dört eserinin giriş kısmının aranağme ile başladığı ve bu eserlerde üç farklı biçimin kullanıldığı tespit edilmiştir. Güfte ve ezgi ile başlayan eserlerinde ise, yine üç farklı biçim tespit edilmiştir. Toplamda altı farklı biçimin kullanıldığı ise diğer sonuçlardandır.

Bestekârın tüm eserlerinde her mısra tekrar eden ezgilerle kullanılmıştır. Bu mısralardaki tekrar kısımları aynı ezgi ile bestelenmiştir. Bestekârın iki eserinde yer alan nakarat kısmı ise iki farklı ezgiyle bestelenmiştir.

Bestekârın şarkılarının güftelerinin dört tanesinde “Mef’ûlü Mefâ’îlü Mefâ’îlü Mefâ’îlü Fe’ûlün” vezninin kullanıldığı, iki eserinde “Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün” vezninin kullanıldığı, iki eserinin güftesinin 11’lik hece ölçüsüne göre ve bir eserin güftesinin 7’lik hece ölçüsüne göre yazıldığı tespit edilmiştir. Güfteler ile ilgili diğer bir sonuç ise bestelenen güftelerin, şarkı formunda yaygın bir şekilde kullanılan dörtlüklerden oluşmasıdır.

Bu çalışmada bestekârın sözlü eserleri sadece biçim yönünden incelenmiştir. Bestekârın besteleme anlayışını daha iyi anlamak için hem sözlü hem de saz eserlerinin makam, usûl vb. diğer yönlerden incelenmesi yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Akgün, E. ve Giray, M. Z. (2023). *Musikide dönüşümün somut örneği şarkı formu*, İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 9(1), 156-162.
- Aksın Çevik, A. E. (2021a). III. Selim’in sanatçı kişiliği ve beste formundaki eserlerinin usul-aruz ilişkisi bakımından incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 197-209.
- Aksın Çevik, A. E. (2021b). *Beste formundaki eserlerin biçim, ezgi ve usûl açılarından incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Aktaş, N. (2020). *Tanbûri Nûmân Ağa’nın şarkı formundaki eserlerinin Arel-Ezgi-Uzdilek ses sistemindeki makamsal yapıya göre karşılaştırmalı analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Algan, G. (2023). *Dârü’l-Elhân külliyyatında bulunan Anadolu halk şarkılarının makam ve terkip özellikleri açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

- Altay, A. (2010), *XIX. yüzyıl Türk Klasik Müziği şarkı formunda kullanılan makam, güfte ve konular üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisan tezi). Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- Altuğ, A. (2001). *Tanbûri bestekâr Ömer Altuğ'un hayatı ve eserleri* (Yayımlanmamış lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Devlet Konservatuarı Türk Sanat Müziği Bölümü, Konya.
- Altuntaş Koca, Z. (2020). *Sahibini Sesi Firması'nın 1924 ve 1928 yılında katalogladığı taş plak listelerinde yer alan gazellerin biçim analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Benli, E. (2020), *Yürük semâi formunun biçim analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Cinpir, E. (2019). *Klâsik Türk Mûsikîsi'nde ağırsemâi formunun tahlili ve tasnifi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Çağdaş, H. (2020). Melale aşına bir bestekâr - Tamburi Ömer Altuğ, *Hayat Ağacı Sivas-Kültür Dergisi* (40), 13-21.
- Demeli, Ş. (2012). *Hacı Ârif Bey'in bestelemiş olduğu şarkı formunda ve hüzzam makamındaki eserlerin analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Devlet Korosu (28 Ağustos, 2024). Sanat müziği nota arşivi, <http://www.sanatumuziginotalari.com/>
- Dilçin, C. (2019). *Örneklerle şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoy, G. (2018). *Saadeddin Kaynak'a ait TRT repertuarında yer alan şarkı formundaki eserlerinin makamsal analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum.
- Ezgi, S. (1935). *Nazarî, amelî Türk musikîsi, Cilt:3*, İstanbul: Bankalar Basımevi.
- Gidiş, V. (2012). *Tanburi Mustafa Çavuş'un hayatı ve şarkı formundaki on eserinin makamsal açıdan analizi* (Sanatta Yeterlilik Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Latifoğlu, A. U. (2023). *Münir Nureddin Selçuk'un gazel icrâcılığı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi Müzik ve Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Mutlu, M. (2023). *Udî Nevres Bey ve Yorgo Bacanos'un şarkı formundaki eserlerinin usûl-arûz vezin ilişkisi yönünden incelenmesi*

- (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Antalya.
- Özen, E. (2019). *Türk makam müziğinde şarkı formu incelemesi ve analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özkalın, H. (2018). Sözlere Yunus Emre'ye ait olan ve şarkı formunda bestelenmiş eserlerin makam ve prozodi açısından incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum.
- Özkan, İ. H. (2003). *Türk müzikîsi nazariyatı ve usûlleri*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Öztuğ, H. K. (2024). *Cinuçen Tanrıkorur'un curcuna, düyek usûllerindeki şarkılarının usûl-arûz vezni ilişkisi yönünden incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şenduran, F. M. (2019). *Türk Müsikîsinde kâr formunun yapısı ve değişimi üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Tektaş, E. (2020). *Tanburî Numan Ağa'nın şarkı formundaki eserlerinin Arel-Ezgi-Uzdilek ses sistemindeki makamsal yapıya göre karşılaştırmalı analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Toker, D. (2014). *Arif Sami Toker'in nihavend makamında şarkı formundaki eserlerinin biçimsel analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türkel Oter, S. (2018) Klasik Türk Müsikîsi'nde sözlü eserlere yönelik olarak yeni bir form analiz yöntemi önerisi. *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergi*, 10(39), 292-309.

Atf için:

Aksın Çevik, A.E. (2024). Tanbûri Ömer Altuğ'un şarkı formunda bestelediği eserlerinin biçim yönünden tahlili. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 623-638. doi: 10.54558/jiss.1544463

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Dijital Küratörlük Aracı ve Bir İlham Kaynağı Olarak Pinterest*

Elif Hatice Bahçecioğlu**

 z

Amaç: Popüler sosyal medya ağlarının arasında çok da öne çıkmayan, buna rağmen bambaşka bir prensiple donatılan Pinterest'in bünyesinde taşıdığı nitelikler ışığında iletişim alanında üstlendiği role değinerek Pinterest kültürünü ortaya koymaktır.

Yöntem: Dünyanın nasıl anlamlandırıldığı hakkında bilgi toplama ve çeşitli kültürlerin nasıl uyum sağladığını anlama yaklaşımı doğrultusunda niteliksel bir araştırma olan metin analizi, bu çalışma için uygunluk göstermektedir. En yüzeyselden en derin düzleme kadar inilerek  z mlleme gerçekleştirilebildiği ve pek çok Şeyin metin olarak değerlendirilebildiği bir yöntem sunan metin analizi, araştırmanın görsel odaklı incelemelerinde işlevsel bir yol açmaktadır. Çalışmada veri toplama metodu olarak Pinterest'in arama motorunda yer alan 6 kategorinin her birindeki ilk üç görsel (pin) incelenerek toplamda 54 görsel ile Pinterest kültürü anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Bulgular: Pinterest, kullanıcıların zevk ve ilgi alanlarına göre görsel bir içerik akışı sunan; ancak bunu koleksiyoner bir tutku ve keşifsel bir deneyimle temellendiren bir yaklaşımla yapılandırılmıştır. İşte bu nokta, özellikle iletişim literatürü için yeni bir disipline işaret eden küratörlük kavramıyla eşleşmektedir. Bununla birlikte Pinterest'in k rat rl kle ilgili araçsal bir çalışma mekanizmasına sahip olması, kullanıcıların çeşitli içeriklerden, bu içeriklerin sunduğu keşifsel deneyimden fikirler edinmelerine ve bu fikirleri ilham kaynağı olarak kullanmalarına olanak tanınmaktadır.

Sonuc: Kendine özgü tarzı ve çalışma mekanizması olan Pinterest, bu y niyle diğer sosyal medya platformları arasında ayırıcı bir özelliğe sahip ve niş bir kütleye hitap eden bir mecradır.

 zg nl k: Dijital  ağın yarattığı yeni dünya düzeninde, sosyal medya platformlarının artan çeşitliliği ve buna mukabil yeni olguların hayatımıza girmesiyle birlikte pek çok araştırma yapılırsa da söz konusu Pinterest'in ekosistemi ve diğer platformlardan farklı olarak kullanıcılara sunduğu yenilik olduğunda, çok dar bir literatürle karşılaşılmaktadır. Bugün mevcut literatüre bakıldığında iletişim alanı dışında sadece 3 çalışma (tez) bulunmaktadır. Oysa uluslararası literatürde hem çok geniş bir çalışma alanı bulunmakla birlikte platforma ayrı bir önem atfedilmektedir. Bu yüzden bu çalışmanın ulusal iletişim literatürüne mütevazı bir katkı sunacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Pinterest, dijital küratörlük, ilham kaynağı, koleksiyoner.

* “ alışma, 26-27 Ekim 2023 tarihinde İstanbul Gelişim Üniversitesi VI. Uluslararası Yeni Medya Konferansı'nda sunulan “Bir İlham Kaynağı Olarak Dijital Kapitalizmin Ara Yüzü Pinterest” başlıklı  zet bildiri temel alınarak güncellenmiş ve geliştirilmiştir.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, elifbahcecioglu@gmail.com

Pinterest As a Digital Curatory Tool and a Source of Inspiration

Elif Hatice Bahçecioğlu*

Abstract

Purpose: The aim is to reveal the Pinterest culture by touching on the role it plays in the field of communication in the light of the qualities of Pinterest, which is not very prominent among the popular social media networks, but is equipped with a completely different principle.

Method: Text analysis, which is a qualitative research approach to gathering information about how the world is made sense of and understanding how various cultures adapt, is suitable for this study. As a data collection method in the study, the first three images in each of the 6 categories in Pinterest's search engine have examined and an attempt has made to make sense of Pinterest culture with a total of 54 images.

Findings: Pinterest offers a visual content flow according to users' delight and interests; it is structured with an approach that bases it on a collector's passion and an exploratory experience. This point matches the concept of curation, which points to a new discipline, especially for communication literature. Pinterest has an instrumental working mechanism related to curation, allowing users to obtain ideas from various contents and the exploratory experience offered by these contents and use these ideas as a source of inspiration.

Implications: Pinterest, with its unique style and working mechanism, has a distinctive feature among other social media platforms and is a medium that appeals to a niche audience.

Originality: Although many researches have been conducted in the new world order created by the digital age, with the increasing diversity of social media platforms and the corresponding new phenomena entering our lives, a very narrow literature is encountered when it comes to Pinterest's ecosystem and the innovation. However, there is a very wide field of study in the international literature and a special importance is attached to the platform. Therefore, it is hoped that this study will make a modest contribution to the national communication literature.

Key Words: Social media, Pinterest, digital curation, inspiration, collector.

* Dr, Independent researcher, elifbahcecioglu@gmail.com

Giriş

Pek çok sosyal medya platformu arasında belki de çok göze batmayan ya da diğer popüler mecralar içerisinde çok da öne çıkmayan Pinterest'in aslında kendine has farklı bir mekanizmayla çalıştığı için yeni bir disiplinin izlerini taşıdığı vurgulanabilir. Zira esasında müzelerin yönetimiyle ilgili literatürün merkezinde yer alan küratörlük, dijital çağla birlikte tekrar yorumlanarak müze de dahil olmak üzere dijital arşivcilik ilkeleriyle kültürel faaliyetlerde kullanılan bir kavramken, günümüz sosyal medya çağının literatürüne de entegre edilebilen bir yaklaşımla anılmaktadır. Bu açıdan Pinterest, bu yaklaşımın somutlanmasında en net ortamı sağlamakta, yanı sıra zevk kaşifleri için de ilham kaynağı olarak kullanılmaktadır. Görsellik üzerine kurulu bir temele dayanan Pinterest'te ağırlıklı olarak kadın kullanıcıların bulunduğu ve bu durumun ilham kaynağı olarak görsellerdeki nesne ve ürünlere ilişkin fikirler konusunda tüketime yönlendirici nitelikler taşıdığı görülmektedir. Bu bağlamda Pinterest, sosyal medya platformları arasında farklı bir kültür inşa etmektedir.

“Birbirini tanımayan insanların oluşturduğu bir topluluk” olarak nitelendirilen Pinterest, önceden var olan ilişkiler çerçevesinde kurulan bağlantılardan ziyade ilgi alanlarına dayalı yeni bir sosyal ağ oluşturma çabasıdır (Gelley ve John, 2015). Zira Pinterest popüler sosyal medya platformlarından ne Facebook gibi özel veya genel gönderilerle doğrudan iletişimi mümkün kılar ne Instagram gibi çoğunlukla filtrelenmiş kişisel fotoğraflara dayanır ya da özçekim paylaşımları şeklinde davranış biçimlerini barındırır ne Twitter gibi metin ağırlıklı bir yaklaşımı benimser ne de Tumblr gibi genç nesle hitap eder (Mittal, Gupta, Dewan ve Kumaraguru 2013; Ottoni, Pesce, Casas, Franciscani, Meira, Kumaraguru ve Almeida, 2013, s. 458; Ridgway ve Clayton, 2016). Esasında Pinterest; Facebook, Instagram, YouTube, Twitter Snapchat, WhatsApp, gibi daha pek çok diğer büyük sosyal medya sitelerine kıyasla çok daha küçük bir platformdur ve kullanıcılara hangi konularla ilgilendiklerini sorarak ve onlara tanıdıkları kişiler yerine takip edebilecekleri ilgili panolardan oluşan bir seçki sunarak, içerik üzerindeki vurgusunu daha da güçlendirir (Gelley ve John, 2015; Hazari, Sethna ve Brown 2017). Dolayısıyla Pinterest'te odak noktası benzer ilgi alanlarına sahip ve benzer içerikleri paylaşan kişilerle bağlantı kurmaktır (Wilkinson, 2013, s. 3). Yukarıdaki tüm özellikler ve çok daha fazlası, Pinterest'i önceki diğer popüler sosyal ağlardan ayırmakla birlikte tamamen farklı kullanıcı davranışlarını da şekillendirmektedir; bu da Pinterest'e dair yeni bir çalışma başlatmayı değer kılmaktadır (Feng, Cong, Chen ve Yu, 2013, s. 402).

Sosyal medya platformlarına ilişkin yapılan pek çok çalışmanın temeli, Pinterest kültürüne, onun ekosistemine oldukça uzak kalmıştır. Oysa kendine özgü bir çalışma mekanizması ve tarzı bulunan Pinterest'in özellikle yeni bir disiplinin özellikleri doğrultusunda sosyal medya mecraları arasında ayrı bir

role sahip olduğu söylenebilir. Bu anlamda çalışmanın amacı, “dijital küratörlük” gibi yeni bir kavramı bünyesinde taşıyan ve bu özelliğiyle kullanıcılarına ilham kaynağı olarak hizmet sunan Pinterest kültürüne yakından bakmak, iletişim alanında ne tür bir rol üstlendiğine ilişkin bir araştırma sunmaktır. Bu araştırmayı sunabilmek adına çalışmanın verileri, 27 Aralık 2023 tarihinde Pinterest uygulamasının arama bölümünde ikiye ayrılan grup (“sizin için fikirler” ve “pinterest’te popüler”) arasından ilk alt kategoriden elde edilmiştir. Çalışma niteliksel bir araştırma ışığında kültürel bir incelemeye dayanan metin analizi çerçevesiyle yürütülmüştür. Araştırmanın ulusal iletişim literatürü için Pinterest kültürüne ilişkin temel bir yaklaşım sunacağı umulmaktadır.

Pinterest’in Çalışma Mekanizması

Sosyal medya platformları arasında belki de çok öne çıkmayan, hatta üzerinde konuşulmayan bir mecra olarak değerlendirilebilen Pinterest, Miller’in de vurguladığı gibi aslında yepyeni bir site olarak görülse de Mart 2010’da kullanıma sunulan; Mart 2012’de ise Twitter ve Facebook’tan sonra dünyanın üçüncü büyük sosyal medya ağı haline gelen görsel odaklı sanal bir alandır (Miller, 2012: 5; Miles ve Lacey, 2013: 3). Pinterest bazıları için tıpkı diğer sosyal medya platformları gibi görünebilir. Ancak bu ağ, “görsel seli” ve daha küçük yorumlardan oluşan bir toplulukla daha görsel odaklıdır. Kullanıcılar arasındaki iletişim bir fotoğrafın ya da yorumun “beğenilmesi” ile sınırlıyken; buna karşılık diğer sosyal medya platformları öncelikle ağ oluşturma ve bağlar kurmayla ilgilidir (Davila, 2013, s. 4-5). Diğer bir deyişle kullanıcılar arasında doğrudan iletişim, Facebook ve Twitter’daki özel mesajlar gibi değildir; mümkün olan tek metinsel etkileşim, birinin içeriğine yorum yapmaktır (Han, Know, Choi, Kim, Chun ve Choi, 2014, s. 15; Ottoni ve diğerleri, 2013, s. 458). Bu anlamda Pinterest, birbirini tanımayan insanların oluşturduğu bir topluluktur. Bu şekilde, Pinterest önceden var olan çevrimdışı bağlantılara değil, karşılıklı ilgi alanlarına dayalı yeni bir sosyal grafik oluşturmaya çalışmaktadır (Gelley ve John, 2015).

Paul Sciarra, Evan Sharp ve Ben Silbermann tarafından Amerika’da kurulan Pinterest, kurulduğu ülkeyle birlikte son yıllarda Avrupa’da da trend olmuş ve en popüler sosyal ağlardan biri haline gelmiştir. Pinterest’in özel mekanizması ve tarzı, onu önceki diğer popüler sosyal ağlardan ayırdığı gibi, tamamen farklı kullanıcı davranışlarını da şekillendirmektedir. İşte bu noktanın, Pinterest üzerine yeni bir çalışma başlatmaya değer kıldığı söylenebilir. Zira onu diğer sosyal ağlardan ayıran özelliği olan “pinleme”, pano tarzı bir görsel paylaşım hizmeti sunmaktadır. Bu da kullanıcıların günlük yaşama odaklanması ve dekorasyon, yemek, moda vb. konularda birçok görsel toplamaya istekli olmasını sağlamaktadır (Feng ve diğerleri, 2013, s. 402; Koçoğlu, 2018).

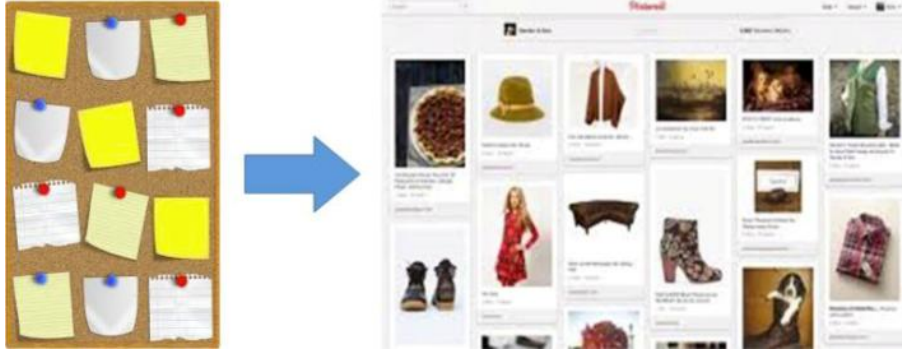
Pinterest'in sosyal ağ özellikleri, dijital fotoğrafların ve videoların toplanması ve -Pinterest terimiyle- bir panoya (koleksiyona) sabitlenmesi (pinning) faaliyeti çerçevesinde oluşturulmuştur (Hall ve Zarro, 2012, s. 1). Yani "pin", kullanıcıların Pinterest'e eklediği bir görseldir ve Pinterest'teki etkileşimler pinler şeklindedir (Bernardini, Silverston ve Festor, 2014, s. 322; Mittal ve diğerleri, 2013, s. 3). İnsanların ilgi alanlarına göre ilginç buldukları görselleri sabitleme faaliyetine dayanması sebebiyle sitenin adına pin+ilgi alanı =Pinterest denmiştir. Dolayısıyla "sabitleme" ve "ilgi" kelimelerinin birleşiminden oluşan Pinterest, resimleri ve videoları panolarınıza sabitleme ve ardından diğer kullanıcıların sabitlediğiniz öğelere göz atmasına izin verme konseptine dayanmaktadır (Miller, 2012, s. 63). Bu yüzden ağın ana fikri, kullanıcıların ilginç bulduğu şeyleri organize ve kategorize edilmiş bir şekilde toplamak ve paylaşmaktır (Otoni ve diğerleri, 2013, s. 458). Başka bir ifadeyle Pinterest'in temel işlevi, kullanıcıların pinleri kendi zevklerine veya ilgi alanlarına göre toplamasına, düzenlemesine ve paylaşmasına olanak sağlamaktır (Han ve diğerleri, 2014, s. 15).

Sistemin nasıl çalıştığına, sabitlemenin ne demek olduğuna değinmek gerekirse; bu yer imi eklemekten başka bir şey değildir. Zira kullanıcı bir pini tıkladığında, sistem onu pinin geldiği web sitesine yönlendirir. Daha açık bir ifadeyle birisi bir siteye girdiğinde, Pinterest o kişinin web tarayıcısına bir "Pin it" (sabitle) butonu ekler. Böylece kişi internette gezinirken ilgi duyduğu bir şeyle karşılaştığında ve "Pin it" düğmesine bastığında, Pinterest görseller için web sitesini tarar ve panoda pin haline gelecek görseli seçer. Yani Pinterest, kullanıcıların bir web sitesini görüntülerken, bir URL kullanarak internette resim/video göndermesine ve kullanıcı tarafından oluşturulan fotoğrafları eklemesine olanak tanır; işte buna sabitleme (pinning) denir. Pin, orijinal web sitesindeki görselin yanı sıra orijinal siteye giden bir bağlantıyı da gösterir. Bu da aslında yer imi (web tarayıcısında saklanan küçük bir program) komut dosyasıdır. Özetle sabitlemek istenen bir şey görüldüğünde yer imine tıklayarak görsel seçmek, başlamak için yeterlidir. Bu yüzden pek çok web sitesi, doğrudan siteden sabitleme yapabilmek için Pinterest simgesi içerir. Böylece o pini keşfedilebilir, hakkında daha fazla bilgi edinilebilir. İnternette her şey sabitlenebilir; ister bir tarif, ister bir kendin yap projesi, ister bir makale... (Carpenter, 2012, s. 4-5; Hansen, Nowlan ve Winter, 2012, s. 2; Duffy, 2013, s. 62; Pinterest Marketing, 2018, s. 4).

Pinterest'te paylaşılan pinler sadece bir web sitesinden yönlendirme üzerinden olmayıp, kişinin bilgisayarından bir resim yükleyerek de gerçekleşebilir. Ancak Pinterest'teki tüm görsellerin ancak %5'ten azının kullanıcılar tarafından yüklendiği, %95'ten fazlasının ise önceden var olan web kaynaklarından sabitlendiği belirtilmektedir. Diğer taraftan Pinterest sistemi görüntülerin yeniden kullanılmasını ve paylaşılmasını da kolaylaştırır. Hatta bu yüzden Pinterest'teki görsel koleksiyonunun iki yol aracılığıyla

toplandığı belirtilmektedir. İlki web ve kişinin bilgisayarı üzerinden sabitletiği görsellerken; diğer yol, kullanıcıların başka kullanıcıların panolarından görsel toplamasına dayanan “repinleme” eylemidir. Türkçe karşılığıyla buna yeniden sabitleme denir (Feng ve diğerleri, 2013, s. 403; Mittal ve diğerleri, 2014; Zarro ve Hall, 2012, s. 417; Zhong, Salehi, Shah, Cobzarenco, Sastry ve Cha, 2014). Yani halihazırda bulunan pinler, kullanıcının panosuna eklenebilir. Böylece halihazırda var olan bir pin birisi tarafından paylaşırsa, paylaşılan pin tıpkı Twitter’daki retweet’e benzer şekilde repin olarak adlandırılır (Hansen ve diğerleri, 2012, s. 2; Han ve diğerleri, 2014, s. 16-17). Başka bir anlatımla bu mekanizma, Pinterest’i Twitter tarzı bir web sitesi haline getirir; burada "pin" ve "repin", "tweet" ve "retweet"’in başka bir biçimidir; ancak iletilen nesnelere kısa mesajlardan ziyade resimlerdir (Feng ve diğerleri, 2013, s. 403). Bu şekilde başka bir kullanıcının görseli, kişinin kendi panosuna yerleştirme metoduna olanak tanınarak, söz konusu görselin etrafında dolaşım gerçekleşir (Davila, 2013, s. 7). Ayrıca bir görselin yeniden pinlenmesi, kullanıcının orijinal web kaynağına olan bağlantıyı korurken, bir pin yeni bir panoya gönderildiğinde pinin bir kopyası oluşturulur. Böylece her pin tek bir kartta olmasına rağmen, aynı görüntü farklı panolardaki birçok pin için kullanılabilir (Hall ve Zarro, 2012, s. 1; Liu, Rogers, Shiau, Kislyuk, Ma, Zhong, Liu, Jing, 2017, s. 584). Burada Twitter’dan ayırıcı olan nokta ise sabitlenen ve yeniden sabitlenen tüm görsellerin güzel albümler oluşturacak şekilde düzenlenerek kullanıcıların belirlediği temalı panolara yerleştirilmesidir. Zira Pinterest öğelerinin ortamı Pin, birleştirme ortamı ise panodur. Yukarıdaki tüm özellikler, Pinterest’i önceki diğer popüler sosyal ağlardan ayırmakla birlikte tamamen farklı kullanıcı davranışlarını da şekillendirmektedir (Feng ve diğerleri, 2013, s. 402; Linder, Snodgrass ve Kerne, 2014, s. 2413).

Pinterest, bir "pin panosu" metaforu etrafında döner: yani kullanıcıların pinleri “pano” adı verilen kategoriler halinde düzenlemesine olanak tanır. Panolar, kullanıcıların pin kategorilerini kolayca almasına ve paylaşmasına imkân sağlar (Gilbert, Bakhshi, Chang ve Terveen, 2013, s. 2427; Hazari ve diğerleri, 2017, s. 232). Daha açık bir anlatımla; önünüzde bir ilan panosu hayal edin. Ürün veya hizmetlerinizle ilgili bazı değerli bilgileri boş bir sayfaya yazabilir veya yazdırabilir ve insanları bu bilgiler hakkında bilgilendirmek için panoya asabilirsiniz. Panonun önünden geçen herhangi bir kişi bilgilerinizin yer aldığı sayfayı görebilir. Pinterest tam olarak aynı şekilde çalışır (Pinterest Marketing, 2018, s. 3). Bu yüzden Miller, (2012, s. 4) Pinterest’i eski moda mantar panolara benzetir.

Görsel 1: (Pinterest Marketing, 2018: 3)

Pano, beğendiğiniz veya ilginç bulduğunuz şeylerin koleksiyonlarını oluşturup paylaşabileceğiniz bir yer haline gelir. Pano, kullanıcıların pinlerini manuel olarak düzenledikleri bir pin (ve repin) koleksiyonudur ve bir pano genellikle bir içerik kategorisini temsil eder. Diğer bir deyişle Pinterest'teki her pano güncel bir kategoriye aittir ve her panodaki pinlerin bu konuya uyması gerekir (Bernardini ve diğerleri, 2014, s. 322-323; Gelley ve John, 2015, s. 1754; Miller, 2012, s. 4). Örneğin kullanıcıların sabitlediği görseller ve seçtikleri panolar belirli bir mekâna veya yere, kişiye, aktiviteye (ör. aile aktiviteleri, yapılacak şeyler) veya etkinliğe (ör. düğün, parti, tatil) odaklanmış olabilir. Bazen içerik bir rekor veya başarı göstergesi olarak sabitlenir (Burada Oldum/Bunu Yaptım), bazen de karakterin bir yansıması olarak görülebilir (Bunlar hoşuma giden şeyler/Bunlar beni güldüren şeyler). Bununla birlikte panolar stil veya ev projeleri gibi temalara göre de düzenlenebilmektedir. Örneğin, bir kullanıcı kendi kişisel tarzını yansıtan belirli bir elbise veya bluz bulabilir ve onu stil panosuna sabitleyebilirken; dizayna ilişkin de ev dekorasyonu panosu ekleyebilmektedir. Bu anlamda kategoriye veya konuya göre düzenlenmiş, istenildiği kadar panoya sahip olmak mümkündür. Pinterest, ilk kayıt olduğunda birkaç varsayılan pano oluşturur (Sevdiğim Ürünler ve Tarzım gibi), ancak aynı zamanda favori konular ve ilgi alanları etrafında kullanıcının kendi özel panolarını oluşturmasına da izin verir. Şu anda Pinterest'te “hayvanlardan” “tarih”e ve “kadın modasına” kadar 32 kategori bulunduğu belirtilmektedir. Kısaca bir pano oluşturulduğunda kullanıcı bir kategori etiketi seçebilir ve panoya ilk pini attıktan sonra benzer fikirleri ve alakalı görselleri bir yere not eder gibi Pinterest panosuna sabitleyebilir (Hall ve Zarro, 2012, s. 6; Han ve diğerleri, 2014, s. 16-17; Popescu, 2013; Pinterest Marketing, 2018, s. 3; Mull ve Lee, 2014, s. 192).

Kullanıcıların pinleri anlamlı ve değerli şekillerde fikir olarak topladığı ve bunları tasarım nesnelere haline gelen panolar şeklinde düzenlediği için pano örnekleri arasında ürün, hizmet, marka, alıntı veya ipucu kategorileri de

yer alır (Hazari ve diğerleri, 2017, s. 232; Linder ve diğerleri, 2014, s. 2411). Dolayısıyla duyuru panosunu görüntüleyen kişi (profilinizi görüntüleyen), panonuzdaki tüm içerikleri veya herhangi bir ilgi panosunu takip edebilir. Bir panonun birden fazla katılımcısı olabilir (Pinterest Marketing, 2018, s. 3). Bu anlamda Pinterest'in birçok sosyal bileşeni bulunur. Bunlar içinde takip modeli, Twitter'da olduğu gibi iki kullanıcı arasında simetrik değildir; A kullanıcısının B kullanıcıyı takip etmesi, B'nin A'yı takip ettiği anlamına gelmez. Ayrıca sadece kullanıcıların panoları takip etmelerine olanak tanınır. Yani kullanıcı, pinleri oluşturan kişiyi değil, pin koleksiyonunu -başka bir deyişle- yalnızca belirli panoları takip etmeyi tercih edebilir (Han ve diğerleri, 2014, s. 16-17; Zarro, Hall ve Forte, 2013, s. 655). Bununla birlikte kullanıcı beğendiği bir pin için beğen butonuna basabilir ve bir pinin üzerine yorum bırakabilir. Ancak yapılan bir araştırmaya göre incelenen verilerde pinlerin yaklaşık %98,8'inde hiçbir kullanıcı yorumu bulunmamaktadır. Bu da kullanıcıların Pinterest'te birbirleriyle diğer sosyal ağlara kıyasla daha az iletişim kurduğunu göstermektedir. Öte yandan kullanıcılar bir pine en fazla 500 karakterden oluşan bir açıklama ekleyebilir (Han ve diğerleri, 2014, s.16-17; Feng ve diğerleri, 2013, s. 402-403; Hansen ve diğerleri, 2012, s. 2).

Pinterest popüler sosyal medya ağlarından örneğin Facebook ile karşılaştırıldığında, tanıdık kişileri bulma anlayışı üzerine bir mekanizma sunmamanın ötesinde geleneksel gönderiler ve metinlerin de yer almadığı bir işleme sahiptir. Bunun yerine yeni kullanıcılara hangi konularla ilgilendiklerini sorarak ve onlara kullanıcılar yerine takip edebilecekleri ilgili panolardan oluşan bir seçki sunarak, takip etme temeli olarak içerik üzerindeki vurgusunu daha da güçlendirir. Mesela Pinterest'e her giriş yapıldığında bahçecilik, yemek, moda, ev tadilatı ve el sanatları gibi çekici görsellerle dolu panolarla karşılaşmak mümkündür (Gelley ve John, 2015; Miles ve Lacey, 2013, s. 4). Bunun dışında Facebook, Flickr, Instagram gibi diğer sosyal ağların aksine Pinterest'teki faaliyetlerin, topluluk oluşturma veya kimlik paylaşımı çerçevelerine pek uygunluk göstermediği saptanmıştır. Bu doğrultuda Çoğu Pinterest kullanıcısının ana sayfalarında kendilerini tanıtıcı bir açıklama sunmadığı ve mevcut açıklamaların da kısa ve belirsiz olduğu görülmüştür (McQuarrie ve diğerleri, 2014, s. 9). Bu, Pinterest'in hesap oluştururken kullanıcılarından cinsiyet, doğum tarihi, telefon numarası vb. gibi temel bilgileri bile istememesinden açıkça anlaşılabilir. Ancak kullanıcılar Facebook ve Twitter gibi diğer sosyal ağlardaki profillerini Pinterest profilleriyle bağlamakta özgürdür (Mittal ve diğerleri, 2013, s. 4).

Pinterest ve Instagram karşılaştırıldığında ise 4 temel farktan bahsedilebilir; (1) Instagram'ın büyük ölçüde içerik oluşturucular için olması, (2) Pinterest'in ise küratörler için olmasıdır. Yani insanlar Instagram'ı içerik sunmak için kullanırken, Pinterest'i daha sonra içeriği halkla paylaşmak için kullanır. Ayrıca, (3) bir kullanıcı Instagram'a yüklenen resimlere dijital filtreler uygulayabilir, ancak Pinterest'te henüz böyle bir özellik mevcut

değildir. (4) Pinterest, bir pini doğrudan pinde sunulan ürünün satın alınabileceği ticari web sitesine bağlayarak güçlü bir ticari beklenti sağlar. Bu, Instagram'ın sağlamadığı Pinterest'te daha güçlü bir e-ticaret davranışına neden olur (Mittal ve diğerleri, 2013, s. 4). Ancak son dönemde Instagram'ın da e-ticaret içerisinde yer alışı, özellikle Influencer'ların ücretli ortaklı girişimleri üzerinden hikayelere link ekleme aracılığıyla gerçekleşir (Bahçecioğlu, 2024). Ayrıca Instagram kullanıcılarının amacı, Pinterest kullanıcıları gibi geleceğe yönelik hayal kurmalarından ziyade, geçmişe yönelik anıların paylaşılması veya bugüne yönelik yaratıcılık gösterileriyle ilgili olabilir (McQuarrie ve diğerleri, 2014: 18). Son olarak bir diğer sosyal ağ platformlarından Tumblr, Pinterest'in aksine bir mikroblog uygulamasıdır. Tumblr'da kısa bir metin, ses, resim ve video yayınlama esnekliği vardır, ancak Pinterest yalnızca resim ve videolarla sınırlıdır. Bir yandan Tumblr resimlerin tek sütunlu bir gösterimini sağlarken, Pinterest 5 sütunlu bir gösterime sahiptir, böylece bir kullanıcı Pinterest'te tek bir sayfada daha fazla resim görüntüleyebilir. Tumblr ve Pinterest hedef kitle açısından da farklılık gösterir. Pinterest 25 ve 44 yaş grubundaki kadınlar tarafından yoğun olarak kullanılırken, Tumblr 18 ve 25 yaş grubundaki daha genç insanlara yöneliktir (Mittal ve diğerleri, 2013, s. 4). Pinterest ayrıca panolar için adlar seçmek dışında neredeyse hiçbir kurulum gerektirmez. Tumblr'da, kurulum basit olsa da, gerçek bir blog kurmaya daha çok benzeyen bir süreç gerektirir (Duffy, 2013, s. 64). Tüm bunlar Pinterest'i diğer sosyal ağlardan ayıran ve kimi özellikler bakımından da benzer kılan bir mekanizmaya dayandığını göstermektedir. Bu mekanizmada ayırıcı bir nitelik kazanan ve bu çalışma için de ayrı bir önem taşıyan görselle arama ise farklı bir yaklaşım sunmaktadır.

Görselle arama, normal pin keşfetme sürecinde her pinin sağ alt köşesinde bulunan büyüteç ikonu aracılığıyla pinlenen görseldeki nesnelere benzerlerine ilişkin bir akış sunan koleksiyon içerir. Torun Alaca'nın da belirttiği gibi, pin üzerinde seçim yapma imkânı tanıyan bu özellik, örneğin pindeki bir vazoya tıklandığında benzer vazoların pinleri akışta yer alırken, vazonun üstündeki desen seçildiğinde benzer desen görüntüleri sıralanmaktadır (Torun Alacalı, 2019, s. 26). Daha sonra detaylı bir şekilde üzerinde durulacak olan bu özellik, Pinterest'in fikir ve ilham kaynağı olarak nitelendirilmesinde temel bir etkidir.

Özetle “dijital bir görüntü defteri” görevi üstlenen Pinterest, Web'deki ilgi çekici görselleri birleştirmeye yönelik kullanıcıların günlük yaşama odaklanmasını ve dekorasyon, yemek, moda vb. konularda birçok görsel toplamaya istekli olmasını sağlayarak (McQuarrie, Miller ve Phillips, 2014; Feng ve diğerleri, 2013, s. 402; Caperton, 2012, s. 4-5), diğer sosyal medya platformları arasından ayrılmaktadır. Bu anlamda Pinterest'in temel amacı, kullanıcıların yeni fikirler, hatta ürünler keşfetmeleri için bilgileri seçmelerine ve daha sonra kullanmak üzere kaydedebilmelerine yardımcı olmaktır (Hazari

ve diğerleri, 2017, s. 232). Böylece kullanıcıların pinleri kendi zevklerine veya ilgi alanlarına göre toplamasına, düzenlemesine ve paylaşmasına olanak sağlamaktır (Han ve diğerleri, 2014: 15). İşte bu olanak, yine diğer sosyal medya platformlarından farklı bir perspektifle dijital küratörlük aracı olarak hizmet vermesine ve bu kavramın sosyal medya kapsamında değerlendirilmesine kapı açmaktadır.

Dijital Küratörlük

“Küratörlük” veya “kürasyon” kavramının özellikle müzelerin yönetimiyle ilgili literatürde sıklıkla yer aldığı, 17. yüzyıldan bu yana ise “bir müze, sanat galerisi, kütüphane veya benzerlerinden sorumlu memuru” tanımlamak için kullanılan çok eski bir terim olduğu ifade edilmektedir. Küratörlük uygulaması ayrıca büyük koleksiyonların yönetimini ve halka açık sergilerin organizasyonunu da içerir. Bu nedenle küratörlük, organizasyon ve sergileme amaçlarıyla sıralama, sınıflandırma ve etiketleme uygulamalarını kapsar. Benzer şekilde dijital kürasyon ise geleneksel arşiv ilkelerinden yararlanarak kütüphanelerde, arşivlerde ve müzelerde dijital verilerin işlevsel entegrasyonunu desteklemek için faydalı bir çerçeve sunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle dijital verileri ve diğer dijital materyalleri, gelecek nesil kullanıcıları için korumak amacıyla gereken eylemleri içine alan bir kavramdır. Özetle Külcü’nün de aktardığı gibi, dijital küratörlük, müze, kütüphane, arşiv ve ilgili diğer kültürel organizasyonları merkeze alan bir yaklaşımla değerlendirilmektedir. Ancak küratörlük, dijital medyanın anlamlı bir şekilde toplanmasını tanımlamak için kullanılan bir terminoloji olarak popüler hale gelmiştir. Bu anlamda işlevsel bir dilsel değişim yaşadığı ve o günden bu yana da pek çok antropolog ve arkeologun bu kavramı benimsediği için “tek kullanım bağlamının ötesinde” yorumlandığı dile getirilmektedir (Beagrie, 2004, s. 7; Külcü, 2018, s. 142; Lee ve Tibbo, 2011, s. 125; Liu, 2015, s. 130; Ray, 2009, s. 360-368; Webb, Linder, Kerne, Lupfer, Qu, Poffenberger ve Revia, 2013, s. 56). Lee ve arkadaşlarına göre dijital küratörlüğe başvurulma nedeni, anlamlı, güvenilir ve otantik elektronik kayıtlara ve dijital nesnelere uzun vadeli erişim ve bunların kullanımı, bilim, ticaret, hükümet, eğitim ve kültürel mirasın geleceği için elzem olmasıdır. Yazılım ve donanımların eskimesi, medya kırılganlığı, iyi niyetli ihmal, meta veri oluşturmanın maliyeti ve fikri mülkiyet hakları bu materyallerin çoğunu riske atmaktadır. Devam eden erişimin kolaylaştırılması, koordineli, uygun dijital küratörlük çabaları gerektirecektir (Lee, Tibbo ve Schaefer, 2006). Bu anlamda Rusbridge ve arkadaşlarının da belirttiği gibi dijital küratörlük, yaşam döngüsü boyunca verilerin etkin yönetimidir; yeniden üretilebilirliğin ve yeniden kullanımın anahtarıdır (Rusbridge Buneman, Burnhill, Giarretta, Ross, Lyon ve Atkinson, 2005, s. 3).

Karadağ’ın (2019, s. 38-39) da eklediği gibi modern çağın yadsınamaz bir gerçeği olan dijitalleşme; buna bağlı olarak dijital varlığın sahip olduğu bu yaşam döngüsünün devamı ve geleceğe aktarılması için karşımıza çıkan

kavram, dijital küratörlüktür. Dijital kürasyonu yaşam döngüsü boyunca hem dijital verilerin korunması hem de bunun ötesinde uzun vadede değerini artırarak kullanılabilir kılınması olarak tanımlamak mümkündür. Bu anlamda dijital küratörlüğün temeli, düzenlenmiş bir ögenin ortamına işaret eder. Bu ortam basitçe bulunan bir nesnenin meta verilerinden (ömeğin, başlık, yazarlar, URL) veya Pinterest'te olduğu gibi, listeler ve bilgi kompozisyonundan, bir kaynak belgeden kırpılmış olabilir. Bu kaynak belge, bir IBI (information-based ideation: bilgiye dayalı fikir oluşturma) faaliyeti bağlamında küratör için önemlidir. Dolayısıyla küratörlük, bir bilgi kaynağından görsellerin ve pasajların bulunması ve seçilmesi olarak tanımlanan kırpmayı içerir. Bağlantılı kupürler, bir fikrin dijital olarak bulunan nesnelere aracılığıyla gösterilmesini sağlayan temel bir küratörlük aracı olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte dijital küratörlük, internette ve dijital depolarda aramayı, göz atmayı, okumayı, yansıtmayı, toplamayı, organize etmeyi, tasarlamayı, açıklama eklemeyi, üzerine düşünmeyi, yorumlamayı ve ifade etmeyi içerir. Küratörlük ayrıca bütün bir yaratıcı ürünü bir araya getirme eylemini de içerir: kavramsallaştırma, bütünleştirme, yan yana getirme, birleştirme, sergileme, tasarım ve sentez. Böylece bilgiyi anlamlı şekillerde organize etme, bunlar üzerine düşünme ve bu bilgiyi yeni bir anlayış oluşturmak için yorumlama süreci gerçekleşmiş olur ve bu artan bilgi zenginliği, küratörlüğü yenilik ve girişimcilik açısından değerli kılar. Bu anlamda kürasyon dijital medyanın analizi için de bir çerçeve oluşturabilir. Zira dijital medyanın kürasyonu, kavramsallaştırmayı, bilgi nesnelere bulmayı, seçmeyi, açıklama eklemeyi ve sentezi içerdiği için küratörlük medyasının popüler örneği olarak Pinterest ele alınabilir. Çünkü Pinterest, küratörlük unsurlarının aracı olarak görsel anlamsal kırpıntılardan yararlanan bir platformdur. Görsel kırpıma dayanan Pinterest, bir koleksiyon içinde organizasyon sağlayan, esnek ve belirsiz yorumları destekleyen kısa bir temsil sağlar ve keyifli araçlarla farklı düşünmeyi teşvik etmeye yardımcı olur. Meta veriler açıkça düşünülecek ayrıntıları, ilişkileri ve bağlamı sağlar. Bu anlamda Pinterest, pano adı verilen ızgara düzenlerindeki kırpma koleksiyonlarını temsil ettiği için kullanıcıların birbirlerinden bilgi toplamalarını öne çıkaran "repining" gibi bir mekanizmayla kürasyonun sosyal yönlerine öncülük eder. Bu çerçevede dijital küratörlüğün çağımızın yeni bir disiplini olduğu söylenebilir (Kerne, Webb, Smith, Linder, Lupfer, Qu ve Damaraju, 2014, s. 1-7; Webb ve diğerleri, 2013, s. 53).

Yeni nesil teknolojilerdeki gelişim ve değişimler sayesinde bilginin dışsal arama süreci de etkilenmiş ve önemli ölçüde farklılıklar yaşanmıştır. Sosyal ağların gündelik hayata girmesiyle birlikte reelde gerçekleştirilen birçok etkileşim sanala aktarılmıştır. Böylece insanların önceden örneğin renk, doku, biçim gibi çağrışımlar için fiziki olarak oluşturdukları kişisel arşiv klasörlerinin yerini dijital olarak depolanmış klasörler almıştır (Torun Alacalı, 2019, s. 2). İşte Pinterest de dijital bir depo veya arşiv vazifesi üstlenen, pano

tarzı klasörler içeren, bu yönleriyle kullanıcılar için işlevsel bir saha açan bir mekanizmaya sahiptir.

Pinterest, insanların ilgi alanlarını yansıtan içerikleri (Pinterest'teki pinleri) keşfedebilecekleri, toplayabilecekleri, organize edebilecekleri, düzenleyebilecekleri, planlayabilecekleri ve paylaşabilecekleri bir sosyal küratörlük hizmeti sağlar (Han, Choi, Choi, Chung, Kwon ve Chuah, 2015, s. 1; Hansen ve diğerleri, 2012, s. 1). "Sosyal küratörlük" son zamanlarda sosyal medyayı düzenlemek ve ona değer katmak için, geleneksel algoritmik arama ve toplama yöntemlerini tamamlayan umut verici yeni bir çerçeve olarak ortaya çıkmıştır (Duh, Hirao, Kimura, Ishiguro, Iwata ve Au Yeung, 2012, s. 447). Sosyal küratörlük, daha fazla tüketim amacıyla sosyal medya içeriklerini yeniden karıştırmanın kendiliğinden gerçekleşen bir insan süreci olarak tanımlanabilir. Sosyal küratörlüğü karakterize eden şey, kesinlikle sosyal medya içeriklerini organize etmede yer alan manuel çabalarıdır; bu da küratörlü içeriklerin, algoritmalar tarafından üretilen otomatik özetlerden potansiyel olarak daha zengin bilgi kaynakları olduğunu gösterir (Kimura, Ishiguro, Yamada, Marcos Alvarez, Kataoka ve Murasaki, 2013). En temel düzeyde, sosyal küratörlük hizmeti (i) çeşitli kaynaklardan gelen bir içerik koleksiyonunu bir araya getirme, (ii) bunları yeniden düzenleyerek kişiye kendi bakış açısını kazandırma ve (iii) ortaya çıkan hikâyeyi tüketicilere yayınlama olanağı sunar. Bir küratör, başkaları tarafından oluşturulan bir içerik havuzundan sosyal medya içeriğinin bir derlemesi olan bir küratörlük listesi düzenler (Ishiguro, Kimura ve Takeuchi, 2012, s. 906).

Pinterest, kullanıcıların ilgilerini çeken görselleri pano üzerinde raptiyeler şeklinde paylaştığı, görsel tabanlı bir sosyal işaretleme ortamı olduğu için orijinal içerik yaratmaktan ziyade görsellerin keşfedilmesine ve küratörlüğüne vurgu yapar (Mittal ve diğerleri, 2014). Zarro ve arkadaşlarının da vurguladığı gibi bir şeyler toplamak yaygın bir faaliyettir. Çeşitli kartlar, fosiller, resimler; nesne koleksiyonları hemen hemen her evde bulunabilir. Ancak dijital şeyler, daha kısa bir geçmişe sahip olsa da insanların hayatında önemli bir rol edinmiştir. İşte Pinterest, hızla dijital koleksiyonculuğun sembolü haline gelen, insanların resimler ve videolar üzerinden dijital nesne koleksiyonlarını oluşturduğu, sürdürdüğü ve paylaştığı sosyal küratörlük sitesi olarak işlev gören bir yapıda kurgulanmıştır. Koleksiyonları panolarda bir araya getirmek ve küratörlüğünü yapmak birincil faaliyettir. Bir öğeyi panoya sabitleme eylemi Pinterest'in temel yapı taşıdır. Bu eylem, site içeriğinin ve koleksiyonların nasıl oluşturulduğunu gösterir (Zarro, Hall ve Forte, 2013, s. 650-653). Tipik kullanıcılar her panoyu nesnelere, sahneler, duygular, olaylar vb. içeren belirli bir bağlamla ilişkilendirmeye çalışır; böylece kendileri ve takipçileri istedikleri görselleri kolayca bulabilirler. Yukarıda belirtilen sabitleme süreci gerçekten de bir tür sosyal küratörlüktür (Kimura ve diğerleri, 2013).

Web'de bulunan fotoğraf veya web sayfaları gibi dijital nesnelerin kopyaları toplanarak Pinterest'te "pano" adı verilen kişisel koleksiyonlara kaydedildiği için Zarro ve Hall bu mecrayı, sosyal ve toplama yeteneklerini birleştiren bir "sosyal toplama" sitesi olarak tanımlar. Sosyal toplama, dijital bir kütüphane veya web sitesindeki bilgi kaynaklarının düzenlenmesi veya tanımlanması konusunda kullanıcı merkezli bir bakış açısını ortaya çıkarabilir (Zarro ve Hall, 2012, s. 417). Bu bağlamda Rosenbaum (2014) da küratörlükle bağlantılı olan bu yaklaşımdan hareketle, küratörlerin avcı/toplayıcılardan çok daha fazlası olarak onların organizatör olduğunu dile getirmiştir. Benzer şekilde yine Zarro ve arkadaşlarının kullanıcılarla görüşmeye dayanarak yaptığı başka bir çalışmada Pinterest kullanıcısı olan bir katılımcı, koleksiyonculuk davranışını "toplayıcı değil; gerçek bir küratörlük" olduğunu ifade edip "bir müzede sergilemek isteyeceğiniz en iyi şeyleri buluyorsunuz, her şeyi değil" diyerek açıklamıştır. Bu yaklaşımı örneklendiren başka bir katılımcı ise bir mutfak yenileme projesine özel tasarım modelleri aramak için siteyi keşfettiğini anlatarak, sitedeki anahtar kelime aramaları ve yönlendirilmiş veya yönlendirilmemiş göz atma yoluyla yeni görsellere rastladığını aktarmıştır. Yine katılımcılardan biri pinlediği bireysel görsellerin başkaları tarafından repinlemesine yönelik güçlü kişisel bağlar hissettiğini vurgulamıştır: "Düğünümünden pinlerin %90'ını tekrar pinleyen birkaç kadın oldu ve sonra şöyle oldum -Ah, sanırım bu bir iltifat gibi". Buna karşılık katılımcılar büyük bir bağlantıya da ihtiyaç duymadıklarını ifade etmiştir: "Hepinizi takip etmem veya Twitter ve Facebook'ta ne yaptığınızı görmem gerekmiyor" (Zarro ve diğerleri, 2013, s. 653). Böylece kullanıcılar küratörlü albümler biçiminde doğrulanabilir bir otoportre üretmeye başlarlar. Bu deneyim, poz verme, duruş sergileme veya kendini başkalarının onayı için konumlandırma ile ilgili olan deneyime keskin bir tezat oluşturur. Örneğin Sashittal ve Jassawalla'nın Pinterest kullanan kolej öğrencileriyle odak grup görüşmesine dayanan çalışmalarında bir katılımcı, kullanım davranışının gerçek benliğini nasıl yansıttığını anlatırken şunları söylemiştir: "Poz vermiyorum veya buna benzer bir şey yapmıyorum... veya farklı biri olmaya çalışmıyorum. Sevdiğim şeyleri, olmasını istediğim şeyleri sabitliyorum. Fotoğraflarımı bu şekilde paylaşmıyorum... Beni yansıtan şeyleri sabitliyorum. (Sashittal and Jassawalla, 2014, s. 3). Yani Pinterest de - Rosenbaum'un değindiği gibi- toplayıcılığın çok ötesinde bir yaklaşımla geliştirilmiştir. Platform, küratörlüğün adeta dijital bir temsili gibidir.

Küratörlük bilginin toplanması ve organize edilmesi gibi faaliyetlere dayandığı için bilgi kaynağından görsellerin ve pasajların bulunması, seçilmesi vd. bir fikrin dijital olarak bulunan nesnelere aracılığıyla ortaya çıkmasını sağlayabilir. Dolayısıyla küratörlük, yeni fikirlerin üretildiği ve geliştirildiği bilgiyi içeren insan faaliyetleri olarak da tanımlanır. Kullanıcılar görsel yer imlerini toplayarak, düzenleyerek ve paylaşarak günlük fikir süreçlerine dahil olurlar. Yani, dijital olarak bulunan nesnelere, hayatlarını

şekillendirmeye yönelik fikirler geliştirmek için yaratıcı kaynaklar olarak kullanıyorlar. Küratörler, pratik ve duygusal değeri olan fikirleri oluşturup paylaşarak bilgileri yeni bağlamlarda bir araya getirir. Böylece kişisel olarak yeni olgularla, kavramlarla ve fikirlerle karşılaşmak, kişinin yaratıcılığını gerçekleştirme potansiyelini sıradandan daha seçkin tezahürlere doğru giderek artırır. Fikir oluşturma, fikir üretmenin ve olasılıkları keşfetmenin yaratıcı sürecidir. İşte Pinterest de bu süreçte araç rolü üstlenmektedir (Kerne ve diğerleri, 2014, s. 6-7; Linder ve diğerleri, 2014, s. 2411).

İnsanların sıradan yaşamda düşünceyi desteklemek için sosyal medyayı kullanarak dijital küratörlüğe nasıl dahil olduklarına dair yeni bir anlayış geliştiren Linder ve arkadaşları, Pinterest temelli bir teori araştırması aracılığıyla, dijital küratörlerin Pinterest’i fikir oluşturmak için bilgi bulma ve saklama olarak algıladıklarını bulgulamıştır. Zira dijital küratörlük platformlarının sosyal ve etkileşimli yönleri, günlük aktiviteler, tasarım deneyimini ve rolünü şekillendirmektedir. Araştırmacılara göre pinler yerimleri işlevi görebildiğinden, Pinterest'teki faaliyetler küratörlük medyasıyla ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla Pinterest'te gözlemledikleri gündelik fikir olgusu, genel insan ihtiyaçlarının bir küratörlük aracı olarak Pinlerin/panoların birleşiminin sağladığı olanakların ve Pinterest platformunun sosyal etkileşime verdiği desteğin bir ürünüdür (Linder ve diğerleri, 2014, s. 2411-2418). Bu anlamda Facebook ve Flickr'dakiler gibi geleneksel fotoğraf albümlerinden farklı olarak, pin pano'ları sadece insanların görselleri düzenlemesinin başka bir yolu değildir; aynı zamanda kullanıcıları yaratıcılıklarını kullanarak görselleri dikkatlice seçmeye teşvik eder ya da bir küratör başlı başına Twitter'dakiler gibi yeni tweet'ler üretmez; bunun yerine başkalarından gelen tweet'lerin bir listesini düzenler. Yani Pinterest özelinde bir küratörü, mevcut içeriği toplayan ve daha büyük bir birimde düzenleyen kişi olarak tanımlayabiliriz (Duh ve diğerleri, 2012, s. 448; Yang, Li ve Luo, 2015, s. 963). Bu da Pinterest’i dijital küratörlük özelliği bağlamında diğer sosyal medya platformlarına kıyasla farklı kılar.

Sonuç olarak küratörlüğün doğası gereği yaratıcı bir aktivite olarak tanımlamak mümkündür. Zira insanlar, pinleri ve başkalarından gelen bilgileri kendilerine mal ederek, panolarda bulunan nesnelere yan yana getirip yeniden bağlamlandırdıkları için bilgiye dayalı düşünceyi destekleyen hafif sosyal bağlamlar olarak kullanırlar (Linder ve diğerleri, 2014, s. 2419). Tümer’in de aktardığı gibi, kullanıcıların yaratıcı fikirler keşfetmeyi ya da sunmayı amaçlayarak belirli konular etrafında kaydettiği görsellerin bulunduğu panolar, anlamsal ilişkiler açısından zengin bir bilgi seti içerir ve aralarında küratöryel bir bağ kurulmasına imkân tanır (Tümer, 2022, s. 23). Böylece Pinterest’in zihinde önceden var olmayan bilgiyi sunması hem kavramsal alanın genişletilmesine hem de insanın belleğinde olanla Pinterest’teki görsel temsillerin çeşitli kombinasyonlar ışığında bir araya gelmesiyle daha yaratıcı çıktılarının sentezlenmesine neden olur (Torun Alacalı, 2019, s. 29). Bu da

onların bilgiyi yorumlamaya yardımcı olacağı için yeni aramaları motive edeceğine ve önceki fikirlerde değişikliklere ilham vereceğine işaret edebilmektedir (Webb ve diğerleri, 2013, s. 56).

İlham Kaynağı Olarak Pinterest

Pinterest'in temel küratörlük aracı olan Pinler, zengin yer imleri işlevi gören görsel kırpıntılardan oluştuğu için içsel ve bilgilendirici değere sahiptir. Bu yüzden çoğu kullanıcı için bir pinin görseli çok önemlidir. Kullanıcılar hem pratik hem de duygusal ihtiyaçlara hitap eden fikirleri kışkırtmanın ve oluşturmanın bir yolu olarak anlamlı bilgileri aradıkları, buldukları, organize ettikleri ve bu bilgilere geri döndükleri günlük süreçlerle meşgul olurlar. Görüntüler hemen anlaşılabilen örtülü bilgileri aktardığı için pinleri fikir olarak görür ve onları belirli amaçlara yönelik panolarda bir araya getirirler. Sabitleme ve yeniden sabitleme yoluyla, kişisel olarak anlamlı arşivler düzenlerler ve kendi kendilerini yönlendiren bilgiye dayalı fikir yürütmeye girerler. Gündelik tasarımcılar, günlük rutinleri ve etkinlikleri desteklemek için bu gündelik fikirleri küratörlüğün tasarım ortamı olarak işlev gören panolar yetiştirmektedirler. Bu anlamda katılımcılar güzel ve ilham verici buldukları görsellere bakmaktan ve bunları toplamaktan keyif alırlar (Linder ve diğerleri, 2014, s. 2418-2419).

Pinterest'in keyif vermedeki rolü, McQuarrie ve arkadaşlarına göre, görsellerin bolluğu ve farklı kaynaklardan görsel toplama kolaylığı nedeniyle kullanıcıların kendi zevklerini keşfetmelerine, herhangi bir zevk rejimiyle birlikte neyin güzel görüldüğüne dair vizyonlarını geliştirmelerine ve iyileştirmelerine olanak tanınmasıdır. Diğer bir deyişle, resimleri bir panoda birleştirmenin amacının kişinin kişisel zevkini¹ keşfetmek, geliştirmek ve iyileştirmek olduğu söylenebilir ve zevke uygun yeni bir görüntüye ulaşmak estetik haz sağlayabilir. İşte zevk keşfi, kullanıcıların neden Pinterest'te görsel biriktirdiğini açıklamaya yönelik veri sağlamaktadır. Zira birçok tüketim kategorisindeki çok çeşitli seçenekler göz önüne alındığında, beğeni belirsizliği her tüketim toplumunda yaşamın bir gerçeği haline gelir. Neyi severim? Bu bununla gider mi? Bu bağlamda, internetin yayılması, sıradan tüketicinin beğeni belirsizliğiyle başa çıkmak için kullanabileceği kaynakları temelden değiştirmiştir. Temel dönüşüm, Pinterest'in önemli bir rol oynadığı, artık mevcut olan maliyetsiz görsel bolluğudur. Sıradan bireyler için beğeni keşfini hem mümkün hem de zevkli kılan şey, Pinterest'te kolayca elde edilen görsellerin ücretsiz bolluğuyla birleşen yaygın beğeni belirsizliğinin bertaraf

¹ Buradaki “zevk”, bir moda bağlamında estetik tercihi kasteder; birden fazla görünümün sunulduğu bir alanda neyin iyi görüldüğü ve neyin kötü olduğu. Buna karşılık, moda sadece giyimle ilgili değil aynı zamanda birden fazla estetik seçeneğin mevcut olduğu ve zaman içinde değişime tabi olduğu herhangi bir tüketim alanıyla ilgili olarak anlaşılmalıdır (McQuarrie vd., 2014: 9).

edilebilmesidir. Bu sebeple Pinterest, zevki iyileştirmeyi, zevk peşinde koşmayı ifade ederek, kişinin neyi sevdiğine ilişkin belirsizliği eğlenceli alternatifler yoluyla çözmeye (ilham verme) meselesidir. Bu aynı zamanda hayal kurmanın tüketicilere nasıl zevk verebileceğine dair zengin bir açıklama da sunar. Dolayısıyla tüketicinin temel faaliyeti, sadece ürünlerin fiili seçimi, satın alınması veya kullanılması değil, tüketicilerin hayali zevk arayışıdır. Üstelik bir görüntüyü tahtaya tutturarak (pinleyerek) ona sahip olabilmek, arzu edilen bir fiziksel nesneyi elde etmekle aynı hazzı sağlayabilir (McQuarrie ve diğerleri, 2014, s. 9-15).

Kolaj açısından, Pinterest'i kişinin kendi estetik tercihlerini keşfetme ve ilham alma aracı olarak bu kadar güçlü kılan, farklı görsellerin yan yana getirilebilme kolaylığı ve hızlılığıdır. Beğendiğiniz bir görsel gördüğünüzde, fareyi birkaç kez tıklatarak onu panolardan birine sabitlemek yeterli olmaktadır. Hatta bu kolaylık, insanların bir şeyleri oraya “fırlatma” eğiliminde olmalarına neden olur. Örneğin McQuarrie ve arkadaşlarının çalışmasında incelediği kullanıcılardan birinin düğün panosunda, tamamı mavi-beyaz renk şemasında olan cam kavanoz mumlukları, vazolar, çuval bezi peçeteler ve yastıkların yer aldığı belirtilmektedir. Araştırmacılara göre düğün görsellerini derleyen bu kullanıcı kendi kişisel estetiğini ifade etmek için kırsal zevk rejimini benimsemektedir. Ya da başka bir kullanıcının mutfak panosu, satın alma kararına yardımcı olmaya yönelik iyi bir örnek sunabilir. Bu anlamda kullanıcı, beyaz dolaplar, tezgahlar, aydınlatma armatürleri ve çekmece kulpları gibi belirli mutfak elemanlarının birçok resmini sabitleyerek, hayata geçirmek üzere olduğu yeni mutfağı için tutarlı bir vizyon geliştirirken zevk tercihlerini keşfetmek için Pinterest'i kullanmaktadır (Duffy, 2013, s. 63; McQuarrie ve diğerleri, 2014, s. 10-13; Miles ve Lacey, 2013, s. 4-5).

Yukarıdaki örneklerden de yola çıkıldığında, Pinterest'in kadınların dünyası olduğu söylenebilir. Bu anlamda %80 oranında kadın kullanıcıların yer aldığı belirtilmektedir (Miller, 2012, s. 6). Diğer bir deyişle Pinterest, kadınların bu tür etkileşimlerden daha fazla yararlandığı ve içerik üretme konusunda daha aktif oldukları için yüksek sesle hayal kurabilecekleri ve böylece kendi özel tüketim fantezilerine dair bir bakış açısı kazanabilecekleri bir yer olarak ortaya çıkmaktadır (McQuarrie ve diğerleri, 2014, s. 16; Ottoni ve diğerleri, 2013, s. 464). Bu anlamda Zarro ve arkadaşları yaptığı çalışmada, katılımcıların keşif faaliyetleriyle aşırı meşgul olduklarını dile getirmiş ve kullanıcıların kendini kaybettiğini ima edecek tarzda görüşlere yer vermiştir. Örneğin bir katılımcı, “Kendimi kaptırıyorum... ve iki saat sonra, bulunduğum yere nasıl geldiğime dair hiçbir fikrim yok” diyerek sitenin bağımlılık yaptığını dikkat çekmiştir. Sitenin “yapışkanlığına” işaret eden bu durum, sonsuz kaydırma özelliğine sahip kullanıcı arayüzünden kaynaklanmaktadır (Zarro ve diğerleri, 2013, s. 653).

Pinterest ara yüzünün önemli bir tarafı da panolardaki görsellerin kümelenme eğiliminde olmasıdır. Bu özellik Pinterest fikirlerinin ilham kaynağı olarak alınmasında ayrı bir role sahiptir. Örneğin bir kullanıcının mutfak panosunda farklı vintage kahve tabelalarından oluşan bir grup görsel bulunurken, başka bir kullanıcının çocuk panosunda bir grup bebek ayakkabısı görseli yer alır. Bu kümeler, iğneleyicilerin belirli bir fikre, ögeye veya renge odaklanıp, o nesnenin beş veya altı farklı görüntüsünü yerleştirdikleri aşamalardan geçtiğini göstermektedir (McQuarrie ve diğerleri, 2014, s. 14). Bu sınıflandırma faaliyeti, söz konusu ilgi alanları hakkında arama yapan; bu anlamda ilham almak isteyen kullanıcıların işini kolaylaştırmaktadır. Örneğin Zarro ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada bir katılımcı, mutfak yenileme projesine özel tasarım modelleri aramak için siteyi keşfettiğinden bahsederek; “Bu zaman tasarrufu sağlıyor; çünkü belirli bir web sitesine gitmenize gerek yok, sadece onu sizin için buluyor ve daha sonra birlikte derliyor. Böylece bulmayı kolaylaştırmak için her birini kendi kategorilerine göre gruplandırıyor” şeklinde konuşmuştur (Zarro ve diğerleri, 2013, s. 653). Diğer bir deyişle kişi mutfağını yenilemek istediğinde, fikirlerle dolu bir "Mutfak Tadilatı" panosu oluşturabilir, kaybedebileceği veya unutabileceği her şeyi arşivleyebilmektedir. Veyahut da yırtık dergi sayfalarıyla dolup taşan bir dosya klasörü yerine, temiz ve düzenli bir sanal pano seti inşa edebilir. Kısaca bu sosyal medya modeli, fikirlerin saklanabileceği ve sıralanabileceği bir yer olarak onu inanılmaz derecede verimli hale getirmektedir (Miles ve Lacey, 2013, s. 5). Zaten bu yüzden de Pinterest “fikir fabrikası” ya da “fikir kataloğu” olarak görülmektedir (Miller, 2012, s. 6; Pinterest Marketing, 2018, s. 10). Bu da ilham kaynağı olarak ifade edilebilmesinin temelini oluşturmaktadır.

Pinterest'in ilham kaynağı olarak değerlendirilmesinde en ayırt edici özelliği, kullanıcıların günlük yaşama odaklanması, dekorasyon, yemek, moda, bahçecilik, ev tadilatı, el sanatları vb. konularda birçok görsel toplamaya istekli olmasıdır. Gündelik fikir yaratıcıları, Pinterest'i yalnızca yeni keşfedilen fikirlerden değil, aynı zamanda gündelik tasarımlarla beklenmedik şekillerde ilgilenen diğer kişilerden de ilham almak için kullanmaktadır. Dolayısıyla Pinterest deneyimi hem rahatlatıcı hem de ilham verici olmuştur. Bu yüzden açıkça görülmektedir ki sayfanın özü, kullanıcıların başkalarıyla paylaştığı ilhamlardan oluşur. Bu, kullanıcıların daha fazlası için geri gelmelerini sağlayan temel faktördür (Feng ve diğerleri, 2013, s. 402; Linder ve diğerleri, 2014, s. 2415; Miles ve Lacey, 2013, s. 4; Polynczuk, 2013, s. 10). Üstelik bu faktör, kadınların gelecekteki benlikleriyle oynamalarına ve alternatif tüketim yörüngelerini hayal etmelerine de olanak tanımaktadır (McQuarrie ve diğerleri, 2014: 15). Diğer bir deyişle Pinterest, kadınların panolar aracılığıyla benliklerini sunmalarını sağlamakta ve ilham kaynağı olarak verdiği fikirlerle tüketime yönlendirmektedir (Doksöz, 2022, s. I-II). Böylece bireysel kullanıcılar kadar marka pazarlamacıları da ilham

almak için diğer panolara göz atabilir, görselleri kendi koleksiyonlarına "yeniden sabitleyebilir" veya görselleri "beğenebilir" (Singh Wang ve Ding, 2013)

Pinterest'teki görseller genellikle insanların sahip olmak istediği fiziksel bir nesneyi temsil eder. Bu nedenle onu nereden alabileceklerini veya nasıl yapabileceklerini sormaya motive olurlar (Hall ve Zarro, 2012, s. 8). İnsanlar elbette, internetin ortaya çıkışından önceki nesiller boyunca tüketicilerin yaptığı gibi, bu tüketimin takımyıldızları hakkında sessizce hayal kurabilirlerdi. Ne var ki buradaki ana tema, hayalleri kolayca bir araya getirilmiş görüntülerden oluşan bir kolaj biçiminde somut hale getirme yeteneğinin, tüketimle ilgili hayal kurmanın ödülleri artırması ve tüketim fantezileriyle daha fazla etkileşime teşvik etmesidir (McQuarrie ve diğerleri, 2014, s.14). Bu da Pinterest'i perakende şirketleri için ideal bir reklam ve pazarlama platformu haline getirmektedir (Feng ve diğerleri, 2013, s. 402). Zira Pinterest genel olarak markalar ve şirketler -özellikle de moda, iç tasarım veya gıda ürünleriyle ilgili olanlar- için uygun bir platform olduğundan ilham kaynağı olma amacı genellikle zaten çeşitli ürünlerle yakından ilgilidir (Kuhakoski ve Seifert, 2015, s. 39). Hatta Pinterest'in ilk oluşumunun çevrimiçi alışverişe yönelik olduğu söylenebilir. Site her ne kadar alışveriş anlayışından uzaklaşıp fikir koleksiyonuna yönelmiş olsa da sitede geniş bir alışveriş olanağı da bulunmaktadır. Bir pinner (sabitleme yapan kullanıcı) bir öğenin fotoğrafına tıklarsa Pinterest onu otomatik olarak yeni bir pencerede o öğeyi satın alınabileceği ikinci bir web sitesine bağlayacaktır (Davila, 2013, s. 8-9). Resim, orijinal web sitesinin bağlantısını koruduğu için pini görüntüleyen herkes o web sitesine gidebilir ve öğeyi satın alabilir veya öğe hakkında daha fazla bilgi edinebilir. Neredeyse her durumda bu bağlantı, bir şirketin web sitesi, medya sağlayıcısı veya perakendeci gibi bir pazarlama kaynağına yönlendirir. Bu, Pinterest'in başarı öyküsünün ilginç bir yönüdür. Hem hızlı hem de sezgisel olan doğal bir satış süreci yaratılır. Hatta Sashittal ve Jassawalla'nın aktardığına göre Pinterest kullanıcılarının %70'i alışveriş yapmak için bu siteden ilham almıştır. Bununla birlikte, pinner'lar resimlerinin ticari kökenleri ile ilgilenmiyor gibi görünebilirler; bunun yerine onları gelecekteki olası benliklerine dair bireysel fanteziler olarak yeniden kullanırlar (McQuarrie ve diğerleri, 2014, s. 15; Miles ve Lacey, 2013, s. 4-5; Sashittal ve Jassawalla, 2015, s. 1). Yani Pinterest, bugüne dair bir satış gerçekleştirilmesine olanak tanıdığı gibi geleceğe yönelik bir hayalin gerçekleştirilmesine de hizmet edebilir.

Dijital Küratörlük Aracı ve İlham Kaynağı: Pinterest

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dijital çağın yarattığı yeni dünya düzeninde, sosyal medya platformlarının artan çeşitliliği ve buna mukabil yeni olguların hayatımıza girmesi pek çok araştırma alanının önünü açmıştır. Günümüzde gerek bu platformların

ekosistemi gerekse neden olduğu değişimler detaylı bir şekilde incelenmekte ve bu alana yönelik literatür gelişmekle birlikte genişlemektedir. Ne var ki söz konusu Pinterest'in ekosistemi ve diğer platformlardan farklı olarak kullanıcılara sunduğu yenilik olduğunda, çok dar bir literatürle karşılaşmaktadır. Bugün "Pinterest" anahtar kelimesiyle tarama yapıldığında, mimarlık, tasarım ve işletme alanlarında doğrudan bu mecra üzerine çalışan sadece üç yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Oysa uluslararası literatüre girildiğinde çok geniş bir çalışma alanı görülmekle birlikte Pinterest'e ayrı bir önem de atfedildiği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni belki de ülkemizde diğer sosyal medya platformlarından daha az talep görmesinden veya nispeten alışılmadık bir çalışma mekanizmasına sahip olmasından ileri gelebilir. Ancak bu mekanizmayı keşfeden tutkunları olduğundan da söz edilebilir. Bu anlamda çalışmanın amacı, "dijital küratörlük" gibi yeni bir kavramı bünyesinde taşıyan ve bu özelliğiyle kullanıcılarına ilham kaynağı olarak hizmet sunan Pinterest kültürüne yakından bakmak, iletişim alanında ne tür bir rol üstlendiğine ilişkin bir araştırma sunmaktır. Çalışmada her ne kadar uluslararası literatürün izinden gidilse de öznel değerlendirmeler ışığında Pinterest'in temeli doğrultusunda toplu bir yaklaşım planlanmıştır. Böylece Pinterest'le ilgili ulusal literatür için temel bir zemin hedeflenmiştir. Bunun da önemli bir katkı olacağı, bir bakış açısı sağlayacağı yönünde bir düşünceden yola çıkılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi: Metin Analizi

Niteliksel bir araştırma tasarımında, süreçler belli bir teori ışığında incelenerek, keşfedilerek ve anlamlandırılarak açıklanabildiği için doğal yapısı gereği veri analiz aşamasına yorumlama, değerlendirme şeklinde yansımaktadır (Akarçay Ulutaş ve Akarçay, 2018, s. 424). Bu bağlamda nitel bir araştırma yöntemi olarak metin analizinin de bir yorumlama işi ve bilgi edinmenin önemli yollarından biri olduğu açıkça belirtilmektedir (Akyol ve Akyol, 2012, s. 242; Erdoğan, 2012, s. 149-186). Diğer bir deyişle metin analizi, insanların dünyayı nasıl anlamlandırdıkları hakkında bilgi toplanmasının bir yoludur. Bu, çeşitli kültürlerin dünyaya nasıl uyum sağladıklarını anlamak isteyen araştırmacılar için uygun bir metodolojidir (McKee, 2003). Bu bağlamda metne yüklenmiş toplumsal anlamı ve sonuçlarını ortaya çıkarması beklenen metin analizinin amaçsal doğasını belirleyen, araştırmacının yaklaşım tarzıdır (Erdoğan, 2012, s. 149).

"Metin anlamlandırdığımız şeydir" diyen McKee'ye (2003) göre, ne zaman bir şeyin anlamının yorumunu üretirsek, onu bir metin olarak ele almak mümkündür. Bu doğrultuda kitap, televizyon programı, film, dergi, fotoğraf, müzik, haber, söyleşi, köşe yazısı, reklam, manşet, afiş, öykü, söylem, masal, film, roman, şiir, tişört veya etek, mobilya veya süs eşyası vb. gibi hangi türden metin olursa olsun, metin analizinde seçim alanına alınabilir ve en yüzeyselden en derin düzleme kadar inilerek çözümlene gerçekleştirilir

(İnceoğlu ve Çomak, 2016, s. 19-20). Bu açıdan başlı başına bir araştırma yöntemi olan metin analizinde ele alınan metin, hitap ettiği kitle tarafından okunabilmeli, yorumlanıp anlamlandırılabilmesi, dolayısıyla anlaşılabilir (Akyol ve Akyol, 2012, s. 242-243).

Kendine özgü kültürlerin içinde bulunduğu zaman diliminde, insanların çevresindeki evreni anlamlandırma yollarını elde etmek amacıyla kullanılan bir yöntem olan metin analizi, gerçeği yorumlamak için mümkün olan çeşitli yollardan biridir (McKee, 2003, s. 1). Buradan hareketle kültür ve kültürlerarası çalışmaların etkisiyle, bir dokümanın ne anlama geldiğinin ölçülmesinde metin analizine gerek duyulmaktadır (Odacıoğlu, 2008, s. 62). Bu noktada McKee, “Metin Analizi Projesi” adı altında iki konuya temas etmektedir:

1. Araştırmacının dikkatini çeken kültür ve insanların dünyayı nasıl anlamlandığıyla ilgili bazı konular hakkında not almak: Burada kültürün hangi kısmı ve hangi soruları araştırmacının ilgisini çekmekte olduğu sorulmaktadır. Bu ya akademik okumalardan ya da araştırmacının sahip olduğu kültürün tecrübesinden gelebilir
2. Daha spesifik sorulara odaklanmak: Kültürün tümünü genellemek istenen geniş çerçeveli sorulardan kaçınmak gerekmektedir. Dürüst bir şekilde düşünerek gerçekten ne bilmek istenildiğine karar vermek önemlidir. Bunun için spesifik sorulara odaklanarak, spesifik cevaplar almak denemelidir (McKee, 2003, s. 31-32).

Odacıoğlu ise Stodtmeister’in metin analizi yapılması için belirlediği dört adımdan bahsederek “So What?” (Yani?) sorusundan hareket ettiğini belirtmiştir:

1. Metin analizine başlamada ortak yol, metnin tematik elemanlarını açıklamaya çalışmaktır. Metnin merkezinde yer alan konunun ve fikirlerin yeterince anlaşılır olması gerekir. İşte bu noktada yukarıdaki soru yöneltilmelidir,
2. Belirli teoriler ve sosyal sorular hesaba alındığında; toplumsal cinsiyet, kültürel tarz gibi pek çok unsura dikkat edilmelidir. Bu elementler arasında kuvvetli bağların yorumlanabilmesinde ve tanımlanmasında odaktaki olguya ilişkin yine yukarıdaki soru sorulmalıdır,
3. Her teori ve yaklaşıma dair yukarıdaki soru cevaplandıkça metne ilişkin üretilen meseleler de aydınlatılmış olacaktır,
4. Teorik alt zeminden hareketle belirli bir teoriyi açıklamak ve göstermek amacıyla bu son aşamada yukarıdaki sorunun değerlendirmesine gidilir. Bu sayede araştırılmak istenen metnin detaylı analizi de gerçekleştirilmiş olur (Odacıoğlu, 2008, s. 61).

Yukarıdaki öneriler aslında bir metnin görüldüğünden dahası olduğunu ortaya koymakta ve son dönemlerde bu analiz türü bilhassa medya kaynaklı çalışmalarındaki metin incelemeleri de olmak üzere pek çok alanda yer bulmaktadır (Akyol ve Akyol, 2012, s. 244; McKee, 2003; Odacıoğlu, 2008, s. 62). Bu doğrultuda bir sosyal medya platformu olan Pinterest'in kendine özgü kültürünü anlamlandırabilmek adına metin analizi aracılığıyla bilgi edinebilmek için inceleme gerçekleştirilmiştir. Yukarıda belirtilen söz konusu teorik alt zemin olarak dijital kürasyon kavramından hareketle konu ele alınmış, mevcut soru (so what?) ışığında görsellerdeki -diğer bir deyişle metindeki- tematik elemanların her biri en derin düzlemde gerek çalışmanın kavramsal çerçevesinde gerekse bulguların değerlendirilmesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca tıpkı McKee'nin belirttiği gibi spesifik konulara odaklanmak amacıyla metnin merkezinde yer alan dijital küratörlük ve ilham kaynağı konuları üzerine eğilerek, yine her iki kısımda olabildiğince anlaşılır kılmak için gayret gösterilmiştir. Böylece araştırma evreni betimlendikten sonra adı geçen kavramların Pinterest rutinleri içindeki yerini anlamaya ve anlatmaya odaklanılmıştır. Sonuç olarak Pinterest'in kültürel tarzı, yukarıdaki yol haritalarını takiben yorumlanarak, dünyaya nasıl uyum sağladığı ve yüklü olan toplumsal anlamı açığa çıkarılmıştır.

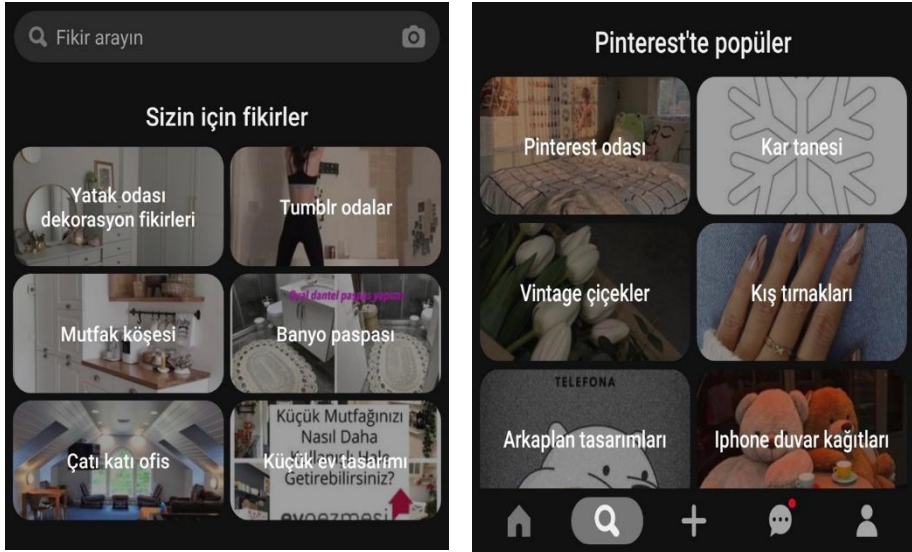
Veri Toplama Tekniği

Bu çalışma Pinterest içeriğinin küçük bir örneğini incelemekle birlikte, Pinterest kültürüne odaklandığı için kullanıcı eylem ve davranışları hakkında anlamlandırmalar sunmamaktadır. Örneklem uygulamanın arama akışından, çalışmanın teorik arka planının tamamlanmasının ardından, rastgele bir tarihte yer alan başlıklardan seçilmiştir; yani farklı bir tarihte daha küçük/büyük ve farklı seçilmiş başlıklar özelinde farklı sonuçlar çıkabilir. Ancak yine de Pinterest'in temel prensibi benzer nitelikte olacaktır. Çalışma niteliksel bir araştırmaya dayandığı için analize başlandığı zaman diliminde bulunan arama akışının en başında yer alan "sizin için fikirler" başlıklı 6 kategorinin ilk 3 içeriği incelemeye alınmıştır. Kategorinin 6 olması sabit değildir; bazen 4'e de düşebilmektedir. Bununla birlikte kategori başlıkları da sık sık değiştiği gibi bu başlıklara girildiğinde görsellerin öncelik sıralaması da güncellenmektedir. Bu yüzden analize başlandığı tarih olan 27 Aralık 2023'teki 6 kategori başlığı dikkate alınarak her bir kategoriye girilip ilk 3 görsel (pin) kaydedilmiştir. Böylece çalışmanın kelime sınırlılığı ve verilerin tekrarı da göz önünde bulundurulduğunda; toplamda 54 görsel, Pinterest kültürünü anlamak ve bu kültürü dijital küratörlük ve ilham kaynağı aracı olarak değerlendirmek için yeterli görülmüştür.

Bulgular ve Tartışma

Pinterest'in sosyal algıları, kullanıcılar için pek çok avantaj sağlamaktadır. Bu doğrultuda söz konusu amaçlara bakıldığında; fikir üretme, motivasyon,

planlama, hedef belirleme, uzmanlığı artırmak, rahatlamak, eğlenmek ve kendini gerçekleştirmek gibi kullanma mantığıyla karşılaşmaktadır (Linder ve diğerleri, 2014, s. 2418). Hatta Pinterest çoğu zaman ilham bulma ve kaydetme mecrası olarak övülmekle birlikte tutku hissetmenin de merkezindedir. Zira ürün genellikle sahip olmayı istenilen şey ya da görünmek istediğim tarz gibi bir tutkunun yansımasıdır (Hall ve Zarro, 2012, s. 7). Bu açıdan fikir avcılarının uğrak mekânı haline gelen Pinterest, küratörlüğün de temelini dayanarak fikri aramak, toplamak, anlamlı şekilde organize etmek, bu fikirler üzerine düşünmek, düşünülenler ile yeni bir anlayış oluşturmak için yorumlamak amacıyla bir yol haritası sunmaktadır. Aşağıdaki değerlendirmelerde, bu haritaya ilişkin Pinterest kültürden ufak kesitler bulunmaktadır.

Görsel 2: Pinterest Arama Motoru (<https://pin.it>)

Dijital küratörlüğün özelliğinde, bilgi arama, toplama, bir araya getirme vd. gibi pek çok yönünün bulunması, Pinterest'in "arama" altyapısında güçlendirici bir nitelik olarak yer almaktadır. Zira platformun çalışma mekanizması da bunun üstüne kurulu olduğu için hemen hemen tüm sekmelerde aramayı kolaylaştırmaya ve fikir toplamaya yardımcı alternatiflerle karşılaşmaktadır. Örneğin görsel 2'den de anlaşılacağı üzere, doğrudan Pinterest'in arama sayfasına girildiğinde çeşitli ilgi çekici kategori başlıkları üzerinden fikirlerin yansıtıldığı görülmektedir. Bu arama özelliği aynı zamanda hem ana sayfa hem de mesaj bölümünde ayrı olarak yer alan "güncellemeler" segmentinde bulunmaktadır. Dahası her bir görsele tıklanıldığında aşağıdaki örneklerde de değinildiği gibi söz konusu görsel ve görseldeki nesnelere üzerinden yeni bir arama ekranı ortaya çıkmaktadır. Yani Pinterest'in küratörlüğe ilişkin mimarisi çok gelişmiştir.

Bu çalışmada ise en temel arama motorundan başlama düşüncesinden hareketle, Görsel 2’deki sayfanın başında yer alan “sizin için fikirler” kategorilerinde bulunan içeriklerden örnekler sunulacak ve incelemelerde bulunulacaktır. Belirtmek gerekir ki yukarıdaki kategoriler ve kategorilerdeki görseller anlık olarak güncellenmekte olduğu için sürekli içerikler değişmektedir. Hatta kimi zaman kategori sayısı bile düşmekte; bu yüzden anlık olarak sıralamada bulunan görselleri yakalamak zorlaşmaktadır. Örnekleme belli bir standartta tutabilmek için araştırmanın gerçekleştiği anda her kategorideki ilk üç görsel -Pinterest terminolojisiyle ‘Pin’- hedeflense de söz konusu durum yaşandığında bir önceki görselin ekran resmi alana kadar sonrasındaki görsel kayabilmektedir. Ancak çalışma zaten niteliksel bir değerlendirmeye dayandığı için herhangi bir görsel de aynı veriyi sağlamaktadır.

Yatak odası dekorasyon fikirleri

Çoğu sosyal medya platformunda olduğu gibi, herhangi bir arama motoru üzerinden çeşitli görsellerin ya da metinlerin yer aldığı akışa bakıldığında, ne kadar içeriğin sunulduğu görülmemektedir. Yani sonsuza uzanan bir akış bulunmaktadır. Bu anlamda Pinterest’teki kategorilerin her birinde de içerik sayısı bilinmemekle birlikte çok geniş bir veri ağı sağlanmaktadır.

Görsel 3: Yatak odası dekorasyon fikirleri akış sayfası (<https://pin.it>)

Daha önce de belirtildiği gibi, yapılan çalışmalar Pinterest platformunun kadınların dünyası olduğunu, onların bu tür etkileşimlerden daha fazla yararlandığını ortaya koymuştur. Buradan hareketle “yatak odası dekorasyon fikirleri”ne ait bu kategori de kadınların ilham arayışlarının bir temsilini yansıtmaktadır. Görsel 3’e göre söz konusu kategori, sadece odanın

nasıl dekore edilebileceğini değil; aynı zamanda ayrıntıya da inerek görülmeyeni görünür kılmaktadır.

Görsel 4 ve 5: Yatak odası dekorasyon fikirleri ilk pin (<https://pin.it>)

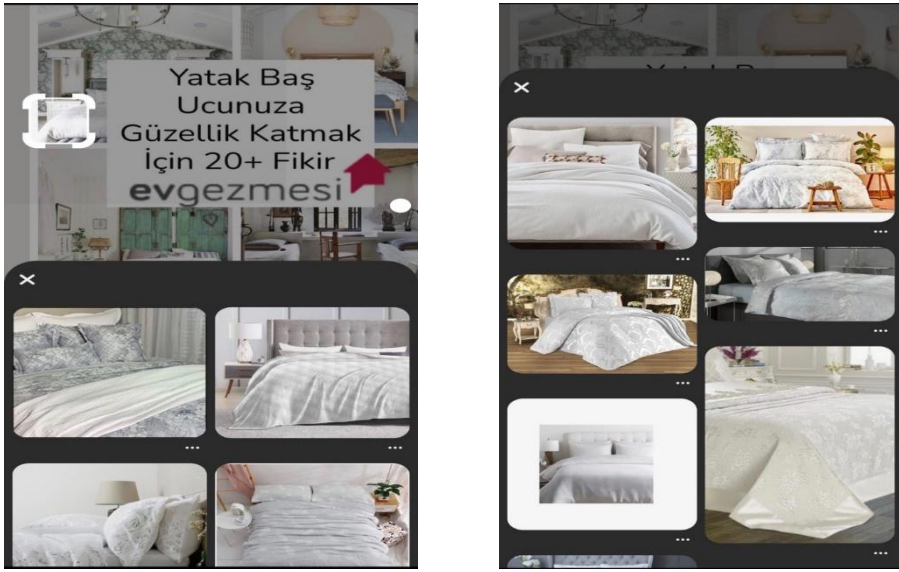
Kategorideki ilk görsele girildiğinde, pinin Pinterest'teki detaylı görünümü elde edilmektedir. Hangi kullanıcının görseli pinlediği, açıklama kısmında ne belirttiği, kaç takipçisi olduğu veya görüntüleyen kullanıcının kendi panosuna repin olarak kaydetme imkanına ilişkin buton seçeneği gibi pek çok özellik devreye girmektedir. Ayrıca bu görselden pinin bir Türk kullanıcı tarafından paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Daha önce de aktarıldığı gibi, platformun diğer ülkelerdeki kullanım yoğunluğu daha yaygındır. Dolayısıyla aslında akıştaki içerikler çoğunlukla yabancı kaynaklıdır. Ancak Türkiye'de de tutkunları olduğu için bu tür sayfalarla da karşılaşmak mümkündür.

Görsel 4 (sol) içeriğin bir pin olarak ilk görünümünü sunmaktadır. Kaydet butonuyla görsel, kullanıcın kendi panosuna taşınır. Bu butonun "kırmızı" olarak renklendirilmesi, Pinterest'in temel özelliği olan pano tarzı kullanım yaklaşımını harekete geçirme amacına hizmet etmesiyle bağlantılı olabilir. Zira hemen yanındaki "oku" butonu renksizdir ve amacı görselin seçildiği yer imine aktarma yapmaktır. Görsel bu haliyle yatak odasını dekore etmek isteyenlere bir ilham kaynağı olurken, bu ilhamdan daha fazlasına ulaşmak için görselin sağ köşesindeki büyüteç tıklandığında görsel 5'deki (sağ) sayfa açılarak noktalardan oluşan yeni bir arama akışı öne çıkmaktadır. Aşağıdaki örneklerde bu noktalara değinilecektir.

Görsel 6 ve 7: Yatak odası dekorasyon fikirleri ikinci ve üçüncü pin (<https://pin.it>)

Görsel 6 ve 7 metin barındıran ve arama (büyüteç) simgesine tıklandıktan sonra açılan sayfanın görünümüdür. Daha önce de belirtildiği gibi pinler tıklandığında sağ alt köşede yer alan büyüteç ikonu, Pinterest'teki görsel arama mimarisine ilişkindir ve Pinterest'in görsel arama hattının ilk uygulamalarından biri, bir kullanıcının bir pini görüntülerken ilgilenebileceği diğer görselleri öneren ve "ilgili pinler" adı verilen bir öneri ürünü olmasındır. Dolayısıyla görsel 4'teki büyüteç ikonu tıklanarak görsel 6 ve 7'deki gibi pinin geniş çerçeveleme ile nesne arama sistemi devreye girmektedir. Bunun ardından ortaya çıkan söz konusu beyaz noktalar 6. görselde yer almazken, 7. görsele dikkatli bakıldığında bu noktalardan iki tane bulunduğu gözlenmektedir. Diğer bir deyişle metin tabanlı görsellerde bu noktaların ya hiç ya da daha az olduğu saptanabilir. Bu tür metin tabanlı pinlerdeki noktaları örnekleyebilmek adına kategorideki 3. görsel de çalışmaya eklenmiştir. Çünkü bu noktaların işlevi, aslında yine Pinterest'in temeline dayanan görselle arama özelliğine işaret etmekte ve her biri otomatik olarak etiketlenen nesnelere imlemektedir.

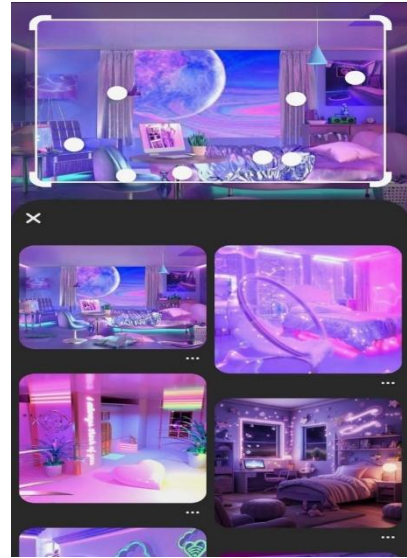
Görsel 8 ve 9: Yatak odası dekorasyon kategorisindeki üçüncü pinin nesne bazında akışı (<https://pin.it>)

Görsel 8 ve 9'a göre kullanıcı noktayı tıkladığında, görsel arama sistemi, sorgu nesnesinin görsel benzerliğine göre sıralanmış, nesne sınıfının diğer örneklerinin bulunduğu bir Pin koleksiyonunu getirir. Bu yaklaşım, on milyonlarca Pinterest kullanıcısı için nesne tabanlı bir görsel arama sisteminin uygulanabilirliğini göstermekte ve tespit edilen bu nesnelere etrafında etkileşimli bir arama deneyimi ortaya koymaktadır (Jing, Liu, Kislyuk, Zhai, Xu, Donahue ve Tavel, 2015, s. 1895). Pinterest'in bu özelliği, akışta sıralanan sadece tek bir pinden yüzlerce, binlerce pine geçiş yapabilmeyi, benzer nesnelere ulaşabilmeyi, benzer nesnelere farklı tarzlarla nasıl bir araya getirilebileceği, hatta bu nesnelere bir ürün olarak nereden satın alınabileceğini, tüm bunları kaybetmemek için kullanıcıların panosuna depolayabilmeyi ve istediği zaman depodaki bu fikirler üzerine düşünüp kendi tarzına uygun yaratıcı fikirler ortaya çıkarabilmeyi mümkün kılmaktadır. Bu anlamda Pinterest, diğer sosyal medya platformlarından çok farklı bir anlayış sunarak, kullanıcıları dijital küratörlüğün merkezine taşımaktadır. Bu, onların yaratıcılık ve uzmanlıklarını keşfetmeleri yönünde bir kapı açmaktadır.

Pinterest, diğer platformların aksine, kullanıcılarına fikir oluşturmanın yaratıcı serüvenine yönelik bir girişim sağladığı için platformun çeşitli bilgileri bir araya getirme, diğer bir deyişle organize etme işlevleri sebebiyle onların keyif almalarına ve bu sayede ilgi alanlarını tek bir yerde görüntüleyebilmelerine olanak tanımaktadır. Bu organizasyon işlevleri, Pinterest'i diğer sosyal medya ağlarına kıyasla daha benzersiz kılmaktadır (Kim, Seely ve Jung, 2017, s. 5).

Tumblr odaları

Mikroblog tabanlı bir sosyal ağ olan Tumblr, kullanıcılarına daha sınırsız ve çeşitlendirilmiş bir içerik paylaşımı ve yönetimi sunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Tumblr kullanıcılarının yaş ortalaması gençtir ve genç bloggerler, kendi belirledikleri konular üzerinden paylaşımlarda bulunarak, Tumblr'ı bir nevi dijital günlük olarak kullanmaktadır (Keskin, 2018). Zaten bundan kaynaklı olacak ki bu kategori genç nesle hitap eden sıra dışı bir izlenim yansıtmaktadır ve bu yönüyle de genç Pinterest kullanıcıları için küratör bir yaklaşımla donatılmıştır. Zira genç kitleyi hedef alan kategoride, onların hoşlanabileceği görseller sabitlenerek dijital bir koleksiyon oluşturulmuştur. Bu durum, her yaştan kullanıcıyı platforma çekmek için keşif deneyimleri yaşamalarını sağlayabilir.

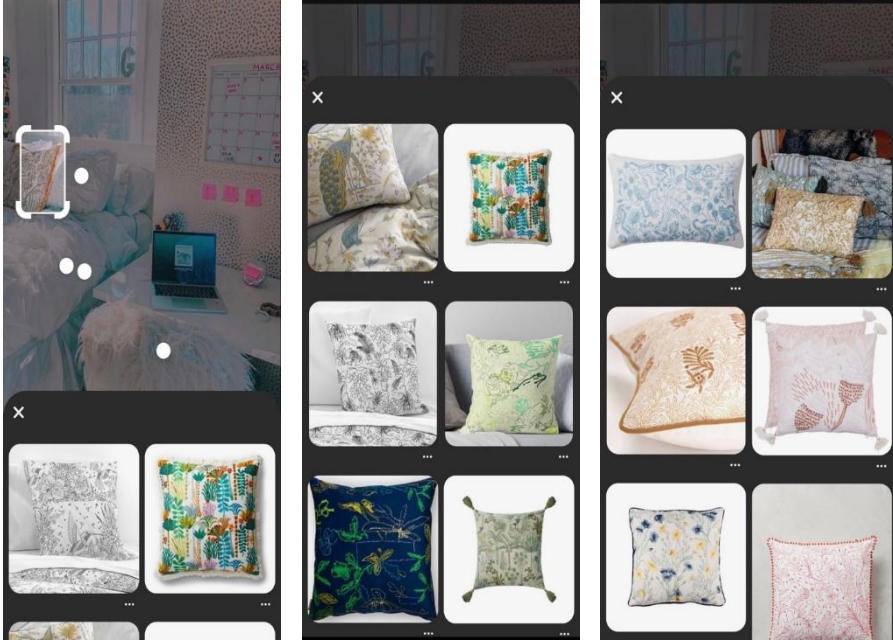

Görsel 10 ve 11: Tumblr Odaları ilk iki pin (<https://pin.it>)

Görselle arama sistemi doğrultusunda Tumblr odalarının benzer nesne akışını sağlamak amacıyla birçok ürünün etiketlendiği görülmektedir. Görsel 10 ve 11 metin tabanlı içerikler olmadığı için beyaz noktalar çok daha fazladır. Bu noktaların her birinin üzerine tıklandığında, çerçevelenmiş görselin içinde o nesne yeni bir çerçeve içine alınarak alt akışta benzer nesnelere sıralanmaktadır. Belirtmek gerekir ki görsel 10 ve 11 şu haliyle bir pin olarak çerçevenin alt akışında benzer odalara referans oluşturmaktadır. Yani etiketlenen nesnelere ziyade çarpıyla kapatma özelliği sunulan akışta (çerçevenin sol alt köşesinde) bütünsel olarak bakılabilir, bu odalara benzer olan diğer görsellere geçilebilir, ne tür dizaynlar yapıldığına göz atılabilir, ilham alınabilir. Ancak belli bir nesne ilgi çektiğinde, eğer ki etiketlenmişse

tıklanarak söz konusu ürünün akışına geçilebilir. Bu Pinterest'in metinlerarası bir ilişkiyle çalıştığını göstermektedir.

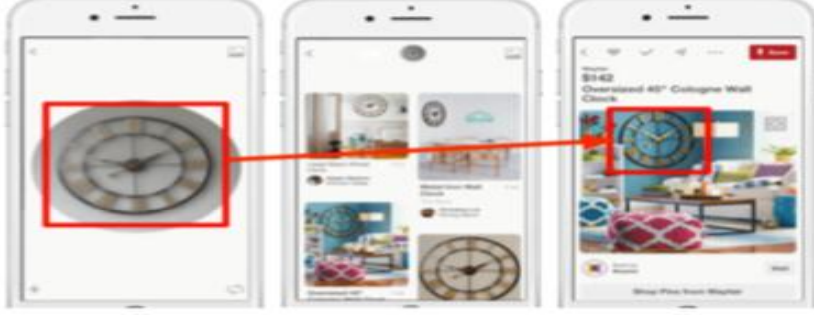
Pinterest, kullanıcıların yaratıcı fikirleri keşfetmesine ve kaydetmesine yardımcı olan görsel bir işaretleme aracıdır. Kullanıcılar, görüntüleri belirli temalar veya konular etrafında seçilmiş koleksiyonlar olan panolara sabitler. İnsanların hazırladığı bu kullanıcı panosu görseli grafiği, görseller ve bunların anlamsal ilişkileri hakkında zengin bilgiler içerir (Jing ve diğerleri, 2015: 1890). Bu anlamda "Tumblr odaları" temasıyla birçok panoya sabitlenen pinler, gençlere seçilmiş bir koleksiyon sunarak, onların bu yaratıcı fikirleri keşfetmelerine ve kaydetmelerine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla Pinterest'in genç küratörler için de önemli bir mecra olmayı hedeflediği söylenebilir.

Görsel 12-13-14: Tumblr Odaları kategorisinde ilk pinin nesne bazında akışı (<https://pin.it>)

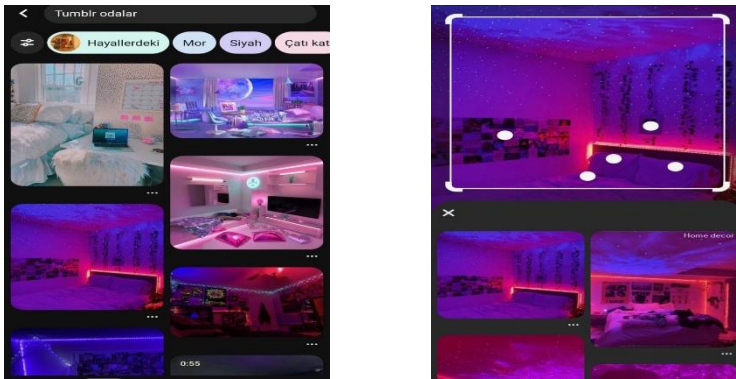
Benzer görünümlere ait bir tablo sunan yukarıdaki üç içerik, görsel 12'de (sol başta) etiketlenen yastığın üzerindeki noktaya tıklandığında elde edilmiştir. Bir Pinterest kullanıcısının pinlenen görseldeki yastığa ilgi duyduğu varsayıldığında, tıklanan noktadaki nesne çerçeve içine alınır, etrafı kararır ve benzer görünümler alt akışta sonsuza uzanan bir şekilde sıralanır. Bu sistemi bir "el feneri" olarak değerlendiren Zhai ve arkadaşlarına göre, kullanıcı görseldeki herhangi bir nesneyi (örn. lamba, masa, raf) görsel arama sorgusu olarak seçtiğinde, nesnelere otomatik olarak algılanır ve el feneri daha hızlı gezinme için tıklanabilir bir "nokta" görüntüler. Bu anlamda el feneri, kullanıcıların Pinterest'teki herhangi bir görselin içindeki nesneyi aramasını

sağlayan görsel bir arama aracıdır. “Pinterest lens” olarak nitelendirilen bu özellik aracılığıyla görsel arama sisteminde görsellerin tamamı yerine nesnelere indeksleyerek görsellerin içindeki nesnelere bulunur (Zhai, Kislyuk, Jing, Feng, Tzeg, Donahue, Li Du ve Darell, 2017, s. 515-520).

Görsel 15: Pinterest Lens (Zhai vd., 2017: 516)

Nesne arama, geleneksel sistemlerde olduğu gibi sadece görsellerin tamamını indekslemek yerine nesnelere de indekslendiği görsel bir arama sistemidir. Böyle bir sistemin kullanım durumlarından biri, sorgulanan bir nesneyi içeren sonuçların alınmasıdır. Örneğin görsel 15'te bir kullanıcı Romen rakamlı bir saatin resmini çekerse, bu saati tamamlayan mobilyalar ya da bu saatin yer aldığı oturma odası tasarımlarıyla da ilgilenebilir (Zhai vd., 2017, s. 522-523). -Stodtmeister'in sorusundan hareketle-yani kullanıcı, ilgisini çeken ürünlerin nasıl dizayn edildiğine yönelik Pinterest'ten ilham alabilir. Bu pini daha sonra hayalini kurduğu odayı hayata geçirmek için bir pano üzerine raptiyeleyebilir (kaydedebilir), saatin benzer görünümlerinden elde ettiği veri akışındaki pinlere göz atarak daha geniş bir tarama yapabilir, yeni keşiflerini de panoda bir araya getirebilir, saklayabilir. Tüm bunlar kullanıcıların küratör bir yaklaşım doğrultusunda ilerlemesini sağlamaktadır. İlerleyen kategorilerde bu perspektifi genişletecek örnekler bulunmaktadır.

Görsel 16 ve 17: Tumblr Odaları üçüncü pin (<https://pin.it>)

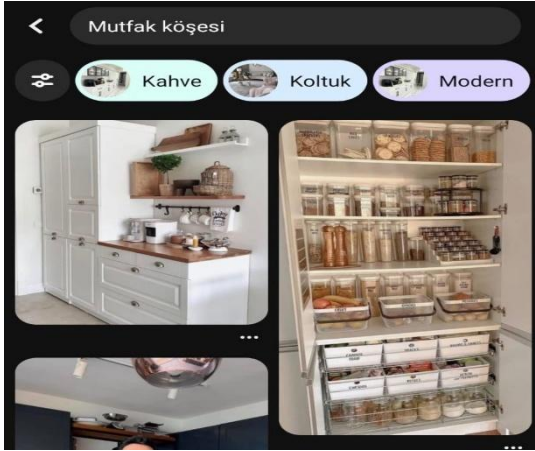
Tumblr Odaları kategorisindeki üçüncü pine ait olan görsel 16 ve 17, marjinal bir ışıklandırma sistemiyle sabitlenen odanın görünümünü yansıtmaktadır. Söz konusu pin sorgulandığında -diğer bir deyişle büyüteç ikonu tıkladığında- ilgili pinler akışı sunulmakta ve kullanıcıların yeni pinleri keşfedilmesi için sonsuza uzanan görsel bolluğuyla karşılaşılmaktadır. Zhai ve arkadaşlarına (2017, s. 519) göre, ilgili pinler, belirli bir sorgu pinine dayalı olarak kişiselleştirilmiş pin önerileri sunmak için Pinterest'teki büyük miktarda insan eliyle seçilmiş içerikten yararlanan bir pin öneri sistemidir. İlgili pinler önerileri, ana sayfa akışı, kimliği doğrulanmamış ziyaretçiler için pin sayfaları, e-postalar ve belirli seçilmiş pin koleksiyonları (keşfet sekmesi gibi) dahil olmak üzere Pinterest'in diğer birçok bölümüne dahil edilmiştir. Böylece kullanıcıların ilgileri her daim yeni ve benzer pinlerle cezbedilmektedir.

Mutfak köşesi

Pinterest'in hedef kitesinin kadın olmasından hareketle, bir izleyici yalnızca Pinterest web sitesini gözlemleyerek sitenin içeriğinin çoğunlukla geleneksel olarak "kadınsı" ilgi alanlarının hakimiyetinde olduğunu görebilir (Davila, 2013, s. 5). Bu anlamda yine kadınsı bir kategoriye işaret eden "mutfak köşesi", kullanıcıların sabitleme için önemli bir ilgi alanını göstermektedir. Zira daha önceki referanslarda da sıkça yer verildiği gibi sadece mutfağa dair oluşturulan pek çok pano ve bu panoya atılan birçok pin, zevk tercihlerini keşfetmek için önemli veri sunmakla birlikte kullanıcıların belki de hayata geçirmek istediği hayale ışık tutmaktadır. Öyle ki Pinterest'in el feneri özelliği, bu metafora bire bir uymaktadır. Çünkü beğenilen nesnelere gerek nereden ulaşılabileceği gerekse nasıl dizayn edildiği konusunu aydınlatmaktadır. Bu özellik Pinterest kullanıcılarının detaya inmesine yardımcı olmaktadır.

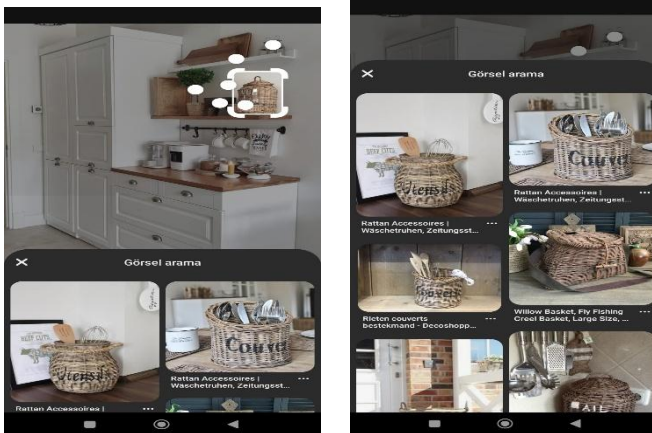
El feneri, kullanıcıların sonuçları daraltmasına olanak sağlamak için hem görüntü sonuçlarını hem de tıklanabilir ağırlıklı ek açıklamaları meydana getirir. Böylece "kırpıcı" aracı ve sorgu iyileştirme önerileri kullanılarak görüntülerdeki nesnelere etkileşimli olarak alınmasını destekler (Zhai vd., 2017: 520-521).

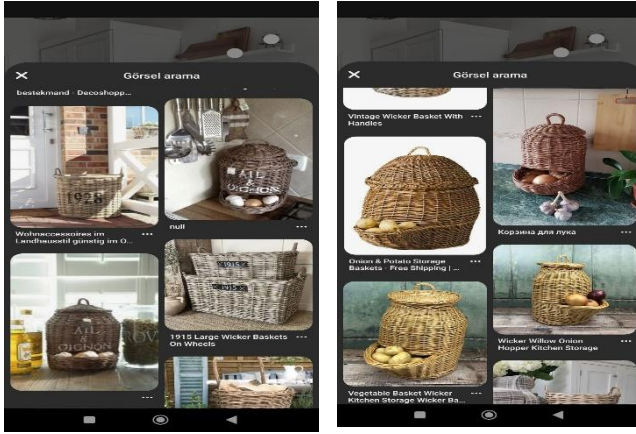
Mutfak köşesi kategorisine girildiğinde akışta karşılaşılan ilk iki içeriğin yer aldığı görsel 18'den soldaki pinde genel bir mutfak dizaynı yansıtılırken, sağdakinde ise dolap içi düzen resmedilmektedir. Bu içeriklere tek tek tıkladığında, daha fazlası için ilham verici detaylara inmek mümkün hale gelmektedir. Üstelik görselle arama özelliği, nesnelere algılayan dedektör aracılığıyla aktifleşerek benzer görünümleri kullanıcının önüne getirmektedir.

Görsel 18: Mutfak Köşesi ilk iki pin (<https://pin.it>)

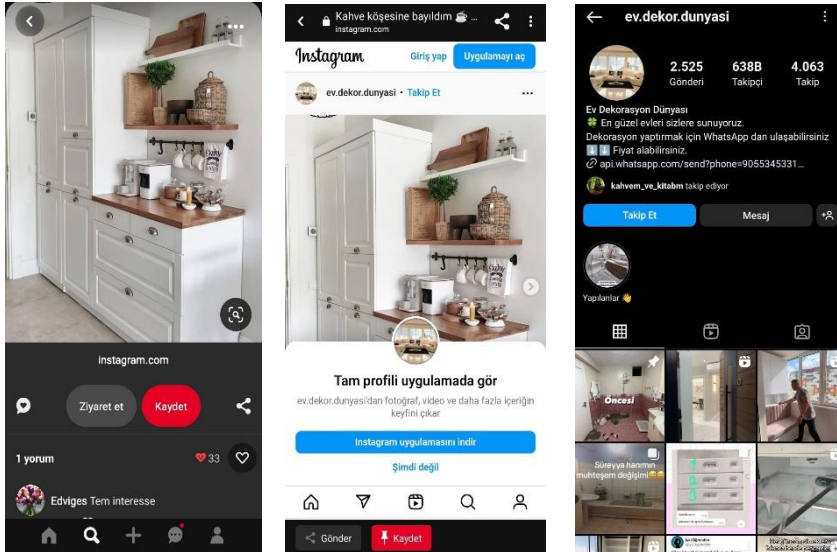
Benzer görünüm, özellikle moda pinleri için test edilen bir keşif deneyimidir. Kullanıcıların ilgilendikleri bölgelerden görsel bir sorgu seçmelerine olanak tanır ve kullanıcıların keşfetmesi veya satın alması için görsel olarak benzer pinleri tanımlar. Görüntünün tamamını kullanmak yerine sorgudaki yerleştirilmiş nesnelere veri tabanı görüntüleri arasındaki görsel benzerlik hesaplanır (Jing vd. 2015, s. 1890). Aşağıda ilk mutfak köşesine ait pinden elde edilen örneklerde, nesne algılama mekanizması sayesinde benzer görünümleri sıralayan algoritma aracılığıyla bir ürünün nasıl kullanılabileceğine yönelik alternatifler yer almaktadır. Zhai ve arkadaşlarının (2017, s. 515-516) da belirttiği gibi sistem, otomatik nesne algılama veya işbirliğine dayalı filtreleme yoluyla bir nesnenin konumu hakkında kesin bilgi sahibiyse, daha hızlı gezinme için pin üzerinde tıklanabilir bir "nokta" görüntüler. Bu nokta yüz milyonlarca Pinterest kullanıcısı için çeşitli görsel keşif deneyimlerini yaşamının benzersizliğine işaret eder.

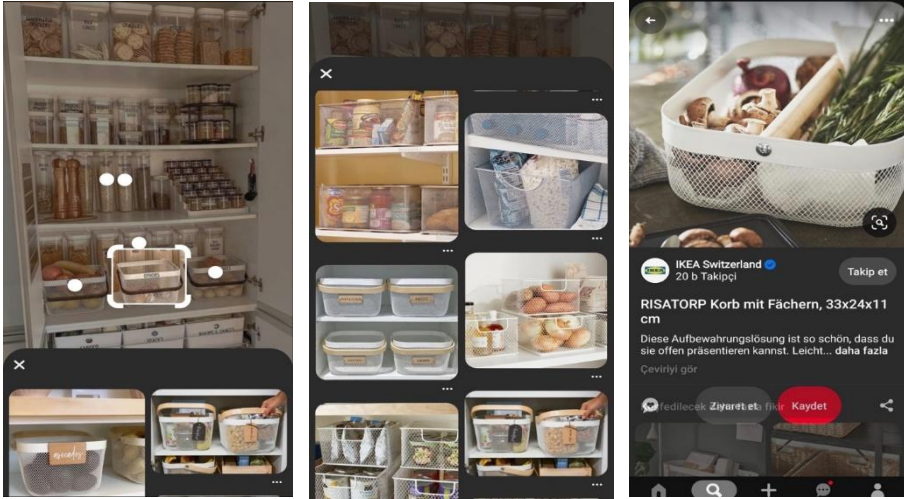
Görsel 19-20-21-22: Pinde seçilen bir nesnenin akıştaki benzer görünümleri (<https://pin.it>)

Yukarıdaki görsellerde ana pindeki sepete odaklanıldığında nesne algıma sonucunda benzer görünümler sunan algoritma, bu ürüne ilgi duyan kadınlar için alternatif kullanımlarına yönelik fikirler sıralamıştır. Akışa göz atıldığında, söz konusu sepete kaşık-çatal gibi aparatların konulabileceği görülürken, alta doğru inildiğinde yumurta ya da soğan-patates gibi gıdalar için de ideal bir kullanım pratiği sağlamaktadır. Stodtmeister'ın sorusuyla, yani bu sepetin farklı amaçlarla, farklı yerlerde nasıl dizayn edildiğini anlamak ve ilham almak mümkündür. Tam da bu sebeple Pinterest'in bir fikir fabrikası olarak görüldüğü söylenebilmekle birlikte küratör olarak kadınların yeni bağlamlar yaratabilmelerine fırsat sunduğu da eklenebilir.

Görsel 23-24-25: Ana pinin yer imi (<https://pin.it>)

Pinterest'in çalışma mekanizmasında üzerinde durulduğu gibi, her pin neredeyse %95 oranında bir URL adresinden aktarılmaz ve bu mutfak köşesine ait pindeki "ziyaret et" butonuyla pinin geldiği web sitesine yönlendirilme gerçekleştiğinde, bu mutfak köşesinin veya benzerlerinin yaptırılabilirdiği bir satış sayfasına bağlanılmaktadır. Bu anlamda Tümer'in de aktardığı ve görsel 23-24-25'ten de anlaşılacağı gibi, potansiyel müşterilerin doğrudan bir mimarın ya da ofisin sayfasına erişme olanağını artıran Pinterest, görsellik üzerine çalışan markaların pazarlama faaliyetleri için de büyük bir önem taşımaktadır (2022, s. 24). Bu durum ilerleyen örneklerin görselle arama özelliğinde de bulunmakta; böylece Pinterest, daha önce de belirtildiği gibi, her ne kadar bir fikir koleksiyonu vasfında işlerlik kazansa da kullanıcıların büyük bir kısmı için alışveriş yapmaya da olanak tanımakta, hatta beğendikleri ürüne ulaşabilme noktasına da ilham olmaktadır.

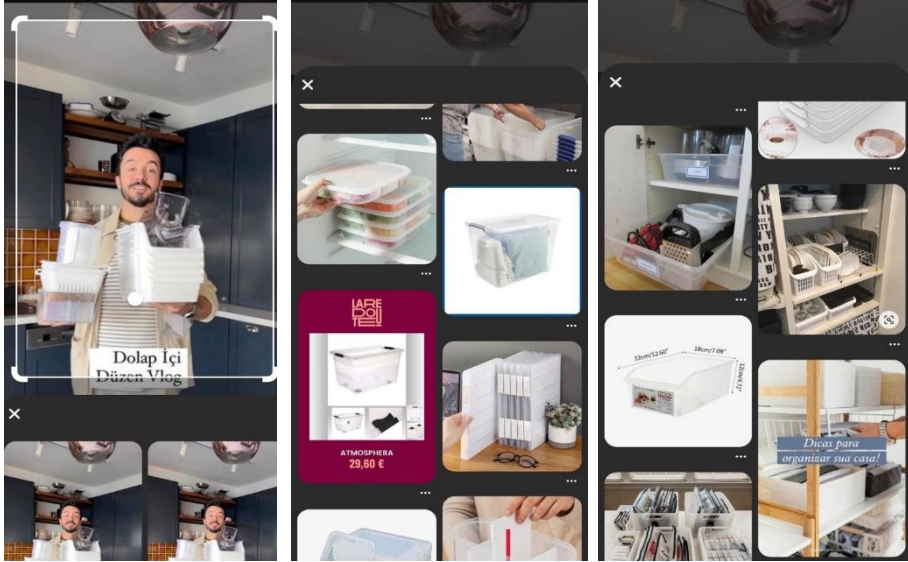

Görsel 26-27-28: Pindeki nesnenin yer imi (<https://pin.it>)

Pinterest'in satış fonksiyonu benzer şekilde diğer pin üzerinden de örneklenebilir. Dolap düzenine yönelik fikirler sunan görsel 26, aynı zamanda akıştaki benzer görünümelerde yer alan pinlerin yer imlerine giderek de nereden satın alınabileceğine ilişkin bilgi içermektedir. Bu anlamda 27'deki (ortadaki) görsel benzer görünümlere ilişkin bir akış sunmakta, bu görünümlerden birinin yer imine (URL) girildiğinde ise görsel 28'de (sağ köşe) yansıdığı üzere İKEA isimli firmanın İsviçre şubesine aktarmaktadır. Dolayısıyla pin, dolap düzeni konusunda ilham kaynağı olmanın ötesinde doğrudan ürünlerin satış sayfasına yönlendirdiği için tüketim faaliyetini de hayata geçirebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi Pinterest, özellikle perakende şirketleri için ideal bir reklam ve pazarlama faaliyeti içermektedir. Sabitlenen

nesnelere ilham alan kullanıcılar, elbette bu ürünlere ulaşmak isteyebilir. Dolayısıyla bu örnekte de görüldüğü gibi Pinterest'te doğal bir satış süreci yaratılabilmekle birlikte alışveriş yapmak için de platformun ilham kaynağı olduğundan söz edilebilir.

Görsel 29-30-31: Mutfak köşesi üçüncü pin ve pinin nesne bazında akışı (<https://pin.it>)

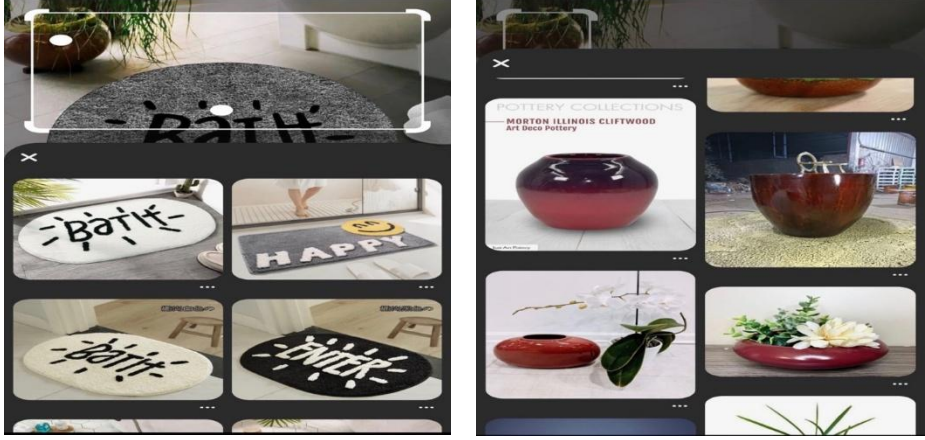
Kategorinin örneklem olarak incelenen üçüncü pinine geçildiğinde ise etiketlenen tek nesnenin saklama kabı olduğu, bu kabın nesne sorgulama özelliğinin aktifleştirilmesiyle birlikte benzer görünümünde hem boyut hem şekil hem kullanım amacı hem de fiyatına ilişkin alternatiflerin sunulduğu, dolayısıyla ürünle ilgili insanın zihninde var olanla olmayana bir araya getirme yönünün tespit edilebildiği görülmektedir. Bu bağlamda kullanıcılar mevcut pinden hareketle, nesneyle ilgilenmesi halinde kendi ihtiyacına göre bu içeriği organize edebilme özgürlüğüne sahiptir. Bu yüzden yine küratör bir çıktıdan bahsedilebilir.

Duh ve arkadaşlarının da ifade ettiği gibi, sosyal küratörlüğü karakterize eden şey, sosyal medya içeriğini organize etmede yer alan manuel çabadır ve bu anlamda algoritmik arama/toplama gibi otomatik yöntemlerden farklıdır. Bu insan faktörü, küratörlüğünü yapılan hikayelerin daha kişiselleştirilmiş, alakalı ve okunması daha ilginç olabileceği anlamına gelir (2012, s. 447). Yukarıdaki örnek bu bağlamda değerlendirilebilir.

Banyo paspası

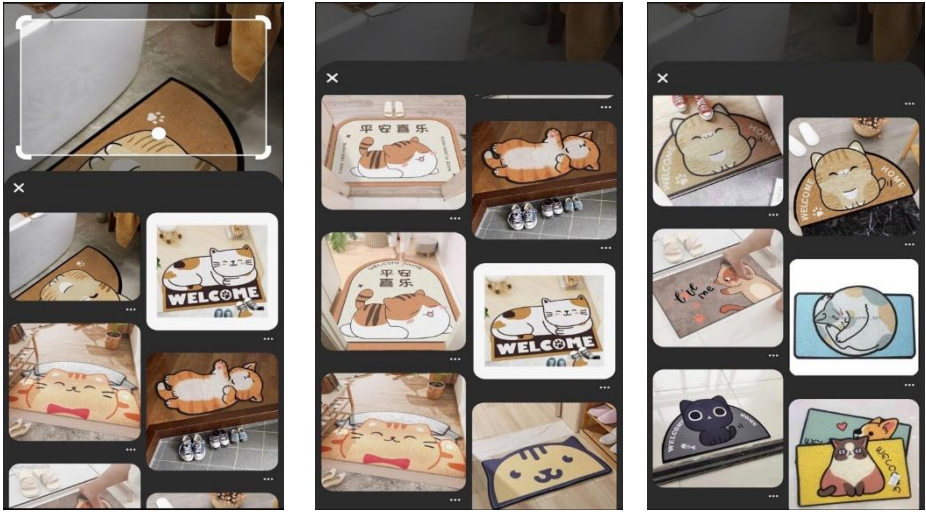
Pinterest'te genel çerçeveye ilişkin içeriklerin yanı sıra bu kategoride de olduğu gibi ayrıntıya giren görseller de yer almaktadır. McQuarrie ve arkadaşlarından (2014, s. 14) hareketle Pinterest ara yüzünün önemli bir parçasını oluşturan kümelenme eğilimi, farklı fikirlerin ilham kaynağı olarak

alınmasında önemli bir role sahiptir. Nasıl ki bir kullanıcının mutfak masası panosunda farklı eski dönem kahve tabelaları yer alıp bir başka kullanıcının çocuk masası panosunda bir grup bebek ayakkabısı görseli varsa, bu kategoride de banyo paspasları revaçtadır. Bu kümeler, ilgililerin belirli bir fikre, öğeye veya renge odaklanıp takip ettiğini göstermektedir.

Görsel 32 ve 33: Banyo paspası kategorisindeki ilk pin (<https://pin.it>)

Görsel 32 (sol) banyo paspası kategorisine dair oldukça küçük bir alanı içine alan ve hedefte paspasın olduğu bir pindir. Buna rağmen uygulamanın algoritması, büyüteçle çerçeve işlemi yapıldığında, nesne algılama ve benzer görünümleri sunma noktasında paspasın yanı sıra saksıyı da etiketlemektedir. Bu durum dar alanda yarım görüntüyle bile nesnelerin algoritmanın radarına takıldığını göstermektedir. Hatta Zhai ve arkadaşlarına göre Pinterest'in ilgili pinleri sunma mekanizması, yakın çekim görünümünde en yoğun şekilde kullanılır (2017, s. 519). Diğer taraftan pin görselleri genellikle birden fazla nesne içerir (örneğin, leopar desenli bir çantayla sokakta yürüyen bir kadın, siyah botlar, güneş gözlüğü, yırtık kot pantolon vb.). Pine bakan bir kullanıcı, çanta hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyebilir. Başka bir kullanıcı ise güneş gözlüklerini satın almak isteyebilir (Jing ve diğerleri, 2015, s. 1894). Yani sorusundan yola çıkarak, bu örneklerde de paspas hakkında fikir almak isteyen bir kullanıcının yanı sıra saksının dekoratifleğiyle ilgilenen bir başka kullanıcı olabilir. Bu yüzden Pinterest küratörlüğün ve ilham kaynağının merkezinde yer alabilir.

Görsel 34-35-36: Banyo paspası kategorisindeki ikinci pinin benzer görünümleri (<https://pin.it>)

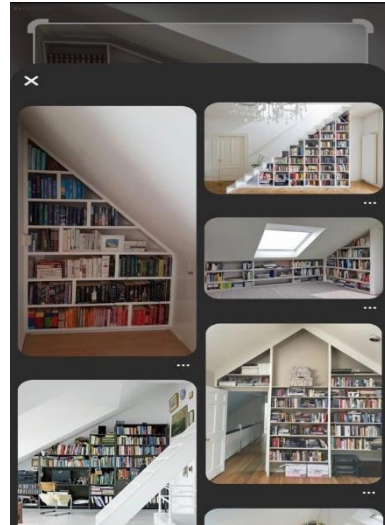
Görsel 34 (sol başta) bir diğer banyo paspası kategorisine ait pinin içeriğine ilişkindir. Pinde yine çok dar bir alan üzerinden tek bir nokta yer almaktadır. Görsel 35 ve 36 söz konusu etiket (nokta) tıklandığında, ilgili pinden hareketle o anda görüntülenen görselin altında açılan içerik akışıdır. Diğer bir deyişle Zhai ve arkadaşlarına göre öğeden öğeye bir öneri sisteminin sunumudur. Burada vurgulanması gereken nokta yine Pinterest'in küratörlük yaklaşımından kaynaklı, ana pinde banyo paspası olarak yer alan kedi figürlü paspasın, evin farklı noktalarında da kullanılarak hem çeşitleri hem de kullanım alanları bir araya getirilerek fikir vermesidir. Yani (?) Pinterest farklı yorumlamalara açık bir nitelik kazandırmakta; kullanıcılara ilham olmaktadır. Ancak bu kural her daim işlemeyebilir. Zira benzer görünümleri sunan algoritma, sade bir nesneyi algıladığında çok çeşitli bir akış sağlamayabilir. Aşağıda kategoriye ait üçüncü pinin (görsel 37 ve 38) akışına göz atıldığında, ürünlerin birbirinden çok da farklı niteliğe sahip olmadığı anlaşılacaktır.

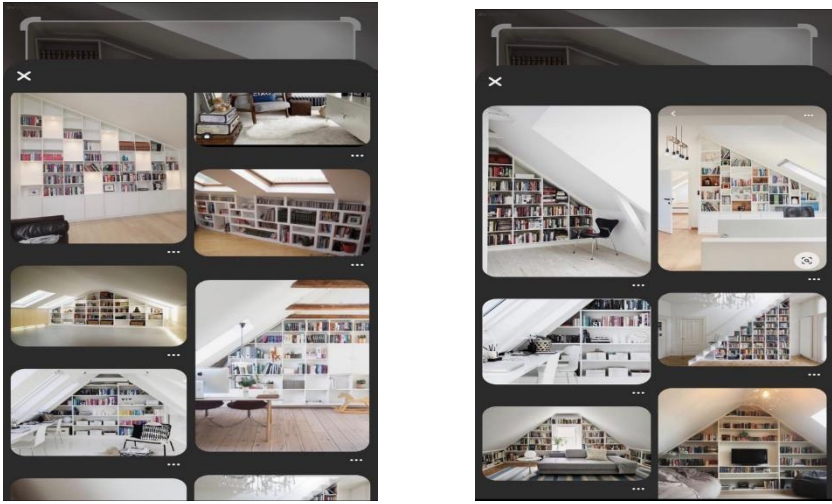

Görsel 37 ve 38: Banyo paspası kategorisindeki üçüncü pin ve benzer görünümleri (<https://pin.it>)

Çatı katı ofis

Pinterest kullanıcılarının hem pratik hem de duygusal ihtiyaçlara hitap eden fikirler kışkırtmanın ve oluşturmanın bir yolu olarak günlük süreçlerle meşgul olduğunu ifade eden Linder ve arkadaşları, onların günlük rutinleri ve etkinlikleri desteklemek için evdeki mobilya ve nesnelere değiştirirken küratörlüğün tasarım ortamı olarak işlev gören panoları kullandıklarını belirtir (2014, s. 2418). Yani Doksöz'ün de aktardığı gibi Pinterest'te kullanıcıların en çok ev dekorasyonu kategorisindeki fikirlerden yararlandığı söylenebilir (2022, s. 74). Bu anlamda "Çatı katı ofis" kategorisi de mobilya dekorasyonu ile bağlantılı olarak hem bir mimariye hem de bir tarza ilişkin fikir sunarak ilham kaynağı olmaktadır.

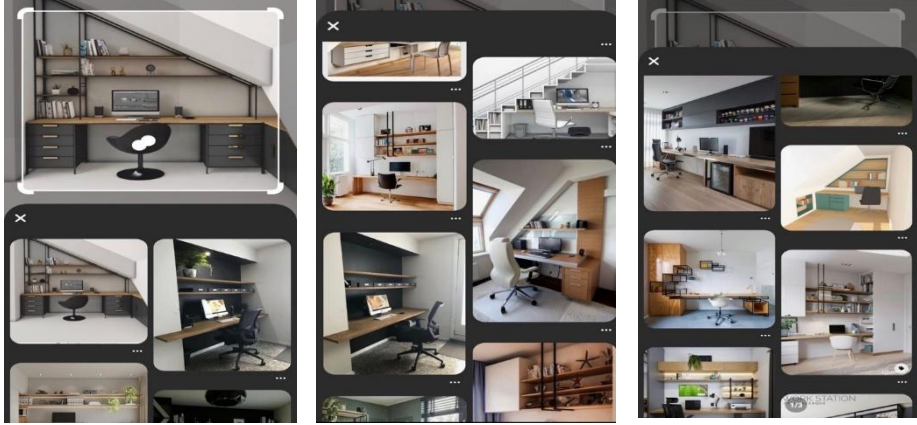

Görsel 39-40-41-42: Çatı katı ofis kategorisindeki ilk pinin benzer görünümleri (<https://pin.it>)

Belirtmek gerekir ki bir pine tıklandığında görselle arama yapma özelliğini devreye sokmadan veya görselle arama özelliğini devreye sokup da ortaya çıkan noktalardan herhangi birine el feneri tutmadan da söz konusu pinle benzer görünümlere ulaşmak mümkündür. El feneri yoluyla “esnek kırılma mekanizması” belirli bir nesneye odaklanma amacıyla sonuçları daraltmaya olanak sağlamaktadır (Zhai ve diğerleri, 2017, s. 520). Oysa yukarıdaki çatı katı ofis kategorisindeki sabitlenen görselde sadece görsel arama özelliğinin devreye girmesiyle birlikte, genel çerçevede benzer görünümlerin alt akışta sıralandığı görülmektedir. Yani Pinterest, belirli bir nesneye odaklanmadan da benzer görünümünden hareketle ilham alınabilecek binlerce pini, kullanıcının önüne getirmektedir.

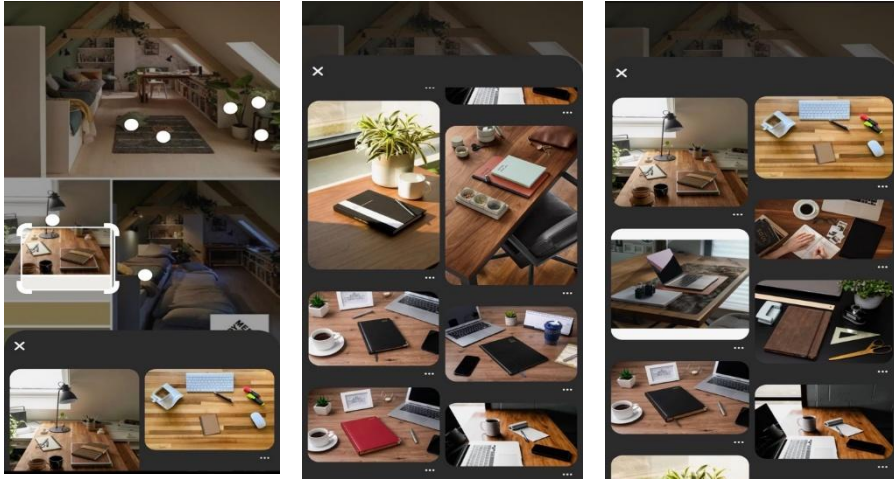
Daha önce de belirtildiği gibi dekorasyona ilişkin pin ve panolar, Pinterest’te en yoğun içeriği oluşturmaktadır. Uygulamadaki arama bölümü güncellendikçe çok daha fazla mobilya tasarımına yönelik kategorilerin açıldığı görülmektedir. Tüketim alışkanlıkları değiştikçe yaşam tarzlarının evler, mobilyalar, dekorasyon ürünleri üzerinden belirlendiğini ifade eden Bahtiyar ve Yıldız, bunun nedenini ise bu tür ürünlerin toplumsal statü göstergesi olduğuna bağlamaktadır. Bu anlayışların değişmesi ve gelişmesinde ise görsel-işitsel-yazılı basının etkisi oldukça büyüktür. Özellikle 1970’lerde görsel-işitsel olarak televizyonun evlere girmesi ve yazılı basın olarak dergicilik sektörünün gelişmesiyle birlikte evlerdeki dekorasyon giderek önemli hale gelmiştir (2021, s. 150-151). Zira günümüzde de bu medya organlarına ek olarak sosyal medyanın yarattığı ortam, önem derecesine katlamıştır. Dekorasyona dair en ufak ayrıntının bile gözden kaçmadığı ve yeni tasarım trendlerini yakalamanın teşvik edildiği bir sistem kurulmuştur. Pinterest bunun en son örneğidir.

Pinterest'in görsel bolluğu ve farklı kaynaklardan bu görselleri toplama kolaylığı, kullanıcıların dekorasyon zevklerine de hitap etmektedir. Bu noktada beğendikleri mobilyaları bir panoda biriktirme ve sonra birbirleri arasında sentezleyebilme imkânı, kişisel zevklere uygun bir tasarım yaratma açısından estetik haz sağlayacağı için Pinterest'i diğer ağlar arasında seçkin kılmaktadır. Yani Pinterest, dekorasyon zevkini geliştirmeyi, kişinin neyle neyi sevdiğine dair belirsizliği alternatif pinler aracılığıyla netleştirmeyi sağlayabilmektedir. Bu, kullanıcılara bir ilham olma meselesidir.

Görsel 43-44-45: İkinci pin ve benzer görünümleri (<https://pin.it>)

Pinterest'te bir pine dair benzer görünümlerin keşfedilmesi için veri tabanındaki görüntüler akış olarak sunulurken sadece birebir benzerleri çerçevesinde bir yaklaşım bulunmamaktadır. Elbette ağırlık yakın benzerlik içeren pinler olsa da görsel 43-44-45'ten de anlaşılacağı üzere sadece çatı katı ofis dekorasyonları resmedilmemiştir. Oysa incelenen ana pinde (sol başta) çatı katının dekore edildiği bellidir; ancak ilgili pinlerde çatı katı olmayan tavanların da yer aldığı gözlenmektedir. Jing ve arkadaşlarına göre, ilgili pin önerileri, panoların ve pinlerin "kürasyon grafiğinden" oluşturulduğu için bir popülerlik kuyruğu bulunur. Dolayısıyla bu popülerlik ışığında en rağbet görenler öne çıkabilir; bu, uzak benzerlerin de akışta ön sıralarda yer almasına neden olabilir.

Görsel 46-47-48: Üçüncü pindeki belirli bir nesnenin benzer görünümleri (<https://pin.it>)

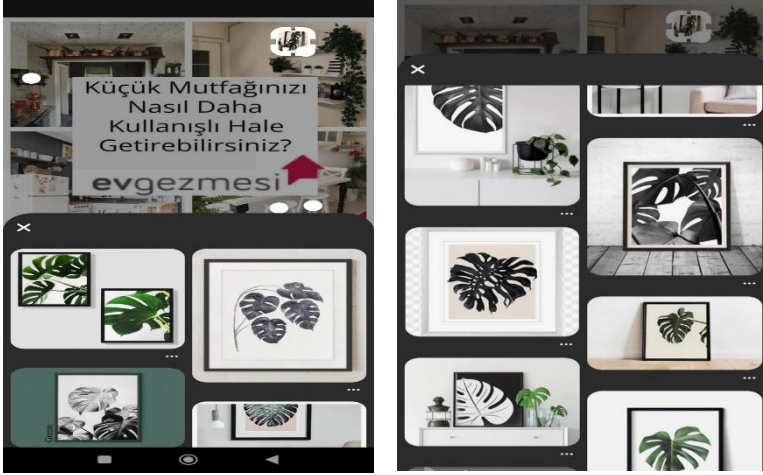
Bu çatı katındaki dekorasyona ilişkin genel fikirler sunan pindeki noktalar aracılığıyla etiklendiği görülen ajanda, odanın genel havasındaki ufak bir detaydır. Ajandanın üzerindeki nokta tıklandığında el feneri işleve girerek söz konusu nesneyi kırıp aydınlatır ve ardından Jing ve arkadaşlarının belirttiği gibi, görsel arama sistemi, sorgu nesnesinin görsel benzerliğine göre sıralanmış, nesne sınıfının diğer örneklerinin bulunduğu bir pin koleksiyonunu getirir (2015, s. 1895). Yani (?) Pinterest bir pindeki en ufak nesnenin bile detayına inerek benzer çeşitlerini, kullanım biçimlerini, dekore edilmiş tarzlarını, satın alınabileceği mağazayı bularak seçip ardından organize edip bir araya getirerek sergiler ve kullanıcının kendi anlayışına göre yorumlamasına aracılık eder. Tüm bunlar dijital küratörlüğün ilham kaynağı olarak resmedilmesine olanak sağlar.

Küçük ev tasarımları

Görsel 49: Küçük ev tasarımı kategorisindeki iki pin (<https://pin.it>)

Küçük Ev Tasarımı kategorisinin ilk iki görselinde “Ev Gezmesi” yeriminin pinlendiği görülmekle birlikte, pratik bilgi olarak değerlendirilebilecek fikirlerin yer aldığı gözlenmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi metin içeren pinler daha az etiket barındırmakta; ancak yine de her pinin (raptiyenin) odak noktası resim olduğundan, görsel özellikler kullanıcılar için ilginç, ilham verici ve alakalı içerik bulmada büyük rol oynamaktadır (Jing ve diğerleri, 2015, s. 1890). Aşağıda görsel arama mimarisine göre ilk pinde etiketlenen noktalar ve belirli bir noktaya tıklandığında çıkan öneri rehberi bulunmaktadır.

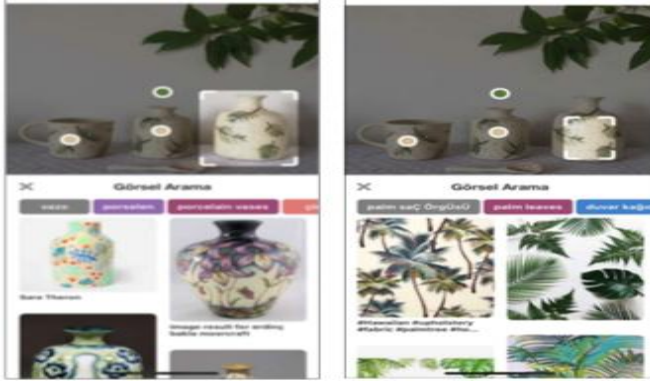

Görsel 50 ve 51: Pindeki belirli bir nesnenin benzer görünümüleri (<https://pin.it>)

Metinsel bir pinde, metinden arta kalan yerlerdeki görsel unsurları tespit eden nesne algılama sistemi, belirli bir sorgu pinine dayalı olarak kişiselleştirilmiş pin önerileri sunmak için harekete geçer. Görsel alan dar da olsa nesne küçük de olsa eğer ki belirli temalar veya konular etrafında seçilmiş koleksiyonlar olan panolara sabitlenmişse, bunların anlamsal ilişkileri hakkında zengin bilgiler içerir. Örneğin, bir görselin bir panoya sabitlenmesi, yeni pano ile görselin yer aldığı diğer tüm panolar arasında bir "küratöryel bağlantı" olduğu anlamına gelir (Jing ve diğerleri, 2015, s. 1890). İşte görsel 50 ve 51 de böyle bir bağlantının sonucudur. Metinden geriye kalan alandan dört nesne algılanmıştır. Çok küçük bir alanı kaplayan tablo seçildiğinde, benzerleri akışa getirilir. Hatta kimi zaman nesne algılandığı kadar nesnenin üzerindeki desen bile tespit edilebilir.

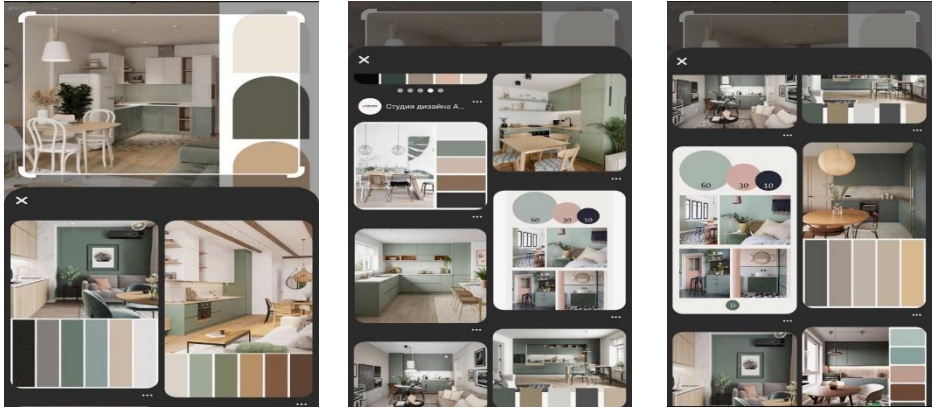
Görsel 52, nesne algılama özelliğine dayanarak çok gelişmiş bir arama motorunu resmetmektedir. Torun Alacalı'nın da belirttiği üzere görsel aramada çıkan seçme özelliğiyle sadece vazunun etiketi aratıldığında pinlenen vazolar akışta sunulurken, vazunun deseni tercih edildiğinde palmiye yaprakları, duvar kâğıdı gibi detaylar yer almaktadır (2019, s. 26). Yani

Pinterest'in ayrıntıya ilişkin algısı çok kuvvetlidir. Bu yönüyle ilham alınan her detaya inmek kolaylaşmaktadır.

Görsel 52: (Torun Alacalı, 2019, s. 26).

Görsel 52'de örneklendirilen ayrıntı algısına kategorinin üçüncü pini üzerinden de devam edilebilir. Zira pindeki ev tasarımında vurgulanan nokta, duvar veya mobilya boyalarına, boyalardaki uyuma, hatta renk çeşitliliğine ilişkindir. Bu anlamda ana pinden yola çıkıldığında, benzer görünümde de bir boya kataloğunun varlığından söz edilebilir. Dolayısıyla Pinterest sadece genel görünümde değil; detay görünümde de işlevsel bir yol haritası sunmaktadır.

Görsel 53-54-55: Küçük ev tasarımı kategorisindeki üçüncü pin (<https://pin.it>)

Sonuç

Dijital çağın gündelik hayata getirdiği pek çok yenilik, sosyal medya platformları üzerinde de hissedilebilmekle birlikte en önemli etkisi belki de bu platformların artan çeşitliliğidir. Nitekim günümüzde Facebook, Twitter, Instagram, Youtube, WhatsApp, TikTok gibi yaygın ve baskın sosyal mecraların yanı sıra Snapchat, Flickr, Tumbler, LinkedIn vb. gibi çok daha farklı uygulamanın kullanım yoğunluğu açısından biraz daha altlarda yer

aldığından; ancak hemen hemen herkes tarafından bilinen platformlar olduğundan söz etmek gerekir. Pinterest ise tıpkı diğer sosyal medya platformları gibi görünse de kendine özgü işleyiş mekanizması ve özel tarzı, onu diğerleri arasından ayırıcı kılarak daha niş bir kitleye hitap etmesini sağlamaktadır. Bu yönlerin ortaya koyulmaya çalışıldığı çalışmada, Pinterest kültürü değerlendirilerek farklı bir disipline sahip olduğuna dikkat çekilmektedir.

Farklı bir kullanıcı davranışına hizmet eden Pinterest, ilan panosuna değerli bilgileri raptiyeleme metaforu doğrultusunda hayata geçirilmiş ve her kullanıcının bu bilgilerden yararlanmasına fırsat veren bir anlayışla geliştirilmiştir. Pinterest'e özgü bu anlayış, yine kendine özgü terimlerle nitelendirilmiştir. Öyle ki "Pin/Pinleme" olarak ifadelendirilen ve "sabitleme" olarak çevrilen bu terimler, raptiyeleme işlemiyken, "pano" kavramı ilan panosundan esinlenmedir. Pinterest'in temel kültürünü oluşturan bu kavramlar, aslında her şeyin bunlar üstüne kurulu olduğunu göstermektedir. Zira bir "görsel seli" sunan Pinterest, günlük hayatta kullanıcıların ilgi alanlarına ve zevklerine göre gerek uygulama içinde gerekse dışında istedikleri kadar içeriği panolarına pinlemelerine imkân tanımakta, hatta aynı içeriğin farklı kullanıcıların panosunda dolaşımına izin vererek "repin" denilen yeniden sabitleme işlemi işlevsel olarak kullanıma açmaktadır. İlgi çekici görsellerin en temelde birleştirilmesine dayanan bu çalışma prensibi, Pinterest kullanıcılarının gündelik hayatlarında dekorasyondan yemeğe, modadan çeşitli etkinliklere kadar hemen hemen her şeyi toplamaya istekli hale getirmektedir. İşte bu durum Pinterest'i yeni fikirler ve ürünler keşfetmek isteyen kullanıcılar için işlevsel kılmaktadır. Aslında bu durum, Pinterest'i dijital küratörlüğün ve ilham kaynağı aracı olarak değerlendirmenin yolunu açmaktadır.

Dijital küratörlüğün dijital depolarda ya da arşivlerde arama, göz atma, okuma, toplama, bir araya getirme, birleştirme, organize etme, bütünleştirme, sergileme, üzerine düşünme, sentezleme, tasarlama, açıklama ve yorumlama gibi bütün bir yaratıcı süreci ifade etmesi, Pinterest'in çalışma mekanizmasıyla bağlantısal bir ilişki içerisindedir. Zira medyanın kürasyonu, bilgiyi anlamlı bir şekilde düzenleme, bunlar üzerine düşünme ve yeni bir anlayış çerçevesinde yorumlama sürecine işlerlik kazandırma noktasında, Pinterest öne çıkmaktadır. Çünkü insanların ilgi alanlarına göre, sayılan tüm bu küratörlük özelliklerinin hepsini yapabildikleri ve paylaşabildikleri bir bünyeye sahiptir. Diğer bir deyişle Pinterest, insanların görseller üzerinden dijital nesne koleksiyonlarını oluşturduğu bir "sosyal küratörlük sitesi" olarak vazife görmektedir. "Sosyal toplayıcılık" şeklinde de ifade alanı bulan bu faaliyet, geçmişteki avcı/toplayıcı toplumlara varana kadar bir tarihsel serüvene de dayanmaktadır. Yani kullanıcılar toplandıkları bilgi ve fikirlerden hareketle, bunları düşüncel süzgeçlerinden geçirip kendilerinin ilgi ve zevklerine uygun bir şekilde bağlamlandırarak hayatlarını şekillendirebildikleri için Pinterest'i ilham

kaynağı olarak almaktadır. Dolayısıyla Pinterest, insanın zihninde olanla olmayanın sentezlenmesinde, kişisel zevklerin geliştirilmesinde ve yaratıcı çıktıların biçimlenmesinde aracı rol üstlenmektedir.

Pinterest'in kişisel zevklere hitap etmesi, dijital küratörlüğün ve alınan ilhamın tüketim temelli bir yaklaşımla değerlendirmeyi de gerekli kılmaktadır. Zira Pinterest kültüründe fiili olarak bir ürünü satın alma, ama daha önemlisi o ürünü arzulama konusunda canlandırıcı bir etki söz konusudur. Yapılan çalışmalar ve incelenen kategorilerden de anlaşılacağı üzere Pinterest çok yoğun olarak kadın kullanıcı ağırlıklı bir platformdur. Bu anlamda Pinterest, kadınların ilgi alanlarına göre ilham aldıkları her fikri, hayal etmelerini sağlamakla birlikte satın almaya teşvik eden bir tüketim yörüngesine girmelerinde de itici bir güç unsuru taşımaktadır. Sonuç olarak dijital küratörlüğün aracı rolünü üstlenen Pinterest, bir ilham kaynağı olarak tüketim pratiklerini de şekillendirmektedir.

Bu çalışma Pinterest kültürünün küçük bir kısmını ele alabildiği için bundan sonraki çalışmalarda pano veya hesap incelemeleriyle kullanıcı yaklaşımları değerlendirilebilir ya da doğrudan kullanıcılarla görüşme yapılabilir. Ayrıca farklı perspektifler ışığında Pinterest'in ne gibi rolleri bulunduğu dikkat çekilebilir. Her şeyden önce dijital çağın büyük bir parçasını oluşturan sosyal medya platformlarının farklı disiplinlere yenilik getirdiği unutulmamalıdır. Bu yeniliklere değinmek, ulusal düzeyde iletişim bilimini güncel ve dinamik tutacaktır.

Kaynakça

- Akarçay Ulutaş, D. ve Akarçay, Ö. (2018). Nitel veri analizi. Ş. Aslan (Ed.), Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (s. 423-439) içinde Konya: Eğitim Yayınevi.
- Akyol, A. Ç. ve Akyol, M. (2012). Reklam araştırmalarında metinsel analiz yöntemi ile anlamların inşası ve yapıbozumu. Ö. Güllüoğlu (Ed.), İletişim bilimlerinde araştırma yöntemleri görsel metin çözümleme (234-268) içinde Ankara: Ütopya.
- Bahçecioğlu, E. H. (2024). Tüketim toplumunun inşasında influencer'ların link ekleme hareketliliği: Instagram hikayeleri örneği. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), 9(1), 46-74. <https://doi.org/10.47107/inifedergi.1332633>
- Bahtiyar, T. B. ve Yıldız, E. (2021). "Ev dekorasyon" dergisi (1976-82) üzerinden konutlardaki iç mekân özelliklerinin incelenmesi. Sanat ve Tasarım Dergisi (28), 149-173. doi: <https://doi.org/10.18603/sanatvetasarim.1048623>
- Beagrie, N. (2004). The digital curation centre. *Learned Publishing*, vol. 17, no. 1 (2004), pp. 7-9. doi: <https://doi.org/10.1087/095315104322710197>

- Bernardini, C., Silverston, T. ve Festor, O. (2014). A pin is worth a thousand words: Characterization of publications in Pinterest. In 2014 International Wireless Communications and Mobile Computing Conference (IWCMC) (pp. 322-327). IEEE. doi: <http://dx.doi.org/10.1109/IWCMC.2014.6906377>
- Carpenter, C. C. (2012). Copyright infringement and the second generation of social media websites: Why Pinterest users should be protected from copyright infringement by the fair use defense. SSRN Electronic Journal. doi:10.2139/ssrn.2131483
- Davila, A. B. (2013). The virtual bulletin board: A feminist critique of Pinterest. A Senior Project Presented to. California Polytechnic State University. <https://digitalcommons.calpoly.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1131&context=comssp>
- Doksöz, T. (2022). Sembolik etkileşim teorisi kapsamında dijital benlik sunumu aracılığıyla yeni tüketim kalıpları: Pinterest. (Yüksek lisans tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay. Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 751150).
- Duh, K., Hirao, T., Kimura, A., Ishiguro, K., Iwata, T., & Au Yeung, C.-M. (2012). Creating stories: social curation of Twitter Messages. Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media, 6(1), 447-450. <https://doi.org/10.1609/icwsm.v6i1.14287>
- Duffy, M. (2013). Microblogging: Tumblr and Pinterest. AJN The American Journal of Nursing, 113(6), 61-64. doi: <http://dx.doi.org/10.1097/01.NAJ.0000431274.68030.90>
- Erdoğan, İ (2012). Pozitivist metodoloji ve ötesi araştırma tasarımları niteliksel ve istatistiksel yöntemler. (3. Baskı). Ankara: Erk Yayınları.
- Gelley, B. ve John, A. (2015) 'Do I need to follow you?: Examining the utility of the Pinterest follow mechanism', in Proceedings of the 18th ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work & Social Computing, February, pp.1751-1762. doi: <https://doi.org/10.1145/2675133.2675209>
- Gilbert, E., Bakhshi, S., Chang, S., ve Terveen, L. (2013). I need to try this?: a statistical overview of Pinterest. In Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems (pp. 2427-2436). ACM. doi: <https://doi.org/10.1145/2470654.2481336>
- Han, J., Kwon, T. T., Choi, D., Kim, H., Chun, B. ve Choi, Y. (2014). Collecting, organizing, and sharing pins in Pinterest: Interest-driven or

- social-driven? ACM SIGMETRICS Performance Evaluation Review, 42(1), 15-27. doi: 10.1145/2637364.2591996
- Han, J., Choi, D., Choi, A., Choi, J., Chung, T., Kwon, T.T. ve Chuah, C.N. (2015) 'Sharing topics in Pinterest: understanding content creation and diffusion behaviors', in Proceedings of the 2015 ACM on Conference on Online Social Networks, November, ACM, pp. 245–255. doi: <http://dx.doi.org/10.1145/2817946.2817961>
- Hansen, K., Nowlan, G. ve Winter, C. (2012). Pinterest as a tool: Applications in academic libraries and higher education. Partnership: the Canadian Journal of Library and Information Practice and Research, vol. 7, no. 2. Doi: <http://dx.doi.org/10.21083/partnership.v7i2.2011>
- Hall, C. ve Zarro, M. (2012). Social curation on the website Pinterest. com. proceedings of the American Society for Information Science and Technology, 49(1), 1-9. Doi: <https://doi.org/10.1002/meet.14504901189>
- Hazari, S., Sethna, B. ve Brown, C. (2017). Determinants of Pinterest affinity for marketers using antecedents of user-platform fit, design, technology, and media content. International Journal of Technology Marketing, 12(3), 230-251. doi: <http://dx.doi.org/10.1504/IJTMKT.2017.089646>
- Feng, Z., Cong, F., Chen, K ve Yu, Y. (2013). An empirical study of user behaviors on Pinterest social network. *IEEE/WIC/ACM International Joint Conferences on Web Intelligence (WI) and Intelligent Agent Technologies (IAT)*. doi:10.1109/wi-iat.2013.57
- Ishiguro, K., Kimura, A. ve Takeuchi, K. (2012). Towards automatic image understanding and mining via social curation," 2012 IEEE 12th International Conference on Data Mining, Brussels, Belgium, 2012, pp. 906-911, doi: 10.1109/ICDM.2012.37.
- İnceoğlu, Y. G. Ve Çomak N. A. (2016). Teun A. Van Dijk. Y.G. İnceoğlu ve N. A. Çomak (Ed.), *Metin çözümlemeleri* (s. 19-85) içinde (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı.
- Jing, Y., Liu, D., Kislyuk, D., Zhai, A., Xu, J., Donahue, J. ve Tavel, S. (2015). Visual search at Pinterest. Proceedings of the 21th ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining - KDD '15. doi:10.1145/2783258.2788621
- Karadağ, D. K. (2019). Dijital kültürel mirasın yönetiminde dijital kürasyon uygulamaları çerçevesinde Türkiye’de müzelerde içerik yönetimi sistemlerinin geliştirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 556952)

- Kerne, A., Webb, A. M., Smith, S. M., Linder, R., Lupfer, N., Qu, Y. ve Damaraju, S. (2014). Using metrics of curation to evaluate information-based ideation. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, 21(3), 1–48. doi:10.1145/2591677
- Keskin, K. (2018). Tumblr nedir? nasıl kullanılır? ne işe yarar? Erişim adresi: <https://www.brandingturkiye.com/tumblr-nedir-nasil-kullanilir-ne-ise-yarar/> (Erişim Tarihi: 28.12.2023).
- Kim, D. H., Seely, N. K. ve Jung, J.-H. (2017). Do you prefer, Pinterest or Instagram? The role of image-sharing SNSs and self-monitoring in enhancing ad effectiveness. *Computers in Human Behavior*, 70, 535–543. doi:10.1016/j.chb.2017.01.022
- Kimura, A., Ishiguro, K., Yamada, M., Marcos Alvarez, A., Kataoka, K., & Murasaki, K. (2013). Image context discovery from socially curated contents. *Proceedings of the 21st ACM International Conference on Multimedia - MM '13*. doi:10.1145/2502081.2502149
- Koçoğlu, S. (2018). A'dan z'ye Pinterest: Pinterest nedir? Pinterest nasıl kullanılır? Pinterest niye önemlidir? Erişim adresi: <https://www.brandingturkiye.com/adan-zye-pinterest-pinterest-nedir-pinterest-nasil-kullanilir-pinterest-niye-onemlidir/> (Erişim Tarihi: 30.11.2023).
- Kuhakoski, A. ve Seifert, L. (2015). Pinterest in Sweden – a qualitative study on Swedes' Pinterest usage. (Master Thesis). Jönköping International Business School. id: diva2: 819011 <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:819011/FULLTEXT01.pdf>
- Külcü, Ö. (2018). Bilgi kuramı ve bilgi yönetimi kuramsal bilginin oluşumu ve toplumsal bilgiye dönüşümü. İstanbul: Hiperlink.
- Lee, C. A., Tibbo, H., & Schaefer, J. C. (2006). DigCCurr: Building an international digital curation curriculum & the Carolina Digital Curation Fellowship Program. *Archiving Conference*, 4(1), 105-109. <http://dx.doi.org/10.2352/issn.2168-3204.2007.4.1.art00025>
- Lee, C. A. ve Tibbo, H. (2011). Where's the archivist in digital curation? Exploring the possibilities through a matrix of knowledge and skills. *Archivaria*, 72, Fall: 123-168. <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/13362>
- Linder, R., Snodgrass, C. ve Kerne, A. (2014). Everyday ideation: All of my ideas are on Pinterest. In *Proceedings of the 32nd annual ACM conference on Human factors in computing systems- CHI'14* (pp. 2411-2420). ACM. doi:10.1145/2556288.2557273.

- Liu, D. C., Rogers, S., Shiau, R., Kislyuk, D., Ma, K. C., Zhong, Z., Liu, J. ve Jing, Y. (2017). Related pins at Pinterest: The evolution of a real-world recommender system. In Proceedings of the 26th international conference on world wide web companion (pp. 583-592). Doi: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1702.07969>
- Lui, D. (2015). Public curation and private collection: The production of knowledge on Pinterest.com. *Critical Studies in Media Communication*, 32(2), 128–142. doi:10.1080/15295036.2015.1023329
- McKee, A. (2003). *Textual analysis: A beginner's guide*. London: Sage.
- McQuarrie, E.F., Miller, J. ve Phillips, B.J. (2014) 'Dreaming out loud on Pinterest: new forms of indirect persuasion', *International Journal of Advertising*, Vol. 33, No. 4, pp. 1-24. doi: <http://dx.doi.org/10.2501/IJA-33-4-633-655>
- Miles, J. ve Lacey, K. (2013). *Pinterest power: Market your business, sell your product, and build your brand on the world's hottest social network*. McGraw Hill Professional.
- Miller, M. (2012). *My Pinterest*. Indianapolis: Que Pub.
- Mittal, S., Gupta N., Dewan, P. ve Kumaraguru, P. (2013). The pin-bang theory: Discovering the Pinterest world. arXiv preprint arXiv:1307.4952.
- Mittal, S., Gupta, N., Dewan, P. ve Kumaraguru, P. (2014). Pinned it! A large scale study of the Pinterest network. Proceedings of the 1st IKDD Conference on Data Sciences - CoDS '14. doi:10.1145/2567688.2567692
- Mull, I.R. ve Lee, S.E. (2014) "'PIN' pointing the motivational dimensions behind Pinterest", *Computers in Human Behavior*, Vol. 33, pp.192–200. doi: 10.1016/j.chb.2014.01.011
- Odacıoğlu, S. D. (2008). Metinsel analiz. *Sosyoloji Notları Dergisi*, (58-66). Erişim adresi: https://www.academia.edu/24591783/Sosyoloji_Notları_Dergisi_4_5_Sayı
- Otoni, R., Pesce, J. P., Casas, D. L., Franciscani Jr., G., Meira Jr., W., Kumaraguru, P. ve Almeida, V. (2013). Ladies first: Analyzing gender roles and behaviors in Pinterest. In ICWSM, *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 7(1), 457-465. <https://doi.org/10.1609/icwsm.v7i1.14438>
- Pinterest Marketing (2018). *Tutorialspoint simply easy learning* Erişim adresi: https://www.tutorialspoint.com/pinterest_marketing/pinterest_marketing_tutorial.pdf

- Polynczuk, K. (2013). A million DIY projects. The netnographic study of Pinterest as a creative community for women. Media and Global Communication (Master's Thesis). University of Helsinki, Helsinki. Erişim adresi: <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/3027c03f-338f-49bf-b39d-9fb95caaa2b7/content>
- Popescu, A., Kamath, K. ve Caverlee, J. (2013). Mining potential domain expertise in Pinterest. In 21st Conference on User Modeling, Adaptation, and Personalization.. Rome. Retrieved from <http://ceur-ws.org/Vol-997/>
- Ray, J. (2009). Sharks, digital curation, and the education of information professionals, *Museum Management and Curatorship*, 24:4, 357-368. Doi: 10.1080/09647770903314720
- Ridgway JL, Clayton RB. Instagram Unfiltered: Exploring Associations of Body Image Satisfaction, Instagram #Selfie Posting, and Negative Romantic Relationship Outcomes. *Cyberpsychol Behav Soc Netw*. 2016 Jan;19(1):2-7. doi: 10.1089/cyber.2015.0433.
- Rosenbaum, S. (2014). Curate this the hands-on, how-to guide to content curation. Magnify Media, LLC.
- Rusbridge, C., Buneman, P., Burnhill, P., Giaretta, D., Ross, S., Lyon, L., & Atkinson, M. (n.d.). The digital curation centre: A vision for digital curation. 2005 IEEE International Symposium on Mass Storage Systems and Technology. doi:10.1109/lgdi.2005.1612461
- Sasahittal, H.C. ve Jassawalla, A. R. (2015). Why do college students use Pinterest? A Model and Implications for Scholars and Marketers. *Journal of Interactive Advertising*, 0(0), 1–13. doi: 10.1080/15252019.2014.956196
- Singh, S., Wang, Y. ve Ding, L. (2013). Who is repinning? Proceedings of the thirteenth international workshop on multimedia data mining - MDMKDD '13. doi:10.1145/2501217.2501218
- Torun Alacalı, E. (2019). Kavramsal tasarım sürecinde Pinterest'te görsel veri taramanın yaratıcı düşünceye etkisi: Deneyimli ve deneyimsiz tasarımcılar üzerine bir inceleme (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul. Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 558884)
- Tümer E. (2022). Architectural praxis in Turkey in the era of social media: Pinterest and Instagram. (Yüksek lisans tezi). European University of Lefke, Lefke. Ulusal Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 783933)

- Webb, A. M., Linder, R., Kerne, A., Lupfer, N., Qu, Y., Poffenberger, B. ve Revia, C. (2013). Promoting reflection and interpretation in education. Proceedings of the 9th ACM Conference on Creativity & Cognition - C&C '13. doi:10.1145/2466627.2466636
- Wilkinson, Z. (2013). Oh, how Pinteresting! An introduction to Pinterest. Library Hi Tech News, 1, 1-4, DOI 10.1108/07419051311320904
- Yang, X., Li, Y. ve Luo, J. (2015). Pinterest Board Recommendation for Twitter Users. Proceedings of the 23rd ACM International Conference on Multimedia. doi:10.1145/2733373.2806375
- Zarro, M. ve Hall, C. (2012). Pinterest: Social collecting for #linking #using #sharing. Proceedings of the 12th ACM/IEEE-CS Joint Conference on Digital Libraries - JCDL '12., 417-418. doi: http://dx.doi.org/10.1145/2232817.2232919
- Zarro, M., Hall, C. ve Forte, A. (2013). Wedding dresses and wanted criminals: Pinterest.com as an infrastructure for repository building. Proceedings of the Seventh International AAI Conference on Weblogs and Social Media, 7 (1), 650-658. doi:10.1609/icwsm.v7i1.14418
- Zhai, A., Kislyuk, D., Jing, Y., Feng, M., Tzeg, E., Donahue, J., Li Du, Y. ve Darrell, T. (2017). Visual Discovery at Pinterest. Proceedings of the 26th International Conference on World Wide Web Companion - WWW '17 Companion. doi:10.1145/3041021.3054201.
- Zhong, C., Salehi, M., Shah, S., Cobzarenco, M., Sastry, N. ve Cha, M. (2014). Social bootstrapping. Proceedings of the 23rd International Conference on World Wide Web - WWW '14. doi:10.1145/2566486.2568031

Atf için:

- Bahçecioğlu, E. H. (2024). Dijital kütatörlük aracı ve bir ilham kaynağı olarak Pinterest. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 639-688. doi: 10.54558/jiss.1414245.

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.

Bilgi Bilimi Eğitiminde Yeni Eğilimler ve Türkiye’de Eğitim Veren Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümleri Müfredatlarının IFLA Temel Bilgi Alanlarına Göre Analizi

Coşkun Polat*^{ID}

Özden Demircioğlu Faydalıgül**^{ID}

Öz

Amaç: Bu çalışmayla, çeşitlenen ve yön değiştiren kütüphane ve bilgi bilimi eğitimindeki güncel eğilimleri belirlemek, Türkiye’de bu alanda eğitim veren Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümlerinin müfredatlarını IFLA tarafından oluşturulan Temel Bilgi Alanları kapsamında değerlendirmek, bölümlerin müfredatlarını benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışmada yöntem olarak içerik analizi kullanılmıştır. Öncelikle ilgili literatür, iSchools ortak müfredatına dâhil olan konular ve IFLA Profesyonel Kütüphane ve Bilgi Bilimi Eğitim Programları Rehberi incelenerek bu alandaki eğitimde yeni yönelimler saptanmaya çalışılmıştır. Türkiye’de aktif eğitim veren on dört bilgi ve belge bölümünün lisans müfredatlarının, IFLA tarafından hazırlanan bu rehberin önerdiği müfredata göre içerik analizi ve karşılaştırması yapılmıştır. Bunun için her bir bölüm için ayrı bir MS Excel programında oluşturulan veri setlerinde zorunlu ve seçmeli dersler için ayrı alanlar tanımlanmıştır. Dersler rehberde belirtilen üç temel alan gereksinimine göre gruplandırılmıştır. Gruplandırılan derslerin AKTS açıklamasına göre Temel Bilgi Alanı kodlaması yapılmıştır. Kodlama sonrası her bir bölümün kendi içinde ve bölümler arası karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Tüm hesaplamalar ile tablolara yönelik işlemler yine Excel programı üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Bulgular: Analiz sonucunda her bir bölümün ağırlıklı temel alanı ve derslerin Temel Bilgi Alanları dağılımları ortaya çıkmıştır. Bölümlerin müfredatlarında sırasıyla Teknik ve Yönetim, Kullanıcı Hizmetleri ve LIS Temelleri temel alanlarına yönelik derslere yer verdiği anlaşılmıştır.

Sonuç: Çalışmada, literatür incelemesi kapsamında belirlenen Kütüphane ve Bilgi Bilim alanında yeni eğilimlere göre bölümlerin müfredatlarını yapılandırılmaları gerektiği tespit edilmiştir. Türkiye’de eğitim veren Bilgi ve Belge Yönetimi bölümlerinin müfredatlarında Temel Bilgi Alanları arasında dağılım açısından dengesizlik vardır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre Temel Bilgi Alanlarını kapsayan derslerin dengeli olduğu ortak bir ders müfredatı ve Bilgi Okulları Örgütü konsorsiyumu önerilmiştir.

Özgünlük: Bu çalışma Türkiye’de eğitim veren BBY bölümleri müfredatlarının IFLA’nın önerdiği Temel Bilgi Alanlarına göre içerik analizi yapan ilk çalışma olması ve Temel Bilgi Alanlarına uygun güncel bir ders müfredatı önerisi sunması bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: IFLA Temel Bilgi Alanları, iSchools, Bilgi ve belge yönetimi müfredatı, Bilgi ve belge yönetimi eğitimi, Kütüphane ve bilgi biliminde yeni eğilimler.

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, polatcoskun@gmail.com

**Öğr. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, ozdend@adu.edu.tr

New Trends in Information Science Education and Analysis of Curricula of LIS Departments Providing Education in Turkey According to IFLA Foundational Knowledge Areas

Coşkun Polat*

Özden Demircioğlu Faydalıgöl**

Abstract

Purpose: The aim of this study is to determine the current trends in library and information science education, which diversifies and changes direction over time, to evaluate the curricula of the Information Management Departments providing education in this field in Turkey within the scope of the Foundational Knowledge Areas created by IFLA, and to reveal the similarities and differences in the curricula of the departments.

Method: Content analysis was used as a method in the study. Firstly, attempts have been made to detect new trends in education in this field by examining the relevant literature, the subjects included in the iSchools common curriculum and the IFLA Guidelines for Professional Library and Information Science Education Programs. The content analysis and comparison of the undergraduate curricula of fourteen information and documentation departments providing active education in Turkey were made according to the curriculum recommended by this guide prepared by IFLA. For this purpose, separate fields were defined for compulsory and elective courses in data sets created in a separate MS Excel program for each department. Courses are grouped according to the three main field requirements specified in the guide. Foundational Knowledge Area coding of the grouped courses was done according to the ECTS description. After coding, comparative analysis was made within each section and between sections. All calculations and operations related to the tables were also carried out via the Excel program.

Findings: As a result of the analysis, the weighted main areas of each department and the distribution of the courses in the Foundational Knowledge Areas were revealed. It was understood that the departments included courses in the Core areas of Technical and Management, User Services and LIS Foundations in their curricula, respectively.

Conclusion: In the study, it was found that the departments should structure their curricula according to the new trends in the field of Library and Information Science determined within the scope of the literature review. There is an imbalance in the distribution of Foundational Knowledge Areas in the curricula of Information Management departments which provide education in Turkey. According to the findings of the study, a common curriculum with balanced courses covering the Foundational Knowledge Areas, and a consortium of Information Schools Organization were proposed.

* Professor, Çankırı Karatekin University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Information Management, polatcoskun@gmail.com

**Lecturer, Aydın Adnan Menderes University, ozdend@adu.edu.tr

Originality: *This study differs from other studies by being the first study to analyze the content of the curricula of information management departments that provide education in Turkey according to the Foundational Knowledge Areas recommended by IFLA and by presenting an up-to-date course curriculum proposal in line with the Foundational Knowledge Areas.*

Keywords: *IFLA Foundational Knowledge Areas, iSchools, LIS curriculum, LIS education, LIS new trends*

Giriş

Bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler, çeşitlenen bilgi üretimi ve paylaşım imkânları, bilgi miktarındaki artışı tetiklemiştir. Yaşanan gelişmeler bilgi artışı ile sınırlı kalmamış, bilgi kullanıcılarının bilgiyi arama, elde etme ve kullanma biçimlerinde de önemli değişiklikler olmuştur. Bu durum, amacı bilgi ile bilgiye gereksinim duyanlar arasında köprü görevi kurmak olan bilgi profesyonellerinin rollerini ve yaptıkları işin doğasını da kökten değiştirmiştir. Değişimin esas yansıması da bilgi profesyonellerini çağın gereğine uygun yöntem ve araçlarla yetiştirmekle yükümlü kütüphane ve bilgi bilimi (LIS) okulları üzerinde olmuştur. Bilginin üretimi, depolanması ve dağıtımı formatında yaşanan değişim ve çeşitlilik, kütüphane ve bilgi bilimi bölümlerini müfredatın tamamen değişmesi ve hatta gelişmelere ayak uydurabilme adına öğretim programını sık sık güncelleme tehdidiyle karşı karşıya bırakmıştır. Literatürde bu değişime ayak uyduramadığı için eğitim faaliyeti sonlanan pek çok eğitim kurumuyla ilgili çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu tehdidi fırsata çevirme adına kütüphane ve bilgi bilimi okullarının (Bilgi ve Belge Yönetimi bölümlerinin) birlikte hareket etmeleri, ortak öğretim programlarını ve öğretim yöntemlerini tartışmaları zorunlu hale gelmiştir.

Kütüphane ve bilgi bilimi alanında eğitim veren programların geniş bir konu kapsamı vardır ve bu kadar geniş bir alan için tek bir müfredat belirlemek zordur. Kütüphane ve bilgi bilimi eğitimi ve öğretiminde *çekirdek* olarak öğretilmesi gereken konuları inceleyen Raju (2003) bu çekirdek konuların tam olarak belirlenmesinin zorluğu vurgulamaktadır. Raju'ya göre, çekirdek konular sürekli olarak evrilmektedir, çünkü bilgi ortamı da dinamik bir değişim içindedir ve kütüphane ve bilgi bilimi eğitim programlarının bu değişimlere yanıt vermesi gerekmektedir. Bu durumu destekleyen diğer önemli çalışmalar da (Chow vd., 2011; Shah vd., 2023), alanın değişen ihtiyaçlarına uyum sağlamak için eğitim programlarının sürekli olarak evrilmesi ve uyarlanmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Teknolojideki hızlı ilerlemeler, değişen kullanıcı ihtiyaçları ve farklı beceri setlerine sahip profesyonellere artan talep, bu evrimin önemini daha da artırmaktadır. Literatürde, standart bir müfredat veya çekirdek konular belirlemenin zorluğunu belirten çalışmaların yanı sıra, kütüphane ve bilgi bilimi eğitimi müfredatı üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar ayrıca bulunmaktadır. Bu sebeple kütüphane ve bilgi bilimi öğretim programlarının konu kapsamını ele

alan araştırmalara her dönemde rastlamanın mümkün olduğu söylenebilir. Bawden (2007), “bilgi üçlemesi” olarak tanımladığı bilgi erişim (information retrieval), bilgi arama (information search) ve bilgi davranışı (information behavior) arasında güçlü bir bağ olduğunu, kütüphane ve bilgi bilimi alanında eğitim veren programların müfredatlarında “bilgi üçlemesi”nin mutlaka bir bütünlük içinde ele alınması gerekliliğini savunmaktadır. Binici (2016) tarafından tamamlanan doktora tezinde ise, bilgi teknolojilerinin etkisiyle bilgi erişim olgusunda veri madenciliği, metin madenciliği, ontolojik, algoritmik ve anlamsal bir ekseninde yönelim olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kütüphane hizmetleri / işlemleri temasındaki azalış ve bilgi ve iletişim teknolojileri, e-devlet, pazarlama ve telekomünikasyon, bilgi erişim, algoritma ve veri yapıları ve bilgi yönetimi temalarında artış olduğu ifade edilmektedir. Araştırmada (Binici, 2016, s. 127) bu alanda eğitim veren kurumların müfredatlarını bu yönelimlere göre yeniden yapılandırmasını veya güncellemesini ve müfredatlarına entegre edecek yöntemleri geliştirmesi gerekliliği önerileri sunulmaktadır. Aynı zamanda müfredatların, yalnızca geleneksel meslek derslerini değil, aynı zamanda disiplinler arası yaklaşıma uygun olarak tasarlanması ve gelişmelere yanıt verebilecek dersleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğine de vurgu yapılmaktadır.

Bilgi profesyonelliği, temeli bilgi üretim ve tüketim süreci üzerine kurulan bir uygulama mesleği olarak kütüphane ve bilgi bilimi öğrencilerinin uygulama sahasında sahip olması gereken temel becerileri kapsamaktadır. Literatürde yer alan çeşitli çalışmalar bu becerileri ve nasıl kazanacaklarını farklı bakış açılarıyla ele almaktadır. Bronsetin (2015) bilgiyi erişilebilir kılan geleneksel kütüphane ve bilgi sistemleri becerilerinin aynı zamanda bilgi hizmetlerinin tasarımını ve sunumunu destekleyen bir beceri olduğunu belirtirken, Hossain ve Sormunen çalışmasında (2019) kütüphane ve bilgi profesyonellerinin bilgi ve iletişim teknolojileri becerilerinde genel olarak orta düzeyde olduğunu ancak profesyonel yazılım becerilerinin ortalamasının altında olduğunu ifade etmekte ve bu becerilerin pedagojik yöntemlerle kazandırılması gerektiğini ifade etmektedir. Witte ve arkadaşları (2015) ise eğitim fakülteleri ve kütüphane ve bilgi bilim okullarında okuyan öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerine sahip olabilmeleri için her iki fakültenin iş birliği içinde olması gerektiğini ifade etmektedir. Koçak ve Çakmak (2021) tarafından yapılan, Türkiye’de kütüphane ve bilgi bilimi alanında eğitim veren dokuz farklı BBY (Bilgi ve Belge Yönetimi) bölümü öğrencilerinin 21. yüzyıl becerilerine sahip olma düzeylerini ölçen çalışmanın bulgularına göre, bazı beceriler arasında üniversitelere göre farklılıklar olduğu belirtilmektedir. Bu farklılıkların aşılabilmesi için “ortak bir müfredat” getirilmesine yönelik çalışmaların yapılması tavsiye edilmektedir.

Bilgi toplumunu niteleyen temel eğilimleri rapor halinde düzenli olarak yayımlayan International Federation Library Association (IFLA), bu raporlar ile küresel bilgi ortamındaki önemli eğilimleri belirlemektedir. Bilgi

toplumunu etkileyen değişiklikleri anlamaya ve kütüphanelerin bu değişimlere nasıl uyum sağladığını anlatmaya yönelik 2022 yılına ait rapor (Al Badi vd., 2022), bilgi profesyonelleri ve bilgi merkezleri için olduğu kadar bilgi bilimi okulları için de önemli bir kaynaktır. Bilgi ortamının sürekli değiştiiğine vurgu yapılan raporda, gelecekteki bilgi ekosistemini şekillendirmede önemli rol oynayacak beş üst düzey eğilim şu biçimde tanımlanmaktadır (IFLA, 2024):

- Yeni teknolojiler, bilgiye erişimi hem genişletecek hem de sınırlayacaktır.
- Çevrimiçi eğitim, küresel öğrenmeyi demokratikleştirecek ve sarsacaktır.
- Veri gizliliği ve korunmasının sınırları yeniden tanımlanacaktır.
- Hiper-bağlantılı toplumlar, yeni sesleri ve grupları dinleyecek ve onlara güç verecektir.
- Yeni teknolojiler, küresel bilgi ortamını dönüştüreceklerdir.

Dinamik bir mesleğe profesyonel yetiştiren kütüphane ve bilgi bilimi programlarının müfredatlarının sürekli güncel tutulması ve belirlenen bu eğilimleri takip ederek müfredat güncellemeleri yapmaları kaçınılmazdır. Belirlenen eğilimlere göre müfredat güncelleme gerekliliği sonucu, değişen ve çeşitlenen Belirlenen eğilimlere göre, müfredatın güncellenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, değişen ve çeşitlenen bilgi ortamları ile kullanıcı ihtiyaçlarına yönelik kullanıcı odaklı müfredat değişiklik çalışmaları (Bronstein, 2007), bölüm adı değişikliği ile ilgili müfredat güncellemeleri (Raju, 2003; Tonta 2009; Tonta 2012; Çakın 2012; Jank vd., 2013), veri bilimi, veri analitiği ve bilgi teknolojileri odaklı müfredat güncellemeleri (Hu, 2013; Greenberg, 2017; Ortiz-Repiso vd., 2018; O’Leary, 2023) ve BBY’nin önemli bir dalı olan arşivcilik eğitimi üzerine yapılan müfredat inceleme ve öneri çalışmaları (Yılmaz, 2018) yapılmıştır. Aynı zamanda günümüzün güncel çalışma konularından olan yapay zekâ ve yapay zekâ sistemlerinin (robotik, makine öğrenmesi, uzman sistemler vb. ilgili temalar) kütüphane ve bilgi bilimi ders müfredatlarındaki yerini inceleyen ve öneride bulunan çalışmaların (Ayinde ve Kirkwood, 2020; Cox, 2021; Yoon vd., 2021; Tait ve Pearson, 2022) literatürde yer aldığı görölmektedir.

Kütüphane ve bilgi bilimi alanında eğitim veren bölümler için müfredat oluşturma, inceleme, güncelleme çalışmaları ve bu kapsamda yeni eğilimleri belirleyerek müfredatlara dâhil etme önerileri, ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışma konularındandır. Amacı farklılık gösterse de bu alanda değişime yön veren, mesleğin gelişimine katkı sağlayan kurumlar, organizasyonlar, sivil toplum kuruluşları vb. paydaşların da müfredat oluşturmada ve güncellemede ayrıca söz sahibi oldukları/olması gerektiği söylenebilir. Bu çalışma kapsamında incelenen literatürün yanı sıra iSchools

ve IFLA'nın konuyla ilgili çalışmaları, iSchools ortak müfredatının ve IFLA rehberinin incelemesi olarak ele alınmaktadır. Bu amaçla iSchools ortak müfredatına dâhil olan konular ve IFLA tarafından hazırlanan kütüphane ve bilgi bilimi eğitim programları rehberi incelenerek bu alandaki eğitimde yeni yönelimler saptanmıştır. Sonrasında da IFLA'nın hazırlamış olduğu rehber göre Türkiye'de eğitim veren bölümlerin müfredatları incelenerek ortak bir müfredat önerisi sunulmaya çalışılmıştır.

iSchools Müfredat Konuları ve IFLA Kütüphane ve Bilgi Bilimi Eğitim Programları Rehberi

iSchools, kütüphane ve bilgi bilimi okullarının değişime ayak uydurabilmesi ve çağın gereklerine uygun bilgi profesyonellerinin yetiştirilmesi adına uluslararası düzeyde ortak hareket etmelerine yönelik en önemli girişimlerden biri olmuştur. 2005 yılında ilk adımları Kuzey Amerika'daki kütüphane ve bilgi bilimi okulları tarafından atılan, daha sonra dünyanın birçok bölgesindeki okulu kapsayan ve 2015 yılında resmîyet kazanarak kurulan iSchools (iSchools, 2024), müfredatında veri bilimi odaklı güncellemeleri benimseyerek bilgi teknolojisi, kütüphane bilimi, bilişim ve bilgi bilimi gibi belirli alanlara odaklanmış bir organizasyondur. Ortiz-Repiso ve arkadaşlarına (2018, s.1) göre veri konusunda yetkin bir işgücüne duyulan ihtiyaç neredeyse her disiplini etkilemektedir. Bilgi biliminin temel süreçlerinin (bilgi toplama, düzenleme, yönetme, erişme, bilgiyi kullandırma ve bilginin manipülasyonunun engellenmesi) veri bilimi gibi veri odaklı disiplin alanlarıyla doğrudan ilgili olması ise iSchools organizasyonunun doğrudan veri bilimine ilgi göstermesinin sebebidir.

iSchools, 120'den fazla LIS eğitim kurumunu bünyesinde barındırmaktadır. Bu eğitim birliğine dâhil olan bölümlerin eğitim programlarındaki müfredatlar, bilgi teknolojisi ile ilgili derslerin sayısını arttırmıştır. Bu sayede öğrencilere bilgi teknolojisi alanında güçlü bir temel ve kapsamlı beceriler kazandırılması hedeflenmektedir. iSchools müfredatlarında kapsamın oldukça geniş tutulduğu; sosyal bilimler ve davranış bilimleri, bilgi işleme, yapay zekâ ve dilbiliminin de dâhil edildiği görülmektedir (iSchools, 2024). Ders müfredatına dâhil olan konular ise şöyledir;

- Veri bilimi
- İnsan ve bilgisayar etkileşimi
- Bilgi düzenleme ve erişim
- Bibliyometri
- Bilgi bütünlüğü

iSchools organizasyonuna dâhil olan kütüphane ve bilgi bilimi okullarının müfredatı incelediğinde, alan için dünyada yeni bir yapılanma olduğu açıkça görülmektedir. iSchools organizasyonunun veri odaklı

ihtiyaçları karşılayan ayrı uzmanlık alanlarını geliştirmeye ve ilerletmeye çalıştığı söylenebilir (Ortiz-Repiso vd., 2018, s. 1). Bilgi bilimi mesleğinde sadece isim değişikliği değil, yapılan işin de değişmesi ve çeşitlenmesi mesleğe ağ atlattırmıştır. Süreç içinde kütüphaneciliğin bilgi profesyonelliğine ve bilgi profesyonelliğinin de son dönemde veri profesyonelliğine dönüşümü, küresel eğilimin alandaki yansımadır. Türkiye’de bu alanda eğitim veren kimi bölümler de bu değişime ayak uydurarak, kütüphanecilik ve bilgi profesyonelliği alanlarında güncel bilgi ve becerilere odaklanarak eğitim programlarını güncellemiştir. Bu bağlamda, bazı bölümlerin sektörel değişimlere uygun ve çağın gereksinimlerini karşılayacak şekilde eğitim verme çabaları göze çarparken, bazı bölümlerin geleneksel eğitimde ısrarcı oldukları da görülmektedir.

Dünya çapında bilgi okullarını buluşturan iSchools gibi organizasyonlar ve bu alanda çalışan uluslararası örgütler ve dernekler de bir yenilenme, güncelleme, müfredat değiştirme gerekliliği konusunda çaba sarf etmektedir. Bilindiği zere IFLA da kütüphane ve bilgi profesyonellerinin eğitimi ile ilgili rehberler hazırlamaktadır. Bu bağlamda, geçmişten günümüze IFLA tarafından hazırlanan rehberlerin, kütüphane ve bilgi bilimi alanında eğitim veren bölümlerin müfredatlarında güncel eğilimlere ve teknolojiye uyumlu bir temel bilgi alanı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Raju da (2003), IFLA’nın kütüphane ve bilgi bilimi eğitiminde *ekirdek müfredatı*, standart ya da zorunluluk olarak değil, *rehber* niteliğinde sunmasının daha uygun olduğunu savunmaktadır. 2022 yılında IFLA tarafından bilgi bilimi eğitiminin yeniden planlanması ve geliştirilmesi için bir ereve oluşturulması amacıyla hazırlanan rehber (Chu, Raju, vd., 2022), yine IFLA’nın 2012 yılında hazırladığı Profesyonel Kütüphane/Bilgi Yönergelerinin yerine geçmektedir. Rehberin oluşturulmasında alt çalışma gruplarının hazırladığı raporun etkisi büyüktür. Bu rapora göre (IFLA BSLISE Working Group, 2018) dünya genelinde bilgi bilimi eğitim yaklaşımlarında farklılıklar vardır ve bunun yanı sıra uluslararasılaşma, istihdam problemleri, profesyonel kimlikte karmaşa ve en önemlisi de bilgi profesyonellerinin niteliklerine ilişkin acil sorunlar vardır. Bu raporla harekete geçen IFLA, *Profesyonel Kütüphane ve Bilgi Bilimi Eğitim Programları Rehberi*’ni 1 Nisan 2022 tarihinde kamuoyuna sunmuştur. Bu rehber, profesyonel kütüphane ve bilgi bilimi eğitimlerinin temel çerçevesini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Rehber, aşağıda isimleri bulunan IFLA’nın alt çalışma grupları tarafından oluşturulmuştur;

- IFLA Etkin LIS Eğitimi Oluşturma (IFLA Building Strong LIS Education/ BSLISE),
- IFLA Eğitim ve ğretim Bölümü (IFLA Section on Education and Training /SET),

- Kütüphane Teorisi ve Araştırma Bölümü (Section on Library Theory and Research / LTR)
- Gelişmekte Olan Ülkelerde LIS Eğitimi (LIS Education in Developing Countries / SIG)

Rehber iki ana bileşenden oluşmaktadır. İlk bölüm kütüphane ve bilgi biliminin temel bilgi alanlarını (TBA), ikinci bölüm ise kütüphane ve bilgi bilimi eğitim programının teknik beceri gerektiren unsurlarını kapsar. Bu unsurlar, kütüphane ve bilgi profesyonelinin uygulama yapması ve sürekli gelişimi için mesleki eğitim alması gerekliliğini içeren unsurlardır. Rehber, yükseköğretimin her düzeyinde uygulanabilecek şekilde oluşturulmuştur. IFLA tarafından hazırlanan bu rehberde yeni planlanan (kurulması yeni planlanan) bölümler ile var olan bölümlerin nitelik ölçütleri ele alınmaktadır. Bölümlerin, kurumsal misyonlarıyla tutarlılığı ve aynı zamanda uluslararası kalite yönergeleriyle uyumluluğunun kontrolü için kullanılabileceği ifade edilmektedir (Chu, Raju, vd., 2022).

Yönergeler kısaca şöyle özetlenebilir;

- Bir kütüphane ve bilgi bilim eğitim programının tasarımı, meslekteki değişikliklere ve toplumsal ihtiyaçlara uygun olmalı,
- Program, kurumun misyonu, vizyonu ve hedefleriyle uyumlu olmalı,
- Eğitim ve profesyonel akreditasyon gereksinimlerini karşılamalı,
- Ayrıca, planlama sürecinde paydaşların katılımı, eşitlik, çeşitlilik, katılım ve erişilebilirlik prensipleri ön planda olmalıdır.

Rehber, IFLA BSLISE çalışma grubu tarafından oluşturulan ve tanımlanan sekiz *Temel Bilgi Alanı* (TBA) önermektedir. Bu TBA'lar, kütüphane ve bilgi profesyonelleri tarafından daha ileri yetkinlikler geliştirmek ve müfredatta uzmanlık alanları tasarlamak için temel oluşturur. Chu ve arkadaşlarına göre bu TBA'lar kütüphane ve bilgi bilimi profesyonellerinin uygulama ve geliştirme süreçlerine devam etmek için sahip olmaları gereken bilgi alanlarını belirler (Chu, Raju, vd., 2022). Ayrıca, TBA'lar, bilgi profesyonellerinin ileri düzey öğrenmelerinin yerel/bölgesel/uluslararası bağlamlardaki ihtiyaç ve gereksinimlerine nasıl uyduğunu ifade etmelerine olanak tanır.

Rehberde geçen sekiz Temel Bilgi Alanı (TBA) şunlardır:

- Toplumda Bilgi,
- Kütüphane ve Bilgi Bilimi Profesyonelliğinin Temelleri,
- Bilgi ve İletişim Teknolojileri,
- Araştırma ve Yenilik (İnovasyon),
- Bilgi Kaynakları Yönetimi,
- Bilgi Profesyonelleri İçin Yönetim,
- Bilgi Gereksinimleri ve Kullanıcı Hizmetleri,

- Okuryazarlıklar ve Öğrenme.

Rehberde tanıtılan TBA'ları, LIS eğitim programlarının müfredatında çeşitli dersler aracılığıyla yer almalıdır. Kütüphane ve bilgi profesyonellerinin eğitimi için oluşturulan bu müfredat lisans veya lisansüstü düzeyde zorunlu ve seçmeli dersleri içerir. LIS programı derece düzeyine bağlı olarak yerel ihtiyaçlara, vizyona ve misyona uygun olarak tasarlanır ve uygulanır; toplam ders sayısı, bireysel ders kredi saatleri, süre ve teori ile pratik arasındaki denge değişiklik gösterebilir. Her TBA, bir veya daha fazla derse karşılık gelebilir, birkaç TBA birleştirilerek bir ders oluşturulabilir veya belirli bir TBA bir ders içinde veya birkaç ders üzerinde dağıtılabilir. Koşullar el verdiği ölçüde bir program, öğrencilere TBA'ları temel alarak belirli alanlarda bilgi ve becerilerini derinleştirmek için zorunlu ve seçmeli dersler sunarak uzmanlaşma fırsatı sağlayabilir.

Müfredatı açıklamak amacıyla TBA'ların dâhil olduğu iki program senaryosu sunulmuştur. Birincisi, bir programın belirli sayıda zorunlu dersi olduğu ve TBA'ların bu derslere entegre edileceği durumdur. İkincisi ise 3 temel ders gereksinimine sahip bir programdır ve şu şekildedir:

Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1, 7, 8'i kapsar)

Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2, 4, 5'i kapsar)

Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3, 6'yı kapsar)

Seçmeli dersleri öğrenci kendi uzmanlık alanına göre veya bir danışmanın yönlendirmesiyle seçer. Seçmeli dersler, TBA üzerine inşa edilebileceği gibi başka konuları da kapsayabilir.

Yöntem

Yaşanan değişim ve gelişimlerin eğitim-öğretime yansıtılması gerekliliği, kütüphane ve bilgi bilimi bölümlerinin müfredat içeriklerinde değişime gitmesi, eğitimlerin bilgi teknolojileri ve diğer gelişmeler çerçevesinde güncellenmesi gerektiği iSchools gibi uluslararası organizasyonlar ile IFLA gibi uluslararası örgütleri bu konuda çalışma yapmaya itmiştir. Bu çalışmanın amacı, çeşitlenen ve yön değiştiren kütüphane ve bilgi bilimi eğitimindeki güncel eğilimleri belirlemek, Türkiye'de bu alanda eğitim veren BBY bölümlerinin müfredatlarını IFLA tarafından oluşturulan Temel Bilgi Alanları kapsamında karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Çalışmada, aktif öğretim veren on dört bölümün sunduğu lisans ders içeriklerinin, IFLA alt çalışma grupları tarafından hazırlanan ve 1 Nisan 2022 tarihinde onaylanan *IFLA Profesyonel Kütüphane ve Bilgi Bilimi Eğitim Programları Rehberi*'nin önerdiği müfredatla uygunluğu açısından incelemesi ve karşılaştırması yapılmıştır. Bunun için her bir bölüm için ayrı bir MS Excel programında veri seti oluşturulmuştur. Bölümlerin ders bilgi paketlerine, web sayfalarında yer alan AKTS ders bilgisi sayfalarından 07/01/2024- 22/01/2024 tarihleri

arasında erişim sağlanarak ders programlarının açıklamaları detaylı olarak incelenmiştir. Veri setlerinde zorunlu ve seçmeli dersler için ayrı alanlar oluşturulmuştur. IFLA'nın rehberinde yer aldığı gibi dersler aşağıda görüleceğe üzere 3 temel ders gereksinimine göre gruplandırılmıştır.

Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1, 7, 8'i kapsar)

Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2, 4, 5'i kapsar)

Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3, 6'yı kapsar)

Gruplandırma işleminden sonra derslerin AKTS açıklamasına göre dersin denk geldiği TBA numarasına göre kodlanmıştır. Örneğin *Modern Çağ ve Kütüphanecilik Felsefesi* dersi LIS Temelleri kapsamında yer alan Toplumda Bilgi'ye karşılık geldiği için TBA1; *Bilginin Organizasyonu* dersi Teknik ve Yönetim kapsamında yer alan Bilgi Profesyonelliğinin Temelleri ve Bilgi Kaynakları Yönetimi'ne karşılık geldiği için TBA2, *Bilgi Sistemleri Tasarımı* dersi Kullanıcı Hizmetleri kapsamında yer alan Bilgi ve İletişim Teknolojileri'ne karşılık geldiği için TBA3 olarak kodlanmıştır. Daha sonra analizleri yapılmıştır. Analiz sonucunda her bir bölümün ağırlıklı temel alanı ve derslerin TBA dağılımları ortaya çıkmıştır. Bölümlerin müfredatlarının kendi içlerinde değerlendirmesi ve bölümler arasındaki farklılıkları analiz edilmiştir. Tüm hesaplamalar ile tablolara yönelik işlemler yine MS Excel programı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda her dönem için üç zorunlu dersin ve üç seçmeli derslerin olduğu müfredat önerisi geliştirilmiştir.

Çalışmada cevap bulmaya çalışılan sorular şöyledir;

1. Kütüphane ve bilgi bilimi alanındaki güncel eğilimler nelerdir?
2. Kütüphane ve bilgi bilimi alanındaki güncel eğilimler Türkiye'de eğitim veren BBY bölümlerinin müfredatlarında ne düzeyde yer almaktadır?
3. Türkiye'de eğitim veren BBY Bölümlerinin müfredatı IFLA'nın sekiz Temel Bilgi Alanının kapsayacak içerikte midir?

Bulgular

Çalışmanın ilk aşamasında on dört farklı üniversitede eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden BBY bölümlerinin ders müfredatlarına ait değerlendirmeler üniversite adına göre alfabetik olarak sunulmuştur.

Ankara Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

1954 yılında eğitim ve öğretim hayatına "Kütüphanecilik Enstitüsü" adı altında başlayan (Ankara Üniversitesi, 2024) Ankara Üniversitesi BBY Bölümünün ders programında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1'e göre zorunlu dersler kapsamında; LIS Temelleri'ni kapsayan TBA'ya karşılık gelen derslere müfredatta 2. Sınıfın bahar dönemi hariç olmak üzere her dönemde yer verilmiştir. Bu alanda müfredatta toplamda 7 ders

vardır. Teknik ve Yönetim TBA'ya karşılık gelen derslerin toplamı 18'dir ve sadece 4. Sınıfın bahar döneminde bu derslere yer verilmemiştir. Kullanıcı Hizmetleri olarak adlandırılan TBA'ya karşılık gelen derslerin toplam sayısı ise 4'tür.

Tablo 1: Ankara Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	1	3	Yok
	Bahar Dönemi	1	4	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	1	2	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	3	1
3. Sınıf	Güz Dönemi		2	1
	Bahar Dönemi	1	3	1
4. Sınıf	Güz Dönemi	2	1	Yok
	Bahar Dönemi	1	Yok	1
	Toplam	7	18	4
Seçmeli Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	1	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	1	Yok	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	2	Yok	1
	Bahar Dönemi	2	1	Yok
3. Sınıf	Güz Dönemi	2	2	2
	Bahar Dönemi	1	1	3
4. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	4	6
	Bahar Dönemi	1	2	3
	Toplam	10	10	15
	Genel Toplam	17	28	19

Tablo 1'e göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 10, Teknik ve Yönetim'e karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 10, Kullanıcı Hizmetleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı ise 15'tir.

Tablo genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısı 29, seçmeli ders sayısı 35'tir. En çok Teknik ve Yönetim TBA'larını kapsayan dersler müfredatta yer alırken (28 ders), LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan dersler müfredatta en az (17 ders) yer verilen derslerdir.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

2011 yılında kurulan bölüm, lisans eğitimine 2014 yılında başlamıştır (Yılmaz, 2018, s. 48). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi BBY Bölümünün (BBY) müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	1	2	1
	Bahar Dönemi	1	3	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	3	2
	Bahar Dönemi	1	4	Yok
3. Sınıf	Güz Dönemi	1	1	3
	Bahar Dönemi	1	3	1
4. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	4	1
	Bahar Dönemi	1	1	3
	Toplam	6	21	11
Seçmeli Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	Yok
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	2
4. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	1	1
	Bahar Dönemi	Yok	1	1
	Toplam	0	2	4
	Genel Toplam	6	23	15

Tablo 2’ye göre zorunlu dersler kapsamında; LIS Temelleri’ni kapsayan TBA’ya karşılık gelen ders sayısının 6 olduğu görülmektedir. Bu TBA’ya karşılık gelen derslere 2. Sınıfın güz dönemi ve 4. Sınıfın bahar dönemi dışında, her dönem bir ders olarak müfredatta yer verilmiştir. Teknik ve Yönetim temel bilgi alanlarına karşılık gelen dersler toplamda 21 tanedir ve bu dersler en yoğun 2. Sınıfta verilmektedir. Kullanıcı Hizmetleri temel bilgi alanlarına karşılık gelen dersler toplamda 11’dir.

Tablo 2’ye göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temelleri’ne karşılık gelen TBA’ları kapsayan seçmeli ders yoktur. Teknik ve Yönetim’e karşılık gelen TBA’ları kapsayan ders sayısı 2, Kullanıcı Hizmetleri’ne karşılık gelen TBA’ları kapsayan ders sayısı ise 4’tür.

Tablo genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısı 38, seçmeli ders sayısı 6'dır. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi BBY Bölümü'nün müfredatında en çok Teknik ve Yönetim TBA'larını kapsayan dersler yer alırken (23 ders), en az ise LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan dersler (6 ders) yer almaktadır.

Atatürk Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

1994 yılında açılan Atatürk Üniversitesi BBY Bölümü 2008-2009 eğitim-öğretim döneminde lisans eğitime başlamıştır (Atatürk Üniversitesi, 2024). Bölümün müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Atatürk Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	2	3
	Bahar Dönemi	1	3	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	3	1
	Bahar Dönemi	1	3	Yok
3. Sınıf	Güz Dönemi	1	2	2
	Bahar Dönemi	1	Yok	3
4. Sınıf	Güz Dönemi	2	Yok	2
	Bahar Dönemi	1	1	2
Toplam		7	14	13
Seçmeli Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	2	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	2	Yok	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	1	Yok	2
	Bahar Dönemi	2	1	1
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	4
	Bahar Dönemi	Yok	3	1
4. Sınıf	Güz Dönemi	2	1	3
	Bahar Dönemi	2	2	Yok
Toplam		11	7	11
Genel Toplam		18	21	24

Tablo 3'e göre zorunlu dersler kapsamında; Atatürk Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında, LIS Temelleri TBA'na karşılık gelen toplamda 7 ders vardır. Teknik ve Yönetim TBA'na karşılık gelen dersler toplamda 14'tür. Kullanıcı Hizmetleri TBA'na karşılık gelen ders sayısı ise 13'tür.

Tablo 3'e göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 11, Teknik ve Yönetim'e karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 7, Kullanıcı Hizmetleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı ise 11'dir.

Tablo 3 genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısı 34, TBA'lara karşılık gelen seçmeli ders sayısı 29'dur. Atatürk Üniversitesi BBY Bölümünün müfredatında en çok Kullanıcı Hizmetleri TBA'larını kapsayan dersler yer alırken (24 ders), en az ise LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan dersler (18 ders) yer almaktadır.

Bartın Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulan BBY Bölümü 2020-2021 döneminde lisans programına başlamıştır (Bartın Üniversitesi, 2024). Bartın Üniversitesi BBY'nin müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Bartın Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	2	1
	Bahar Dönemi	1	1	1
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	3	1
	Bahar Dönemi	Yok	2	2
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	2	1
	Bahar Dönemi	Yok	2	2
4. Sınıf	Güz Dönemi	2	1	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	1	1
Toplam		3	14	9
*Seçmeli Dersler		9	3	11
Genel Toplam		12	17	20

**Toplamda 23 dersin yer aldığı bir bölüm seçmeli ders havuzu oluşturulmuştur (Gönüllülük çalışmaları dersi hariç). Her dönem 1 bölüm seçmeli dersi bu havuzdan seçilmekte ve toplamda 8 bölüm seçmeli dersi alınmaktadır.*

Tablo 4'e göre zorunlu dersler kapsamında; Müfredatta, LIS Temelleri'ni kapsayan TBA'na karşılık gelen ders sayısı 3'tür. Teknik ve Yönetim TBA'na karşılık gelen dersler toplamda 14'tür. Kullanıcı Hizmetleri TBA'na karşılık gelen dersler toplamda 9'dur.

Tablo 4'e göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 9, Teknik ve Yönetim'e karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 3, Kullanıcı Hizmetleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı ise 11'dir. Öğrenci toplamda 23 olan bu derslerin her dönem 1 ders olmak üzere 8 tanesini seçebilmektedir.

Tablo genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısı 26, TBA'lara karşılık gelen seçmeli ders sayısı ise 23'tür. Bartın Üniversitesi BBY Bölümü'nün müfredatında en çok Kullanıcı Hizmetleri TBA'larını kapsayan dersler yer alırken (20 ders), en az ise LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan dersler (12 ders) yer almaktadır.

Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

2010 yılında kurulan Çankırı Karatekin Üniversitesi BBY Bölümü, 2013-2014 eğitim öğretim döneminde ilk lisans eğitimine başlamıştır (ÇAKÜ, 2024). Bölümünün müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Çankırı Karatekin Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	2	1
	Bahar Dönemi	1	1	1
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	1	1
	Bahar Dönemi	Yok	1	1
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	1	2
	Bahar Dönemi	Yok	2	1
4. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	1
	Bahar Dönemi	2	Yok	Yok
Toplam		3	8	8
Seçmeli Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	2	2	3
	Bahar Dönemi	Yok	3	4
3. Sınıf	Güz Dönemi	2	4	1
	Bahar Dönemi	1	2	3
4. Sınıf	Güz Dönemi	1	4	2
	Bahar Dönemi	1	2	3
Toplam		7	17	16
Genel Toplam		10	25	24

Tablo 5'e göre zorunlu dersler kapsamında; ÇAKÜ BBY Bölümü müfredatında LIS Temelleri TBA'ya karşılık gelen toplamda 3 ders vardır ve bu derslere sadece 1. Sınıfın bahar dönemi ve 4. Sınıfın bahar döneminde yer verilmiştir. Teknik ve Yönetim TBA'ya karşılık gelen dersler toplamda 8'dir. Kullanıcı Hizmetleri TBA'ya karşılık gelen ders sayısı toplamda 8'dir.

Tablo 5'e göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 7, Teknik ve Yönetim'e karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 17, Kullanıcı Hizmetleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı ise 16'dır.

Tabloyu genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısı 19, TBA'lara karşılık gelen seçmeli ders sayısı 40'tır. Çankırı Karatekin Üniversitesi BBY Bölümünün müfredatında en çok Teknik ve Yönetim TBA'larını kapsayan derslere yer verilmişken (25 ders), en az ise LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan derslere yer verilmiştir (10 ders).

Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

1972 yılında Kütüphanecilik ve Dokümantasyon Enstitüsü adı altında kurulan Hacettepe Üniversitesi BBY Bölümü, eğitime 1974 yılında başlamıştır (Hacettepe Üniversitesi, 2024). 2015 yılında iSchools üyeliğine kabul edilen bölüm (Tonta, 2015) Türkiye'de bu üyeliğe dâhil olan tek BBY Bölümü'dür. Bölümün müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Hacettepe Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	2	1	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	3	2
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	2	2
	Bahar Dönemi	1	2	1
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	1
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	1
4. Sınıf	Güz Dönemi	1	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	1	Yok
Toplam		4	9	7
Seçmeli Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	1	2	1
	Bahar Dönemi	Yok	2	1
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	3	1

	Bahar Dönemi	Yok	2	2
3. Sınıf	Güz Dönemi	4	2	3
	Bahar Dönemi	2	2	5
4. Sınıf	Güz Dönemi	2	3	4
	Bahar Dönemi	Yok	1	2
	Toplam	9	17	19
	Genel Toplam	13	26	26

Tablo 6'ya göre zorunlu dersler kapsamında; müfredatta, LIS Temelleri'ni TBA'ya karşılık gelen ders sayısı 4'tür. Teknik ve Yönetim TBA'ya karşılık gelen ders sayısı 9'dur. Kullanıcı Hizmetleri TBA'ya karşılık gelen ders sayısı ise 7'dir.

Tablo 6'ya göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 9, Teknik ve Yönetim'e karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 17, Kullanıcı Hizmetleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı ise 19'dur.

Tablo genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısı 20, TBA'lara karşılık gelen seçmeli ders sayısı 45'tir. Hacettepe Üniversitesi BBY Bölümü'nün müfredatında Teknik ve Yönetim ile Kullanıcı Hizmetleri TBA'larını kapsayan dersler eşit sayıda yer verilmişken (26 ders), LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan derslere müfredatta daha az sayıda yer verilmiştir (13 ders).

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

2021-2022 akademik yılında eğitim ve öğretim hayatına başlayan İstanbul 29 Mayıs BBY Bölümü'nün (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2024) müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	1	3	1
	Bahar Dönemi	1	2	2
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	4	1
	Bahar Dönemi	Yok	3	2
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	4	1
	Bahar Dönemi	Yok	2	3
4. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	1	3

	Bahar Dönemi	Yok	2	1
	Toplam	2	21	14
Seçmeli Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	2	1	Yok
3. Sınıf	Güz Dönemi	2	1	1
	Bahar Dönemi	2	1	1
4. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	3	2
	Bahar Dönemi	1	Yok	5
	Toplam	7	6	9
	Genel Toplam	9	27	23

Tablo 7'ye göre zorunlu dersler kapsamında; 1. Sınıf hariç diğer sınıflarda LIS Temellerini TBA'ya karşılık gelen derslere müfredatta yer verilmemiştir. 1. Sınıfta ise güz ve bahar döneminde bu alanları kapsayan sadece birer ders konulmuştur. Teknik ve Yönetim TBA'ya karşılık gelen dersler toplamda 21 tanedir ve en yoğun olarak 2. sınıfta bu derslere verilmektedir. Kullanıcı Hizmetleri TBA'ya karşılık gelen dersler toplamda 14 tanedir.

Tablo 7'ye göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 7, Teknik ve Yönetime karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 6, Kullanıcı Hizmetleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı ise 9'dur.

Tablo 7 genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısı 37, TBA'lara karşılık gelen seçmeli ders sayısı 21'dir. En çok, Teknik ve Yönetim TBA'larını kapsayan derslere müfredatta yer verilirken (27 ders), en az LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan derslere müfredatta yer verilmiştir (9 ders).

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

2011 yılında kurulan İstanbul Medeniyet Üniversitesi BBY Bölümü, 2016-2017 eğitim öğretim döneminde ilk lisans eğitimine başlamıştır (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2024). Bölümün müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8'e göre zorunlu dersler kapsamında; LIS Temelleri'ni kapsayan TBA'ya karşılık gelen toplamda 3 zorunlu ders müfredatta yer almaktadır. Teknik ve Yönetim TBA'ya karşılık gelen dersler toplamda 13 tanedir ve bu derslere müfredatta her dönem yer verilmiş olup sadece 4. Sınıfın güz döneminde hiç yer verilmemiştir. Kullanıcı Hizmetleri TBA'ya karşılık gelen dersler toplamda yine 13 tanedir ve bu derslere müfredatta yine 4. Sınıfın güz ve bahar döneminde hiç yer verilmemiştir.

Tablo 8'e göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 9, Teknik ve Yönetime karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 13, Kullanıcı Hizmetleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı ise 17'dir. Müfredatta 1. Sınıfın güz ve bahar dönemlerinde bu derslerin hiçbirine yer verilmediği görülmektedir.

Tablo genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısı 29, TBA'lara karşılık gelen seçmeli ders sayısı 39'dur. En çok Kullanıcı Hizmetleri TBA'larını kapsayan derslere müfredatta yer verilmişken (30 ders), en az LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan derslere müfredat yer verilmiştir (12 ders).

Tablo 8: İstanbul Medeniyet Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	2	2
	Bahar Dönemi	1	2	2
2. Sınıf	Güz Dönemi	1	2	2
	Bahar Dönemi	Yok	2	3
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	2	2
	Bahar Dönemi	Yok	2	2
4. Sınıf	Güz Dönemi	1	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	1	Yok
Toplam		3	13	13
Seçmeli Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	1	Yok	1
	Bahar Dönemi	Yok	1	3
3. Sınıf	Güz Dönemi	3	5	1
	Bahar Dönemi	1	3	5
4. Sınıf	Güz Dönemi	2	5	4
	Bahar Dönemi	2	2	3
Toplam		9	13	17
Genel Toplam		12	26	30

İstanbul Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

1963 yılında Kütüphanecilik Bölümü adıyla kurulan İstanbul Üniversitesi BBY Bölümü, 1964-1965 döneminde eğitime başlamıştır (İstanbul

Üniversitesi, 2024). Bölümün müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9'a göre zorunlu dersler kapsamında; müfredatta, LIS Temelleri'ni kapsayan TBA'ya karşılık gelen toplamda 4 ders vardır. Teknik ve Yönetim TBA'ya karşılık gelen ders sayısı 22, Kullanıcı Hizmetleri TBA'ya karşılık gelen ders sayısı ise 12'dir.

Tablo 9: İstanbul Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	4	1
	Bahar Dönemi	Yok	4	1
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	3	1
	Bahar Dönemi	1	2	1
3. Sınıf	Güz Dönemi	1	4	1
	Bahar Dönemi	Yok	2	3
4. Sınıf	Güz Dönemi	2	1	2
	Bahar Dönemi	Yok	2	2
Toplam		4	22	12
Seçmeli Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	2	Yok	2
	Bahar Dönemi	2	Yok	1
3. Sınıf	Güz Dönemi	2	2	1
	Bahar Dönemi	2	1	Yok
4. Sınıf	Güz Dönemi	1	1	2
	Bahar Dönemi	1	2	1
Toplam		10	6	7
Genel Toplam		14	28	19

Tablo 9'e göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 10, Teknik ve Yönetime karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 6, Kullanıcı Hizmetlerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı ise 7'dir.

Tablo 9 genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısı 34, TBA'lara karşılık gelen seçmeli ders sayısı 23'tür. İstanbul Üniversitesi BBY Bölümü'nün müfredatında en çok Teknik ve Yönetim TBA'larını kapsayan derslere yer verilirken (28 ders), en az ise LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan derslere yer verilmiştir (14 ders).

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

2012 yılında kurulan İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi BBY Bölümü ilk öğrencilerini 2020-2021 eğitim öğretim döneminde almaya başlamıştır (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, 2024). Bölümün müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	1	2	1
	Bahar Dönemi	1	3	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	2	3	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	1	3
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	1	2
	Bahar Dönemi	Yok	1	3
4. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	1	2
	Bahar Dönemi	2	1	1
Toplam		6	13	12
Seçmeli Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	1	2	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	3	2
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	1	5
	Bahar Dönemi	1	1	3
4. Sınıf	Güz Dönemi	1	2	1
	Bahar Dönemi	1	2	1
Toplam		4	11	12
Genel Toplam		10	24	24

Tablo 10'a göre zorunlu dersler kapsamında; müfredatta, LIS Temelleri'ni kapsayan TBA'ya karşılık gelen toplamda 6 ders vardır. Teknik ve Yönetim TBA'ya karşılık gelen ders sayısı 13'tür. Kullanıcı Hizmetleri TBA'ya karşılık gelen ders sayısı ise 12'dir.

Tablo 10'a göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 4, Teknik ve Yönetim'e karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 11, Kullanıcı Hizmetlerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı ise 12'dir. Müfredatta bütün sınıflarda bu TBA'yı kapsayan derslere yer verilmişken 1. Sınıfın güz ve bahar dönemlerinde bu derslerin hiçbirine yer verilmediği görülmektedir.

Tablo 10 genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısının toplamı 31, TBA'lara karşılık gelen seçmeli ders sayısının toplamı 27'dir. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi BBY Bölümü'nün müfredatında Teknik ve Yönetim ile Kullanıcı Hizmetleri TBA'larını kapsayan dersler eşit sayıda iken (24 ders) LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan dersler daha az sayıdadır (10 ders).

Kastamonu Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

2007 yılında kurulan Kastamonu Üniversitesi BBY Bölümü 2010 yılında öğrenci kabulüne başlamıştır (Kastamonu Üniversitesi, 2024). Bölümün müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11: Kastamonu Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	2	1
	Bahar Dönemi	2	2	1
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	4	2
	Bahar Dönemi	1	3	2
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	2	2
	Bahar Dönemi	1	1	2
4. Sınıf	Güz Dönemi	1	1	3
	Bahar Dönemi	1	Yok	1
	Toplam	6	15	14
Seçmeli Dersler*				
1. Sınıf	Güz Dönemi	1	Yok	1
	Bahar Dönemi	1	1	yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	3	Yok	1
	Bahar Dönemi	1	2	1
3. Sınıf	Güz Dönemi	2	2	1
	Bahar Dönemi	2	1	1
4. Sınıf	Güz Dönemi	3	Yok	1
	Bahar Dönemi	1	1	2
	Toplam	14	7	8
	Genel Toplam	20	22	22

*Müfredatta yer alan derslerden her dönem sadece 1 tanesi seçilmektedir. Toplamda 8 bölüm seçmeli dersi alınmaktadır.

Tablo 11'e göre zorunlu dersler kapsamında; müfredatta, LIS Temelleri'ni kapsayan TBA'ya karşılık gelen toplamda 6 ders vardır. Teknik ve Yönetim TBA'ya karşılık gelen ders sayısı 15'tir. Kullanıcı Hizmetleri TBA'ya karşılık gelen ders sayısı ise 14'tür.

Tablo 11'e göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 14, Teknik ve Yönetim'e karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 7, Kullanıcı Hizmetleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı ise 8'dir.

Tablo genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısının toplamı 29, TBA'lara karşılık gelen seçmeli ders sayısının toplamı yine 29'dur. Kastamonu Üniversitesi BBY Bölümü'nün müfredatında Teknik ve Yönetim ile Kullanıcı Hizmetleri TBA'larını kapsayan dersler eşit sayıda iken (22 ders) LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan dersler daha az sayıdadır (20 ders).

Kırıkkale Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Bölüm, 2023-2024 eğitim öğretim döneminde öğrenci olarak eğitim faaliyetlerine başlamıştır (Kırıkkale Üniversitesi, 2024). Kırıkkale Üniversitesi BBY Bölümü'nün müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 12'de yer almaktadır.

Tablo 12: Kırıkkale Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	2	1	2
	Bahar Dönemi	1	2	1
2. Sınıf	Güz Dönemi	1	2	1
	Bahar Dönemi	Yok	2	2
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	3	1
	Bahar Dönemi	1	1	2
4. Sınıf	Güz Dönemi	1	1	Yok
	Bahar Dönemi	2	Yok	1
Toplam		8	12	10
Seçmeli Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	Yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	Yok
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	Yok
4. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	Yok
Toplam		Yok	Yok	Yok
Genel Toplam		8	12	10

Tablo 12'e göre zorunlu dersler kapsamında; müfredatta, LIS Temelleri'ni kapsayan TBA'ya karşılık gelen ders sayısı 8, Teknik ve Yönetim TBA'ya karşılık gelen ders sayısı 12, Kullanıcı Hizmetleri TBA'ya karşılık gelen ders sayısı ise 10'dur.

Bölümün AKTS açıklamasında müfredatında seçmeli ders gözükmemektedir.

Tablo 12 genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısının toplamı 30'dur. Kırıkkale Üniversitesi BBY Bölümü'nün müfredatında en çok Teknik ve Yönetim TBA'larını kapsayan derslere yer verilmiştir (12 ders), müfredatta en az LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan derslere yer verilmiştir (8 ders).

Marmara Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Marmara Üniversitesi BBY Bölümü 1987 yılında kurulmuştur (Marmara Üniversitesi, 2024). Bölümü'nün müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 13'te yer almaktadır.

Tablo 13: Marmara Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	2	1
	Bahar Dönemi	1	2	2
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	1	3
	Bahar Dönemi	Yok	1	2
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	3	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	2	Yok
4. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	2	2
	Bahar Dönemi	Yok	2	1
Toplam		1	15	11
*Seçmeli Dersler		4	16	11
Genel Toplam		5	31	22

**Toplamda 36 dersin yer aldığı bir bölüm seçmeli ders havuzu oluşturulmuştur. Öğrenci lisans dönemi bitene kadar toplamda 11 bölüm seçmeli dersini bu havuzdan almaktadır.*

Tablo 13'e göre zorunlu dersler kapsamında; müfredatta, LIS Temelleri'ni kapsayan TBA'ya karşılık gelen ders sayısı 1'dir ve bu ders 1. Sınıfın Bahar döneminde verilmektedir. Teknik ve Yönetim olarak adlandırılan TBA'larına karşılık gelen dersler toplamda 15'tir. Kullanıcı Hizmetleri TBA'ya karşılık gelen ders sayısının ise 11 olduğu görülmektedir.

Tablo 13'e göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temelleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı 4, Teknik ve Yönetim'e karşılık gelen

TBA'ları kapsayan ders sayısı 16, Kullanıcı Hizmetleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan ders sayısı ise 22'dir. Öğrenci toplamda 36 olan bu derslerin 11 tanesini lisans programından mezun olana kadar seçebilmektedir (1. Sınıfta bu havuzdan ders almamakta, 2 sınıfın güz ve bahar döneminde toplam 2 ders, 3. Sınıfın güz ve bahar döneminde toplam 6 ders, 4. Sınıfın güz ve bahar döneminde toplam 5 ders almaktadır).

Tablo 13 genel olarak incelendiğinde, müfredatta TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısı 27, TBA'lara karşılık gelen seçmeli ders sayısı 31'dir. Marmara Üniversitesi BBY Bölümü'nün müfredatında en çok Teknik ve Yönetim TBA'larını kapsayan derslere yer verilmişken (31 ders), en az ise LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan derslere (5 ders) yer verilmiştir.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

2016 yılında kurulan Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi BBY Bölümü 2017-2018 eğitim-öğretim döneminde öğrenci kabulüne başlamıştır (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, 2024). Bölümün müfredatında yer alan derslerin AKTS açıklamalarına göre TBA dağılımları Tablo 14'te yer almaktadır.

Tablo 14: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi BBY Bölümü Müfredatında TBA Dağılımları

		Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)
Zorunlu Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	1	4	1
	Bahar Dönemi	1	1	1
2. Sınıf	Güz Dönemi	3	2	1
	Bahar Dönemi	3	3	Yok
3. Sınıf	Güz Dönemi	1	2	3
	Bahar Dönemi	1	1	2
4. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	1
	Bahar Dönemi	1	2	3
Toplam		11	15	12
Seçmeli Dersler				
1. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	Yok
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	yok
2. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	1
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	3
3. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	1
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	5
4. Sınıf	Güz Dönemi	Yok	Yok	4
	Bahar Dönemi	Yok	Yok	3
Toplam		0	0	17
Genel Toplam		11	15	29

Tablo 14'e göre zorunlu dersler kapsamında; müfredatta, LIS Temelleri'ni kapsayan TBA'na karşılık gelen toplamda 11 ders. Teknik ve Yönetim TBA'ya karşılık gelen ders sayısı 15'tir. Kullanıcı Hizmetleri olarak adlandırılan TBA'lara karşılık gelen ders sayısı toplamda 8'dir.

Tablo14'e göre seçmeli dersler kapsamında; LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan dersler ile Teknik ve Yönetim'e karşılık gelen TBA'ları kapsayan derslerin müfredatta yer verilmediği görülmektedir. Müfredatta Sadece Kullanıcı Hizmetleri'ne karşılık gelen TBA'ları kapsayan seçmeli dersler vardır ve sayısı 17'dir.

Tablo 14 genel olarak incelendiğinde, TBA'lara karşılık gelen zorunlu ders sayısı 38, TBA'lara karşılık gelen seçmeli ders sayısı 17'dir. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi BBY Bölümünün müfredatında en çok Kullanıcı Hizmetleri TBA'larını kapsayan derslere yer verilmişken (29 ders), en az ise LIS Temellerine karşılık gelen TBA'ları kapsayan derslere yer verilmiştir (11 ders).

Bilgi ve Belge Yönetimi Eğitimi Veren Bölümlerin Müfredatlarında TBA Dağılımları

On dört farklı üniversitede eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden BBY bölümlerinin müfredatlarında TBA dağılımlarındaki farklılıklar Tablo 15'te yer almaktadır. Buna göre her bir bölümün ağırlık verdiği ağırlıklı temel alanı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 15'e göre, LIS Temelleri TBA'larına karşılık gelen dersleri müfredatında en fazla sayıda kapsayan ilk üç bölüm şu biçimde sıralanmaktadır: Kastamonu Üniversitesi BBY Bölümü (20 ders), Atatürk Üniversitesi BBY Bölümü (18 ders), Ankara Üniversitesi BBY Bölümü (17 ders). LIS Temelleri TBA'larına karşılık gelen dersleri müfredatında en az sayıda kapsayan üç bölüm ise şu biçimde sıralanmaktadır: Marmara Üniversitesi BBY Bölümü (5 ders), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi BBY Bölümü (6 ders) ve Kırıkkale Üniversitesi BBY Bölümü (8 ders).

Teknik ve Yönetim TBA'larına karşılık gelen dersleri müfredatında en fazla sayıda kapsayan ilk üç bölüm şu biçimde sıralanmaktadır: Marmara Üniversitesi BBY Bölümü (31 ders), İstanbul ve Ankara Üniversitesi BBY Bölümleri (28'er ders). Teknik ve Yönetim TBA'larına karşılık gelen dersleri müfredatında en az sayıda kapsayan üç bölüm ise şu biçimde sıralanmaktadır: Kırıkkale Üniversitesi BBY Bölümü (12 ders), Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi BBY Bölümü (15 ders) ve Bartın Üniversitesi BBY Bölümü (17 ders).

Tablo 15: BBY Bölümlerinin Müfredatlarında TBA Dağılımları

	LIS Temelleri	Teknik ve Yönetim	Kullanıcı Hizmetleri	Toplam
Ankara Üniversitesi BBY	17	28	19	64
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi BBY	6	23	15	44
Atatürk Üniversitesi BBY	18	21	24	63
Bartın Üniversitesi BBY	12	17	20	49
Çankırı Karatekin Üniversitesi BBY	10	25	24	59
Hacettepe Üniversitesi BBY	13	26	26	65
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi BBY	9	27	23	59
İstanbul Medeniyet Üniversitesi BBY	12	26	30	68
İstanbul Üniversitesi BBY	14	28	19	61
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi BBY	10	24	24	58
Kastamonu Üniversitesi BBY	20	22	22	64
Kırıkkale Üniversitesi BBY	8	12	10	30
Marmara Üniversitesi BBY	5	31	22	58
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi BBY	11	15	29	55
GENEL TOPLAM	165	325	307	797

Kullanıcı Hizmetleri TBA'larına karşılık gelen dersleri müfredatında en fazla sayıda kapsayan ilk üç bölüm şu biçimde sıralanmaktadır: İstanbul Medeniyet Üniversitesi BBY Bölümü (30 ders), Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi BBY Bölümü (29 ders) ve Hacettepe Üniversitesi BBY Bölümü (26 ders). Kullanıcı Hizmetleri TBA'larına karşılık gelen dersleri müfredatında en az sayıda kapsayan üç bölüm ise şöyledir; Kırıkkale Üniversitesi BBY Bölümü (10 ders), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi BBY Bölümü (15 ders), Ankara ve İstanbul Üniversiteleri BBY Bölümleri (19'ar ders).

Tablo 15 genel olarak incelendiğinde, Bölümler sırasıyla müfredatlarında şu temel alanlara yönelik derslere yer vermektedir; Teknik ve Yönetim, Kullanıcı Hizmetleri ve LIS Temelleri.

Tartışma

Çalışma kapsamında incelenen ve 2022 yılında yayınlanan *Profesyonel Kütüphane ve Bilgi Bilimi Eğitim Programları İçin IFLA Rehberi*, 2012 yılında yine IFLA tarafından yayınlanan *Profesyonel Kütüphane/Bilgi Eğitimi Programları Rehberi'nin* yerini almıştır (Chu, Raju, vd., 2022). IFLA tarafından 2012 yılında hazırlanan bu rehberde göre kendi ülkelerindeki Kütüphane ve bilgi bilimi bölümlerinin müfredatlarını inceleyen çeşitli çalışmalar literatürde bulunmaktadır (Malik ve Ameen, 2017; Saladyanant, 2014). Malik ve Ameen (2017) tarafından Pakistan'daki on bir kütüphane ve bilgi bilimi bölümünün yüksek lisans müfredatları incelenmiş ve bu müfredatların IFLA'nın temel derslerine tam uyum sağlamadığı, derslerin güncel olmadığı ve bilgisayar ile iletişim temelli derslerin yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda, bazı bölümlerin bilgisayar ve iletişim teknolojileri derslerini ileri düzeyde sunarken, bazılarının bu dersleri temel seviyede sunduğu belirtilmiştir. Genel olarak, bu müfredatların geleneksel nitelikte olduğu ve gelişen çevrenin güncel ihtiyaçlarını yansıtmadığı sonucuna varılmıştır. Saladyanant (2014), Tayland'daki dokuz kütüphane ve bilgi bilimi bölümünün yüksek lisans müfredatlarını IFLA'nın eski rehberine göre incelediğinde ise, bilgisayar ve iletişim teknolojileri derslerinin müfredatta diğer derslere kıyasla daha fazla yer aldığını belirlemiştir. Türkiye'de eğitim veren BBY Bölümlerinin lisans derslerinin 2022 IFLA Rehberi'ne göre incelendiği bu çalışma, Tayland ve Hindistan'da yapılan yüksek lisans odaklı çalışmalara göre daha geniş kapsamlıdır. Bu farklılık, IFLA rehberlerinin güncellenmesi ve çeşitlenmesi, lisans ve lisansüstü ders içeriklerinin farklılığı, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, mesleğin ülkedeki konumu ve toplumun meslekten beklentileri gibi faktörlerle açıklanabilir. Bu çalışmanın bulguları, Türkiye'deki BBY bölümlerinin müfredatında özellikle Teknik ve Yönetim içerikli derslere daha fazla yer verildiğini, Kullanıcı Hizmetleri'nin ikinci sırada geldiğini ve LIS Temelleri'nin ise geri planda kaldığını göstermektedir. IFLA tarafından belirlenen TBA'ların Türkiye'deki BBY bölümleri müfredatında eşit veya dengeli bir şekilde yer almadığı söylenebilir. Kütüphane ve bilgi bilimi eğitimi veren bölümlerin amacı, uygulama becerilerine sahip mezunlar yetiştirmektir (Benson ve Willett, 2014). Ancak, uygulama becerilerinin gelişimi, sadece birkaç temel bilgi alanına dayalı eğitimle sağlanamaz. Gibbons ve White'a göre (2019), LIS müfredatı, profesyonel uygulama ve standartlar, disiplin tabanlı teori ve değişen bir toplumun çoklu girdileri tarafından yönlendirilir. Bu bağlamda, IFLA'nın belirlediği LIS Temelleri, Teknik ve Yönetim ve Kullanıcı Hizmetleri, Gibbons ve White'ın (2019) tanımladığı bu gereksinimlere karşılık gelmektedir. Ancak Türkiye'deki BBY bölümlerinin müfredatlarında LIS Temelleri'nin diğer TBA'lara kıyasla eksik olması, değişen toplumun girdilerinin müfredatta yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Özellikle, LIS Temelleri kapsamında yer alan Okuryazarlıklar ve Öğrenme (TBA 8), bir bilgi profesyonelinin okuryazarlık becerilerine sahip olmasını ve bu becerileri

kullanıcıya kazandırmasını vurgulamaktadır. Bu yetenek, bilgi profesyonelinin yaşam boyu öğrenme becerisi olarak ele alınmakta ve değişen toplumun girdilerini takip edebilen, pratik becerilere sahip uzmanlar yetiştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen literatür çerçevesinde, kütüphane ve bilgi bilimi eğitiminde ön plana çıkan güncel eğilimlerden biri teknoloji ve yapay zekâ olmuştur. Yoon ve arkadaşlarına göre (2021), kütüphane ve bilgi bilimi mesleği genel anlamda teknolojileri benimseme eğiliminde olsa da bunları profesyonel uygulamaya tam olarak entegre etmenin daha yavaş olduğu ifade edilmektedir. Nitekim, Türkiye’de kütüphane ve bilgi bilimi literatüründe yapay zekâ ve sistemleri üzerine son yıllarda çalışmalar yapılmış olsa da profesyonel uygulamaya dâhil etmenin ilk aşaması olan müfredatta yer almasına yönelik bir müfredat inceleme çalışması henüz bulunmamaktadır. Ancak Türkiye’de eğitim gören BBY bölümü öğrencilerinin 21. yüzyıl becerileri üzerine kesitsel bir çalışma yapan Koçak ve Çakmak (2021), dijital okuryazarlık ve bilgi ve iletişim teknolojileri becerilerini 21. yüzyıl becerisi olarak ele almıştır. Türkiye’de kütüphanelerde yapay zekâ uygulamalarını inceleyen yüksek lisans tez çalışmasında ise (Öztürk, 2020), yapay zekânın kütüphaneciler tarafından daha çok benimsenmesi için BBY bölümlerinin müfredatlarında yapay zekâ derslerinin eklenmesi gerekliliği belirtilmektedir. Müfredatların incelendiği bu çalışmada ise Türkiye’de eğitim veren on dört BBY bölümünden sadece İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi müfredatında dördüncü sınıfın güz döneminde zorunlu ders kapsamında “Büyük Veri ve Yapay Zekâ Uygulamaları” adı altında bir ders olduğu saptanmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere bu çalışma sonucunda Türkiye’de eğitim veren BBY bölümlerinin müfredatlarında ağırlık verdiği ikinci TBA olarak Kullanıcı Hizmetleri yer almaktadır. IFLA’nın hazırlamış olduğu rehberde *TBA3 Bilgi ve İletişim Teknolojileri* Kullanıcı Hizmetleri kapsamında yer almaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de eğitim veren BBY Bölümlerinin müfredatlarında doğrudan yapay zekâ veya yapay zekâ sistemleri adı altında ders bulunmasa da üst alanı olan bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik ders sayısının orta düzeyde olduğu söylenebilir. Avusturalya’da eğitim veren kütüphane ve bilgi bilimi bölümlerinin yüksek lisans müfredatlarını inceleyen bir çalışmada (Tait ve Pierson, 2022), Türkiye’de olduğu gibi yapay zekâ temelli derslerin az veya yetersiz oluşu sonucuna ulaşılmıştır. Bu konunun müfredattaki eksikliğinin konunun güncel olmasının yanı sıra meslekte çalışma alanının yeni oluşu ile açıklanabileceği gibi bahsi geçen çalışmada ifade edildiği üzere (Tait ve Pierson, 2022), teknoloji derslerinin kapsamında incelenebilecek potansiyel bir konudur. Dolayısıyla Türkiye’de eğitim veren BBY bölümlerinin müfredatlarında yer alan ve yeterli olmasa da orta düzeyde çıkan Bilgi ve İletişim Teknolojileri derslerinin kapsamına dâhil edilebilir.

iSchools organizasyonunun müfredat içeriği bu çalışmanın kuramsal kısmında ayrıca ele alındığı için Türkiye’de eğitim veren BBY bölümleri

açısından değerlendirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. iSchools organizasyonunun profesyonel kütüphane ve bilgi bilimi eğitim programlarının kalite değerlendirmesi üzerinde olumlu etkisi olduğunu ifade eden Welch, (2016) bu organizasyona dâhil olan bölümlerin daha çok bilgisayar teknolojilerine odaklı ders programı oluşturduğunu ve geleneksel eğitim veren bölümlerle çok az ortak noktası olduğunu savunmaktadır. ABD’de akredite olan elli altı kütüphane ve bilgi bilimi okulunun müfredatını inceleyen çalışmada (Markey, 2004) ise, teknolojinin akredite LIS programları içinde önemli bir itici güç olduğu ve yeni eğitim eğilimlerinin çoğunlukla bilgi teknolojisine odaklanan kütüphane kullanıcı hizmetleri olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak, yine aynı çalışma müfredat hazırlayan eğitimcilere teknolojiyi müfredata dâhil ederken geleneksel LIS temel konularının unutulmaması gerektiğini öneri olarak sunmaktadır. Türkiye’de iSchool organizasyonuna dâhil olan tek bölüm Hacettepe Üniversitesi BBY Bölümü’dür. Bu çalışma sonucunda, bu bölümün Teknik ve Yönetim ile Kullanıcı Hizmetleri TBA’larını kapsayan dersleri eşit düzeyde çıkmışken, LIS Temelleri TBA’yı kapsayan derslerin diğer derslere oranla daha düşük çıktığı görülmektedir. Hacettepe BBY Bölümü’nde tam bir dengeli dağılım olmasa da sadece bilgisayar teknolojileri odaklı bir müfredatın olmadığı da ifade edilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında IFLA rehberine göre incelenen her bir BBY bölümünün şu karakteristiklere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır;

- Ankara Üniversitesi BBY Bölümü, TBA’lara karşılık gelen dersleri daha çok seçmeli ders kapsamında müfredatına dâhil etmektedir. Müfredatta zorunlu dersler Teknik ve Yönetim ağırlıklı iken, seçmeli dersleri Kullanıcı Hizmetleri ağırlıklıdır. Zorunlu ve seçmeli derslerin genel toplamı incelendiğinde ise müfredatta ağırlıklı olarak Teknik ve Yönetim dersleri vardır.
- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi BBY Bölümü müfredatında, sırasıyla Teknik ve Yönetim, Kullanıcı Hizmetleri ve LIS temelleri derslerine yer verilmektedir. Bu bölümün müfredatında TBA’lara karşılık gelen dersler daha çok zorunlu ders olarak yer almaktadır ve Teknik ve Yönetim TBA odaklıdır.
- Atatürk Üniversitesi BBY Bölümü müfredatında, genel olarak ağırlık Kullanıcı Hizmetleri TBA iken, zorunlu ve seçmeli derslerde TBA’lara karşılık gelen ders sayılarının birbirine yakın olmasından dolayı daha dengeli bir TBA dağılımı olduğu söylenebilir.
- Bartın Üniversitesi BBY Bölümü müfredatında, zorunlu ve seçmeli derslerde TBA’lara karşılık gelen ders sayıları yakındır. Zorunlu derslerde Teknik ve Yönetim ön plana çıkarken, seçmeli derslerde ise Kullanıcı Hizmetleri ön plana çıkmaktadır.

- Çankırı Karatekin Üniversitesi BBY Bölümü müfredatında, TBA'lara karşılık gelen ders sayısı zorunlu derslere kıyasla daha çok seçmeli ders olarak yer almaktadır. Hem zorunlu hem de seçmeli dersler kapsamında Teknik ve Yönetim, Kullanıcı Hizmetleri derslerinin dengeli bir şekilde yer aldığı, ancak LIS Temelleri'ne karşılık gelen derslerin daha az sayıda olduğu görölmektedir.
- Hacettepe Üniversitesi BBY Bölümü müfredatında, zorunlu ve seçmeli dersler kapsamında Teknik ve Yönetim ile Kullanıcı Hizmetleri derslerinin sayılarının birbirine yakın olduğu görölmektedir. TBA'lara karşılık gelen ders sayısı zorunlu derslere kıyasla daha çok seçmeli ders olarak yer almaktadır. LIS Temelleri'ne karşılık gelen dersler müfredatta daha az sayıda yer almaktadır.
- İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi BBY Bölümü, TBA'lara karşılık gelen dersleri daha çok zorunlu ders kapsamında müfredatına dâhil etmektedir. Müfredatta zorunlu dersler daha çok Teknik ve Yönetim ağırlıklı iken, seçmeli dersleri daha çok Kullanıcı Hizmetleri ağırlıklıdır. Zorunlu ve seçmeli derslerin genel toplamı incelendiğinde ise müfredatta ağırlıklı olarak Teknik ve Yönetim dersleri vardır.
- İstanbul Medeniyet Üniversitesi BBY Bölümü müfredatında, zorunlu derslerde Teknik ve Yönetim TBA'ya karşılık gelen ders sayısı ile Kullanıcı Hizmetleri TBA'ya karşılık ders sayısı eşittir. Ancak seçmeli derslerden dolayı müfredatında genel olarak ağırlıklı Kullanıcı Hizmetleri TBA'dır.
- İstanbul Üniversitesi BBY Bölümü, müfredatında sırasıyla Teknik ve Yönetim, Kullanıcı Hizmetleri ve LIS temelleri derslerine yer vermektedir. Bu bölümün müfredatı incelendiğinde TBA'lara karşılık gelen dersler daha çok zorunlu ders olarak yer almaktadır ve Teknik ve Yönetim TBA odaklıdır.
- İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi BBY Bölümü müfredatında, zorunlu ve seçmeli derslerde TBA'lara karşılık gelen ders sayıları yakındır. Hem zorunlu dersler hem de seçmeli dersler kapsamında Teknik ve Yönetim ile Kullanıcı Hizmetleri derslerinin dengeli bir şekilde yer aldığı, ancak LIS Temelleri'ne karşılık gelen derslerin daha az sayıda olduğu görölmektedir.
- Kastamonu Üniversitesi BBY Bölümü müfredatında, zorunlu ve seçmeli derslerde TBA'lara karşılık gelen ders sayılarının birbirine yakın olduğu ve özellikle Teknik ve Yönetim ile Kullanıcı Hizmetleri'ne karşılık gelen derslerin eşit olduğu görölmektedir. Daha dengeli bir TBA dağılımı olduğu söylenebilir.
- Kırıkkale Üniversitesi BBY Bölümü müfredatında, sırasıyla Teknik ve Yönetim, Kullanıcı Hizmetleri ve LIS temelleri derslerine yer verilmektedir.

- Marmara Üniversitesi BBY Bölümü müfredatında, zorunlu ve seçmeli derslerde TBA'lara karşılık gelen ders sayıları yakındır. Bölümün ağırlıklı TBA'sı Teknik ve Yönetim'dir.
- Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi BBY Bölümü, TBA'lara karşılık gelen dersleri daha çok zorunlu ders kapsamında müfredatına dâhil etmektedir. Müfredatta zorunlu dersler daha çok Teknik ve Yönetim ağırlıklı iken, seçmeli dersleri daha çok Kullanıcı Hizmetleri ağırlıklıdır. Zorunlu ve seçmeli derslerin genel toplamı incelendiğinde ise müfredatta ağırlıklı olarak Kullanıcı Hizmetleri dersleri vardır.

IFLA'nın hazırlamış olduğu rehberlere göre Türkiye'de eğitim veren BBY Bölümleri'nin müfredatlarının incelendiği bu çalışmanın bulgularına dayanarak şu önerilerde bulunulabilir;

- Bir TBA'da yüksek çıkan BBY Bölümü diğer TBA'da en düşükler içinde yer alabiliyor, bunun için bölümlerde, dengeli bir ders müfredatı oluşturulmalıdır.
- Müfredat toplumdaki ve uygulamadaki değişiklikleri takip etmeli ve yansıtmalıdır. Bölümler müfredatlarını sürekli olarak gözden geçirmeli, güncel kalmalıdır.

Bunun için;

- IFLA ve iSchools gibi küresel organizasyonlar; rehberler hazırladıkları, yeni eğilimleri daha çok takip ettikleri ve hatta bu eğilimlere yön verdikleri için bölümlerin böyle mesleki örgütleri takip etmesi ve dahil olmaya çalışması, bölümlerin güncel kalmalarını sağlayacaktır.
- Türkiye'de, iSchools gibi bir "Bilgi Okulları Birliği" örgütünün (eğitim konsorsiyumu) olması, ortak müfredat oluşturulması, müfredatın daha güncel olmasına, dolayısıyla TBA'larında daha dengeli bir dağılım sağlayacaktır.
- Oluşturulacak böyle bir eğitim konsorsiyumu ile; müfredatında TBA'da eksik kalan bölümler güçlü olan bölümlerin akademisyenlerinden online ders alabilir.
- Yine bu konsorsiyum aracılığıyla ortak staj programları, ortak lisans üstü eğitimler oluşturulabilir.
- Bu konsorsiyum aracılığıyla araştırma projeleri ve doktora çalışmaları desteklenebilir,
- Konsorsiyum ile, mezuniyet sonrası yaşam boyu eğitimin desteklenmesi amacıyla hizmet içi eğitim ve mesleki kurslar yapılabilir.
- Bölümler yol gösterici olarak kabul edilen organizasyon ve demeklerin bu alanda yayınladığı rapor, rehber ve yönergeleri takip

etmeli, bu çıktılar için yapılan küresel çaptaki araştırmalarına katılmalıdır.

- Bu çalışma sonucunda kütüphane ve bilgi bilimi alanında yeni eğilimleri kapsayan ve IFLA'nın belirlediği TBA'lara karşılık gelebilecek zorunlu ve seçmeli derslerin yer aldığı örnek bir ders müfredatı oluşturulmuştur (Bkz. Ek: *IFLA TBA'lara Karşılık Gelen Örnek Ders Müfredatı*) TBA'larda dengeli dağılımın olduğu bu ders programı bölümler için örnek oluşturabilecektir.

Ayrıca;

- Literatürde yapay zekâ sistemleri ve uygulamalarının kütüphane işlemleri ve hizmetlerinde kullanımına yönelik çok fazla yayın varken, bu sistemlerin kütüphane ve bilgi bilimi müfredatlarında yerini inceleyen çalışma yok denecek kadar azdır. Bu konunun müfredata entegrasyonuna ilişkin çalışmalar yapılması, müfredatların çağın gelişmelere paralel olarak güncellenmesi açısından elzemdir.
- BBY Bölümleri müfredatlarında, özellikle dijital okuryazarlık ve yeni ortaya çıkan teknolojiler gibi alanlar kütüphanecilik mesleğindeki küresel eğilimlerle uyumlu hale getirilmelidir.
- Mezunları alanın değişen taleplerine daha iyi hazırlamak için BBY bölümleri, bilgi uzmanı uygulayıcı profesyonellerle etkileşim kurmalı ve müfredatlarının alandaki en son gelişmeleri yansıttığından emin olmak için güncel kalmalıdır.

Çalışmanın kuramsal kısmında ele alındığı üzere, kütüphane ve bilgi bilimi mesleğinde dünyada yeni eğilimler daha çok teknoloji ile küreselleşen ve kolaylaşan ve bunun sonucunda güvenliğin ve güvenilirliğin tartışıldığı bir olguya dönüşmüştür. Türkiye'de bu alanda eğitim veren bölümlerin değişime ve ihtiyaca uygun olarak müfredatları yapılandırma zorunluluğu kaçınılmaz bir hâl almıştır. Bu alanda değişime yön veren, mesleğin gelişimine katkı sağlayan kurum ve kuruluşların oluşturdukları rehberler yeni kurulacak ve müfredatında güncelleme yapacak eğitim kurumları için yol gösterici olacaktır. Bu rehberler çerçevesinde bir müfredat oluşturulması ve güncellenmesi eğitim veren kurumun kalite ve akredite sürecini kolaylaştıracak, eğitimin uluslararası standartlara uygunluğunu destekleyecektir.

Kaynakça

- Al Badi vd. (2022). *IFLA Trend Report 2022 Update* 21 Ocak 2024 tarihinde <https://trends.ifla.org/update-2022> adresinden erişildi.
- Ankara Üniversitesi (2024). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/ogrenci-isleri/akademik-birimler/bilgi-ve-belge-yonetimi/> Mart 2024 tarihinde erişildi
- Atatürk Üniversitesi (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Mart 2024 tarihinde <https://birimler.atauni.edu.tr/bilgi-ve-belge-yonetimi/tarihce/> adresinden erişilmiştir.
- Bartın Üniversitesi (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Mart 2024 tarihinde <https://bilgibelge.bartın.edu.tr/tarihce.html> adresinden erişilmiştir.
- Bawden, D. (2007). Information seeking and information retrieval: The Core of the information curriculum? *Journal of Education for Library and Information Science*, 48(2), 125-138.
- Benson, M. ve Willett, P. (2014). The information school at the University of Sheffield, 1963–2013. *Journal of Documentation*, 70(6), 1141–1158. <https://doi.org/10.1108/JD-03-2013-0040>
- Binici, K. (2016). *Kütüphane ve bilgi bilimi çalışmalarında dönemsel konu analizi* (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bronstein, J. (2007). Current trends in library and information studies curricula around the world. *Journal of information and Communication Ethics in Society*, 5 (2/3), 59-78.
- Bronstein, J. (2015). An exploration of the library and information science professional skills and personal competencies: An Israeli perspective. *Library & Information Science Research*, 37(2), 130-138. doi:10.1016/j.lisr.2015.02.003
- Chu, C.M. ve Raju, J. vd. (2022). *IFLA Guidelines for Professional Library and Information Science (LIS) Education Programmes*. IFLA. <https://repository.ifla.org/handle/123456789/1987>
- Cox, A. (2021). The impact of AI, machine learning, automation and robotics on the information professions: A report for CILIP. <https://www.cilip.org.uk/page/researchreport>

- Çakın, İ. (2012). Bilgi profesyonellerinin eğitiminde 40 yıl: Hacettepe Üniversitesinin lisans programındaki değişiklikler. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(2), 262-290.
- ÇAKÜ (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Mart 2024 tarihinde <https://bilgibelge.karatekin.edu.tr/tr/misyon--vizyon-21018-sayfasi.karatekin> adresinden erişilmiştir.
- Gibbons, L. ve White, H. (2019). A comparative study of LIS accreditation frameworks in Australia, New Zealand, United States, and Canada. *Journal of Education for Library and Information Science*, 60 (4), 241–264. <https://doi.org/10.3138/jelis.2018-0040>
- Greenberg, J., ve Lin, X., Chowdhury, vd. (2017). Information science to data science: New directions for iSchools. *iConference 2017 Proceedings*. Aralık 2023 tarihinde <https://www.ideals.illinois.edu/handle/2142/96787> adresinden erişildi.
- Hacettepe Üniversitesi (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Mart 2024 tarihinde http://www.bby.hacettepe.edu.tr/page.php?x=6WH4navEwu9NLjldyGM7MwtvDQPqF-w_vkKdJSrL-Ec% adresinden erişildi.
- Hossain, M. A. ve Sormunen, E. (2019). ICT skills of library and information science (LIS) students in Bangladesh. *International Information & Library Review*, 51(4), 285-299. DOI: [10.1080/10572317.2018.1559661](https://doi.org/10.1080/10572317.2018.1559661)
- Hu, S. (2013). Technology impacts on curriculum of library and information science (LIS)-a United States (US) perspective. *LIBRES: Library & Information Science Research Electronic Journal*, 23(2), 1-9.
- IFLA (2024). *Discover the trends* 21 Ocak 2024 tarihinde <https://trends.ifla.org/> adresinden erişildi.
- IFLA BSLISE Working Group (2018). *Building Strong LIS Education: A Call to Global and Local Action – An IFLA BSLISE Working Group White Paper*. Cape Town: University of Cape Town Libraries. doi: [http:// dx.doi.org/10.15641/0-7992-2542-6](http://dx.doi.org/10.15641/0-7992-2542-6)
- iSchools (2023) Aralık 2023 tarihinde <https://www.ischools.org/> adresinden erişildi İstanbul Medeniyet Üniversitesi (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Mart 2024 tarihinde <https://bilgibelge.medeniyet.edu.tr/tr> adresinden erişildi.

İstanbul Üniversitesi (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Mart 2024 tarihinde <https://bilgibelge-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/bolumumuz/bolumun-tarihcesi> adresinden erişildi.

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (2024). Hakkımızda. Temmuz 20024 tarihinde <https://edebiyat.29mayis.edu.tr/tr/hakkimizda> adresinden erişildi.

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Mart 2024 tarihinde <https://bby.ikcu.edu.tr/S/18484/bolumumuz-hakkinda> adresinden erişildi.

Jank, D. A., Chu, H. ve Koenig, M. (2013). Mergers, collaborations, alliances and partnership in LIS education, *Advances in Librarianship*, 36, 139-184.

Kastamonu Üniversitesi (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Mart 2024 tarihinde <https://itbf.kastamonu.edu.tr/index.php/boeluemler/bilgi-ve-belge-yoenetimi> adresinden erişildi.

Kırıkkale Üniversitesi (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Mart 2024 tarihinde <https://fefbby.kku.edu.tr/Bolum/Sayfa/Index?Sayfa=BolumBolumTarihcesi> adresinden erişildi.

Koçak, Ö. ve Çakmak, N. (2021). Bilgi ve belge yönetimi bölümü öğrencilerinin 21. Yüzyıl becerileri: Kesitsel tarama araştırması. *Bilgi Dünyası*, 22 (1), 161-196. doi:10.15612/BD.2021.607

Malik, A. ve Ameen, K. (2017), Library/information education programs in Pakistan: a comparison with IFLA Guidelines. *Library Review*, 66 (4/5), 297-309. <https://doi.org/10.1108/LR-11-2016-0098>

Markey, K. (2004), Current educational trends in the information and library science curriculum. *Journal of Education for Library and Information Science*, 45(4), 317-339.

Marmara Üniversitesi (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Mart 2024 tarihinde <http://bby.fef.marmara.edu.tr/genel-bilgiler> adresinden erişildi.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Mart 2024 tarihinde <https://www.osmaniye.edu.tr/birimdetay-bby-20582> adresinden erişildi.

- O'Leary, K., Jeonghyun, K. ve Abebe, L. (2023). Data Science Curriculum: An analysis of LIS schools and iSchools in North America, 2023 *ALISE Proceedings* 9 Aralık 2023 tarihinde <https://iopn.library.illinois.edu/journals/aliseacp/article/view/1253> adresinden erişildi.
- Ortiz-Repiso, V., Greenberg, J., & Calzada-Prado, J. (2018). A cross-institutional analysis of data-related curricula in information science programmes: A focused look at the iSchools. *Journal of Information Science*, 44(6), 768–784. <https://doi.org/10.1177/0165551517748149>.
- Öztürk, F. (2020). *Kütüphanelerde yapay zekâ uygulamaları* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Raju, J. (2003), The core in library and/or information science education and training. *Education for Information*, 21(4), 229-242.
- Saladyanant, T. (2014). Library and Information Science Curriculum in Thai Universities Compared with IFLA Guidelines for Professional Library/Information Educational Programs. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 147(25), 120-125.
- Shah, S. H., Pei, L., ve Chen, T. (2023). Emergence, evolution, challenges and future prospect in LIS education and its impact on job opportunity of LIS education in Pakistan. *Collection and Curation*, 42(4), 117–127. doi: [10.1108/CC-11-2022-0039](https://doi.org/10.1108/CC-11-2022-0039).
- Tait, E. ve Pierson, C. M. (2022). Artificial intelligence and robots in libraries: Opportunities in LIS curriculum for preparing the librarians of tomorrow. *Journal of the Australian Library and Information Association*, 71(3),256–274. <https://doi.org/10.1080/24750158.2022.2081111>
- Tonta, Y. (2009). Dijital yerliler, sosyal ağlar ve kütüphanelerin geleceği. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(4), 742-768. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK>
- Tonta, Y. (2012). Kütüphanecilik ve bilgi bilim eğitiminde gelişmeler ve program değişiklikleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(2), 227-261. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK>
- Tonta, Y. (2015). *Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü'nün Bilgi Okulları Örgütü (iSchools.org) üyeliğine kabul edilmesi* (yayımlanmamış makale) <https://bby.hacettepe.edu.tr/bbywebsayfalar/kabulsureci.pdf>

- Welch, T. (2016). IFLA efforts to provide standards for international library and information studies education: The role of the IFLA section of education and training – A case study. *IFLA WLIC* Temmuz 2024 tarihinde <https://library.ifla.org/id/eprint/1441/1/144-Weech-en.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Witte, S. D., Gross, M. R ve Latham, D. L. (2015). Mapping 21st century skills: Investigating the curriculum preparing teachers and librarians. *Education for Information*, 31(4), 209-225. <http://dx.doi.org/10.3233/EFI-150957>
- Yılmaz, B. (2018). Türkiye’de bilgi ve belge yönetimi bölümleri ders programlarının arşivcilik ve belge yönetimi eğitimi açısından değerlendirilmesi. *Bilgi Yönetimi Dergisi*, 1(1), 44-62.
- Yoon, J. W., Andrews, J. E., ve Ward, H. L. (2021). Perceptions on adopting artificial intelligence and related technologies in libraries: Public and academic librarians in North America. *Library Hi Tech*, 37(3), 1893,1915. <https://doi.org/10.1108/LHT-07-2021-0229>

Atf için:

Polat, C., Demircioğlu Faydalıgöl, Ö., (2024). Bilgi bilimi eğitiminde yeni eğilimler ve Türkiye’de eğitim veren bilgi ve belge yönetimi bölümleri müfredatlarının IFLA temel bilgi alanlarına göre analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 689-727. doi: 10.54558/jiss.1527552

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Çalışma etik kurul kararı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları:

“Bilgi bilimi eğitiminde yeni eğilimler ve Türkiye’de eğitim veren bilgi ve belge yönetimi bölümlerinin müfredatlarının IFLA temel bilgi alanlarına göre analizi” başlıklı çalışmaya yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ek: IFLA TBA'lara Karşılık Gelen Örnek Ders Müfredatı

Zorunlu Dersler	1. sınıf Güz Dönemi Dersleri	1. sınıf Bahar Dönemi Dersleri	2. sınıf Güz Dönemi Dersleri	2. Sınıf Bahar Dönemi Dersleri	3. sınıf Güz Dönemi Dersleri	3. sınıf Bahar Dönemi Dersleri	4. Sınıf Güz Dönemi Dersleri	4. Sınıf Bahar Dönemi Dersleri
Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	Bilgi ve Belge Yönetimi Bilimine Giriş	Bilgi Okuryazarlığı/ Dijital Okuryazarlık	Bilgi Mevzuatı	Kullanıcı Grupları ve Bilgi Arama Davranışları	Danışma Hizmetleri	Bilgi Merkezlerinde Coğrafi Bilgi Sistemleri	Meslek Etiği	Bilgi Ekonomisi
Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Bilgi Kaynakları	Akademik Yazma Becerileri	Araştırma Yöntemleri	Bilginin Düzenlenmesi	Bilginin Görsel Sunumu	Derme Yönetimi	Bilgi Güvenliği	Yenilik Yönetimi
Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)	Temel Bilgi ve İletişim Teknolojileri	Bilgi Sistemleri Tasarımı	Sistem Analizi	Bilgi Mimarisi	Bilgi Merkezleri Yönetimi	İçerik Yönetimi	Yapay Zekâ Uygulamaları	Bilgi Hizmetlerinin Pazarlanması
Seçmeli Dersler								
Temel 1: LIS Temelleri (TBA 1-7-8)	İletişim ve Toplum	Tıp ve Sağlık Bilimlerinde Bilgi Yönetimi	Hukukta Bilgi Yönetimi	Medyada Bilgi Yönetimi	Bilgi Danışmanlığı	Bilimsel ve Teknik Bilgi Yönetimi	Bilgi Hukuku	Konu Uzmanlığı
Temel 2: Teknik ve Yönetim (TBA 2-4-5)	Bilgi Yönetimi Kavramları	Araştırma Kütüphaneleri	Okul Kütüphaneleri	Dizinleme ve Sınıflama	Nadir ve Yazma Eserler	Halk ve Çocuk Kütüphaneleri	Veri Madenciliği	Bilimsel ve Kültürel Mirasın Dijitalleştirilmesi
Temel 3: Kullanıcı Hizmetleri (TBA 3-6)	Bilgisayar Yazılımı	Programlama ve Algoritmalar	WEB Tasarımı	Bibliyometri	Veri Tabanı Yönetim Sistemleri	Arşiv Yönetimi	Toplam Kalite Yönetimi	Kullanıcı Arayüz Tasarımı

Üst Anlatıda Heterotopik Alanlar Kurgulamak: Fotografik İmgelemin Dönüşümü

Kerem Güman*

Öz

Amaç: İmgelerin yaratıcı yeniden düzenlemesi kurgusal anlatının meşru yöntemlerinden biri olarak söyleme hizmet eder niteliktedir. Özellikle biçim-içerik uyumsuzluğunun; aurasından koparılmış imge kullanımının yoğun olduğu fotografik uygulamalarda belirginleşir. Yüzeyle sabitleme araçlarının gelişen teknoloji ışığında devamlı atıl kalması ile beliren yeni odak noktaları, sunulan anlatı olanaklarının çeşitliliğine de yansır. Abartıdan yoksun yalın görşelliğin kendine atıf yapılmasını zorunlu kılan örnekleme alternatif sunarak çeşitli alanlar açar. Aynı zamanda kültürün, değişimi paketler halinde güncelleyen, tek yönlü sunumu da özgün anlatıları tetikler niteliktedir. İkinci el deneyimin kesintiye uğrayan aurasının da yardımıyla bir ikame imgeler coğrafyası inşası; hatta bu bedensiz organların kendi alt kültürünü de yarattığını görürüz. Bunun yanında imgelemin mutlak gerçeklik iddiasında bulunmaya başlaması ile oluşan imgenin kavramın kendisi olduğuna dair görüş de sembol sorununun temelini oluşturmaktadır. Hipergerçekliğin durmaksızın kendini dayattığı kültürel ortamda çıkış yolları arayan sanatın alternatif kurgu yaratan bir unsuru olan buluntu imge, imgelemi sanatsal üretimde yeniden olanaklı kılan dönüşümüyle artık saf görüntü üretiminden daha fazlasıdır. Güncel sanatsal üretim araçları kullanılarak oluşturulan üst anlatıların heterotopik buluntu imgelerde özgün bir aura kazandığı süreci belgeleyerek ortaya çıkarmak adına, aracın kronolojik evrimine uygun örnekler seçilerek ortaya konan bağlamsal paradigma ışığındaki bu çalışmanın amacı genel itibarı ile fotografik buluntu imge kolajının günümüz imge yaratım süreçlerine nasıl yön verdiğini ve algıda yarattığı dönüşümü tartışmaktır.

Yöntem: Fotoğrafın sanatta kullanımını tartışan çalışmalar, makaleler ve kitaplar da dahil olmak üzere konuyla ilgili mevcut literatürün kapsamlı bir incelemesini içeren literatür araştırma yöntemi kullanılmıştır. Literatür tarama, sanatta fotoğraf tekniklerinin tarihsel bağlamı ve evrimi hakkında kapsamlı bir anlayış kazandıran tekniktir. Örneklemin seçiminde, fotoğrafçılık alanına önemli katkılarda bulunmuş sanatçıların çeşitlilik arz eden bir şekilde temsil edilmesine özen gösterilmiştir. Sanatçılar, sanat dünyasındaki önemleri ve etkilerinin yanı sıra fotoğraf tekniklerini yenilikçi bir şekilde kullanmalarına göre seçilmiştir. Sanatçıların kronolojik sırayla seçilmesiyle, çalışma fotoğraf tekniklerinin zaman içindeki gelişimini izleyebilmiş ve alandaki temel eğilimleri ve yenilikleri belirleyebilmiştir. Literatür araştırması yaklaşımının kullanılması ve örneklemin dikkatli bir şekilde seçilmesi, fotoğrafın özellikle çağdaş sanat dünyasında oynadığı önemli role ışık tutarak, çalışmanın konuya ilişkin kapsamlı ve içgörülü bir analiz sunmasını sağlamıştır.

Bulgular: Metaforik imgelemin manifesto ile desteklenmesi ile geleneksel hikâye anlatımının sınırlarını zorlamak için güçlü bir araç olduğu, örneklem incelemesinden elde edilmiştir. Sanatçının bu ikisini iç içe geçirerek yaratıcılığını ve yeniliğin keşfedilmemiş alanlarına girerek, karmaşık temaların ve fikirlerin daha derin ve incelikli bir şekilde keşfedilmesini sağladığına dair önemli veriler elde edilmiştir. Bunun hikâye anlatımı için geleneksel yöntemlerin ötesine geçen yeni olasılıkların önünü açarak anlatı inşasına taze ve dinamik bir yaklaşım sunduğu

* Dr. Öğr. Üy., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Resim Bölümü, kguman@gmail.com

Geliş tarihi : 20 Nisan 2024

Kabul Tarihi: 12 Kasım 2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

tespit edilmiştir. Bu tekniğin hikayelerin anlatılma biçiminde dönüşüm yaratma potansiyeli ve hem yaratıcı hem de düşündürücü yeni bir hikâye anlatımı çağını vaat ettiğine dair bulgular elde edilmiştir.

Sonuç: *Metaforik imgelemin manifesto ile desteklenmesi ile geleneksel hikâye anlatımının sınırlarını zorlamak için güçlü bir araç haline geldiği bulgusuna dayanılarak: Görsel dilin bir aracı olarak kullanılan fotoğrafın, imgelemi teşvik eden adeta bir yarı-iletken, konformist algıya müdahale eden bir uyarıcı, metaforuna işaret eden bir manifesto, özette güncel sanatın ayrılmaz bir unsuru haline geldiği sonucuna varılmıştır.*

Özgünlük: *Fotoğrafçılık çok çeşitli stil ve teknikleri kapsarken, bu makale özellikle fotoğrafın güncel sanatın bir ifade aracı olarak kullanımına odaklanmaktadır. Kapsamı bu şekilde daraltarak, makale bağımsız bir araç olarak fotoğrafın benzersiz niteliklerini ve olanaklarını daha derinlemesine inceleyebilmektedir.*

Anahtar Sözcükler: *Güncel sanat, metaforik imge, kurgusal anlatı, fotografik kolaj*

Constructing heterotopic spaces in meta-narrative: Metamorphosis of the photographic imagery

Kerem Güman*

Abstract

Purpose: *The creative reorganization of images serves the discourse as one of the legitimate methods of fictional narrative. It is especially evident in photographic applications where the form-content incompatibility is intensified by the use of images detached from their aura. The new focal points that emerge with the constant inertia of surface fixing tools in the light of developing technology are reflected in the diversity of narrative possibilities offered. It opens up various fields by offering an alternative to the self-referential example of simple visuality devoid of exaggeration. At the same time, the one-way presentation of culture, which updates change in packages, triggers original narratives. The construction of a geography of substitute images with the help of the interrupted aura of second-hand experience; we even see that these disembodied organs create their own subculture. In addition to this, the view that the image is the concept itself, which is formed when the imagination begins to claim absolute reality, constitutes the basis of the symbol problem. The found image, which is an element of art that creates alternative fictions in a cultural environment where hyperreality is constantly imposing itself, is now more than pure image production with its transformation that makes the imagination possible again in artistic production. In order to document and reveal the process by which meta-narratives created using contemporary artistic production tools gain a unique aura in heterotopic found images, the aim of this study, in the light of the contextual paradigm put forward by selecting examples appropriate to the chronological evolution of the medium, is to discuss how photographic found image collage shapes today's image creation processes and the transformation it creates in perception.*

Method: *The literature research method has been used involving a comprehensive review of existing literature on the subject matter, including studies, articles, and books that discussed the use of photography in art. This approach allowed me to gain a thorough understanding of the historical context and evolution of photographic techniques in art. The selection of the sample was carefully considered to ensure a diverse representation of artists who have made significant contributions to the field of photography. Artists were chosen based on their prominence and influence in the art world, as well as their innovative use of photographic techniques. By selecting artists in chronological order, the study was able to track the development of photographic techniques over time and identify key trends and innovations in the field. The use of the literature research approach and the careful selection of the sample allowed the study to provide a comprehensive and insightful analysis of the subject matter, shedding light on the important role that photography has played especially in the world of contemporary art.*

Findings: *The sample analysis reveals that metaphorical imagery, supported by the manifesto, is a powerful tool for pushing the boundaries of traditional storytelling. By intertwining the two, the artist has entered unexplored areas of creativity and innovation, enabling a deeper*

* Assist. Prof. Çankırı Karatekin University, Department of Painting, kguman@gmail.com

and more nuanced exploration of complex themes and ideas. This opens up new possibilities for storytelling that go beyond traditional methods and offers a fresh and dynamic approach to narrative construction. This technique has the potential to transform the way stories are told and promises a new era of storytelling that is both creative and thought-provoking.

Result: *Based on the finding that metaphorical imagery, supported by the manifesto, becomes a powerful tool to push the boundaries of traditional storytelling: It is concluded that photography, used as a tool of visual language, has become a semi-conductor that encourages imagination, a stimulus that interferes with conformist perception, a manifesto that points to its metaphor, in short, an integral element of contemporary art.*

Originality: *While photography encompasses a wide range of styles and techniques, this paper focuses specifically on the use of photography as a tool for contemporary art. By narrowing the scope in this way, the paper is able to delve deeper into the unique qualities and possibilities of photography as a standalone medium.*

Keywords: *Contemporary art, metaphoric image, fictional narrative, photographic collage*

Giriş

Modern sonrası dönemi takiben diğer benzer anlatı olanaklarının yenilenip dönüştüğü gibi fotoğrafın da tarihsel süreci göz önünde bulundurulduğunda görece geleneksel kalıpların dışına çıkan güncel kullanımları dikkate çarpmaktadır. Öte yandan görüneni olduğu gibi sabitlemek ancak bir karar mekanizması ile mümkündür. Tarafsız bakışın mutlak gerçekliğe müdahil olmadığı bir seçkiden bahsedebilmek için dahi önceden programlanmış bir rastgeleliğe ihtiyaç vardır ve bu, geçmiş deneyimlerden tümüyle koparılamaz bir yapıdadır. Yönlendirilmiş algıdan bağımsız imgelemin tarihsel sürecin bağlamından kopardığı görsel ile yakından bir ilişkisi de mevcuttur. Özgün ve yeni bir aurayı mümkün kılan bu imgelem, kurgunun da ötesine geçerek şahsileşen bir duygulanım yaratma potansiyeline kavuşur. İzleyicinin, kadrajın belirleyiciliği dolayısıyla yönlendirilmiş bir bakışa maruz kalışı, doğası itibarı ile izlenim uyandırma potansiyeli taşımaktadır. İmgelemin yönlendirilmesine kılavuzluk eden bu araç, sanatsal anlatımın da iletişimsel bir unsurudur. Bağlam dışı kalan görselin bir yeniden yorumu ile ikame duygulanımlar böylelikle mümkün hale gelir.

Günümüz teknik olanaklarının bolluğu göz önünde bulundurulduğunda üretilen görselin imgelemi yaratıcı bir dönüşüm sürecine zorlaması da kaçınılmazdır. Tekrarlanan konuların sınırsız sayıda çeşitlenen alternatif anlatı yaratma potansiyeli, benzerini sürekli inkâr eden görsel imgelemi bağlamından koparan en önemli unsur olarak karşımıza çıkar. Anakronik belleğin nüvesini oluşturan bu durumun, özellikle Modern sonrası düşüncelerle ortaya çıkan hiper-benzerliğin hâkim olduğu günümüz estetik düzeninde her şeyin konusu olabilen görünenin mutlak gerçekliği ile yorumu etkisiz kıldığı söylenebilir. Şahsileşen anlatıda öznenin temsil etme gücünü pekiştiren manifesto, geçirgenliği sayesinde imgelemi destekleyici, dinamik ortamlar oluşturmada verimliliği artırmakta; yaratıcı alanda var olan sınırları aşarak estetik algıdaki dönüşüme de katkıda bulunmaktadır.

İmgeyi sabitleme ihtiyacı ile insan zihni, ilk fotoğraf makinesine de ilham kaynağı olmuştur. Hatıralar imgeler yoluyla bilinç düzeyine çıktığında duygulanım da kaçınılmaz olur. Fotoğrafın tarafsız bir belge olduğunu öneren görüşün aksine, belleğin deneyimle olan ilişkisi sayesinde bünyesinde görünenin ötesine geçme potansiyeli barındıran bir teknikten söz etmek pek ala mümkündür. Sontag, fotoğrafın insanlara sunduğunun “düşsel geçmişin hayalî bir mülkü” olduğunu ileri sürerken, onun mekân üzerinde kurduğu hâkimiyete vurgu yapar (Sontag, 1973, s. 6). Bu diyalektik araçsallığın imgelem üzerindeki nüfuzuna değinen Dauthendey, Daguerréotype ile üretilen ilk örneklerin toplumsal düzeyde dehşet yarattığı ve objektife bakan suretlerin bu vasıtayla bizi izlediği gibi ilkel düzeyde bazı kanılar oluşturduğunu dile getirerek imgelemin araçla olan mesafeden kaynaklı tetiklenme durumunu gözler önüne serer. Oysa bugün biliyoruz ki iyotlu

gümüş plakaların teknik olanaksızlıklarına bir örnek olarak Hill'in portrelerinde, enstantenin uzun tutulması gerekliliğinden çoğunlukla Edinburgh'un Greyfriars mezarlığını arka plan olarak görürüz. Bunun sebebi metafizik konsept ya da romantik ağırbaşlılıktan öte, ilk üretilen ışığa duyarlı tabakaların ışığa olan düşük hassasiyetinden dolayı hareketi en aza indirme ihtiyacıdır (Benjamin, 1972, s. 8).

Bir imgelem tetikleyici araç olarak tanımlanabilirse de fotoğraf, var olanı belgeleme/olduğu gibi kaydetme amacından türemiş bir tekniktir. Sontag her ne kadar kompozisyonları resimsel olsa da yine de David Octavius Hill ve Julia Margaret Cameron gibi erken dönem fotoğrafçıların asıl amacının resim sanatından ayrıştığını vurgular. Dönemin resim anlayışı yalnızca belli başlı konular üzerine yoğunlaşırken, fotoğrafçılar var olan her şeyi kadraja almaya çalışmıştır (Sontag, 1973, s. 4, 5). Bu açıdan fotoğrafın, ilerleyen dönemlerdeki resim anlayışının şekillenmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Keza Barthes, fotoğrafın resimden “önceden algılanan objelerin zihinde net bir şekilde canlandırılması yeteneğine ait, bu yetenekle ilgili” (“Eidetic”, t.y.) olarak ayrıştıramadığını fakat, konu her ne kadar canlı görünse de ölümle ilişkisi bakımından fotoğrafın ilkel tiyatro ile daha yakından bir bağı olduğunu öne sürmektedir (Barthes, 1982, s. 31, 32). Gazetelerde fotoğraf kullanımının başladığı yıllarda okuyucuların bunları keserek saklıyor oluşunda muhafaza etmek, bozulmasını önlemek gibi kavramlara rastlamak mümkündür (Freund, 1980, s. 194). Sontag: “İnsanları fotoğraflamak: Onlara kendilerinin asla göremeyecekleri bir açıdan bakarak onların alanına girmektir...Onları sembolik olarak sahip olunabilir nesnelere dönüştürür” derken, bir kişinin ya da şeyin fotoğrafını çekmenin o kişinin ya da şeyin ölümlülüğü, kırılganlığı ve değişkenliğine ortak olmak anlamına geldiğini ve dolayısıyla tüm fotoğrafların bir ölüm sembolü olduğunu ileri sürer (Sontag, 1973, s. 10, 11). Yüzeye sabitleme tekniklerinin progresif yapısından kaynaklanan; ölümle ilişkilendirilen konuya bilinçdışının belleğe diyalektik gerilim yoluyla müdahalesine atfen burada ölümsüzlük kavramı ile yakın bir ilişkiden de söz etmek mümkündür. Saf fotoğrafın kendinden başka bir atfı olmayışı, ölüm ile eşzamanlı hale gelen zihin ve vücut ilişkisine pek ala benzetilebilir.

İzleyicide her ne kadar imgelem yaratma potansiyeli olsa da saf görüntü üreten fotoğraf makinelerinin seri üretilmeye başladığı 1840'ların başında bu alanda ne profesyonel ne de amatör olduğundan ve toplumsal bir işlevi de henüz oluşmadığından, fotoğraf, sanata dair bir sebepsizliğe daha en başından ulaşmış ve bu özelliği endüstrileşip de kendi sanatsal formunu yakalayınca kadar devam etmiştir (Sontag, 1973, s. 5). Bir dönem Parisli ressamalara yararlanmaları için şehir görseli sunmuş olan Atget'in Paris fotoğrafları Benjamin (1972)'e göre nesneyi auradan azat ederek bir ilki gerçekleştirir (Graham, 1997, s. 167). Soyut şehir geometrisinin, gölge ve ışığın doğrudan konu edinildiği bir bakışı bize sunar. Atget'in fotoğraflarının ortak özelliği

boşluktur. Zaman ve mekândan ayrıcalıkla dokunmuş bir kavram olarak aurayı, bize her ne kadar yakın olsa da herhangi uzaklığın özgün bir manifestosu olarak tanımlayan Benjamin, kopyanın ve dolayısıyla sanat alanında yeniden üretilebilir oluşu dolayısıyla fotoğrafın, bu mesafeyi ortadan kaldırarak aurayı yok ettiğini savunur (Benjamin, 1972). Atget'in sunduğu manzaralardaki bu boşluk, imgelemin görünür olduğu bir farkındalığı da beraberinde getirmiştir. Fotoğrafın icadı ile her şey net ve okunabilir hal alırken görselin bağlamı muğlaklaştıran konulardan seçilmesi sonucu yeni bir dilin doğuşuna şahit oluruz. “Yorum gerektirmeyen bir belgeci üslup”u öneren fotoğraf, imgenin hayal gücünden muafiyetiyle özgün diyalektik yapıya kavuşur. İmgenin “mutlak gerçeklik”in hegemonyasından kurtuluşu ile günümüz sanatında ulaştığı konum göz önüne alındığında bu henüz bir başlangıçtır. Aracın amacını aşarak iletişimi imgeler dünyasına taşımaya başladığı bir serüvenin ilk adımlarını Atget ile deneyimlemek artık mümkündür.

Materyal Yöntem

Fotoğrafın sanatta kullanımını tartışan çalışmalar, makaleler ve kitaplar da dahil olmak üzere konuyla ilgili mevcut literatürün kapsamlı bir incelemesini içeren literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Fotoğraflar, veriler ve analizler araştırma dergisi makaleleri, tezler, kitaplar ve web siteleri taranarak bulunmuştur. Tüm kaynakları birleştirerek, günümüz sanat fotoğrafçılığı, “Modem Araştırmacı” (Barzun & Graff, 1992)’nin ışığında, Clews’un Akademi 2.0 metoduna göre kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. (Clews, 2023, s. 10)

Örnekleme: Fotoğraf alanında önemli katkılarda bulunmuş sanatçıların çeşitlilik arz eden bir şekilde temsil edilmesine özen gösterilmiştir. Sanatçılar, sanat dünyasındaki önemleri ve etkilerinin yanı sıra fotoğraf tekniklerini yenilikçi bir şekilde kullanmalarına göre seçilmiştir. Sanatçıların kronolojik sırayla seçilmesiyle, çalışma fotoğraf tekniklerinin zaman içindeki gelişimini izleyebilmiş ve alandaki temel eğilimleri ve yenilikleri belirleyebilmiştir. Literatür araştırması yaklaşımının kullanılması ve örneklemin dikkatli bir şekilde seçilmesi, fotoğrafın özellikle çağdaş sanat dünyasında oynadığı önemli role ışık tutarak, çalışmanın konuya ilişkin kapsamlı ve içgörülü bir analiz sunmasını sağlamıştır.

Sınırlılık: Makale yalnızca fotoğraf tekniğini kullanan sanatçı örnekleriyle sınırlandırılmış olup; tarihsel süreçte kırılma noktalarını en verimli temsil ettiği varsayılanlar üzerinden bir tartışmaya gidilmiştir.

Önem: Fotoğrafçılık çok çeşitli stil ve teknikleri kapsarken, bu makale özellikle fotoğrafın güncel sanatın bir ifade aracı olarak kullanımına odaklanmaktadır. Kapsamı bu şekilde daraltarak, makale bağımsız bir araç

olarak fotoğrafın benzersiz niteliklerini ve olanaklarını daha derinlemesine inceleyebilmektedir.

Buluntu İmgelemde Bilişsel Süreç

Rancière katışıksız sanatın, dolaylı imgelemden bağımsız, kendi başına var olan maddesel biçimi meydana getiren bir öz imgelemden ilham alarak, gündelik yaşama dair olandan ayırt edilemez konumda olduğunu ileri sürer. Sembolün işlevinin kesintiye uğramasıyla kendi kendini temsil eden bu sanatsal biçim, Rancière'e göre benzerliklerin toplumsal üretimi, sanatsal bir faaliyet olarak gizleme ve belirtilerin tutarsızlığının birbiriyle etkileşiminden meydana gelir. Buna dayanarak Rancière imgeyi üç başlık altında toplar: Yorumun retorisi ve gizlemenin saygınlığını barındırmayan yalın imge; ifadesiz ve katışıksız bir var oluşu içeren ve bu varoluşu sanata özgü olanın imgenin araçsal dolaşımına maruz kalması ile sağlayan, fakat bu varoluşu başkalaştırarak anlam gücü ile onu sunan ve onu yorumlayan söylemler, onu sergileyen kuramlar ve onu tarihselleştiren bilgi formları ile bunu gerçekleştiren (gösterimsel) açık imge ve buna bütünüyle karşıt, nükteli sözlerin yazıbilimi ile kesilen, parçalanan, yeniden kurulan, dengesiz elemanların potansiyelinin yeni farklılıklarını kurmayı arayan metaforik imge. Özetle sanat, benzerliklerin belirsizliği ile oynar ve gizlemenin dengesizliği ile ilgilenir. Bu yönüyle dolaşımdaki imgelerin yerel ve tekil bir yeniden düzenlemesine alan açar. Yalın imge sadece şahit olma üzerinedir. Çünkü şahit olma temsil ettiğinin daima ötesini hedefler. Açık imgede materyal varoluş mutlak fikre dönüşür. Metaforik imge ise ayırt edilemezliğin varsayımı üzerine kuruludur. Araçlarını değiştirerek imgenin temsilini değişime uğratar. Bunu, onların sözünü kesip, onları yeniden anlatarak ve onları farklı bakış açısından sunarak yapar (Rancière, 2007, s. 19-29).

Bu üç imge türüyle de bağıntılı olan fotoğraf ancak alışılmışın dışına çıkarak şaşırtıcı olur. Her ne kadar şiddet ve dehşeti konu edinse de bir zaman sonra bu imgeler hafızada yer edinerek kaçınılmaz olarak kanıksanır (Sontag, 1973, s. 15). Virilio'ya göre fotoğrafik imge, yalnızca geçmişi temsil etmekle kalmaz, gelecekle de bağ kurar (Virilio, 1994, s. 64). Ancak fotoğraf, bu zamansal süreçte tarihsel bağlamından koparıldığı ve bir estetik uzaklık kazandırıldığında sanatsal statüye kendiliğinden erişir (Sontag, 1973, s. 16). Buna göre imgelemin süreçsel bağlamı ile fotoğrafik imgeye müdahil olduğunu söyleyebiliriz.

Fotografik imgenin gerçekliğini sorgulamak için bakışın nesnesi ile olan dolaylı ilişkiye odaklanmak gerekir. Bunun için Virilio'nun enerji teorisinden faydalanılabilir. Virilio'ya göre üç çeşit enerji türü mevcut olup bunlar, statik, kinetik ve kinematik enerji olarak sınıflandırılır. Kinematik enerjiyi hareketin gözlemlenmesinden kaynaklı bir enerji türü olarak tanımlayan Virilio, buna imgenin enerjisi adını koyar (Virilio, 1994, s. 61-73). Rancière ise gerçekliğin artık var olmadığı fakat yalnızca imgelerin

olduğu söylem ile kendi kendini tekrarlayan imgesiz bir gerçekliğin var olduğu söyleminin çatıştığından bahseder. İmgenin kendi dışındaki bir şeye atıf yaptığı ve görselin de kendinden başka hiçbir şeyi ima etmediği bu iki durumun sürekli birbirine dönüştüğüne vurgu yapar. İmge, özgün olanın yerini almak ve sanat üreten bir etkileşim faaliyeti olmak üzere benzerliğin başkalaşımı da diyebileceğimiz iki farklı atıfta bulunur (Virilio, 1994, s. 1-6). Bu iki düşünceyi dikkate aldığımızda fotoğrafik imgenin ancak mutlak gerçekliğin dışında bir alanda var olabilen bir enerji türü olduğundan bahsedebiliriz. Öyleyse fotoğrafik imgenin sanat üretimine dahil olabilmesi için belirli kriterlere sahip olması gerektiği söylenebilir.

Graham'ın vurguladığı üzere fotoğraf tek başına bir sanat dalı değildir; ancak sanatsal düşüncenin bir aracı olarak kullanılabilir: Fotoğraf formun kavramsallaştırılmasında tüm temsil araçlarından bağımsız bir dili önerir ve bu yönüyle de saftır. Fotoğrafın imgelemi tetikleyici yapıda olduğunu öneren bu tanım, Benjamin'i de doğrular niteliktedir (Wolin, 1982, s. 20). Graham'a göre Stieglitz müdahalesiz, katışıksız fotoğraf tekniğini uygulayarak saf fotoğraflar üretir. Güzel sanatlar geleneği olan: katışıksız, saf, ton gibi kavramlar Stieglitz'in savunduğu görüşü de tanımlamaktadır (Graham, 1997, s. 167-168). Örneğin Duchamp'ın çalışmasının fotoğrafını çekerek Stieglitz, hiper-benzerlik etkileşimleri yoluyla sanatın başkalaşımını yakalamayı mümkün kılan bir varoluşu sergiler (Rancière, *The Future of the Image*, 2007, s. 24). Sahnelenenden bağımsız, yüzeyde dağılan şekillere odaklanan Stieglitz bu yönüyle bir formalisttir. Erken dönem çalışmalarının aksine, Piktoryalizm gibi fotoğrafı resmin bir aracı olarak kullanmayı amaçlayan, örneğin yumuşak odaklı çekimleri reddeder. Edward Weston da bu akımdan etkilenmiş; bütüncül ve metafiziksel yaklaşımıyla formalist eserler üreterek tekniğin imge üretim imkanlarını geliştirmiştir (Graham, 1997, s. 172). Tüm bu uygulamalar fotoğrafı bir araç olarak kullanan sanatçıların yaratıcı arayışlarına özgü birer alan açan yöntemdir. Soyuta varan bu denemelerde duygulanım daha da belirginleşerek ön plana çıkmaktadır.

Sontag'a göre arzu, arketiplerle harekete geçen bir arka plan olarak soyut; ahlâkî duygular ise somut karaktere sahip ve durumu belirli özellikte olması itibarı ile tarihle bütünleşiktir. Bu yönüyle fotoğraf ahlâkî bir duruş yaratma potansiyeli taşımaz ancak, yeni oluşan bir ahlâkî duruşu destekleyerek ona değer katabilir (Sontag, 1973, s. 12-13). Bu konuda Lewis Hine'm ekonomik sıkıntılara yol açan tercihleri araştırmaya yönlendiren belgeci üslubu bir örnek olarak verilebilir. Sanatsal fotoğrafın ve nesnesinin eşzamanlı bütünlüğünü gözeterek kitlelerin hareketi ve anlamına odaklı kendine has bir tarz geliştirmiş olan, erken dönem fotoğrafları yarı soyut örüntüdeki Paul Strand'e göre ise fotoğraf, olasılıkların tümel bir gerçekleştirilmesine yol açan imgelemin yoğunlaşmasıdır. (Şekil 1).

Şekil 1: Pencere, Paul Strand, 1943

Dolayısıyla kadraj, imgelemde olanın bir yansımasıdır aynı zamanda. Graham bu konuda: “Sosyoekonomik olgular ile lirik anlatının harmanlandığı minimalist fotoğraflarında Strand, belgeci üsluptan öte hissedilen fakat kavranamayan bir atmosfer yaratarak kolektif imgelemin ufku genişletir.” ifadesini kullanmıştır (Graham, 1997, s. 160-176). Bu tanımlamadan yola çıkılarak özellikle belgeci üslubu benimseyen, fotoğrafı saf bir araç olarak kabul eden örneklerin dahi diyalektik bir imgelemi mümkün kıldığı söylenebilir. Bağlamından koparacak denli kuvvetli bir estetik dili bünyesinde barındıran haber fotoğrafları buna örnek olarak verilebilir. Özellikle erken yirminci yüzyıl editoryal seçkisinin belirleyiciliğindeki öne çıkan örnekler incelendiğinde baskın bir üslubun genele hâkim olduğu görülmektedir.

Sontag fotoğrafın kısa not alma, ya da gündelik yaşamın bir hatırası olma, turizm, seyahat gibi kendi alanı dâhilinde ve foto-gerçekçilik, tomografi, astronomi vb. disiplinler arası kullanım alanlarından bahseder. Bu kullanım alanlarından biri de yeni nesnellik akımı ile gelişen haber fotoğrafçılığıdır. Sontag, tüm etkinlikleri aynı seviyeye indirgeyerek dünya ile kurulan kronik röntgenci bir eylem olarak fotoğrafın yalnızca bir karşılaşmanın sonucu değil; müdahil olma, ihlal etme ya da olana karşı duyarsız kalma hakkına da sahip olduğuna dikkati çeker. Yalnız fotoğraf üretme eylemi Sontag'a göre özü itibarı ile müdahaleci değildir. Fotoğrafın habercilik amacıyla kullanımını tanımlayan bu anlayışa göre, bir başkasının ıstırabına ya da talihsizliğine yol açsa bile, şeylerin oldukları haline ilgi duymayı gerektiren bir yapısı vardır. 1930'ların ekonomik krizi yaşandığı sırada Farm Security Administration adlı kuruluşun Walker Evans, Dorothea Lange, Ben Shahn, Russell Lee gibi pek çok yetenekli çalışanın ürettiği fotoğraflardaki portrelerin yüz ifadelerinde Sontag: "Yoksulluk, ışık, şeref, doku, istismar ve geometri" gibi kavramlara rastlandığına vurgu yapar (Sontag, 1973, s. 3-9). Rancière'e göre bu anonim portrelerde kıyafetler, yaşam koşulları vb. elemanlardaki ve asla bilemeyeceğimiz, imgenin kendi üzerine çektiği sır perdesindeki iki yönlü yazınbilimi deneyimlemek mümkündür (Rancière, *The Future of the Image*, 2007, s. 15). Dönemine göre saf olarak nitelendirilebilecek fotoğraflarda bu gibi yoruma açık ifade kullanımı, ancak fotoğrafın henüz tam olarak keşfedilmemiş imgelem yaratma potansiyelini açığa çıkararak; ileride heterotopik (Rancière, *The Aesthetic Heterotopia*, 2010, s. 23) kullanıma açık hale getirecektir (Şekil 2).

İmgelemi tetikleyici bir unsur olarak fotoğrafın yaratıcı kullanımlarının önündeki bariyerleri büyük oranda kaldıran kolaj tekniği, haber vermenin ötesine geçerek kurguyu açık eder. Freund, John Heartfield'in *monteuranzüge* (Buller, 2010, s. 39) adı verilen Alman tamirci ve elektrikçilerin kıyafetine gönderme yapan *monteur* sıfatını kendine yakıştırarak ürettiği Dadaist kolajlarda yapıbozumcu bir araç haline gelen fotoğraf, haber içerikli görselin farklı kullanımı ile savaş karşıtı bir propaganda aracına dönüşerek klasik portre algısında kırılmalara yol açtı; burada amaçlanan sınıfsal mücadelenin bir aracı olarak fotoğrafın eşitleyici özelliğinden faydalanmak olduğunu dile getirir (Freund, 1980, s. 194-195). Sahte olanın kendi gerçekliğini yeniden kurguladığı bu dilin, diyalektik unsurlar göz önüne alındığında, tarafsız olduğu iddia edilen saf görüntünün dahi gizlediği bir şeyler olduğu gerçeğini hatırlatır niteliktedir. İmgelemi yönlendiren unsur burada kadrajın kendisidir. İmgelemi fotoğrafın formalist diliyle tetikleyen bu tür kullanımların amaçladığı nesnel gerçeklik, belleğin süreçsel yapısı gereği müdahaleci bir araçsallığa da hizmet eder niteliktedir. Görsel dilin mutlak değişmezliğine rağmen diyalektik imge ile tarihsel materyalist bir okumaya daima açık olan bu belgeci üslup, her şeye rağmen imgelemden soyutlanamayan bir potansiyel aurayı bünyesinde barındırmaktadır.

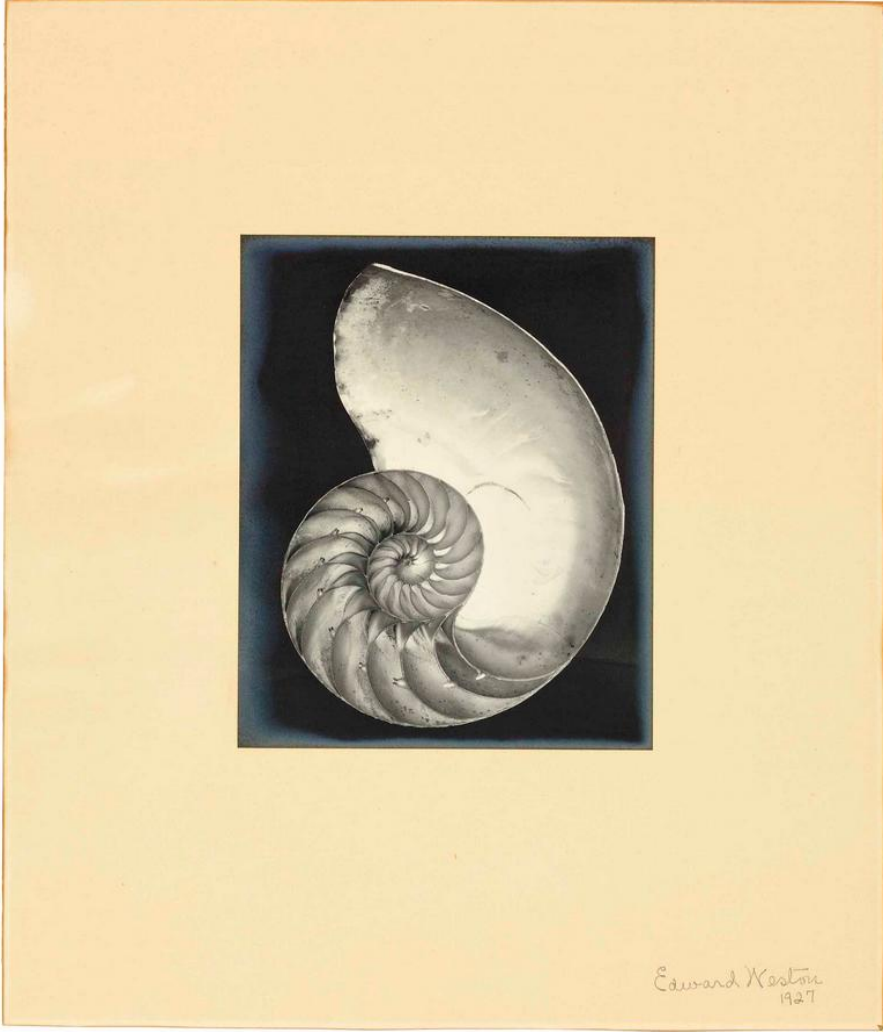

Şekil 2: Genç Anne, bir Göçmen, Kaliforniya, Dorothea Lange, 1937

İkame İmgelem ve Kurgusal Eşgüdüm

Sanat, orijinal ile yaratılan arasındaki dolaysız yakın ilişkiyi reddeder. Rancière bu dolaysız yakın ilişkiye hiper-benzerlik adını verir (Rancière, *The Future of the Image*, 2007, s. 8). Lopes, fotoğrafın ancak kendi araçsallığından ileri gelenin dışında bir temsil olanağı kazanması durumunda sanat eseri sayılabileceğine dair bu genel kanıyı çürütmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda fotoğrafın, makine aracıyla üretildiği ve çizimlerde var olmayan bir kesinlikte belirteç görevindeki saf işaretlerden meydana gelen doğru bilgiyi ürettiği kabul edildiğinde, çizilen bir sanat eserinin aksine fotoğrafın, yorum içermeyen bir özellik izleme ile tasvir ederek kadrāja girenden başka bir şeyi göstermediği iddia edilebilir. Lopes'e göre resim, gerçeği görmeden tasarlayabilme olasılığını bünyesinde barındırır ve dolayısıyla fotoğraf, resim gibi yorum içeren bir üretim olmadığından ancak verimsizlik, eksiklik ve kurgusallıkla sınırlı bir yaratıcılığa izin verir (Lopes, 2016, s. 21-24). Bir tür imgelemi mümkün kılan bu çatlaklar, aracın kullanım amacına göre şekillenebilir olması dolayısıyla, özellikle Modern sonrası dönemde üretilen tüm görselleri kapsayıcı niteliktedir. Rancière'e göre fotoğraf bir "Şeyin izlenimi, taklidin yerine başkalaşımının yalın özdeşliği, söylemin değişmeceleri yerine görünenin kelimesiz, hissiz maddeselliği" (Rancière, *The Future of the Image*, 2007, s. 9) gibi özgün tanımlarla, yeniden üretilebilir

bir endüstriyel ürün olarak kendi güncel kullanım alanlarının bazılarının sınırlarını belirginleştirirken birbirleri arasındaki geçişleri de muğlaklaştırır.

Şekil 3: Deniz Kabuğu, Edward Weston, 1927

Barthes'ın bir materyal olarak fotoğrafın incelenmesiyle saf, materyal varoluş (studium) ve geçmişe ait olma durumunun yarattığı duygulanım gücü ile bir söylem olarak tarihin kodlanışına (punctum) dair düşüncelerine alternatif olarak Rancière, anlatılaştırma ve anlam yüklemekten muaf bir tarihsel tanıklık ve görünürlüğün katışıksız koalisyonu olarak imgenin iki yönlü bir yazınbilimde sanat eseri olduğunu ileri sürer. Burada imgenin iki işlevi vardır: Ya kelimeler halihazırda mevcut olmayanı görünür kılar; ya da

görünenin anlamını daraltıp, zorla ve gizleyerek dönüştürür (Rancière, *The Future of the Image*, 2007, s. 11-12). Bu bakımdan imgelemin fotoğraftan tamamen bağımsız olmadığı, onun tarafından anımsatılan veya yaratılan bir unsur olduğu pek âlâ söylenebilir. Virilio ise algının otomasyonu ile sanal imgelem, sentetik algı gibi kavramların ortaya çıktığını ileri sürerken; görme ediminin eylemi sürdüren bir tür ön eylem, dolaysız algımızın nesnesine odaklanmak için geçmişte başlayıp şimdiyi aydınlatmaya yarayan algısal bir aktivite olduğuna vurgu yapar (Virilio, 1994, s. 59-62). Bu tanımlamaların hepsi imgelemden bağımsız bir fotoğrafın imkansızlığına vurgu yapmaktadır. Sürecin belirleyiciliğinde ortaya çıkan bu durum, imgenin, yeni araçların düşün hayatında meydana getirdiği dönüşümlerle şekillendiğinin ve dolayısıyla saf görüntünün gizlenebileceği bir ortamın artık söz konusu olmadığı konusunda bize ip ucu vermektedir. Yeni estetik düzende imgeler düşüncenin ya da hislerin kodlanmış ifadeleri, birebir kopyası ya da tercümesi değil, fakat şeylerin kendi kendini ifade ettiği; yazılıp, söylenenin dışında kalana dairdir (Rancière, *The Future of the Image*, 2007, s. 13). Hiper-benzerliğin yol açtığı bu kavramsal yapı, kendi bağımsız imgelemini yaratması açısından diyalektik nitelik taşır. Yönlendirilmiş algıdan bağımsız bu imgelemin tarihsel sürecin bağlamından kopardığı görsel ile yakından bir ilişkisi de mevcuttur. Hiper-benzerin popüler kültürün bir ürünü olarak değerlendirildiğinde süreç içinde kendi kültürel kodlarını yaratmasıyla bir tür imgelem üretme potansiyelini taşıdığı; hatta bunun tarihsel materyalist bir okumayla bambaşka okumalara alan açabildiği de gözlemlenmiştir.

Virilio'ya göre tıpkı akla yatkınlık ve mantık dışılık gibi felsefi soruların doğru-yanlış konseptinin yerini alısında görüldüğü üzere nesne-mekân kavramları da değerini yitirerek yerini imge-zamana bırakır (Virilio, 1994, s. 70). Özel yorumu mümkün kılan imgelemin fotoğrafın bütünsel bir ögesi olarak kabulü anlamına gelebilecek bu önerme güncel algının popüler eğilimler üzerindeki hakimiyetini doğrular niteliktedir. Fotoğrafi sanatsal bir araç olarak değerlendirdiğimizde, nesneyi tarihsel içeriğinden soyutlayan ve onu ideal formuna taşıyan bir işleyiş süreciyle karşılaşırız. Sanatçının burada yaptığı sıradan gerçekliğin sıra dışı bir yoğunlaştırmasıdır. Nesneyi bağlamından kopararak Platonik bir bütünlük içinde (Rancière, *Thinking between disciplines: an aesthetics of knowledge*, 2006, p. 10) biçim, ışık ve dokudan meydana gelen soyut forma indirger. Bu düşünce tarzının alan açtığı bir sanat akımının temsilcileri olarak, kendilerini dünyayı yoğun ve detaylı incelemeye adan Edward Weston, Imogen Cunningham ve Ansel Adams F.64 adını verdikleri grubu kurmuş; Brett Weston, John Paul Edwards ve Minor White gibi sanatçıları, tarz farkı olsa dahi benzer bir estetik anlayış doğrultusunda etkilemeyi başarmıştır (Şekil 3). Sıradan ve göz ardı edilene önem atfetmek, bu konulara dikkat çekmek Cunningham gibi sanatçılarda görülen ortak bir dilin oluşumuna işaret eder (Graham, 1997, s. 170-174). Hiper-benzerliğin ilk örnekleri sayılabilecek bu dil, fotoğraf alanında erken dönem sanatsal imgelemin oluşumunda önemli bir rol oynayarak algıda

kırılmalara yol açmış, farklı alanlardaki kullanıma ivme kazandırmıştır. Keza sıradan olana atfedilen önem, canlı bir imgelemin olduğuna dair güçlü bir kanıt niteliğindedir.

İmgeyi kullanılan aracın belirleyici olduğu üç farklı mantık evresine ayıran Virilio, on sekizinci yüzyıl ile sona eren resim, gravür ve mimarinin hakimiyetindeki biçimsel mantık dönemini takiben; on dokuzuncu yüzyıla damga vuran fotoğraf ve film çağı diyebileceğimiz diyalektik mantık ile yirminci yüzyılın sonlarına doğru kamusal temsilin bitişiyle birlikte halihazırda modern sonrası diyebileceğimiz, mesajın sarsılmaz gücünden ziyade rastlantı ve şaşırtmaya odaklanan video, holografi ve bilgisayar grafiklerinin keşfinin yol açtığı paradoksal mantık döneminin hüküm sürdüğünü dile getirir (Virilio, 1994, s. 63-65). İşte bu paradoksal mantık döneminde kendinden sıkça söz ettiren hiper-benzerliğin heterotop yapısı gereği özgün ikame ile imgelemi teşvik eden bir yönü olduğundan bahsedilebilir. Kamusal temsilin erozyonu ile diyalektik mantığın bir tür başkalaşım geçirmesi sonucu tersinir yapı kazanan hiper-gerçek imgenin kendini gerçekleştirdiğini deneyimleriz.

Freund'a göre fotoğraf sosyal içerikli ve sanatsal dışavurumcu olarak iki ana grup altında incelenebilir. Kamusal temsilin yıkıma uğramaya başladığı diyalektik mantığın geç döneminde ortaya çıkan ve paradoksal mantık dönemine geçişe önemli katkılar sunan, sanatsal dışavurumun en önemli temsilcilerinden biri sürrealist fotoğrafları ile Man Ray'dir. Sosyal içerikle olan bağın iyice silindiği bu yeni sanatsal deneyimler döneminin öncüsü olarak nitelendirilebilecek Ray'in eserlerinde aracın kışkırtıcı kullanımı ön plana çıkar. Rayograph adı verilen, doğrudan ışığa duyarlı kâğıt üzerine pozlama ile elde edilen fotoğraflar, her ne kadar daha önceleri Christian Chad tarafından denenmiş de olsa, Ray'in kendi deyimiyle sürrealist manifestoyla uyumlu birer otomatik yazı niteliğinde olup Chad'ın birer kopyası olmanın ötesindedir (Şekil 4).

Aynı teknik Moholy-Nagy'nin ellerinde rastlantıya olanak tanımayan katı Bauhaus ekolünün planlı bir *fotogramına* dönüşür. Moholy-Nagy'e kadar fotoğraf, resim sanatının felsefi ve estetik anlayışı üzerinden değerlendirilmiş olup, sanatçının 1938'de yazılmış olan *Yeni Görüş* adlı eserinden hareketle ışık tonlamaları teorisi gibi kendine has kurallar bütününe kavuşmuştur. Buna göre fotoğraf yalnızca estetik yönüyle değil, aynı zamanda sosyal doyumluk ve görsel simgeleme kabiliyeti ile değerlendirilmeye başlamıştır. Moholy-Nagy'e göre bu yeni görüş kameranın sınırladığı kadraj ile yeni perspektiflere alan açarak grafik sanatıyla düştüğü ihtilafı bertaraf eder niteliktedir (Freund, 1980, s. 193-198). Algıdaki değişikliğin tespiti denebilecek bu tanımlamalarla geçmişe dönük okumalar yapılabileceği gibi zaten var olan bir eğilimin de adı konmuş olur. Bu eğilim, imgelem yaratma potansiyelindeki "fotoğraf üretimi"nde daha önceleri de mevcuttur.

Şekil 4: Rayograph, Man Ray, 1926

Sanatsal fotoğrafın şiire benzer bir dizi parçalı ve değişken tanımlı metinden oluşan bir görsel bilmece olduğunu ileri süren Graham, fotoğrafı üretilme eylemiyle birlikte anar. Sanatsal fotoğraf, tıpkı Eggleston'un gündelik varoluşun kıyıda köşede sıkışıp kalan alanları bir kartpostal estetiğinde sunarak öne çıkarışındaki gibi her şeyi konu edinebilir özelliğindedir (Graham, 1997, s. 183). Modern sonrası dönemin bir imzası niteliğindeki bu kullanım kolaj mantığının daha gelişkin bir türü olarak da değerlendirilebilir.

Keza kadrajın tekinsiz mekânlar üreten soyutlaması, gerçekliğe ait fragmanları çeşitli çağrışımlarla imgeleme açmaktadır. Foto-sinematografi, muallâk ve beklenti içine sokanı destekleyen geniş zaman kategorisine katkıda bulunuyorken, gerçek zamanlı video grafiklerinin ise şaşkırtma yoluyla yoğunlaştırılmış zamanı ön plana çıkardığını vurgulayan Virilio'nun varsayımı ışığında postmodern eğilimlerle sanat anlayışında saf biçim arayışından varoluşun koşullarını gözleme ihtiyacına doğru bir yönelişten bahsetmek mümkündür (Virilio, 1994, s. 72). Geçmişe dönük okumalara bir örnek olarak: Josef Sudek'in ayırt edilebilir derecede muğlak, kısıtlayıcı ve tekinsiz fotoğraflarında ise sınırlandırılmış bir perspektiften asgari ışıkta sessiz bir atmosferi deneyimleriz. Tüm bu çabanın ortak yönü: Sıradan, gündelik ritme dair bir varoluşsal meselenin hemen göze çarpmayan zaman üstü kavramsal özünün ortaya çıkarılmasıdır (Graham, 1997, s. 185). Düşüncenin yeniden yapılandırılması sonucu imgelemin aktif katılımı ile şekillenen süreç, imgenin diyalektik yönünün sanatsal fotoğrafın vazgeçilmez bir unsuru haline geldiğini doğrular niteliktedir. Özgün yorumu mümkün kılan/teşvik edici unsurlar ile paradoksal mantığı müjdeleyen bu yeni çağın aracı olarak fotoğraf artık kendisi dışında bir şeyin de sembolü haline almaya hazırdır.

Tekniğin kıstlı olanaklarına rağmen, geçmişe yönelik bu tür okumaların yoğunlaştığı modern sonrası dönemin avantajı hiper-benzerliğin algıda yarattığı değişimdir. Örneğin: Rancière'e göre sanatsal imge çelişki yaratır ve gerçeği gizler; sözcükler ise gözün görebildiğini ya da asla göremeyeceğini anlatır: bir düşünceyi kasıtlı olarak netleştirir ya da gizler ya da yazarın kendi deyimiyle: "Görünen şekiller ya anlam yükler ya da yerine koyma eyleminde bulunur." (Rancière, *The Future of the Image*, 2007, s. 7). Bu yönüyle Graham, siyah beyaz fotoğrafın, belgeci üslup haricinde bir sanatsal araç olarak dünyayı olduğu gibi yansıtmaktan öte seçkin bir işlevinin olduğuna vurgu yapar. Gelişen teknolojinin sunduğu imkânlar yoluyla sanatsal anlatının da araçları çoğalarak tekniğin disiplinler arası kullanıma açık hale gelişine şahit oluruz. Bilhassa renkli fotoğraflarda aşırı doygunluktan ileri gelen bir hipergerçeklik algısı ile sanatsal üretimde yeni alanlar açıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin Callahan'ın fotoğraflarında (Şekil 5) kamera görünenin ötesine geçerek, gölgeler negatif izlenim yaratırken, nesne önemini yitirir ve ışığın lirik bir aracına dönüşür. Graham'a göre sanatsal amaçlı fotoğrafı diğerlerinden ayıran şey edinilen düşüncelerin tartışmaya açık olmaları değil; aksine üzerine kafa yorulan birer görsel muamma oluşlarıdır. Aynı şekilde metaforik anlatımın temsilcisi sayılabilecek Zeke Berman'ın kübizme yakın duran fotoğraflarında varlık ile yokluğun etkileşimi, tanım ve tanıma arasındaki nüansı deneyimlemek mümkündür (Graham, 1997, s. 179-182).

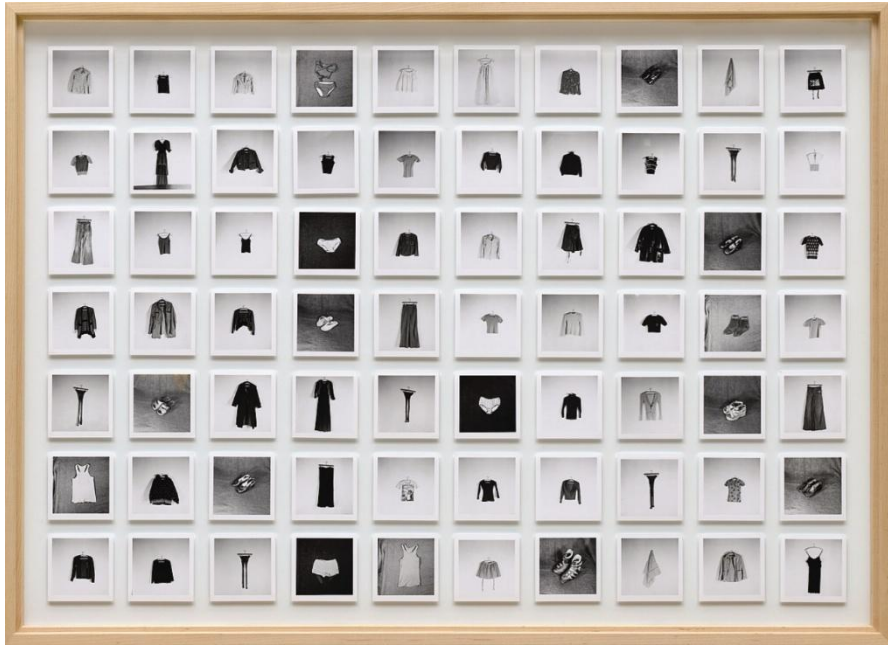
Şekil 5: Takdiri İlâhi, Harry Callahan, 1985

Lopes, temsil edilenin ilgiyi üzerine çekerek tekrarlı bir abartı oluşturma potansiyeli bakımından fotoğrafı pornografik bulur. Fotoğraf, konusu itibarı ile; resim ise bir düşüncenin yansıtıldığı sahnenin deneyimi aracılığı ile ilgi görür. Modern sanat eleştirisine göre (Slater, 1995) ancak katıksız fotoğraflar tasvirî sanat olabilirse fotoğrafın da sanatın bir dalı olabileceği önkoşulunu ortaya atmıştır. Oysa Lopes'e göre katıksız fotoğraf olarak bilinen, fikirden bağımsız özellik izlemeyle tasvir etme geleneğine karşı duruşuyla 1920'lerden 1960'lara kadar süren klasik gelenek; betimsel ifadeli düşünceyi ön plana çıkaran yapısıyla 1970'lerin geç dönemlerinden beri şekillenen moda fotoğrafı; betimsel ifadeli düşünceden bağımsız bir temsil imkânı sunan lirik fotoğraf ve modern sanat eleştirisine karşı duruşuyla tasvirî ortadan kaldıran soyut fotoğraf olmak üzere fotoğraf dört sanatsal akıma ayrılır. Lopes bu konuda kesin sınırlar olmadığına ve disiplinler arası bir birliktelikle geçişlere müsait tanımlamaların mümkün olabileceğine işaret eder (Lopes, 2016, s. 29-35). Böylelikle geçmişe dönük yeniden okumaların önü açılır.

Heterotopik unsurların kavramsal kolajlara evrildiği örnekler olarak, paradoksal dönemin temsilcileri sayılabilecek Hans-Peter Feldmann (Şekil 6) ya da Christian Boltanski'nin çalışmalarında da görülebileceği üzere artık buradaki işlem sanata özgü olmayan, genellikle yarar sağlayan nesnelere veya hayalî biçimlerin bir tasarımından ibaret olan bir materyalin, tarihin bir şifresi ve müdahalenin bir imgesi olarak estetik imgenin ikilik yaratan doğasıyla uyumlu bir çifte dönüşüme tâbî tutulmasıdır (Rancière, *The Future of the Image*, 2007, s. 25). Virilio "İmge, temsil etmekle yükümlü olduğundan daha etkili bir mühimmata dönüşüyor." (Virilio, 1994, s. 68) derken paralel

bir anlayışa hizmet eden bu örnekler mücadele unsuru olarak nesne ve şeylerin yerini imge ve seslerin aldığına birer kanıt niteliğindedir.

Dünya ancak anlatı yoluyla bize anlam ifade eder, görünür olur diyen Rancière, sanatsal operasyonların ürünlerini dönüştürmek için ek bir operasyona ve orijinal “başkası”nın bilirkişiliğine anlam katmaya ihtiyaç olduğunu öne sürer. Bunu sanatsal üretimi tamamlayıcı manifesto olarak tanımlamak mümkündür. İmgenin günümüz kullanım alanlarında, kör imgenin tekilliği olarak nokta (punctum); tarihselliğe sahip dokümanın eğitimsel değeri (studium) ve yeni cümle-imgeler yaratmak için farklı dizilişten herhangi elemanla birleşmeye sonsuz olarak (ad infinitum) açık olmak koşuluyla sembolün kaynaşma kapasitesinden oluşan bir üçlü güç ile karşılaşırız (Rancière, *The Future of the Image*, 2007, s. 30-31). Bu üçlü güç aynı zamanda Benjamin’in bir amaca ulaşmaya yarayan, keşfetmeye, yeni algı modları yaratmaya, gerçekleri yaratan etmenleri ortaya çıkarmaya yönelik olarak fotoğrafın güncel kullanım alanlarının da sınırlarını çizmektedir (Puppe, 1979).

Şekil 6: Bir kadının tüm kıyafetleri, Hans-Peter Feldmann, 1973/2011

Sontag kameranın gerçekliği çok küçük, idare edilebilir ve geçirimsiz hale getirdiğini öne sürer. Ona göre fotoğraf sayesinde dünya pek çok bağımsız elementten: Tarih, geçmiş ve şimdi, bir seri anekdot, vb. çeşitli gerçeklerin oluşturduğu bir konsept haline gelmiştir ve var olan her şey fotoğrafın konusu olmaya mahkûmdur (Sontag, 1973, s. 17-19). Bu gibi modern sonrası düşüncelerle ortaya çıkan hiper-benzerliğin, görünenin mutlak

gerçekliği ile yorumu etkisiz kıldığı söylenebilir. Yine aynı hiper-benzerliğin eleştirinin esnekliğine müdahalesi ile sembolü işlevsizleştirilmesi sonucu aura kaybı söz konusu olsa da günümüz sanatında manifestonun destekleyici yapısı gereği eser ile arasındaki mesafeden kaynaklı yeni bir aura oluştuğunu söylemek mümkün. Yalın imgenin algıya müdahale eden bir manifesto ile desteklenerek farklı bağlamlar yaratabilme gücü ile günümüzde fotoğrafın, yalnızca bir teknik değil; aynı zamanda metaforik anlatımla diyalektik imge üreten bir araç halini aldığından bahsetmek mümkündür.

Sonuç

Önce yalın imgeden yola çıkarak kurgusal düzlemden kendini soyutlayan fotoğraf, en son metaforuna dönüşerek özgün bir bilişsel süreci tamamlamış; artık tek başına bir temsil olmanın da ötesine geçmiştir. Sanatsal nesnenin kurgusal imgelemdaki tezahürüne dolaylı katkı sunan metaforun günümüz sanatındaki ağırlığı kuşkusuz yadsınamaz boyutlara ulaşmıştır. Fotoğrafın saf bir iletişim aracı olmaktan çıktığı bu ortamda görselin ikamesi imgelemden yeniden işlenerek dolaşıma girer. Metaforuna dönüşen kavramın bir aracı olarak fotoğraf, görünmez olanın aşkın bir temsili halini alarak onu kadrajın sınırlarına indirger.

Görünür olmayanın kurgusal bir belgesi; bir kanıt olarak değil, ama aksine başka bağlamlar yaratmak üzere etkili bir araç, lirik olana dair diyalektik düşünce yapısına hizmet eden sanatsal bir nesne olarak fotoğraf aynı zamanda olgusal bilincin bütünleşik bir unsuru haline gelmiştir. İç tepkisel etkileşimlerin uyardığı diyalektik gerilimler sayesinde doğrudan eşikaltına yönelik bir duygulanım mekanizmasını talep eden ve dolaşımda ağırlıklı yeri olan güncel sanat üretiminin ayrılmaz bir parçası olarak fotoğrafik anlatı, imgelemi tetikleyici bir düşün hayatına da yön vermektedir. Keza algoritma yardımıyla imgesel olana dair önermeler üretme eyleminin bir veri tabanı olarak değerlendirildiğinde varyasyonların imgelemine doğru bir işlev kazanan ve dolayısıyla özgün anlatıları destekleyici yapısı ile ıssız alanlara bir kapı daha araladığı söylenebilir.

Sembolün fotoğrafik bir iletişim aracı olarak yarattığı imgelem, kadraj ile sanatsal bildiri arasında var olan bir köprüye işaret eder. Hiper-benzerinin müstehzi bir ikâmesi olan heterotopik sunum, fotoğrafik imgelemi harekete geçirici yapısı gereği şahsi anlatının önemli bir unsuru olarak değerlendirilebilir. Öznel gerçekliğin tarihsel materyalist kanıtı niteliğindeki bu form, kamusal alanların organik sınırlarını koruyan; geçişken bir düşün hayatını olanaklı kılarak kültürel farklılığa da farkındalık sağlaması bakımından önemlidir. Görsel dilin bir aracı olarak kullanılan fotoğraf, imgelemi teşvik eden adeta bir yarı-iletken, konformist algıya müdahale eden bir uyarıcı, metaforuna işaret eden bir manifesto, özetle güncel sanatın ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir.

Kaynakça

- Barthes, R. (1982). *Camera Lucida*. Hill and Wang.
- Barzun, J., ve Graff, H. F. (1992). *The Modern Researcher*. Houghton Mifflin Co.
- Benjamin, W. (1972). A Short History of Photography. *Screen*, 13(1), 5–26. <https://doi.org/10.1093/screen/13.1.5>
- Buller, R. E. (2010). Controlled Chaos: A Case Study of Photomontage in Weimar. S. G. Figge ve J. K. Ward (Ed.), *Reworking the German Past: Adaptations in Film, the Arts, and Popular Culture* içinde (ss. 39-59). Camden House.
- Callahan, H. (Fotografçı). (1985). *Providence* (Fotograf), <https://www.e-flux.com/announcements/12523/harry-callahanthe-street/>
- Clews, S. (2023). *The New Academic*. Sourcebooks.
- Feldmann, H. P. (Fotografçı). (1973/2011). *All the clothes of a woman* (Fotograf), <https://www.guggenheim.org/artwork/28096>
- Freund, G. (1980). *Photography and Society*. David R. Godine Publisher, Inc.
- Graham, C. (1997). *The Photograph*. Oxford University Press.
- Lange, D. (Fotografçı). (1937). *Young Mother, a Migrant, California* (Fotograf), <https://www.moma.org/collection/works/44664>
- Lopes, D. M. (2016). *How to Do Things with Theory*. John Wiley & Sons, Inc.
- Puppe, H. W. (1979). Walter Benjamin On Photography. *Colloquia Germanica*, 12(3), 273-291. <http://www.jstor.org/stable/23982301>
- Rancière, J. (2006). *Thinking between disciplines: an aesthetics of knowledge*. PARRHESIA.
- Rancière, J. (2007). *The Future of the Image*. Verso.
- Rancière, J. (2010). The Aesthetic Heterotopia. *Philosophy Today*, 54, 15-25. <https://doi.org/10.5840/philtoday201054supplement42>
- Ray, M. (1926). (Fotografçı). *Untitled Rayograph (Image Through Blinds)* (Fotograf), <https://www.christies.com/en/lot/lot-6368120>
- Seslisözlük. (t.y.). Eidetic. *Seslisozluk.net* içinde. Erişim 28 Mart, 2024, <https://www.seslisozluk.net/de/was-bedeutet-eidetic/>
- Slater, D. (1995). Photography and Modern Vision: The spectacle of ‘natural magic’. Jenks, C. (Ed.), *Visual Culture* içinde (ss. 198-218) Routledge.
- Sontag, S. (1973). *On Photography*. Rosetta Books.

Strand, P. (Fotografçı). (1943). *The Window* (Fotograf), <https://www.seagravegallery.com/artists/42-paul-strand/works/1243-paul-strand-the-window-stockburger-s-farm-east-jamaica-ver-mont-1943/>

Virilio, P. (1994). *The Vision Machine*. The British Film Institute.

Weston, E. (Fotografçı). (1927). *Nautilus Shell* (Fotograf). https://www.christies.com/lot/lot-5827333?ldp_breadcrumb=back&intObjectID=5827333&from=sales-summary&lid=1

Wolin, R. (1982). Benjamin's materialist theory of experience. *Theor Soc* 11, 17–42. <https://doi.org/10.1007/BF00173108>

Atf için:

Güman, K. (2024). *Üst anlatıda heterotopik alanlar kurgulamak: fotografik imgelemin dönüşümü. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(2), 729-750. doi: 10.54558/jiss.1471273.*

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. İlgili çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.